ISSN 2304-5809

12(15) 2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

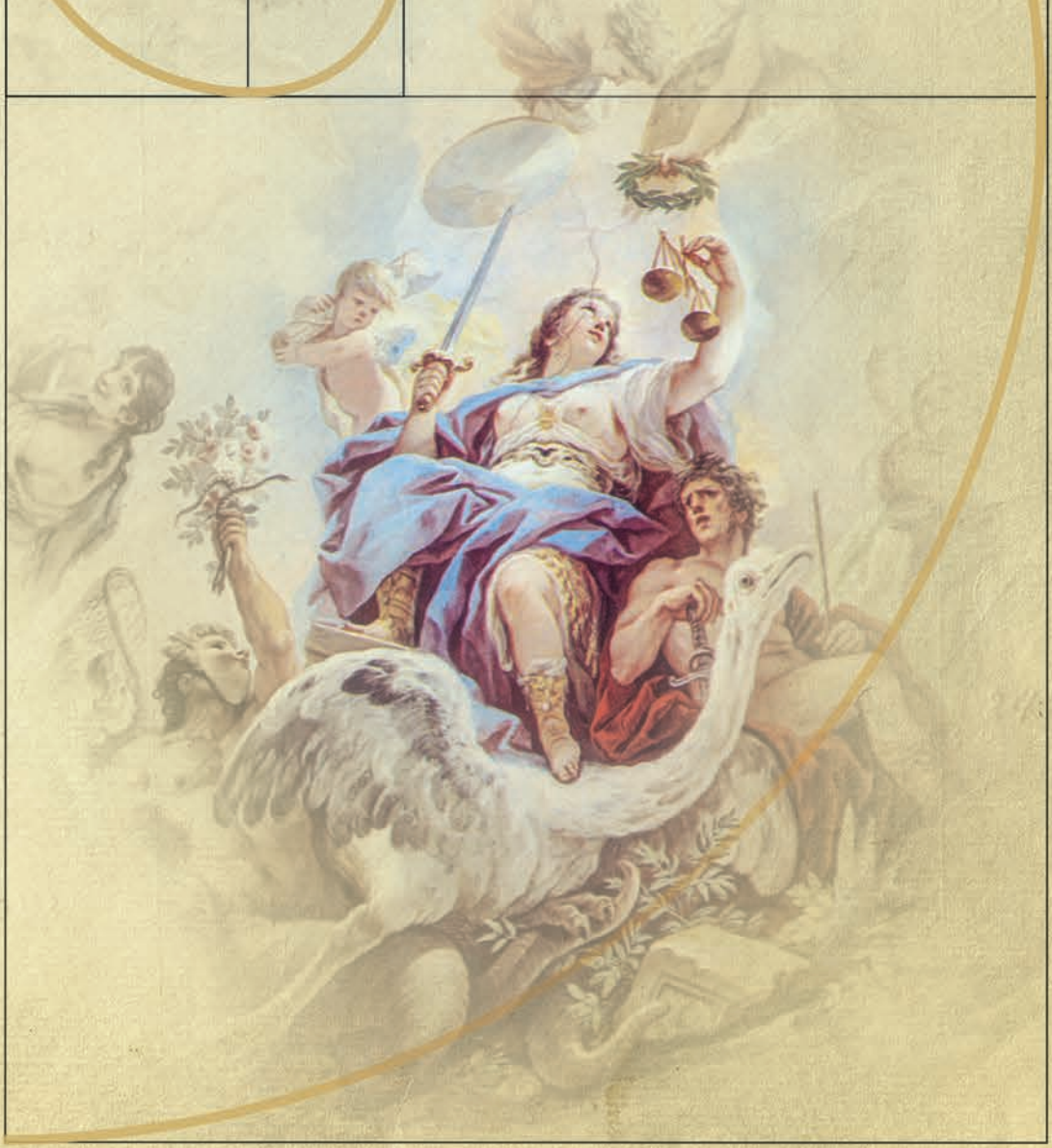

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Члени редакційної колегії журналу:

Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – кандидат ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці журналу зображено картину Джордано Лука «Алегорія Правосуддя» (1686 р.). На цій картині намальована богиня справедливості та правосуддя – Феміда, яку у давньогрецькій міфології греки називали різними іменами, в тому числі, Теміс або Теміда. Саме вона вершила правосуддя, приймала справедливе рішення про майбутні долі людей. У наші часи змінилося багато чого. Тепер долю людей вирішують судді, робота яких носить безсторонній характер та пов'язана з відповідальністю і скрупульозністю.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Бригас О.В.
Вплив параметрів технологічної і конструкційної схеми ліній доїльної установки і апарата на режимну характеристику потоку і якість молока.....8

Кутін В.М., Шпачук О.О.
Сукупність контрольованих параметрів та параметр спрацювання пристрою захисту від однофазних замикань на землю обмотки статора синхронного генератора, що працює в блоці з трансформатором.....13

Мхамад Ібрагім Ахмад Альомар
Дослідження методу адаптивного управління портами пакетного комутатора.....17

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Гончарова О.В., Дворецький А.І.
Характеристика промислового використання та гідрохімічна оцінка Дніпровського водосховища.....24

Заболотний О.І., Заболотна А.В.
Ефективність застосування гербіциду бату у посівах кукурудзи на зерно.....27

Пасніченко М.М.
Вплив рівня енергетичного та протеїнового живлення у сухостійному періоді на баланс енергії та азоту в організмі корів південної м'ясної породи.....31

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Исаева О.И.
Семья ученого-статистика А.С. Бориневича: представители одесской интеллигенции 36

Марчук О.А.
Участь вчителів УРСР в освітніх реформаційних процесах (1953-1964 років).....42

Петрухін С.В., Шляхтич Р.П.
Бойовий шлях Широківсько-Володимирівського партизанського з'єднання імені Г.М. Сєднєва.....46

Сосюра Л.Г.
Михайло Драгоманов – публіцист, редактор і політичний письменник.....49

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Авдан О.Г.
Дослідження впливу факторів на формування туристичного бренду України.....54

Аль-Мула Али К.
Моделирование эффективного управления инновационной деятельностью предприятий пищевой промышленности.....59

Арабаджи О.П., Михайлова Т.І., Маргарint Д.Д.
Маркетингові дослідження як основа розробки комунікативних кампаній.....63

Балдинюк А.Г., Міненко К.С.
Характеристика маркетингових стратегій на сучасному етапі розвитку світового господарства.....67

Баранов О.В.
Огляд і аналіз принципів та моделей управління безпечною еволюцією підприємства.....70

Берестецька П.В.
Інноваційна детермінанта міжнародної конкурентоспроможності підприємства.....74

Білоус С.В.
Фінансове оздоровлення банків: світовий досвід та його використання в Україні.....77

Бусарєва Т.Г.
Особливості офшоризації глобальної економіки.....80

Валінкевич Н.В., Солотвінський О.А.
Теоретичний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства.....84

Волохата В.Є., Єна А.С.
Управління кредитно-інвестиційною діяльністю банків України.....90

Гахович Н.Г., Завгородня М.Ю.
Сучасний стан машинобудування Донецької та Луганської областей.....93

Гераймович В.Л.
Неузгодженості у визначенні сутності економічної категорії «інвестицій».....98

Герасимчук Н.А., Шовть Ю.Ю.
Значення стратегії в розвитку підприємства.....101

Глушко А.Д.
Концептуальні засади здійснення державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування в Україні.....104

Головко І.О., Заровна К.М.
Орендні операції як складова економічної стійкості підприємства торгівлі.....108

Гриб С.В.
Оцінка впливу факторів на ефективність витрат вирощування та реалізації окремих сільськогосподарських культур в підприємствах Харківської області.....111

Данилова Н.В., Білоцький С.Д.
Економічна експансія та механізми регулювання європейського ринку відновлюваних джерел енергії.....117

Диба О.М., Гернего Ю.О.
Лізинг як альтернатива інвестиційного кредитування інноваційних проектів.....122

Дідоренко Т.В., Белова І.М.
Трансформація підприємств сільськогосподарського машинобудування.....126

Животченко В.С., Подчесова В.Ю.
Дослідження проблемності кредитних портфелів вітчизняних банків на основі нової рейтингової методики «Реальна економіка».....129

Зелінська Г.О.
Актуалізація культурологічного чинника в організації освітнього менеджменту: регіональний аспект.....134

Іванченко Д.Ф.
Дослідження прибутку підприємства за допомогою багатопараметричних моделей.....137

Івченко Ю.Ю.
Управління фінансовою стійкістю комерційного банку на прикладі ПАТ «Платинум Банк»....141
Ільченко В.М., Зубайрова О.О.
Впровадження систем управління якістю як чинник зростання конкурентоспроможності продукції на шляху до ЄС....145
Карасьова З.М., Колісниченко А.І.
Як обрати надійну банківську установу?....148
Каташинська М.О.
Характеристика виробництва та реалізації алкогольних напоїв і тютюнових виробів в Україні....151
Коваль І.Ф.
Управління вартістю компаній, перспективи розвитку на теренах України..155
Конах С.С.
Роль сфери послуг у формуванні ВВП....159
Красношапка В.В., Коваленко А.О.
Навчання та розвиток персоналу в контексті конкурентоспроможності підприємства....162
Крикунова (Шадрова) І.В.
Транснаціональна економічна злочинність в умовах криміналізації глобалізаційних процесів....165
Кузьменко О.Г.
Страховий ринок України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку....171
Кузьміна О.М., Горовенко О.О.
Планування розвитку управлінських інформаційних систем....175
Лазаренко Ю.О.
Передумови запровадження відкритих інновацій у підприємницькому секторі України....179
Лазоренко Т.В., Цвєткова О.В.
Управління інвестиційною привабливістю підприємства....184
Лесняк В.О.
Внутрішній аудит в системі управління сучасним підприємством....188
Лєгостаєва О.О., Сопко О.В.
Вдосконалення методики аналізу доходів банку та його прибутковості....191
Рекова Н.Ю., Харченко О.С.
Національна інноваційна система України: тан і закономірності розвитку....194

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Райхерт К.В.
Жёсткие, тоталитарные и оптимальные системы в параметрической общей теории систем....200

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Білик Г.М.
Поетична мариністика українських неокласиків....206
Головань Т.П.
Архітектоніка поем Вадима Лесича....213
Грицевич Ю.В.
Діалектні явища іменної словозміни в українських підляських говірках (на матеріалі записів місцевого фольклору)..216
Кардаш Л.В.
Імплікація як особливий спосіб передачі інформації....221
Ковальчук Г.В.
Етапи наукової діяльності професора Наталі Кузякіної....225
Лавринович Л.Б., Салаган М.М.
Міфологізація часопростору у збірці С. Жадана «Месопотамія»....229
Левченко Т.М.
Функціонально-стилістична характеристика жаргонної лексики в мові сучасної української періодики....233
Ледняк Ю.В.
Людина в художньому світі роману В. Винниченка «Сонячна машина»....236
Одрехівська І.М.
Особливості чоловічого перекладацького письма В. Коптілова при інтерпретації фемінного роману Франсуази Саган «Un Profil Perdu» 241
Рабчун О.С., Рабчун І.В.
Книга як моноджерело....246
Рєзнікова Н.В.
Відтворення асоціативної образності в аспекті прагматики (на матеріалі японських перекладів поезій Тараса Шевченка)....250
Смеречинська О.В.
Ядра фунціонально-семантичних мікропоів початковості дії в українській та німецькій мовах....257

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Козинець І.Г., Шестак Л.В.
Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам....262
Кремена М.Л.
Розвиток страхової діяльності в Україні....266
Кремена О.Л.
Проблеми децентралізації в Україні....269
Кулинич О.А.
Свободное распространение фотографий с изображением физического лица по законодательству Украины и Российской Федерации....273
Романов М.Ю.
Правова держава в Україні: реалії та перспективи розбудови....278
Русакова І.Г.
Історія становлення судової влади в Київській Русі....282
Семенченко С.О.
Система публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я України....285
Тімченко І.С.
Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного випуску на ринок України небезпечної продукції....289

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Беспалова Н.В.
Профессиональные презентации в обучении деловому иностранному языку....294

Зіонос Н.О.
Ергономічний підхід
до навчання іноземних студентів
на підготовчому відділенні ВНЗ..... 297
Іскра Л.В.
Практична реалізація ідей
виховання в дусі миру
у навчально-виховному процесі..... 301
Кащук М.Г.
Основні принципи реалізації завдань
правового виховання старшокласників
у другій половині XX століття..... 305
Кричківська О.В.
Моделювання процесу формування
міжкультурної комунікативної
компетентності майбутніх фахівців
зовнішньоекономічної діяльності..... 308
Кулик О.Д.
Психологічні передумови мовленнєвого
розвитку учнів 5–9 класів у процесі
засвоєння знань з морфеміки і словотвору.. 313
Нечипоренко Л.І.
Розвиток кооперативної технології
під час організації роботи
з писемними документами на уроках
із всесвітньої історії (8-9 класи)..... 316

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Жданкін А.Є., Ушакова Г.О.
Каталітичні властивості РНК –
ключ до пізнання
еволюційного процесу (огляд)..... 320

ЗМІСТ

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

Brygas O.V.
Influence of technological parameters
and structural patterns lines milking
machines and apparatus in regime flow
characteristics and quality of milk..... 8
Kutin V.M., Shpachuk O.O.
Complex of controlled parameters
and parameter of triggering of protection
device from single phase earth faults
of stator winding synchronous generator
working in the unit with a transformer..... 13
Mhamad Abrahem Ahmad Alomar
Study of adaptive packet switch
port management..... 17

AGRICULTURAL SCIENCES

Goncharova O.V., Dvoretskij A.I.
Description of industrial use
and hydrochemical analysis
of Dniepre reservoir..... 24
Zabolotniy O.I., Zabolotna A.V.
Efficiency of application the herbicide batu
in maize sowing for grain 27
Pasnichenko M.N.
The effect of levels of energy and protein
nourishment during the dry period
on the energy balance and nitrogen balance
in the body of the southern beef breed cows.. 31

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Isayeva O.I.
The family of scientist in statistics
A. Borinevich: representatives
of Odessa intelligentsia..... 36
Marchuk O.A.
Participating of teacher of Ukrainian SSR
is in educational reformative processes
(1953-1964)..... 42
Petrukhin S.V., Shlyahtich R.P.
Battle path Shyrokivsko-Volodymyrivskogo
partisan connection
to them. G.M. Sedneva..... 46
Sosyura L.G.
Mykhajlo Dragomanov is a publicist,
editor and political writer..... 49

ECONOMIC SCIENCES

Avdan O.G.
Research of the influence factors
on Ukraine tourism brand' formation..... 54
Al-Mule Ali K.
Modeling of effective innovation
management of the food industry..... 59
Arabadji E.P.,
Mikhailov T.I., Margarint D.D.
Marketing research as a basis
for the development
of communication campaigns..... 63
Baldinyuk. A.G., Minenko K.S.
The characteristics of marketing strategies
at a modern stage development
of world economy..... 67

Baranov A.V.
Review and analysis of enterprise's safe evolution managenent methods and models...70
Berestetska P.V.
Innovative determinant of international compatitiveness of manufacturer.....74
Bilous S.V.
Financial rehabilitation of banks: worldwide experience and its application for Ukraine.....77
Busarieva T.G.
Features of offshorisation of global economics.....80
Valinkevych N.V., Solotvinskiy O.A.
Theoretical approach to managing the competitiveness of enterprises.....84
Volohata V.E., Ena A.S.
The management of credit and investment banks in Ukraine.....90
Gahovich N.G., Zavgorodnia M.Y.
Modern condition of machine-building industry of Donetsk and Luhansk regions.....93
Geraimovych V.L.
Inconsistencies in determining the entity of the economic categories «investments».....98
Gerasymchuk N.A., Shovt J.J.
The value of strategy in the enterprise development.....101
Glushko A.D.
Conceptual principles of realization the state regulatory policy by organs of local self-government in Ukraine.....104
Golovko I.A., Zarovna E.N.
Rental operations as a component of economic stability trading enterprises.....108
Gryb S.V.
Evaluation of the influence factors on efficiency of expenditures for the cultivation and sale of individual crops enterprises of Kharkov region.....111
Danylova N.V., Bilotskiy S.D.
The economic expansion and legal regulation of european renewable energy market.....117
Duba O.M., Gernego Iu.O.
Leasing as the alternative to the investment crediting of innovative projects.....122
Didirenko T.V., Belova I.M.
Transformation of enterprises agricultural engineering.....126
Zhivotchenko V.S., Podchesova V.Y.
Research problem loan portfolios of domestic banks on the basis of a new rating methodology «Real economy».....129
Zelinska H.O.
Actualization cultural factors in the organization of educational management: regional aspects.....134
Ivanchenko D.F.
Investigation of enterprise profit by multiparameter models 137
Ivchenko Y.Y.
Financial stability management of commercial bank as in the case of PJSC «Platinum Bank».....141
Il'chenko V.M., Zubairova O.O.
Introduction of quality management systems as a factor in the growth of competitiveness of production towards the EU.....145
Karaseva Z.N., Kolisnychenko A.I.
How to choose reliable banking institutions?..148
Katashinskaya M.O.
Feature production and realization alcoholic drink and tobacco product in Ukraine.....151
Koval I.F.
Cost management companies, development prospects in Ukraine.....155
Konakh S.S.
The role of the service industries in formation of GDP.....159
Krasnoshapka V.V., Kovalenko A.O.
Staff training and development in the enterprise competitiveness.....162
Krykunova (Shadrova) I.V.
Transnational economic crime in the conditions of globalization's criminalizations.....165
Kuzmenko O.H.
Insurance market of Ukraine: current status and prospects of development.....171
Kuzmina O.M., Gorovenko O.O.
Development planning management information systems.....175
Lazarenko Y.O.
Preconditions for open innovation implementation in the business sector of Ukraine.....179
Lazorenko T.V., Tsvietkova O.V.
Management of enterprises' investment attractiveness.....184
Lesniak V.O.
Internal audit in the management of a modern enterprise 188
Lyehostayeva E.O., Sopko O.V.
Improved methods of analysis of income and bank profitability.....191
Lyehostayeva E.O., Sopko O.V.
Improved methods of analysis of income and bank profitability.....191
Rekova N.Yu., Kharchenko O.S.
The national innovative system of Ukraine: state and regularities of development.....194

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Rayhert K.W.
The rigid, totalitarian and optimal systems in the parametic general systems theory.....200

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bilyk H.M.
Poetic marine art of Ukrainian neoclassicists.....206
Holovan' T.P.
The architectonics of Wadym Lesytch's poems.....213
Hrytsevych Yu.V.
Dialectal features of noun's case inflection in Ukrainian Pidliashshia's dialects (on the Base of Local Folklore Records).....216
Kardash L.V.
The implication as a special way of the transmission of information.....221
Kovalchuk H.V.
Stages of scientific activity of professor Natalia Kuzyakina.....225

Lavrynovych L.B., Salahan M.M.
The process of mythologizing in Sergiy Zhadan's collection «Mesopotamia». 229
Levchenko T.M.
Functional and stylistic characteristic of jargon vocabulary in the language of modern Ukrainian periodicals..... 233
Lednyak Y.V.
A human being in the artistic world of V. Vynnychenko's novel «Solar machine»....236
Odrekhivska I.M.
The peculiarities of masculine translation écriture of V. Koptilov in his interpretation of the feminine novel by Francoise Sagan «Un Profil Perdu».....241
Rabchun O.S., Rabchun I.V.
Book a monosource.....246
Rieznikova N.V.
Associative image translation in the aspect of pragmatics (based on Taras Shevchenko's poetry translation into Japanese)..... 250
Smerechynska O.V.
The core of the functional-semantical microfield of the beginning of an action in Ukrainian and German languages.....257

LAW SCIENCES

Kozynets I.G., Shestak L.V.
International standards of protection and assistance to internally displaced persons.....262
Kremena M.L.
Developments of insurance activity in Ukraine.....266
Kremena O.L.
The problems of decentralization in Ukraine..... 269
Kulinich O.A.
Free dissemination of photos depicting individuals under the laws of Ukraine and Russian Federation.....273
Romanov M.U.
Legal state in Ukraine: realities and prospects.....278
Rusakova I.G.
History of judiciary establishment and development in Kievan Rus..... 282
Semenchenko S.O.
The system of public administration of sphere of health protection in Ukraine.....285
Timchenko I.S.
Typical investigatory situations at the initial investigative stage of intentional dangerous product release at the market of Ukraine.....289

PEDAGOGICAL SCIENCES

Bespalova N.V.
Teaching professional presentations in business English.....294
Zinonos N.O.
Ergonomic approach to teaching foreign students at the preparatory department in universities..... 297
Iskra L.V.
Realization of practical of peace-able education ideas in pedagogical educational process.....301
Kashchuk M.H.
The main principles of realizing legal education tasks of senior pupils in the second half of XX century..... 305
Krychkivska O.V.
Modeling the process of intercultural communicative competence formation of future specialists of foreign economic activity.....308
Kulyk O.D.
Psychological preconditions of speech development ofthe pupils of the 5th-9th forms in the process of the knowlege mastering in morphemic and wordbuilding.....313
Nechiporenko L.I.
The development of cooperative technologies in the organization of work with written documents on the lessons of world history (8-9 grades).....316

BIOLOGICAL SCIENCES

Zhdankin A.Ye., Ushakova G.O.
Catalytic properties of RNA – key to the knowledge of the evolutionary process (overview).....320

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 637.116-83

ВПЛИВ ПАРАМЕТРІВ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ І КОНСТРУКЦІЙНОЇ СХЕМИ ЛІНІЙ ДОЇЛЬНОЇ УСТАНОВКИ І АПАРАТА НА РЕЖИМНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ПОТОКУ І ЯКІСТЬ МОЛОКА

Бригас О.В.
Національний науковий центр
«Інститут механізації і електрифікації сільського господарства»

Охарактеризовано основні параметри, які впливають на режимну характеристику виведення і якість молока: величина тиску в елементах молоковакуумної системи, частота пульсації і співвідношення тактів, закономірності втрат тиску в елементах молоковакуумної системи з збиранням молока в індивідуальний молокозбірник, закономірності втрат тиску в елементах молоковакуумної системи в системах із збиранням молока в загальний молокозбірник. Обґрунтовано режимні характеристики біотехнічної ланки машина-тварина, виведення і транспортування молока.

Ключові слова: вакуумна система, частота пульсації, співвідношення тактів, молоко збірник, біотехнічна ланка «машина – тварина».

Основні параметри, які впливають на режимну характеристику виведення і якість молока. Величина тиску в елементах молоковакуумної системи. При відсмоктуванні молока із вим'я в ротовій порожнині теляти створюється тиск (37,3–67,6) кПа [18, 19]. Для виведення молока доїльним апаратом з двокамерними виконавчими механізмами – стаканами, потрібно забезпечити фізіологічно обумовлену величину вакуумметричного тиску в піддійкових просторах і перемінну різницю вакуумметричного і атмосферного чи навіть дещо підвищеного тисків у міжстінних просторах стаканів по відношенню до тиску у вимені, який протягом часу між доїннями підтримується на постійному рівні 102–103 кПа і може досягати (104–105) кПа [19]. Оптимальний тиск у піддійкових просторах виконавчих механізмів – стаканів сучасних доїльних апаратів характеризується величиною (47–50) кПа. Безпечна фізіологічно обґрунтована величина тиску (58–62) кПа (вакуумметричний тиск 38–42) кПа є оптимальною для піддійкових просторів стаканів доїльного апарата. При зменшенні тиску з 64 до 30 кПа швидкість відсмоктування молока із дійок зростає [11], але при цьому кількість молока (0.028–0.042) кг, що вміщує цистерна дійки вимені, виводиться протягом часу, що менший за тривалість такту ссання (0,6–0,7) с, тому закінчення кожного такту ссання супроводжується больовим впливом на організм тварини, що викликає подразнення і захворювання маститом.

Враховуючи, що зменшення тиску погіршує повноту видоювання і викликає подразнення і захворювання вимені, в практику впроваджувались низьковакуумні доїльні апарати [11, 12, 19]. Доведено, що молоковіддача у слабодійних корів припиняється, якщо тиск у піддійкових просторах підвищується до 81,2 кПа, а тугодійні перестають віддавати молоко при тиску 75 кПа. Величина ж тиску 58–65 кПа вважається достатньою для розкриття сфінктера соска і виведення молока із вимені. Доїння пропонується здійснювати при тиску, рівному 54 кПа, який підтримує регулятор вакуумної установки. Це середнє значення між тиском безпечним і тиском достатнім для відсмоктування молока із вимені корів [12, 13, 14].

В міжстінних просторах стаканів тиск змінюється циклічно і обумовлюється частотою, з якою камера змінного тиску пульсатора (генератора імпульсів тиску – ГІТ) і, відповідно, міжстінні простори стаканів сполучаються з атмосферою чи джерелом надлишкового тиску (до 130 кПа).

Величину тиску в просторах стаканів визначає тиск у повітропроводі, а також у молокопроводі чи бідоні, до яких підключені повітропровідна і молокопровідна лінії доїльного апарата. Для різних компонувально-конструкційних схем молоковакуумних систем і типорозмірних рядів установок величина тиску не є постійною і за результатами наших досліджень змінюється в межах від 48 до 64 кПа.

Відсутність постійності в рекомендованих величинах тиску для різних доїльних установок [25, 26] свідчить, що границі їх зміни в елементах молоковакуумних систем вивчені недостатньо. Втрати тиску в повітропроводі, повітряному і молочному шлангах є величина змінна, бо залежить від потоку молока і повітря. Відхилення досягають 20 кПа [28].

Значний вплив на сталість тиску має продуктивність вакуумного насоса. Це свідчить про те, що величина тиску, визначена в повітропроводі, не дає вірного уявлення про величину тиску в міжстінному і піддійковому просторах стаканів [26, 28]. Недосконалість же технологічних та конструкторських схем молоковакуумних систем призводить до значних коливань їх режимних характеристик. При цьому має місце стан, коли тиск у молокозбірній камері колектора, у визначені проміжки часу набуває менших значень, ніж тиск у молокопроводі [28]. При цьому має місце пульсація потоку молока, тому для різних типів установок встановлені автономні значення тиску, який повинен підтримувати регулятор вакуумної установки. Проте величини тиску, які потрібно забезпечити на окремих ділянках молоковакуумної системи, для одержання паспортної величини його в доїльному апараті не визначені. Це є одне з проблемних питань, яке потребує подальших узагальнень і досліджень.

Частота пульсації і співвідношення тактів. Перемінні значення тиску у виконавчому механізмі доїльного апарата – стакані забезпечує спеціальний пристрій – пульсатор. Тривалість пульсу визначає частота пульсації.

Частота пульсації для різних апаратів не є величина постійна і пропонується в межах від 0,55 до 1,33 Гц [12, 14]. Оптимальна швидкість і повнота видоювання досягнуті при частоті пульсації 1,0 Гц. Аналіз результатів досліджень, які одержані протягом останніх 30 років різними авторами, дозволяє констатувати, що частота пульсації 0,66 Гц зменшує швидкість доїння, а частота більша 1,03–1,2 Гц – не завжди призводить до зростання останньої. Тому, для більшості конструкцій доїльних апаратів частота пульсації прийнята рівною 0,83–1,00 Гц. Узагальнені результати досліджень, що стосуються характеристик апаратів стверджують, що частота пульсації 0,9–1,1 Гц може пропонуватись для біль-

© Бригас О.В., 2014

шості доїльних апаратів. Ці дані залишаються показником характеристики і сучасних апаратів [16, 19, 20, 21, 31].

Дослідженнями 70-х років XX сторіччя встановлено, що при зростанні частоти пульсації з'являється можливість максимально скоротити абсолютну тривалість такту ссання і для виведення молока з вим'я ефективно використати перехідні процеси виконавчого механізму – стакана від ссання до стиснення і від стиснення до ссання [33]. Наступні розробки і виконані дослідження [2, 3, 18] стверджують, що найбільше сприятливою для виведення молока є та фаза, коли дійкова ґума знаходиться в проміжному стані між ссанням і стисненням. Це стан, коли ґума частково стискує дійку і це стиснення супроводжується підвищенням тиску в піддійковому просторі, що не перешкоджає відкриттю сфінктера дійки і виведенню молока.

Для забезпечення фізіологічно обґрунтованого режиму доїння, подібно до режиму роботи ротової порожнини теляти, апарат повинен працювати з змінним режимом. Проміжок часу стиснення, що супроводжується закриттям сфінктера, має бути достатнім для наповнення цистерни дійки молоком, а тривалість послідуючого такту – ссання достатнім для виведення молока.

Проміжки часу ссання і стиснення складають пульс пульсації. В двотактному апараті кожний пульс включає такти стиснення і ссання, в тритактному – стиснення, ссання і відпочинку.

Більшість сучасних двотактних доїльних апаратів з попарною дією стаканів мають співвідношення між тактами 0,5:0,5 або 0,4:0,6. При одночасній зміні тактів у чотирьох стаканах співвідношення між тактами стиснення і ссання знаходиться в межах від 0,25–0,40 до 0,75–0,60. В тритактному апараті співвідношення між тактами ссання, стиску і відпочинку становить 0,6:0,1:0,3.

Співвідношення тактів, подібно частоті пульсації, впливає на тривалість перехідних процесів у стаканах. Швидкого доїння можна досягти при короткому такті стиснення. Але якщо такт стиснення зробити занадто коротким, це негативно вплине на тварину і призведе до сповільненого доїння [2, 3, 12].

Наявні дослідження свідчать, що частота пульсації 0,83–1,1 Гц і співвідношення тактів (0,34–0,50):(0,66–0,50) – це раціональні параметри, які можуть бути прийняті при розробці нових і удосконаленні існуючих конструкцій пульсаторів для апаратів з змінним режимом роботи залежно від швидкості доїння, а також апаратів з фіксованим режимом роботи, що має місце в переважній більшості сучасних конструкцій.

Закономірності втрат тиску в елементах молоковакуумної системи з збиранням молока в індивідуальний молокозбірник. В установках, режимну характеристику яких обумовлює молоковакуумна система із збиранням молока в індивідуальні молокозбірники, величина тиску в піддійкових просторах виконавчих механізмів-стаканів залежить від величини тиску, що створює вакуумний насос. При цьому має місце підвищення тиску в міру віддалення від вакуумного насоса, що обумовлено втратами в місцевих опорах та на тертя в окремих ланках магістрального трубопроводу.

В напрямку до джерела, що відкачує повітря, сумарні втрати тиску в трубопроводі діаметром 25 мм при роботі на лінії трьох доїльних апаратів 56–77 кПа на метр довжини трубопроводу. Втрати тиску залежать від схеми лінії магістрального і головного повітропроводів, їх діаметра і витрат повітря [30, 34]. В разі розміщення молокозбірника на рівні доїльних стаканів величина тиску в піддійкових порожнинах збільшується пропорційно швидкості доїння.

Розміщення молокоприймача вище молокозбірної камери колектора призводить до підвищення тиску в останньому. За даними досліджень [24, 26, 27] підвищення тиску зростає пропорційно висоті розміщення молокопроводу і залежить від швидкості потоку та насиченості молокоповітряної суміші повітрям, яка транспортується з колектора в молокопровід (молокозбірник). При висоті молокопроводу 1,6–1,8 м підвищення тиску становить 13–20 кПа [15, 32].

Закономірності втрат тиску в елементах молоковакуумної системи в системах із збиранням молока в загальний молокозбірник. Молоковакуумна система із збиранням молока в загальний молокозбірник, крім лінії магістрального повітропроводу, має лінію молокопроводу, до якої підключені підвісні частини доїльних апаратів.

Дослідженнями [28] встановлено, що в доїльних установках, особливо з верхнім молокопроводом, тиск у міжстінному і піддійковому просторах стаканів нестабільний. Це призводить до того, що для різних доїльних установок тиск у піддійкових просторах, порівняно з тиском у міжстінних просторах, при тактах ссання залежить від потоку молока, висоти розміщення молокозбірника чи молокопроводу і завжди є більший на 4,6–15,0 кПа, що є однією з причин погіршення умов видоювання молока.

На величину тиску в просторах стаканів впливають вихідні величини тиску в місцях підключення доїльних апаратів до ліній молокопроводу і повітропроводу.

Кількість сумарних факторів, що впливають на режим доїння, зменшується при застосуванні доїльного апарата з суміщеною лінією доїння та транспортування молока [28]. В загальній суміщеній молоковакуумній системі однотрубна молоковакуумна лінія виконує роль як повітропроводу, так і молокопроводу. При відсутності окремого повітропроводу молокопровід виконує таку ж функцію, як і окремий молокопровід в системі з послідовним підключенням молокопроводу і повітропроводу до джерела вакуумметричного тиску. Відсутність же окремого повітропроводу зменшує кількість факторів, що негативно впливають на режим роботи виконавчих механізмів-стаканів доїльного апарата.

Характеристики і параметри молоковакуумних систем та режимів доїння визначені шляхом проведення комплексних досліджень [23, 24, 26, 27, 28, 29].

Обґрунтування режимної характеристики біотехнічної ланки машина-тварина, виведення і транспортування молока. Функціонування тваринницьких підприємств пов'язане з виробничою експлуатацією живих організмів, які відрізняються високим рівнем організації центральної нервової системи. У тваринництві дія людини за допомогою відповідних матеріально-технічних засобів на корми, воду та інші складові об'єкта виробництва виявляється у вигляді запланованої продукції лише через тварину. Це принципова відмінність, яка умовно поділяє технологію виробництва на дві частини: зооінженерну (біологічну) та інженерно-технічну (машинну). Велике тваринницьке підприємство можна зобразити, як біотехнічну систему, що складається з шести підсистем: «людина-машина-корм-тварина-зовнішнє середовище-продукція». Підсистема «людина» має важливе значення на виробництві. Кваліфікація, стан людини і її ставлення до праці комплексно впливають на виробничий процес будь-якого підприємства. Особливо цей

вплив виявляється з боку спеціалістів середньої ланки і операторів, оскільки вони мають безпосередній зв'язок з технікою і тваринами. Підсистема «машина» узагальнює окремі машини і обладнання, а також потокові технологічні лінії, від ритмічної роботи яких залежить продуктивність праці і вихід продукції. Для раціонального використання підсистеми «машина» необхідно враховувати досконалість конструкції машин, раціональне формування агрегатів і потокових ліній, а також якісне їх функціонування. Підсистема «корм» є одна із основних. Так затримка годівлі на молочній фермі на півгодини призводить до втрати продукції на 15%. Крім того, вихід продукції залежить від якості корму. Біологічна технологія, виходячи з умови досягнення запланованого обсягу продукції при мінімальних витратах кормів, затратах праці та матеріальних засобів, включає вибір породи та системи утримання тварин, способу їх годівлі та догляду за ними, розробку питань відновлення стада, санітарно-ветеринарного обслуговування, екології.

Підсистема «зовнішнє середовище» включає параметри мікроклімату. Встановлено, що утримання тварин при оптимальних параметрах мікроклімату приводить до збільшення продуктивності тварин на 15%.

На сучасному етапі для виведення молока із вимені найбільше застосування одержали відсмоктуючі доїльні апарати.

Перші спроби вирішення цього питання були спрямовані на створення різноманітних конструкцій доїльних відсмоктуючих механізмів та пристроїв постійної дії, що працювали при вакуумметричному тискові близько 33-43 кПа [9, 10, 12]. Але розповсюдження вони не отримали. Кращі конструкції доїльних апаратів, що імітували роботу рук доярки, були габаритними, складними в виготовленні, ненадійними в експлуатації. На сучасному етапі реалізація схем апаратів, що імітують ручне доїння – малоймовірна.

В 1889 році В. Марчленд запатентував відсмоктуючу доїльну машину, працюючу при тискові в піддійковому просторі стакана 62 кПа [5], яка і була поштовхом до розвитку доїльної техніки. В 1895 році А. Шилдс винайшов пульсатор, а в 1903 році А. Джильє, виготовив двокамерний доїльний стакан з еластичною дійковою гумою. З'явився двотактний доїльний апарат з тактом ссання та стиснення. Але використання цих доїльних апаратів не дало очікуваного результату, так як супроводжувалося падінням продуктивності корів та нерідко викликало захворювання на мастит. В 1934 році вчені В.Ф. Корольов, В.С. Краснов, Д.Ф. Мартюгін створили доїльний апарат, в основу якого був закладений тритактний цикл роботи, що включав такт ссання, стиснення та відпочинку [9, 10].

На даний час багато вчених працюють над головною проблемою машинного доїння – створення доїльного апарата, який би забезпечував ощадний, стимулюючий режим молоковиведення і зберігав молочну продуктивність корів [4]. Основні фактори, що впливають на продуктивність, можуть бути класифіковані на технологічні, організаційні, технічні та селекційно-генетичні.

Доїльний апарат не завжди може викликати самостійно рефлекс молоковіддачі у тварини, тому правилами машинного доїння передбачено виконання комплексу підготовчих технологічних операцій, необхідних для стимулювання підтримки рефлексу молоковіддачі під час доїння та усунення причин, що ведуть до його зниження [4, 5, 7, 8]. Збільшення проміжку часу між підготовкою вимені та початком доїння до 60 с зменшує удій на величину від 6 до 11%, вихід молочного жиру на 5% [6]. Не виконання операцій, які обумовлюють проведення машинного додою, призводить до того, що при кожному другому доїнні кількість молока зменшується на 2,9% [28]. Перетримка доїльних апаратів на дійках вимені призводить до зниження продуктивності на 10-25% [10]. При невчасному виконанні заключних технологічних операцій в вимені залишається 11-16% молока. Зняття доїльних стаканів з долей вим'я при працюючому апараті викликає подовження дійок, збільшення захворювань корів на мастит на 9%, збільшує кроводої на 13%, та зменшує молочну продуктивність на 10,7%. Тому, від чіткого виконання майстром машинного доїння технологічних операцій, що передбачені правилами машинного доїння, в значній мірі залежить збереження молочної продуктивності корів, а значить і ефективність машинного доїння.

Для організації машинного доїння необхідно готувати кваліфіковані кадри, застосовувати систему заходів з раціональної організації праці, виконанню правил доїння, дотримуватися розпорядку дня, покращення санітарно-гігієнічних умов та безпеки праці. Відсутність своєчасного технічного обслуговування апаратів та установок призводить до порушення режимів виведення молока з вим'я, зниження молочної продуктивності корів.

Покращення селекційно-генетичних показників вим'я і молоковіддачі корів дасть змогу вивести нові високопродуктивні породи тварин і до середини нинішнього сторіччя можна досягти середньорічних надоїв молока від однієї корови в кількості 10-13 тис. кг в за рік [13]. В зв'язку з цим виникає проблема створення нових доїльних апаратів та установок для доїння високопродуктивних корів.

Удосконалення, розробка та створення нових доїльних апаратів і установок [7, 8] – постійний процес, направлений на винайдення технічних рішень, що сприяють кращій взаємодії виконавчого механізму апарата та тварини. Сучасні доїльні апарати за деякими своїми параметрами роботи уступають процесу ссання телям та ручному доїнню. При машинному доїнні ні величина тиску, ні характер стиснення дійкової гуми не відповідають дії на дійку руки людини або ротової порожнини теляти.

Частота тактів ссання телям, в період активної молоковіддачі, коливається в межах 0,75-1,2 Гц. Сила тиску на дійку досягає 104-146 кПа, а тиск в ротовій порожнині теляти практично не буває меншим 60-69 кПа, і в середньому дорівнює 84 кПа [9, 10, 12]. Вакуумметричний тиск створює зусилля, які діють на дійки в такті ссання і стиснення відповідно режиму, який забезпечує генератор імпульсів тиску. При цьому теля ссе одну дійку, підштовхуючи вим'я головою, ніби роблячи масаж, а потім переходить до іншої. В процесі ссання воно може до 70 разів змінити четверті вимені [9]. В залежності від швидкості висмоктування молока, теля змінює в широких межах величину тиску, що діє в порожнині рота на дійку вимені, час дії та частоту тактів ссання і стиснення. Це викликає больові відчуття в дійці, що викликаються тиском. Тому, новий спосіб машинного доїння і технічне рішення для його реалізації забезпечили створення доїльного апарата ДАФ-50, в якому режим роботи змінюється адекватно швидкості молоковіддачі і який забезпечує стимулюючий режим доїння [19].

В процесі ручного доїння на дійку діє сила тиску, середня величина якої є 122-289 кПа [1, 9, 10]. Сила, яка діє на дійку вимені змінюється в залежності від інтенсивності молоковиведення. При цьому має місце стимуляція молоковіддачі протягом всього часу ви-

ведення молока і створюються умови для підвищення продуктивності молочної залози корови.

Сучасні двотактні доїльні апарати мають жорстку дію на тканини дійки, створюючи в піддійковому просторі вакуумметричний тиск до 43 кПа, що в 1,5-2 рази менше тиску, який створюється при ссанні телям [9, 10]. До того ж молоко виводиться з усіх четвертей одночасно, а в значної кількості корів [9, 10] передні чверті вимені розвинуті слабше ніж задні і містять на 9-14% молока менше, тому, вони і видоюються швидше [7, 8, 15]. Доїльні апарати з роздільними пульсатором та колектором здійснюють доїння за заданим постійним режимом, незалежно від інтенсивності молоковиведення. При зменшенні або закінченні процесу молоковіддачі під час доїння виникає розрідження, що викликає больові подразнення, застій крові, пошкодження малих кровоносних судин, а це призводить до збільшення захворювань на мастит, зниження молочної продуктивності на 10-25% [5, 7, 8], скорочення строку лактації від 2 до 6 місяців [9, 10]. Вибраковування хворих тварин досягає 10-18%. Телята, що вживають «маститне» молоко, хворіють і гинуть в 4-5 разів частіше, ніж телята, що отримують молоко від здорових корів [9, 10]. 40-60% захворювань корів на мастит викликає машинне доїння [8].

Всі ці дані показують, що головна мета машинного доїння полягає в тому, щоб швидко і з найменшими затратами ручної праці вивести молоко з вимені, але при цьому створити такий режим дії виконавчого механізму доїльного апарата на молочну залозу, який би забезпечував фізіологічно безпечну взаємодію біотехнічної ланки «машина-тварина» на протязі всього часу доїння, і, таким чином, сприяв подальшому зростанню продуктивності тварин.

Отже, в біотехнічній ланці «машина – тварина» зниження продуктивності корів обумовлено відсутністю адекватності дії на дійку вимені підготовчих технологічних операцій, виконавчого механізму доїльного апарата і фізіологічних принципів молоковиведення при зміні швидкості молоковіддачі. В зв'язку з цим, під час розробки та вдосконалення доїльних апаратів необхідно приділяти увагу параметрам та режимам, які б забезпечили створення адекватної системи молоковиведення, тобто змінювали режим роботи виконавчих механізмів відповідно зміні швидкості молоковіддачі [28].

За відповідних умов сучасні доїльні апарати вітчизняного і зарубіжного виробництва забезпечують достатньо повне видоювання молока, але механізми їх впливу на секрецію ще не вивчені. Дослідженнями [19] визначені причини, які дестимулюють процес молоковіддачі і таким чином перешкоджають повному видоюванню.

Стимулюючого режиму виведення молока із вимені можна досягти шляхом вирівнювання величини тиску в піддійкових і міжстінних просторах доїльних стаканів. Технічно вирішити це питання можна, наприклад, підключенням пульсатора до молокозбірної камери колектора та створенням нової конструкції виконавчого механізму – стакана [17]. Проте, стимули повинні бути адекватними на протязі всієї тривалості доїння корови. Неадекватність доїльних стимулів, особливо в кінці доїння, призводить до подразнення вимені і неповного видоювання.

Масштабні дослідження біотехнічної системи ланки «машина-тварина» забезпечать підтвердження висновку, що найбільш повно фізіологічні умови виведення молока з вимені забезпечує прямолінійне розвантажене положення стінки дійкової гуми в тактах ссання.

Узагальнені результати досліджень, що стосуються теорії розрахунку окремих елементів молоковакуумної системи, подальші теоретичні і експериментальні дослідження доповнять механіко-технологічні започаткування і одержані критерії, які будуть покладені в основу розробки наукових механіко-технологічних основ молоковакуумної системи нового покоління доїльної техніки.

Функціональні залежності взаємодії ланок біотехнічного механізму «людина-машина-тварина-комфорт», які синтезують загальне рівняння молоковакуумної системи доїльної установки і процес доїння корів на фермі з виробництва молока, будуть покладені в основу розрахунку конструкційних і технологічних параметрів та визначення раціональних режимних характеристик доїльної техніки нового покоління [28].

Список літератури:

1. Алексеев В.К. Совершенствование способа машинного доения путем создания оборудования с биомеханической системой управления процессом: Автореф. дис. ...д-ра техн. наук. – Мн: Ураджай. 1991. – 40 с.
2. Бабкин В.П. Механизация доения коров и первичной обработки молока. – М.: Агропромиздат, 1986. – 271 с.
3. Бабкин В.П. Разработка и совершенствование технологии и технических средств доения коров и первичной обработки молока: Диссертация на соискание ученой степени д-ра с.-х. наук в форме научного доклада. – Харьков. – 1991. – 56 с.
4. Белянчиков Н.Н. О взаимосвязи между организмом коровы и доильным аппаратом // Физиология и механизация доения коров. – Рига: Звайгене, 1968. – С. 31-34.
5. Билибин Е.Б. Методические рекомендации по технологическому расчету доильных установок «Елочка» молочных ферм промышленного типа. – М.:ВИЭСХ, 1978. – 32 с.
6. Вальдман Э.К. Физиология машинного доения коров. – Л.: Колос, 1977. – 191 с.
7. Веприцкий А.С., Гельштейн З.И. Метод стабилизации режима пульсаций доильного аппарата// Механизация и электрификация соц. с.-х. – 1969. – № 11. – С. 20-22.
8. Веприцкий А.С., Хозяев И.А. Некоторые особенности конструирования доильных аппаратов // Механизация и электрификация соц. с.-х. – 1966. – № 3. – С. 24-28.
9. Дриго В.А. Доильный аппарат с управляемым режимом доения на основе обратной связи // VIII (1 Всероссийский) симпозиум по машинному доению с.-х. животных: Тезисы докладов. – Оренбург. – 1995. – С. 25.
10. Дриго В.А., Михайленко Н.К., Остапенко Н.А. Доильная установка для доения в молокопровод в стойлах «Брацлавчанка» // VIII (1 Всероссийский)симпозиум по машинному доению с.-х. животных: Тезисы докладов. – Оренбург. – 1995. – С. 24.
11. Жилов И.В. Исследование процесса доения с непрерывным отсасыванием молока из вымени // Механизация и электрификация соц. с.-х. – 1968. – № 3. – С. 14-15.
12. Иохансон И. Механизация доения / Перевод со шведского. – М: ЦБТИ. – 1960. – 47 с.
13. Кавешникова К.И. Физиологическая характеристика молокоотдачи у коров при машинном доении // Физиологические механизмы машинного доения. – М.-Л.: Наука, 1964. – С. 20-31.
14. Королев В.Ф. Доильные машины. Теория, конструкция и расчет. – М.: Машиностроение, 1962. – 284 с.

15. Краснов И.Н. К определению предельной частоты пульсации доильных аппаратов // Механизация и электрификация с.-х. производства. – 1969. Вып. 12. Зерноград. – С. 194-203.
16. Луценко М.М. Розробка зоотехнічних основ функціонування біотехнічних систем доїння і напрямків їх удосконалення // Автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук. – К.: УДАУ, 1993. – 44 с.
17. Миропольский А.М. Обоснование режима работи доильного аппарата с совмещенногй молоковоздушной линией и параметров дросселирующего устройства: Дис. ... канд. техн. наук / Научный рук. Фененко А.И. – 1988, Глеваха: УНИИМЭСХ. – 197 с.
18. Петухов Н.А., Мкртумян В.С., Петухова Р.С., Маркин В.В., Огнев Ю.М. Доильный аппарат, стимулирующий рефлекс молокоотдачи / Рекомендации. Новосибирск: Сибирское отд. ВАСХНИЛ. – 1985. – 42 с.
19. Побединский В.М. Технологические аспекты подбора и эксплуатации доильного оборудования: Обзор. Информация. – МолдНИИТЭИ. – Кишинев, 1992. – 64 с.
20. Погорелый Л.В., Луценко М.М. Биотехнические системы в животноводстве. – К.: Урожай. – 1992. – 344 с.
21. Савран В.П. Зоотехнические основы совершенствования технологии и автоматизации доения коров на фермах промышленного типа: Автореф. дис. ... д-ра с.-х. наук. – К.: НАУ. – 1991. – 48 с.
22. Уиттлстоун У.Г. Принципы машинного доения. Перевод с англ. – М.: Колос, 1964. – 164 с.
23. Фененко А.И. Доильная установка с совмещенным вакуум-молокопроводом / Монтаж и эксплуатация доильных установок. – М.: Россельхозиздат. – 1967. – С. 167-174, 199-204.
24. Фененко А.И. К теории молоковакуумной системы доильных установок // Механизация и электрификация сельского хозяйства. Вып. 17. – К.: Урожай. – 1971. – С. 41-49.
25. Фененко А.И. Коэффициенты сопротивления и размеры трубопроводов молокопроводной линии // Механизация и электрификация сельского хозяйства. Вып. 35. – К.: Урожай. – 1976. – С. 49-57.
26. Фененко А.И. Теоретические и экспериментальные исследования молоковакуумной системы доильных установок: Дис. ... канд. техн. наук. – К.: УСХА. – 1972. – 163 с.
27. Фененко А.И., Дриго В.А., Кунц Д.Э. Исследование режима работы аппаратов при раздельной и совмещенной молоковоздушных системах доильной установки // Механизация и электрификация сельского хозяйства. Вып. 30. – К.: Урожай, 1974. – С. 3-10.
28. Фененко А.І. Механізація доїння корів. Теорія і практика. – К.: 2008. – С. 200.
29. Фененко А.І., Дмитрів В.Т. Аналіз розвитку молоковакуумних систем доїльних установок // Теорія і практика розвитку АПК: Міжнародний науково-практичний форум, 19-20 вересня 2006 року, Том 2. – ЛДАУ, 2006. – С. 80-90.
30. Eide R.N., Fairbank. Pipe size and Milking Vachine airflow. // California agricblture. – 1962. – Vol. 16. – № 7. – P. 217-221.
31. Einrohr-Flaco-Matik PLS. Spitzenleistung Moderner Melrtechnik / F. Landwehr Gmbh Maschinenfabrikation. – 10 p.
32. Hanel A. Doppelpulsleitungen mim Zent-ralpulsator-Unter-suchungen Uder Leitung – stangen, Leitungsguerschnite and Taktzahlen // Deutsche Agrartechnik. – 1966. – № 7. – S. 307-308.
33. Kreilis M.U.C. Piena Razosanas tehn0logijas rokasgramata / – Riga: Avots. – 1981. – 262 pp.
34. Patkos Istvan, Toth Laszlo. A szarvasmar ha tartas gepesitese. – Budapest: Mezogazdasadi Kiado. – 1978. – 246 p.

Бригас А.В.
Национальный научный центр
«Институт механизации и электрификации сельского хозяйства»

ВЛИЯНИЕ ПАРАМЕТРОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ И КОНСТРУКЦИОННОЙ СХЕМ ЛИНИЙ ДОИЛЬНОЙ УСТАНОВКИ И АППАРАТА НА РЕЖИМНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОТОКА И КАЧЕСТВО МОЛОКА

Аннотация
Охарактеризованы основные параметры, которые влияют на режимную характеристику вывода и качество молока: величина давления в элементах молоковакуумнои системы, частота пульсации и соотношение тактов, закономерности потерь давления в элементах молоковакуумнои системы со сбором молока в индивидуальный молокосборник, закономерности потерь давления в элементах молоковакуумнои системы в системах со сбором молока в общий молокосборник. Обоснованно режимные характеристики биотехнической звена машина-животное, вывода и транспортировки молока.
Ключевые слова: вакуумная система, частота пульсации, соотношение тактов, молокосборник, биотехническое звено «машина-животное».

Brygas O.V.
National Science Center
«Institute of Mechanization and Electrification of Agriculture»

INFLUENCE OF TECHNOLOGICAL PARAMETERS AND STRUCTURAL PATTERNS LINES MILKING MACHINES AND APPARATUS IN REGIME FLOW CHARACTERISTICS AND QUALITY OF MILK

Summary
Describes the main parameters that affect the output performance characteristics and quality of milk: the pressure in the elements of milkvakuum system, pulse frequency and the ratio of cycles, patterns of pressure losses in the system elements molokovakuumnoi the collection of milk in the individual milkcollection patterns of pressure losses in the elements of milkvakuum system in the systems with the collection of milk in total milkcollection. Reasonable performance characteristics biotech executives machine-animal display and transportation of milk.
Keywords: vacuum system, pulse frequency, the ratio of bars, milkcollection, biotechnical link «machine-animal».

УДК 621.313.322

СУКУПНІСТЬ КОНТРОЛЬОВАНИХ ПАРАМЕТРІВ ТА ПАРАМЕТР СПРАЦЮВАННЯ ПРИСТРОЮ ЗАХИСТУ ВІД ОДНОФАЗНИХ ЗАМИКАНЬ НА ЗЕМЛЮ ОБМОТКИ СТАТОРА СИНХРОННОГО ГЕНЕРАТОРА, ЩО ПРАЦЮЄ В БЛОЦІ З ТРАНСФОРМАТОРОМ

Кутін В.М., Шпачук О.О.
Вінницький національний технічний університет

У даний час на електричних станціях для релейного захисту генераторів, що працюють в блоці з трансформатором, від однофазних замикань на землю обмотки статора використовується широкий спектр пристроїв захисту. Дані захисти мають ряд принципових недоліків, таких як, нечутливість до виникнення однофазних замикань на землю обмотки статора поблизу нейтралі, нечутливість захистів при симетричному зниженні параметрів ізоляції обмотки статора. Також існує можливість хибних спрацювань при пусках блоків через несиметрію напруг у фазах машини, особливо гостро це проявляється в синхронних гідрогенераторах. В роботі розглянуто сукупність параметрів, контроль яких дасть змогу реалізувати метод захисту від однофазних замикань на землю обмотку статора синхронного генератора, що працює в блоці з трансформатором, який ґрунтується на визначенні значення струму однофазного замикання на землю в місці його виникнення.

Ключові слова: синхронний генератор, обмотка статора, релейний захист, однофазне замикання на землю.

Постановка проблеми. Сучасні засоби захисту потужних синхронних генераторів (СГ), що працюють в блоці з трансформатором, від однофазних замикань на землю (ОЗЗ) обмотки статора повинні забезпечувати зону захисту, що охоплює всю обмотку статора, можливість виявлення пошкодження на ранній стадії його розвитку а також усувати можливість хибних спрацювань захисту внаслідок зміни режиму роботи генератора. Пристрої релейного захисту, що експлуатуються в даний час мають ряд принципових недоліків, таких як нечутливість до виникнення однофазних замикань на землю обмотки статора поблизу нейтралі, нечутливість захистів при симетричному зниженні параметрів ізоляції обмотки статора, а також можливість хибних спрацювань при пусках блоків через несиметрію напруг у фазах машини, особливо гостро це проявляється в синхронних гідрогенераторах.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. В роботах [1-5] представлені основні підходи та принципи реалізації захистів від однофазних замикань на землю обмотки статора синхронного генератора, що працює в блоці з трансформатором. У вказаних вище роботах показані переваги та недоліки методів захисту від ОЗЗ обмотки статора СГ, що працює в блоці з трансформатором.

Мета роботи. Метою роботи є підвищення швидкодії та чутливості роботи захисту від ОЗЗ обмотки статора СГ, що працює в блоці з трансформатором, шляхом опосередкованого визначення струму однофазного замикання на землю в місці його виникнення.

Матеріали дослідження. Для реалізації методу захисту від однофазних замикань на землю обмотки статора синхронного генератора, який працює в блоці з трансформатором, що ґрунтується на розрахунку струму в місці виникнення замикання, необхідно отримати аналітичний вираз для струму однофазного замикання на землю обмотки статора синхронного генератора. З цією метою варто розглянути різні складові моделі ОЗЗ обмотки статора СГ.

Схема заміщення елемента фазної обмотки генератора довжиною dx містить в своєму складі наступні елементи [6] (рисунок 1): власна індуктивність обмотки статора L_n, взаємна індуктивність між котушками обмотки однієї фази M_k, взаємна індуктивність між обмотками статора і обмоткою ротора $M_{n\omega}$, взаємна індуктивність між обмотками фаз статора M_{ns}, активний опір обмоток статора R_n, еквівалентні індуктивності розсіювання L_r і намагнічування сталевого ярма статора $L\mu$, активний опір, що відображає втрати в сталі статора $R\mu$, провідність ізоляції обмотки статора відносно сталі G_n, провідність ізоляції між фазою статора та іншими фазами обмотки G_{ns}, ємність обмотки статора відносно сталі C_n, ємність між котушками обмоток однієї фази C_k, ємність між обмоткою статора та обмоткою ротора $C_{n\omega}$, ємність між обмотками статора C_{ns}, напруга, що індукується в обмотці статора від струму збудження ротора de_n.

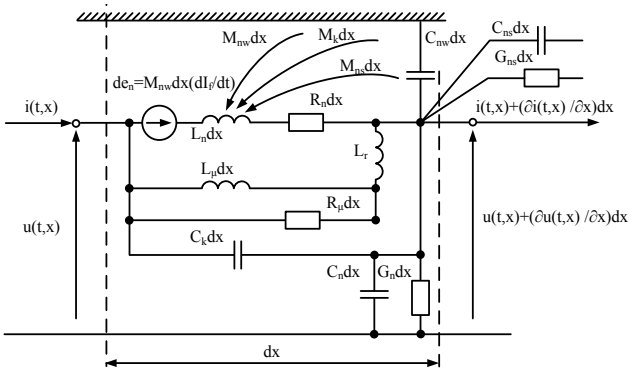

Рис. 1. Схема заміщення елемента фазної обмотки генератора довжиною dx

Описана вище модель в найбільш повній мірі відображає структуру та фізичні процеси, що протікають в статорі. Проте така модель є складною для використання в цілях розрахунку струму однофазного замикання на землю обмотки статора синхронного генератора. Для отримання моделі обмотки статора синхронного генератора, яка б максимально адекватно відображала процеси при виникненні однофазного замикання на землю та була простою. Будемо вважати, що:

- генератор має симетричну конфігурацію;
- параметри генератора не залежать від частоти і струму;
- знехтувано впливом зміни параметрів режиму обмотки ротора на режим в фазах статора;
- знехтувано індуктивністю контура, до якого входять еквівалентна індуктивність розсіювання та індуктивність намагнічування сталевого ярма;

При подальшому перетворені моделі ємність між котушками обмотки однієї фази, та активний опір,

© Кутін В.М., Шпачук О.О., 2014

що являє собою втрати в сталі статора представлені як розподілені опір та ємність, що ключені між початком та кінцем фазної обмотки деякої довжини.

Наступним кроком у перетворенні моделі було вилучення міжфазних індуктивних та ємнісних зв'язків шляхом складання рівнянь падіння напруги та зміни фазних струмів на ділянці довжини обмотки і використання співвідношень для перетворення фазних величин у складові прямої, зворотної та нульової послідовності.

Отримана таким чином модель містить в собі складові, що відображають активний опір обмотки статора, індуктивність, що відображає вплив власної індуктивності обмотки статора, взаємної індуктивності між котушками обмотки однієї фази і взаємної індуктивності між обмотками фаз статора а також параметри ізоляції фазної обмотки, що відображають ємність обмотки статора відносно землі та ємність між обмотками статора, а також провідність ізоляції статорної обмотки. Описана вище модель може адекватно відобразити процеси, що протікають в синхронному генераторі, проте вона, навіть в такому вигляді, є надзвичайно складною.

Подальше спрощення моделі полягає у зміні підходу до відображення елементів моделі, оскільки реалізувати контроль моделі, параметри якої є розподіленими, неможливо. Значення таких параметрів обмотки статора як індуктивність та активний опір не змінюються в широких межах впродовж експлуатації генератора. Змінюються вони тільки в результаті виникнення різного роду пошкоджень. Також слід враховувати те, що отримані вирази для струму в місці ОЗЗ з урахуванням активного опору обмотки та її індуктивності описуються з використанням гіперболічних функцій, що унеможливлює їх використання для реалізації пристроїв захисту. Крім того реалізація схеми контролю опору та індуктивності обмотки значно ускладнить схему пристрою захисту. Організація контролю фазних електрорушійних сил СГ також становить складну задачу, оскільки виникає необхідність контролю струму збудження машини і подальшого розрахунку ЕРС, що ускладнить схему і знизить швидкодію пристрою захисту. Саме тому приймаємо рішення про контроль параметрів ізоляції фазних обмоток статора, а також значень фазних напруг.

Ще одним важливим елементом моделі однофазного замикання на землю обмотки статора синхронного генератора є електрична дуга, що виникає в місці пошкодження ізоляції обмотки статора. Через дугу відбувається з'єднання стержнів обмотки статора, що знаходяться під напругою, зі сталевим осердям статора чи корпусом генератора. Розглянемо процеси виникнення і горіння дуги ОЗЗ обмотки статора СГ з метою обрання моделі яка б адекватно описувала дугу і в той же час була достатньо простою для використання в розрахунках [7].

Горіння дуги викликає випаровування і розкладання ізоляції обмотки статора, виділення деіонізуючих газів зі стінок каналу, в якому горить дуга, швидке випаровування вологи і призводить до виникнення ударних тисків та повздовжньо-поперечого обдування дуги, що в свою чергу викликає інтенсивне охолодження дуги і швидке зростання її опору. Інтенсивність обриву струму дуги залежить від частки складової промислової частоти струму замикання на землю. Якщо дана складова має значну частку, то обрив струму дуги відбуватиметься швидше, але в той же час дуга причинятиме більші руйнування та іонізуючу дію. В результаті горіння дуги утворюється газовий пузир, що містить провідні та напівпровідні елементи. Найбільш повне розкладання матеріалів ізоляції і вибухоподібне газоутворення відбувається в районі стовбура дуги. Під дією тиску газів, що утворюються підчас розкладання ізоляції, відбувається виштовхування провідних часток, таких як вуглець та пари міді та заліза, від стовбура дуги до стінок каналу в якому горить дуга. Поблизу стінок каналу температура є значно нижчою і тому відбувається осідання провідних часток на стінки і утворення асфальтенів та оксидів металів. Проте в результаті осідання парів не утворюються суцільні струмопровідні містки, проміжки між містами утворені ізолюючим матеріалом, що насичений воднем і має дещо кращі ізоляційні характеристики. Після погасання дуги температура всередині каналу знижується відбувається інтенсивне осідання на стінки каналу провідних часток і створюються сприятливі умови для повторного запалювання дуги в місці першого пробою ізоляції. По мірі того, як в місці пробою ізоляції, після кожного повторного запалювання дуги, накопичуються провідні елементи, скорочується часовий інтервал між повторними запалюваннями дуги і вона переходить до стійкого горіння.

Отже, дуга, що виникає при однофазному замиканні на землю, є закритою і горить в каналі, який утворюється після пробою ізоляції обмотки статора, довжина дуги практично не змінюється впродовж усього часу горіння. В якості моделі ОЗЗ обмотки статора синхронного генератора, що працює в блоці з трансформатором, будемо використовувати послідовно увімкнені ключ та активний опір, які з'єднують фазу статора з землею.

В результаті проведеного вище аналізу маємо модель із зосередженими параметрами, яка включає в себе такі елементи, як провідності та ємності фаз ізоляції обмотки статора, фазні напруги а також ключ та активний опір, які з'єднують фазу статора з землею (рисунок 2).

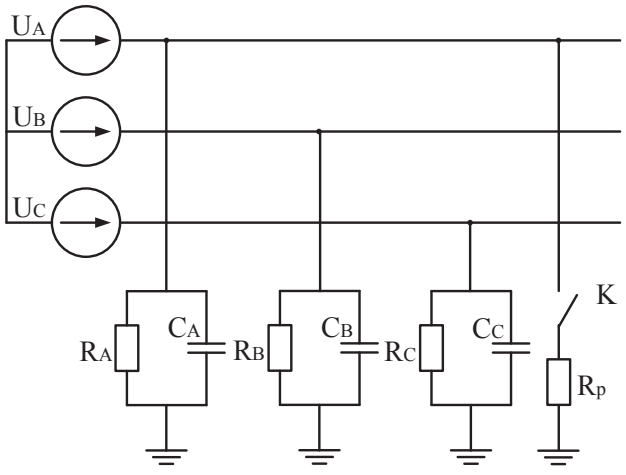

Рис. 2. Модель ОЗЗ обмотки статора синхронного генератора із зосередженими параметрами

Представлена вище модель здатна адекватно відобразити процес виникнення ОЗЗ обмотки статора, але існують проблеми з реалізацією контролю опору та ємності ізоляції кожної обмотки. Саме тому представлена модель потребує подальшого спрощення. Для моделювання процесу ОЗЗ обмотки статора СГ варто використати схему заміщення нульової послідовності (рисунок 3).

Дана схема включатиме в себе джерело напруги нульової послідовності $U_0(p)$, перехідний опір в місці замикання на землю R_P, загальний опір R_Σ та загальну ємність ізоляції обмотки статора C_Σ. Вра-

ховуючи те, що ємність ізоляції обмотки статора значно не змінюється в процесі експлуатації, то для розрахунку значення струму в місці виникнення ОЗЗ можна використати значення ємності отримані при періодичних вимірюваннях або довідникові значення. Вимірювання опору ізоляції обмотки статора та перехідного опору в місці замикання на землю можна реалізувати використовуючи метод накладання постійного струму та використання енергії розряду попередньо зарядженого конденсатора. Схеми реалізації вимірювання фазних напруг, чи напруги нульової послідовності відомі.

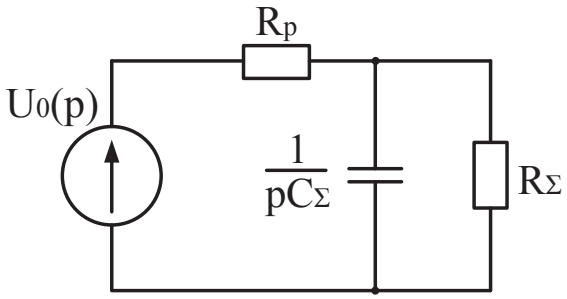

Рис. 3. Заступна схема нульової послідовності з елементами, що представлені в операторній формі запису

В операторній формі струм ОЗЗ обмотки статора СГ має вигляд:

$$I_p(p)=\frac{\frac{U_0}{2j}\left(\frac{e^{j\cdot 0}}{p-j\omega}-\frac{e^{j\cdot 0}}{p+j\omega}\right)}{R_p+\frac{R_\Sigma\frac{1}{pC_\Sigma}}{R_\Sigma+\frac{1}{pC_\Sigma}}}. \quad (1)$$

Оригінал струму ОЗЗ обмотки статора СГ має вільну та вимушену складові, як показано в рівнянні представленому нижче:

$$I_p(t)=\frac{U_0R_p\sin(\omega t)+U_0R_\Sigma\sin(\omega t)+U_0\omega^2R_pC_\Sigma^2R_\Sigma^2\sin(\omega t)}{\omega^2R_p^2C_\Sigma^2R_\Sigma^2+R_p^2+2R_pR_\Sigma+R_\Sigma^2}+$$
$$+\frac{U_0\omega C_\Sigma R_\Sigma^2\cos(\omega t)}{\omega^2R_p^2C_\Sigma^2R_\Sigma^2+R_p^2+2R_pR_\Sigma+R_\Sigma^2}-\frac{U_0\omega C_\Sigma R_\Sigma^2e^{-\frac{t(R_p+R_\Sigma)}{R_pC_\Sigma R_\Sigma}}}{\omega^2R_p^2C_\Sigma^2R_\Sigma^2+R_p^2+2R_pR_\Sigma+R_\Sigma^2}. \quad (2)$$

Струм ОЗЗ обмотки статора СГ можна вважати інтегральним показником технічного стану ізоляції обмотки статора, оскільки він враховує опір ізоляції обмотки статора, перехідний опір в місці замикання а також режим роботи генератора. Розглянемо можливі варіанти параметрів спрацювання захисту. Так струм ОЗЗ обмотки статора СГ містить вільну та примусові складові і носить коливальний характер. Контроль миттєвих значень струму ОЗЗ не зможе забезпечити чіткого спрацювання пристрою захисту через постійну зміну його значення, а контроль пікового значення струму ОЗЗ невиправдано ускладнить проміжні розрахунки, а також реалізацію вимірювання контрольованих параметрів та тривалості перехідного процесу. З точки зору авторів доцільно в якості параметру спрацювання пристрою захисту від ОЗЗ обрати діюче значення примусової складової струму однофазного замикання на землю обмотки статора синхронного генератора (3)

$$I_{ps}=\frac{U_0R_p+U_0R_\Sigma+U_0\omega^2R_pC_\Sigma^2R_\Sigma^2+U_0\omega C_\Sigma R_\Sigma^2}{\sqrt{2}\left(\omega^2R_p^2C_\Sigma^2R_\Sigma^2+R_p^2+2R_pR_\Sigma+R_\Sigma^2\right)}; \quad (3)$$

$$R_\Sigma=\frac{R_AR_BR_C}{R_AR_B+R_BR_C+R_AR_C}; \quad (4)$$

$$C_\Sigma=C_A+C_B+C_C, \quad (5)$$

де C_A, C_B,C_C – ємність обмотки статора фаз А, В та С, відповідно; R_A, R_B, R_C – опір ізоляції обмотки статора фаз А, В та С, відповідно; R_Σ – загальний опір ізоляції обмотки статора; C_Σ – загальна ємність ізоляції обмотки статора; R_P – перехідний опір в місці замикання на землю; U_0 – максимальне значення напруги нульової послідовності.

Граничні умови для простого замикання ті ж самі, що для однофазного короткого замикання. Симетричні складові струмів в місці короткого замикання пов'язані з простими співвідношеннями [8]:

$$I_{k1}^{(1)}=I_{k2}^{(1)}=I_{k0}^{(1)}=\frac{1}{3}I_{k1}^{(1)}. \quad (6)$$

Виходячи з таких міркувань можна розрахувати уставку спрацювання запропонованого захисту на відключення генератора від мережі. Для генераторів потужністю більше 160 МВт, що працюють в блоці з трансформатором, значення струму ОЗЗ, яке обумовлює відключення генератора від мережі становить 2 А, а отже значення складової нульової послідовності становитиме 0,667 А. Для генераторів потужністю до 160 МВт значення струму ОЗЗ, яке обумовлює відключення генератора, становить 5 А, а значення складової нульової послідовності становитиме 1,667 А.

Висновки. В роботі була проаналізована математична модель обмотки статора синхронного генератора. В результаті аналізу та спрощення моделі була отримана сукупність контрольованих параметрів а також визначено параметр спрацювання пристрою захисту від однофазних замикань на землю синхронного генератора, що працює в блоці з трансформатором, який ґрунтується на опосередкованому контролі струму в місці однофазного замикання на землю обмотки статора.

Список літератури:
1. Шнеерсон Э.М. Цифровая релейная защита/ Э.М. Шнеерсон – М.: Энергоатомиздат, 2007. – 549 с.
2. Басс Э.И., Дорогунцев В.Г. Релейная защита электроэнергетических систем/ Э.И. Басс, В.Г. Дорогунцев – М.: Издательство МЭИ, 2002. – 296 с.
3. Федосеев А.М. Релейная защита электро-энергетических систем/ А.М. Федосеев, М.А. Федосеев – М.: 1992. – 528 с. – ISBN 5-283-01171-2.
4. Голговских А.В. Расчет релейной защиты блока турбогенератор – трансформатор / А.В. Голговских – Киров: 2000. – 54 с.
5. Копьев В.Н. Релейная защита основного электрооборудования электростанций и подстанций. Вопросы проектирования/ В.Н. Копьев – Томск: 2005. – 107 с.
6. Бернас С., Цёк З. Математические модели элементов электроэнергетических систем: Пер. с польск. – М.:Энергоиздат, 1982. – 312 с.
7. Лихачев Ф.А. Замыкания на землю в сетях с изолированной нейтралью и с компенсацией емкостных токов – М.: Энергия, 1971. – 152 с.
8. Ульянов С.А. Электромагнитные переходные процессы/ С.А. Ульянов – М.: Энергоатомиздат, 1970. – 519 с.

Кутин В.М., Шпачук А.А.
Винницкий национальный технический университет

СОВОКУПНОСТЬ КОНТРОЛИРУЕМЫХ ПАРАМЕТРОВ И ПАРАМЕТРОВ СРАБАТЫВАНИЯ УСТРОЙСТВА ЗАЩИТЫ ОТ ОДНОФАЗНЫХ ЗАМЫКАНИЙ НА ЗЕМЛЮ ОБМОТКИ СТАТОРА СИНХРОННОГО ГЕНЕРАТОРА, РАБОТАЮЩЕГО В БЛОКЕ С ТРАНСФОРМАТОРОМ

Аннотация
В настоящее время на электрических станциях для релейной защиты генераторов, работающих в блоке с трансформатором, от однофазных замыканий на землю обмотки статора используется широкий спектр устройств защиты. Данные защиты имеют ряд принципиальных недостатков, таких как, нечувствительность к возникновению однофазных замыканий на землю обмотки статора вблизи нейтрали, нечувствительность защит при симметричном снижении параметров изоляции обмотки статора. Также существует возможность ложных срабатываний при пусках блоков из-за несимметрии напряжений в фазах машины, особенно остро это проявляется в синхронных гидрогенераторах. В работе рассмотрены совокупность параметров, контроль которых позволит реализовать метод защиты от однофазных замыканий на землю обмотку статора синхронного генератора, работающего в блоке с трансформатором, который основывается на определении значения тока однофазного замыкания на землю в месте его возникновения.
Ключевые слова: синхронный генератор, обмотка статора, релейная защита, однофазное замыкание на землю.

Kutin V.M., Shpachuk O.O.
Vinnytsia National Technical University

COMPLEX OF CONTROLLED PARAMETERS AND PARAMETER OF TRIGGERING OF PROTECTION DEVICE FROM SINGLE PHASE EARTH FAULTS OF STATOR WINDING SYNCHRONOUS GENERATOR WORKING IN THE UNIT WITH A TRANSFORMER

Summary
Currently, at the power plants for relay protection of generators operating in block with a transformer, from single-phase earth fault of the stator winding, using a wide range of protection devices. That devices have a number of disadvantages such as insensitivity to the emergence of single-phase earth fault of the stator winding near the neutral point of winding, insensitivity at symmetrical reducing of insulation parameters of stator winding. There is also the possibility of false positives when starting blocks through voltage asymmetry in the phases of the machine, it appears particularly acute in synchronous hydro generators. We consider a set of parameters, control of which will help implement the method of protection against earth fault phase stator winding synchronous generator that operates the block with a transformer, which is based on determining the value of the current single-phase ground fault at its source.
Keywords: synchronous generator stator winding, relay protection, single-phase ground fault.

УДК 004.7(045)

Мхамад Ібрагім Ахмад Альомар
Київський національний університет будівництва і архітектури

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДУ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПОРТАМИ ПАКЕТНОГО КОМУТАТОРА

Досліджено метод динамічного перерозподілу потоків між портами пристрою пакетної комутації, що дозволяє збільшити припустиме навантаження мережевого обладнання без суттєвого погіршення якості надаваних мережевих послуг. Метод базується на поточній сплайн-інтерполяції у реальному часі динамічних характеристик пульсацій трафіка на портах пакетного комутатора та на адаптивному авторегулюванні смуг пропускання портів комутатора в залежності від характеристик пульсацій трафіку. Обраний спосіб поліноміальної сплайн-інтерполяції дозволяє отримати необхідну точність апроксимації реальних пульсацій трафіку. Для скорочення обсягу оброблюваних даних у процесі інтерполяції пропонується використовувати звісні методи проріджування експериментальних даних. Надані приклади правил авторегулювання смугами пропускання портів комутатора, що реалізують розглянутий метод.
Ключові слова: комп'ютерні мережі, вузлове обладнання, адаптивне управління, пакетний трафік, тренд трафіку.

Постановка проблеми. У процесі оптимізації роботи пакетної мережі, зазвичай, намагаються знайти розумний компроміс у досягненні двох протилежних цілей, сутність котрих полягає у наступному. З одного боку, намагаються покращити якість обслуговування, зокрема скоротити затримку пакетів та зменшити ймовірність втрати пакетів, що, на практиці, досягається, головним чином, за рахунок резервування ресурсів каналів передавання та комутуючих пристроїв. З іншого боку, намагаються, у міру можливостей, збільшити завантаження ресурсів мережі з метою покращення економічних показників їхнього використання. Величина коефіцієнту завантаження ресурсу з урахуванням тонкої структури умов його використання має вирішальне значення у задачах оптимізації роботи пакетних мереж, оскільки величина цього коефіцієнту безпосередньо впливає на довжину черг пакетів до ресурсу, на затримку пакетів у чергах і, за кінцевим рахунком, на якість надання послуг. Компроміс у досягненні вищезазначених цілей складає основний зміст інженерії трафіку.

Досягнення вищезазначеного компромісу шукають шляхом застосування засобів та механізмів боротьби з перенавантаженнями мережі [1, 2, 3]. Тим не менш, активне використання усіх цих механізмів, як показала експлуатаційна практика, дозволяє збільшити коефіцієнт завантаження мережевого обладнання у середньому до величини 0,5. Тому розробка методів управління ресурсами мережі, що дозволяють забезпечити подальше збільшення завантаження мережевого обладнання без помітного зниження якості мережевих послуг, є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звісні методи кондиціювання трафіку на портах комутуючого пристрою [1, 2] не можуть бути використані для вирішення задачі динамічного перерозподілу пропускної здатності комутатору між його портами. Труднощі полягають у тому, що сучасний пакетний комутатор (магістральний або крайовий) – це швидкодіюча система. Тому, для того щоб забезпечити можливість фіксації у реальному часі поточних значень його параметрів, що пов'язані із обробкою динамічних характеристик пульсацій пакетного трафіку, необхідно накопичувати та оброблювати значні обсяги даних. Це потребує значних витрат обчислювальних ресурсів. У даному випадку такими ресурсами є обсяг пам'яті у загальній довідковій службі мережі (Directory Service), де зберігаються різноманітні дані щодо поточного стану мережі (зокрема, дані служби Q_0S), і витрати часу на необхідну обробку цих даних. За умов прийнятних витрат вищезазначених ресурсів є сумнівним, щоб вдалося у реальному часі визначити усі необхідні для кондиціювання трафіку параметри. Тому суттєвий інтерес являють методи швидкісної обробки трафіку, що дозволяють виконати профілювання та формування трафіку на відносно невеликих обсягах даних.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Фізична природа пульсацій трафіка на портах комутатору носить випадковий характер і, на жаль, у багатьох випадках непередбачуваний характер, обумовлений нерегулярністю та непередбачуваністю генерування потоків даних на термінальних вузлах мережі [6]. Тим не менш, будь-яка пакетна мережа – це фізична інерційна система. Тому при виборі методів передбачення «поведінки» потоків пакетів на портах комутатору існує можливість використати звісні методи вирішення задач прогнозування, що розроблені для фізичних систем із швидкоплинними випадковими процесами. Зокрема, в якості динамічної характеристики (динамічної функції) випадкового процесу $v(t)$, «поведінку» котрого необхідно передбачити та відобразити в аналітичній формі, доцільно узяти кількість пакетів, що надходять до порту комутатору, як функції часу. Окрім цього, як буде показано далі, зручно прийняти до розгляду перші дві похідні від $v(t)$, тобто випадкову швидкість потоку $b(t) = dv(t)/dt$ та випадкове прискорення потоку $b^1(t)=d^2v(t)/dt^2$.

Першим кроком у вирішенні задачі визначення та прогнозування «поведінки» потоку пакетів на якому-небудь із портів комутатору є апроксимація даних моніторингу значень $v(t)$. Таку апроксимацію можна виконати на основі сплайн-інтерполяції, а для інтерполяції узяти конструкцію поліноміальних сплайнів відносно неперіодичних функцій.

Як показано у [7], сплайн-підхід до задачі апроксимації у просторі L_2 $[t_0, T_c]$ для сплайнів ступеню n та набору вузлів інтерполяції $t_i \in [t_0, ..., t_i, ..., t_n]$, де i = 1, 2, ..., n, дає меншу похибку апроксимації у сенсі норми L_2 $[t_0, T_c]$, ніж розклад у ряд за багатьма іншими ортогональними базісами (Ерміта, Лагера, Чебишева і т.ін.).

Якщо б функцію $v(t)$ було можливим безперервно диференціювати необмежену кількість разів, то у цьому випадку доцільно обрати сплайни тригонометричного виду. Проте аналіз характеру пульсацій трафіку дозволяє лише сподіватися, що $v(t)$ можливо безперервно диференціювати не більше

© Мхамад Ібрагім Ахмад Альомар, 2014

s разів, де значення *s* апріорі не є звісним і його доводиться обирати виходячи із конкретних умов застосування комутатору. У такій ситуації, як показано у [8], доцільно використовувати кусково-поліноміальні сплайни виду

$$\tilde{v}\ (t,s) = Q_{2s+1}(t,k),\ t \in [t_k, t_{k+1}],\ k = 0, \pm 1, \ldots K, \quad (1)$$

де $Q_{2s+1}(t, k)$ – поліном ступеню не вище $2s + 1$, що визначається рівностями:

$$\left.\frac{d^m Q_{2s+1}(t,k)}{dt^m}\right|_{t=t_k} = \left.\frac{d^m P_s(t, v_{t_{k_j}})}{dt^m}\right|_{t=t_k}, \text{ де } m = 1, 2, \ldots K, \ldots s. \quad (2)$$

$$\left.\frac{d^m Q_{2s+1}(t,k)}{dt^m}\right|_{t=t_{k+1}} = \left.\frac{d^m P_s(t, v_{t_{k+1j}})}{dt^m}\right|_{t=t_{k+1}}, \text{ де } m = 1, 2, \ldots K, \ldots s. \quad (3)$$

У виразах (1) – (3) вважається, що сплайн має безперервні похідні ступеню *s*, задані вузли інтерполяції t_λ та значення функції $v(t_\lambda) = v_{t\lambda}$ у вузлах, *j* – натуральне число у діапазоні $0 \le j \le s\text{-}1$. Кожній точці t_λ надано інтерполяційний поліном $P_s(t, v_{t\lambda})$, котрий побудовано за значеннями $v(t_{\lambda-j}), v(t_{\lambda-j+1}), K, v(t_{\lambda-j+s})$ у вузлах $t_{\lambda-j}, t_{\lambda-j+1}, K, t_{\lambda-j+s}$.

Зазвичай поліном $Q_{2s+1}(t, k)$ представляють у вигляді суми класичного інтерполяційного поліному $P_s(t, v_{kj})$ та поправки до нього $R_{2s+1}(t, k)$, тобто

$$Q_{2s+1}(t, k) = P_s(t, v_{kj}) + R_{2s+1}(t, k). \quad (4)$$

Поправка згідно [8] представляється у вигляді

$$R_{2s+1}(t,k) = (t_{k+1} - t_k)^{s+1} v\ (t_{k-j}, t_{k-j+1}, \ldots, K, \ldots, t_{k-j+s+1}) q_{2s+1}\left(\frac{t - t_k}{t_{k+1} - t_k}, k\right), \quad (5)$$

де $v(t_{k-j}, t_{k-j+1}, K, t_{k-j+s+1})$ – різнісне відношення порядку $s + 1$ та

$$q_{2s+1}(T,k) = \left(\frac{t_{k+s-j+1} - t_{k-j}}{t_{k+1} - t_k}\right) \sum_{r=0}^{s} \left\{ \left[\prod_{i=1}^{s} \left(T - \frac{t_{k-j+i} - t_k}{t_{k+1} - t_k} \right) \right]_{T=1}^{(r)} \right\} \lambda_r(T), \quad (6)$$

$$T = \frac{t - t_k}{t_{k+1} - t_k},$$

$$\lambda_r(T) = \frac{T^{s+1}(T-1)^r}{r!s!} \sum_{m=0}^{s-r} (-1)^m \frac{(s+m)!}{m!} (T-1)^m, \quad (7)$$

$[K]_{T=1}^{(r)}$ означає похідну по *T* порядку *r*, що обчислена при $T = 1$.

Якщо на часовому відрізку $[t_j, t_{j+1}] \subset [t_0, T_c]$, $0 \le j \le N\text{-}1$ є звісними $v(t)$ в (n+1)-ій точці, а функція $v(t) \in C^n[t_j, t_{j+1}]$, то інтерполяційна формула надається у вигляді поліному Лагранжа ступеню *n*.

Похибка інтерполяційної формули у загальному вигляді оцінюють за значеннями нев'язки $R_n(t) = \|v\ (t) - \tilde{v}\ (t)\|$ на часовому відрізку $[t_j, t_{j+1}]$ як

$$R_n(t) \le \sup_{t \in [t_j, t_{j+1}]} \left| \frac{dv^{n+1}(t)}{dt^{n+1}} \right| \cdot \frac{|\omega_n(t)|}{(n+1)!}, \text{ де } \omega_n(t) = \prod_{i=0}^{n} (t - t_i). \quad (8)$$

Інтерес викликає також оцінка похибки похідних від динамічної характеристики потоку пакетів. Для цього, маючи на увазі [8], призначимо розглянутий часовий відрізок наступним чином:

$$[t_j, t_{j+1}] = [t_{n-i}, t_{n-i+m+1}] \subset [t_0, T_c],\ 0 \le n \le N - 1, 0 \le i \le m.$$

І далі будемо вважати, що функція $v(t)$ на цьому часовому відрізку має обмежену похідну порядку $m + 1$. Тоді похибка похідних від $v(t)$ на відрізках $[t_n, t_{n+1}] \subset [t_0, T_c]$ визначається наступним співвідношенням [9]:

$$\left| \frac{d^s}{dt^s} v(t) - \frac{d^s}{dt^s} \tilde{v}(t) \right| \le const \frac{(t_{n-i+m+1} - t_{m-i})^{m+1}}{(t_{n+1} - t_n)^s} \times \max_{t_{n-i} \le t \le t_{n-i+m+1}} \left| \frac{d^{m+1}}{dt^{m+1}} v(t) \right|, \quad (9)$$

де $s = 0, 1, K, m;\ 0 \le i \le m$.

Ціль роботи. Головною метою даної роботи є збільшення корисного завантаження пакетного комутатора без суттєвого зниження якості обслуговування у мережах із пакетною комутацією. Зокрема, досліджується механізм динамічного перерозподілу пропускної здатності пакетного коммутатора (маршрутизатора або шлюзу) між його портами в залежності від змін поточного навантаження трафіком цих портів за умов, коли пропускна здатність комутуючого пристрою перерозподіляється між його портами пропорційно поточним величинам інтенсивностей потоків пакетів, що надходять до цих портів. Якщо, наприклад, миттєва інтенсивність потоку пакетів на одному із портів збільшується, то цьому порту виділяється більша частка пропускної спроможності комутатора за рахунок зменшення часток пропускної спроможності, що виділяються іншим портам. І навпаки, якщо потік пакетів на якомусь порту зменшується, то відповідно зменшується і частка пропускної спроможності комутатора, яка цьому порту виділяється.

Будемо вважати, що адаптивний перерозподіл доцільно здійснювати не тільки на основі визначення поточного стану характеристик потоків пакетів, що надходять до його портів, але і шляхом використання результатів прогнозування характеру змін інтенсивностей цих потоків. Тому що прогнозування «поведінки» потоків пакетів на портах комутатору дозволяє підвищити динамічні характеристики системи автоматичного регулювання і, за кінцевим рахунком, підвищити коефіцієнт завантаження мережного обладнання.

Вищенаведене являє собою спрощене пояснення основної ідеї адаптивного управління портами комутатора. На практиці необхідно враховувати ряд умов, що є характерними для задач управління трафіковими навантаженнями: класифікація трафіка, пріоритезація класів трафіка, механізми керування чергами тощо.

Зрозуміло, що в якості об'єкту досліджень за вищевказаним напрямком доцільно вибрати найбільш вартісні елементи обладнання мережі, якими є, в першу чергу, магістральні комутатори, маршрутизатори та шлюзи. Особливо ефективним є використання методу адаптивного управління у мережах, трафік котрих має пульсуючий характер із великим розмахом сплесків.

Виклад основного матеріалу досліджень. У даній роботі динамічне регулювання смуг пропускання портів комутатору пропонується виконувати на основі «проріджених» даних моніторингу характеристик потоків пакетів на його портах. Ці «проріджені» дані пропонується використати для побудови у реальному часі функціональних аналітичних залежностей, що апроксимують реальні залежності значень динамічних характеристик потоків від часу. Апроксимацію пропонується здійснювати шляхом сплайн-інтерполяції даних моніторингу трафіку (точніше, даних, що отримані як результат вимірювань динамічних характеристик потоків пакетів) на портах комутатору з використанням, наприклад, кусково-поліноміальних сплайнів для неперіодичних функцій. Методи сплайн-інтерполяції детально викладені у багатьох публікаціях, що присвячені теорії функцій, зокрема у [4, 5].

З урахуванням вищенаведеного представляється наступна схема адаптивного перерозподілу пропускної здатності комутуючого пристрою між його портами. Першим обов'язковим елементом процесу авторегулювання смуг пропускання портів комутатору є моніторинг потоків пакетів на усіх його портах у межах часового відрізку $[t_0, T_c]$. Моніторинг здійснюється щодо динамічної характеристики по-

току пакетів на кожному із портів. Процес моніторингу, що відображений на верхньому рядку рис. 1, являє собою ітеративну процедуру, що послідовно виконується у часі і складається із кінцевої кількості кроків.

Перший крок процедури починається у момент $t_0^{(1)}$, другий крок – у момент $t_0^{(2)}$, i–ий крок – у момент $t_0^{(i)}$ і т.д. У свою чергу, з метою здійснення поліноміальної сплайн-інтерполяції тривалість кожного кроку процедури розбивається на ще більш менші часові інтервали 1, 2, 3, ..., K, ..., n, де K – кількість вимірювань функції $v(t)$ на i-ому кроці, а n – загальна кількість вузлів інтерполяції (що співпадає із ступенем інтерполяційного поліному). Іншими словами, із певним вельми малим інтервалом часу на протязі тривалості кожного кроку ітеративної процедури, вибір котрого виконується виходячи із вищерозглянутих умов, на кожному із портів комутатору послідовно у часі береться K відліків «миттєвих» значень динамічної характеристики потоку $v(t)$ (див. другий рядок зверху на рис. 1).

І далі на базі отриманих виміряних даних виконується апроксимація випадкової функції $v(t)$ розглянутим вище методом поліноміальної сплайн-інтерполяції. Береться поліном n-ого ступеню. Значення відліків для перших K вузлів інтерполяції вимірюються, а значення інших (n – K) вузлів передбачаються. Потім на другому кроці ітеративної процедури виконується апроксимація на наступних K вузлах інтерполяції із передбаченням «поведінки» потоку на (n – K) вузлах і т.д. аж до моменту часу T_c. Як бачимо із рис. 1, на кожному кроці перші K часових проміжків пов'язані із отриманням даних щодо реальної «поведінки» функції $v(t)$, а наступні часові проміжки, що йдуть після K-го, у кількості (n – K) пов'язані із прогнозуванням «поведінки» функції $v(t)$. Після накопичення необхідних даних (тобто, після закінчення K-го відліку динамічної характеристики) на кожному кроці ітеративної процедури виконується поліноміальна апроксимація та передбачення розглянутим вище методом. Як результат знаходиться у аналітичній формі прийнятне наближення до дійсної залежності динамічної характеристики кожного із потоків від поточного часу.

В якості критерію точності інтерполяції доцільно використати критерій ε_n – обмеженої нев'язки:

$$p\left[v(t), P_m(t)\right] \le \varepsilon_n, \ t \in \left[t_n, t_{n+1}\right], \quad (10)$$

де $v(t)$ – значення динамічної характеристики потоку; $P_m(t)$ – поліноміальний інтерполянт динамічної характеристики потоку; $p[\cdot]$ – задана відстань у відповідному метричному просторі. Критерій ε_n – обмеженої нев'язки запишемо у вигляді

$$\sup_{t\in[t_n,t_{n+1}]} \left|v(t) - P_m(t)\right| \le \varepsilon_n. \quad (11)$$

Інтерполяційний поліном $P_m(t)$ обирається із мінімальним ступенем, тобто $m = m_{min}$. Вибір здійснюється за наступним критерієм:

$$m_{\min} = \arg\min P_n(t). \quad (12)$$

Увівши нове позначення

$$M_m = \sup_{t\in[t_n,t_{n+1}]} \left|\frac{d^m}{dt^m} v(t)\right| \quad (13)$$

та використовуючи співвідношення (8) замість (11), критерій ε_n – обмеженої нев'язки записують у вигляді

$$\sup_{t\in[t_n,t_{n+1}]} \left|v(t) - P_m(t)\right| \le \frac{M_{m+1}}{(m+1)!} \sup_{t\in[t_n,t_{n+1}]} \left|\omega_m(t)\right| \le \varepsilon_n. \quad (14)$$

Якщо задатися значенням ε_n із (14), то стане можливим шляхом обчислення підібрати такі значення m и M_{m+1}, за яких буде забезпечуватися потрібна точність інтерполяції. При цьому значення кроку t $t_{i+1}-t_i$, i = 1, 2, ...K обирають таким чином, щоб зменшити значення похибки інтерполяції, а саме, щоб вузли інтерполяції співпадали із кореняими багаточлена Чебишева. У цьому випадку

$$t_i = \frac{t_n + t_{n+1}}{2} - \frac{t_{n+1} - t_n}{2} \cos\left(\frac{2i-1}{2m}\pi\right), i = 1,2,\mathrm{K},m, \quad (15)$$

і для оцінки зверху величини $\omega_{m+1}(t)$ стане можливим скористатися наступною формулою:

$$\sup_t \left|\omega_m(t)\right| \le 2\left(\frac{t_{n+1} - t_n}{4}\right)^m. \quad (16)$$

Під час опрацювання у реальному часі швидкоплинних динамічних характеристик потоків доводиться фіксувати значні обсяги даних, що може суттєво завантажити обчислювальні ресурси комутатору. Тому у процесі апроксимації доцільно використати запропонований у [10] спосіб проріджування даних, що дозволяє без погіршення точності інтерполяції суттєво скоротити обсяги необхідних вимірювань.

Розглянемо ситуацію, коли значення певної функції $v(t)$ у моменти часу t_{r+s} фіксуються та запам'ятовуються, а проміжні $v(t_{r+s})$, відновлюються відповідно до якоїсь інтерполяційній формулі, при цьому r = 0, 1, ..., R, s = 0, 1, ..., s_{max}. Спочатку за $(s_{max} + 1)R + 1$ моментів часу $R + 1$ значень функції фіксуються та запам'ятовуються, а потім $s_{max} R$ значень відновлюються наближено.

Сумарна похибка може бути визначена у рамках одної із двох можливих метрик:

$$\varepsilon_{s1} = \sum_{r=0}^{R-1} \sum_{s=0}^{s_{\max}} \left|P_m(t_{r+s}) - v(t_{r+s})\right|, \quad (17)$$

$$\varepsilon_{s2} = \left\{\sum_{r=0}^{R-1} \sum_{s=0}^{s_{\max}} \left|P_m(t_{r+s}) - v(t_{r+s})\right|\right\}^{\frac{1}{2}}. \quad (18)$$

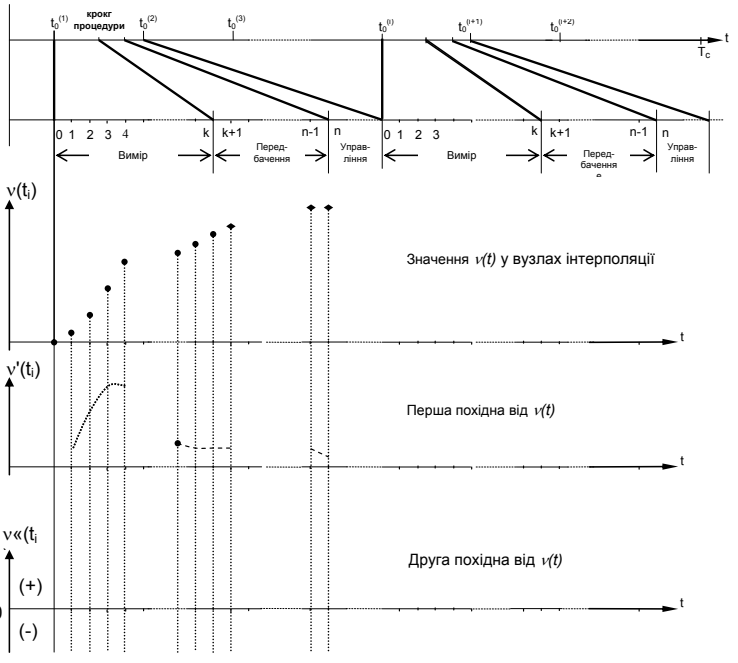

Рис. 1. Ілюстрація процедури реалізації методу динамічного перерозподілу пропускної здатності комутатору між його портами

Далі після знаходження апроксимуючої функції на кожному кроці ітеративної процедури знаходяться наближення в аналітичній формі для першої та другої похідних від отриманого аналітичного виразу, що апроксимує *v(t)*, тобто знаходяться наближені вирази для швидкості потоку пакетів *b(t)* та для прискорення потоку $b^1(t)$. Значення цих похідних від функції *v(t)* у вузлах інтерполяції, що отримуються на кожному кроці ітераційної процедури, слід вважати вичерпною інформацією для управління регуляторами служби QoS (Quality of Service). Нижні три рядки на рис. 1 відображають відповідно відліки випадкових функцій *v(t)*, *b(t)* та $b^1(t)$ на першому кроці ітеративної процедури. Як розпорядитися цією інформацією у цілях раціонального перерозподілу пропускної здатності комутатору між його портами? Які з цією метою синтезувати правила управління механізмами регулювання? Відповіді на ці запитання залежать від багатьох факторів, аналіз котрих виходить за межі цієї публікації. У принципі, знання про значення похідних від динамічних характеристик потоків пакетів у вузлах інтерполяції на кожному кроці ітеративної процедури і для кожного із портів комутатору дозволяє здійснити постановку та вирішення задачі синтезу оптимальної системи авторегулювання механізмом перерозподілу пропускної здатності комутатору, наприклад на основі методу динамічного програмування Р. Белмана. Проте на практиці існує можливість задовольнитися більш простими, хоч і менш ефективними, правилами управління механізмами регулювання.

Оцінки похідних сплайн-інтерполяції динамічної характеристики потоку згідно (9) у випадку постійного кроку $t_{n+1} - t_n = (T_c - t_0)/N = h$ гарантують сходимість

$\frac{d^s}{dt^s}\tilde{v}(t)$ до $\frac{d^s}{dt^s}v(t)$ з порядком $h^{m+1+s}, s = 0,1,\text{K},m$ [9].

Розповсюджуючи підхід на основі критерію ε_n – обмеженої нев'язки на похідні сплайн-інтерполяції стане можливим представити критерій точності у наступному вигляді :

$$h^{m+1+s} \le \varepsilon_n^{[s]}, t\varepsilon[t_n, t_{n+1}], s = 0,1,\text{K},m. \qquad (19)$$

Послідовно оцінюючи значення $\varepsilon_n^{[s]}$ для обраних значень *s*, із (19) доцільно шляхом обчислень підібрати таке значення h^{m+1-s} при котрому буде забезпечуватися висока точність похідних сплайн-інтерполяції. При цьому значення кроку $t_{n+1}-t_n$ будемо обирати таким чином, щоб зменшити значення похибки похідних сплайн-інтерполяції, змінюючи, за необхідністю, представлення часового інтервалу $[t_0,t]=\bigcup_{n=0}^{N-1}[t_n,t_{n+1}]$, та повторюючи усю розглянуту вище послідовність дій. У підсумку можливо визначити поліноміальну сплайн-інтерполяцію, якій буде притаманна висока точність апроксимації як самої динамічної характеристики *v(t)*, так і її похідних.

В якості прикладу відносно простої схеми регулювання, що використовує інформацію тільки про значення другої похідної від динамічної характеристики потоків на портах комутатору, але із використанням знань щодо «майбутньої поведінки» цих потоків, можливо запропонувати наступне. Щоб використати усю інформацію про прискорення потоку на *r*-ому порту, як виміряну так і прогнозовану, на *i*-ому кроці ітераційної процедури регулювання, проінтегруємо значення отриманого наближення для другої похідної від динамічної характеристики цього потоку у розрізі усіх n вузлів інтерполяції на розглянутому кроці ітерації:

$$I_r = \int_{t_0^{(i)}}^{t_n^{(i)}} v_r''(t_l)dt, \qquad (20)$$

де t_l – вузли інтерполяції, *r* – номер порту комутатору, *(i)* – номер кроку ітераційної процедури.

Якщо виявиться, що $I_r > 0$, то можливо стверджувати, що на *r*-ому порту комутатору у середньому існує тенденція до збільшення інтенсивності потоку пакетів (при цьому враховуються як реально спостережена, так і прогнозована поведінка потоку). Якщо виявиться, що $I_r < 0$, то можливо стверджувати, що на *r*-ому порті комутатору у середньому існує тенденція до зменшення інтенсивності потоку пакетів. Якщо $I_r = 0$, то інтенсивність потоку у середньому не змінюється. З урахуванням вищенаведеного можливо запропонувати наступне правило регулювання механізмом перерозподілу. Якщо на якомусь *r*-ому порту виявиться $I_r < 0$, а на цьому ж кроці ітераційного процесу на іншому, наприклад, *p*-ому порту виявиться $I_p > 0$, то напередодні обумовлена частка ширини смуги *r*-го порту віднімається від цього порту та добавляється до ширини смуги *p*-го порту. У будь-якому іншому випадку перерозподіл ресурсу комутатора не виконується. Звернемо увагу, що безпосередньо механізм перерозподілу виконується штатними засобами обладнання, яке реалізує певну телекомунікаційну технологію. Найбільш розвинутий цей механізм у технології ATM [3].

Можливо запропонувати й інше правило регулювання. Якщо обчислене значення інтегралу від $b^1(t)$ на одному із портів комутатору виявилось із позитивним знаком та досягло наперед визначеного порогового рівня за умов, коли на інших портах комутатору інтегральні значення прискорення потоків не виявили суттєвих змін, то у комутаторі активізується механізм перерозподілу пропускної здатності у напрямі збільшення смуги пропускання того порту, на котрому зафіксовано збільшення інтегрального значення другої похідної від динамічної характеристики потоку. Точніше, механізм перерозподілу активізується у момент досягнення визначеного для цієї похідної порогового рівня. Порогові рівні, у свою чергу, визначаються експериментальним шляхом у процесі функціонування комутатору з урахуванням реальних умов його експлуатації. У протилежному випадку, коли інтегральне значення другої похідної буде суттєво зростати, Але з мінусовим знаком, то механізм перерозподілу почне зменшувати ту частку пропускної здатності комутатору, котра тимчасово «закріплена» за даним портом, на користь інших портів.

Система управління комутатором на кожному кроці ітеративної процедури має встигнути виконати, перш ніж почнеться наступний крок процедури, усі необхідні обчислення, що пов'язані з побудовою необхідних аналітичних виразів, їх математичними перетвореннями та з генеруванням сигналів впливу на виконавчі механізми служби QoS у відповідності з прийнятими правилами адаптивного регулювання пропускної здатності комутатору. Таке «встигання» має здійснюватися за рахунок раціонального вибору необхідної точності апроксимації даних моніторингу потоків пакетів на портах комутатора, ступеню інтерполянту та параметрів процедури проріджування даних.

Висновки. Досліджено метод динамічного перерозподілу потоків між портами пристрою пакетної комутації, що дозволяє збільшити припустиме завантаження пакетного комутатора без суттєвого погіршення якості надання мережних послуг. Метод засновано на поточній сплайн-інтерполяції у реальному часі динамічних характеристик пульсацій трафіку на портах пакетного комутатору та на адаптивному авторегулюванні смуг пропускання портів комутатору в залежності від характеристик пульсацій трафіку. Обраний спосіб поліноміальної сплайн-інтерполяції із використанням поліному ступеню n дозволяє шляхом цілеспрямованого вибору вузлів інтерполяції, варіюванням довжини часового інтервалу, на котрому формується інтерполяційний поліном, та ступенем інтерполянту отримати необхідну точність апроксимації реальних пульсацій трафіку. В якості критерію точності сплайн-інтерполяції пропонується використати критерій ε-обмеженої нев'язки. Вибір управлінських впливів на виконавчі механізми системи авторегулювання базуються не тільки на апостеріорних знаннях «поведінки» потоків пакетів на портах комутатора, але і на результатах передбачення «поведінки» потоків у майбутньому. Для скорочення обсягу оброблюваних даних в процесі інтерполяції запропоновано використати звісні методи проріджения експериментально отриманих даних. Наведено приклади правил авторегулювання смугами пропускання портів комутатору, котрі можуть знайти застосування на практиці.

Впровадження запропонованого методу у практику керування трафіковими навантаженнями дозволяє суттєво підвищити коефіцієнт використання мережевого обладнання без помітного погіршення якості надання телекомунікаційних послуг.

Список літератури:

1. Олифер В.Г., Олифер Н.А. Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы: Учебник для вузов. 2-е изд. – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 864 с.
2. Олифер В.Г., Олифер Н.А. Новые технологии и оборудование IP-сетей. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2001. – 512 с.
3. Назаров А.Н., Симонов М.В. АТМ: технология высокоскоростных сетей. – Москва: Эко-Трендз, 1997. – 232 с.
4. Корнейчук Н.П. Сплайны в теории приближений. – Москва: Наука, 1984. – 352 с.
5. Алберг Дж. Теория сплайнов и её приложения. – Москва: Мир, 1972. – 316 с.
6. Корнышев Ю.Н., Пшеничников А.П., Харкевич А.Д. Теория телетрафика: Учебник для вузов. – Москва: Радио и связь, 1996. – 272 с.
7. Кашин Б.С., Саакян А.А. Ортогональные ряды. – Москва: Наука, 1984. – 496 с.
8. Рябенький В.С. Введение в вычислительную математику: Учебное пособие для вузов. – Москва: Физматлит, 1994. – 336 с.
9. Каханер Д., Моулер К., Нэш С. Численные методы и математическое обеспечение. – Москва: Мир, 1998. –575 с.
10. Аджемов А.С., Синева И.С. Метод аналогово-цифровых преобразований на основе сплайн-интерполяции. – Москва: Электросвязь, 1998. – № 2. – С. 37-39.
11. Клименко В.П. Основные принципы кантиона // Кибернетика, 1990. – № 2. – С. 49-56.

Мхамад Ибрагим Ахмад Альомар
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДА АДАПТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПОРТАМИ ПАКЕТНОГО КОММУТАТОРА

Аннотация
Исследован метод динамического перераспределения потоков между портами устройства пакетной коммутации, который позволяет увеличить допустимую нагрузку на сетевое оборудование без существенного ухудшения качества предоставляемых сетевых услуг. Метод базируется на текущей сплайн-интерполяции в реальном времени динамических характеристик пульсаций трафика на портах пакетного коммутатора и на адаптивном авторегулировании полос пропускания портов коммутатора в зависимости от характеристик пульсаций трафика. Выбранный способ полиномиальной сплайн-интерполяции позволяет получить необходимую точность аппроксимации реальных пульсаций трафика. Для сокращения объёма обрабатываемых данных в процессе интерполяции предлагается использовать известные методы прореживания экспериментальных данных. Приведены примеры правил авторегулирования полосами пропускания портов коммутатора, реализующих рассмотренный метод.
Ключевые слова: компьютерные сети, узловое оборудование, адаптивное управление, пакетный трафик, тренд трафика

Mhamad Abrahem Ahmad Alomar
Kyiv National University of Consruction and Architecture

STUDY OF ADAPTIVE PACKET SWITCH PORT MANAGEMENT

Summary
The method of dynamic redistribution of streams is investigational between ports of device of package commutation, that allows to increase the possible loading of network equipment without the substantial worsening of quality of network services. A method is based on current spline interpolation real-time dynamic descriptions of pulsations of traffic on ports of package switchboard and on adaptive automatic control of stripes of key-in of ports to the switchboard depending on descriptions of pulsations of traffic. The select method of spline interpolation allows to get necessary exactness of approximation of the real pulsations of traffic. For reduction of volume of the processed data in the process of interpolation it is suggested to use the methods of thinning out of experimental data. The examples of rules of automatic controlof key-in of ports of switchboard, that will realize the considered method, stripes are given.
Keywords: Networks, node equipment, adaptive control, package traffic, trend of traffic

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

УДК 639.312.07

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОМИСЛОВОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ГІДРОХІМІЧНА ОЦІНКА ДНІПРОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Гончарова О.В., Дворецький А.І.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті представлені дані щодо показників індустріального вилову риб в динаміці, проаналізований гідрохімічний склад водойм. На основі отриманих результатів зроблений висновок відносно видового співвідношення іхтіофауни у водосховищі. Встановлено, що більшість гідрохімічних показників не перевищують діючі ГДК у рибництві.
Ключові слова: інтенсивність промислу, гідрохімічний аналіз акваторії, рибогосподарські нормативи.

Постановка проблеми. В Україні налічується чимало штучних водойм – водосховищ, ставків різного типу. Вони використовуються у достатньо широкому спектрі: у гідроенергетиці, промисловому водопостачанні, зрошені та вирощуванні гідробіонтів. В умовах сьогодення у всіх напрямках тваринництва, в тому числі і рибництві, значний вплив на якість отриманої біологічної продукції чинять екологічні умови, екстенсивні технології, сучасні методи підвищення продуктивності тощо. На водні екосистеми, насамперед, здійснюють корегуючий вплив антропогенні чинники [1, 2]. Слід звернути увагу, що забруднення водосховища пестицидами, нафтопродуктами, поверхнево активними речовинами позначається на параметрах гомеостазу, отже, фізіологічному стані гідробіонтів, їх видовому співвідношенні та якості кінцевої продукції, що надходить до споживачів. Враховуючи географічне розташування, під максимальний антропогенний, екологічний вплив попадають водойми, що розташовані в Придніпровському регіоні. Насамперед, це пов'язано із функціональністю масштабних енергетичних та промислових підприємств гірничодобувної, металургійної промисловості, які є одними з найбільших джерел забруднення навколишнього середовища регіону. В результаті відбувається різке погіршення якості води у водоймах, створюються загрози для життя не лише гідробіонтів, а і споживачей у разі використання такої рибної продукції в їжу. Отже, одна із стратегічних цілей розвитку Придніпровського регіону – це поліпшення навколишнього середовища, для вирішення якої визначені основні пріоритетні напрями. Це, насамперед, розвиток інженерної інфраструктури та поліпшення стану водних об'єктів, які є складовою частиною Регіональної програми розвитку водного господарства у Дніпропетровській області [1].

В цьому аспекті дослідження гідрологічного та гідрохімічного стану водойм з метою розробки методів оновлення та поліпшення акваторії та рибогосподарського використання набуває актуальності.

Аналіз останніх досягнень в дослідженнях і публікацій. Як свідчать багаточисельні дослідження вітчизняних авторів, своєчасне вивчення гідрохімічних показників водойм, дозволить запобігти загибель гідробіонтів та підвищити рибопродуктивність [2, 4]. Значну допомогу у вирішенні цього важливого питання надають вже опубліковані дані з гідрологічного режиму водойм та їх гідрохімічних характеристик. Саме вони доповнять та націлять на необхідний напрямок виявлення проблем та підбір методів їх вирішення.

Наукові праці, що присвячені вивченню динаміки вилову риби з акваторії, пошуку шляхів оновлення іхтіофауни та поліпшенню гідрохімічного режиму, націлені на використання традиційних гідрохімічних, гідрологічних методів інтенсифікації [4]. Як свідчать дані багаточисельних авторів, техногенне навантаження конкретного регіону, де розташовані водні об'єкти чинить визначальний корегуючий вплив на вищевказані показники. Гідрохімічні характеристики визначають та формують рівень екологічного стану водойм, але гідрологічні дані також можуть виступати маркерами якості водойм для рибогосподарського використання, інтенсивності вилову риб з отриманням екологічно- безпечної рибної продукції [3].

Формулювання мети статті. Для нормальної життєдіяльності риб необхідно створювати та контролювати відповідний гідрохімічний стан, кормову базу тощо. Експериментальна частина роботи проводилась на базі водойм Придніпровського регіону та у навчально-науковій лабораторії аквакультури кафедри водних біоресурсів та аквакультури Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. Відбір та обробка проб виконувався згідно загальноприйнятих методів у рибництві [3]. У рамках поставлених перед нами завдань, були досліджені основні показники, що характеризують якість води при розведенні риби. Проаналізовано гідрохімічний стан Дніпровського водосховища: (станції відбору проб: с. Карнаухівка, с. Н. Кайдаки, с. Вороново). Для порівняння деяких показників оброблені дані зі станції відбору проб Дніпродзержинського водосховища (с. Аули, Дніпро-Донбас). Фактичні матеріали досліджень опрацьовано статистичним методом.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід відмітити, що головною рікою гідрографічної мережі Дніпропетровщини є Дніпро, що поділяє область на дві частини. Загальна довжина р. Дніпро в межах області – 160 км (в тому числі в межах Дніпродзержинського водосховища 66 км, Дніпровського водосховища – 94 км. Більшість водосховищ були збудовані за індивідуальними проектами та мають капітальні гідротехнічні споруди. Як свідчить проведена інвентаризація, гідрографічна мережа басейну р. Дніпро в межах області представлена 291 річкою, довжиною понад 10 км, 101 водосховищем, 3292 ставками та 1129 озерами, з яких лише 219 озер площею три і більше гектарів [2]. Водосховища використовуються в якості регулюючих резервуарів. Результати проведених досліджень вилову водних живих ресурсів у Дніпровському водосховищі таких цінних промислових видів риб, що є популярним об'єктом промислового рибальства, як судак та лящ, в перші роки підвищився, потім знизився і залишився більш-менш стабільним. У складі сучасної іхтіофауни Дніпровського водосховища налічується близько 47 видів риб. Найбільш різноманітною за видами є родина коропових, бичкових, окуневих тощо. В цілому промислові види риб у загальній іхтіофауні складають третю частину, при цьому домінують у промислі, такі, як плітка

© Гончарова О.В., Дворецький А.І., 2014

та карась. В перші роки досліджень було виловлено близько 56,7-95,1% плітки та 17,1-63,7% карася. Середнє значення вилови плітки у Дніпровському водосховищі за останні 10 років дослідження становило 131,04 т. На початку дослідження вилов ляща становив 29,04 т., з кожним послідуючим роком цей показник стрімко зростав, а потім тримався відносно на постійному рівні – 45-55 т. Середнє значення вилову ляща у Дніпровському водосховищі за останні 10 років дорівнювало 46,04 т., що складало 9,4% від загального вилову всіх видів риб.

Слід відмітити, що вивчення вилову у Дніпровському водосховищі таких видів риб, як судак, лящ, карась, плітка проводили на тлі дослідження вилову інших водних живих ресурсів (сазан, сом, щука, білизна, окунь, чехонь, плоскирка, в'язь та ін.). Так, показник загального вилову усіх перерахованих видів риб у водосховищі за останні 10 років складав в середньому 491,527 т. Всі представлені дані обчислювалися виходячи з цього значення. При представленні отриманих результатів щодо вилову вищеперерахованих видів риб за останні 10 років, можна відмітити, що середнє значення вилову плітки відносно інших видів риб складав 31%, що було домінуючим показником, найменше значення мав лящ (11%) та рослиноїдні риби (14%). Вилов карася та тюльки за 10 років дослідження за середнім значенням складав 21 та 23%.

В результаті гідрохімічних досліджень водних об'єктів на станції відбору проб у с. Карнаухівка було встановлено, що значення біологічного споживання кисню (БСК-5) складало 3,5 мг/дм^3 та перевищувало значення на станції відбору проб у с. Аули на 59,1%. Відносно іншого показника – середньорічна концентрація сухого залишку – зазначимо, що його вміст також був вищим за значення у с. Аули на 15,3% і становив 286 мг/дм3. Хімічне споживання кисню, що є важливим гігієнічним показником характеристики води у с. Карнаухівка складало 25,8 мг/дм^3, що було найвищим значенням серед інших станцій та перевищувало дані по с. Аули на 20%.

В результаті гідрохімічних досліджень водних об'єктів було встановлено, що межі коливання середньорічних показників по вивчаємим водоймам регіону (в мг/дм^3) в середньому складали: БСК – 2,1-3,5, сухий залишок – 248-374; сульфат-іони – 25-79; хлорид-іони – 20-38; амоній-іони – 0,24-0,32; залізо загальне ≤ 0,1; нафтопродукти – 0,05-0,09; марганець – 0,02-0,03.

Рис. Відбір проб води для проведення подальшого гідрохімічного аналізу

В результаті проведення комплексних гідрохімічних досліджень стану Дніпровського водосховища була вивчена динаміка важких металів (марганцю, цинку, міді, кобальту) досліджений вміст БСК-5 та ХСК та встановлена тенденція їх змін. Визначений гідрохімічний індекс забруднення поверхневих вод, водневий показник pH. Мінералізація води складала в середньому 248 мг/л (змінювалася в межах 144-376 мг/л). Водневий показник pH влітку становив 8-9. Якість води була визначення як «задовільна» по вмісту фосфатів.

Результати дослідження біохімічного споживання кисню (БСК$_5$) водних об'єктів різних географічних зон представлені у вигляді діаграми на рис. 2. Слід відмітити, що найвище середнє значення вивчаємого показника (3,5 мг/дм^3) було зафіксовано у Дніпровському водосховищі (с. Карнаухівка).

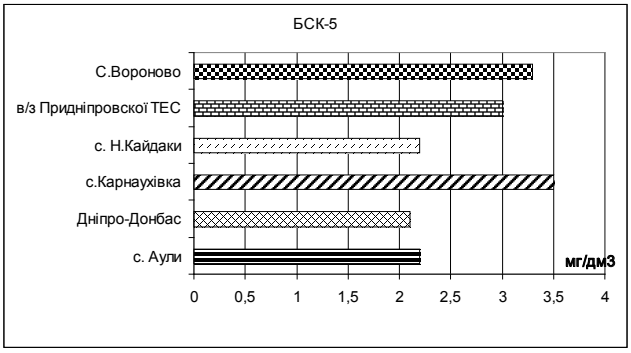

Рис. 2. Значення БСК5 в залежності від станцій відбору проб, мг/дм^3

При вивченні гідрохімічного стану, БСК$_5$ є важливим екологічним показником стану природних водойм. За високого вмісту органічних речовин у воді швидко розмножуються аеробні бактерії, для життєдіяльності яких необхідний кисень [1]. Це може зумовити зниження вмісту розчиненого кисню, створити гіпоксичні умови і загибель (замор) окремих видів гідробіонтів. Біологічне споживання кисню в інших географічних районах було значно меншим та в середньому складало 2,1-3,0 мг/дм^3).

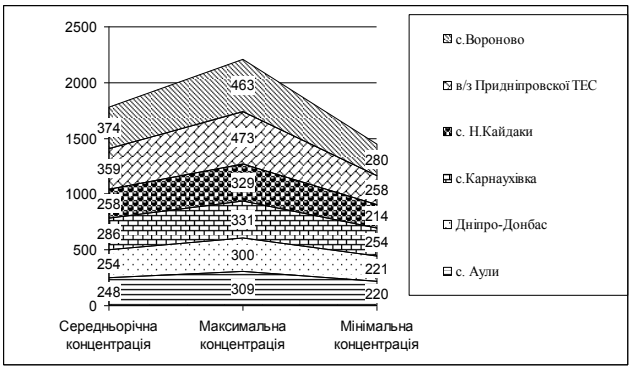

Рис. 3. Дослідження вмісту сухого залишку, мг/дм^3

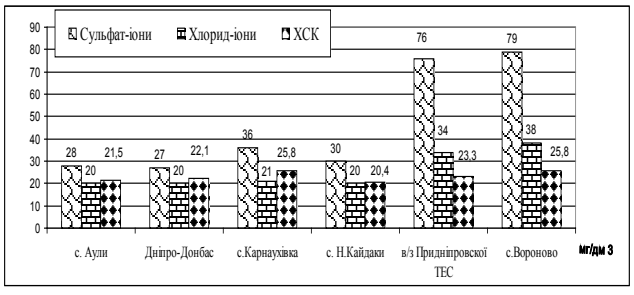

Рис. 4. Результати гідрохімічних вимірювань водних об'єктів

При дослідженні середньорічної концентрації сухого залишку у водах різних водосховищ було встановлено, що середньорічна концентрація вказаного показника у водах Дніпровського водосхо-

вища (с. Вороново) складала 374 мг/дм^3, що було найвищим в порівнянні з іншими водосховищами (с. Аули, Дніпро-Донбас та с. Н.Кайдаки, Придніпровська ТЕС, с. Карнаухівка). Найменшим за своїм значенням по сухому залишку був показник у с. Аули та становив близько 248 мг/дм^3 при своїх мінімальних та максимальних значеннях відповідно 220 та 309 мг/дм^3 (рис. 3).

Вивчення вмісту сульфат-іонів та хлорид-іонів, як свідчать результати на діаграмі, дозволило відзначити, що найвище значення мали води у с. Вороново (відповідно 79 мг/дм^3 та 38 мг/дм^3). Підвищений вміст сульфатних іонів ймовірно може бути зумовлений збільшеним антропогенним навантаженням. До показників, що містять дані про загальну кількість органічних речовин у воді, належать хімічне споживання кисню та біохімічне споживання кисню. За факту збільшення ХСК необхідно використовувати відповідні заходи для її очистки. Оскільки, забруднення джерела може призвести до токсичних явищ. Так, в результаті дослідження вивчаємого показника у водосховищі, відмітимо, що у Дніпровському водосховищі ХСК складало 25,8 мг/дм^3. При цьому межі максимального та мінімального значень становили 20,7-32,4 мг/дм^3.

Висновки, перспективи подальших пошуків у цьому напрямі. Отже, окремі види риб у Дніпровському водосховищі настільки є рідким видом, що з'явилася нагальна потреба припинити їх вилов та розробити заходи по їх відновленню. До таких відноситься язь, подуст, чехонь тощо. Також слід враховувати, що промислові вилови риби не в повній мірі відображають стан іхтіофауни водосховища. При дослідження показників кількості вилову риби не враховується браконьєрський вилов. Слід узагальнити, що домінуючим видом по виловам, була плітка, тюлька та карась, що складало по середнім значенням 131,04 т., 97,9 та 87,01 т. Відносно гідрохімічного аналізу вивчаємих об'єктів, відмітимо, що гранично допустимі межі (ГДК) відповідали отриманим результатам.

Список літератури:

1. Гончарова О.В. Гідрохімічна оцінка водних об'єктів з метою рибогосподарського використання / О.В. Гончарова / Науковий журнал «Молодий вчений» («Young Scientist»). – Херсон 2014. – Вип. 6(09). – 2014 р. – С. 53-56.
2. Денисова А.И. Гидрология и гидрохимия Днепра и его водохранилищ / А.И. Денисова, В.М. Тимченко и др. – К.: Наук. думка, 1989. – 216 с.
3. Методика збору і обробки іхтіологічних та гідробіологічних матеріалів. – К.: ІРГ УААН. – 1998. – 47 с.
4. Харитонова Н.М. Технологія вирощування товарної риби в ставах в полікультурі / Н.М. Харитонова, М.В. Гринжевський, Гудима Б.І. та ін. / К.: ІРГ УААН. – МРГ. – 2012. – 210 с.

Гончарова Е.В., Дворецкий А.И.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОМЫШЛЕННОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ГИДРОХИМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ДНЕПРОВСКОГО ВОДОХРАНИЛИЩА

Аннотация
В статье представлены показатели промышленного вылова рыб в динамике, проанализирован гидрохимический состав водоемов. На основе полученных результатов сделан вывод про соотношение представителей ихтиофауны водохранилища. Установлено, что большинство гидрохимических показателей не превышают действующие ГДК в рыбоводстве.
Ключевые слова: интенсивность промышленного вылова рыб, гидрохимический анализ акватории, рыбохозяйственные нормативы.

Goncharova O.V., Dvoretskij A.I.
Dnipropetrovs'k State Agrarian and Economic University

DESCRIPTION OF INDUSTRIAL USE AND HYDROCHEMICAL ANALYSIS OF DNIEPRE RESERVOIR

Summary
The article presents the performance of the fish harvest intensity, analyzed the indicators hydrochemical state waters. The results obtained conclusion about the percentage of fish species in the reservoir. Determined that most hydrochemical characteristics comply with the applicable standards in fish farming.
Keywords: industrial fish farming, hydrochemical regime of reservoirs, fisheries standards, the fish productivity.

УДК 633.15:632.954:631.811.98

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕРБІЦИДУ БАТУ У ПОСІВАХ КУКУРУДЗИ НА ЗЕРНО

Заболотний О.І., Заболотна А.В.
Уманський національний університет садівництва

Досліджено вплив норм гербіциду Бату на рівень забур'яненості посівів кукурудзи. Встановлено, що в залежності від частки знищення бур'янового компоненту агрофітоценозу кукурудзи змінюються показники висоти, площі листків та врожайності кукурудзи. Найбільші значення вказаних показників спостерігаються за ручних прополювань та застосування 25 г/га гербіциду Бату. Застосування інших норм препарату менш активно впливає на вказані показники. Однак ручне прополювання, застосування якого показало дещо кращі результати по врожайності, є малоймовірним для використання у виробничих масштабах за сучасних умов і вимог.
Ключові слова: кукурудза, рівень забур'яненості, висота, площа листків, гербіцид Бату, врожайність.

Постановка проблеми. Кукурудза – одна з найцінніших кормових культур. За врожайністю зерна вона перевищує всі зернові культури. Зерно використовується на продовольчі цілі (20%), технічні (15–20%) і на фуражні (60–65%). За вмістом кормових одиниць зерно кукурудзи переважає овес, ячмінь, жито [1].

За даними Державної служби статистики України середня врожайність зерна в останні роки знаходиться в межах 4,0–5,0 т/га. Але як показує практичний досвід по деяких господарствах, урожайність кукурудзи 10,0 т/га не межа і може ставитися за мету середньої в Україні [2].

Однак кукурудза – одна з найбільш слабких конкурентів щодо бур'янів в агрофітоценозах. Бур'яни у посівах культури проростають при порівняно низьких температурах і сходять раніше кукурудзи, а більш теплолюбні – одночасно з нею, тому вони різко погіршують водний, поживний і світловий режими у посівах культури [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Урожайність сільськогосподарських культур тісно пов'язана із забур'яненістю посівів [4]. Наявність у посівах сільськогосподарських культур 5 шт./м^2 вівсюгу зумовлює втрату 35 кг/га, 10 шт./м^2 – 211 кг/га, 50 шт./м^2 – 950 кг/га урожаю [5].

Нині в орному шарі одного гектара міститься до 2–4 млрд шт. насінин бур'янів, а також велика кількість органів їх вегетативного розмноження [6]. Засміченість орного шару насінням бур'янів за останнє десятиріччя зросла на третину. Це в свою чергу призводить до високої забур'яненості полів, що зумовлює зниження продуктивності посівів сільськогосподарських культур через сильну конкуренцію дикої рослинності за всі фактори життя та погіршення фітосанітарного стану перших за рахунок поширення шкідників і збудників хвороб тощо [7, 8].

Чутливість кукурудзи до бур'янів та її конкурентоспроможність не у всіх фазах однакові. Так, до фази 2–3 листків кукурудза малочутлива до бур'янів. Від фази 3–х і до появи 8–ми листків забур'яненість посівів є причиною різкого зниження урожайності. В цей період (20–30 днів) посіви кукурудзи мають бути вільними від бур'янів, адже пригнічення бур'янів відбувається у 10 разів слабше, ніж озимою пшеницею, у 3 рази, ніж соняшником [9].

З огляду на недостатню ефективність механічних засобів боротьби з бур'янами, більшість високорозвинутих зарубіжних країн, у т. ч. США, Іспанія, Франція, повністю перейшли на їхнє знищення за допомогою ґрунтових та страхових гербіцидів, витрати на які окуповуються приростами врожаїв не менше ніж удесятеро. Діючі речовини цих препаратів проникають в тканини рослин бур'янів через кореневу систему або через продихи листя, що призводить до їхнього отруєння та загибелі, не пошкоджуючи кукурудзи [10].

Використання гербіцидів у посівах сільськогосподарських культур сприяє різкому зменшенню забур'яненості посівів і підвищенню урожайності зерна, зменшенню його засміченості насінням бур'янів. Крім того, гербіциди на 40,4–62,2% зменшують надходження насіння бур'янів у ґрунт [11].

Виділення частин загальної проблеми. Поряд з високою ефективністю в боротьбі з бур'янами гербіциди можуть викликати значні порушення перебігу основних фізіолого-біохімічних процесів у рослинному організмі [12]. Тому застосування гербіцидів повинно мати науковий підхід і ґрунтуватися на всебічному дослідженні їх впливу на основні ростові та фізіолого-біохімічні процеси сільськогосподарських культур, що лежать в основі формування їх продуктивності [13].

Постановка завдання. У зв'язку з наведеним завданням наших досліджень було встановити вплив норм гербіциду Бату на забур'яненість посівів кукурудзи, перебіг основних ростових процесів у рослинах та врожайність культури.

Методика досліджень. Досліди виконували в польових і лабораторних умовах кафедри біології Уманського національного університету садівництва в посівах кукурудзи гібриду Сплендіс впродовж 2013–2014 рр. Гербіцид Бату у нормах 15, 20, 25 і 30 г/га вносили у фазі 3–5 листків кукурудзи. Повторність досліду – триразова. Ґрунт – чорнозем опідзолений важкосуглинковий, вміст гумусу в орному шарі 3,2–3,3%.

Гербіцид вносили обприскувачем ОГН–600 з витратою робочого розчину 200 л/га. Рівень забур'яненості посівів кукурудзи, ріст рослин у висоту, формування асиміляційної поверхні та врожайність культури визначали згідно загальноприйнятих методик [14].

Виклад основного матеріалу. У результаті проведених досліджень нами встановлено, що рівень забур'яненості посівів кукурудз знижувався одночасно зі збільшенням норми внесення препарату.

Так, зокрема за 15 г/га гербіциду Бату кількість бур'янів знизилася у порівнянні з контролем І на 75%, а їх маса – на 73%. За внесення 20 г/га гербіциду спостерігалося подальше зниження рівня забур'яненості проти контролю І – за кількістю на 80% та за масою – на 78%. Застосування 25 г/га Бату дозволило знизити рівень забур'яненості посівів кукурудзи на 84% за кількістю та на 82% за масою. Максимальне зниження частки бур'янового компоненту посівів кукурудзи спостерігалося при внесенні норми препарату у 30 г/га. Тут кількість

© Заболотний О.І., Заболотна А.В., 2014

бур'янів зменшилася на 89%, а їх маса – на 88% (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив різних норм гербіциду Бату на забур'яненість посівів кукурудзи через місяць після внесення препаратів (середнє за 2013–2014 рр.)

Варіант досліду	К-сть бур'янів, шт./м²	Маса бур'янів, г/м²	Знищено бур'янів, %	
			за кількістю	за масою
Без гербіциду і ручних прополювань (контроль І)	109	260	0	0
Без гербіциду + ручні прополювання (контроль ІІ)	0	0,0	100	100
Бату 15 г/га	27	70	75	73
Бату 20 г/га	22	56	80	78
Бату 25 г/га	17	48	84	82
Бату 30 г/га	12	21	89	88

Абсолютно чисті від бур'янової рослинності посіви кукурудзи підтримувалися при проведенні постійних ручних прополювань.

При визначенні кількості і маси бур'янів перед збиранням врожаю нами відмічено, що їх кількість і маса зросли у порівнянні з попереднім обліком, що зумовлено появою нових бур'янів за проміжок часу між обліками, однак залежність зменшення частки бур'янів у посівах від норми внесення гербіциду залишалася такою ж (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив різних норм гербіциду Бату на забур'яненість посівів кукурудзи перед збиранням врожаю (середнє за 2013–2014 рр.)

Варіант досліду	К-сть бур'янів, шт./м²	Маса бур'янів, г/м²	Знищено бур'янів, %	
			за кількістю	за масою
Без гербіциду і ручних прополювань (контроль І)	160	549	0	0
Без гербіциду + ручні прополювання (контроль ІІ)	10	55	94	94
Бату 15 г/га	40	151	75	75
Бату 20 г/га	31	92	81	79
Бату 25 г/га	22	64	86	84
Бату 30 г/га	12	33	93	88

Так, при застосуванні 15 г/га гербіциду Бату кількість бур'янів знизилася у порівнянні із контролем І на 120 шт./м² (на 75%), тоді як їх маса – на 398 г/м² (на 75%). Застосування 20 г/га препарату сприяло зниженню рівня забур'яненості за кількістю на 129 шт./м² (на 81%) і за масою на 457 г/м² (на 79%). За 25 г/га гербіциду дані показники знизилися відповідно на 86 і 84%. Як і за попереднього обліку, найменше бур'янів було у разі застосування 30 г/га препарату. Тут кількість бур'янів знизилася на 148 шт./м², тоді як їх маса – на 516 г/м², що складало відповідно 93 і 88%.

Пригнічення росту і розвитку, а в кінцевому результаті і загибель бур'янів за дії гербіциду Бату зумовлене тим, що гербіциди групи похідних сульфонілсечовини, внесені по сходах, активно поглинаються листками бур'янів (адсорбція складає 75–90%). Адсорбований препарат швидко розподіляється по рослинному організму, надходить в точки росту. Гербіцид інгібує ріст і розвиток бур'янів, впливаючи на синтез ацетолактатсинтази (AHAS). Це призводить до порушення синтезу ДНК і процесу проліферації клітин завдяки перешкоджанню утворення тих чи інших необхідних для мітозу факторів [15].

У контролі ІІ, де проводилися ручні прополювання, на період перед збиранням врожаю залишалося 6% бур'янів як за кількістю, так і за масою. Але їх поява у сформованих міжряддях кукурудзи вже не могла завдати шкоди розвиненим рослинам кукурудзи.

При досліджені висоти рослин кукурудзи у 2013 році нами встановлено, що за внесення гербіциду у нормі 15 г/га висота рослин кукурудзи збільшилася у порівнянні з контролем І на 3%, а за дії 20 г/га препарату – на 5% (табл. 3).

Таблиця 3

Висота рослин кукурудзи при застосуванні гербіциду Бату у фазі викидання волоті

Варіант досліду	2013 р.		2014 р.	
	Висота рослин, см	До контролю, %	Висота рослин, см	До контролю, %
Без гербіциду і ручних прополювань (контроль І)	205,2	100	210,3	100
Без гербіциду + ручні прополювання (контроль ІІ)	231,2	113	235,3	112
Бату 15 г/га	210,6	103	213,3	101
Бату 20 г/га	214,7	105	219,9	105
Бату 25 г/га	228,4	111	231,8	110
Бату 30 г/га	220,4	107	224,0	107

Серед варіантів досліду із застосуванням різних норм гербіциду найвищі рослини кукурудзи були за внесення препарату у нормі 25 г/га – на 11% більше за контроль І (приріст висоти складав 23,2 см). Висота кукурудзи за подальшого зростання норми застосування гербіциду хоч і перевищувала контроль І на 7%, проте цей показник знижувався у порівнянні з внесенням попередньої норми гербіциду. Очевидно, це свідчить про прояв фітотоксичної дії підвищених норм препарату як щодо рослин бур'янів, так і кукурудзи.

Серед усіх варіантів досліду найвищим рослини кукурудзи були у разі ручних прополювань. Цьому сприяло як повне звільнення посівів культури від бур'янів, так і відсутність гербіцидного тиску на рослини культури з боку гербіциду. У цьому варіанті досліду висота рослин кукурудзи була більшою за контроль І на 13%.

Визначення висоти кукурудзи у 2014 році виявило ту ж залежність між її збільшенням та умовами росту, що склалися у варіантах досліду при застосуванні ручних прополювань та різних норм гербіциду.

Так, серед усіх варіантів досліду найвищі рослини формувалися також при проведенні ручних прополювань та за внесення 25 г/га гербіциду –відповідно на 12 і 10% більше за контроль І.

При визначенні листкової поверхні рослин кукурудзи у фазі 8–10 листків культури нами встановле-

но, що за використання ручних прополювань площа листків рослин кукурудзи зросла проти контролю I на 23%, що пояснюється повною відсутністю конкуренції з боку бур'янів стосовно рослин кукурудзи за елементи живлення та вологу (табл. 4).

Таблиця 4

Листковий індекс рослин при застосуванні гербіциду Бату (середнє за 2013–2014 рр.)

Варіант досліду	Фаза розвитку кукурудзи			
	8–10 листків		викидання волоті	
	листковий індекс	до контролю, %	листковий індекс	до контролю, %
Без гербіциду і ручних прополювань (контроль I)	1,33	100	5,58	100
Без гербіциду + ручні прополювання (контроль II)	1,64	123	6,61	118
Бату 15 г/га	1,43	108	5,75	103
Бату 20 г/га	1,51	114	6,24	112
Бату 25 г/га	1,61	121	6,49	116
Бату 30 г/га	1,55	117	6,30	113

Застосування 15 і 20 г/га гербіциду Бату сприяло збільшенню розмірів листкової поверхні кукурудзи, про що свідчать значення листкового індексу, які у цих варіантах досліду перевищували контроль I відповідно на 8 і 14%. Найбільша площа листкової поверхні кукурудзи серед варіантів досліду із застосуванням різних норм гербіциду була за внесення 25 г/га препарату і перевищувала контроль I на 21%, однак це було дещо менше проти контролю II. Застосування підвищеної норми гербіциду у 30 г/га спричиняло певну фітотоксичну дію препарату на рослини кукурудзи, що відбивалося на уповільненні формування листкової поверхні рослин у порівнянні з нормою гербіциду у 25 г/га.

Визначення площі листкової поверхні у фазі викидання волоті встановлено, що залежність її формування від норм внесення гербіциду залишалася такою ж, як і у попередню фазу розвитку, хоча абсолютні показники площі листя значно збільшилися.

Аналіз урожайності зерна кукурудзи показав, що у роки досліджень за рахунок більш сприятливих погодних умов, що склалися під час вегетації культури, більший урожай кукурудзи у контролі I було отримано у 2014 році – 56,3 ц/га проти 44,3 ц/га у 2013 році (табл. 5). Це стало можливим завдяки більшій кількості опадів у період інтенсивного росту рослин кукурудзи (травень-липень місяці) та менш спекотній температурі повітря.

В окремо взяті роки відмічено, що найбільша прибавка врожаю зерна формувалася на тих варіантах досліду, де були більш сприятливі умови для росту і розвитку рослин кукурудзи при усуненні переважної кількості та маси бур'янів, адже від рівня забур'яненості у прямій залежності знаходиться формування врожайності вирощуваної культури.

Однак, хоча найбільша частка знищення бур'янів серед варіантів досліду мала місце при дії 30 г/га гербіциду, вищий приріст врожаю формувався у разі внесення 25 г/га препарату, що свідчить, ймовірно, про інгібуючу дію на рослини кукурудзи підвищених норм гербіциду.

При аналізі рівня врожайності у 2013 році встановлено, що при дії 15 г/га гербіциду прибавка врожаю проти контролю I була на рівні 5,8/га, а за внесення 20 г/га – 10,9 ц/га при НІР05 6,1 ц/га. Найвища врожайність зерна кукурудзи серед варіантів досліду із застосуванням різних норм гербіциду мала місце у разі внесення 25 г/га препарату – на 16,8 ц/га більше за контроль I. Однак отримана прибавка поступалася варіанту з ручними прополюваннями, де вона складала 20,0 ц/на. Обидва результати є достовірними за при НІР05 6,1 ц/га. При застосуванні 30 г/га гербіциду врожайність зерна знижувалася у порівнянні з нормою препарату у 25 г/га, хоча і перевищувала контроль I на 13,1 ц/га.

У 2014 році у варіанті з ручним прополюванням (контроль II) прибавка врожаю становила 22,3 ц/га, що при $НІР_{05}$ 9,0 ц/га є достовірним. При дії Внесення 15 г/га гербіциду сприяло підвищенню врожайності кукурудзи на 4,9 ц/га проти контролю I, проте при $НІР_{05}$ 9,0 ц/га ця прибавка врожаю не є достовірною. Достовірна прибавка врожаю у 10,8 ц/га була отримана при внесенні 20 г/га Бату.

Серед варіантів досліду із внесенням різних норм гербіциду найбільший приріст врожаю було отримано за дії 25 г/га препарату – 20,2 ц/га, що трішки поступалося результату варіанту з ручними прополюваннями. Подальше зростання норми застосування препарату призводило до поступового зниження врожайності кукурудзи. У середньому за два роки досліджень найбільший приріст врожайності серед усіх варіантів досліду також було отримано при постійних ручних прополюваннях – 21,2 ц/га та при дії 25 г/га Бату – 18,5 ц/га.

Висновки. Застосування норм гербіциду та ручного прополювання за рахунок усунення переважної частки бур'янового компоненту у посівах кукурудзи сприяє більш активному росту у висоту та формуванню більшої листкової поверхні рослин у порівнянні з контролем I, що в кінцевому підсумку призводить до підвищення врожайності культури. Найкращі результати спостерігаються у варіантах досліду із ручними прополюваннями та внесенням Бату у нормі 25 г/га. Однак ручне прополювання,

Таблиця 5

Вплив різних норм гербіциду Бату на врожайність зерна кукурудзи, ц/га

Варіант досліду	2013 р.		2014 р.		Середнє за два роки	Прибавка
	врожай	прибавка	врожай	прибавка		
Без гербіциду і ручних прополювань (контроль I)	44,3	0,0	56,3	0,0	50,3	0,0
Без гербіциду + ручні прополювання (контроль II)	64,3	20,0	78,6	22,3	71,5	21,2
Бату 15 г/га	50,1	5,8	61,2	4,9	55,7	5,4
Бату 20 г/га	55,2	10,9	67,1	10,8	61,2	10,9
Бату 25 г/га	61,1	16,8	76,5	20,2	68,8	18,5
Бату 30 г/га	57,4	13,1	70,2	13,9	63,8	13,5
$НІР_{05}$	*6,1*		*9,0*			

застосування якого показало дещо кращі результати по врожайності, є малоймовірним для використання у виробничих масштабах за сучасних умов і вимог, оскільки може не забезпечити швидкого і вчасного видалення бур'янів з посівів кукурудзи а також надто затратне і малопродуктивне.

Список літератури:

1. Гаврилюк В.М. Кукурудза у вашому господарстві / В.М. Гаврилюк. – К.: Світ, 2001. – 234 с.
2. Трибель С.О. Захист кукурудзи від шкідників / С.О. Трибель, М.В. Гетьман, О.О. Бахмут // Карантин і захист рослин. – 2009. – № 1. – С. 5–8.
3. Корецька О.О. Система захисту кукурудзи в стресових агрокліматичних умовах / О.О. Корецька, О.В. Сидорчук, О.О. Стригун, С.В. Михайленко. – Режим доступу: http://tdagrohimikat.com.ua/downloads/Agrohimikat_statya kukuruza 19102012.pdf
4. Немченко В.В. Эффективность гербицидов класса сульфонилмочевины на зерновых культурах и кукурузе / В.В. Демченко, Л.Д. Рыбина, Н.П. Иванова, Л.П. Попова // Химия в сельском хозяйстве. – 1998.– № 10. – С. 42–43.
5. Косолап М.П. Проблема злакових бур'янів / М.П. Косолап, І.Л. Бондарчук, В.В.Гайбура // Пропозиція. – 2007. – № 4. – С. 90–93.
6. Танчик С.П. Захист посівів гороху від однорічних дводольних бур'янів / С.П. Танчик, В.М. Івченко // Карантин і захист рослин. – 2013. – № 6. – С. 22–23.
7. Калієвський М.В. Забур'яненість посівів ріпаку ярого за різних заходів і глибин основного зяблевого обробітку ґрунту / М.В. Калієвський // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених. – Умань, 2012. – Ч. 1. – С. 15–17.
8. Жеребко А.В. «Цариця полів» без бур'янів / А.В. Жеребко // Агроскоп Україна. – Вип. 1. – Травень 2014. – С. 6–7.
9. Циков В.С. Захист зернових культур від бур'янів у Степу України / Циков В.С., Матюха Л.П., Ткаліч Ю.І. – Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2012. – 207 с.
10. Анішин Л. Урожай кукурудзи залежатиме від рівня догляду за посівами / Л. Анішин // Пропозиція. – 2012. – № 6. – Режим доступу до журналу: http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2685&number=87
11. Вергелис А. Эффективность гербицидов проверенная опытом / А. Вергелис // Защита и карантин растений. – 2007. – № 7. – С. 48–49.
12. Леонтюк І.Б. Ефективність гербіцидів та їх сумісного застосування з біостимуляторами росту на посівах озимої пшениці Правобережного Лісостепу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук: спец. 06.01.01 «Землеробство» / І.Б. Леонтюк. – Київ, 2001. – 16 с.
13. Таран Н.Ю. Регулятори росту у формуванні адаптивних реакцій рослин до посухи / Н.Ю. Таран // Вісник аграрної науки. – 2004. – № 8. – С. 29–32.
14. Єщенко В.О. Основи наукових досліджень в агрономії / [В.О. Єщенко, П.Г. Копитко, В.П. Опришко, П.В. Костогриз]; під ред. В.О. Єщенка. – К.: Дія. – 2005. – 288 с.
15. Мордерер Є.Ю. Внесок фундаментальної біології рослин у вирішення проблеми боротьби з бур'янами // Физиология и биохимия культ. растений. – 2005. – № 6. – С. 495-504.

Заболотный А.И., Заболотная А.В.
Уманский национальный университет садоводства

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ГЕРБИЦИДА БАТУ В ПОСЕВАХ КУКУРУЗЫ НА ЗЕРНО

Аннотация
Изучено влияние норм гербицида Бату на уровень засоренности посевов кукурузы. Установлено, что в зависимости от доли уничтожения сорного компонента агрофитоценоза кукурузы изменяются показатели высоты, площади листьев и урожайности кукурузы. Наивысшие значения указанных показателей наблюдаются при ручных прополках и применении 25 г/га гербицида Бату. Применение других норм препарата менее активно влияет на указанные показатели. Но ручная прополка, применение которой показало несколько лучшие результаты по урожайности, есть маловероятной для использования в промышленных масштабах при современных условиях и требованиях.
Ключевые слова: кукуруза, уровень засоренности, высота, площадь листьев, гербицид Бату, урожайность.

Zabolotniy O.I., Zabolotna A.V.
Uman National University of Horticulture

EFFICIENCY OF APPLICATION THE HERBICIDE BATU IN MAIZE SOWING FOR GRAIN

Summary
The influence a rules of herbicide Batu to the level of weed-infested of maize sowing was studied. It was established that depending of the proportion extermination of weeds component of maize agrophytocenoses changing parameters a height, leaf area and yield of maize. The highest values of these parameters are observed by the use of hand weeding under the applications of 25 g/ha herbicide Batu. Application of other rules of the preparation has less active influence on these parameters. However, hand weeding, using of which showed slightly better results in yields is unlikely to be used in industrial scale in modern conditions and requirements.
Keywords: maize, level of infestation, height, leaf area, herbicide Batu productivity

УДК 636.2.084.41:084.51.

ВПЛИВ РІВНЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ТА ПРОТЕЇНОВОГО ЖИВЛЕННЯ У СУХОСТІЙНОМУ ПЕРІОДІ НА БАЛАНС ЕНЕРГІЇ ТА АЗОТУ В ОРГАНІЗМІ КОРІВ ПІВДЕННОЇ М'ЯСНОЇ ПОРОДИ

Пасніченко М.М.
Миколаївський національний аграрний університет

Викладено результати дослідження впливу на баланс азоту, баланс енергії і її розподіл в організмі корів південної м'ясної породи збільшення в раціоні сухостійного періоду рівнів енергії і протеїну. Встановлено позитивний вплив на засвоєння азоту, показники чистої енергії та енергії лактації. Виявлено підвищення молочності корів та продуктивності отриманого від них приплоду.

Ключові слова: годівля, південна м'ясна порода, корови, сухостійний період, енергія, протеїн, азот, продуктивність.

Постановка проблеми. Однією із сторін створення спеціалізованого м'ясного скотарства в Україні є виведення вітчизняних порід худоби, що добре пристосовані до певних умов середовища та мають високу рентабельність розведення [1]. До таких порід належить південна м'ясна порода виведена, апробована і затверджена в Україні в 2008 р. у складі двох внутрішньопородних типів: причорноморського і таврійського. Тварини цієї породи мають високу продуктивність, відмінно пристосовані до екстремальних умов степу, стійкі до захворювань [2]. Однак, досягнення максимальної продуктивності можливо тільки за умови забезпечення оптимальних рівнів годівлі, відповідних потребам конкретного генотипу.

Нормована годівля корів є дуже важливою умовою рентабельності галузі, тому що, як відомо, у структурі витрат кормових ресурсів у м'ясному скотарстві майже 50% складають корми для маточного поголів'я. Оскільки, приплід є основною продукцією від корів, їх годівлі протягом сухостійного періоду, коли відбувається інтенсивний розвиток плоду та закладається молочна продуктивність, слід приділити особливу увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З поміж усіх факторів годівлі найважливіше значення займає забезпечення тварин оптимальною кількістю енергії та протеїну. У науковій літературі чимало робіт присвячено годівлі корів протягом сухостійного періоду та покращенню їх енергетичного та протеїнового живлення. Значна частина авторів схиляється до думки про необхідність підвищення кількості енергії та протеїну у раціонах корів цього періоду, аргументуючи це тим, що більші відкладення поживних речовин у тілі дадуть можливість тварині збільшити продуктивність [3-6]. Решта авторів вважає доцільною помірну годівлю корів на протязі сухостійного періоду, яка забезпечуватиме лише підтримання власного організму та розвиток плоду [7, 8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день питання відповідності існуючих норм годівлі потребам новостворених генотипів залишається відкритим. Визначення оптимальної кількості енергії та протеїну у раціонах корів південної м'ясної породи протягом сухостійного періоду не проводилося.

Метою статті є висвітлення впливу різного рівня енергії та протеїну у раціонах сухостійного періоду на баланс енергії та азоту в організмі корів південної м'ясної породи, а також, на продуктивність отриманого від них приплоду.

Викладення основного матеріалу. Дослідження проводилися на базі племзаводу ТОВ ВНФ «Зеленогірське» Любашівського району Одеської області протягом 2010-2011 рр. у відповідності зі схемою наведеною в таблиці 1.

На протязі підготовчого періоду тварини всіх груп отримували основний раціон (ОР) із кормів господарства. Нормування раціонів проводилося у відповідності до фізіологічного стану тварин за рекомендаціями А.П. Калашнікова, 2003 р. [6]. До складу раціонів входили: силос кукурудзяний, сіно люцернове та природніх сіножатей, солома, дерть та мінеральні добавки.

В обліковому періоді корови першої (контрольної) групи продовжували отримувати ОР, а в раціоні другої групи було збільшено на 10% рівень обмінної енергії за рахунок використання дерті кукурудзяної, третьої – збільшено на 10% рівень протеїну за рахунок макухи соняшникової.

Дослідження показали, що змінення рівня енергії у раціоні корів причорноморського типу в сухостійному періоді вплинуло на кількість спожитої ними валової енергії раціону. Тварини цієї групи отримували 1881,56 МДж $М^{0,75}$, що на 4,8% вище у порівняні з їх аналогами у контрольній групі (табл. 2). У корів другої дослідної групи у порівнянні з першою групою зросли показники енергії перетравних поживних речовин та обмінної енергії раціону на 6,0 та 1,1% відповідно. При цьому, збільшилися і витрати енергії з теплопродукцією на 3,5%.

Енергія плоду у тварин контрольної групи складала 199,61 МДж $М^{0,75}$ і була вищою за аналогічний показник другої дослідної групи на 0,64%. Втрати енергії з теплопродукцією у розрахунку на 1 МДж енергії плоду у другій групі перевищували контрольну групу на 4,0%. Однак, показники чистої енергії у цих групах були аналогічними.

Збільшення рівня протеїну в раціонах сухостійного періоду корів причорноморського типу сприяло підвищенню споживання валової енергії до 1873,63 МДж $М^{0,75}$, що на 4,3% ($P < 0,05$) більше контрольної групи.

Таблиця 1

Схема науково-господарського досліду

Група	Внутрішньопородний тип (I/II дослід)	n	Періоди досліду	
			підготовчий (15 днів)	обліковий (60 днів)
I – дослідна (контрольна)	причорноморський	8	ОР	ОР
	таврійський	8		
II – дослідна	причорноморський	8	ОР	ОР + 10% обмінної енергії
	таврійський	8		
III – дослідна	причорноморський	8	ОР	ОР + 10% протеїну
	таврійський	8		

© Пасніченко М.М., 2014

Енергія перетравних поживних речовин перевищувала аналогічний показник контрольної групи на 6,2% (P < 0,05), а обмінна енергія – на 1,8%. У цій групі підвищилися втрати енергії з теплопродукцією на 4,2% порівняно з першою дослідною групою. Однак, спостерігалося вірогідне збільшення енергії плоду до 203,57 МДж $М^{0,75}$, що на 2,0% (P < 0,05) вище аналогічного показника контрольної групи. У розрахунку на 1 МДж енергії плоду корови другої дослідної групи втрачали з теплопродукцією на 2,0% більше енергії, ніж їх аналоги у першій групі. Показник чистої енергії у цій групі перевищував контрольну на 0,6% (P < 0,05).

У другому досліді з підвищенням рівня енергії в раціоні корів сухостійного періоду зросло споживання валової енергії на 6,1% у порівнянні з показником контрольної групи. Величина енергії перетравних поживних речовин у цій групі перевищувала контрольну на 9,4% (P < 0,05). Однак, показники обмінної енергії відрізнялися не суттєво. Втрати енергії з теплопродукцією у корів контрольної групи складали 307,69 МДж $М^{0,75}$, що на 0,6% менше другої дослідної групи. Енергія плоду у другій групі поступалася аналогічному показнику контрольної на 0,5%, а чиста енергія – на 0,4%.

Збільшення протеїну в раціонах корів таврійського типу в сухостійний період сприяло підвищенню споживання валової енергії раціону на 3,3%, а енергія перетравних поживних речовин виросла на 8,2% відносно показників контрольної групи. При цьому, у другій дослідній групі величина обмінної енергії змінилася не суттєво, а теплопродукція виросла на 0,8% у порівнянні з першою групою. Відмічено зниження в цій групі показників енергії плоду на 3,9% та чистої енергії на 0,5% порівняно з контрольною групою.

З підвищення рівня енергії у раціоні корів причорноморського типу в лактаційний період знизилося споживання ними валової енергії раціону на 1,9% (табл. 3) у порівняні з тваринами контрольної групи. Показник енергії перетравних поживних речовин у другій дослідній групі підвищився до 1520,45 МДж $М^{0,75}$ і перевищив аналогічний показник контрольної групи на 0,4%. У тварин цієї групи, також, відмічалося зниження втрат енергії с теплопродукцією на 0,9% та зростання показників чистої енергії і енергії молока у порівнянні з контрольною групою. Чиста енергія збільшилася на 0,3%, а енергія молока – на 0,4%. При цьому, на 1 МДж енергії лактації втрачалося на 2,1% менше енергії, ніж у тварин контрольної групи.

При зміні в лактаційний період рівня протеїну в раціоні корів причорноморського типу спостерігалося незначне підвищення споживання валової

Таблиця 2

Баланс енергії в організмі корів в сухостійний період МДж/кг $М^{0,75}$

Показник	I-й дослід			II-й дослід		
	Група тварин					
	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна
Валова енергія раціону, МДж	1795,75±23,34	1881,59±37,47	1873,63±4,96*	1785,68±34,83	1894,62± 18,00	1844,10±29,60
Енергія перетравних поживних речовин, МДж	1135,37±17,91	1203,98±24,66	1205,26±12,21*	1119,79±25,24	1224,95±13,30*	1211,41±28,62
Обмінна енергія, МДж	891,45±19,16	901,41±10,39	907,45±7,83	902,00±17,25	901,48±3,29	901,73±3,39
Теплопродукція, МДж	299,58±19,36	310,09±9,08	312,05±7,50	307,69±14,06	309,43±1,89	310,29±5,18
Енергія плоду, МДж	199,61±0,52	198,34±3,26	203,57±0,91*	201,07±4,03	200,16±1,48	198,23±3,03
Кількість ТП на 1 МДж енергії плоду, МДж	1,50±0,09	1,56±0,04	1,53±0,03	1,53±0,04	1,55±0,01	1,57±0,05
Чиста енергія, МДж	591,88±0,63	591,32±3,02	595,40±0,81*	594,31±3,37	592,05±1,64	591,44±2,34

*Примітка: * тут і далі – P < 0,05, **– P < 0,01, ***– P < 0,001.*

Таблиця 3

Баланс енергії в організмі корів в лактаційний період МДж/кг $М^{0,75}$

Показник	I-й дослід			II-й дослід		
	Група тварин					
	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна
Валова енергія раціону, МДж	2390,76±38,93	2344,65±49,81	2391,30±20,80	2344,93±33,85	2407,13±6,91	2326,40±39,37
Енергія перетравних поживних речовин, МДж	1513,75±23,64	1520,45±33,52	1549,80±4,15	1496,83±18,68	1555,76±8,27*	1524,17±14,77
Обмінна енергія, МДж	1036,37±16,35	1035,22±20,05	1038,41±8,32	1026,07±5,57	1032,89±16,29	1030,00±9,16
Теплопродукція, МДж	385,54±21,04	382,20±16,22	375,46±6,69	380,69±7,83	373,32±11,78	367,62±3,77
Енергія молока, МДж	268,01±6,52	269,02±5,06	279,92±1,94	261,42±8,14	276,68±5,65	277,96±7,01
Кількість ТП на 1 МДж енергії лактації, МДж	1,45±0,11	1,42±0,04	1,34±0,02	1,46±0,07	1,35±0,03	1,32±0,03
Чиста енергія, МДж	650,83±6,22	653,02±4,04	662,95±2,22	645,39±7,77	659,57±5,56	662,38±6,69

енергії. При цьому, енергія перетравних поживних речовин зросла на 2,4%, а обмінна енергія – на 0,2% у порівнянні з показниками контрольної групи. Відмічено підвищення показників чистої енергії на 1,7%, а енергії молока на – 4,4% у порівнянні з контрольною групою, за одночасного зниження втрат енергії з теплопродукцією на 2,6%. На 1 МДж енергії лактації корови контрольної групи втрачали на 7,6% більше енергії, ніж тварини цієї групи.

Другий дослід проведений на коровах таврійського типа показав, що з підвищенням рівня енергії в раціоні лактаційного періоду, відбувалося збільшення споживання валової енергії на 2,7%, енергії перетравних поживних речовин – на 3,9% ($P < 0,05$), а обмінної енергії – на 0,7% порівняно з показниками контрольної групи. При цьому, у них знижувалася теплопродукція на 1,9%, а показники чистої енергії та енергії молока зросли на 2,2 та 5,6% відповідно. Втрати енергії з теплопродукцією у розрахунку на 1 МДж енергії лактації склали 1,35 МДж $М^{0,75}$, що на 7,5% менше ніж у контрольної групи.

Змінення кількості протеїну в раціоні лактаційного періоду корів третьої дослідної групи вплинуло на споживання валової енергії, яке зменшилося на 0,8%. Однак, показники обмінної енергії та енергії перетравних поживних речовин виросли на 0,4 та 1,8% відповідно у порівнянні з контрольною групою. Спостерігалося зниження втрат енергії з теплопродукцією до 367,62 МДж $М^{0,75}$, що на 3,4% менше ніж в першій дослідній групі. Відмічено підвищення енергії молока на 6,4%, а чистої енергії – на 2,6% відносно показників контрольної групи. При цьому,тварини другої дослідної групи у розрахунку на 1 МДж енергії лактації втрачали з теплопродукцією на 9,6% менше енергії.

У першому досліді зі збільшенням рівня енергії в раціоні сухостійного періоду відмічалося збільшення споживання азоту на 6,6% ($P < 0,01$) та відкладення його в тілі на 9,5% ($P < 0,01$) (табл. 4) у порівнянні з контрольною групою. В лактаційний період тварини другої дослідної групи споживали таку ж кількість азоту, як і корови контрольної групи, однак відкладали в тілі на 3,6% ($P < 0,05$) більше.

Збільшення рівня протеїну в раціоні сприяло підвищенню споживання азоту з кормом на 8,5 ($P < 0,001$) і 0,6% в сухостійний та лактаційний період відповідно. Відкладення азоту в тілі корів третьої дослідної групи по періодам зросло на 15,8 ($P < 0,001$) та 7,5% ($P < 0,01$) порівняно з контрольною групою.

У другому досліді, також, спостерігалося підвищення споживання азоту у сухостійному періоді на 4,8 ($P < 0,05$) та 8,0% ($P < 0,01$) у другій та третій групах відповідно. Відкладення у тілі корів другої та третьої груп стало на 8,6 ($P < 0,01$) і 13,3% ($P < 0,001$)

Таблиця 4

Баланс азоту в організмі корів

Показник	I-й дослід			II-й дослід		
	Група тварин					
	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна
Сухостійний період						
Спожито, г	215,22±0,82	229,38±2,28**	233,53±0,20***	216,93±1,99	227,26±1,31*	234,33±1,33**
Виділено: з калом, г	74,36±0,38	74,17±0,99	70,16±1,86	75,30±1,17	74,89±0,32	72,84±1,57
з сечею, г	174,12±1,08	184,38±2,01*	185,93±0,49***	175,33±1,99	182,09±1,83	187,20±1,02**
Відкладено в тілі, г	41,10±0,29	45,00±0,41**	47,60±0,29***	41,60±0,21	45,17±0,68**	47,13±0,38***
Лактаційний період						
Спожито, г	235,72±1,03	235,66±0,44	237,04±0,22	236,18±0,60	237,33±1,08	236,58±1,02
Виділено: з калом, г	83,50±2,17	81,81±1,59	77,71±0,55	83,10±0,86	82,37±1,91	76,58±2,63
з сечею, г	98,09±3,30	97,79±1,77	101,13±0,40	98,99±0,72	98,86±2,18	101,80±1,82
Відкладено в тілі, г	54,13±0,57	56,07±0,38*	58,20±0,37**	54,10±0,81	56,10±0,33	58,20±0,62*

Таблиця 5

Динаміка продуктивності приплоду піддослідних корів

Показник	I-й дослід			II-й дослід		
	Група тварин					
	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна	1-ша дослідна (контрольна)	2-га дослідна	3-тя дослідна
Жива маса при народженні, кг	35,4±0,75	35,4±0,75	35,8±0,92	33,4±1,21	35,3±0,88	34,5±1,12
Жива маса в 1 місяць, кг	57,8±0,65	64,3±1,60**	61,5±2,44	56,4±1,72	62,0±2,10	66,4±2,28**
Абсолютний приріст за період, кг	22,4±1,12	28,9±1,52**	25,8±2,51	23,0±1,51	26,8±1,40	31,9±1,86**
Середньодобовий приріст, г	722±36,0	932±49,0**	831±81,0	742±48,8	863±45,1	1028±59,9**
Відносна швидкість росту за період, %	48,1±2,51	57,9±2,51*	52,5±4,20	51,3±3,16	54,8±1,61	63,1±2,58*
Жива маса при відлученні (6,5-7 місяців), кг	194,0±7,53	207,4±9,19	214,6±5,56*	196,5±5,94	204,0±8,74	217,3±8,92
Абсолютний приріст за дослід, кг	158,6±7,60	172,0±9,07	178,9±5,45*	163,1±5,89	168,8±8,40	182,8±8,42
Середньодобовий приріст за дослід, г	756±36,2	819±43,1	852±26,0*	777±28,1	804±40,0	870±40,1
Відносна швидкість росту за дослід, %	137,9±2,42	141,2±2,16	142,8±1,70	141,8±2,19	140,6±2,18	144,9±1,73
Маса в 210 днів (молочність корів), кг	203,40±6,85	213,65±10,14	223,24±5,71*	203,47±5,88	214,82±8,53	225,99±9,53*

відповідно більшим ніж у контрольній групі. В період лактації за незначного збільшення споживання азоту, його відкладення у тілі тварин другої та третьої груп зросло на 3,7 і 7,6% (P < 0,05) відповідно.

Різний рівень енергії и протеїну в сухій речовині раціонів, а також відмінності у засвоєнні поживних речовин вплинули на продуктивність піддослідних тварин та отриманого від них приплоду (табл. 5).

У першому досліді жива маса приплоду отриманого от корів другої дослідної групи, не відрізнялася від аналогічного показника контрольної групи. Однак, в віці 1-го місяця телята цієї групи перевищували свої аналоги контрольної групи за масою на 11,2% (P < 0,01), при цьому їх середньодобовий приріст збільшився на 29,1% (P < 0,01), а відносна швидкість росту – на 20,1% (P < 0,01). При відлученні тварини цієї групи мали масу на 6,9% більшу ніж їх аналоги в першій групі, а середньодобовий приріст за підсосний період збільшився на 8,3%. Відносна швидкість росту за весь період виросла на 2,4%. Молочність корів (за масою телят в 210 днів) збільшилася на 5,0% у порівнянні з контрольною групою.

Телята, отримані від корів третьої групи, при народжені не значно перевищували за масою тварин першої групи, але у віці 1-го місяця це перевищення становило 6,4%, а середньодобовий приріст збільшився на 15,1%. Відносна швидкість росту за цей період виросла на 9,1%. При відлученні переважання за масою склало 10,6% (P < 0,05), а за середньодобовим приростом за весь період – 12,7% (P < 0,05). Відносна швидкість росту зросла на 3,6%. Молочність корів становила 223,24 кг, що на 9,8% (P < 0,05) більше показника контрольної групи.

У другому досліді жива маса при народжені приплоду від корів контрольної групи поступалася показникам другої та третьої груп на 5,9 і 3,3% відповідно. У віці 1-го місяця переважання тварин за масою другої дослідної групи над контрольної становило 9,9%, а третьої – 17,7% (P < 0,01); за середньодобовим приростом 16,3 та 39,5% (P < 0,01) відповідно. Відносна швидкість росту у другій групі зросла на 6,8%, а в третій – на 23,0% (P < 0,05). На час відлучення тварини другої та третьої груп за живою масою перевищували свої аналоги в першій групі на 3,8 і 10,6% відповідно, а за середньодобовим приростом за весь період – на 3,5 та 12,0% відповідно. Молочність корів другої групи ставила 214,82 кг, що на 5,6% більше показника контрольної. В третій дослідній групі молочність була вищою на 11,1% (P < 0,05).

Висновки. Збільшення рівня протеїну в раціоні сухостійного періоду корів причорноморського типу сприяє підвищенню енергії плоду та чистої енергії на 2,0 та 0,6% відповідно.

При підвищенні рівня енергії та протеїну зростають показники енергії молока, чистої енергії та відкладення азоту в тілі корів обох внутрішньопородних типів.

Коректування раціонів сухостійного періоду по протеїну та енергії сприяє підвищенню молочності корів, середньодобових приростів та інтенсивності росту отриманого від них приплоду.

Список літератури:

1. Окопний О. М'ясне скотарство: здобутки і перспективи / О. Окопний // Тваринництво України, 2001. – № 6. – С. 4-5.
2. Південна м'ясна порода великої рогатої худоби – визначне селекційне досягнення в теорії та практиці аграрної науки / М. В. Зубець, В. П. Буркат, Ю. Ф. Мельник [та ін.] // Вісник аграрної науки. – 2009. – № 3. – С. 45-51.
3. Щеглов В. В. Нормирование протеинового питания высокопродуктивных коров / В. В. Щеглов, А. И. Фицев // Зоотехния. – 1996. – № 5. – С. 9-14.
4. Калашников А. П. Совершенствование норм энергетического и протеинового питания животных / А. П. Калашников, В. В. Щеглов, Н. В. Груздев // Зоотехния. – 2000. – № 11. – С. 14-17.
5. Деталізовані норми годівлі сільськогосподарських тварин: Довідник /Ред. М. Т. Ноздрін. – К: Урожай. – 1991. – 342 с.
6. Калашников А. П. Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных. Справочное пособие / Калашников А. П., Фисинин В. И., Щеглов В. В., Клейменов Н. И./ –М.: Мин. с.-х. РФ, РАСХН, ВГНИИЖ. – 2003. – 456 с.
7. Осенев А. В. К принципам нормирования кормления сухостойных коров / А. В. Осенев, Л. Н. Россо // Научн.-техн. бюлл. НИИЖ Л и П УССР. – 1984. – № 40. – С. 7-12.
8. Цюпко В. В. Принципы нормирования энергии и белка в рационах сухостойных коров / В. В. Цюпко // С.-х. биология. – 1984. – № 12. – С. 3-7.

Пасниченко М.Н.
Николаевский национальный аграрный университет

ВЛИЯНИЕ УРОВНЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО И ПРОТЕИНОВОГО ПИТАНИЯ В СУХОСТОЙНОМ ПЕРИОДЕ НА БАЛАНС ЭНЕРГИИ И АЗОТА В ОРГАНИЗМЕ КОРОВ ЮЖНОЙ МЯСНОЙ ПОРОДЫ

Аннотация
Изложены результаты исследования влияния на баланс азота, баланс энергии и её распределение в организме коров южной мясной породи увеличения в рационе сухостойного периода уровней энергии и протеина. Установлено положительное влияние на усвоение азота, показатели чистой энергии и энергии лактации. Отмечено повышение молочности коров и продуктивности полученного от них потомства.

Ключевые слова: кормление, южная мясная порода, коровы, сухостойный период, энергия, протеин, азот, продуктивность.

Pasnichenko M.N.
Mykolayiv National Agrarian University

THE EFFECT OF LEVELS OF ENERGY AND PROTEIN NOURISHMENT DURING THE DRY PERIOD ON THE ENERGY BALANCE AND NITROGEN BALANCE IN THE BODY OF THE SOUTHERN BEEF BREED COWS

Summary
The results of studies of influence the increase of energy level and a protein in diets of the dry period on the balance of nitrogen, the balance of energy and its distribution in organism of the southern meat breed cows are presented. The positive influence on nitrogen fixation, such indexes as pure energy and the energy of lactation has been established. An increasing of milk production and efficiency of calves has been set.

Keywords: feeding, southern beef breed, cows, dry period, energy, protein, nitrogen, efficiency.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 929.52

СЕМЬЯ УЧЕНОГО-СТАТИСТИКА А.С. БОРИНЕВИЧА: ПРЕДСТАВИТЕЛИ ОДЕССКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Исаева О.И.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье раскрыт вклад в отечественную науку и культуру представителей семьи известного одесского ученого-статистика, экономиста и демографа А. С. Бориневича. Сделан обзор жизненного пути самого ученого, его жены и детей. Определен вклад в науку, культуру и общественную жизнь каждого из членов семьи. Подчеркнута значимость фактора воспитания детей в семье ученых. Показана роль семьи интеллигентов как отдельного научного формирования, которое влияет на дальнейшее развитие науки.

Ключевые слова: А. С. Бориневич, З. А. Бориневич-Бабайцева, А. А. Бориневич, В. А. Бориневич, Л. А. Бориневич, статистика, сельское хозяйство, экономика, пушкиноведение.

Постановка проблемы. Испокон веков интеллигенция выступала движущей силой культурного и социально-экономического развития страны, а также нравственным примером для соотечественников, она является носителем гражданского и национального самосознания, основой для увеличения научного сообщества. Именно поэтому особую роль в развитии отечественной науки и культуры всегда играли семьи известных ученых как яркие представители интеллигенции, которые из поколения в поколение передавали собственные этические устои, модели образования, внутреннюю дисциплину и самобытные традиции [12]. Так, семья Лучицких внесла личный вклад в культурную и социально-политическую жизнь Киева конца XIX – начала XX столетия. Члены семьи Тарновских проявили себя известными меценатами, документоведами и научными экспертами, они собрали одну из самых больших в Российской империи коллекций предметов старины. Именно эта коллекция выступила фундаментом для создания нескольких крупных музеев. В то же время имеются все основания справедливо считать одной из таких семей и семью одесского ученого-статистика, экономиста и демографа Антона Самойловича Бориневича (1855-1946).

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованию отдельных личностей из рода ученого посвящен целый ряд научных и публицистических статей [1, 8–11, 13, 15, 26, 27]. Научные наработки А. С. Бориневича исследованы А. О. Богаченко, В. Гридиным, Т. Николаевой и др. Кроме того, В. Гридин, являющийся потомком известного ученого, посвятил несколько статей и его дочери З. А. Бориневич-Бабайцевой. Но в тоже время отсутствует обобщенное исследование общественно-значимых достижений всех членов семьи Антона Самойловича. Поэтому целью данной статьи является изучение научного наследия семьи А. С. Бориневича, выступающей в качестве ярчайших представителей одесской научной интеллигенции.

Для достижения поставленной цели автором определены такие задачи: определить вклад в науку, культуру и общественную жизнь каждого из членов семьи, подчеркнуть значимость фактора воспитания детей в семье ученых, показать роль семьи интеллигентов как отдельного научного формирования, которое имеет определенное влияние на развитие науки. В качестве объекта данного исследования автором обозначена актуальность вклада семьи ученых в отечественную науку, а предметом исследования выступает освещение общественного, научного и культурного наследования семьи А. С. Бориневича.

Изложение основного материала. Антон Самойлович Бориневич родился в Одессе в небогатой мещанской семье. Будущего ученого с детства влекло к учебе, очень рано проявились и педагогические способности, благодаря которым подросток лет с 10-12 смог иметь достаточно стабильный заработок, и тем самым оплачивать собственную учебу, поскольку родители были в состоянии обеспечить всех своих детей только начальным образованием [8]. В 1877 году будущий ученый поступил на физико-математический факультет Новороссийского университета, а уже в 1878 году Антон Бориневич работал в звании учителя математики и черчения в Одесском техническом железнодорожном училище, и даже претендовал на должность его директора [4]. Однако в 1879 году Антон Бориневич был арестован (согласно официальной версии за участие в революционных кружках) и отправлен в двухлетнюю ссылку в Восточную Сибирь [10].

По возвращении из ссылки, будущий ученый возобновил трудовую деятельность в должности рядового статистика в Харьковском и Херсонском земствах. Однако уже в 1884 году его как перспективного и рассудительного специалиста назначили руководителем статистической службы Богодуховского уезда Харьковской губернии, где в 1886 году под его редакцией вышел основательный труд «Статистико-экономическое описание Богодуховского уезда» – первое научное произведение Антона Бориневича, которое стало серьезным фундаментом для его дальнейшей научно-исследовательской деятельности.

В 1887 году Антон Самойлович возвращается в Одессу чтобы сразу включиться в работу по организации городской статистической службы. В течение почти 50 лет ученый руководил проведением статистических мероприятий в городе. Именно на основании обработки лично собранных статистических материалов, он написал более тридцати научных работ, и одной из них весьма интересовался, в частности, В. И. Ленин. Усилиями А. С. Бориневича в Одессе была организована и осуществлена 1 декабря 1892 года первая масштабная научно обоснованная однодневная перепись города, которая сразу же была признана в научных кругах одним из лучших научно-практических статистических проектов [7]. Антон Самойлович также руководил переписями населения в городе в 1897, 1915, 1917, 1920, 1923, 1926, 1928 годах и многими другими не менее важными статистическими проектами [10]. Он был ответственным секретарем редакции, а также одним из основных авторов монументального труда «Одесса 1794-1894».

В 1918 году ученый стал преподавателем в Одесском политехническом институте в должности про-

© Исаева О.И., 2014

фессора экономического факультета, позднее – как профессор Института народного хозяйства (в период с 1920 по 1930 гг.), а с 1931 года А. С. Бориневич возглавил кафедру статистики Одесского кредитно-экономического института [10]. В 1937 году Антону Самойловичу присвоена ученая степень кандидата, а позднее и доктора экономических наук без защиты диссертации. В 1939 году, учитывая его весомый вклад в отечественную экономическую науку, расширенное заседание Одесского кредитно-экономического института единогласно выдвинуло А. С. Бориневича кандидатом в члены Академии Наук УССР [26].

Таким образом, Антон Самойлович был значимой фигурой в жизни города Одессы, а также в украинском научном сообществе в течение многих лет, ученый активно и результативно реализовал собственные научные разработки в региональной политике благодаря умению сплотить вокруг себя общественно-активных и небезразличных к собственному городу специалистов.

Семья Бориневич (слава направо): Владимир, Зоя, Анатолий, Евгения Савельевна, Антон Самойлович, Людмила (из коллекции Одесского литературного музея)

А. С. Бориневичу удалось создать крепкую семью, которая стала основой для развития последующих поколений интеллигенции. Прежде всего, молодого Антона Бориневича с будущей женой Генриеттой Савельевной Финкельштейн связывало увлечение математикой и преподавательской работой. Генриетта Финкельштейн происходила из зажиточной влиятельной семьи одесских евреев, пребывая в близком родстве с такими значимыми личностями, как политический деятель и писатель Лев Давидович Троцкий, а также поэтесса и прозаик Вера Михайловна Инбер [2, 3]. Именно Генриетта оказалась одной из немногих, кто не испугался поддерживать связь с осужденным, а в скорости и ссыльным в Восточную Сибирь Антоном Бориневичем. Находясь в сложных отношениях с родителями, она не только полностью обеспечивала свою жизнь частным репетиторством в зажиточных одесских семьях, но и имела возможность оказывать материальную помощь ссыльному Антону Бориневичу, регулярно высылая средства, книги и другие необходимые в быту вещи. Вскоре после возвращения будущего ученого из Восточной Сибири, Генриетта вышла замуж за Антона Бориневича, приняв крещение в Православной церкви с именем Евгения [2, 14].

Благодаря неутомимому труду и спокойному, доброжелательному климату в семейных отношениях, Антон Самойлович и Евгения Савельевна смогли создать семью, которая занимала значительное место в социально-культурной жизни города Одессы. Именно семья Бориневич стала оплотом лучших традиций прогрессивной русской интеллигенции, она была связана со многими представителями передовых общественных кругов [13]. Известные ученые и культурные деятели были частыми гостями в семье: А. В. Недзеведский, В. К. Бутмий, А. А. Браунер, В. И. Масленников и другие. Антон Самойлович поддерживал также активные научные отношения с А. А. Чупровым, Н. А. Каблуковым, А. Ф. Фортунатовым, А. А. Русовым и др.

Супруги воспитали четырех детей Зою, Людмилу, Анатолия и Владимира, которые рано проявили свои общественные и культурные интересы, а также, каждый по-своему, осуществили заметный вклад в развитие отечественной науки и культуры.

Семья Бориневич (из личной коллекции правнучки ученого Т. В. Бориневич)

Зоя Антоновна Бориневич-Бабайцева, старшая дочь Антона Самойловича, родилась 11 января 1886 года не в Одессе, как свидетельствуют многие источники [13, 16], а в городе Богодухове Харьковской губернии. Об этом говорится в поздравительных письмах родителей и родных из Одессы к семье Антона и Евгении Бориневич, которые сохранились в фондах Одесского историко-краеведческого музея. Из-за снежных заносов и суровой зимы одесская родня не смогла сразу приехать в Богодухов, чтобы увидеться с новорожденной Зоей и лично поздравить молодых родителей [17].

Безусловно очевидным является факт раннего определения общественных и культурных интересов Зои Антоновны, ее тяга к литературной и преподавательской деятельности. Это можно объяснить прежде всего влиянием приоритетов интеллектуального воспитания в семье, которая вобрала в себя лучшие традиции прогрессивной отечественной интеллигенции, а также связью с многочисленными представителями передовых общественных кругов [13]. Поэтому, получив среднее образование в 1903 году в Одесской второй городской женской гимназии с золотой медалью и звание домашней наставницы [18], Зоя Антоновна поступила на историко-филологический факультет Одесских высших женских курсов при Одесском университете. По окончанию курсов в 1909 году, она стала преподавать в многочисленных женских и мужских гимназиях следующие дисциплины: историю, русский язык и литературу [13]. Позже в 1912 году она сдала государственные экзамены на вышеупомянутом факультете Одесского университета и получила диплом первой степени [16]. В этом же году Зоя Антоновна стала преподавать русский язык и литературу в Одесской женской гимназии Л. Д. Чудновской, а двумя годами позже даже выполняла

обязанности начальницы гимназии. С 1913 по 1917 годы она преподавала историю в престижной на то время Одесской женской гимназии Масловой и Градской на правах государственного служащего. Гимназистки весьма положительно отзывались о лекциях Зои Антоновны, считали ее эрудированным, грамотным специалистом, способным увлечь. В это же время Антон Самойлович, вспоминая свое стремление к обучению при отсутствии средств у родителей, по согласованию с дочерью охотно помогал нуждающимся ее ученикам [15,18].

9 июня 1910 года Зоя Бориневич вышла замуж за Григория Бабайцева, выпускника Одесского университета, ассистента селекционной станции, однако перед самой революцией супруги разошлись, не успев обзавестись детьми [18].

Вскоре после установления советской власти старшая дочь известного одесского ученого реализовала себя в должности преподавателя на рабочем факультете им. Октябрьской Революции, рабочем факультете Института народного образования и Украинского педагогического института, в разных техникумах, в Высшей школе З. А. Начала, а уже с 1923 года работала в качестве преподавателя высших учебных заведений – Одесского педагогического института, позднее Одесского института социального воспитания [19], Одесского института консервной промышленности [20], Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова, в которых читала курсы по теории литературы, истории русской литературы XIX – начала XX столетий, а также спецкурсы и специализированные семинары, посвященные творчеству А. П. Чехова и А. С. Пушкина. Именно исследованию этих персоналий была посвящена дальнейшая научно-литературная деятельность Зои Антоновны. Ее участие в работе Пушкинской комиссии, учрежденной в Одессе в 1924 году в Доме ученых, отмечено яркими научными исследованиями одесского периода жизни поэта, одно из которых «Пушкин и одесские альманахи» было высоко оценено научной и литературной общественностью [13].

1940 год отмечен в научной деятельности исследовательницы защитой кандидатской диссертации на тему «Романы-пародии А. П. Чехова» и присуждением степени кандидата филологических наук [25].

В послевоенные годы Зоя Антоновна вследствие присущих тому времени, но напрасных обвинений в политической неблагонадежности во время оккупации, которым подвергались тогда почти все известные ученые-литераторы Одессы (в частности, профессор Р. Волков, доценты Г.Сербский, П. Ершов), оставила Одесский государственный университет и преподавала курс литературы на драматическом факультете Одесской консерватории, а со временем и имела более чем скромную должность завуча в небольшом одесском общеобразовательном лицее (в настоящее время это средняя школа № 50) [9].

В 1950 году она по собственой инициативе возродила и возглавила Одесскую Пушкинскую комиссию, став на 22 года бессменным ее председателем, энергичным и ответственным, как отмечали ее коллеги [13]. Это послужило толчком к повышению научной активности исследовательницы в отрасли пушкиноведения, а также позволило ей общаться с ведущими пушкиноведами СССР М. А. Цявловским, Б. В. Казанским и другими [9]. На заседаниях указанной комиссии именно она была постоянным докладчиком, выступала с сообщениями, литературными обозрениями, результатами своих исследований. Итоги деятельности комиссии, а также информацию о многочисленных пушкинских конференциях публиковала на страницах «Временника Пушкинской комиссии», местных газет и других информационных изданий. Именно в организацию пушкинских конференций, которые с 1954 г. проходили поочередно в городах Одессе и Кишиневе, Зоя Антоновна вложила много стараний, была соредактором обеих томов сборника «Пушкин на Юге», который сыграл существенную роль в пушкиноведческой литературе. Исследовательница также была активной участницей пушкинских конференций в других городах, в том числе и в Ленинграде [13].

К сожалению, большая часть написанных Зоей Антоновной обзоров, докладов и сообщений не была опубликована. Именно поэтому печатное литературное наследие ученой достаточно неполно отражает ее реальный вклад как пушкиноведа и организатора пушкиноведческих исследований в Одессе.

Ее основные труды об А. С. Пушкине, которые в свое время все же были опубликованы, можно разделить на два цикла. К первому относятся произведения, которые характеризуют культурно-общественный климат Одессы пушкинского периода; при этом автор стремилась всеобъемлюще отобразить всю совокупность жизненных наблюдений, которыми обогатил А. С. Пушкина период жизни в этом городе. Несколько статей ученой анализируют причины высылки поэта из Одессы. При этом, она доказательно опровергает укоренившееся в классическом пушкиноведении утверждение о наличии только личностных моментов в основе конфликта между А. С. Пушкиным и князем М. С. Воронцовым. Для Зои Антоновны основными и определяющими были именно политические мотивы, согласно которых правительство с полным основанием усматривало в поэте с позиций самодержавия «опасную» фигуру. Свои наблюдения за одесской вехой биографии А. С. Пушкина ученая обобщила в статье «Пушкин в Одессе», которая была опубликована в 1949 году [13].

Второй цикл пушкиноведческих исследований Зои Антоновны посвящен анализу творчества поэта так называемого «южного периода»; в своих трудах исследовательница стремилась доказать, что именно на юге, и в первую очередь в Одессе А. С. Пушкин, изживая свой романтизм, превращался в «поэта действительности». Она подвергла углубленному анализу стихи так называемого «овидиевого цикла» и обнажила их психологический и общественный подтекст [13]. Кроме того, Зоя Антоновна в противовес другим пушкиноведам (в первую очередь П. В. Анненкову) предоставила свое обоснованное утверждение, что поэт в Одессе не был склонен к иностранному влиянию, а именно в этом городе, и даже благодаря сложной политической ситуации, вырос до уровня профессионального литератора [9].

Незащищенной осталась и докторская диссертация ученой, которая продолжала тему реализма в романах А. П. Чехова, несмотря на последнюю стадию ее подготовки [9, 14].

Среди личностных качеств Зои Антоновны следует подчеркнуть присущее ей чувство глубокого патриотизма. Во время Великой Отечественной войны она читала в воинских частях и госпиталях большое количество лекций по литературной тематике (в частности, о творчестве А. С. Пушкина, А. П. Чехова, Сергея Есенина, В. Г. Короленко, Н. А. Некрасова, А. И. Герцена, Юрия Трифонова и других), одновременно вела преподавательскую работу в Румынском королевском университете [13, 16, 25]. Оставаясь вместе с отцом в Одессе в тяжелые времена оккупации города фашистскими захватчиками, ученая поддерживала связи с партизанским

подпольем, ее гражданский вклад был отмечен медалями «За оборону Одессы», «За боевые заслуги» и «Партизану Отечественной войны» [13, 21].

Окончила свой жизненный путь Зоя Антоновна Бориневич-Бабайцева 7 октября 1972 года в Одессе [16]. Современники, друзья и коллеги ученой характеризовали Зою Антоновну как человека большого личностного шарма, человечности и доброты, и вместе с тем сурового и требовательного к себе, с присущим ей чувством долга [13]. Она покоряла собеседника внутренним убеждением и одновременно интеллигентностью и искренностью [9]. Студенты отмечали ее властный взгляд, суровый голос и идеальную осанку, все те качества, которые может дать только разностороннее семейное воспитание и классическая гимназия [3].

12 апреля 1888 года в семье Бориневич родилась еще одна дочь – Людмила Антоновна. Она также получила блестящее образование, закончив в 1906 году Одесскую городскую вторую гимназию, и получила звание учителя начальных классов с правом домашнего обучения [23]. В 1914 году Людмила Антоновна получила свидетельство об окончании Высших женских курсов при Одесском университете, где она училась на историческом отделении историко-филологического факультета [24]. По воспоминаниям родственников, Людмила Антоновна всегда имела влечение к учительству и воспитанию и имела многолетний преподавательский стаж в городских гимназиях, а также в Одесском университете [8]. Однако в ее жизни были периоды, когда применять педагогические способности ей приходилось разве что во время присмотра за племянниками. Данный факт имел место после смерти Евгении Савельевны. Поэтому Людмила Антоновна оставила преподавательскую работу по причине чрезмерной общественной активности семьи Бориневич, которая играла в то время значительную роль в культурной, политической, экономической жизни Одессы, и поэтому требовала обеспечения четкой организации не только мероприятий, но и текущей ее жизни. В связи с этим, Людмила Антоновна большое внимание уделяла управлению хозяйством своей известной семьи, организации ее быта и многочисленных праздничных и торжественных домашних приемов, координации работы прислуги (следует обратить внимание, что по обычаю, установленному Антоном Самойловичем, члены семьи обращались к многочисленной прислуге только по имени отчеству; нередко слуги преклонного возраста доживали свой век и получали присмотр в доме семьи Бориневич) [2,9]. А после смерти своего знаменитого отца она сохранила его наследие, систематизировала и передала его вещи в музеи и библиотеки города [22].

Сын Антона Самойловича Анатолий также посвятил свою жизнь направлению научной деятельности своего отца: статистика, экономика и организация сельскохозяйственного производства. Бориневич Анатолий Антонович родился 12 апреля 1891 года в городе Одесса [11]. После окончания одной из престижных одесских гимназий с углубленным изучением иностранных языков [2] поступил в Новороссийский университет на юридический факультет, который окончил через несколько лет под руководством профессора В. А. Косинского в 1916 году [11]. Анатолий Бориневич в дореволюционный период также был слушателем Московского государственного университета, в котором впоследствии работал несколько лет совместно с известным русским экономистом, статистиком и общественным деятелем профессором Н. А. Каблуковым [4].

С 1914 года Анатолий Бориневич работает в Одесском уездном земстве, занимая должность помощника уездного статистика, а со временем и статистика Одесского уезда. В этот период он принимает активное участие в исследовании, направленном на переоценку тяжелой промышленности Херсонской губернии, составляет и редактирует ежегодные статистико-экономические описания Одесского уезда, а также становится активным организатором серьезных статистико-демографических исследований. Так, именно под руководством Анатолия Антоновича была осуществлена разработка и реализация Всероссийской сельскохозяйственной переписи в Одесском уезде в 1916 и 1917 годах [4]. Начиная с 1919 года, ученый занимал должности заведующего статистико-экономическими отделениями в различных кооперативных организациях, в частности таких, как Губсоюз, Вукоопсоюз. А с 1924 года консультировал по вопросам экономики сельского хозяйства Одесский Губземотдел.

Преподавательская карьера Анатолия Антоновича началась в 1920 году, когда он был принят на должность преподавателя экономического отделения Одесского политехникума для преподавания курса сельскохозяйственной экономики. В 1921 году ученого пригасили в Одесский сельскохозяйственный институт для чтения дисциплин «Экономика сельского хозяйства», «Общая и сельскохозяйственная статистика» и др. [4]. В этом же году Анатолия Антоновича приняли на должность профессора Одесского политехнического института, где ученый преподавал курс «Экономика и организация мелкого хозяйства» [11]. С 1925 года он давал уроки экономики сельского хозяйства в Одесском торгово-промышленном техникуме. Одновременно Анатолий Бориневич работал преподавателем многочисленных курсов, читая экономику сельского хозяйства, экономическую характеристику степной полосы, а также другие предметы [4]. В 1928 году ученый был приглашен на преподавательскую работу в Одесский институт народного хозяйства для чтения дисциплины «Экономика сельского хозяйства» [6]. С 1930 года Анатолий Антонович работал в НИИ крупного селького хозяйства и сельскохозяйственной экономики ВАСХНИЛ [11], а с 1946 года ученый пребывал на должности доцента кафедры экономики промышленности Московского технологического института пищевой промышленности, читая курс экономики хлебоприемных и зерноперерабатывающих предприятий. Именно в данном вузе под руководством Анатолия Антоновича многие из его аспирантов защитили диссертации.

Анатолий Антонович уделял достаточно внимания и участию в общественной работе, осуществляя руководство студенческими кружками вузов, в которых работал, а также был членом редколлегии вузовских органов печати [27]. Многочисленные характеристики из мест работы, несмотря на то, что были составлены сухим канцелярским языком, определяли Анатолия Бориневича как талантливого и активного научного специалиста. И сегодня они свидетельствуют о благоприятном и искреннем отношении студенчества к ученому, лекции которого всегда отличались полнотой, содержательностью и способностью тактично обходить все острые темы. Ведь преподаватель никогда не проявлял четкой классовой и политической позиции во время изложения материала [5, 6].

Даже во время работы в многочисленных учебных заведениях и других организациях (в частности таких, как Гипрорыба, Промзернопроект, Наркомпищепром СССР, Министерство заготовок)

Анатолий Бориневич охотно принимает участие в работе целой серии экспедиций: по строительству Туркестано-Сибирской железной дороги, по изучению рыбнбой промышленности Азовского моря и других. По экономическим обоснованиям ученого были построены элеваторы в городах Калинин, Махачкала, Красноводск и др. [27].

В течение всей своей научной деятельности, Анатолий Бориневич подготовил около 40 научных печатных трудов, к которым относятся: «Волостное земство» (серия самостоятельных очерков, которые были опубликованы в земских изданиях 1916–1917 годов), статистико-экономический очерк «Сельское хозяйство Одесской губернии» (1921), «Сельскохозяйственные признаки Херсонской губернии (Свод числовых данных по полеводству за десятилетие 1910-1919 г.)» (1921), «Сельское хозяйство. Население. Земледелие. Землепользование. Скотоводство» (1922), «Развитие сельского хозяйства и задачи земельных органов» (1924), «Животноводство юго-западной степи XIX и XX столетий. Выпуск 1 и 2» (1925), «Земельный режим Одесского округа» (1926), «Вопросы экономики хлебоприемных предприятий» (1961), «Экономика пищевой промышленности СССР» (1968) и т. д. [4, 27].

Ученый имел и государственные награды, среди которых – медаль «За доблестный труд в Великой Отечественной войне», знак «Отличник заготовок» и другие [27].

Владимир Антонович Бориневич, четвертый сын известного одесского ученого, родился в 1894 году. После окончания Одесской гимназии с углубленным изучением иностранных языков, а позднее Тимирязевской сельскохозяйственной академии, работал над научным обоснованием этапов и стадий сельскохозяйственного производства, защитил кандидатскую диссертацию. Существенный сектор в сфере научных интересов Владимира Антоновича занимало исследование выращивания и обработки необычных для советских ареалов культур, в частности рапса [2], распространение которого приобрело сейчас значительные масштабы. Результаты его исследований нашли свое отражение в следующих научных трудах: «Типовые нормы выработки в сельском хозяйстве – 1925–1926», «Организация работ в овощном совхозе: открытый грунт» (1933), «Практическое руководство по дойке коров» (1936), «Хранение сена и учет грубых кормов» (1944), «Комплексная механизация сеноуборки» (1955), «Определение веса грубых кормов в скирдах: стогах и сенохранилищах» (1960), «Природные сенокосы и пастбища» (1963), «Приготовление и хранение сена и травяной муки» (1970), «Определение веса сена и соломы в скирдах, стогах, сенохранилищах и штабелях» (1972) и другие. Владимир Антонович также был автором сугубо прикладных сельскохозяйственных пособий, изданных в 1932 году: «Как надо убирать лук-репку», «Как надо убирать морковь», «Как надо убирать огурцы» и др.

Выводы и предложения. Таким образом, члены семьи известного одесского ученого-статистика, демографа и экономиста Антона Самойловича Бориневича стали яркими представителями одесской интеллигенции XIX-XX ст., а также внесли весомый вклад в развитие отечественной науки и культуры. Зоя Антоновна Бориневич-Бабайцева посвятила себя изучению русской литературы, исследованию жизни и поэтического наследия А. С. Пушкина, А. П. Чехова и других ее представителей, Бориневич Анатолий Антонович заботился о разработке научных проектов в отрасли советской экономики и сельского хозяйства, Бориневич Владимир Антонович осуществил качественные исследования в отрасли сельского хозяйства и агрономии, а Людмила Антоновна посвятила себя преподаванию истории и систематизации научного наследия своей семьи.

Автор статьи выражает благодарность главному хранителю Одесского историко-краеведческого музея Озерянской Ирине Михайловне за консультации, а также директору Одесского Литературного музея Липтуге Татьяне Ивановне за содействие в изучении личных документов З. А. Бориневич-Бабайцевой.

Список литературы:

1. Богаченко А. О. Визначний статистик А. С. Бориневич / А. О. Богаченко, В. І. Можаровський // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – 1970. – № 4–5. – С. 166–169.
2. Воспоминания Н. В. Гридиной о членах семьи А. С. Бориневича.
3. Воспоминания доктора филологических наук, професора М. Г. Соколянского о З. А. Бориневич-Бабайцевой.
4. ГАОО. – Ф-Р-129, оп. 1. спр. 96.
5. ГАОО. – Ф-Р-129, оп. 3. спр. 7.
6. ГАОО. – Ф-Р-129, оп. 3. спр. 10.
7. Гава О. И. Материалы однодневной переписи г. Одессы 1 декабря 1892 г. О производительных силах и национальном составе населения города / О. И. Гава // Вісник Одеського історіко-краєзнавчого музею. – 2005. – № 1.
8. Гридін В. Літописці нашого краю / В. Гридін // Комсомольська іскра. – 1969. – № 94(4180). – С. 2–3.
9. Гридин В. Хозяйка пушкинского наследия / В. Гридин // Одесский вестник. – 11 марта 1995. – № 46-47. – С. 9.
10. Доктор экономических наук профессор А. С. Бориневич: [Некролог] // Сборник трудов Одесского кредитно-экономического института. Том II. – Одесса. – 1947. – С. 143-144.
11. Енциклопедія сучасної України. том 3, Київ: Координаційне бюро Енциклопедії сучасної України НАН України, с. 293-294
12. Запесоцкий А. О роли интеллигенции в жизни страны / А. Запесоцкий // Вестник Европы. – 2009. – № 26-27.
13. Зоя Антоновна Бориневич-Бабайцева: [Некролог] // Временник Пушкинской комиссии. 1972 – Ленинград: Издательство «Наука». – 1974. – С. 142-144.
14. Материалы из личного архива Н. К. Островской.
15. Николаева Т. Была такая школа / Т. Николаева // Вечерняя Одесса. – 17 сентября 1994. – № 157–158. – С. 4-5.
16. Одеські історики. Том I (початок XIX – середина XX ст.). – Одеса : «Друкарський дім», 1894. – С. 63-66.
17. ОИКМ. – Инв. № Д-4437/40.
18. ОИКМ. – Инв. № Д-4467.
19. ОИКМ. – Инв. № Д-4475.
20. ОИКМ. – Инв. № Д-4476.
21. ОИКМ. – Инв. № Д-4494.
22. ОИКМ. – Инв. № Д-4495.
23. ОИКМ. – Инв. № Д-4502.
24. ОИКМ. – Инв. № Д-4503.

25. ОИКМ. Неинвентаризированные материалы из дела З. А. Бориневич-Бабайцевой.
26. Професор А. С. Бориневич – кандидат в члени Академії Наук УРСР // Молода Гвардія. – 6 січня 1939. – № 3(1650). – С. 4.
27. Ученый, инженер, воспитатель // Пищевик – № 14(311). – 16 апреля 1966 р. – С. 2.

Ісаєва О.І.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РОДИНА ВЧЕНОГО-СТАТИСТИКА А. С. БОРИНЕВИЧА: ПРЕДСТАВНИКИ ОДЕСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Анотація
В статті висвітлено внесок представників родини відомого одеського вченого-статистика, економіста і демографа А. С. Бориневича у вітчизняну науку і культуру. Здійснено огляд життєвого шляху самого вченого, його дружини і дітей. Визначено внесок в науку, культуру та суспільне життя кожного з членів родини. Підкреслено значимість фактору виховання дітей в родині вчених. Показано роль сім'ї інтелігентів як окремого наукового формування, що має вплив на подальший розвиток науки.
Ключові слова: А. С. Бориневич, З. А. Бориневич-Бабайцева, А. А. Бориневич, В. А. Бориневич, Л. А. Бориневич, статистика, сільське господарство, економіка, пушкінознавство.

Isayeva O.I.
Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

THE FAMILY OF SCIENTIST IN STATISTICS A. BORINEVICH: REPRESENTATIVES OF ODESSA INTELLIGENTSIA

Summary
The article highlights the contribution in the national science and culture of the family of Anton Borynevych, the distinguished statistic scholar from Odessa, the talented organizer and the head of statistical and demographic research. The overview of the life path of the scientist, his wife and children is done. The contribution to science, culture and social life of each family member is determined. The importance of the factor of education in the family of scientists is stressed. The role of the intellectuals' family as a separate academic formation that affects the further development of science, is shown.
Keywords: Anton Borynevych, Zoe Borinevich-Babaytseva, Anatoly Borinevich, Vladimir Borinevich, Lyudmila Borinevich, statistics, agriculture, economics, Pushkin studies.

УДК 930.85

УЧАСТЬ ВЧИТЕЛІВ УРСР В ОСВІТНІХ РЕФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ (1953-1964 РОКІВ)

Марчук О.А.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Висвітлено основні тенденції освітніх реформаційних процесів другої половини XX ст. в Українській РСР через призму участі в них педагогічної інтелігенції. Проаналізовано джерельну базу та стан наукової розробки історії участі педагогічної інтелігенції в реформуванні освіти України 1953–1964 рр. Представлено участь вчителів в обговоренні, підготовці, прийнятті і втіленні в життя радянської реформи про зміцнення зв'язку школи з життям (1956-1964). Висвітлено політику партійно-радянської влади щодо участі вчителів в реформуванні школи в період хрущовської «відлиги». Проаналізовано ставлення вчителів до реформи школи та врахування їх пропозицій при прийнятті Закону партійно-державним керівництвом та втіленні Закону в життя з допомогою педагогічної інтелігенції.
Ключові слова: історія науково-педагогічної і вчительської інтелігенції, педагогічна інтелігенція, культурно-освітні зрушення 1950-1960-х рр., період хрущовської «відлиги», історичні умови, реформування, структурна перебудова.

Постановка наукової проблеми та її значення. Визначальною передумовою прогресу країни виступає освіченість народу, його інтелект, творчий потенціал особистості. У зв'язку з тим, що в останні десятиліття активно продовжується удосконалення вітчизняної освіти, в сучасній історичній науці знову виникає інтерес до проблем реформи освіти 1958-1964 рр. М.С. Хрущова та учительської інтелігенції даного періоду зокрема. Питання участі в освітніх реформаційних процесах періоду хрущовської «відлиги» вчителів – найважливішої і найчисленнішої групи інтелігенції – на сьогодні досліджене не достатньо. Важливо те, що провідну роль в досягненні будь-яких ідеологічних і політичних цілей суспільства відіграє освіта і виховання, і роль учителів в даному процесі важко переоцінити. Об'єктивне висвітлення особливостей участі вчителів в обговоренні, підготовці, прийнятті і втіленні в життя радянської реформи про зміцнення зв'язку школи з життям (1956-1964) має важливе значення для відновлення історичної правди, з'ясування впливу лібералізації суспільного життя на функціонування освіти зазначеного періоду в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У працях радянських дослідників питання участі вчителів в освітніх реформаційних процесах доби хрущовської «відлиги» не знайшло належного висвітлення. Основна увага зосереджувалася на освітній політиці держави, шкільній реформі та суспільній ролі вчительства. Проблема участі вчителів в реформуванні освіти М.С. Хрущовим розглядалася попередніми дослідниками побіжно: найбільше дану проблему в контексті реформи висвітлює Л.Д. Березівська [4], В.О. Огнев'юк [12], О.Я. Завадська [7], М.В. Богуславський [5]; тему вчительської інтелігенції зазначеного періоду частково висвітлює в своєму дисертаційному дослідженні Л.М. Романець [13]; проблему русифікації освіти в період хрущовської «відлиги» відобразив в своїй праці І.В. Коляска [10] та І.М. Дзюба [6]. Таким чином тема залишається актуальною та потребує подальшого комплексного дослідження.

Метою статті є висвітлення особливостей участі вчителів в освітніх реформаційних процесах другої половини XX ст., показати їх залежність від тогочасного суспільно-політичного життя. Об'єктом дослідження є реформа школи, предметом – участь у ній вчителів

Досягнення цієї мети вимагає постановки та вирішення таких **основних завдань**: проаналізувати джерельну базу та стан наукової розробки історії участі педагогічної інтелігенції в реформуванні освіти України 1953–1964 рр.; висвітлити політику партійно-радянської влади щодо участі вчителів в реформуванні школи в період хрущовської «відлиги», з'ясувати суть лібералізації суспільного життя та її вплив на участь вчителів в обговоренні та втіленні в життя Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР (1959); визначити міру впливу вчителів на реформування школи; проаналізувати ставлення вчителів до реформи школи та врахування їх пропозицій при прийнятті Закону партійно-державним керівництвом; проаналізувати втілення Закону в життя та участь педагогічної інтелігенції в цих процесах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У середині 50-х років XX ст. з початком науково-технічної революції перебудова економічної сфери вже потребувала не лише кваліфікованих робітників, як у добу індустріалізації, а й підготовлених високоосвічених працівників, а отже, перегляду діючої системи освіти, в цілому освітньої політики уряду. Вперше питання реформування освітньої галузі було порушено на XX з'їзді КПРС, що став могутнім імпульсом так званої «хрущовської відлиги». Проголошення мети реформи М.С. Хрущовим в контексті демократичних змін спричинило дискусію українських освітян щодо мети, напрямів і умов перебудови освіти.

XX з'їзд став предметом дискусії на Республіканській нараді завідувачів облвно (3-4 лютого 1956 р.) при Міністерстві освіти УРСР. Такого роду наради стали можливими лише при певному демократичному оновленні суспільства. На відміну від сталінської доби учасники наради, розглядаючи проблеми шкільної практики, вносили пропозиції щодо перетворень в галузі шкільної освіти. Прозвучали навіть ідеї розв'язання проблеми з меншістю кількості українських шкіл в порівнянні з російськими [3, с. 42].

М.С. Хрущов прагнув залучити представників різних верств суспільства до участі в реформі. Щоб здійснити це, перед прийняттям безпосереднього закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» [8] 24 грудня 1958 р. Верховною Радою СРСР, пропонувалося публічно обговорити його в пресі. Учительська інтелігенція була найбільшою групою радянської інтелігенції і відгукнулася на цей заклик. Дискутували педагоги на сторінках журналу «Радянська школа» протягом декількох років [3, с. 43]. В основному обговорення стосувалося проблем перебудови школи, русифікації та

© Марчук О.А., 2014

дискримінації україномовних шкіл. Вчителі були і тими, кому доводилося надалі втілювати реформу в життя і стикатися з труднощами її протиріч.

На відміну від попередніх років освітяни дістали можливість розробляти власні навчальні плани та програми, для чого було створено відповідні комісії при Міністерстві освіти УСРР. На нараді голів комісії з удосконалення старих і розробки нових навчальних планів та програм для середніх шкіл (7 вересня 1956 р.) обговорювався зміст удосконалених програм [4, с. 242]. Але, реформа в Україні здійснювалася в контексті загальносоюзної, тому Міністерство освіти РРФСР разом з Інститутом методів навчання АПН РРФСР розробили свій проект програм, якій і в подальшому запровадився в життя без широкого обговорення їх на нарадах учителів, на наукових сесіях, на сторінках педагогічної преси. До обговорення цих державних документів Міністерство освіти і науково-педагогічні заклади союзних республік фактично не залучалися. Вчителям загальноосвітніх шкіл довелося лише займатись перекладом цих документів на українську мову. Таке явище не можна визнати нормальним [3, с. 43].

Міністерство освіти УРСР відносно вільно від російського центру, порівнюючи з 30-ми – початком 50-х років XX ст., проводило освітню політику. Але, як і в попередні роки, воно погоджувало свою діяльність з ЦК КП України. В освітньому просторі зберігалися загальносоюзні комуністичні ідеологічні канони (русифікація, ленінізація, партизація). Така ситуація для тогочасного суспільства була цілком прийнятною, оскільки автономність освіти в силу історичних обставин була неможливою.

У тезах XX з'їзду з'явилися також нові положення. Серед яких п.19 про навчання в школах рідною мовою. З метою розвантаження (насправді русифікації) учнів у процесі вивчення трьох мов (російської, української, іноземної) пропонувалося надати батькам право обирати школу для навчання за мовною ознакою та обов'язкову для вивчення мову (українську або російську) [10, с. 23]. Це положення викликало негативне ставлення українських освітян. Про що свідчить обговорення тез на нараді директорів шкіл з питань прищеплення учням трудових навичок (25-27 листопада 1958 р.). Директори, спираючись на думки вчителів та батьків, висловлювали свої ідеї: «Ми не можемо погодитися з тим, щоб батьки вибирали для своїх дітей школу, тому що школа з українською мовою навчання не буде укомплектована» (Качан); «Я вважаю, що діти повинні на Україні вивчати російську та українську мови, але більшість шкіл мають бути українськими. Російська школа повинна бути одна на район. Якщо батьки будуть вибирати школу для дітей, то в місті буде російська школа, а в селі – українська» (Манжинська); «Я не можу погодитися з тим, що батьки можуть самі вибирати школу для своїх дітей, тому що тоді не буде ні однієї української школи» (Рябошапко) [15, арк. 26].

Загалом директори шкіл внесли щодо проекту реформи такі пропозиції: створення 11-річної школи; закріплення 8-річних шкіл за певним виробництвом; виготовлення шкільними майстернями певної продукції; створення 11-річних шкіл з певними нахилами; навчання у 8-річній школі розпочинати з 8 років, інша думка – з 7 років; створення шкіл з продовженим днем; удосконалення системи підготовки педагогічних кадрів; покращення фінансування школи.

Після широкого обговорення педагогічною громадськістю проголошених урядом освітніх змін сесія Верховної Ради СРСР 24 грудня 1958 р. прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» [9]. Перед школою ставилося завдання не лише формувати матеріалістичний світогляд як основу наукового пізнання світу, а й виховувати духовно багату, морально чисту, фізично досконалу, всебічно розвинуту й освічену, свідому бути корисною суспільству, працьовиту людину [7, с. 14]. Ми вважаємо, що досягти цих завдань освітянам було досить складно, так як не всі мали належний рівень підготовки для викладання за новими програмами, та й далеко не всі школи мали належне матеріально-технічне забезпечення.

Аналіз основних положень документа свідчить про те, що висловлені українськими освітянами ідеї про мову навчання, про загальноосвітню школу як основний тип шкільної освіти, про недостатнє фінансове і матеріальне забезпечення реформи не знайшли реалізації в Законі про школу. Вчителям довелося не тільки перекладати з російської мови українською, а й на основі загальносоюзного закону працювати над його українським варіантом, зберігаючи стратегічні ідеї. Їх перетворили на «гвинтики» ідеологічної системи, на слухняних провідників ідей партії. Усіх, навіть не членів партії, їх зобов'язали виконувати рішення партійних і комсомольських органів [12, с. 71].

Працівники освіти зобов'язані були вивчати марксистсько-ленінську теорію, оскільки з точки зору партійних керівників це мало допомогти працівникам шкіл і відділів народної освіти піднести рівень ідейно-політичного виховання учнів, поліпшити громадсько-політичну роботу школи серед батьків і населення, активно боротися з будь-якими «залишками буржуазної ідеології в свідомості радянських людей» [11, с. 13].

Посилення ідеологічного тиску на вчительство, залучення педагогічних працівників до партійної пропаганди й організації «виборів» та різноманітних політичних заходів мало на меті отримати в собі вчителя безпартійного ідеологічного бійця партії. Партійні функціонери прагнули через систему освіти не лише впливати на формування громадської думки, а й утвердити в суспільстві спотворені комуністичною ідеологією цінності [12, с. 73].

Після прийняття законодавчої бази реформи розпочався її найскладніший період – реалізація Міністерством освіти УРСР, у ході якої простежуються досягнення і прорахунки реформи.

У більшості шкіл республіки 1958/58 н.р. навчально-матеріальна база не відповідала тим вимогам, які були поставлені в законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти». Вчителі організовували учнів на виготовлення саморобних наочних посібників. Лише в Сталінській області силами учнів, вчителів та громадськості виготовлено 65 тис. наочних посібників [16, арк. 13].

Майстерні та навчальні кабінети в багатьох школах розміщувались у пристосованих тісних приміщеннях. Тому учнівські та вчительські колективи з допомогою колгоспів, підприємств та батьків включались в активну роботу по розширенню шкільних приміщень для ліквідації другої зміни навчання, у будівництво майстерень, теплиць. Таким чином політехнічне навчання впроваджувалось досить повільно, особливо на селі: майстерні не відповідали програмним вимогам, не були достатньо обладнані, не вистачало професійних майстрів-викладачів [13, арк. 79].

Протягом травня на засіданнях колегії в ході обговорення був схвалений план заходів Міністерства освіти УРСР на виконання Закону про зв'язок

школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР (9 травня 1959 р.) та систематичного контролю за виконанням поставлених завдань [17, арк. 1-33]. З метою реалізації реформи Міністерство освіти УРСР направило розпорядження (9 липня 1959 р.) завідувачам обласних, районних і міських відділів освіти провести серпневі наради вчителів щодо перебудови школи [18, с. 58-63]. Репрезентовані факти свідчать про те, що процесуально реформа здійснювалася «згори» шляхом директивних розпоряджень від вищих керівних органів освіти до конкретної школи.

Реалізація реформи широко дискутувалася на другому з'їзді вчителів (14-16 жовтня 1959 р., Київ), де міністр освіти УРСР І.К. Білодід у своїй доповіді підсумував її педагогічні результати, а саме: введення з 1954 р. і розвиток виробничого навчання в ряді шкіл України як важливої форми політехнізації та підготовки до трудового життя; розробку навчальних планів для всіх типів шкіл; запровадження обов'язкового 8-річного навчання; створення авторських колективів для написання підручників; навчання дітей обраною батьками мовою [14, с. 172].

Попри висловлені освітянами конкретні вимоги змін шкільної освіти з'їзд у зверненні до вчительства закликав боротися з «буржуазною ідеологією, передусім з українським буржуазним націоналізмом» [14, с. 181]. Цей факт, а також закладені в змісті освіти системна русифікація дають підстави стверджувати, що реформа мала внутрішньо системний характер і в цілому ідеологічні канони привілеювали над педагогічними.

На серйозні недоліки реформи, зокрема, на недооцінку гуманітарного аспекту освіти, реальність загрози зниження загального рівня середньої освіти, у своєму листі на адресу М. Хрущова вказував видатний український педагог-новатор, директор Павлиської середньої школи Кіровоградщини В. Сухомлинський [2, с. 10]. Він став відомим завдяки таким своїм педагогічним працям, як «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Батьківська педагогіка» та ін. Загалом у його доробку – 41 монографія та понад 600 наукових статей, де розкриваються канони високогуманної і демократичної педагогічної концепції, яка органічно поєднує класичну і народну педагогіку. За це видатного педагога звинувачували у відсутності «класового підходу» до виховання.

Загальною проблемою реформування шкільної освіти в УРСР вважаємо реалізацію положення про вибір батьками мови навчання дитини, що продовжило русифікаторську політику щодо української системи освіти самодержавного уряду Російської імперії, сталінського уряду у напрямі створення єдиного радянського народу. Спроби українських письменників, викладачів ВНЗ, учителів після XX з'їзду КПРС завадити цьому процесу не мали успіху. Вже згаданий Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям...» (1959), демократично, на перший погляд, надавши батькам право вибирати для своїх дітей мову навчання в школі, поставив українську мову в нерівноправне становище з російською, яка всіляко підтримувалася державою і, звичайно, мала вищий соціальний статус. Склалася абсурдна ситуація, коли не можна було відмовитися від вивчення російської мови, однак можна було ігнорувати українську. В умовах настійливої пропаганди ідеї «злиття націй» і «утворення єдиної мови для всіх народів» це положення Закону про освіту фактично ставало інструментом національного нівелювання і русифікації української школи [10, с. 24].

Однією зі спроб боротьби проти русифікації була проведена в лютому 1963 р. республіканська конференція з питань культури української мови, в якій узяли участь понад 800 учителів, письменників, науковців. По суті, вона перетворилася на публічну форму протесту проти переслідування української мови в СРСР. Наводилися численні факти безпідставного обмеження використання української мови, цькування тих, хто виступав за її всебічний розвиток, одностайно було засуджено абсурдну теорію «двомовності нації». Учасники конференції звернулися до керівництва держави з вимогою поліпшити стан української мови, зокрема, запровадити її в усіх освітніх закладах республіки, установах торгівлі, на підприємствах і транспорті, забезпечити підтримку україномовних видавництв, кінематографії [10, с. 33].

На жаль, до думки конференції партійна номенклатура й не думала прислухатися. З року в рік швидкими темпами звужувалася сфера вжитку у школі української мови, скорочувалася мережа українських шкіл, а у великих містах на сході та півдні України вони майже зовсім зникли. «Стан шкільної освіти в містах України настільки скандальний, – з болем писав І. Дзюба в праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» – що відповідна статистика давно вже не публікується, а дані про кількість українських та неукраїнських шкіл ледве чи не відносяться до найбільших державних таємниць... Але найгірше те, що «українські» школи... зовсім не виховують національну гідність і національне почуття, не дають елементарного усвідомлення своєї національної належності та зв'язаних з цим обов'язків, не забезпечують найменшого знання рідної історії та рідної культури. У більшості з них панує той самий дух вищості і «предпочтительности» російської культури та другорядності української...» [6, с. 175].

Отже, система шкільного навчання і виховання УРСР, яка відзначалася такими вадами, як догматизм, заорганізованість, нівелювання особистості й підпорядкування її волі колективу, настирливе насаджування відірваної від життя комуністичної ідеології та атеїзму, з кожним роком втрачала свою ефективність. Істотною перешкодою, що заважала забезпеченню належного рівня шкільної підготовки, був злиденний матеріальний стан освітянської галузі і, відповідно, низька оплата праці педагогів.

На думку російського вченого М.В. Богуславського, найголовніший урок реформи полягає в тому, що «професійне навчання і професійна підготовка не є сферою, інаментно притаманною школі». Розвал «хрущовської реформи освіти» відбувся із середини і був спричинений спротивом педагогів, «переконаний у тому, що їхні вихованці повинні вчити логарифми, а не опановувати кладку цегли» [5, с. 190]. Перехід на нову шкільну систему й нові терміни навчання був поспішним, формальним, тому викликав негативну реакцію працівників освіти, батьків (Л.І. Анайкина) [1, с. 188]. Аналізована реформа мала суперечливий і половинчастий характер насамперед через запровадження професійної освіти учнів на виробництві без урахування їхніх інтересів. Поділяючи міркування російських учених, зазначимо, що в цілому реформа не принесла очікуваних результатів через відсутність комплексного плану фінансового, матеріально-технічного, правового і педагогічного забезпечення.

Висновки. Таким чином, в період реформування освіти МС. Хрущовим, шкільна освіта не могла розвиватися як національна, бо в її основу покладався комуністичний принцип. Водночас, незважаючи на матеріальні, фінансові труднощі і завдяки ентузі-

азму вчительства, школа на теренах України в цей період розвивалася як трудова у різних формах (учнівські виробничі бригади, шкільні й міжшкільні майстерні, спеціальні навчально-виробничі цехи), що потребувало від освітян ґрунтовної розробки змісту шкільної освіти.

Список літератури:

1. Анайкина Л.И. Партийно-государственная политика в сфере народного образования в РСФСР (1922-1991): монографія / Л.И. Анайкина. – М.: В. Секачев, 2001. – 304 с.
2. Березівська Л.Д. Ідеї В.О. Сухомлинського і Закон про школу 1959 р. / Лариса Березівська // Рід. шк. – 2003. – № 9. – С. 9-12.
3. Березівська Л.Д. Радянська реформа про зміцнення зв'язку школи з життям (1956-1964) // Шляхи освіти. – 2007. – № 14. – С 42-47.
4. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті [Текст] : монографія / Л.Д. Березівська ; Ін-т педагогіки АПН України. – К. : [СПД Богданова А.М.], 2008. – 406 с.
5. Богуславський М.В. XX век российского образования / М.В. Богуславський. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 336 с.
6. Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. – 276 с.
7. Завадська О.Я. Школи України в період перебудови системи народної освіти. – К., Радянська школа, 1964. – 164 с.
8. Закон «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР». 24 декабря 1958 г. // Документы и материалы по перестройке школы. М: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения,1960.
9. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР / Керівні матеріали про школу. – К.: «Радянська школа», 1962.
10. Коляска І.В. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації / Коляска І. – Торонто: Peter Martin Association. 1970. – 245 с.
11. На допомогу працівникам шкіл-інтернатів – К.: Радянська школа, 1961. – 242 с.
12. Огнев'юк В.О. Осягнення освіти: підсумки XX століття [Текст] / В.О. Огнев'юк. – К.: Навчальна книга, 2003. – 111 с.
13. Романець Л.М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Романець Людмила Миколаївна. – Вінниця, 2010. – 246 арк.
14. Сьезд учителей Украинской ССР (14-16 окт. 1959 г.). – К.: Радянська школа, 1960. – 320 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 2255, арк 26.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2494, 62 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2462, 283 арк.
18. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2456, 96 арк.

Марчук Е.А.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

УЧАСТИЕ УЧИТЕЛЕЙ УССР В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССАХ (1953-1964 ГОДОВ)

Аннотация
Отражены основные тенденции образовательных реформационніх процессов второй половины XX ст. в Украинской ССР через призму участия в них педагогической интеллигенции. Проанализирована источниковая база и состояние научной разработки истории участия педагогической интеллигенции в реформировании образования Украины 1953 – 1964 гг. Представлены участие учителей в обсуждении, подготовке, принятии и воплощении в жизнь советской реформы об укреплении связи школы с жизнью (1956-1964). Отражена политика партийно-советской власти относительно участия учителей в реформировании школы в период хрущевской «оттепели». Проанализировано отношение учителей к реформе школы и учитывания их предложений при принятии Закона партийно-государственным руководством и воплощение Закона в жизнь с помощью педагогической интелигенции.
Ключевые слова: история научно-педагогической и учительской интеллигенции, педагогическая интеллигенция, культурно-просветительные сдвиги 1950-1960-х гг., период хрущевской «оттепели», исторические условия, реформирования, структурная перестройка.

Marchuk O.A.
National Pedagogical University is the name of M.P. Drahomanov

PARTICIPATING OF TEACHER OF UKRAINIAN SSR IS IN EDUCATIONAL REFORMATIVE PROCESSES (1953-1964)

Summary
The basic tendencies of educational reformative processes of the second half of XX of century are reflected in Ukrainian SSR through the prism of participating in them of pedagogical intelligentsia. A spring base and state of scientific development of history of participation of pedagogical intelligentsia are analysed in reformation of formation of Ukraine 1953–1964 Presented participating of teachers in a discussion, preparation, acceptance and embodiment in life of soviet reform about strengthening of connection of school with life (1956-1964). Politics of party-soviet power is reflected in relation to participating of teachers in reformation of school in the period of xrushhovs`koyi «thaw». Attitude of teachers is analysed toward reform of school and taking into account of their suggestions at passing an act by party-state guidance and conversion of Law in life with the help of pedagogical intelligentsia.
Keywords: history of scientifically-pedagogical and teaching intelligentsia, pedagogical intelligentsia, cultural and educational changes 1950-1960th, period of xrushhovs`koyi «thaw», historical terms, reformations, structural alteration.

УДК 94(477)«1941/1945»

БОЙОВИЙ ШЛЯХ ШИРОКІВСЬКО-ВОЛОДИМИРІВСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО З'ЄДНАННЯ ІМЕНІ Г.М. СЄДНЄВА

Петрухін С.В., Шляхтич Р.П.
Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

У статті на підставі архівних документів і спогадів сучасників було досліджено бойовий шлях Широківсько-Володимирівського партизанського з'єднання ім. Г. Сєднєва. Відтворено перебіг подій діяльності «сєднєвців» на території Дніпропетровської та Миколаївської області.
Ключові слова: Широківський партизанський загін, Широківсько-Володимирівського партизанського з'єднання, Г. Сєднєв.

Постановка проблеми. Друга Світова війна і досі залишається найболючішим спогадом людства залишеним від XX століття. Концтабори і гетто, спалені села і розбомблені міста, величезні людські втрати – все це стало обличчям тієї війни. І, мабуть, однією з найбільш постраждалих країн була УРСР. «Новий порядок» який запроваджували німці, мав забезпечити панування «арійської раси» над величезними територіями на схід від Карпат. Але місцеве населення по-різному віднеслось до такої перспективи. Стратегії виживання на окупованих територіях були різноманітними. Одні вибирали співпрацю з ворогом, а інші – відчайдушну і смертельну боротьбу з окупантами. Сьогодні, вітчизняною історіографією переконливо спростована радянська теза про «всенародний опір нацистам на окупованій території». Але попри це, протягом 1942 і, особливо, 1943 років радянський партизанський рух на території України діяв, хоч і не в таких масштабах як це декларували радянські історики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасній українській історіографії проблема діяльності партизан та підпільників на території Дніпропетровської та Миколаївської областей представлена у працях Т. Воронової, М. Шитюка, Л. Байя та інших. У своїх роботах автори спираючись на величезний фактологічний матеріал, відтворюють діяльність Широківсько – Володимирівського партизанського з'єднання. Зокрема, наголошується на його бойовій та агітаційно-пропагандистській діяльності. Розглядаються також регіональні аспекти. Приміром, М. Шитюк висвітлює участь партизанів Миколаївщини в цьому з'єднанні, а Т. Воронова зосереджує свою увагу на Криворіжських та Широківських партизанах які діяли разом з Г. Сєднєвим. Крім того, для написання статті нами були використані матеріали з обласного архіву СБУ Дніпропетровської області, а також спогади з Широківського історико-краєзнавчого музею.

Метою нашої статті буде дослідження бойового шляху Широківсько – Володимирівському партизанського з'єднання ім. Г. Сєднєва, яке діяло на території Дніпропетровської та Миколаївської областей.

Виклад основного матеріалу. Офіційною датою створення Широківсько – Володимирівського партизанського з'єднання вважається грудень 1942 року, але розрізнено партизанські загони почали діяти у цій місцевості вже з вересня 1941 року. Так, за згодою обласного комітету КП(б)У і за рішенням Широківського райкому компартії (секретар Г. М. Потураєв) було вирішено залишити на окупованій території перевірених людей для організації антифашистської боротьбі у ворожому тилу [3, с. 510-512]. Тому, з перших днів вересні 1941 року розпочалася підготовка по створенню партизанського загону під керівництвом вчителів Інгулецького професійно технічного училища № 7 Г. Сєднєва та Д. Ходіна [3, с. 512].

В результаті активного залучення місцевого населення до боротьби із окупантом в Широківському районі почало діяти одночасно декілька партизанських груп. Зокрема, в с. Широкому діяла молодіжна партизанська група агронома П. Погрібного, в Широківському завгоспі група зоотехніка А. Банкова, а в с. Миколаївці вела підпільну діяльність партизанська група під командуванням колгоспника артілі «Кривбуд» Є. Скирко [3, с. 510]. (Останній отримав досвід партизанської боротьби у роки громадянської війни. – Авт.). Всі ці групи, згодом, стали частиною з'єднання Г. Сєднєва.

Діяв загін у доволі складних умовах. З одного боку, ландшафт не дозволяв розгорнути повномасштабний партизанський рух. Адже для півдня Дніпропетровської області характерний рівнинний та безлісий степ. А з іншого боку в цьому районі була велика концентрація німецьких каральних структур. В архіві СБУ Дніпропетровської області зберігається цікавий документ, в якому вміщена дислокація каральних німецьких підрозділів на території Кривого Рогу. Так на 1 грудня 1942 ріку в місті були розквартировані: штаб та два ескадрони кінного поліцейського полку; 23-й латвійський поліцейський батальйон; 130-й поліцейський батальйон; 159-й козацький батальйон охорони; 1-й ескадрон поліції; 2-й кінний відділ поліції; 3-тя рота поліцейського батальйону забезпечення [1, л. 271-271 зв.]. Крім того, відомо, що каральні акції в місті та навколишніх районах здійснював і так званий «Калмицький кавалерійський корпус [11, с. 2]».

Отже, на перший погляд, діяти в таких умовах було неможливо. Але загону Г. Сєднєва вдавалось проводити вдалі акції навіть в такій ситуації. Це стало можливим завдяки вдало обраній тактиці партизанської боротьби. Вона складалась з трьох основних складових.

По-перше, партизани відмовилися від великих самостійних операцій. Вони діяли невеликими групами у ворожому тилу здебільшого вночі [4, с. 888].

По-друге, у загоні були запроваджені суворі норми конспірації. Зв'язок між різними частинами загону підтримувався через зв'язкових. Це необхідно було для того, щоб партизани однієї групи не знали партизан іншої і тим самим не могли видати повністю всю організацію німецькому командуванню [2, с. 4].

По-третє, партизани намагалися вербувати старост. Адже вони здебільшого були місцевими і їх легко можна було завербувати. Наприклад, староста колонії № 15 яка знаходилась у Херсонській області надавав допомогу сєднєвцям повідомляючи їх про час і місце пересування німецьких колон з провіантом та награбованими речами [7].

© Петрухін С.В., Шляхтич Р.П., 2014

Отже, добре сплановані дії партизанського з'єднання Г. Сєднєва сприяли збереженню антифашистського руху на території Дніпропетровської та Миколаївської областей. В свою чергу, це дало можливість проведення більшої кількості диверсій та актів саботажу, а також розширити агітаційно-пропагандистську роботу.

Відомо, що загін мав два радіоприймача, ротатор та дві друкарські машинки [6]. Це дозволило розмножувати та поширювати зведення Радінформбюро в яких лунав заклик до місцевих жителів боротися з окупантами та робити все для вигнання ворога [4, с. 887].

Завдяки успішній агітаційно-пропагандистській та диверсійній роботі партизанського з'єднання під керівництвом Г. Сєднєва до нього почали приєднуватися розрізнені групи підпільників. Так, протягом 1942 року до загону приєдналась група Будніка із с. Войкова та Олександрійська комсомольська група під командуванням Ф. Гориславца [6].

Проте, остаточно Широківсько–Володимирівське партизанське з'єднання сформувалось лише в грудні 1942 року. Загалом, до з'єднання входили 7 партизанських груп Широківського району, 2 групи Казанківського та 3 групи Володимирівського районів [4, с. 887]. Групу партизан із с. Казанки очолював офіцер Червоної армії Р. Кірсанов. Також до складу з'єднання увійшла група О. Блінова яка діяла в с. Новолазарівка Казанківського району Миколаївської області [10, с. 3]. Загальна чисельність, партизанського з'єднання у 1942 р. досягла 129 осіб [3, с. 510].

Таким чином, включивши в сферу своєї антифашистської боротьби території Широківського, Апостолівського, Криворізького, Казанського, Володимирівського та інших районів, Дніпропетровської, Миколаївської і Кіровоградської області партизани змогли завдати значних втрат німецькій армії в цих регіонах [6].

Досить вдалою була диверсійна та терористична діяльність партизан. Відомо, що партизани під командуванням Г. Сєднєва (1941 – 1943 рр.) знищили близько 429 німецько–фашистських загарбників і поліцаїв та 40 автомашин, висадивши в повітря 2 залізничних мости і в тому числі пустили під укіс 4 ешелони [4, с. 306].

У лютому 1943 року з'єднання Г. Сєднєва завдало дошкульних ударів німецьким гарнізонам, які дислокувалися в с. Миколаївці, Троїцькому та Сафоновом Широківського району Дніпропетровської області. В результаті раптових атак партизанами було знищено значну кількість німецьких солдатів [4, с. 888].

Разом із з'єднанням Г. Сєднєва діяла миколаївська партизанська група Є. Скирка. Вони багато зробили, для широківських партизанів постачаючи їх зброєю. Так, у квітні 1943 р., зухвалою атакою на німецькі склади озброєння, їм вдалося захопити озброєння, яке невдовзі було переправлено партизанам в с. Каміногірки Широківського району Дніпропетровської області. Характерно, що доставка зброї була замаскована під труну з покійником [4, с. 899].

А восени того ж року Г. Сєднєву вдалося встановити зв'язок із військовою частиною особливого призначення 3-го Українського фронту. З того часу, «сєднєвці» почали безпосередньо узгоджувати бойові дії із потребами фронту [4, с. 306].

Завдяки встановленому зв'язку із «великою землею» Г. Сєднєву вдалося вчасно сповістити радянське командування про концентрацію значних сил ворожої техніки на станції Новий Буг. В результаті німецький фронт не отримав бажаного підкріплення, яке було знищене на Новобугівській станції радянською авіацією [8]. Партизанське з'єднання Г. Сєднєва здійснювало диверсії на пересильних німецьких пунктах які займались відправленням громадян на каторжні роботи до Німеччини. Наприклад, у 1943 році партизани Широківсько–Володимирівського з'єднання Ф. Гориславець, Я. Опришко та І. Полторак здійснили зухвалий напад на пересильний пункт в школі № 97, де було звільнено 100 осіб із німецької неволі [6].

У вересні 1943 року партизанський загін здійснив напад на с. Рахманівка Криворізького району. В результаті зав'язався бій в якому було знищено комендантську роту яка там базувалась з автомашинами та мотоциклами. Перевага була спочатку на боці партизанів, але коли з інших районів підійшло підкріплення «сєднєвці» змушені були відступити [6].

Для знищення партизан німецьке командування із Кривого Рогу вислало каральну дивізію СС, яка негайно приступила до роботи. В наслідок дій СС було майже знищено Інгулецьку партизанську групу Б. Бродового та І. Басенко. Під час проведення німецької каральної операції загинули Шаповалов, Демид, Усик, також вся сім'я лікаря Жовтонога, який лікував партизан [6].

Врешті-решт після багатьох допитів есесівцям вдалося віднайти партизанський штаб Широківсько-Володимирівського партизанського з'єднання, який знаходився поблизу с. Сергіївна Березнуватського району Миколаївської області. В цей час в штабі знаходився командир партизанів Г. Сєднєв. Становище «сєднєвців» було критичне. Вони опинилися в оточені і лише завдяки сміливим діям партизана Осики зуміли з нього вийти. Адже Осика зміг дійти до с. Ганівки і викликав на підмогу партизанський загін Ф. Гориславца.

Незважаючи на значні втрати в партизанському з'єднанні Г. Сєднєва вони не забарилися відповісти на цей німецький виклик. Партизани посилили терористичну та диверсійну роботу внаслідок чого було вбито більше 300 німецьких вояків, виведено з ладу декілька танків та знищено німецьку радіостанцію [6].

1 жовтня 1943 року в районі сіл Широке та Андріївна Широківського району Дніпропетровської області висадилася десантна група бійців Червоної армії під командуванням П. Дремлюги. Серед основних завдань, які ставилися перед десантною групою був збір розвідувальної інформації в Дніпропетровській області про важливі військові об'єкти, склади з боєприпасами, технікою, аеродроми, мінні укріплення, графік руху німецької колони. Тобто,про все, що могло завадити радянським військам здійснити вдалий наступ на Криворізькому напрямі. Всі здобуті відомості вони мали негайно передавати в розвідувальний відділ фронту. Невдовзі десантники дісталися збірного пункту в с. Рахманівка, де безпосередню допомогу надали партизани з'єднання Г. Сєднєва [3, с. 510-511].

Після цього, партизани та розвідники П. Дремлюги провели декілька вдалих спільних бойових операцій. Наприклад, 24-25 жовтня 1943 р. група партизанів в кількості 26 осіб під командуванням Г. Сєднєва та 6 парашутистів П. Дремлюги здійснили напад на німецький гарнізон у Рахманівці. Внаслідок дводенного бою було знищено 75 гітлерівців та 5 автомашин. У якості трофеїв після бою партизанам дістались: 2 – автомашини, 2 кулемети, 4 гвинтівки та багато боєприпасів. Але перемогу відсвяткувати «сєднєвцям» так і не вдалося, незабаром проти партизанів знову розпочалась каральна акція. Підпільникам довелося відступити до

Рахманівських каменоломень де героїчно загинув П. Дремлюга [4, с. 888].

Останній бій Широківсько–Володимирівського партизанського з'єднання відбувся 10 грудня 1943 року у районі зруйнованого с. Григорівки, Миколаївської області. В цьому селі у погребах згорілих будинків вони облаштували собі тимчасове житло [9, с. 8].

Проте, їх загін був висліджений та негайно оточений гестапівцями. В результаті 4-ох годинного нерівного бою партизани Ф. Бойко, М. Богатов, Ходін та тяжко поранений командир Г. Сєднєв потрапили до рук гестапо [6]. Командира жорстоко катували (різали шкіру кліщами, виколювали очі та відрізували вуха). Після чого, Г. Сєднєва було страчено, а його тіло, обмотавши колючим дротом кинули в річку Весунь біля села Володимирівка Казанківського району Миколаївської області [5, с. 445].

Після смерті Г. Сєднєва широківський партизанське з'єднання очолив Ткачук, який знову зібрав вцілілі групи в єдиний загін і разом з наступаючими радянськими військами приймав участь у вигнанні німців з с. Миколаївки, Радевичів, Косовки, Зерносовхозу Широківського району Дінпропетровської області [6].

Висновки. Широківсько-Володимирівське партизанське з'єднання ім. Г. Сєднєва майже з першого дня окупації боролося з фашистською навалою. Вони самостійно розробили план дій по боротьбі з німецькою армією в степовій зоні. Зокрема, воюючи лише вночі невеликими групами, партизани ніколи не вступали в бій з переважаючими силами ворога та не проводити самостійні великі операції без підтримки Червоної армії. В свою чергу, добре спланові дії партизанського з'єднання давали змогу проводити диверсійні акції в тилу німецьких військ. В результаті німці втрачали живу силу та техніку. Таким чином це з'єднання відіграло свою роль у боротьбі проти німецьких окупантів.

Список літератури:

1. Архів Служби безпеки України у Дніпропетровській області, ф. 75, спр. 130, т. 1.
2. Воронова Т. Герой Криворізького опору / Т. Воронова. – // Червоний гірник. – 22 квітня 2004. – № 63 – 63. – С. 4.
3. Бай Л. А. Широківщина: Нариси з історії краю / Л. А. Бай – Кривий Ріг : Діоніс. – 2013. – 600 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 959 с.
5. История городов и сел Украинской ССР: Николаевская область. – Ин.-т истории АН УССР-К.: Глав.ред. Украинской Сов. Энциклопедии, 1981. – С. 445.
6. Спогади про Широківсько-Володимирівське партизанське з'єднання Г. М. Сєднєва. – Широківський народний історико-краєзнавчий музей.
7. Спогади Садиченка Микола Івановича ветерана партизанського загону під керівництвом Сєднєва. – Широківський народний історико-краєзнавчий музей.
8. Тюрин А. Партизанский отряд Седнева [Електронний ресурс] / Андрей Тюрин – Режим доступу до ресурсу: http://www.rp.mk.ua/2013/04/partizanskij-otryad-sedneva/
9. Широківщина в роки війни 1941-1945 рр. / упорядник Л. А. Бай, В. О. Ганенко. – Кривий Ріг. – 2005. – 170 с.
10. Шитюк М. М. Партизанськими стежками: взаємодія партизанських загонів і підпільних груп півдня України з регулярними частинами Червоної Армії під час наступальних операцій з визволення окупованих територій у роки Великої Вітчизняної війни [Текст] / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров // Рідне Прибужжя : газета Миколаївської обласної ради. – 2010. – № 121 (2 листопада). – С. 3.
11. Ходінов В. Іменем народу / В. Ходінов // Червоний гірник. – 6 лютого 1968 р. – С. 2.

Петрухин С.В., Шляхтич Р.П.
Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

БОЕВОЙ ПУТЬ ШИРОКИВСЬКО-ВЛАДИМИРСКОГО ПАРТИЗАНСКОГО СОЕДИНЕНИЯ ИМЕНИ Г.М. СЕДНЕВА

Аннотация
В статье На основании архивных документов и воспоминаний современников было исследовано боевой путь Широкивсько-Владимирского партизанского соединения им. Г. Седнева. Воспроизведен ход событий деятельности «седневцив» на территории Днепропетровской и Николаевской области.

Ключевые слова: Широковский партизанский отряд, Широкивсько-Владимирске партизанске соединения, Г. Седнев.

Petrukhin S.V., Shlyahtich R.P.
Kryvyi Rih Pedagogical Institute
of Kryvyi Rih National University

BATTLE PATH SHYROKIVSKO-VOLODYMYRIVSKOGO PARTISAN CONNECTION TO THEM. G.M. SEDNEVA

Summary
In article on the basis of archival documents and memoirs of contemporaries was investigated battle path Shyrokivsko-Volodymyrivskogo partisan connection to them. G. M. Sedneva. Recreated the course of events activity «sednevtsi» on the territory of Dnipropetrovsk and Mykolayiv region.

Keywords: Shyrokivskyy partisan detachment, Shyrokivsko-Volodymyrivskogo partisan connection, G. Sednev.

УДК 94: [32+070.4](477)(092)

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ПУБЛІЦИСТ, РЕДАКТОР І ПОЛІТИЧНИЙ ПИСЬМЕННИК

Сосюра Л.Г.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Досліджено діяльність Михайла Драгоманова як політичного письменника. Приділено увагу його публіцистичній і редакторській діяльності. Тему статті досліджено з боку його праць. Досліджено «українське питання» в поглядах М. П. Драгоманова. Вплив і діяльність «Громади» в творчості М. П. Драгоманова.
Ключові слова: публіцист, письменник, політичний діяч,течія, національне питання.

Постановка проблеми. Ім'я Михайла Петровича Драгоманова – одне з найславніших серед великої кількості полтавців, що в усі часи прославляли українську науку, письменство, мистецтво. Він увійшов в історію української культури і літератури як видатний літературний критик і публіцист, історик і фольклорист, патріот і непохитний борець за свободу своєї вітчизни.

І. Франко і М. Павлик називали його своїм учителем. Ним він був і для Лесі Українки. За 30 років наукової, літературно-критичної і публіцистичної діяльності М. П. Драгоманов написав понад дві тисячі праць. Лише фольклористика складає майже 10 томів. Славився він і як пряма, чесна, принципова людина на поприщі громадського і політичного життя.

Великі заслуги Драгоманова як історика та фольклориста і етнографа. Йому належать такі праці: «Історичні пісні малоруського народу» (1874–1875, у співавторстві з В. Антоновичем), «Малоруські народні перекази і оповідання» (1876), «Нові українські пісні про громадські справи: 1764–1880» (1881) та ін. Багато праць присвятив Т. Г. Шевченкові. Був обраний почесним членом багатьох міжнародних організацій і товариств.

За шість років до смерті, переслідуваний реакціонерами та поліцією і в Росії, і в Австрії, Драгоманов переїхав до Болгарії, де зайняв місце професора щойно відкритого Софійського університету. Він зробив цінний внесок у становлення освіти і науки у Болгарії. Його власна бібліотека (а це близько 10 тис. томів) лягла в основу університетської книгозбірні, що й нині носить його ім'я. Доклав він зусиль і до створення національної бібліотеки в Софії – тепер це всесвітньо відома бібліотека ім. Кирила і Мефодія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до політичних поглядів Михайла Драгоманова звертаються чим раз більше науковців. До дослідження цієї тематики можна сміливо віднести: Бойко Ю. «М. П. Драгоманов: світогляд і соціально-політичні погляди» 1998 року, Чорновол І. «Політичні аспекти народницької історіографії: від М. Костомарова до М.Грушевського» 2000 року та

Найгрунтовнішою працею можна назвати «Драма інтелектуала: політичні ідеї Драгоманова» видану у Чернівцях в 2000 році.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Михайло Петрович Драгоманов своїми працями висвітлив перспективу історичного розвитку України, що полягала в національному відродженні.

Політичні твори Михайла Петровича Драгоманова посідають визначне місце в історії розвою російської суспільної думки. Смілива і правильна думка вченого не могла не подавлятись тоталітарними режимами.

Як публіцист і політичний письменник, Драгоманов озивався на всі злоби дня, але нічого не написав на саму лише злобу дня. З приводу кожної часткової події він висував принципові питання і користався з неї задля того, аби широко поставити й розвинути свою загальну соціальну та політичну програму.

Драгоманов тривалий час був символом незалежної держави, тому лише зі здобуттям цієї незалежності Україна може вільно вшановувати пам'ять свого великого громадянина.

Мета статті проаналізувати політичні ідеї та теоретичні концепції, публіцистичну та редакторську діяльність Драгоманова як феномен суспільно-політичного життя України, впливове ідеологічне явище в суспільно-політичному розвитку Російської імперії та Австро-Угорщини останньої третини XIX ст.

Основний матеріал.

Редакторська діяльність. Часопис «Вольное Слово»

Особливо видатною є низка статей, виданих затим у 1882 році окремою книжкою під назвою «Историческая Польша и великорусская демократия». У цьому творі Драгоманов історично і критично розглянув революційні рухи на території Росії починаючи від тридцятих років XIX століття дотично до питання про політичну свободу і децентралізацію в Росії, зокрема в їхньому зв'язку з польським і українським питаннями. Наприкінці книжки він розвинув свою політичну програму, оперту на принципі автономії земських одиниць, тобто сільських і міських громад, волостей, повітів, губерній та країв.

Одночасно з появою цього твору Драгоманова у часописі «Вольное Слово», тобто в 1881 р., організація земських діячів-конституціоналістів, яка виникла ще на спаді сімдесятих років, але тільки на початку вісімдесятих твердо склалася у так званий «Земський союз» – опрацювала свою політичну програму. Коли порівняли ці програми, то стало видно, що земці-конституціоналісти сходяться в розв'язанні головних програмових питань з Драгомановим. Цей збіг походить, звичайно, від того, що обидві програми брали за вихідну точку єдину вже існуючу в Росії організовану суспільну силу – земство і що в попередні роки найзавзятішим провідником ідей конституціоналізму був Драгоманов, переконаний федераліст і автономіст. Вплив Драгоманова позначився також і в тім, що найвидатніші і дійові члени «Земського союзу» належали до південноросійських або українських земств – чернігівського, полтавського та харківського [7, с. 211].

Керований Драгомановим часопис «Вольное Слово», заснований попервах з метою дати різним опозиційним та революційним елементам в Росії можливість вільно висловлювати свої думки, зробився органом агітації на користь політичної свободи з широким земським самоврядуванням. До того ж у часописі приділяли велике місце соціальному питанню та його поставленню в окремих країнах Західної Європи й Америки, аби знайомити читачів

© Сосюра Л.Г., 2014

з неохопною складністю цього питання й відучувати їх від однобічних і поквапливих рішень та висновків. Але діяльність Драгоманова як редактора «Вольного Слова» тривала дуже недовго. Урядова реакція, яка чимраз дужчала, а головне – реакція суспільна, що саме розпочалася, невдовзі задушила і «Земський союз», і «Вольное Слово».

Програма, викладена в книжці «Вольный союз», містить також і проект конституційної реорганізації Росії. В ньому особливо привертає до себе увагу параграф, що встановлює загальне виборче право, і то право обирати мають усі громадяни, котрі досягли 21-річного віку. Тут ми маємо беззаперечний доказ того, що російський лібералізм, передовим речником якого наприкінці сімдесятих і на початку вісімдесятих років був Драгоманов – тією мірою, якою він, як ідейний українець, загалом міг бути представником загальноросійського лібералізму, – завжди незмінно стояв за цю найпершу вимогу політичного демократизму. Але найголовнішу прикмету цього проекту становить наполягання на широкому місцевому самоврядуванні, особливо обласному, як основі державного самоврядування, здійснюваного центральним народним представництвом.

Драгоманов робив свої запозичення з американських та швейцарських зразків, це пояснюється тим, що він, будучи українцем, частенько мав привід і нагоду переконатися, яким лихом є державний централізм. Від самої появи своєї за кордоном, він завжди поєднував пропаганду політичної свободи з боротьбою проти централізму і з проповіддю федералізму або, принаймні, широкого обласного самоуправління. Особливо завзято йому випало боротися проти державного централізму в усіх його формах і різновидах, бо російські революційні кола завжди виявляли симпатію і природній нахил до французьких якобінських теоретичних поглядів і тактичних прийомів. Саме завдяки цій невсипущій протицентралістській проповіді Драгоманова у вісімдесятих і першій половині дев'яностих років ліберальний рух у Росії відрізнявся дуже сильними федералістичними симпатіями, на противагу чисто революційним рухам, здебільшого нейтралістським [7, с. 228].

У своєму творі «Вільна спілка» Драгоманов не тільки звів докупи всі запропоновані ним у різні часи розв'язки програмових питань, але й також погрупував свої погляди з питань тактики. Висхідною точкою для розв'язання всіх тактичних питань йому завжди слугувала теза: «чисте діло потребує чистих засобів», – виставлена ним ще супроти російського уряду, коли перед російсько-турецькою війною він указав на нещирість його «визвольної» політики на Балканському півострові. Також і в полеміці з російськими революціонерами він невпинно доводив, що в боротьбі проти російського уряду доцільними можуть бути лише безумовно моральні засоби. Зокрема, він дуже багато спинявся на недоцільності залучення до активної політичної діяльності і до нелегальних організацій учнівської молоді.

Але особливо визначною є його мужня і наполеглива боротьба проти політичного терору як засобу для здобування політичної свободи. Від самої появи у нас політичного терору він однозначно виступив проти нього; з приводу події 1 березня він піддав терор безумовному осудженню, висловивши свою думку не тільки в статтях у російських виданнях, але й у осібній брошурі, опублікованій по-французькому, і до скінчення днів своїх він не переставав осуджувати всі види політичного терору.

Тепер, коли російський політичний тероризм перейшов через усі ступені свого розвитку, доводиться тільки дивуватися з того, як дотепно Драгоманов одразу ж оцінив значення цього способу боротьби з урядом і як вірно він передбачив усі його наслідки. Він, наприклад, наперед указав, що цей метод боротьби обернеться проти тих, хто його у нас висунув, що в руках уряду і реакційних партій він стане наймогутнішим знаряддям боротьби з цілим визвольним рухом і з самим принципом політичної свободи.

Аргументація Драгоманова в цьому питанні є така цікава і характерна для нього, що краще за все дати слово йому самому: При тому політичному порядку, – каже він, – якому піддана зараз Росія, і в такий час, який вона зараз переживає, ніхто не може поручитись за себе, що він не вчинить убивства, котре матиме політичний характер.

Драгоманов докладно спиняється на історії політичних убивств і так званих «народних розправ», викликаних боротьбою партій. Висновок, якого він доходить, є разом із тим і пророцтвом стосовно Росії. «Усі ці факти доводять, – говорить він, – що вбивства для політичних партій становлять щонайменше знаряддя гостре з обох боків, а через те і мало надійне для справи переміни певного політичного порядку і встановлення іншого».

Ідеї Драгоманова замало стояли в гармонії з політичними течіями, поширеними у сімдесятих і вісімдесятих роках у російському суспільстві. Надто ж далекі й чужі вони були декотрим верствам російської революційної інтелігенції. З цього не зрідка виходили неслушні й жорстокі полемічні вихватки проти нього. Але політична проникливість і публіцистичні заслуги Драгоманова не могли лишитися неоцінені бодай деякими з найвизначніших представників російського революційного руху. Наступні рядки з привітання, надісланого 1894 року до святкування тридцятиріччя літературної діяльності Драгоманова і підписаного С.Степняком (Кравчинським), Є.Лазаревим та В.Волховським, показують, як високо ставили вони заслуги Драгоманова у справі політичного розвою Росії: «Україна, яка дала нам найвидатнішого з-поміж наших художників слова, засновника російської белетристики, і силу першокласних поетів, артистів, музикантів та вчених, може пишатися тим, що за тяжкої доби формування політичних партій у Росії вона висунула одного з найбільших політичних мислителів нашого часу, котрий більш як хто інший із сучасників допоміг вивести російську революційну інтелігенцію з того ідейного хаосу, в якому вона стояла років ще п'ятнадцять тому. Свідомо чи несвідомо, по волі чи затуляючи вуха, російські революціонери майже в цілій своїй масі прямують тією дорогою, яку передбачив і без упину показував Драгоманов від перших же днів своєї появи за кордоном. Чимало з його практичних настанов і вказівок, опертих на грунті докладного вивчення політичного організму теперішньої Росії і на глибокім знанні політичної історії передових народів освіченого світу, аж так випереджають події, що можуть бути оцінені й утилізовані лише по здійсненні політичного перевороту, який уможливить для Росії зорганізованість і впорядкування у згоді з її бажаннями і потребами, їх можна назвати його політичною спадщиною, заповіданою нащадкам – маємо надію, що не занадто далеким» [1, с. 96-97].

«Громада» М. Драгоманова і національне питання

Політичні твори Драгоманова російською мовою доволі повно характеризують його як борця за права особистості та політичну свободу і як проповідника федералістичних засад, але вони не так добре знайомлять із ним як з українцем і соціалістом. То є річ цілком зрозуміла, бо у творах своїх російською

мовою він звертається до російського суспільства в цілому і пише на теми, які цікавлять його взагалі. І хоча він при цьому завжди говорить як українець і соціаліст, та його погляди щодо українських і соціалістичних питань окреслені не так повно, як за тих випадків, коли він просто звертається до своїх земляків і до тих суспільних верств, серед яких він вважав за потрібне провадити переважно пропаганду соціалізму. Для знайомості з діяльністю Драгоманова як українця і соціаліста треба оглядатися на його твори українською мовою, а між ними здебільшого на ті, які надруковані у п'яти томах збірки «Громада», що він видавав її впродовж п'ятьох років, з 1878 по 1882 р., у Женеві, та у часописі «Народ», який виходив шість років, з 1890 по 1895 р., у Львові.

Говорячи про трудящу народну масу, Драгоманов головно мав на оці селянство, а через те висував на передній план аграрний соціалізм. От тим-то його, як соціаліста, можна назвати народником. Але народницький напрямок його соціалізму зумовлювало, з одного боку, те, що міста і міське життя у сімдесятих та вісімдесятих роках були розвинені дуже слабо, надто ж на півдні Росії, а з іншого – те, що український народ, до якого були звернені його соціалістичні твори, складається виключно із селян. З ідейним російським народництвом він не мав нічого спільного.

У першому томі збірки «Громада» Драгоманов розвинув свою програму ідеального устрою, опертого на федеративних відносинах між громадами.

Відтак, звертаючись до української інтелігенції, особливо молодої, яка закінчує університети, він закликав її селитися серед українського народу, аби провадити пропаганду соціалізму. Він доводив, однак, що соціалізм можливий до здійснення лише по загальному культурному піднесенні народних мас, а тому соціалістам не можна обмежуватися тільки створенням соціалістичної партії і проведенням пропаганди соціалізму, а треба брати участь у цілому культурному житті свого народу. В цьому пункті, який він, щоправда, не зовсім вдало сформулював як бажання, щоб «соціалісти на Україні складали не партію, а громаду», він зустрів особливо багато заперечень з боку російських та українських соціалістів-революціонерів, які вважали за потрібне зосередити всі свої сили єдино на пропаганді соціалізму і вкрай зневажливо ставилися до культурного піднесення народних мас.

Водночас Драгоманов був прихильником того погляду, що соціалізм можливий до здійснення тільки економічним шляхом. В одній із своїх статей у «Вольном слове» він піддає критиці погляди соціалістично-анархістського журналу «Le Revolte» і так визначає своє ставлення до революційного й еволюційного соціалізму.

Драгоманов завжди вказував на те, що він українець, відзначаючи в такий спосіб свою належність до української нації, але націоналістом він ніколи не був. На закид у націоналізмі, зроблений проти його українських видань органом Лаврова «Вперед», він відповів: «Вважати нас за націоналістів може лише той, хто ніяк не звикне до того, що є люди, котрі говорять про ті національності, про які мовчить державна і панська школа, і хто через це не згадує про націоналізм, коли чує про соціалістичні партії німецької, французької, польської чи навіть про якусь «всеросійську» партію, але згадує про нього відразу ж, як тільки встане розмова про мужицькі й недержавні національності» [7, с. 265].

Тому Драгоманов був безумовний противник політики національного сепаратизму, ба й навіть, передовсім як реальний політик, не вважав за потрібне в даний момент наполягати на здійсненні національно-політичної й адміністративної автономії України як цілого, бо автономію менших країв визнавав як легше здійсниму і більше згідну з принципами децентралізації; до того ж він був упевнений, що й у рамках обласної автономії можуть бути задоволені всі головні спеціально-українські потреби. Так, наприклад, у програмі, викладеній у творі Драгоманова «Вільна спілка», зовсім не встає розмова про національну автономію України як такої; навпаки, у ній тільки проголошено як головну вимогу створення обласної автономії для всієї Росії, при чому, за планом автора, зокрема на терені України мали бути утворені кілька областей.

Про переваги обласної автономії для розв'язання національного питання Драгоманов говорить і у своєму автобіографічному нарисі. «У рамках цієї автономії, – говорить він, – я бачив і розв'язання національних питань у Росії, виступаючи у такий спосіб проти всіляких сепаратизмів і навіть націоналізмів австро-угорського штибу, за таке розв'язання національного питання, яке, приміром, існує в Швейцарії, де ані ціла країна, ані навіть кантони зовсім не є поділені за расовим принципом, і яке виробляється в Бельгії між фламандцями та валонами» [7, с. 289].

Висновки. На противагу тій або іншій формі політичного відособлення, Драгоманов бачив найпекучішу з проблем України в її культурно-національному самовизначенні. Лише розвій самостійної української культури може піднести культурний рівень українських народних мас і ввести Україну в сім'ю європейських цивілізованих народів. За існування двох літератур, українська інтелігенція й надалі була б відірвана від українських народних мас, що становить головне лихо України. Але з тим же близькість і єдність українського письменства з загальноросійським, або великоруським, на його думку, є вельми корисні і цінні для України. Важливість цієї близькості в його очах посилювалася ще й тим, що, як він твердо вірив, російська література набуде всеслов'янського і навіть світового значення.

Список літератури:

1. Драгоманівський збірник»: Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т. Андрусяка; Фонд сприяння розвитку української правової думки та пропаганди державницьких традицій «Право для України». – Львів : Світ, 1996. – 254 с.
2. Андрусяк Т. Г. Шлях до свободи: (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів : Світ, 1998. – 189 с.
3. Бойко Ю. М. П. Драгоманов: світогляд і соціально-політичні погляди // Хроніка 2000. – 1998. – № 23-24. – С. 137-145.
4. Видатні постаті в історії України (IX-XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин, Ю. О. Калінцев та ін. – К. : Вища шк., 2002. – 358 с.
5. Геник С. М. 150 великих українці. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 297, с. : іл, портр. – Бібліогр.: с. 294-297.
6. Дмитренко М. Михайло Драгоманов – дослідник фольклору // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 12-24.
7. Драгоманов М. П. Вибране: («...мій задум заложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К. : Либідь, 1991. – 682 с. : портр ; 21 см. – (Б-ка «Пам'ятки історичної думки України»). – Бібліогр. в приміт.: с. 605-671; Покажч. імен та період. вид.: с. 672-684. – ISBN 5-11-001743-3.
8. Епохальна педагогіка Михайла Драгоманова: Добірка статей // Освіта. – 2003. – № 44. – С. 2-11.

9. Історичний календар – 2001: наук.-попул. та літ. альманах / Упоряд. А. Денисенко, С. Грабар. – К. : Істор. клуб «Планета», 2001.
10. Катренко А. Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841-1994 // Київська старовина. – 2002. – № 4. – С. 160-167.
11. Качкан В. А. Українське народознавство в іменах: навч. посібник: В 2 ч. – К. : Либідь, 1994 – 1995. – Ч. 1. – 1994. – 332 с.
12. Ласло-Куцюк М. Передбачення через століття: (Михайло Драгоманов) // Дзвін. – 1997. – № 10. – С. 119-123.
13. Мосіяшенко В. А. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник. – Суми : Університетська книга, 2005. – 266 с.
14. Особа в історії України // Історія України. – 2003. – № 29-32. – С. 3-83.
15. Погребенник Ф. Перше українське безцензурне видання // Календар знаменних і пам'ятних дат. – 1998. – 3-й кв. – С. 98-100.
16. Рибалка А. Іван Франко і Михайло Драгоманов: роль громадських бібліотек і читалень у формуванні української нації // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 8. – С. 33-37.
17. Федченко П «Апостольські» послання Михайла Драгоманова // Слово і час. – 1998. – № 7. – С. 8-15.
18. Чорновол І. Політичні аспекти народницької історіографії: від М. Костомарова до М. Грушевського // Молода нація. Альманах. – 2000. – № 3. – С. 132-159.
19. Шудря М. Класика духовності : Михайло Драгоманов // Книжковий клуб плюс. – 2006. – № 12. – С. 20-21.

Сосюра Л.Г.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ – ПУБЛИЦИСТ, РЕДАКТОР И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПИСАТЕЛЬ

Аннотация
Исследовано деятельность Михаила Драгоманова как политического писателя. Уделено внимание его публицистической и редакторской деятельности. Тема статьи исследована со стороны его трудов. Исследовано «украинский вопрос» во взглядах М. П. Драгоманова. Влияние и деятельность «Общества» в творчестве М. П. Драгоманова.
Ключевые слова: публицист, писатель, политический деятель, течение, национальный вопрос.

Sosyura L.G.
National Pedagogical University the name of M.P. Drahomanov

MYKHAJLO DRAGOMANOV IS A PUBLICIST, EDITOR AND POLITICAL WRITER

Summary
Investigational activity of M. Dragomanova as a political writer. Attention of him publicism and editorial activity is spared. The theme of the article is investigational from the side of his labours. Investigational the «Ukrainian question» in the looks of M. of P. of Dragomanova. Influence and activity of «Society» is in creation of M. of P. of Dragomanova.
Keywords: publicist, writer, political figure, flow, national question.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 330.341:338.48(477)(045)

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО БРЕНДУ УКРАЇНИ

Авдан О.Г.
Київський національний торговельно-економічний університет

Проаналізовано вплив виділених груп чинників на формування бренду туристичних підприємств України. Надано оцінку конкурентоспроможності туристичної галузі України. Охарактеризовано конкурентні недоліки країни. Досліджено динаміку показників зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних туристичних підприємств. Визначено показники, що сприяють підвищенню іміджу України.

Ключові слова: туристичне підприємство, бренд, конкурентоспроможність, інвестиції, макросередовище, туристична галузь.

Постановка проблеми. Працюючи в умовах конкурентної боротьби, більшість туристичних підприємств дійшли до розуміння того, що їхні продукт чи послуга повинні відрізнятись від продукту чи послуги конкурента. Туристичні підприємства здебільшого мають однаковий асортимент послуг. Це актуалізувало необхідність туристичних підприємств в освоєнні, адаптації та застосуванні передових технологій і методів управління, одним з яких є брендинг. Все це сприяє формуванню більш привабливого іміджу не тільки на рівні окремих підприємств, але й на рівні країни в цілому. Для того, щоб туристична галузь розвивалась, повинні проводитись певні дії в цьому напрямку, одним я яких і є формування позитивного іміджу та бренду країни. Туристичний бренд країни більш ефективно залучає туристів, аніж бренди окремих курортів, або регіонів. Туристичний бренд на міжнародній арені повинні представляти саме туристичні підприємства, які своєю професійною діяльністю зможуть довести, що Україна – це край цікавих туристичних об'єктів, дивовижної природної спадщини та гостинного населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку туристичного бренду країни присвячено роботи таких вітчизняних та закордонних вчених, як І. Безуглий, І. Рябов, Л. Ілієва, Н. Лєвочкіна, О. Лухменева, О. Серьогіна, М. Чакієв та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ринок туристичних послуг є наслідком загального соціально-економічного розвитку і формування потреби населення в туризмі як в формі проведення дозвілля під час подорожі. Попит на туристичні послуги формується як в країні (на послуги внутрішнього та міжнародного зарубіжного туризму), так і за її межами (послуги міжнародного іноземного туризму), а задовольняється він пропозицією, яку створюють і реалізують вітчизняні туристичні підприємства. Цьому питанню присвячено багато робіт та досліджень. Питання впровадження туристичного бренду України досліджено недосконало, адже це достатньо новий напрямок розвитку країни, який сприятиме більшій обізнаності потенційних туристів зі всього світу. Щоб визначити доцільність та конкурентоздатність України з точки зору туристичної привабливості та потенціалу, необхідно провести аналіз впливу певних факторів на формування туристичного бренду країни.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення позитивних та негативних факторів, які впливають на розвиток туристичної галузі України, задля визначення можливих дій в напрямку підвищення іміджу України в світі.

Виклад основного матеріалу. Попит на туристичні продукти перебуває під впливом різних макроекономічних факторів, і є всі підстави вважати, що найголовнішою передумовою ефективного функціонування підприємств туристичної галузі та створення конкурентоспроможних брендів має бути макроекономічна стабільність. Так, зростання

Таблиця 1

Динаміка макроекономічних показників України

Показник	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ВВП, млрд. грн.	948,1	913,3	1082,6	1302,1	1411,2	1505,5
Темпи приросту, %		-3,67	18,54	20,28	8,38	6,68
ВВП на душу населення, тис. грн	20,5	19,8	23,6	28,5	30,9	33,0
Темпи приросту, %		-3,41	19,19	20,76	8,42	6,80
Обсяг реалізованої промислової продукції, млрд. грн.	718,9	592,0	792,9	1008,3	1014,9	1006,3
Темпи приросту, %		-17,65	33,94	27,17	0,65	-0,85
Експорт товарів, млн. дол. США	63,0	35,6	46,1	61,9	63,1	57,4
Темпи приросту, %		-43,49	29,49	34,27	1,94	-9,03
Імпорт товарів, млн. дол. США	80,8	40,4	54,1	74,7	76,9	70,0
Темпи приросту, %		-50,00	33,91	38,08	2,95	-8,97
Доходи населення, млн. грн.	845,6	894,3	1011,8	1266,8	1457,9	1529,4
Темпи приросту, %		5,76	13,14	25,20	15,09	4,90
Заборгованість із виплати заробітної плати, млн. грн.	1123,5	1473,3	1218,1	977,4	893,7	1019,4
Темпи приросту, %		31,13	-17,32	-19,76	-8,56	14,07
Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	844,9	531,6	544,9	482,8	506,8	487,7
Темпи приросту, %		-37,08	2,50	-11,40	4,97	-3,77

Джерело: [1]

© Авдан О.Г., 2014

інфляції, економічний спад, збільшення числа безробітних знижує рівень витрат населення на туристичні подорожі. І навпаки – економічне процвітання країни, високий рівень доходів населення створюють сприятливі умови для зростання попиту на послуги підприємств туристичної галузі.

Динаміка основних макроекономічних показників України за період 2005-2013 рр. наведена в таблиці 1.

Отже, спад усієї економіки України яскраво проявився у показниках 2009 року, протягом 2011-2013 рр. спостерігається сповільнення економічного зростання. Так, якщо у 2011 р. ВВП України зріс на 20,28%, то у 2013 р. приріст склав лише 6,68%. Обсяги реалізації промислової продукції протягом 2010-2013 рр. також характеризувалися сповільненим зростанням, скоротившись у 2013 р. на 0,85% порівняно з 2012 р. Ознаками макроекономічної нестабільності, що проявилася у 2013 р., є скорочення обсягів експорту на 9,03% та обсягів імпорту на 8,97%, а також зростання заборгованості з виплати заробітної плати на 14,07%.

Основні показники розвитку туристичної галузі виявляють ті ж самі тенденції, що й головні макроекономічні показники (рис. 1).

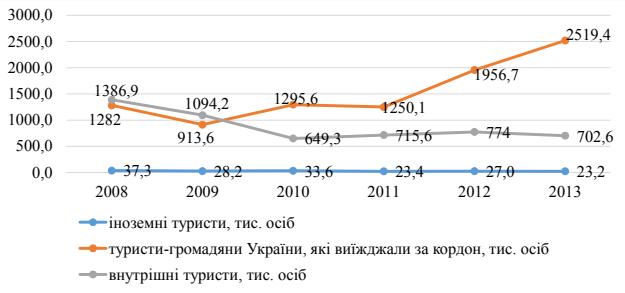

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків України у 2008-2013 рр.

Джерело: [2]

Отже, як свідчать дані, обсяги виїздного туризму за період 2008-2013 рр. збільшились на 96,5% з 1282 тис. осіб у 2008 р. до 2519,4 тис. осіб у 2013 р., а кількість обслуговуваних внутрішніх туристів навпаки зменшилися на 19,3% з 1386,9 тис. осіб до 702,6 тис. осіб. Кількість іноземних туристів також зменшилася на 37,8% з 37,3 до 23,2 тис. осіб. Таким чином, стан туристичної сфери в Україні характеризувався нестабільним розвитком.

Попит на туристичний продукт вирішальним чином залежить від рівня забезпеченості населення. Туристичний ринок дуже швидко відчуває на собі зміни в економіці. При стабільних цінах зростання особистого споживання на 2,5% збільшує витрати на туризм на 4%, а збільшення особистого споживання на 5% – на 10%.

Статистичні данні свідчать, що в умовах економічної кризи населення вимушене витрачати більше 75% доходів тільки на продукти харчування. Така ситуація негативно впливає на розвиток ринку туристичних послуг у цілому, та на кожне туристичне підприємство окремо. Зараз спостерігається значний спад як в'їзних, так і виїзних потоків туристів. У зв'язку з загальним падінням виробництва, зниженням доходів населення подорожі на далекі відстані, які пов'язані з більш значними витратами, стають нерентабельними.

Динаміка обсягів і структура доходів та витрат домогосподарств в Україні представлена в таблиці 2.

Отже, як свідчать дані таблиці сукупні середньомісячні доходи домогосподарств за 2008-2013 рр. збільшилися на 54%, тобто щорічно в середньому зростають на 9%. Сукупні витрати при цьому зросли на 47,2%, збільшуючись щорічно на 8%. 50,8% доходів домогосподарства припадає на оплату праці. Однак, незважаючи на зростання доходів, половина всіх витрат припадає на продукти харчування, 36,7% – це непродовольчі товари та послуги, з яких 9,9% – комунальні послуги, 6% – одяг та взуття. Зростання цін зменшує купівельну спроможність населення, внаслідок цього частка витрат на туризм та відпочинок залишається зовсім незначною (1,8%-2,5%) та за період 2008-2013 рр. скоротилася на 0,4%.

Ті туристичні підприємства, які врахували зазначені фактори впливу макросередовища, зокрема скорегували свої поточні плани і збільшили кількість низькобюджетних турів, турів вихідного дня, популярних сьогодні екотурів, опинилися в більш вигідному становищі порівняно з конкурентами. Зберігають стабільність і ті туристичні підприємства, які збільшили пропозиції в'їзних турів для туристів з країн, що зазнали на собі меншій вплив кризи.

Оператори туристичного ринку постійно ведуть мову про необхідність залучення іноземних інвестицій для активізації розвитку туристичної галузі. Проте статистика свідчить, що країни, які мають річний прибуток менший п'яти тисяч доларів на душу населення, одержують усього один відсоток іноземних інвестицій.

В цілому галузі туристичного комплексу не є інвестиційно привабливими, станом на 1 січня 2013 р. капітальні інвестиції в туризм складають 2,12% від загального обсягу, а прямі іноземні інвестиції туристично-рекреаційну галузь займають 1,21% від загального обсягу ПІІ в економіку України. Розглядаючи структуру ПІІ в туристично-рекреаційну галузь, варто відмітити домінування інвестицій у готельну сферу, частка якої за період 2008-2013 рр. коливалося на рівні 77-78%. Така диспропорція вказує на привабливість іноземних інвесторів до готельної сфери України. Водночас, утримання готелів для власників є легшим в порівнянні з санаторно-курортними закладами, адже не потребує

Таблиця 2

Доходи та витрати домогосподарств в Україні

Показник	Роки						Середньорічний приріст, %
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Сукупні доходи в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	2892,8	3015,3	3469,1	3841,7	4134,2	4454,2	9,0
Оплата праці в доходах, %	49,4	47,9	47,9	49,3	50,9	50,8	0,6
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	2590,4	2754,1	3072,7	3456,0	3591,8	3814,0	8,0
Витрати на продовольчі товари, %	48,9	50	51,6	51,3	50,2	50,1	0,5
Витрати на непродовольчі товари та послуги, %	35,1	34,6	35,1	35,5	37,2	36,7	0,9
Витрати на туризм, %	2,5	1,8	1,8	2,0	2,0	2,1	-3,4

такої сукупності дозволів та ліцензій при здійсненні діяльності.

Щодо галузевих чинників, то конкурентоспроможність туристичного підприємства та його бренду знаходиться у тісній кореляції з загальним рівнем конкурентоспроможності туристичної галузі України. Оцінкою рівня конкурентоспроможності, що дозволяє виділити конкурентні переваги та недоліки туристичної галузі України в цілому, є індекс туристичної конкурентоспроможності (TTCI), динаміка якого у тому числі за основними складовими, що його утворюють, представлена в таблиці 3.

В загальному рейтингу туристичної конкурентоспроможності у 2013 р. Україна посіла 76 місце в списку з 140 країн, загальна бальна оцінка складає 4,0, що не відповідає значному туристично-рекреаційному потенціалу країни.

У блоці регулювання сфери подорожей та туризму країна опинилась на 60 місці (4,7 бали), тоді як у 2011 р. займала 64 сходинку (4,6 бали). 71 місце (3,6 бали) проти 76 місця (3,5 бали) у 2011 р. Україна отримала у блоці бізнес-середовища та інфраструктури. За сукупністю людських, природних та культурних ресурсів Україна зайняла 99 місце (3,6 бали), піднявшись відразу на 19 позицій, у 2011 році знаходилась на 118 місці (3,3 бали). Як бачимо, для України в 2013 році відбулося покращення показників за всіма трьома блоками.

За показником державної політики і регулювання у сфері туризму Україна у 2013 р. займає 114 місце, втративши в рейтингу 7 позицій в порівнянні з 2011 р. Негативна оцінка відношення до іноземних інвесторів впливає на залучення інвестицій в галузь. Відносно невисока вартість створення бізнесу не компенсує проблем, які очікують інвестора в Україні. Щодо сталого природного розвитку, то в 2013 р. Україна займає 92 місце, що на 4 позиції нижче, ніж у 2011 р. Розвиток туристичної індустрії проходить без урахування її сталості відносно навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів.

В порівнянні з 2011 р. в 2013 р. Україна поліпшила свою позицію в групі показників «Рівень безпеки та охорони» на 5 пунктів але все рівно вона є досить низькою, безпека є одним із головних пріоритетів у подорожі, тому загальне 77 місце у 2013 р. несприятливо впливає на імідж України як туристичного напрямку. Заслуговують на серйозну увагу високий рівень злочинності, дорожньо-транспортних випадків, недовіра до правоохоронних органів відносно забезпечення захисту.

За оцінкою інфраструктури авіатранспорту Україна займає в 2013 р. 78 місце. Підвищення цього показника на 15 позицій порівняно з 2011 р. повинно бути поштовхом до подальшої модернізації інфраструктури повітряних сполучень, серйозного поліпшення та інвестування в цю сферу.

За розвитком туристичної інфраструктури у 2013 р. Україна знаходиться на 50 місці, що на 3 позиції вище, ніж у 2011 р. Щодо активності використання інформаційних технологій в туристичній галузі, то у 2013 р. Україна зайняла 70 місце. Необхідно підвищувати застосування в Україні інформаційних технологій, які в розвинених країнах набули повсякденного використання.

Конкурентоспроможність цін у сфері туризму України є досить низькою, що пояснюється невідповідністю цін туристичних послуг рівню їх якості, збільшенням рівня оподаткування. За рівнем і ефективністю оподаткування туристичних послуг

Таблиця 3

Динаміка індексу конкурентоспроможності туристичної галузі України (в розрізі блоків та груп показників у 2008–2013 рр.)

Блоки та групи показників індексу туристичної конкурентоспроможності		2008 рік (130 країн)		2009 рік (133 країни)		2011 рік (139 країн)		2013 рік (140 країн)	
		Місце в рейтингу	Індекс	Місце в рейтингу	Індекс	Місце в рейтингу	Індекс	Місце в рейтингу	Індекс
Загальне місце		77	3,8	77	3,8	85	3,8	76	4,0
Блок I «Структура регулювання сфери подорожей та туризму»		59	4,5	62	4,7	64	4,6	60	4,7
1	Державна політика й регулювання в сфері туризму	100	3,7	104	3,8	107	3,8	114	3,9
2	Сталий природний розвиток	83	4,2	79	4,3	88	4,2	92	4,3
3	Рівень безпеки та охорони	93	4,5	86	4,7	82	4,5	77	4,7
4	Рівень охорони здоров'я та санітарії	17	6,4	18	6,4	17	6,5	8	6,6
5	Місце подорожей та туризму в системі національних пріоритетів	96	3,8	87	4	101	4,1	84	4,2
Блок II «Бізнес-середовище та інфраструктура»		78	3,2	72	3,4	76	3,5	71	3,6
6	Інфраструктура авіатранспорту	98	2,4	94	2,6	93	2,6	78	2,8
7	Інфраструктура наземного транспорту	84	3,2	72	3,3	74	3,4	73	3,5
8	Туристична інфраструктура	62	3,5	55	3,7	53	4,4	50	4,6
9	Інформаційна інфраструктура та зв'язок	52	3,1	51	3,4	68	3,2	70	3,1
10	Конкурентоспроможність цін в сфері туризму	115	3,9	116	3,9	119	4	110	4,0
Блок III «Людські, культурні та природні ресурси»		100	3,5	103	3,5	118	3,3	99	3,6
11	Людські ресурси	80	4,9	68	5,1	68	4,9	65	4,9
	1) Навчання й освіта	77	4,5	59	4,8	71	4,6	72	4,7
	2) Наявність кваліфікованої праці	68	5,3	85	5,3	63	5,1	44	5,2
12	Рівень гостинності	62	4,8	66	4,7	117	4,2	101	4,3
13	Природні ресурси	104	2,4	112	2,4	119	2,3	102	3,0
14	Культурні ресурси	84	2	88	1,8	86	1,9	80	2,1

в 2013 р. Україна знаходиться на 135 місці. Щодо оцінки якості людських ресурсів, то у 2013 р. Україна займає 65 місце. Сильними сторонами країни в цій групі є досить ефективна для бізнесу система найму та звільнення працівників (16 місце), залучення на ринку праці зарубіжних спеціалістів (58 місце), кількість населення, що має середню освіту (48 місце).

Рейтинг України за рівнем гостинності у 2013 р. підвищився на 10 пунктів порівняно із 2011 р., але 117 місце є дуже низьким, що пов'язано зі зниженням рівня туристичної відкритості України (56 місце). За оцінкою стану природних ресурсів Україна у 2013 р. зайняла 102 місце. Пріоритетним завданням є розвиток сектора на більш екологічно сталій основі, враховуючи важливість навколишнього середовища для туризму України. Культурні ресурси України в 2013 р. знаходяться на 80 місці, що на 6 пунктів вище порівняно з 2011 р.

При оцінці конкурентоспроможності галузі туризму України можна зробити висновок про те, що позитивна динаміка спостерігається в багатьох групах показників: рівень охорони здоров'я й санітарії, рівень гостинності, місце подорожей та туризму в системі національних пріоритетів, природні та культурні ресурси, туристична відкритість, розвинена інфраструктура залізничного та авіатранспорту, наявність найбільших компаній по оренді автомобілів, кількість авіакомпаній, витрати держави з бюджету на розвиток туризму.

Водночас Україна має конкурентні недоліки, що вимагають пріоритетного вирішення. Найбільш проблемними показниками є: корупція, непрозоре та складне податкове регулювання, несприятливі умови для підприємництва та туристичного бізнесу, недосконаліть законодавства, нестабільність державної політики та влади, неефективність державного апарату, перешкоди для іноземного інвестування, недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури, її невідповідність світовим стандартам, відсутність системи перепідготовки кадрів, а також чітких кваліфікаційних вимог.

Туристична індустрія України має всі можливості стати конкурентоспроможною на світовому ринку туристичних послуг. Динаміка показників зовнішньої торгівлі туристичними послугами України представлена в таблиці 4.

Отже, як свідчать дані таблиці за даними 2013 р. експорт послуг туристичних підприємств України становив 5,08 млрд. дол. США (тоді як у 2000 р. 60 млн. дол.), а імпорт – 5,76 млрд. дол. США (у 2000 р. 42,9 млн. дол.), тобто співвідношення виїзного і в'їзного туризму майже рівне, що є позитивною характеристикою діяльності туристичних підприємств. За період 2008-2013 рр. експорту послуг скоротився на 11,9%, а імпорту послуг збільшився на 43%. Частка туристичних послуг у загальному обсязі експорту послуг України протягом досліджуваного періоду скоротилася з 32,2% у 2008 р. до 25% у 2013 р., а частка туристичних послуг у загальному обсязі імпорту послуг України навпаки збільшилася з 24,9% у 2008 р. до 35,5% у 2013 р. Таким чином, четверта частина експорту послуг України припадає на послуги, що надаються туристичними підприємствами України іноземним туристам, та третина імпорту послуг – це туристичні послуги, що надаються іноземними суб'єктами туристичної діяльності туристам-громадянам України за кордоном.

Слід відзначити вищий темп зростання обсягів імпорту туристичних послуг по відношенню до їх експорту, як наслідок у 2013 р. імпорт на 12% перевищував експорт. Це негативно позначається на сальдо платіжного балансу України. Питомі витрати іноземних туристів в Україні на 22% нижчі, чим витрати українських туристі за кордоном. Як свідчать показники динаміки за даними 2013 р. питомі витрати іноземних туристів в Україні зросли на 0,94%, тоді як витрати українських туристів за кордоном – на 30,79%.

Важливе місце при аналізі ринкових можливостей туристичного підприємства належить демографічним факторам макросередовища, що безпосередньо впливають на кількість потенційних клієнтів підприємства.

В Україні демографічна ситуація характеризувалась як несприятлива, адже процес депопуляції населення розвивався доволі стрімко, зменшення чисельності населення обчислювалася не кількома тисячами, а мільйонами осіб, передовсім за рахунок природного скорочення населення – тобто перевищення смертності над народжуваністю, а також еміграції.

В Україні чисельність населення станом на початок 2014 р. становила 45,42 млн. осіб, щорічно продовжує скорочуватися. Максимальна чисельність населення була зафіксована на початку 1993 р. – 52,24 млн. осіб., отже, відтоді демографічні втрати склали 6,82 млн. осіб. Серед головних негативних тенденцій демографічного розвитку України слід зазначити: депопуляція внаслідок зниження народжуваності та збільшення смертності населення; скорочення чисельності дитячого населення; висока смертність чоловіків у працездатному віці; загальне погіршення здоров'я населення та його старіння; зменшення чисельності населення працездатного віку.

При загальній тенденції підвищення добробуту населення, розвиваються соціальні передумови туризму: скорочений робочий тиждень, збільшується період відпусток, є можливість гнучкого графіка роботи. Ці заходи сприяли збільшенню фонду вільного часу населення, що усе більше орієнтується не на стандартний набір послуг, а на індивідуальну програму вільного часу.

Таблиця 4

Динаміка показників зовнішньоекономічної діяльності підприємств туристичної галузі України

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Експорт туристичних послуг, млн. дол. США	5768	3576	3788	4294	4842	5083
Частка туристичних послуг в експорті послуг, %	32,2	25,8	22,2	22,1	24,5	25,0
Імпорт туристичних послуг, млн. дол. США	4023	330	3742	4461	5104	5763
Частка туристичних послуг в імпорті послуг, %	24,9	2,9	29,6	33,5	34,8	35,5
Відношення експорту до імпорту	1,43	10,84	1,01	0,96	0,95	0,88
Експорт туристичних послуг на одного туриста, дол. США	200	146	155	175	194	196
Імпорт туристичних послуг на одного туриста, дол. США	250	19	184	220	184	240
Темпи приросту питомого експорту, %	–	-27,12	5,93	13,36	10,51	0,94
Темпи приросту питомого імпорту, %	–	-92,54	888,71	19,21	-16,45	30,79

Джерело: [3]

Важливим чинником збільшення туристичних потоків є політична стабільність, а також розвиток міждержавних відношень, проведення спільних заходів світового масштабу, місяців дружби, розвиток побратимських відношень тощо, що належить до групи політико-правових та міжнародних факторів.

На думку експертів, Україна цікава світу. Зокрема, за версією одного з провідних світових туристичних порталів «Tripadvisor» у рейтингу привабливих туристичних напрямків у 2012 р. Київ посів перше місце в Європі і третє у світі; Львів за версією видання «Lonely Planet» займає друге місце в рейтингу кращих місць для вікенду в Європі [4].

Підвищенню іміджу України сприяють культурні події та спортивні свята світового рівня. Наприклад, на початку 2013 р. дерев'яні церкви Карпатського регіону та Древнє місто Херсонес Таврійський було включено до списку Світової культурної спадщини ЮНЕСКО. У серпні 2013 р. в м. Києві пройшов Юнацький Чемпіонат Європи з баскетболу, а в 2015 р. Україна прийматиме ЄвроБаскет-2015 р. У грудні 2013 р. Україна вперше очікує надання Петриківському розпису статусу Всесвітньої нематеріальної спадщини та змагатиметься за право проведення Зимових Олімпійських Ігор-2022 року.

Наявні природньо-географічні детермінанти можуть вдало бути використані туристичними підприємствами щодо формування конкурентних переваг. Так, різні географічні регіони України складно порівнювати, тому що кожний турист знаходить у них щось своє. Одещина пропонує пляжний відпочинок, а Закарпаття – відпочинок на природі, гори та полонини. Херсонщина – це край степів та заказнику Асканія-Нова, а Придунав'я – це біосферний заповідник на головній річці Європи. Для тих, хто полюбляє прогулянки лісом, є Волинь та Вінниця, а для любителів річкових круїзів – Київ та Запоріжжя. Україна – це країна з багатою історією, якою зараз все більше цікавляться не тільки українці, а й іноземні туристи. Практично кожний куточок нашої країни – це культурний чи історичний об'єкт.

Висновки і пропозиції. Сьогодні туризм – за все, сервіс, що складається з наявності готелів, доріг, досвідченого персоналу, достатньої інформації в мережі Інтернет і у туристичних підприємств. Рівень розвитку туристичної галузі визначається динамікою чисельності та результативності роботи суб'єктів туристичної діяльності. Якщо держава сприятиме промоушену туристичного бренду України за кордоном, це надасть багато перспектив та конкурентних переваг як з точки зору збільшення фінансів, так і з точки зору розвитку туристичної інфраструктури.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/mp/op/op_u/op1213_u.htm
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrstat.org/en/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/zed.htm
4. Рейтинг найпопулярніших країн для туристів. Український бізнес [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://news.ub.ua/54901-reyting-naypopulyarnishih-krayin-dlya-turistiv.html

Авдан О.Г.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО БРЕНДА УКРАИНЫ

Аннотация
Проанализировано влияние выделенных групп факторов на формирование бренда туристических предприятий Украины. Предоставлено оценку конкурентоспособности туристической отрасли Украины. Охарактеризовано конкурентные недостатки страны. Исследовано динамику показателей внешнеэкономической деятельности отечественных туристических предприятий. Определено показатели, которые способствуют повышению имиджа Украины.
Ключевые слова: туристическое предприятие, бренд, конкурентоспособность, инвестиции, макросреда, туристическая отрасль.

Avdan O.G.
Kyiv National Trade and Economics University

RESEARCH OF THE INFLUENCE FACTORS ON UKRAINE TOURISM BRAND' FORMATION

Summary
the paper analyzes the influence of selected factors on the formation of brand tourist enterprises of Ukraine. Provided assessment of the Ukrainian tourism industry' competitiveness. Characterized the competitive disadvantages of the country. Investigated the dynamics of foreign economic activity of domestic tourism enterprises. Defined indicators, which help to upgrade the image of Ukraine.
Keywords: the tourism enterprise, brand, competitiveness, investment, macro-environment, the tourism industry.

УДК 338.33.001

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Аль-Мула Али К.
Одесский национальный политехнический университет

В работе представлены подходы к моделированию эффективного управления инновационной деятельностью, включающие модель реализации перспективной инновационной политики экономического роста по всем видам сырьевых инноваций предприятия пищевой промышленности, по всем видам продуктовых инноваций пищевого предприятия, по всем видам технологических инноваций предприятия пищевой промышленности и др.
Ключевые слова: инновационная деятельность, модель эффективного управления инновационной деятельностью, критерии эффективности инновационной деятельности.

Постановка проблемы в общем виде, ее связь с важнейшими научными и практическими задачами. Развитие промышленности тесно связано с НТП и внедрением его результатов в производство. Реализация этой установки невозможна без совершенствования системы управления на базе инновационного характера его развития. В эпоху «экономики знаний» инновации становятся основным фактором повышения эффективности работы промышленных предприятий. Решение этой задачи требует критического комплексного анализа и переосмысления сложившихся подходов, создания теоретических основ обеспечения эффективного развития предприятий пищевой промышленности.

Анализ последних исследований и публикаций. Современная экономическая наука традиционно большое внимание уделяет теоретико-методологическим аспектам инновационной деятельности предприятий. Широкий круг теоретических и практических проблем повышения эффективности производства в результате осуществления инновационной деятельности исследован в трудах А.И. Анчишкина, Л.С. Бляхмана, Т.Г. Бунича, Л.М. Гатовского, С.Ю. Глазьева, Н.Д. Кондратьева, В.И. Маевского, Е.С. Майминаса, В.К. Фальцмана, Ю.В. Яковца, Р. Акоффа, В. Беренса, С. Брю, П. Дасгупты, Э. Кларка, У. Нордхауса, Р. Фостера, К. Фримена, Й. Шумпетера, К. Эрроу и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Вместе с тем, недостаточно исследованы вопросы моделирования и оптимизации инновационно-инвестиционных процессов в условиях стохастических изменений характеристик рыночной и инвестиционной среды при наличии неопределенности, связанной с поведением компаний-конкурентов, которые имеют возможность реализации аналогичных инвестиционных проектов. Решение этих проблем требует разработки адекватных экономико-математических моделей инновационной деятельности в условиях неопределенности и конкуренции.

Постановка задания. Разработка модели эффективного управления инновационной деятельностью предприятий пищевой промышленности.

Изложение основного материала с полным обоснованием полученных научных результатов. В процессе моделирования концепции эффективного управления инновационной деятельностью предприятий пищевой промышленности будем исходить из гипотезы о том, что все инновационные изменения, планируемые и осуществляемые на предприятиях пищевой промышленности, увеличивают их инновационный потенциал [1, 4, 10].

При реализации сырьевых инноваций возникает необходимость в учете уровня качества сырья (в части функциональных свойств), его стоимости, доступности поставок, экологической чистоты, относительный объем использования в производстве данной продукции, динамика относительного объема использования в производстве данной продукции, унификация сырья.

Критерий эффективности сырьевых инноваций сформулирован в виде:

$$K_c = \frac{Q_c}{Q_э} \cdot \frac{S_c}{S_э} \cdot \frac{T_c}{T_a} \cdot \frac{E_{эс}}{E_c} \cdot \frac{W_c}{\sum_i W_i} \cdot \frac{\Delta W_c}{\sum_i \Delta W_i} \cdot \frac{\sum_j W_{cj}}{W_c} \cdot \frac{Z_c}{Z_э}, \qquad (1)$$

где Q_c, $Q_э$ – оценки качества (функциональных свойств) рассматриваемого инновационного и эталонного сырья,

S_c, $S_э$ – стоимость рассматриваемого инновационного и эталонного сырья,

T_c, T_a – время поставки рассматриваемого инновационного и альтернативного (эталонного) сырья,

E_c, $E_{эс}$ – экологическая чистота рассматриваемого инновационного и эталонного сырья,

W_c, $\sum W_i$ – объем использования рассматриваемого инновационного сырья в производстве пищевой продукции и объем использования всех видов сырья в производстве пищевой продукции (включая рассматриваемое);

ΔW_c, $\sum \Delta W_i$ – приращение объема использования рассматриваемого инновационного сырья в производстве пищевой продукции и приращение объема использования всех i-ых видов сырья в производстве пищевой продукции (включая рассматриваемое);

$\sum W_{cj}$ – суммарный объем использования рассматриваемого инновационного сырья в производстве j-ых видов пищевой продукции;

S_c, $S_э$ – сохраняемость рассматриваемого инновационного и эталонного сырья.

В целом по всем видам сырьевых инноваций предприятия пищевой промышленности реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_c^o = \sum_m K_{cm} \cdot \alpha_m, \qquad (2)$$

где K_{co} – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста промышленных предприятий по сырьевым инновациям;

K_{cm} – частный критерий эффективности m-ой сырьевой инновации;

α_m – весомость частной m-ой сырьевой инновации.

При реализации продуктовых инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете уровня функциональных, эксплуатационных, стоимостных характеристик, взамозаменяемости товара, потребности в его взамодополнении с другими товарами.

Критерий эффективности продуктовых инноваций сформулирован в виде:

© Аль-Мула Али К., 2014

$$K_n = \frac{F_n}{F_э} \cdot \frac{R_n}{R_э} \cdot \frac{S_n}{S_э} \cdot \frac{1}{Y_n} \cdot \frac{1}{U_n} \cdot \frac{I_n}{I_э} \cdot \frac{D_n}{D_э} \cdot \frac{E_n}{E_{эп}}, \quad (3)$$

где F_n, $F_э$ – функциональные свойства рассматриваемой инновационной и эталонной продукции;

R_n, $R_э$ – эксплуатационные свойства рассматриваемой инновационной и эталонной продукции;

S_n, $S_э$ – цена рассматриваемой инновационной и эталонной продукции;

Y_n – количество заменителей инновационного товара,

U_n – количество требуемых взаимодополняемых товаров для предлагаемого инновационного продукта;

I_n, $I_э$ – эргономические свойства инновационного и эталонного продукта;

D_n, $D_э$ – оценка уровня внешнего вида инновационного и эталонного продукта,

E_n, $E_{эп}$ – экологическая чистота рассматриваемой инновационной и эталонной продукции.

В целом по всем видам продуктовых инноваций пищевого предприятия реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_n^o = \sum_k K_{nk} \cdot \beta_k, \quad (4)$$

где K_{no} – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста предприятий пищевой промышленности по продуктовым инновациям;

K_{nk} – частный критерий эффективности k-ой продуктовой инновации;

β_k – весомость частной k-ой продуктовой инновации.

При реализации технологических инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете: функциональных возможностей технологии; производительности оборудования; энергоемкости оборудования; капиталоемкости технологии; относительного уровня безотходности технологии; соотношение ресурса оборудования, реализующего технологию, сроку его морального износа; надежности технологического оборудования; экологическая чистота, обеспечиваемая технологией.

Критерий эффективности технологических инноваций:

$$K_T = \frac{P_T}{P_э} \cdot \frac{A_T}{A_э} \cdot \frac{G_э}{G_T} \cdot \frac{H_э}{H_T} \cdot \frac{\Delta J_э}{\Delta J_T} \cdot e^{-\left(\frac{|L_p - L_м|}{L_p + L_M}\right)} \cdot \frac{Z_э}{Z_T} \cdot \frac{E_{эT}}{E_T}, \quad (5)$$

где P_T, $P_э$ – функциональные возможности рассматриваемой инновационной и эталонной технологии;

A_T, $A_э$ – производительность оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

G_T, $G_э$ – энергоемкость оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

H_T, $H_э$ – капиталоемкость оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

ΔJ_T, $\Delta J_э$ – доля отходов сырья при применении рассматриваемой инновационной и эталонной технологии;

L_p – ресурс оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную технологию;

$L_м$ – время морального износа оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную технологию;

Z_T, $Z_э$ – надежность оборудования, реализующего рассматриваемую инновационную и эталонную технологию;

E_T, $E_{эT}$ – экологическая чистота рассматриваемой инновационной и эталонной технологии.

В целом по всем видам технологических инноваций предприятия пищевой промышленности реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_T^o = \sum_l K_{Tl} \cdot \chi_l, \quad (6)$$

где K_{T}^o – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста предприятий пищевой промышленности по технологическим инновациям;

K_{Tl} – частный критерий эффективности l-ой технологической инновации;

χ_T – весомость частной l-ой технологической инновации.

При реализации организационных инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете уровня организации инновационной деятельности и развития инновационной инфраструктуры, включая: продуктивность инновационной деятельности; затратные показатели инновационной деятельности; показатели динамики инновационных процессов; показатели обновляемости инновационных разработок; уровень обеспеченности информационными технологиями; уровень стандартизации и сертификации продукции и процессов производства; уровень развития кадрового потенциала; гибкость организационных структур, осуществляющих инновационную деятельность [8, 9].

Критерий эффективности организационных инноваций:

$$K_o = \frac{V_ф}{V_э} \cdot \frac{C_э}{C_ф} \cdot \frac{B_э}{B_ф} \cdot \frac{M_э}{M_ф} \cdot \frac{N_ф}{N_э} \cdot \frac{QW_ф}{QW_э} \cdot \frac{ER_ф}{ER_э} \cdot \frac{TY_э}{TY_ф}, \quad (7)$$

где $V_ф$, $V_э$ – продуктивность инновационной деятельности рассматриваемого и эталонного предприятия, оцениваемая через приращение дохода в результате осуществления инновационной деятельности за период;

$C_ф$, $C_э$ – затратные показатели инновационной деятельности рассматриваемого и эталонного предприятия (включая: удельные затраты на НИОКР в объеме продаж, которые характеризуют показатель наукоемкости продукции фирмы; удельные затраты на приобретение лицензий, патентов, ноу-хау; затраты на приобретение инновационных фирм; относительные объемы фондов на развитие инициативных разработок);

$B_ф$, $B_э$ – показатели динамики инновационных процессов рассматриваемого и эталонного предприятия (включая: показатель инновационности, длительность процесса разработки инновации, длительность подготовки производства инновационного продукта; длительность процесса освоения инновационного сырья; длительность процесса освоения инновационной технологии);

$M_ф$, $M_э$ – показатели обновляемости инновационных разработок рассматриваемого и эталонного предприятия (включая относительное количество разработанных или внедренных инноваций; показатели динамики обновления портфеля продукции; количество приобретенных и переданных инновационных технологий; относительный объем реализуемой инновационной продукции; относительный объем предоставляемых новых услуг);

$N_ф$, $N_э$ – уровень обеспеченности информационными технологиями рассматриваемого и эталонного предприятия;

$QW_ф$, $QW_э$ – уровень стандартизации и сертификации продукции и процессов производства рассматриваемого и эталонного предприятия;

$ER_ф$, $ER_э$ – уровень развития кадрового потенциала рассматриваемого и эталонного предприятия

(включая состояние персонала предприятия; уровень обеспеченности персоналом; уровень использования трудового потенциала; внутренние резервы снижения трудовых издержек и т.д.);

$TY_ф$, $TY_э$ – гибкость организационных структур, осуществляющих инновационную деятельность, рассматриваемого и эталонного предприятия.

В целом по всем видам технологических инноваций пищевого предприятия реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_T^o = \sum_j K_{фj} \cdot \varphi_j , \quad (8)$$

где $К_m^o$ – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста пищевых предприятий по организационным инновациям;

$К_{фj}$ – частный критерий эффективности по j-ой организационной структуре (для крупных компаний, холдингов и т.д.);

φ_j – весомость j-ой организационной структуры.

При реализации рыночных инноваций применительно к пищевому производству возникает необходимость в учете освоения новых рынков: сбыта продукции; приобретения ресурсов; обеспечения качества деятельности; привлечения инвестиций; поставки кадров; осуществления финансовых операций; привлечения инноваций; построения производственно-логистических цепочек.

Критерий эффективности рыночных инноваций сформулирован в виде:

$$K_n = \frac{UI_1}{UI_0} \cdot \frac{OP_0}{OP_1} \cdot \frac{AS_1}{AS_0} \cdot \frac{DF_0}{DF_1} \cdot \frac{GH_1}{GH_0} \cdot [\frac{(JK_1)}{(JK_0)} \cdot \frac{(LZ_0)}{(LZ_1)}] \cdot \frac{XC_1}{XC_0} \cdot \frac{VB_1}{VB_0}, \quad (9)$$

где UI_0, UI_1 – объемы сбыта продукции до и после освоения соответствующих новых рынков;

OP_0, OP_1 – поставки единицы ресурса до и после освоения новых соответствующих рынков;

AS_0, AS_1 – область признания качества продукции до и после освоения новых соответствующих рынков;

DF_0, DF_1 – уровень финансовых издержек по внешним инвестициям до и после освоения новых соответствующих рынков;

GH_0, GH_1 – соотношения цены и качества привлекаемых кадров до и после освоения новых соответствующих рынков;

JK_0, JK_1 – количество финансовых операций до и после освоения новых соответствующих рынков;

LZ_0, LZ_1 – средний уровень операционных издержек до и после освоения новых соответствующих рынков;

XC_0, XC_1 – продуктивность привлечения инноваций до и после освоения новых соответствующих рынков;

XC_0, XC_1 – глубина добавленной стоимости до и после освоения новых производственно-логистических цепочек.

В целом по всем видам рыночных инноваций предприятия пищевой промышленности реализацию перспективной инновационной политики экономического роста можно определить в виде модели:

$$K_p^o = \sum_g K_{pg} \cdot \gamma_g , \quad (10)$$

где $К_p^o$ – обобщенная оценка реализации перспективной инновационной политики экономического роста предприятий пищевой промышленности по рыночным инновациям;

$К_{pg}$ – частный критерий эффективности для g-ой организационной структуры (крупных компаний, холдингов и т.д.);

γ_g – весомость частной g-ой организационной структуры.

Необходимо отметить, что показатели, входящие в групповые критерии также могут иметь весовые коэффициенты, но в здесь они рассматриваются как равнозначные.

Обобщенный критерий эффективности () реализации концептуальных положений перспективной инновационной политики экономического роста для предприятия пищевой промышленности сформирован в виде:

$$K_{эф}^{об} = (K_c^o \cdot \lambda_1 + K_n^o \cdot \lambda_2 + K_T^o \cdot \lambda_3 + K_ф^o \cdot \lambda_4 + K_p^o \cdot \lambda_5) \cdot \frac{RN_1}{RN_0} \cdot \frac{UR_1}{UR_2} \cdot \frac{I_1}{I_0}, \quad (11)$$

где λ_1, λ_2, λ_3, λ_4, λ_5 – соответственно весомости сырьевых, продуктовых, технологических, организационных и рыночных инноваций ($\sum\lambda_1 = 1$);

RN_0, RN_1 – рентабельность деятельности предприятия пищевой промышленности в исходном и отчетном периоде, соответственно;

UR_1, UR_2 – индекс риска инновационной деятельности предприятия пищевой промышленности в отчетном и прогнозном периоде, соответственно;

I_0, I_1 – индекс предпринимательской уверенности предприятия пищевой промышленности в исходном и отчетном периоде соответственно.

На основе разработки концептуальных положений перспективной инновационной политики экономического роста промышленных предприятий нами сформирован механизм трансформации этих положений в стратегические направления деятельности предприятий пищевой промышленности.

Анализируя возможность реализации стратегий инновационного развития предприятия пищевой промышленности, рассмотрим векторные составляющие модели. Во-первых, любое предприятие пищевой промышленности может одновременно реализовывать все пять типов инноваций. При этом, рассматривая перспективы инновационного развития предприятия по каждому из направлений функционирования, следует учесть составляющие инновационного потенциала, которые могут быть рассчитаны с использованием предложенных показателей, а также коэффициенты полезного действия, отражающие трансформацию планов стратегического инновационного развития в ожидаемые (с учетом рисков) результаты инновационной деятельности. Во-вторых, по своему статусу любое предприятие пищевой промышленности, с одной стороны, как правило, сосредоточено преимущественно на одном из этапов развития инноваций: эксплерентном, патиентном, виолентном или коммутантном. С другой стороны, строгие границы между эксплерентными, патиентными, виолентными и коммутантными позициями пищевого предприятия провести достаточно сложно. В этих условиях можно говорить об определении ожидаемого синергетического эффекта, связанного с комбинаторным характером использования вариантов стратегий инновационного развития в рамках концепции. В-третьих, с учетом возможных вариантов реализации этапов развития инноваций для различных их видов инноваций возникает возможность оценки представленных в модели уровней активности (наступательного, дивесификационного, оборонительного, имитационного) с точки зрения распределения и перераспределения ресурсов на них с целью выбора рациональных вариантов с использованием сбалансированной системы показателей. Фактически речь идет о механизме контроля достижения целей стратегического инновационного развития предприятия пищевой промышленности с помощью ключевых показателей эффективности – Key Performance Indicator (KPI). KPI, в первую очередь характеризуют эффективность биз-

нес-процессов. Таким образом, Сбалансированная система показателей позволяет в данном случае реализовать стратегию инновационного развития предприятия пищевой промышленности с использованием механизма, содержащего инструменты перевода рассматриваемой стратегии в плоскость конкретных целей и показателей их достижения.

Выводы исследования и перспективы дальнейших изысканий данного направления. Таким образом, предлагаемые механизмы трансформации концептуальных положений перспективной инновационной стратегии предприятий пищевой промышленности в составляющие их инновационной деятельности, базируются на рассмотрении перспектив инновационного развития предприятия по каждому из направлений функционирования, с учетом составляющие инновационного потенциала, а также коэффициентов полезного действия, отражающих трансформацию планов стратегического инновационного развития в ожидаемые (с учетом рисков) результаты инновационной деятельности; на определении ожидаемого синергетического эффекта, связанного с комбинаторным характером использования вариантов стратегий инновационного развития в рамках концепции; на рациональном распределении и перераспределении ресурсов в рамках стратегий инновационного развития при использовании системы сбалансированных показателей.

Список литературы:

1. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process. – New York, McGraw-Hill, 1939.
2. Kuznets S. Shumpeter,s Business Cycles. American Economic Review. 1940, 30, 250-371. Reprinted in: Kuznets S. Economic Change (Selected Essays in Business Cycles. National Income, and Economic Growth). – London, Heinemann, 1954.
3. Van Duijn J.J. The Long Wave in Economic Live: London, 1983. – P. 9.
4. Забарна Е.М. Інноваційно-інвестиційний фактор економічного розвитку України / Е.М. Забарна. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2006. – 304 с.
5. Geiffer W., Scheider W., dogl R. Technologie Portfolio Management in: Saudt, Das Management von Innovationen, Frankfurt, 1990. – S. 107-124.
6. Schmookler J. Invention and Economic Growth. – Cambrige, Harvard University press, 1966.
7. Schmookler J. Economic Sources of Inventiv Activity. – Journal of Economic History, 1962.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шемпетер ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1982.– 455 с.
9. Абрамов Р.А. Развитие представлений о моделях описания инновационных процессов / Р.А. Абрамов // Интеграл. – 2009. – № 4(48). – С. 10-21.
10. Артемова, Е.И. Экономические аспекты инновационного развития животноводства : монография / Е.И. Артемова. – Краснодар : ИТТ, 2008. – 310 с.

Аль-Мула Алі К.
Одеський національний політехнічний університет

МОДЕЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація
У роботі представлені підходи до моделювання ефективного управління інноваційною діяльністю, що включають модель реалізації перспективної інноваційної політики економічного зростання по всіх видах сировинних інновацій підприємства харчової промисловості, по всіх видах продуктових інновацій харчового підприємства, по всіх видах технологічних інновацій підприємства харчової промисловості тощо.
Ключові слова: інноваційна діяльність, модель ефективного управління інноваційною діяльністю, критерії ефективності інноваційної діяльності.

Al-Mule Ali K.
Odessa National Polytechnic University

MODELING OF EFFECTIVE INNOVATION MANAGEMENT OF THE FOOD INDUSTRY

Summary
In work are presented approaches to modeling of efficient management innovations by activity, including model to realization perspective innovations politicians economic growing on all type raw materials innovations enterprises to food industry, on all type grocery innovations food enterprise, on all type technological innovations enterprises to food industry and others.
Keywords: innovations activity, model of efficient management innovations by activity, criteria to efficiency innovations to activity

УДК 65.01

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ОСНОВА РОЗРОБКИ КОМУНІКАТИВНИХ КАМПАНІЙ

Арабаджи О.П., Михайлова Т.І., Маргаринт Д.Д.
Одеський національний політехнічний університет

Розглянуто сутність і зміст маркетингових досліджень. Обґрунтована необхідність використання пакету статистичної обробки інформації SPSS для обробки зібраної інформації. В результаті використання дискримінатного аналізу побудована дискримінанта модель. Виділено чинники, які впливають на вибір цільового сегменту ринку для підприємства «Арома-Стиль». Запропоновано цільові сегменти ринку для розробки комунікативної кампанії на ринку ароматичних речовин.
Ключові слова: маркетингові дослідження, дискримінантний аналіз, функції маркетингу, чинники зовнішнього середовища, чинники внутрішнього середовища, цільовий сегмент ринку.

Постановка проблеми. Маркетингове дослідження являє собою систематичні заходи щодо одержання оперативної інформації відносно даних, що описують поточний або перспективний (прогнозний) стан ринку, товару, послуги або їхнього маркетингового оточення, а також аналіз і відбиття даних у формах, необхідних для рішення стратегічних і тактичних завдань, що стоять перед підприємством.

Маркетингові дослідження дають можливість одержувати конкурентні переваги, знижувати фінансові й комерційні ризики підприємницької діяльності, визначати відношення покупців до наданої послуги, давати оцінку стратегічної й тактичної діяльності фірми, підвищувати ефективність комунікаційних ринкових заходів, визначати оптимальні сегменти позиціонування послуг, визначати характер життєвого циклу послуг [1, с. 181].

Висококонкурентне маркетингове середовище й постійно зростаюча ціна управлінських помилок вимагають, щоб маркетингові дослідження надавали високоякісну інформацію. Ефективні рішення не можуть ґрунтуватися на інтуїції або простих міркуваннях. Інформація, отримана на підставі маркетингових досліджень, внутрішньої документації й маркетингової «розвідки», стає невід'ємною частиною маркетингової інформаційної системи підприємства [2, с. 342].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність підприємств в умовах нестабільного зовнішнього середовища є високо ризикованою. Зниження рівня ризиків і забезпечення стабільності у функціонуванні підприємств можливе за рахунок своєчасного збору актуальної інформації. У цьому зв'язку актуальним є завдання розробки науково-прикладних положень щодо проведення маркетингових досліджень підприємства.

Різні аспекти проведення маркетингових досліджень як важеля підвищення конкурентоспроможності досліджували вчені України Ілляшенко С.М., Окландер М.А., Орлов П.А., Павленко А.Ф., Перерва П.Г., Приймак Т.О., Решетнікова І.Л., Яшкіна О.І. та інш. [3, 4, 5, 6, 7, 8]. Дискутабельність цього питання проявляється у тому, що фахівці неоднозначно трактують набір методів, які доцільно використовувати в специфічних умовах конкретних ринків та зовнішнього середовища.

Американська асоціація маркетингу дає наступне визначення маркетингових досліджень: «Це функція, яка слугує з'єднувальною ланкою між споживачем, клієнтом, громадськістю і товаровиробником за допомогою інформації. Інформацію використовують для: визначення маркетингових проблем; генерування, поліпшення і оцінювання маркетингових дій; моніторингу маркетингової діяльності; поліпшення розуміння маркетингу як процесу» [6, с, 299].

Авторський колектив підручника «Маркетинг» за редакцією Павленко А.Ф. стверджують, що «перетворення маркетингу на науку... можливе завдяки створенню і використанню потужної системи маркетингових досліджень, яка формує базу знань як один із найцінніших ресурсів, що використовує організація для свого функціонування» [6, с. 269].

Авторський колектив монографії за редакцією Окландера М.А. зазначає, що «дослідження і аналіз потреб ринку та впливу зовнішнього середовища систематизує зібрану інформацію з метою визначення і реалізації інноваційної стратегії суб'єктів господарювання» [7, с. 201].

У якості невирішеної раніше частини загальної проблеми, якій присвячується стаття, можна виділити розробку рекомендацій щодо використання пакету статистичної обробки інформації SPSS як основи для розробки комунікативної кампанії на ринку ароматичних речовин.

Метою даної статті є розробка рекомендацій є розроблення теоретичних положень і методико-практичних рекомендацій щодо використання програмного пакету статистичної обробки інформації SPSS при обробці результатів маркетингових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетингова інформаційна система (МІС) – формалізований порядок дій для одержання, аналізу, зберігання й поширення на регулярній основі необхідної інформації для осіб, відповідальних за прийняття рішень у сфері маркетингу. Побудова МІС пристосована до обов'язків, стилю роботи й інформаційних потреб осіб, що приймають рішення (топменеджерів). Інформація, зібрана з різних джерел, таких як рахунки-фактури й дані маркетингової «розвідки», включаючи й результати маркетингових досліджень, поєднується й представляється у вигляді, зручному для ухвалення рішення. Від МІС можна одержувати більше інформації, чим від окремих маркетингових досліджень, однак її можливості обмежені кількістю, природою надаваної інформації й способом, яким ця інформація може використатися особою, що приймає рішення [9, с. 97]:

Повноцінна й успішна маркетингова стратегія можлива лише після проведення комплексних маркетингових досліджень, що ґрунтувалися б на широкій теоретичні базі.

Аромамаркетинг – це вплив на емоційний стан людини за допомогою ароматизаторів й ароматизації повітря природного й штучного походження з певною метою, а саме – спонукання людини до дії.

Метою ароматизації повітря й приміщень є [10, с. 97]:

· залучення клієнтів й їхнє втримання в торговельному залі магазина, за столом ресторану й т.д. (збільшення продажів);

© Арабаджи О.П., Михайлова Т.І., Маргаринт Д.Д., 2014

· залучення клієнтів до виставочних стендів і промоакціям;

· спонукання до здійснення покупок і збільшенню обсягів продажів;

· створення розслаблюючої обстановки для клієнтів Вашої компанії;

· гармонізація відносин у трудовому колективі (очисник повітря, легка ароматизація офісу);

· збільшення продуктивності праці й просто нейтралізація неприємних заходів (освіжувач повітря).

Перед розробкою комунікативної кампанії підприємства «Арома-Стиль» для просування пристроїв для ароматизації повітря в приміщеннях на ринок м. Одеси було проведено маркетингове дослідження у формі опитування методом особистого інтерв'ю, з подальшою обробкою отриманих даних за допомогою дискримінатного аналізу, що дозволяє виявити розходження між групами об'єктів дослідження При обробці інформації планувалося використання програмного комплексу SPSS [11].

Для здійснення аналізу введено групуючу змінну, котра дозволяє розділити сукупність об'єктів дослідження на групи. Результатом дискримінатного аналізу стала побудова дискримінантної моделі (дискримінантної функції), що має вигляд

$$d = a + b_1 x_1 + b_2 x_2 + ... + b_n x_n$$

де d – групуюча залежна змінна;

b_n – коефіцієнти дискримінантной функції;

a – вільний член (константа);

x_n – дискримінаційні незалежні змінні.

Інформація була сформована з відповідей респондентів на питання анкети (рис. 1). Обсяг вибірки склав 50 чол. У якості групуючої змінної використалися відповіді на питання про готовність збільшення витрат на просування. Мітка цієї змінної має два значення: «1» – «так» й «2» – «ні», які розділяють респондентів на дві групи: підприємства готові до збільшення витрат на просування й підприємства не готові до збільшення витрат на просування.

У якості дискримінаційних змінних при побудові даної моделі використаються соціально-економічні показники: обсяг прибутку за місяць, де «1» – до 1000 у.е, «2» – від 1001-3000 у.е. ... «7» – понад 15001 у.е, метраж торговельних приміщень, де «1» – від 35 до 100 м^2, «2» – 100-300 м^2, «3» – 300-1000 м^2, «4» – від 1000-7000 м^2, рівень репутації, де «1» – «дуже високий», «2» – «високий»... «5» – «дуже низкий».

За даними табл. 1 **Analysis Case Processing Summary** можна побачити, що число респондентів склало 50 з них немає жодного випадку, де б була відсутня хоча б одна дискримінаційна змінна.

Наступна табл. 2 **Group Statistics** містить у собі дані про середні значення дискримінаційних змінних.

У цілому по всій сукупності підприємств, які готові до збільшення витрат на просування й підприємств, які не готові до збільшення витрат на просування середнє значення показника «обсяг прибутку на місяць» склало 5,3000, показник «метраж торговельних приміщень» склав 2,5000, а показник «Рівень репутації» у середньому склав 2,4200.

Для проведення тесту на рівність величин середніх значень у групах як тестова величина була використана лямбда Уілкса Основний результат тесту визначається за допомогою величини Significanse («Значимість»). Якщо значення даного показника менше ніж 0,05, це означає, що розходження між середніми значеннями дискримінаційних змінних у досліджуваних групах є статистично значимими.

Отже, можна встановити, що розходження між середніми значеннями в даному дослідженні є статистично значимими тому що значення Sig. < 0,05 (табл. 3).

У табл. 4 Pooled Within-Groups Matrices представлене середнє значення коефіцієнта кореляції між незалежними змінними дискримінантної функції для досліджуваних груп. За даними таблиці коефіцієнт кореляції між змінними «Обсяг прибутку на місяць» і «Метраж торговельних приміщень» становить 0,668, що свідчить про високий кореляційний зв'язок між цими змінними. Це означає, що між обсягом прибутку й метражем торговельних приміщень існує досить тісний взаємозв'язок.

У той же час коефіцієнт кореляції між змінними «Обсяг прибутку на місяць» й «Рівень репутації» становить 0,135, що свідчить про низький кореляційний зв'язок між цими змінними. Отже чіткої залежності між рівнем репутації й обсягом прибутку не простежується.

За допомогою стандартизованих коефіцієнтів дискримінантної функції можна оцінити відносний внесок кожної дискримінаційної змінної в розходження досліджуваних груп. За даними табл. 5 можна побачити, що рівень репутації (коефіцієнт кореляції – «-0,784»)

Анкета

Розділ А.

1. Назва підприємства_____
2. Кількість працюючих співробітників _____
3. Профіль підприємства _____

Розділ Б.

4. Чи проводилися протягом останнього року Вашим підприємством рекламні кампанії?
1. так – переходите до питання № 12
2. ні – переходите до питання № 14
5. Які носії використалися при проведенні рекламної кампанії?
1. газети й журнали
2. радіо
3. телебачення
4. зовнішня реклама (плакати, билборды, ситилайты, реклама на транспорті)
5. реклама в Інтернеті
6. інше _____
(укажіть)
6. Чи вдалими були проведені рекламні кампанії?
1. так – _____
(укажіть чому)
2. немає – _____
(укажіть чому)
7. Чи готове керівництво Вашого підприємства збільшувати витрати пов'язані із просуванням Вашої кампанії?
1. так
2. немає
10. Укажіть (приблизно) обсяг Вашого прибутку за місяць?
1. до 1000 у.е
2. від 1001 – 3000 у.е
3. від 3001 – 5000 у.е
4. 5001 – 8000 у.е
5. 8001 – 12000 у.е
6. 12001 – 15000 у.е.
7. понад 15001 у.е
11. Метраж Вашого торговельного приміщення в метрах?
1. – від 35 до 100 м^2
2. 100–300 м^2
3. 300–1000 м^2
4. від 1000–7000 м^2
12. Рівень репутації підприємства?
1. дуже високий
2. високий
3. середній
4. низький
5. дуже низький

Рис. 1. Анкета «Витрати на проведення рекламних кампаній»

Таблиця 1

Analysis Case Processing Summary

Unweighted Cases		N	Percent
Valid		50	100,0
Excluded	Missing or out-of-range group codes	0	0,0
	At least one missing discriminating variable	0	0,0
	Both missing or out-of-range group codes and at least one missing discriminating variable	0	0,0
	Total	0	0,0
Total		50	100,0

Таблиця 2

Group Statistics

Збільшення витрат на просування		Mean	Std. Deviation	Valid N (listwise)	
				Unweighted	Weighted
так готові збільшувати	Обсяг прибутку на місяць	6,3793	1,11528	29	29,000
	Метраж торговельних приміщень	3,1724	0,84806	29	29,000
	Рівень репутації	1,6897	0,60376	29	29,000
ні не готові збільшувати	Обсяг прибутку на місяць	3,8095	1,91361	21	21,000
	Метраж торговельних приміщень	1,5714	0,92582	21	21,000
	Рівень репутації	3,4286	1,07571	21	21,000
Total	Обсяг прибутку на місяць	5,3000	1,96136	50	50,000
	Метраж торговельних приміщень	2,5000	1,18235	50	50,000
	Рівень репутації	2,4200	1,19676	50	50,000

значно впливає на готовність до збільшення витрат на просування. При цьому спостерігається наступна залежність. Чим нижче рівень репутації, тим менше готовність до збільшення витрат на просування.

Таблиця 3

Tests of Equality of Group Means

	Wilks' Lambda	F	df1	df2	Sig.
Обсяг прибутку на місяць	0,573	35,727	1	48	0,000
Метраж торговельних приміщень	0,544	40,196	1	48	0,000
Рівень репутації	0,475	53,009	1	48	0,000

Таблиця 4

Pooled Within-Groups Matrices

		Обсяг прибутку на місяць	Метраж торговельних приміщень	Рівень репутації
Correlation	Обсяг прибутку на місяць	1,000	0,668	0,135
	Метраж торговельних приміщень	0,668	1,000	0,125
	Рівень репутації	0,135	0,125	1,000

Таблиця 5

Standardized Canonical Discriminant Function Coefficients

	Function
	1
Обсяг прибутку на місяць	0,367
Метраж торговельних приміщень	0,444
Рівень репутації	-0,784

Відповідно до табл. 6, дискримінанта модель, побудована в результаті проведення дискримінатного аналізу має такий вигляд:

Таблиця 6

Canonical Discriminant Function Coefficients

	Function
	1
Обсяг прибутку на місяць	0,245
Метраж торговельних приміщень	0,504
Рівень репутації	-0,941
(Constant)	-0,280

Unstandardized coefficients

$$d = -0,280 + 0,245x_1 + 0,504x_2 - 0,941x_3$$

де x_1 – обсяг прибутку на місяць

x_2 – метраж торговельних приміщень

x_3 – рівень репутації

Готові до збільшення витрат на просування 29 з 50 респондентів, не готові до збільшення 21 з 50 респондентів (табл. 7).

Таблиця 7

Prior Probabilities for Groups

Збільшення витрат на просування	Prior	Cases Used in Analysis	
		Unweighted	Weighted
так готові збільшувати	0,500	29	29,000
ні, не готові збільшувати	0,500	21	21,000
Total	1,000	50	50,000

Точність прогнозів на основі побудованої дискримінантної моделі становить приблизно 94%. Отримана в результаті досліджень інформація дозволила провести сегментацію ринку (таблиця 8).

Отже, підприємства, які є найбільш вигідним цільовим сегментом ринку підприємства «Арома-Стиль» мають наступні ознаки:

– готові до збільшення витрат на просування;
– мають значні площі приміщень;
– мають високий рівнем прибутку;
– мають сформовану позитивну репутацію.

Таблиця 8

Сегментування ринку підприємства «Арома-Стиль»

Площа приміщень	Перелік потенційних клієнтів	Ресурсні можливості підприємства для роботи на сегменті (5 балів– максимальна готовність, 0 балів – мінімальна готовність)
7000-1000 м^2	Торгові центри, виставочні зали, банки, автосалони, фітнес-центри	5
1000-300 м^2	Кафе, бари, ресторани, магазини, готелі, кінотеатри, клуби	4
300-100 м^2	Салони краси, турагенції, агенції з нерухомості, офіси	3
100-35 м^2	Житлові приміщення, власники автомобілів, офіси	0

Отримані результати лягли в основу розробки стратегії та тактики просування підприємства «Арома-Стиль» на ринок м. Одеси.

Висновки. Таким чином, сегментування ринку та комплексне розроблення програм просування продукції доцільно здійснювати на основі результатів маркетингового дослідження і аналізу отриманої інформації з використанням дискримінатного аналізу на основі програмного пакету статистичної обробки інформації SPSS.

Список літератури:

1. Окландер М.А. Проблеми формування маркетингової системи країни: [монографія] / М.А. Окландер – К.: Наукова думка, 2002. – 168 с.
2. Соціально-економічні координати розвитку підприємницької діяльності [монографія] / Під ред. д.е.н., проф. Ю.О. Нестерчук. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві» (Видавець «Сочінський»), 2014. – Ч. 2. – 212 с.
3. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення»: [монографія] / за заг. ред. О.Г. Янкового. – Одеса: Атлант. – 2013. – 470 с.
4. Інституційні чинники розвитку підприємницьких структур: [монографія] / за заг. ред. О.О. Непочатенко. – Умань: Візаві. – 2013. – 308 с.
5. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист № 1/11-307 від 31.01.2007 р.). – 4-те вид. / В. Руделіус, О.М. Азарян, О.А. Виноградов та інші // Київ: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2009. – 648 с.
6. Маркетинг: Підручник з грифом МОН України (лист № 1.4/18-Г-772 від 08.08.2006 р.). / Павленко А.Ф, І.Л. Решетнікова, А.В. Войчак та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук., проф., акад. АПН України А.Ф. Павленка; Кер. авт. кол. д-р екон. наук, проф. І.Л. Решетнікова. – К: КНЕУ, 2008. – 600 с.
7. Маркетингові технології економічного зростання: [монографія] / [Окландер М.А., Яшкіна О.І., Чукурна О.П., Кірносова М.В. та ін.]; за ред. М.А. Окландера. – Одеса: Астропринт, 2012. – 376 с.
8. Окландер М.А. Маркетингові дослідження перспектив науково-технологічного розвитку України / М.А. Окландер, О.І. Яшкіна // Економіка України. – 2008. – № 11. – С.47-56.
9. Яшкіна О.І. Інноваційна діяльність підприємств України: тенденції розвитку та чинники впливу / О.І. Яшкіна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 4. – С. 181-189.
10. Окландер Т.О. Інноваційні методи впливу на споживачів: аромамаркетинг / Т.О. Окландер // Маркетинг і менеджмент інновацій – 2011. – № 3. – Т. ІІ. – С. 97–101.
11. Моосмюллер Г., Маркетингові дослідження з SPSS: [підручник] / Г. Моосмюллер, Н.Н. Ребик – М.: ИНФРА-М, 2007. – 142 с.

Арабаджи Е.П., Михайлова Т.И., Маргаринт Д.Д.
Одесский национальный политехнический университет

МАРКЕТИНГОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КАК ОСНОВА РАЗРАБОТКИ КОММУНИКАТИВНЫХ КАМПАНИЙ

Аннотация
Рассмотрены сущность и содержание маркетинговых исследований. Обоснована необихиднисть использование пакета статистической обработки информации SPSS для обработки собранной информации. В результате использования дискриминатного анализа построена дискриминанта модель. Выделены факторы, которые влияют на выбор целевого сегмента рынка для предприятия «Арома-Стиль». Предложено целевые сегменты рынка для разработки коммуникативной кампании на рынке ароматических веществ.

Ключевые слова: маркетинговые исследования, дискриминантный анализ, функции маркетинга, факторы внешней среды, факторы внутренней среды, целевой сегмент рынка.

Arabadji E.P., Mikhailov T.I., Margarint D.D.
Odessa National Polytechnic University

MARKETING RESEARCH AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION CAMPAIGNS

Summary
We consider the nature and content of the marketing research. The necessity of using the statistical package SPSS for processing information processing information gathered. As a result of the analysis is based diskriminatnogo discriminant model. The factors that influence the choice of target market segment for the company, «Aroma-Style.» Proposed target market segments to develop communicative campaign to market fragrances.
Keywords: marketing analysis, discriminant analysis, marketing functions, environmental factors, factors of the internal environment, the target market segment.

УДК 658.8:339.9(045)

ХАРАКТЕРИСТИКА МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Балдинюк А.Г., Міненко К.С.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті визначено основні маркетингові стратегії, що використовуються на практиці ведення бізнесу. Наведено характеристику кожної стратегії. Зазначено особливості використання маркетингової стратегії. Визначено основні позитивні моменти використання стратегій. А також зазначено необхідність використання цих стратегій при здійсненні підприємницької діяльності.
Ключові слова: маркетингова стратегія, стратегія трьох «К», стратегія трьох ціннісних критеріїв, модель п'яти конкурентних сил Портера, SWOT-аналіз, матриця оцінки можливостей, концепція мережа цінностей, матриця оцінки можливостей, стратегія оцінки ризиків, модель стратегічної групи, матриця SPACE, матриця BCG, матриця конкурентної переваги, Матриця GE або матриця Маккінслі, матриця спрямованої політики, концепція стратегічного планування Abell, типологія Ф. Котлера.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що відбуваються на сучасному етапі розвитку світового господарства зумовлюють посилення конкуренції, підвищення ролі споживача у формуванні попиту на товари висувають нові вимоги до системи управління підприємствами та використання інструментів стратегічного менеджменту і маркетингу для досягнення конкурентних переваг й довгострокового успіху. Слід зазначити, що під впливом великої кількості зовнішніх факторів формування стратегії підприємства здійснюється в умовах невизначеності. Тому перш ніж обрати якусь конкретну маркетингову стратегію доцільно оцінити стан підприємства та обрати найбільш підходящу для нього стратегію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою теоретичних, методичних і практичних основ формування стратегії розвитку підприємства займались такі зарубіжні вчені: Ф. Котлер, М. Портер, С. Джейн, М. Трейси, Ф. Вирсема, А Бранденбург, Б, Нейлбафф, А. Хемфі, Р. Керин, Р. Петерсон, Дж. Чепель, Б. Хендерсон, С. Попов та інші. Серед українських вчених, що здійснювали дослідження в цьому напрямку слід відзначити: В. Герасимчука, В. Дикань, О. Іванілова, Н. Куденко, В. Пономарен, О. Тищенко та ін.

Мета статті. Характеристика найбільш популярних маркетингових стратегій, що використовуються в підприємницькій діяльності та визначення особливостей кожної стратегії.

Виклад основного матеріалу. Стратегія маркетингу – це система організаційно-технічних і фінансових заходів щодо інтенсифікації виробництва, реалізації продукції, підвищення її конкурентоспроможності, активного впливу на попит та пропозицію. Маркетингова стратегія передбачає контроль за виробництвом і ринком для утримання ринкових цін на рівні, який забезпечує оптимальні прибутки. Маркетингова стратегія втілюється в програмі заходів щодо вдосконалення виробництва та реалізації товарів з метою забезпечення високих і стійких прибутків [1, с. 68].

Жодне підприємство не може обійтися без планомірного і обґрунтованого процесу формування маркетингової стратегії. Цей процес є не спонтанним явищем, кожна стадія потребує уваги, часу та клопіткого аналізу.

Основним завданням при формуванні маркетингової стратегії є вигідне позиціонування компанії по відношенню до конкурентів на основі її явних переваг і кращої якості обслуговування. Уніфікованої стратегії для всіх фірм та на всіх етапах діяльності не існує.

В світовій практиці найбільш розповсюдженими є наступні стратегії: трьох «К», трьох ціннісних критеріїв, модель п'яти конкурентних сил Портера, SWOT-аналіз, матриця оцінки можливостей, концепція мережа цінностей, матриця оцінки можливостей, стратегія оцінки ризиків, модель стратегічної групи, матриця SPACE, матриця BCG, матриця конкурентної переваги, Матриця GE або матриця Маккінслі, матриця спрямованої політики, концепція стратегічного планування Abell та типологія Ф. Котлера.

© Балдинюк А.Г., Міненко К.С., 2014

Стратегія трьох «К» – основними складовими елементами, якої є компанія, клієнти, та конкуренти. Для розробки маркетингового плану вона враховує сформовані і бажані відносини між цими трьома «К». Головна мета – максимальне позитивне виділення на фоні останніх шляхом визначення основних питань:

– де вести конкуренцію (формулювання ринку);

– як вести конкуренцію (виявлення засобів конкуренції);

– коли вести конкуренцію (вибір часу для конкурентних акцій).

Стратегія «трьох ціннісних критеріїв» запропонована М. Трейсі і Ф. Вірсемою, пропонує орієнтуватись стратегічне планування у маркетинговій діяльності:

– налагодженість операційної діяльності;

– довірчі відносини з клієнтами;

– перевагу продукту.

Налагодженість операційної діяльності повинна забезпечувати кращі ціни в галузі. Підвищення ефективності підприємства досягається за рахунок зниження вартості для споживачів.

При формуванні довірчих відносин з клієнтами, компанії виробники пристосовують свої продукти до потреб сегментів ринку. Зростання конкурентоспроможності відбувається за рахунок високого рівня обслуговування.

Розглядаючи цей аспект, експерти відзначають: регулюючи критерій, компанії можуть отримувати прибуток за рахунок високих цін, а не за рахунок низьких витрат.

Вибір однієї із стратегії визначається цільовим сегментом на який орієнтоване підприємство. Стратегічне планування маркетингової діяльності після визначення конкретного критерію дозволяє розробити загальну стратегію розвитку підприємства.

Аналіз галузі за моделлю п'яти сил Майкла Портера включає сили, які можуть як погрожувати підприємству, так і відкривати для нього можливості росту. Дана модель характеризує п'ять основних структурних властивостей, визначальних динаміку конкурентної боротьби галузі і, відповідно, її рентабельність, а саме: покупців, постачальників, потенційних нових учасників ринку, потенційне заміщення товарами іншої галузі та суперництво між конкурентами. В сукупності дані фактори визначають привабливість ринку. Залежно від того, як вони поєднуються, конкурентна боротьба може бути надзвичайно гострою і, отже, привести до низької прибутковості або, навпаки, забезпечувати більш високу прибутковість. Компанії можуть регулювати співвідношення цих п'яти сил, щоб пристосувати свої слабкі і сильні сторони до структурі ринку, передбачити його зміни, визначити можливості диверсифікації, змінити правила конкуренції і забезпечити собі незмінно домінуюче становище.

Концепція мережа цінностей розширює модель п'яти сил за рахунок розгляду ролі додаткових учасників ринку. Додаткові учасники – компанії-постачальники, у яких кінцеві споживачі набувають комплементарні товари або послуги. Розглядаючи співпрацю з виробниками комплементарних товарів з метою збільшення прибутку, необхідно враховувати, що в кінцевому підсумку вони можуть перетворитися в конкурентів. Виробники комплементарних товарів більш схильні гнути свою лінію в умовах, коли вони можуть перейти до конкурентів.

SWOT-аналіз (розгляд слабких і сильних сторін, можливостей та ризиків підприємства) моделює наявна та потенційна становище компанії в залежності від заданих слабких і сильних сторін, а також зовнішніх можливостей та ризиків. Він виділяє ключові компоненти маркетингової інформації з величезної кількості даних маркетингового аудиту. Це дозволяє компанії виявити зовнішні можливості і ризики і зіставити їх зі своїми сильними і слабкими сторонами.

Матриця оцінки можливостей (рис. 1) використовується для визначення ринків, які організація може обслуговувати для отримання додаткового прибутку. Під можливостями, таким чином, маються на увазі нові типи або класи покупців, незадоволені потреби клієнтів або нові способи задоволення їхніх потреб. Якісний етап оцінки можливостей полягає в оцінці співвідношення між привабливістю нової можливості і здатністю компанії освоїти дану ринкову нішу.

Стратегія оцінки ризиків може бути представлена у вигляді матриці ризиків. Ризик постає у вигляді загрози, що виникає за рахунок несприятливих тенденцій або розвитку подій, які за відсутності захисних маркетингових заходів можуть привести до зниження продажів або прибутку. В рамках даної моделі ризики класифікуються залежно від їх серйозності і ймовірності так, що виходить матриця 2 Ч 2.

Рис. 1. Складові елементи матриці оцінки можливостей

Для ризиків, з великою небезпекою і високою ймовірністю необхідно заздалегідь підготувати план дій при непередбачених обставинах. Незначні і малоймовірні ризики є другорядними, і їх можна ігнорувати.

Модель стратегічної групи (рис. 2) визначає конкурентів компанії через призму того, які конкурентні стратегії вони використовують у своїй роботі. Конкурентну стратегію компанії можна визначити за допомогою декількох параметрів, які відрізняють її від інших представників галузі.

Рис. 2. Модель стратегічної групи

Матриця SPACE – цінний метод аналізу конкурентного становища компанії. Він визначає стратегічне положення організації в галузі, оперуючи двома внутрішніми (фінансова стійкість і конкурентна перевага) і двома зовнішніми показниками (стій-

кість галузі та стабільність зовнішніх умов). Кожен з цих показників може характеризуватися набором критеріїв. Наприклад, до групи «конкурентні переваги» увійдуть такі критерії, як частка ринку, якість продукту, його життєвий цикл та інші.

Матриця BCG – дана матриця являє собою просту матрицю 2 Ч 2, в якій частка ринку і його ріст перетинаються, формуючи чотири квадрати: «зірки», «важкі діти», «дійні корови» і «собаки». Залежно від комбінації частки і зростання ринку для кожного квадрата підбирається індивідуальна стратегія.

Якщо у компанії є декілька продуктів, то на підставі цієї класифікації вона визначає загальний стан свого портфеля і може визначити, як перенаправити свої зусилля і ресурси зі слабких місць в точки росту.

Матриця конкурентної переваги, це нова матриця BCG яка включає засіб оцінки кількості можливостей, щоб виділитися і отримати конкурентну перевагу. В рамках нової матриці враховуються такі критерії, як масштаби потенційного конкурентної переваги і кількість шляхів досягнення потенційного конкурентної переваги. Осередки матриці диференціюють галузі на «об'ємні», «тупикові», «слабоконцентрірованних» і «спеціалізовані».

Матриця GE або матриця Маккінслі – багатофакторний підхід до стратегій на основі структури портфеля активів є ще однією відповіддю на матрицю BCG. Критеріями цієї двомірної матриці є привабливість галузі і стійкість підприємства, які залежать від безлічі факторів. Обидва показники поділяються на три частини, в результаті чого на виході ми отримуємо дев'ять осередків

Незалежно від обраних критеріїв, за ним повинна бути проведена оцінка, що дозволяє визначити ступінь привабливості галузі та значимість переваг підприємства. Кола, які позначають окремі стратегічні бізнес-одиниці портфеля компанії заносяться в матрицю залежно від їх розташування на осях стійкості підприємства та привабливості галузі. Розмір кіл пропорційний розмірам галузі, а частині кола, що знаходяться в тіні, пропорційні частці стратегічної бізнес-одиниці в масштабах галузі, в якій вона конкурує.

Матриця спрямованої політики використовується на практиці при стратегічному аналіз і плануванні. Матрицю 3х3, що отримала назву матриці спрямованої політики. В її основі лежать два показники: перспективи торгово-промислового сектора і конкурентне становище компанії в секторі

Концепція стратегічного планування Abell при використанні даної стратегії ринок можна характеризувати по-різному:

– залежно від характеристик товару,
– типу збуту брендового товару,
– визначеного розташування або плану продажів.

Типологія конкурентних стратегій Ф. Котлера, в рамках даної типології компанії класифікуються залежно від їх ролі на цільовому ринку: лідер, новачок, ведений чи «нішевик». Кожному з них на ринку маркетингу характерний особливий стиль поведінки на ринку.

Висновки і пропозиції. Маркетингова стратегія визначається як комплексний план маркетингових заходів, який розробляється на основі інформації про сучасний стан діяльності підприємства і визначає шляхи та засоби досягнення довгострокових цілей діяльності підприємства. В світовій практиці існує велика кількість маркетингових стратегій. В свою чергу, будь-яка маркетингова стратегія визначає вектор дій підприємства і по відношенню до споживачів, і по відношенню до конкурентів; є довгостроково-орієнтованою; являє собою засіб реалізації маркетингових цілей підприємства; базується на результатах маркетингового стратегічного аналізу; має певну підпорядкованість в ієрархії стратегій підприємства; визначає ринкове спрямування діяльності підприємства; є складове частиною формування маркетингової стратегії, який має певну логіку, послідовність і циклічність.

Список літератури:

1. Дернова Ю.М. Формування маркетингової стратегії підприємства/ Ю.М. Дернова // Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання: зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси: Маклаут, 2012. – С. 68-69.
2. Попкова Е.Г. Особенности использования маркетинговых моделей в процессе управления маркетинговой деятельностью компании / Е.Г. Попкова, А.П. Суворина // Маркетинг в России и за рубежом. – 2010. – № 2. – С. 3-11.
3. Гайдаенко Т.А. Маркетинговое управление / Т.А. Гайдаенко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Эксмо, МИРБИС, 2008. – 512 с.
4. 17 моделей построения стратегии. Коллекция концептуальных моделей, которые могут лечь в основу маркетингово плана // Маркетолог. – 2007. – № 4. – С. 16-22.
5. Квятковська Л.А. Механізм оцінки маркетингової стратегії / Л.А. Квятковська // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – Т. 2. – С. 98-104.

Балдинюк А.Г., Миненко К.С.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ХАРАКТЕРИСТИКА МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация
В статье определены основные маркетинговые стратегии, используемые на практике ведения бизнеса. Приведена характеристика каждой стратегии. Указано особенности использования маркетинговой стратегии. Определены основные положительные моменты использования стратегий. А также отмечено необходимость использования этих стратегий при осуществлении предпринимательской деятельности.
Ключевые слова: маркетинговая стратегия, стратегия трех «К», стратегия трех ценностных критериев, модель пяти конкурентных сил Портера, SWOT-анализ, матрица оценки возможностей, концепция сеть ценностей, матрица оценки возможностей, стратегия оценки рисков, модель стратегической группы, матрица SPACE, матрица BCG, матрица конкурентного преимущества, матрица GE или матрица МакКинсли, матрица направленной политики, концепция стратегического планирования Abell, типология Ф. Котлера.

Baldinyuk. A.G., Minenko K.S.
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

THE CHARACTERISTICS OF MARKETING STRATEGIES AT A MODERN STAGE DEVELOPMENT OF WORLD ECONOMY

Summary
In article the main marketing strategy that are used in practice of business are defined. The characteristic of each strategy is provided. The specific features of use of marketing strategy are mentioned. The main positive moments of using of marketing strategy are defined. And also it is noted need the of use of these strategy at implementation of business activity.
Keywords: marketing strategy, strategy of three «К», strategy of three valuable criteria, model of five competitive forces of Porter, SWOT analysis, a matrix of an assessment of opportunities, the concept a network of values, a matrix of an assessment of opportunities, strategy of an assessment of risks, model of strategic group, SPACE matrix, BCG matrix, a matrix of competitive advantage, a matrix of GE or Makkinsli's matrix, a matrix of the directed policy, the concept of strategic planning of Abell, F. Kotler's typology.

УДК 51.71

ОГЛЯД І АНАЛІЗ ПРИНЦИПІВ ТА МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕЧНОЮ ЕВОЛЮЦІЄЮ ПІДПРИЄМСТВА

Баранов О.В.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

У статті розглянуто принципи, закони і моделі управління безпечною еволюцією підприємства. Проаналізовані риси різних принципів і законів щодо їх важливості при створенні інформаційної системи управління еволюцією підприємства. Розглянуто варіанти стабілізації еволюції підприємства в умовах нестабільності в політичній, економічній та соціальних сферах. Математичні моделі які можуть бути корисними для створення інформаційної системи мають складатись з декількох окремих моделей для створення найбільш гнучкої системи та зберегти високу якість рішень, що пропонуються системою. Проведені дослідження є складовою загальної роботи зі створення інформаційної системи управління безпечною еволюцією підприємства.
Ключові слова: принцип, закон, модель, економічна система, інформаційна система, управління, еволюція, підприємство.

Постановка проблеми. В умовах повсякденної нестабільності в масштабах країни стає вкрай важливим вирішення проблеми вчасного прийняття рішень та визначення того самого курсу розвитку (еволюції) підприємства, який би дозволив йому помножувати свою діяльність не зважаючи на різноманітні фактори як зовнішні, так і внутрішнього характеру. Для такого стану необхідно впровадження деякої системи, яка б надавала ланці керівників необхідну інформацію та рекомендації щодо подальшого розвитку. Яку б форму ця, неодмінно корисна, система не мала, вона все одно буде базуватися на окремій сукупності принципів та моделей управління еволюцією підприємства. Ця сукупність повинна бути надзвичайно гнучкою, що має дозволити досягти швидкого відгуку системи на різноманітні події, які, в тій чи іншій мірі, впливають, хоча б опосередковано, на сукупний стан підприємства. Для цього необхідно, в першу чергу, розширювати діапазон функціонування підприємства через розвиток прилеглих виробництв, які б контролювались та виконувались зовнішніми суб'єктами господарювання. Бо чим більша та взаємопов'язана буде сама сукупність ланок підприємства, а також, чим ширше буде спектр виробництв товарів та послуг його підрозділів – тим більшою буде територія для маневру в разі настання скрутних часів для компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом десятків років цього сторіччя питання створення деякої системи яка б допомагала керівництву підприємств приймати рішення з більшою ефективністю ставало неодноразово але остаточного «ідеального ефекту» ще не досягнуто, а саме тому ця тематика досі актуальна. Будь які системи управління підприємствами базуються на принципах управління та моделях, які дозволяють, з великою ймовірністю, виявляти сприятливі для підприємства рішення [1]. Автоматизовані інформаційні системи управління [2, с. 39] з кожним роком стають все більш корисними для підприємств різних рівнів, а тому розгляд принципів та моделей з метою поліпшення рис які характерні системам що дозволяють впливати на управління безпечною еволюцією підприємства актуальний через малий рівень висвітлення в літературних джерелах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика створення автоматизованих інформаційних систем управління безпечною еволюцією підприємства досить складна, а тому її вирішення необхідно починати з меншої із складових, а саме – з огляду принципів та моделей які можуть використовуватись для майбутнього створення такої автоматизованої інформаційної системи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є огляд існуючих принципів та моделей управління безпечною еволюцією підприємства, а також порівняння механізмів які лежать в основі цих принципів та моделей. Через велику кількість підходів до моделювання створюються зручні умови для створення сукупних математичних моделей які будуть вклю-

© Баранов О.В., 2014

чати в себе усі позитивні риси вже відомих принципів та моделей але, при цьому, негативні складові цих підходів можна буде спробувати зменшити або ж, навіть, виключити.

Виклад основного матеріалу. Огляд підходів до створення математичних моделей необхідно розпочинати з принципів які, досить часто, в тій чи іншій формі, входять до базисного рівня математичних моделей які будуть розглядатись далі.

Промислове підприємство, як правило, являє собою відкриту виробничу систему, а тому воно повинно функціонувати за законами та принципами економічних систем [3, с. 11]. До скарбниці принципів, які мають відношення до управління безпечною еволюцією підприємства, можна віднести наступні [3, с. 14-15]:

1. Принцип збереженості упорядкованості.
2. Принцип неповноти інформації.
3. Принцип Ле-Шательє-Брауна.
4. Принцип економії енергії Л. Онсагера.
5. Принцип прогресуючої спеціалізації.
6. Принцип обов'язкового заповнення ринкових ніш.
7. Принцип множинності ринкових суб'єктів.
8. Принцип оманливого благополуччя.

Якщо звести всі ці принципи до сукупної таблиці, то можна буде розташувати їх за такими категоріями в таблиці 1 (номера принципів відповідають номерам переліку).

Таблиця 1

Сукупна таблиця принципів управління безпечною еволюцією підприємства за категоріями

Ключова риса принципу	Номер принципу							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Стосується окремих підрозділів підприємства	+	+		+	+			+
Базується на зовнішніх факторах, що впливають на діяльність підприємства		+	+			+	+	
Базується на внутрішніх факторах, що впливають на діяльність підприємства	+	+		+	+			
Акцентує увагу на усесторонньому аспекті інформації по діяльності підприємства		+				+	+	+
Акцентує увагу на конкурентних особливостях діяльності підприємства		+				+	+	
Рівноважне відстеження як позитивних моментів виробничої діяльності, так і можливих негативних наслідків		+	+	+				+

Джерело: розроблено автором

Як можна побачити з таблиці, найбільш широким є покриття другого принципу який стосується неповноти інформації і формулюється наступним чином: «Інформації про можливий розвиток зовнішнього середовища та самого підприємства завжди недостатньо для апріорного судження про ступінь змін в перспективі». Цей принцип носить основоположний характер в формуванні системи з управління безпечною еволюцією будь-якого підприємства.

Також до принципів які розглядаються можна віднести закони які стосуються питання управління безпечною еволюцією підприємства. Кількість законів велика, а тому має сенс в приділенні уваги до найбільш відомих законів [3, с. 11]:

– Закон випереджаючого зростання виробництва засобів виробництва.
– Закон попиту та пропозиції.
– Закон вартості.
– Закон економії часу.

Ці закони, без сумніву, є одними з найбільш відомих, але їх вплив на виробничий процес має занадто фундаментальний характер. Тому й необхідно приділяти увагу до законів які більш конкретно стосуються питання управління підприємством в нестабільних економічних та політичних умовах. Якщо при цьому прийняти за умову не погіршення ситуації, то це й значить – забезпечити безперервну еволюцію підприємства.

Для цього необхідно повернутись до тези яка розглядалася раніше в цій статті, а саме – до необхідності своєрідної децентралізації пріоритетів в розвитку окремих підрозділів підприємства, а також й розширення сфери впливу підприємства на процеси які раніше виконували сторонні підприємства.

Розширення спектру послуг та виробництва окремого підприємства дає можливість більш гнучкого управління в умовах нестабільної економічної, політичної та соціальної ситуацій. В найширшому варіанті, підприємство зможе, змістивши пріоритети, сконцентруватись на діяльності окремого підрозділу який зможе компенсувати втрати підприємства від основної діяльності. А це вже підпадає під закон необхідної різноманітності: «Підприємство, як відкрита виробнича система, не може складатися з абсолютно ідентичних елементів (підрозділів), а повинно мати структури функціонального призначення, ієрархічну організацію і інтегративні рівні». При цьому, належність різноманітних підрозділів в структурі підприємства залежить від галузевої належності, видів діяльності, рівня спеціалізації та кооперування, концентрації та комбінування на підприємстві [3, с. 13]. При цьому існує також і зворотна сторона питання, а саме – зріст разом з розмірами підприємства й інформаційних, матеріальних та фінансових потоків, що, в свою чергу, призводить до ускладнення процесу управління, зниження ефективності діяльності підприємства. Тому керівники повинні обрати золоту середину в цьому розширенні підприємства, настільки тонку, що вона водночас підвищує його гнучкість в несприятливих для розвитку умовах та мінімалізує ускладнення організації роботи підприємства. Все це відповідає ще одному закону, а саме – закону ускладнення організації [3, с. 13].

Стабільна еволюція будь-якого підприємства неможлива без єдності системи підприємство – зовнішнє середовище, а тому, розглядати рівень гнучкості підприємства, без урахування закону бумеранга, неможливо. Тому що все, що є продуктом виробництва підприємства та споживається суспільством, через деякий час потрапляє у відходи, що потребують утилізації.

При огляді законів та принципів окремо можна виділити такі, що мають найбільше відношення до питання управління безпечною еволюцією підприємства в умовах несприятливої ситуації:

– принцип неповної інформації;
– закон необхідного різноманіття;
– закон ускладнення організації;
– закон єдності підприємства та зовнішнього середовища;
– закон бумеранга.

Використання цих законів та принципів в першу чергу дозволить організувати систему допомоги прийняття рішення з управління безпечною еволюцією підприємства. Але для підвищення якості рішень, що пропонує система, необхідно підключити до неї математичну модель, здатну точно описати

усі процеси, що стосуються сфери діяльності підприємства та, попередньо проаналізувавши, надати рекомендацію з управління підприємством в скрутних умовах.

Розгляд математичних моделей можна розпочати з моделі Леонт'єва, яка є класичною моделлю міжгалузевого аналізу підприємства. Розглядається економічна система, сфера виробництва якої складається з n галузей, випускає n видів продукції в якій кожна галузь випускає лише один вид продукції. При цьому, якщо ввести вектори валового випуску X, матрицю прямих витрат A і вектор кінцевого споживання Y:

$$X = \begin{pmatrix} x_1 \\ \dots \\ x_n \end{pmatrix}, A = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & \dots & a_{nn11} \end{pmatrix}, Y = \begin{pmatrix} y_1 \\ \dots \\ y_n \end{pmatrix}.$$

Модель Леонт'єва можна записати в матричному вигляді:

$$X = AX + Y.$$

В залежності від продуктивності матриці матеріальних витрат A з'ясовується існування хоча б одного режиму роботи галузей даної економічної системи, при якому кожного продукту випускається більше, ніж витрачається на його виробництво [4, с. 144].

Модель Леонт'єва досить рамкова і не може використовуватись в процесі реального обчислення даних для управління безпечною еволюцією підприємства через свою жорстку прив'язаність до галузей замкнутого виробництва з однаковою кількістю галузей.

Оскільки вже розглянуто один приклад простої моделі, подальше розглядання спрямовано на методи та моделі багатовимірного факторного аналізу. Як приклад, обираємо модель факторного аналізу.

Модель факторного аналізу складається в тому, що вихідні показники виражаються через мале число загальних факторів:

$$X_i = \sum_{j=1}^{m} a_{ij} Y_j + \vartheta_i, \qquad i = 1,2,\dots,k$$

або

$$X = A \cdot Y + V \cdot e,$$

де $A = \|a_{ij}\|_{k \times m}$ – матриця факторних навантажень, $V = diag(\vartheta_1, \vartheta_2, \dots, \vartheta_k)$, $m < k$..

Факторні моделі дозволяють проводити кількісний аналіз акціонерного капіталу (вибір пакета акцій, оцінка ефективності управління портфелем активів, визначення можливого доходу) [5, с. 86].

На базі груп принципів та моделей можливе створення системи управління підприємством. Структурна схема управління представлена у вигляді взаємодії управляючої та керованої систем на рис. 1 [6, с. 21].

На схемі прийняті наступні позначення:

$Z_{<k>}(t) = < z_1(t), z_2(t), \dots, z_k(t) >$ – обурюючі змінні, що характеризують вплив навколишнього середовища на систему управління в момент часу t;

$U_{<m>}(t) = < u_1(t), u_2(t), \dots, u_m(t) >$ – управляючі змінні, що характеризують цілеспрямований вплив управляючої системи на керовану систему в момент часу t;

$X_{<n>}(t) = < x_1(t), x_2(t), \dots, x_n(t) >$ – змінні стану, що характеризують стан керованої системи в момент часу t;

$Y_{<r>}(t) = < y_1(t), y_2(t), \dots, y_r(t) >$ – вихідні змінні, що характеризують вихідну ситуацію, або вплив системи управління на навколишнє середовище, в момент часу t;

$H_{<l>}(t) = < h_1(t), h_2(t), \dots, h_l(t) >$ – спостережувані змінні – це змінні стану та вихідні змінні, які спостерігаються керуючою системою в момент часу t;

$\psi_{<r>}$ – символ вектор-функції.

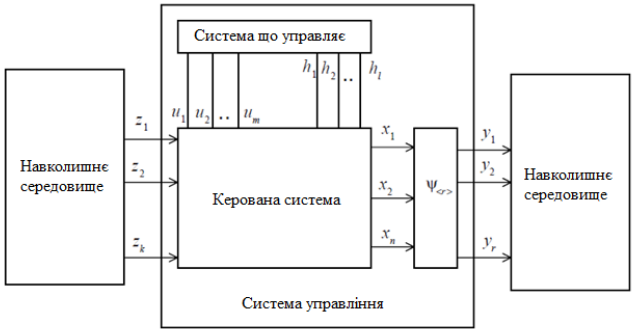

Рис. 1. Структурна схема системи управління

Джерело: [6]

Використовуючи введені змінні, можна скласти наступну математичну модель системи управління:

$$\left.\begin{aligned} X_{\langle n \rangle}(t) = \Phi_{\langle n \rangle}\left(X_{\langle n \rangle}(t_0), U_{\langle m \rangle}(t), Z_{\langle k \rangle}(t), H_{\langle l \rangle}(t), t\right), \\ X_{\langle n \rangle}(t) \in A(t), \\ U_{\langle m \rangle}(t) \in B(t), \\ H_{\langle l \rangle}(t) \in C(t), \\ t \in [t_0, T], \end{aligned}\right\}$$

де $X_{(n)}(t_0)$ – початковий стан керованої системи;

A(t) – область допустимих значень векторів змінних стану керованої системи;

B(t) – область допустимих значень векторів керуючих змінних;

C(t) – область допустимих значень векторів спостережуваних змінних [6, с. 22-23].

Ця система описує природу теорії управління організаційними системами до яких частково належать і підприємства. Така система вже більш гнучка та дозволяє більш повно описати процеси, що відбуваються на виробництві та підприємстві в цілому.

Висновки і пропозиції. В процесі огляду принципів та законів, що стосуються управління безпечною еволюцією підприємства, були виділені окремі принципи та закони, які найбільш точно підходять для майбутнього створення інформаційної системи. Мова йде про принцип неповної інформації, який в значній мірі обмежує простір для моделювання, а також про закон ускладнення організації, який не дозволяє безмежно розширювати підприємство, а вимагає розсудливого рішення щодо необхідного розміру, при досягненні якого підприємство зможе безпечно еволюціонувати в складних умовах нестабільної економічної, політичної та соціальної ситуацій.

Список літератури:

1. Вітлінський В. В. Моделювання економіки [Текст] : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2003. – 407 с.
2. Мыльник В. В. Исследование систем управления: учебное пособие для вузов / В. В. Мыльник, Б. П. Титаренко, В. А. Волочиенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М: Академический Проект, 2003. – 352 с. – ISBN 5-8291-0262-5.
3. Жариков В. В. Математическое моделирование эффективного производства в условиях конкуренции: монография / В. В. Жариков. – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2004. – 100 с. – ISBN 5-8265-0298-3.
4. Шикин Е. В. Математические методы и модели в управлении / Е. В. Шикин, А. Г. Чхартишвили. – М. : ДЕЛО, 2000. – 431 с.

5. Поттосина С. А. Экономико-математические модели и методы: учеб. пособие для студ. Экон. Спец. БГУИР всех форм обуч. / С. А. Поттосина, В. А. Журавлев. – Мн.: БГУИР, 2003. – 94 с. – ISBN 985-444-484-8.
6. Заболотский В. П. Математические модели в управлении: учебное пособие / В. П. Заболотский, А. А. Оводенко, А. Г. Степанов. – СПб: СПбГУАП, 2001. – 196 с. : ил. – ISBN 5-8088-0063-3.

Баранов А.В.
Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля

ОБЗОР И АНАЛИЗ ПРИНЦИПОВ И МОДЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОЙ ЭВОЛЮЦИЕЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены принципы, законы и модели управления безопасной эволюцией предприятия. Проанализированы особенности различных принципов и законов с точки зрения их важности при создании информационной системы управления эволюцией предприятия. Рассмотрены варианты стабилизации эволюции предприятия в условиях нестабильности в политической, экономической и социальных сферах. Математические модели которые могут быть полезными для создания информационной системы должны состоять из нескольких отдельных моделей для создания наиболее гибкой системы и сохранить высокое качество решений, предлагаемых системой. Проведенные исследования являются составной частью общей работы по созданию информационной системы управления безопасной эволюцией предприятия.
Ключевые слова: принцип, закон, модель, экономическая система, информационная система, управление, эволюция, предприятие.

Baranov A.V.
Volodymyr Dahl's East Ukrainian National University

REVIEW AND ANALYSIS OF ENTERPRISE'S SAFE EVOLUTION MANAGENENT METHODS AND MODELS

Summary
The article describes the principles, laws and management models of safe company's safe evolution. Features of the various principles and laws were analyzed according to their importance in creation of informational system that manages company's evolution. Different options were considered to stabilize enterprise's evolution in instable conditions of political, economic and social spheres. The mathematical models that may prove to be useful in creation of an information system should consist of several separate models in order to create the most flexible system and keep high quality of solutions offered by the system. The research that was conducted is the part of the overall effort to establish an information management system of safe evolution of the enterprise.
Keywords: principle, law, model, economic system, information system, management, evolution, enterprise.

УДК. 330.3

ІННОВАЦІЙНА ДЕТЕРМІНАНТА МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Берестецька П.В.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Теоретично досліджено класифікацію видів інноваційної конкурентоспроможності у розрізі новітньої профільної літератури. Проаналізовано вплив інноваційної складової на виробничий процес як одну із його основних детермінант. Проаналізовано ефективність імплементації інноваційної детермінанти та виділено етап, на якому залучення є найбільш ефективним.

Ключові слова: інновація, конкурентоспроможність, детермінанта, економічна діяльність, науково-технічний прогрес.

Постановка проблеми. Інноваційна детермінанта конкурентоспроможності підприємств є відносно новим поняттям, що змінює свої основні характеристики з плином часу та тенденціями світового розвитку, потребує постійного вивчення, моніторингу та відстеження новітніх тенденцій. Його проблематика заключається у необхідності постійного оновлення інформації, огляду питання з точки зору географічного розташування суб'єкта економічної діяльності, впливу держави та її програм, галузевої диверсифікації. Всі ці фактори разом формують підґрунтя до розвитку та змін у інноваційній детермінанті підприємства, роблять питання дуже широким та тим, що має бути вивченим з різних точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність – поняття, що досліджується протягом усього періоду існування економічної науки як такої. Сутність конкурентоспроможності, її детермінант та форм впливу на реальний сектор економіки вивчалися представниками класичної політекономії (Сміт А., Рікардо Д.), вченими XX століття, що акцентували свою увагу на питаннях конкурентоспроможності ринкової економіки як на макроекономічному рівні держав так і на мікроекономічному рівні окремих галузей та виробників (Кейнс Дж., Маршалл А., Портер М., Шумпетер Й., Пізано Г. та інші) та продовжує активно вивчатися вітчизняними та зарубіжними вченими XXI століття (Мерчанський В., Клочко В., Горячук В., Ліарговас П., Момая К., Антонюк Л., та інші). Виділення інноваційної складової конкурентоспроможності як окремої детермінанти відбулося порівняно нещодавно, кінець XX – початок XXI століття [1]. Причиною тому став швидкий розвиток науково-технічного прогресу, оптимізація діяльності та скорочення видатків підприємств за рахунок впровадження новітніх технологій, заміна людського фактору механізованим. Поява та генезис поняття інновації та інноваційної детермінанти міжнародної конкурентоспроможності вивчався такими представниками економічної думки як Барлетт А. та Гхошал С., Доз І. та Прахалад Ж., Хамел Г., що акцентували свою увагу на інтернальних факторах виробничого процесу, таких як вдала структура, освіченість персоналу, готовність до впровадження інноваційних рішень. Дані вчені визначили їх як ключові у конкурентоспроможності підприємства [2]. Сьогодні наразі інноваційна складова конкурентоспроможності вивчається такими українськими та іноземними вченими як Швиданенко О., Антонюк Л., Тараненко І., Черваньов Д., Жилінська О., Момая К., Депперу Д., Ліарговас П., Скандаліс К. тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, інноваційна детермінанта міжнародної конкурентоспроможності підприємств фігурує у великій кількості видань, питання активно вивчається багатьма вченими, науковці розглядають його з різних кутів зору, всебічно охопити його наразі не можливо так як інноваційна детермінанта не є статичною та постійно змінюється. Дана робота теж має на меті дослідити інноваційну складову конкурентоспроможності та знайти відповідь на не вирішену частину загальної проблеми інноваційної детермінанти, а саме на якому етапі виробничого процесу залучення інноваційної складової буде найбільш ефективним. Яка з форм інновації як конкурентної детермінанти є найбільш ефективною та широковживаною.

Мета статті. Отже, метою роботи є аналіз відкритих даних трьох обраних різногалузевих підприємств, основним критерієм відбору яких був успішний фінансовий результат на 2013 р., задля оцінки найбільш ефективних шляхів імплементації інноваційної складової у часовому циклі життя підприємства.

Виклад основного матеріалу. Із великої кількості новітніх публікацій вчених, маємо зосередити увагу на наступних викладених нижче.

Купцов М. у своїй праці «Інновації як основа конкурентоспроможності підприємства» зазначає, що постіндустріальне суспільство змінює значущість основних детермінант із капіталу на інтелектуальний капітал, із доступу до ринків збуту до безперервного навчання (Табл. 1). Діяльність підприємств зазнає суттєвих змін за рахунок глобалізації процесів та залучення технологій, що пришвидшують їх розвиток.

Таблиця 1

Зміна характеристики економічної діяльності від доіндустріального до постіндустріального суспільства

Доіндустріальне суспільство	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство
Земля	Праця	Знання
Природні ресурси	Капітал	Інтелектуальний капітал
Населення	Доступ до ринків збуту	Безперервне навчання
Сільське господарство, лісництво, добування корисних копалин	Виробництво	Сфера послуг

Джерело: [3]

Висловлюється думка, що інновація може стати конкурентною перевагою підприємства тільки у комплексі з іншими факторами, імплементація інновацій йде паралельно основному процесу виробництва, не передує йому.

Іванова Е. у своїй праці «Інновації як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємств»

© Берестецька П.В., 2014

вивела наступну структуру етапів досягнення успіху в конкуренції підприємств:

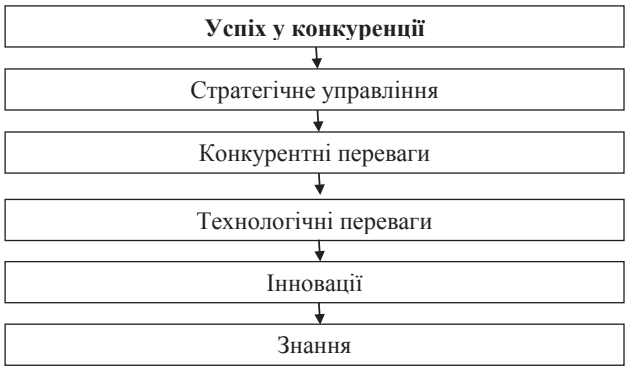

Рис. 1. Етапи досягнення успіху у конкурентній боротьбі

Джерело: [4]

Стверджується, що інновації у будь-якій галузі імплементуються тільки після більш значущих факторів, таких як стратегічне управління, конкурентні та технологічні переваги. Тільки після вдалого впровадження першочергових, вчасне залучення інноваційної детермінанти дасть необхідний позитивний результат на діяльність суб'єкта господарювання.

Праслов А. у своїй статті «Класифікація інновацій та їх сутність» стверджує, що з точки зору прив'язки до окремої сфери діяльності, інновації можна поділити на технологічні, виробничі, торгівельні та соціальні [5]. Автор вважає, що конкурентоспроможність підприємства напряму залежить від його інноваційного потенціалу та швидкості його впровадження, чим раніше – тим ефективніше. Імплементація інноваційної складової передує процесу основного виробництва.

За даними Індексної методології Делойт, викладеної у звіті «Глобальний Виробничий Індекс Конкурентоспроможності, 2013 р.», виділено 40 значущих складових конкурентоспроможності підприємства. Перші дві із рівнями 10.00 та 8.82, відповідно, зайняли «якість та можливість ефективної наукової роботи інженерів та науковців» та «якість та доступність робочої сили» [6]. Отже, простежується суттєва значущість даної детермінанти у постіндустріальному суспільстві, що має очікуваний ефект і на мікрорвні окремих економічних одиниць.

За даними Конференції з Торгівлі і Розвитку ООН «Топ-100 нефінансових ТНК світу, ранжируваних за іноземними активами» станом на червень 2014 р., Топ-3 стали ТНК «Дженерал Електрик», «Роял Датч/Шелл» та «Тойота Моторс» (див. табл. 2).

«Дженерал Електрик» є однією із 12 фірм, що зазнали первинного індексування Доу Джонс в 1896 р. [8]. «Дженерал Електрик» – єдина з них, що все ще індексується. Більше ніж сторіччя успішної виробничої діяльності було досягнуто шляхом постійного інноваційного росту. Основа вдалої роботи «Дженерал Електрик» – постійна безперервна продуктова інновація. Кофін Ч., керівник компанії до 1922 р., притримувався тактики активного та швидкого залучення інновацій, що йшли паралельно із агресивним захистом патентів підприємства. В 1900 р. Кофін відкрив перший Науково-дослідницький центр, що успішно завершив процес створення системи освітлення лампами розжарювання. Дана технологія гарантувала «Дженерал Електрик» швидкий подальший розвиток. У звітах починаючи із 1982 р., року фактичного запуску виробничого процесу підприємства, до 2011 р. маємо прямі та опосередковані посилання на інноваційні стратегії, процес їх імплементації був безперервним та впроваджувався паралельно із основним процесом виробництва. На даний момент компанія володіє науково-дослідницькими центрами не тільки на території США, але і за її межами (Бразилія, Китай, Німеччина та Індія) у кількості більше 10 одиниць. Результатом впровадження інноваційної складової у комплексі із іншими факторами стали наступні успішні показники діяльності компанії на 2012 р.: операційний прибуток 147 млрд. дол. США, ріст в індустріальному сегменті +10%, кожен рік патентуються близько 2000 інновацій, рентабельність інвестицій 11,7%. «Дженерал Електрик» в 2013 р. зайняла 1 місце у списку самих етичних компаній світу.

«Роял Датч/Шелл» почала свій виробничий процес в США, як на новому ринку збуту продукції, із операцій купівлі – продажу імпортованого із Суматри бензину в 1912 р. [9]. Конкурентною перевагою компанії була ціна на товар, яка була порівняно нижчою. Із виручених із продажу коштів, «Роял Датч/Шелл» заснувала дочірню компанію «Роксана Петролеум» в 1912 р., що виробляла нафту. Компанія не інвестувала в інноваційні розробки суттєві кошти, її стратегією на етапі розвитку підприємства було не покращення якості продукту, а захоплення нових ринків збуту за рахунок жорсткої підприємницької експансії та диверсифікації виробленого товару. Необхідність впровадження інновацій з'явилася лише в 1928 р., за десять років після заснування, «Роял Датч/Шелл» у своєму філіалі в США заснувала перший науково-дослідницький центр із нафтохімічних досліджень. Даний проміжок часу обумовлюється тим, що «Роял Датч/Шелл» не мала необхідного рівня вільних коштів для інвестування в інновації. 1928 р. для компанії став визначним. Науково-дослідницький центр підприємства винайшов новий процес виробництва хімічних речовин для бензину – із харчових та технічних відходів. Дане відкриття гарантувало «Роял Датч/Шелл», в свою чергу, швидку та остаточну експансію в даному ринковому сегменті. В 1929 р. бензин «Роял Датч/Шелл» був основним на всій

Таблиця 2

Топ-100 нефінансових ТНК світу, ранжируваних за іноземними активами

№ п-п	Корпорація	Країна створення	Галузь	Активи, млн. дол. США		Рівень продаж, млн. дол. США		Зайнятість, од. працівників	
				Іноземні	Загальні	Експорт	Загальний об'єм	У філіях за кордоном	Загальна
1	Дженерал Електрик	США	Електрика	331160	656560	74038	142937	135000	307000
2	Роял Датч/ Шелл	Велико-британія	Нафтова	301898	357 512	275651	451235	67000	92000
3	Тойота Моторс	Японія	Автомобіле-будування	274380	403088	171230	256380	137000	333498

Джерело: [7]

території США. Дана експансія на новий ринок голландсько-британської компанії була неможлива без імплементації інноваційної складової, мала місце продуктова інновація як і в попередньому випадку. На сьогодні «Роял Датч/Шелл» здійснює виробничу діяльність в більш ніж 140 країнах світу, в США її дочірня компанія з штаб-квартирою у м. Х'юстон, штат Техас, є одним з найбільших підприємств «Роял Датч/Шелл». Результатом впровадження інноваційної складової у комплексі із іншими факторами стали наступні успішні показники діяльності компанії на 2013 р.: виручка 451,2 млрд. дол. США, дохід 16,5 млн. дол. США, чисті капітальні інвестиції 44 млрд. дол. США, інвестиції у дослідження та розробки 1,3 млрд. дол. США.

«Тойота Моторс» – найбільша японська компанія, що почала свій історичний рух на шляху становлення в 1933 р., заснувавши відділ з автомобілебудування на підприємстві, профілюючим товаром котрого були автоматичні ткацькі станки [10]. «Тойота Моторс» відділився та почав самостійну діяльність в 1937 р. Компанія здійснювала безперервне залучення інноваційної складової. В 1930 р. «Тойота Моторс» першим вдався до розробки автомобілів із бензиновим двигуном. В 1934 р. компанія виробила свій піонерний двигун типу А, котрий був використаний в першій моделі пасажирського автомобіля А1 в травні 1935 р. На даний момент компанія акцентує свою діяльність на товарній інновації у розрізі її екологічності, переходу від бензину до дизельного палива, розробці машин на електричних двигунах. Машинобудування – галузь, що завжди пов'язана із жорсткою конкуренцією, а саме покращенням технічних характеристик продукту, оптимізацією споживання пального, ергономічністю та економічністю дизайну продукту тощо. «Тойота Моторс» залучала продуктову інновацію від початку своєї діяльності та продовжує свою діяльність у цьому ключі, що гарантує їй третє місце у Топ–100 нефінансових ТНК світу. Підтвердженням тому є фінансові результати компанії станом на 3й квартал 2014 р.: виручка 217,5 млрд. дол. США, інвестиції у дослідження та розробки 7,71 млн. дол. США.

Висновки і пропозиції. Отже, беручи до уваги все вищезазначене, треба відмітити, інноваційна детермінанта конкурентоспроможності прогресує у своїй значущості із розвитком постіндустріального суспільства. Із-за швидкого розвитку та віртуалізації економічного середовища, інноваційна детермінанта набуває ключового значення в діяльності підприємств як на мікро-, так і на макрорівнях.

Головною формою інновації є продуктова інновація, що є найбільш вираженою у діяльності великих ТНК. Продуктова інновація має на меті виробництво товару із новими або покращеними характеристиками задля збільшення загального попиту на товари конкретної економічної одиниці. Диверсифікація із залученням продуктової інновації також необхідна для мінімізації ризиків як у короткостроковій так у довгостроковій перспективі роботи підприємства.

Визначення періоду імплементації інноваційного процесу на підприємствах є індивідуальним явищем. Підтвердженим фактом є залежність ефективності виробництва та зростання продажу товарів від впровадження інновацій та патентування технологій, дані явища є прямо пропорційними. Чим швидше впроваджуються новітні технології, тим більш оптимізованим буде процес виробництва, тим ефективніший буде кінцевий результат діяльності.

Пропозицією для національного виробника може стати якомога більший моніторинг новітніх тенденцій та інноваційних рішень підприємств того самого профілю в розвинутих країнах. У глобалізованому суспільстві доступ до інформації набагато швидший, що дозволяє корегувати діяльність підприємств з огляду а новітні інноваційні тенденції. Беручи до уваги складну економічну ситуацію в державі, продуктові інновації та їх активне залучення в підприємницьку діяльність національного виробника наразі можливе лише у випадку залучення іноземних інвестицій.

Список літератури:

1. Тараненко І.В. Інноваційна конкурентоспроможність країн у сучасних умовах глобалізації: монографія / І. В. Тараненко; Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля. –Дніпропетровськ, 2013. – С. 154.
2. Depperu D. Analyzing international competitiveness at the firm level: concepts and measures [Electronic Resource] // P. 5. – Mode of access: URL http://www.researchgate.net/publication/228681715_Analyzing_international_competitiveness_at_the_firm_level_concepts_and_measures/links/02e7e52031fae57208000000 – Title from the screen.
3. Купцов М.М. Инновации как основа конкурентоспособности предприятия [Электронный ресурс] // Современная конкуренция. – 2007. – № 5. – С. 2. – Режим доступу: URL: http://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-kak-osnova-konkurentosposobnosti-predpriyatiya
4. Иванова Е.А. Инновации как фактор повышения конкурентоспособности предприятий [Электронный ресурс] // Вестник Таганрогского института управления и экономики. – 2010. – № 1. – С. 2. – Режим доступу : URL: http://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-kak-faktor-povysheniya-konkurentosposobnosti-predpriyatiy
5. Праслов А.А. Классификация инноваций и их сущность [Электронный ресурс] // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – № 37/ – Т. 14 – С. 6. – Режим доступу : URL: http://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya–innovatsiy–i–ih–suschnost
6. Deloitte. Global Manufacturing Competitiveness Index 2013 [Electronic Resource] // Council on Competitiveness. – P. 51. – Mode of access: URL: http://www.deloitte.com/assets/Dcom-UnitedStates/Local%20Assets/Documents/us_pip_GMCI_11292012.pdf
7. UNCTAD. Web table 28. The world's top 100 non-financial TNCs, ranked by foreign assets, 2014 [Electronic Resource] // UNCTAD. – P. 1. – Mode of access: URL: http://unctad.org/en/pages/DIAE/World%20Investment%20 Report/Annex-Tables.aspx
8. Downie H. and McMurray A. General Electric's Lessons in Product Innovation [Electronic Resource] // Proceedings of the 19th International Business Research Conference. – 2013. – P. 1. – Mode of access: URL: http://www.strategy-business.com/article/re00222?pg=0 – Title from the screen.
9. Shell Oil Company – Company Profile, Information, Business Description, History, Background Information on Shell Oil Company [Electronic Resource] // Mode of access: URL: http://www.referenceforbusiness.com/history2/23/Shell-Oil-Company.html – Title from the screen.
10. Toyota: A story driven by innovation [Electronic Resource] // Mode of access: URL: http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon& contentid=20140920218780 – Title from the screen.

Берестецкая П.В.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕТЕРМИНАНТА МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБОНОСТИ ПРОИЗВОДИТЕЛЯ

Аннотация
Теоретически исследовано классификацию видов инновационной конкурентоспособности в разрезе новейшей профильной литературы. Проанализировано влияние инновационной составляющей на производственный процесс как одной из его основных детерминант. Проанализировано эффективность имплементации инновационной детерминанты и выделено этап, на котором ее введение наиболее эффективное.
Ключевые слова: инновация, конкурентоспособность, детерминанта, экономическая деятельность, научно-технический прогресс.

Berestetska P.V.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

INNOVATIVE DETERMINANT OF INTERNATIONAL COMPATITIVENESS OF MANUFACTURER

Summary
Theoretically explored innovation competitiveness type classification in scope of nowadays literature. Influence of innovation component on manufacturing process as one of the main current component is being traced. Efficiency of innovation determinant implementation is being analyzed, allocated the step, when innovation implementation has most of the effect.
Keywords: innovation, competitiveness, determinant, economic activities, scientific and technological progress.

УДК 336.71:658.016.7(477)

ФІНАНСОВЕ ОЗДОРОВЛЕННЯ БАНКІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Білоус С.В.
Харківський інститут банківської справи
Національного банку України

У статті досліджується як проводиться фінансове оздоровлення комерційних банків, особливості його застосування. Звертається увага на процедури фінансового оздоровлення або реорганізації банків як системи заходів щодо стабілізації діяльності банку. Основні причино-наслідкові зв'язки, що мають місце у процесі банкрутства та подальшого оздоровлення банку. Розглянуто заходи щодо фінансового оздоровлення банку. А також випадки, в яких приймається рішення про фінансове оздоровлення або реорганізацію банку.
Ключові слова: фінансове оздоровлення, санація, банкрутство, реорганізація, ліквідація, платоспроможність.

Постановка проблеми. За довгий час існування банківської системи України кожен рік багато банків зазнають негативного впливу від різних факторів, що в свою чергу спричиняють ліквідацію та банкрутства банків. Внаслідок цього збільшується кількість втрачених банків, а головне, що ця кількість продовжує зростати і на даний час існує 167 банків, що мають банківську ліцензію.

Через економічну кризу, яка була в 2008-2009 роках, відбулась нестійкість банківської системи України і проявилося це на значному зменшенні прибутковості фінансових установ та збитковості банків. Внаслідок цього банки не в змозі підтримувати свою ліквідність, рівень капіталу та платоспроможність. Навіть великі фінансові установи не витримали таких випробувань. І тому для стабілізації банківської системи України, платоспроможності банків та утримання ліквідності на одному рівні Національний банк України був вимушений застосувати всі примусові та не примусові заходи впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що мало досліджень проводяться щодо визнання банківської установи неплатоспроможною, ліквідації та банкрутства банків, а також і в сфері нормативного забезпечення. Такі науковці, як Р. Бурганов, Ф. Еванс, П. Гохан, А. Мороз, Ю. Нікітін, М. Савлук, А. Турбанов [3], Е. Шабалін, В. Білошапка, А. Тютюнник, С. Онисько, І. Лютий, І. Ніконова та інші, досліджували сучасні метода та форми уникнути краху комерційних банків, а також теоретичні аспекти щодо фінансового оздоровлення.

Також, варто відмітити, що багато питань залишаються невизначеними про вибір методів фінансового оздоровлення банків та їх ефективності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасного стану банків, в яких можна провести процедуру фінансового оздоровлення, або у разі її неможливості – банкрутства та ліквідації, на основі вітчизняного досвіду.

© Білоус С.В., 2014

Виклад основного матеріалу. Нестабільність банківської системи України та кризових явищ в економіці привели до втрати ліквідності та масової збитковості більшістю кредитних установ. В деяких випадках прослідживалось і банкрутство, а в умовах застосування неефективних способів фінансового оздоровлення може привести до ліквідації [3].

Процедура банкрутства кредитних установ має свій ряд особливостей. Ці особливості визначаються тим, що кредитні установи мають велику кількість вкладників та кредиторів, тому їм потрібна особлива увага та спеціально визначене законодавство, що могло б регулювати спори, які з'являються на етапі банкрутства банку.

Україна не має відповідного закону, який би вирішував питання щодо банкрутством банків, а діє лише Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», що відноситься до всіх організацій, установ та підприємств [1]. В Росії, наприклад, існує окремий Федеральний Закон «Про неплатоспроможність (банкрутство) кредитних організацій», тому Україні потрібно запозичити досвід багатьох розвинутих країн, в яких є окремі відповідні органи. А також, необхідність спеціального законодавства щодо банкрутства кредитних установ обумовлена ще й специфікою їх діяльності.

Дослідити проблеми банкрутства банків потрібно починати з'ясування термінології. Вчені в науковій літературі вважають, що поняття «неспроможність» та «банкрутство» не розмежовуються і вживаються як синоніми [4].

Поняття «банкрутство» походить від італійського слова banko rotto, що означає розбитий банк. Відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом» під терміном «банкрутство» розуміють визнану судом неспроможність боржника оздоровити свою платоспроможність та виконати судові вимоги кредиторів не інакше, як через застосування процедури ліквідації [1]. Однак, термін «банкрутство» та «неспроможність» не розмежовуються на законодавчому рівні і останнє є ширшим поняттям в порівнянні з першим. Тому що «банкрутство» стосується тільки задоволення претензій кредиторів, а саме шляхом ліквідації майна боржника.

Банки виступають фінансовими посередниками і залучають чужі грошові кошти та розміщують їх, щоб отримати прибуток з інших осіб. Коли велика кількість кредиторів і боржників дуже важко об'єднувати ліквідні активи для погашення заборгованості, яка виникла перед кредитором. Через це фінансовий стан кредитної установи погіршується, якщо розпочався цей процес, значно швидше, ніж у торгових чи промислових підприємств, і практично невідворотний [3].

Головний принцип, який закладається в основу прийняття заходів по запобіганню банкрутства – тягар усунення неплатоспроможності всієї банківської системи, ярий лягає на власників банку. Щоб запобігти банкрутства потрібно проводити досудові або судові санкції банку. Цей комплекс заходів проводяться власником, уповноваженим органом або особою для фінансового оздоровлення кредитної установи, а саме шляхом її реструктуризації, реорганізації та проведення всіх інших заходів, що суперечать законодавству, щоб уникнути банкрутства та ліквідації банку.

До головних причин, що призводить до банкрутства банків відносять зовнішні – це причини, які не залежать від керівництва установи, та внутрішні – причини, що спричинені чинниками, які існують в середині самої установи.

До зовнішніх причин відносять [3]:

· призупинення темпів росту та нестабільності загальноосвітньої та внутрішньої економік;

· масове вилучення вкладів, яке спостерігалось наприкінці 2008 року в Україні;

· утрата довіри до банку;

· загальноекономічна ситуація, коли відбувається масова паніка серед вкладників банківських установ;

· рейдерські атаки, які досить поширені в українській практиці, що спрямовані на знецінення активів банку і потім це призводить до їх продажу або навіть ліквідації.

До внутрішніх причин відносять [3]:

· недотримання законодавства;

· обман органів влади, що спричинений приховуванням від контролюючих органів справжній стан платоспроможності фінансової установи;

· некомпетентне керівництво;

· спекуляція;

· недоліки внутрішньобанківської системи, що залежить насамперед від проведення політики в середині установи.

Щоб перевести банк в режим фінансового оздоровлення потрібне виникнення деяких підстав. Цими підставами є:

· порушення банківського законодавства;

· недостатній рівень капіталу, який необхідний для забезпечення нормальної діяльності установи;

· віднесення банку до категорії проблемних.

Справу про визнання банку банкрутом буде порушена тоді, коли відбудеться відкликання банківської ліцензії, після чого санкція банку уже не допускається. Орган, що відкрив рішення про ліквідацію, обирає ліквідатора, який виконує обов'язки і негайно приступає до них після відкликання ліцензії [5].

Зазвичай коли банки знаходяться в глибокій кризі або мають труднощі, то потрібно застосовувати комплексні заходи, а саме, це пошук та впровадження в практику такі форми та методи управління, які б дозволили банківським установам не доводити справу до кризового стану. Втрата ліквідності та платоспроможності виникає внаслідок фінансової кризи банківської установи, а отже, порушення вимог і норм чинного банківського законодавства та нормативних актів Національного банку України. Коли банку, перебуваючи в кризі, загрожує його подальше існування, то він може бути переведений за ініціативи Національного банку України на режим фінансового оздоровлення. Система не примусових та примусових заходів впливу на комерційний банк, спрямованих на збільшення капіталу до необхідного рівня протягом визначеного періоду з метою відновлення ліквідності та платоспроможності і усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового стану, а також наслідків цих порушень, називається режим фінансового оздоровлення. Національний банк України в разі, якщо недостатньо застосовано заходів може наполягати на призначенні тимчасової адміністрації та обов'язкової реорганізації.

Для запобігання банкрутства або втрати платоспроможності використовують методи, які можуть здійснювати фінансове оздоровлення банків в Україні. До них відносять [2]:

· передача активів неплатоспроможного банка в платоспроможний;

· шляхом продажу інвесторам за вже визначеною програмою санації;

· шляхом введення тимчасової адміністрації в банк, який зазнає кризи.

Щодо першого методу, то до фінансово стабільної установи передаються обов'язки перед вкладником. Достатньо поширена практика рішення проблем банків – це передача активів і ообов'язків.

Другий метод. На погіршення фінансового стану банку впливають різноманітні причини, тому за для досягнення підвищення рівня платоспроможності банку та регулювання, відносно вимог законодавства, його діяльності, можна впроваджувати наступні заходи розробленої програми санації: виплачують борг кредиторам; розгляд на загальних зборах питань, що стосуються зміни органів управління банком, які до того були уповноважені виконувати свої обов'язки інвесторами.

Існує три ситуації, коли можливо прийняти рішення про проведення санації в комерційному банку:

- ініціатива власників банку;
- ініціатива Національного банку України;
- в ході установлення справи про банкрутство.

В залежності від того, чи може кредитна організація подолати існуючі проблеми, приймається рішення щодо початку процедури ліквідації. В випадку відкликання банківської ліцензії – санація не може бути проведена. Тоді держава становиться наглядачем та контролером за подальшим виконанням усіх наслідків.

Третій метод. Протягом останніх трьох років сформувався досить дієвий метод фінансового оздоровлення – введення тимчасової адміністрації в банк, що знаходиться під впливом кризи. Якщо подивитися на дані, що стосуються санації, то саме цим методом НБУ користується найчастіше. Завдяки цьому методу вдається утримувати більшість комерційних банків, не допустивши їх ліквідації.

Як висновок можна сказати, що явище неплатоспроможності, навіть, однієї крупної банківської установи, призводить до кризових явищ в інших сферах діяльності країни.

Виходячи зі статистичних даних відносно всіх банкрутств в усьому світі, можна стверджувати, що 80% припадає на приватних осіб, а не на корпоративні установи. До того ж, більшість з них самостійно оголошують про своє банкрутство [2].

Не всіма способами покращення діяльності банку можливо добитися позитивних результатів. Потрібно відмітити, що акціонери банку самостійно можуть вирішувати проблеми фінансового оздоровлення, шляхом злиття чи приєднання. Можливо уникнути банкрутства в результаті приєднання однієї кредитної установи до іншої, що є більш стійкою.

Консолідація банківського сектору присутня по всьому світу: великі структури концентрують у себе капітал, в той час як малі становляться привабливими об'єктами для поглинання більшими структурами [6].

Потрібно також відмітити, що в випадку, коли в установі малих розмірів, виникають проблеми з капіталізацією, то відповідної допомоги від держави чекати не потрібно, так як вона не зацікавлена в помочі малим гравцям. Єдиним виходом для банків в такому випадку залишається звернення до більших установ з пропозицією про повну або часткову купівлю акцій. Інакше такі банки будуть ліквідовані.

Отже, як висновок можна стверджувати, що для подолання кризового стану в банку необхідні спільні зусилля як держави, так і акціонерів банку. Проте потрібно менеджерам банків шукати шляхи проведення політики оздоровлення, котрі мінімально будуть вимагати втручання держави. Загалом, в Україні факт банкрутства малого банку відбувається непомітно та безболісно в цілому для економіки та суспільства. Проте такого не можна сказати про великі банки, найчастіше вони не підлягають ліквідації, бо це досить негативно може вплинути на економіку всієї країни. Крім того, в разі банкрутства такого банку, частина його зобов'язань лягає на плечі платників податків. Тому пріоритетним завдання Національного банку будь-якої країни є будівництво таких умов, за яких буде неможлива ліквідація великих банків та будуть присутні шляхи їх оздоровлення.

Список літератури:

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».
2. Дзюблюк О.В. Банківські операції Підручник / За ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
3. Лютий І.О., Криклій А.С., Міщенко В.І., Науменкова С.В., Версаль Н.І. Банківська справа: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Лютого І.О. – К.: Видавництво «Київський університет», 2009. – 392 с.
4. Сміян Л.С., Грек Б.М., Костенко О.М., Нікітін Ю.В., Кононенко Л.М., Нікітін Д.Ю. Правове регулювання банкрутства: підручник / Національна академія управління; Академія муніципального управління / Л.С. Сміян (відп. ред.). – К. : КНТ, 2009. – 461 с., с. 161-163.
5. Турбанов А., Тютюнник А. / Банковское дело: Операции, технологии, управление. – М.: Альпина Паблишер. – 2010 р., – 682 с.
6. Шелудько Н.М. Реструктуризація банківського сектора в умовах світової фінансової кризи: міжнародний досвід і доцільність його використання в Україні // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 21-30.

Белоус С.В.
Харьковский институт банковского дела
Национального банка Украины

ФИНАНСОВОЕ ОЗДОРОВЛЕНИЕ БАНКА: МИРОВОЙ ОПЫТ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье исследуется как проводится финансовое оздоровление коммерческих банков, особенности его применения. Обращается внимание на процедуры финансового оздоровления или реорганизации банков как системы мер по стабилизации деятельности банка. Основные причинно-следственные связи, которые имеют место в процессе банкротства и дальнейшего оздоровления банка. Рассмотрены меры по финансовому оздоровлению банка. А также случаи, в которых принимается решение о финансовом оздоровлении или реорганизации банка.

Ключевые слова: финансовое оздоровление, санация, банкротство, реорганизация, ликвидация, платежеспособность.

Bilous S.V.
Kharkiv Institute of Banking
of the National Bank of Ukraine

FINANCIAL REHABILITATION OF BANKS: WORLDWIDE EXPERIENCE AND ITS APPLICATION FOR UKRAINE

Summary
The article examines how financial recovery is processed in commercial banks, alongside with peculiarities of its use. Attention is drawn to the procedure of financial rehabilitation or reorganization of banks as a part of measures system to stabilize the bank. The basic cause-effect relationships that occur in the process of bankruptcy and subsequent rehabilitation of the bank. Measures for financial recovery of the bank are considered, as well as cases in which a decision on financial recovery or reorganization of the bank is made.
Keywords: financial rehabilitation, sanation, insolvency, reorganization, liquidation, solvency.

УДК 339.92

ОСОБЛИВОСТІ ОФШОРИЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Бусарєва Т.Г.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Глобалізація світової економіки призвела до виникнення такого феномену як розвиток офшорної діяльності, який має свій вираз у різних формах створення офшорних юрисдикцій, розширенні діяльності офшорних компаній, бурхливому розвитку сфери офшорних послуг. Маніпулюючи вигідністю географічного положення, надаючи податкові пільги та податкові привілеї іноземним інвесторам, нерозвинуті країни перестали бути відсталими суб'єктами «світової периферії «та активно включилися в міжнародні економічні процеси. Саме тому створені в офшорних юрисдикціях банки, зовнішньоторговельні, страхові та інвестиційні компанії стали складовою частиною світового господарства. Більш того, використовуючи нові технології та засоби зв'язку, офшорні компанії освоюють нові ринки послуг (страхування, гральний бізнес) використовуючи вже не лише податкові, але і сприятливі умови офшорних юрисдикцій.
Ключові слова: офшори, глобалізація, податкова гавань, податкові пільги, офшорний бізнес, офшорні території.

Постановка проблеми. Офшорні зони є специфічним інструментом стимулювання інвестиційної діяльності та збільшення надходжень до бюджетів так званих «депресивних» територій, економічний ефект яких ґрунтується на зростанні державних доходів завдяки розширенню податкової бази та мінімізації величини податкового навантаження. Однак на початку XXI століття очевидним є зростання кількості офшорних зон та як результат зниження податкового тиску на ТНК та міжнародні компанії, адже біля 50% всіх міжнародних фінансових потоків проходять через офшорні зони, що підтверджує тезу про їх величезне значення для міжнародного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З поміж наукових робіт, які містять аналіз тенденцій та особливостей розвитку офшорної діяльності, а також присвячені проблемам ефективності її функціонування слід назвати наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як С. Палєй, Ю. Уманців, Е. Евстигнеев, Е. Лімбан, О. Бозуленко, Ю. Волкова, В. Егерт, А. Єлісеєв, М. Карлін, Х. Сала-і-Мартін, С. Стейнмо та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на величезну кількість наукових робіт з питань міжнародної офшоризації бізнес діяльності невирішеними залишаються питання щодо особливостей та тенденцій розвитку офшорної діяльності країн США, ЄС та країн Азії.

Мета статті. Головною метою даної роботи є аналіз тенденцій розвитку офшорних зон на початку XXI століття та виокремлення характерних особливостей діяльності офшорних центрів в США, країнах ЄС та в азійському мега регіоні.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на те, що офшори сприймаються як сучасне явище, в їх основу лягла концепція податкової гавані, що зародилася ще в стародавні часи, що зумовило суперечливий характер діяльності сучасних офшорів. Важливо зазначити, що античні податкові гавані (такі як, наприклад, Фінікія та Кріт) були місцем не лише комерційної діяльності, але і піратства, що дозволяли проводити паралель з визначенням сучасних офшорів як способу здійснення нелегальних операцій. Іншою характеристикою офшорної діяльності є можливість здійснення податкового планування з метою підвищення ефективності як діяльності окремих фірм, так і економіки в цілому [1, с. 51-53].

Важливо зазначити, що починаючи з середини XX ст. на макрорівні саме офшори були основою стратегії розвитку ряду держав, наприклад, Сінгапуру та Кайманових островів, які використовуючи низько податковий або безподатковий режим були націлені на залучення інвестицій і, таким чином, стимулювання економічного зростання та продовжують і сьогодні досягати успіху завдяки використанню офшорних можливостей. Цей процес став неможливий при неузгодженості інтересів з ведучими офшорними країнами, таким чином, формування офшорів відбувалося переважно навколо трьох основних геополітичних полюсів, що було пов'язане з інтересами офшорних країн по: збільшенню свого впливу (для Великобританії над своїми залежними територіями); ефективнішому вкладенню фінансових ресурсів (для фінансових інститутів/ компаній США і ін.); залученню додаткових вкладень.

© Бусарєва Т.Г., 2014

Даний факт свідчить про тісну взаємодію офшорного ринків і міжнародних економічних відносин, що сформувався історично і не в останню чергу обумовлений колоніальним устроєм, що дозволяє стверджувати про взаємозв'язок офшоризації з процесами глобалізації фінансового ринку. Зворотною стороною даного взаємозв'язку є диспропорції в світовій економіці, що склалися на сьогоднішній день, які пояснюються негативними ефектами від офшорної діяльності, що стає причиною уваги з боку регуляторних органів до діяльності сучасних офшорів та боротьби з підвищення їх транспарентності.

В економічні літературі вперше термін «офшор» з'явився в американській пресі в кінці 1950-х років та характеризував відхід фінансової організації від урядового контролю шляхом географічної вибірковості своєї діяльності. Мова йде про фінансову структуру, яка звільнилася від оподаткування через розміщення свого офісу поза межами США. Офшорні зони з'явилися на економічній карті світу приблизно у 1960-ті роки, коли виникла концепція вільних економічних зон. У сучасному світі, разом із терміном «офшорна зона», використовуються поняття «податковий притулок» та «податкова гавань» [2, с. 43-47].

На початку XXI століття на міжнародному рівні діяльність офшорних територій розглядається, зокрема, Організацією економічного співробітництва розвитку та групою розробки фінансових заходів боротьби з «відмиванням» грошей – ФАТФ (Financial Action Task Force on Money Laundering). Проте сховати «брудні» гроші в так званих податкових гаванях стає дедалі складніше. Адже на початку XXI століття Організація економічного співробітництва та розвитку скоротила кількість держав у так званому «чорному списку» країн з пільговим оподаткуванням і недостатньою прозорістю фінансових систем з 35 до 7. Це було зроблено після того, як деякі країни (Великобританія, Греція, Кіпр) посилили національне законодавство. У переліку тих країн, хто підтримує фінансову таємницю своїх резидентів, залишилися тільки Андорра, Ліхтенштейн, Ліберія, Монако та такі екзотичні території, як Маршаллові острови, Науру та Вануату.

Треба зазначити, що протягом 1980-х-початку 1990-х років минулого століття у всьому світі існувало 65 офшорних центрів, які досить нерівномірно розподілені по континентах та країнах. Зокрема, в Південній Америці було зареєстровано 19 центрів, в Європі – 17, в Азії – 12, в Океанії – 7, в Північній Америці – 5, в Африці – 4, в Австралії – 1.

Однак активізація діяльності офшорних компаній в середині XX ст. пов'язана з розширенням діяльності ТНК, які використовували офшорні центри для досягнення конкурентних переваг та вирішення різних стратегічних завдань. В умовах глобалізації економіки цей взаємозв'язок істотно посилився та призвів до зростання капіталів зосереджених в банківських офшорних центрах. Так, іноземні депозити, на початку XXI ст. розміщені в банках на Кайманових островах складають 956 млрд. дол., Люксембургу – 464 млрд. дол., Гонконгу – 165 млрд. дол., Швейцарії – 506 млрд. дол., Багамських островів – 150 млрд. дол., Сінгапурі – 260 млрд. дол., тоді як іноземні депозити в Японії складають 667 млрд. дол., у Франції – 986 млрд. дол. [3, с. 18-25].

Аналізуючи особливості функціонування американської моделі офшоризації бізнес діяльності, треба зазначити, що згідно з даними Комітету національної безпеки та урядових справ Сенату США, протягом 2010-2013 років американці щорік виводять з-під оподаткування в офшори 100 млрд дол., з яких 60% доводиться на 83 з 100 найбільших компаній США, які використовують податкові гавані, реєструючи свої дочірні компанії в офшорних юрисдикціях. Лише в 3 найбільших банків та фінансових компаній США (Citigroup, Bank of America та Morgan Stanley) більше ніж 700 дочірніх компаній зареєстровані в офшорах. Крім того, в головній податковій гавані США, штат Делавер, де знаходиться більше половини всіх дочірніх компаній США, існує невелика одноповерхова будівля, де зареєстровано більше 6,5 тисяч корпорацій, включаючи Google, American Airlines, General Motors, Coca-cola, а також 217 тисяч дочірніх компаній.

Важливо зазначити, що згідно з федеральним законодавством США, в країні немає офіційно зареєстрованих офшорів або офшорних зон. Не дивлячись на це, завдяки специфіці федерального устрою країни, коли адміністрація штату має значну самостійність в законодавчій сфері, фірмам вдається максимально вигідно використовувати території з низьким податковим тягарем та гнучкими законами.

Історія боротьби з офшорізацією на території США датована 1962 роком, коли Конгресом США були прийняті поправки до законів, спрямовані на боротьбу з уникненням оподаткування. Крі того на території США діє Закон від 17 лютого 2007 року «Про запобігання зловживаннями податковими гаванями». Даний законопроект має на меті внесення цілого ряду змін та доповнень до положень Кодексу внутрішніх доходів США 1986 років. Сенатором Байроном Дорганом також вносився законопроект 25 січня 2007 року «Про внесення змін до Кодексу внутрішніх доходів відносно контрольованих іноземних компаній в податкових гаванях». У травні 2010 р. був ухвалений Закон про податкову дисципліну відносно зарубіжних рахунків [4, с. 613-625]

У лютому 2012 р. угода по спільному проведенню цього положення була підписана з Францією, Німеччиною, Італією, Іспанією та Великобританією. У лютому 2012 року Білим домом опублікований Проект податкової реформи для комерційного сектору, що передбачає введення обов'язкового оподаткування прибутків американських корпорацій, отриманих за кордоном, відміну існуючого відстрочення сплати цього податку до репатріації прибули, відміну податкових відрахувань при виведенні виробництва за рубіж і введення нових стимул-реакцій для повернення виробництва в США, заходи по зменшенню мотивації компаній до переміщення прибутків і активів за рубіж.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про те, що не дивлячись на жорсткі фінансові закони та продуману податковою політику, США все ж зазнають труднощі в боротьбі з офшорами адже держава не може повністю заборонити використання податкових гаваней. На нашу думку це обумовлено двома основними причинами, зокрема по-перше, економічний капітал шукає більш прибуткове та менш збиткове використання, яке йому і забезпечують офшори, по-друге, в США податковими гаванями користуються найпотужніші корпорації, сировинні та фінансові гіганти, які є головним джерел всіх державних рішень. Таким чином, боротьба з використанням офшорів як в США не може гуртуватися на посилюванні законів, але має бути спрямована на зниження потреби в їх використанні, тобто зниження податкового тягаря. [5, с. 42-47].

Розглядаючи особливості функціонування офшорного бізнесу в країнах ЄС, то треба зазначити, що до організацій, що займаються проблемами офшорних зон на території ЄС необхідно віднести ОЕСР, FATF, Форум фінансової стабільності. Важ-

ливо зазначити, що боротьба з офшорними зонами здійснюється в двох напрямах: боротьба з шкідливою податковою конкуренцією (за неї відповідає ОЕСР); боротьба з недостатньо високим рівнем фінансового контролю і злочинами у сфері фінансів, за яку відповідає ФФС і FATF.

У ході дослідження було встановлено, що на території ЄС можна виділити три види офшорних зон: класичну, зону низького оподаткування та так звану «престижну» зони. Характеризуючи класичні офшорні зони, треба зазначити, що особливістю цього типу офшорних зон є звільнення фірм від оподаткування та необхідність фінансової звітності. На даних територіях компанії платять фіксоване мито державі за реєстрацію та, відповідно, отримуючи ліцензію на здійснення діяльності. До цієї групи входять невеликі острови та архіпелаги Карибського моря (Британські Віргінські острови, Бермудські острови, Багамські острови).

Характеризуючи зону низького оподаткування треба зазначити, що відповідно до правил ЄС були відзначені преференційні податкові ставки для офшорних компаній, підвищені ставки корпоративного податку з 4, 25 до 10%, обмежена сфера застосування двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування, посилені вимоги щодо забезпечення прозорості податкових схем та обміну інформацією про походження капіталів та клієнтів. Одна з країн, яка належить до другого типу є Кіпр, яка має найнижчий рівень корпоративного податку серед країн співтовариства (Ірландія, наприклад, ввела єдиний корпоративний податок, ставка якого становить 12,5%). Крім того, на Кіпрі зберігся ряд переваг у формуванні оподатковуваної бази, а також у застосуванні методів оподаткування дивідендів (відсутність оподаткування у джерел) та ін.

Компанії, зареєстровані на території зон пільгового оподаткування, користуються також значними податковими пільгами, проте зобов'язані надавати регулярну інформацію про проведення фінансових операцій контролюючим органам. До таких офшорних зон крім Кіпру відносяться Ірландія, Гібралтар, Угорщина, а так само Європейські території з пільговим оподаткуванням деяких видів діяльності (Ліхтенштейн, Люксембург, Швейцарія) [6, с. 35-42].

Чільне місце в офшорному бізнесі займає Ліхтенштейн адже вигідне розташування, добре розвинені комунікації, наявність високопрофесійної юридичної служби, пільги іноземним компаніям сприяли швидкому розвитку цього офшорного центру. Станом на кінець 2011 р. в Ліхтенштейні було зареєстровано понад 40 тис. іноземних фірм, доходи від яких становили понад 30% бюджету країни. Серед іноземців популярні фірми, керуючі власністю інших фірм, а також холдингові компанії, які володіють акціями інших фірм і отримують з цього прибуток. Такі фірми не платять Ліхтенштейну ніяких податків, крім низького податку на статутний капітал. Вони також звільнені від аудиторського контролю. Їх мінімальний акціонерний капітал – від 30 до 50 тис. швейцарських франків. Фірмі потрібно як мінімум один місцевий директор. Термін реєстрації – два тижні, її вартість – 6 тис. дол Приблизно стільки ж складає щорічний внесок.

«Престижні зони» в свою чергу поділяються на території з пільговими та помірним оподаткуванням. До першого типу відносяться Ірландія, Гібралтар і розташовані поблизу Великобританії острова Мен, Гернсі, Джерсі тощо. Основні вимоги до офшорних фірм, які не платять податків у цих центрах, полягає в тому, що, по-перше, господарську та фінансову діяльність в офшорній зоні можуть вести тільки фірми-нерезиденти і, по-друге, ці фірми можуть діяти в зоні тільки за наявності особливого статусу, який надає їм законодавство того чи іншого офшорного центру. На відміну від країн «податкового раю», в яких діяльність іноземних компаній обкладається тільки реєстраційним і невеликим щорічним збором, в Європі є ряд країн, які стягують з зареєстрованих у них фірм певні види податків. До числа країн із помірним оподаткуванням належать Швейцарія, Люксембург, Ліхтенштейн, Кіпр, Мальта, Монако [7, с. 143-145].

Окрім вищезазначених країн важливо місце належить це одному легальному європейському офшору, а саме Австрія, яка традиційно є одним з найбільш сприятливих місць для оптимізації оподаткування та адміністрування міжнародного бізнесу. Законодавство Австрійської Республіки дозволяє здійснювати ряд ефективних податкових схем, чим вужчий досить давно користується європейський бізнес для цілей міжнародного податкового планування.

Іншим прикладом «податкового раю» є Гібралтар, остання колонія Великобританії в Європі. Гібралтар, в якому проживає 30 тис. осіб, є самоврядним утворенням з 1965 р. Гібралтар – асоційований член ЄС, але з певними винятками: не застосовується договір про спільне землекористуванні та податок з обороту. В якості офшорного центру Гібралтар зростав швидкими темпами, одночасно з цим розвивалися юридична та інші служби. Це швидке зростання в значній мірі вплинув на телекомунікації.

Так само існують зони, при правильному підході до законодавства яких, створюються вигідні умови для податкової і фінансової діяльності. Ці території визначаються як інші офшорні зони. Ведення бізнесу в цих країнах відкрито, але необхідно платити податки і фіксовані збори, є реєстри акціонерів. Наприклад, це такі країни, як Нідерланди, Португалія, Іспанія тощо [8, с. 320-324].

Що стосується країн азійського регіону, то важливо зазначити, що офшорний бізнес відіграє важливу роль як в позичкових, так і в підприємницьких інвестицій, в обслуговуванні зовнішньоекономічних зв'язків, хоча за масштабами операцій і кількості офшорних компаній країни Азії значно поступається країнам Карибського басейну та Західної Європи. Законодавство країн Азії розглядає офшорні юрисдикції не в ролі засобу оптимізації податків, а як операційна база обслуговування іноземної мережі і зарубіжних клієнтів, покупки активів і випуску коштовних паперів, організація аутсорсингу, валютних операцією за кордоном. Відплив капіталу через офшорні зони розглядається як неминучий і навіть необхідний аспект глобалізації підприємництва, оскільки перенесення збутових та виробничих операцій в інші країни стимулює розробку новітніх технологій, а також створення нових експортних ресурсів.

На підставі вищезазначеного можна сформулювати специфіку регулювання офшорних зон країн Азії: напрям руху капіталу в інших юрисдикцій без можливості вільного руху фінансових потоків з офшорів до країн Азії. Фізичним особам – резидентам країни доступ до офшорних послуг практично повністю закритий, а юридичні особи повинні дотримуватися особливих процедур. З офшорних банківських рахунків можливий переклад на японський та китайський ринки не більше 5% активів в день. Ця умова направлена в першу чергу на контроль за відсутністю можливості попадання сум, що переводяться, до резидентів. Для виконання перекладу на рахунки нерезидентів офшорні банківські установи повинні надати податковим органам плани використання даних засобів.

Особливе місце в політиці відносно офшорів відводиться саме Гонконгу. За підсумками 2013 року обсяг виконуваних за допомогою офшорів торгівельних операцій склав понад 300 мільйонів доларів, що вище за підсумки 2010 років в 5 разів. Гонконгом підписано більше 40 угод по обміну податковою інформацією і усуненню подвійного оподаткування, зокрема офшорними наприклад, Маврикій, Макао, Люксембургом [9, с. 11-15].

Що стосується України, то на початку XXI століття в Україні найрозповсюдженішим методом відмивання коштів є фінансування офшорних зон, зокрема капітали переводяться в офшори в Швейцарії, Люксембурзі, Гонконзі, Ліхтенштейні, Сінгапурі та на Карибські острови. Згідно з дослідженням, починаючи з 1990-х років, тобто після відновлення незалежності та переходу до ринкової економіки, з України вивезли 167 млрд. дол. За 2010–2012 роки українські банки перерахували в офшорні зони і на Кіпр 53 млрд. 397 млн. гривень. На другому місці стоять операції нерезидентів з цінними паперами, де сума,,підозрілих угод» склала 8,3 млрд. гривень. Третє місце займає оформлення вантажів за,,підробними документами», або на фіктивні фірми, що дає змогу відмивати близько 5,1 млрд. грн., операції страхування та перестрахування 2,1 млрд. грн., операції, проведені з використанням загублених або підробних паспортів, – 1,6 млрд. грн.

Явище офшорів в Україні існує вже понад 10 років, хоча в податковому законодавстві цей термін з'явився лише у 1997 р. в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств». Відповідно до ст. 18 цього Закону на валові витрати можна віднести лише 85% суми договору з компанією, що має офшорний статус. Крім того, Закон зобов'язує Кабінет Міністрів України щорічно затверджувати перелік офшорних зон. Повний список офшорних зон для вітчизняних суб'єктів господарювання, згідно з пунктом 18.3 статті Закону України «При оподаткування прибутку підприємств», Кабінет міністрів України щорічно оприлюднює у «Переліку офшорних зон» затвердженому відповідним розпорядженням.

Таблиця 1

Структура інвестицій та експорту в Україну підприємств з іноземними інвестиціями, зареєстрованими в країнах-офшорах на кінець 2012 року (млн. дол.)

Країна-офшор	ПІІ	Інвестиції	Експорт	Експорт/Інвестиції, %
Віргінські острови	50	83	18	21,7
Кіпр	273	150	52	34,6
Панама	28	4,4	14	318,2
Ірландія	144	63	63	100
Багамські острови	53	23	20	87
Люксембург	23	4,6	2	43,5
Ліхтенштейн	72	85,4	0,15	0,2
Всього	643	413,4	169,15	40,9

Джерело: складено автором на основі [10, с. 639-644]

Висновки і пропозиції. Світовий офшорний бізнес на початку XXI століття став потужною економічною силою, що відчутно впливає на процеси, що відбуваються в міжнародних економічних відносинах. Глобальний масштаб, який придбала сьогодні діяльність офшорів, широта і частота їх використання у фінансово-економічних операціях підсилюють підстави вважати світ офшорного бізнесу самостійним сектором світової економіки, глибоко залученим в роботу світових фінансових ринках. Згідно з цими оцінками, до 50% сучасного світового руху капіталу і світового товарообігу обслуговується і проходить через компанії, зареєстровані в різних офшорних центрах, близько 60% світових грошових коштів містяться в даний час на офшорних рахівницях з використанням офшорних компаній або офшорних трастів.

Список літератури:

1. Бозуленко О.К. Роль офшорної фінансової діяльності у світовій фінансовій системі / О.К. Бозуленко // Економіст. – 2010. – № 1. – С. 51-53.
2. Волкова Ю.О. Розвиток офшорних центрів у системі міжнародного бізнесу / Ю.О. Волкова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 1. – С. 43–48.
3. Полотенко Д.В. Вільні економічні зони в контексті регулювання економіки / Д.В. Полотенко // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 18–25.
4. Предборський В.А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – С. 613-625.
5. Воронина А.М. Эволюция оффшорного бизнеса // Финансы и кредит. – 2006. – № 13. – С. 42–47.
6. Government Accountability Office, International Taxation: Large U.S. Corporations and Federal Contractors with Subsidiaries In Jurisdictions Listed as Tax Havens or Financial Secrecy Jurisdictions, December 2011. – P. 36-42.
7. Shaxson Nicholas. (2011) Treasure Islands: Tax Havens and The Men Who Stole the World. London: The Bodley Head (p. 143-145).
8. Евстигнеев Е. Налоги и налогообложение: учебное пособие / Е. Евстигнеев. – Спб.: Питер, 2009. – 320-324 с.
9. Либман А. Мировой опыт оптимизации налогообложения: Роль налоговой конкуренции и оффшорных центров в мировом хозяйстве / А. Либман // MPRA Paper № 17042, posted 5. September 2009., с. 11-15. – Available online at: http://mpra.ub.unimuenchen.de/17042
10. Вылкова Е.С. Налоговое планирование: учебник. – М.: Юрайт, 2012 – 639-644 с.

Бусарева Т.Г.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ОСОБЕННОСТИ ОФШОРИЗАЦИИ ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
Глобализация мировой экономики привела к возникновению такого феномена, как развитие офшорной деятельности, который выражается в разных формах создании офшорных юрисдикций, расширении деятельности офшорных компаний, развитии сферы офшорных услуг. Манипулируя выгодностью географического положения, предоставляя разные налоговые льготы и налоговые привилегии иностранным инвесторам, неразвитые страны перестали быть отсталыми субъектами «мировой периферии» и активно включились в международные экономические процессы. Именно поэтому созданные в офшорных юрисдикциях банки, страховые, внешнеторговые и инвестиционные компании, стали составной частью мирового хозяйства. Более того, используя новые технологии и средства связи, офшорные компании осваивают новые рынки услуг (страхование, игральный бизнес) используя уже не только налоговые но и благоприятные условия офшорных юрисдикций.
Ключевые слова: офшоры, глобализация, налоговая гавань, налоговые льготы, офшорный бизнес, офшорные территории.

Busarieva T.G.
Kiev National Economic University named after Vadym Hetman

FEATURES OF OFFSHORISATION OF GLOBAL ECONOMICS

Summary
Globalization of world economics which resulted in such phenomenon as development of off-shore activity expresses in different forms of creation of off-shore jurisdictions, expansions of activity of off-shore companies, development of the sphere of off-shore services. Manipulating the advantages of geographical position, giving different tax deductions and tax privileges to foreign investment, not developed countries left off to be the backward subjects of «world peripheries «and actively joined in an international economic processes. That's why the foreign trade, insurance and investment companies that created in off-shore jurisdictions became the component part of world economics. Moreover, using new technologies and facilities of connections, off-shore companies are mastered by the new markets of services (insurance, playing business) use already not only tax but also favorable terms of off-shore jurisdictions.
Keywords: offshore, globalization, tax harbor, tax deductions, off-shore business, off-shore territories.

УДК 658:338

ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Валінкевич Н.В., Солотвінський О.А.
Житомирський державний технологічний університет

У статті досліджено сутність дефініції конкурентоспроможність продукції. Проаналізовано ключові фактори, що впливають на конкурентоспроможність підприємства, досліджено механізм управління конкурентоспроможністю підприємства. На основі проведених досліджень запропоновано концептуальну модель управління конкурентоспроможності продукції, що дозволяє зрозуміти вплив системи управління якістю на елементи створення цінностей на підприємстві в процесі виробництва. Обґрунтовано сферу використання запропонованої моделі, розроблено заходи щодо зростання конкурентоспроможності підприємства.
Ключові слова: підприємство, управління, конкурентоспроможність, конкурентоспроможність продукції, концептуальна модель, фактори впливу.

Постановка проблеми. В умовах інноваційної економіки підприємство, володіючи самостійністю у прийнятті рішень, на свій власний ризик обирає, яку продукцію та для кого виготовляти, де та за якою ціною продавати. Крім того, підприємство має бути спроможне швидко реагувати на зміни в мінливому зовнішньому середовищі, бути готовим до випуску нової продукції у відповідності до основних тенденцій у споживанні та диверсифікації, реагувати на зміну кон'юнктури ринку. У зв'язку з цим ставляться вимоги до його здатності конкурувати, тобто до його конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність підприємства залежить від якості процесів управління в організації та конкурентоспроможності продукції. Так, з розвитком ринкових відносин зростають і вимоги споживачів до продукції, яку вони купують на ринку. Основним завданням підприємства, що нерозривно пов'язане з ефективністю виробництва, забезпеченням випуску необхідної кількості виробів і високою якістю, є досягнення конкурентоспроможності продукції на ринку.

Оцінка конкурентоспроможності дає змогу виявити сильні та слабкі сторони підприємства, що у свою чергу дає можливість мобілізувати приховані можливості для отримання вигідних позицій на

© Валінкевич Н.В., Солотвінський О.А., 2014

ринку. Однак для успішної діяльності суб'єктів господарювання та досягнення довгострокових конкурентних переваг важливо використовувати методи, що дозволяють не лише вимірювати і підтримувати, але й цілеспрямовано управляти рівнем конкурентоспроможності продукції. Управління конкурентоспроможністю продукції у сучасних умовах займає чи не центральне місце у загальній системі управління підприємством. Саме рух теоретичних розробок, концепцій від маркетингового підходу в управлінні до концепції управління конкурентоспроможністю продукції є найактуальнішими для менеджменту підприємства. У ринковій економіці пріоритетною задачею є забезпечення конкурентоспроможності продукції як основи економічного зростання та забезпечення національної безпеки країни. Проблема підвищення конкурентоспроможності товарів має першочергове значення. В сучасних умовах інноваційної економіки вона стає вирішальним чинником комер-ційного успіху підприємництва, який визначає можливість конкурувати на певному товарному ринку. Саме конкурентоспроможність підприємства є головною умовою розвитку, підтримки і покращення позицій підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань конкуренції та конкурентоспроможності зробили вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти Г.Л. Азоєв, В.В. Буркінський, О.П. Градов, О.Л. Загорянська, Ю.Б. Іванов, В.В. Криворотов, І.В. Ліпсіц, І.М. Ліфіц, О.А. Паршина, М. Портер [9], В. Стівенсон [1], С.Г. Светуньков, Р.А. Фатхутдінов [12], А.Ю. Юданов та ін. В їхніх працях подано теоретичні основи та методологічні підходи до розроблення системи управління конкурентоспроможністю продукції та впровадження стратегій конкуренції.

Питанням управління конкурентоспроможністю продукції займались такі вчені як Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, В. Благоєва, Г.Л. Багієв, А. А. Воронкова, Р. І. Олексенко, Г.Л. Азов, А.П. Челенков, Р.А. Фатхутдінов, А.Ю. Юданов, Т.Д. Маслова, І.М. Ліфіц та інші.

Найсучасніші праці із забезпечення конкурентоспроможності в підсистемі маркетингового управління представлені такими авторами: Ж. Ламбеном, І. Ансоффом, Ф. Котлером, А. Вайсманом, Р. Капланом, Д. Нортоном, А. Томпсоном, А. Стріклендом та іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасній економічній літературі, ми вважаємо, не існує моделі управління конкурентоспроможністю продукції, яка б комплексно враховувала всі процеси, що відбуваються на підприємстві в процесі створення цінностей і спрямовувала б на них свій вплив. Отже, необхідно виділити основні шляхи підвищення конкурентоспроможності на кожному етапі створення цінностей на підприємстві, здійснити пошук та відбір різних ефективних існуючих методик і підходів (інструментів) для підвищення конкурентоспроможності продукції та оцінити їх вплив.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення та визначення теоретичних засад застосування системи управління конкурентоспроможністю підприємства та створення концептуальної моделі управління конкурентоспроможністю продукції підприємства.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питання конкурентоспроможності продукції доцільно почати з аналізу дефініцій даного поняття. Отже, Фатхудінов Р. А. вважає, що конкурентоспроможність товару – властивість, що характеризується ступенем задоволення їм конкретній потребі в порівнянні з аналогічними товарами на даному ринку та визначає здатність товару витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними товарами на даному ринку [12, с. 98]. На думку М. Портера, конкурентоспроможність товару – властивість товару виступати на ринку з присутніми там аналогічними товарами [9, с. 55]. Проте, Турченюк М.О. стверджує, що конкурентоспроможність – це комплексна характеристика товарів, яка визначає його переваги на ринку порівняно з аналогічними товарами-конкурентами за ступенем задоволення потреби та витратами на це задоволення [11, с. 278]. На думку іншого дослідника, під конкурентоспроможністю продукції розуміють сукупність цінових характеристик, якісних властивостей, а також особливостей продажу й обслуговування продукції, які вигідно відрізняють її від конкуруючої аналогічної продукції і дають змогу знаходити збут на ринку і задовольняти потреби покупців [10, с. 184]. Павлова В.А переконана, що конкурентоспроможність – здатність продукції відповідати вимогам даного ринку, які склалися за аналізований період. Конкурентоспроможність характеризується здатністю товару задовольняти визначеним вимогам за мінімальних витрат виробника (якщо ставиться завдання розробки раціонального асортименту) або у споживача (якщо оцінюються можливості реалізації товару) [7, с. 14]. Інші вчені конкурентоспроможність товару визначають як сукупність тільки тих його властивостей, що становлять інтерес для споживача, забезпечують задоволення даної потреби і визначаються спроможністю продукції бути проданою на конкретному ринку, у максимально можливому обсязі і без збитків для виробника [8, с. 223]. Бужин О.А. вважає, що конкурентоспроможність товару – комплекс споживчих, цінових і якісних характеристик, що визначають його успіх на внутрішньому і на зовнішньому ринках [3, с. 18]. Ну думку Козика В.В., конкурентоспроможність – це сукупність характеристик продукту та послуг, які супроводжують його продаж та споживання і які відрізняють його від продуктів-аналогів за ступенем задоволення потреб споживача, за рівнем затрат на його придбання та експлуатацію. Це здатність товару відповідати очікуванням споживачів, здатність товару бути проданим [6, с. 64].

Тому ми вважаємо, що конкурентоспроможність продукції – це сукупність її цінових, якісних, споживчих властивостей, що становлять інтерес для споживача, відрізняють її від товару-аналога та дозволяють конкурувати на конкретному ринку.

Відомо, що конкурентоспроможність продукції залежить від ряду факторів, що впливають на пріоритетність вибору і визначають обсяг їх реалізації на певному ринку, тому доцільно їх розглянути. Складовими конкурентоспроможності товару є:

1. Якість товару. Якість включає такі компоненти: техніко-економічні показники; екологічність; естетичність;ергономічність; відповідність обов'язковим стандартам; експлуатаційні характеристики; якість технології виготовлення продукції; надійність та довговічність.

2. Маркетингова складова, пов'язана з якістю дослідження ринку і, як наслідок, здатністю найбільш повно задовольняти потреби споживача, включає ефективне просування і збут товару, якісну рекламну кампанію, адекватну цінову стратегію, врахування ЖЦТ.

3. Комерційна складова, що пов'язана з більш якісним виконанням роботи, пов'язаної з укладенням торгових угод та контрактів.

4. Економічна складова, що пов'язана із витратами на споживання, включає витрати на використання та утилізацію; витрати на ремонт; витрати на обслуговування.

5. Імідж фірми, яка виробляє даний товар, та комерційних спеціалістів, що презентують та реалізують товар.

6. Престиж і вага тієї країни, де виробляється товар.

Загалом усі вище зазначені складові конкурентоспроможності утворюють ціну споживання товару на ринку. Конкурентоспроможність товару, як відомо, поняття не абсолютне, а відносне. Неможливо виробити товар, навіть досконалий з точки зору якості, який мав би однаково високу конкурентоспроможність на усіх ринках та на усіх його сегментах [6, с. 64-66]. Складові конкурентоспроможності продукції підприємства, на нашу думку, слід доповнити наступними складовими :

1) відмінність товару за властивостями від аналогічного, що виробляється конкурентами,

2) місце та час продажу товару.

Щоб визначити, чи є конкретний товар конкурентоспроможним, його необхідно порівняти з іншими представленими на ринку товарами. Тому виділяють також параметри, що визначають конкурентоспроможність товару, їх можна об'єднати в чотири групи: нормативні, технічні, економічні та організаційні (рис. 1).

Споживчі властивості товарів, з яких складається його корисний ефект, оцінюються набором «твердих» і «м'яких» споживчих параметрів. До «твердих» належать технічні (крім естетичних) і нормативні параметри. До «м'яких» – естетичні параметри [2, с. 38-40].

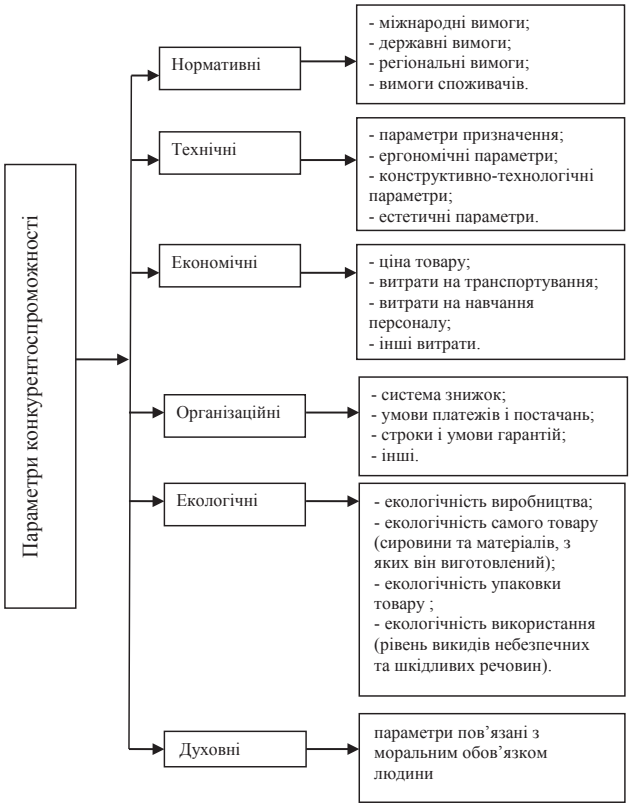

Рис. 1. Основні параметри визначення конкурентоспроможність продукції підприємства*

**Джерело: адаптовано автором на основі [2, с. 38-40]*

Питання конкурентоспроможності продукції та підприємства розглядає у своїй праці «Operations Management» доктор В. Стівенсон. Професор Рочестерського технологічного інституту В. Стівенсон вважає, що конкурентоспроможність демонструє, наскільки ефективно підприємство задовольняє потреби і бажання споживачів відносно інших суб'єктів господарювання, що пропонують подібні товари і послуги. Вчений виділяє наступні фактори конкурентоспроможності:

1. Визначення бажань і потреб споживачів у певному товарі. Важливим є досягнення ідеальної схожості між потребами покупців та товарами і послугами, що виробляються фірмою.

2. Ціна і якість є ключовими факторами для прийняття рішення споживачами про покупку, яке здійснюється шляхом компромісу між якістю і ціною.

3. Реклама і просування – засоби, що привертають увагу споживачів та інформують їх про особливості товару або послуги [1, с. 42].

Він зазначає, що на конкурентоспроможність значним чином впливають дизайн, вартість, місце розташування, якість, швидка реакція, гнучкість продуктів і послуг, управління запасами, ланцюжками поставок і якість сервісу:

1. Дизайн товарів і послуг. Особливі риси або характеристики товару чи послуги часто можуть бути ключовим фактором у прийнятті рішення про покупку.

2. Витрати організації є ключовою змінною, яка впливає на такі категорії, як прибуток та процес ціноутворення. Як правило, підприємства здійснюють заходи щодо зниження витрат. Компанії, що функціонують ефективніше, з меншими затратами, мають конкурентну перевагу.

3. Розташування є важливим з точки зору вартості і зручності для споживачів. Розташування поблизу підприємства дає можливість знизити собівартість продукції, а поблизу ринку – час доставки до споживачів. Зручне розташування особливо важливе у сфері роздрібної торгівлі.

4. Якість. Споживачі оцінюють якість з точки зору того, наскільки добре товар або послуга можуть задовольняти їх потреби. Покупці, як правило, готові платити більшу ціну за продукцію вищої якості, ніж у конкурентів.

5. Швидка реакція – можливість швидко доставити нові та покращені товари і послуги на ринок; здатність швидко доставити існуючі товари і послуги до споживача після їх удосконалення; швидко розглянути скарги покупців.

6. Гнучкість – здатність реагувати на зміни. Висока гнучкість може бути конкурентною перевагою в мінливому середовищі.

7. Управління запасами може бути конкурентною перевагою через визначення співвідношення між попитом і пропозицією на товари.

8. Управління ланцюжками поставок передбачає координацію внутрішніх і зовнішніх операцій для забезпечення своєчасної і економічно ефективної доставки товарів.

9. Сервіс (обслуговування) може бути пов'язаний з власне післяпродажним обслуговуванням (доставка, установка, гарантія роботи та технічна підтримка) або з тим, як воно здійснюється (ввічливість, повага до споживача, інформованість клієнта, увага до деталей). Підприємства, що приділяють значну увагу сервісу, вище цінуються споживачами, є ефективнішими і розвиваються швидше, ніж підприємствам, що не приділяють особливої уваги питанням обслуговування.

10. Керівники і робітники є серцем і душею організації, а якщо вони компетентні і вмотивовані, то можуть продукувати інновації [1, с. 42-43].

Доведено, що на конкурентоспроможність підприємства впливають такі фактори: якість, зниження витрат, бенчмаркінг [4, с. 354-355]. Слід відмітити, що дані фактори можуть розглядатися також у контексті конкурентоспроможності продукції.

Саме висока якість продукції на підприємстві – це високий його імідж у покупців, можливість виходу на зовнішній ринок, основа для отримання стабільного високого прибутку. А зменшення витрат є традиційним і найбільш дослідженим методом посилення конкурентних переваг підприємства. Конкурентну перевагу має фірма, яка досягає менших, ніж у конкурентів, витрат. Для реалізації даного методу необхідна скоординована робота персоналу підприємства, пов'язана з удосконаленням технологій виробництва, пошуком та впровадженням інновацій, покращенням логістики, оптимізацією організаційної структури. На нашу думку, даний метод слід доповнити таким механізмом, як даунсайзинг. Даунсайзинг – це комплекс заходів, пов'язаних із зменшенням (оптимізацією) розмірів організації для покращення її функціонування і зниження витрат шляхом скорочення кадрів або більш ефективної кадрової політики, зміни структури фірми та її основних процесів. Даунсайзинг є потужним механізмом підвищення ефективності діяльності організації і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності продукції. Наступним ефективним інструментом для підвищення конкурентоспроможності є бенчмаркінг. Бенчмаркінг – систематичний та безперервний пошук, вивчення кращої практики конкурентів і порівняння з власною моделлю ведення бізнесу, що дає можливість перейняти кращий досвід конкурентів та найкращі методи його роботи.

Відмітимо, що важливим методом підвищення конкурентоспроможності продукції на підприємстві, на нашу думку, є створення ефективної системи управління якістю. Управління якістю продукції є особливим напрямком у підвищенні конкурентоспроможності продукції, де важливим є усунення можливості появи брака в процесі виробництва, а не контроль готової продукції і виправлення уже бракованої продукції. Для реалізації даного заходу необхідні висококваліфіковані робітники, зорієнтовані на задоволення потреб внутрішнього чи зовнішнього споживача.

Впровадження даного процесу має на меті постійний контроль за рівнем якості і базується на принципі, за яким вартість виправлення низькоякісної продукції є вищою, ніж витрати на контроль і підтримку якості. Отже, врахування даних факторів позитивно впливає на конкурентоспроможність продукції. Однак на практиці для забезпечення стабільного зростання конкурентоспроможності продукції або утримання її на певному рівні виникає необхідність у розробці механізму управління конкурентоспроможністю продукції.

На нашу думку, управління конкурентоспроможністю продукції – це цілеспрямована діяльність персоналу, що включає сукупність різноманітних процесів, які охоплюють весь ланцюжок створення цінностей на підприємстві та спрямовані на нарощення або утримання на заданому рівні конкурентних переваг (конкурентоспроможності) продукції на кожному етапі створення доданої вартості.

При розгляді механізмів управління конкурентоспроможністю продукції не можна не згадати про теорію конкурентних стратегій Портера. Як відомо, вчений виокремлює 3 конкурентні стратегії:

– лідерства у витратах (внаслідок економії на витратах, підприємство створює продукт з нижчою собівартістю, що дозволяє йому проводити цінову конкуренцію);

– диференціації (створення продукту з унікальними можливостями, що дозволить зменшити рівень конкуренції);

– спеціалізації (фокусування на певному сегменті ринку, що дозволить повніше задовольняти

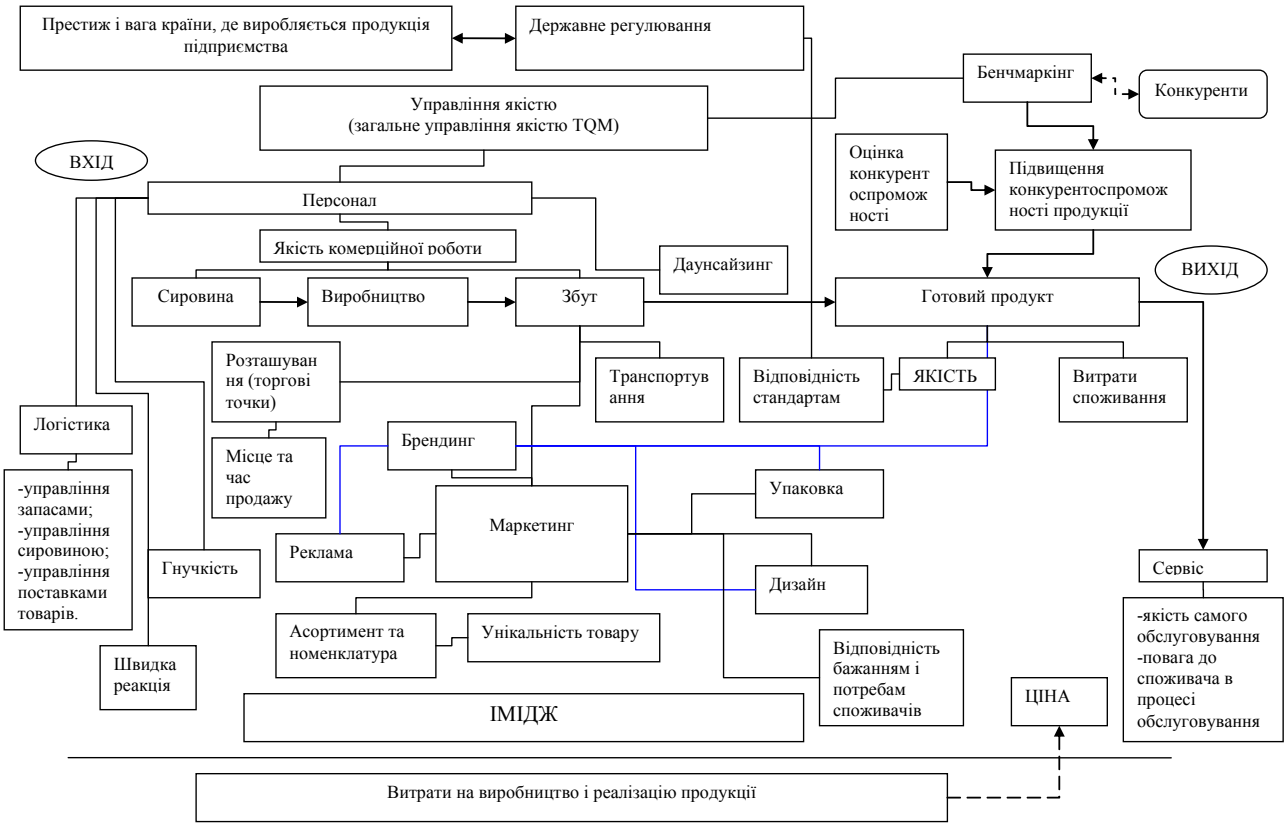

Рис. 2. Концептуальна модель управління конкурентоспроможністю продукції підприємства

потреби вибраного цільового сегмента, тобто досягнення великої частки ринку у вузькому сегменті при малій частці ринку загалом) [6, с. 192].

Отже, на основі розглянутих теорій нами розроблено концептуальну модель управління конкурентоспроможністю продукції підприємства (рис. 2).

Сутність та зміст даної моделі полягає в тому, щоб наглядно визначити, на які процеси підприємства чинить вплив управління конкурентоспроможністю продукції, та ефективно удосконалювати дані процеси з метою підвищення конкурентоспроможності продукції.

В основі моделі знаходиться TQM або загальне управління якістю – цілеспрямований процес безперервного підвищення якості всіх процесів на підприємстві. Важливим є ефективне управління персоналом на підприємстві. Щодо структури персоналу може бути застосований метод даунсайзинг для оптимізації або скорочення організаційної структури підприємства. Покращення процесу виробництва передбачає пошук ефективних шляхів зниження витрат на обробку сировини та виготовлення продукту, використання якісних енерго- та ресурсозберігаючих технологій, автоматизація та роботизація праці, як наслідок – зниження виробничої собівартості продукції.

У процесах закупівлі сировини і збуті готової продукції важливу роль відіграє рівень комерційної роботи підприємства. Від того, наскільки здібними є працівники, зайняті у цій сфері діяльності підприємства, залежить, як вигідно будуть укладені угоди та контракти, наскільки ефективно здійснюватиметься пошук потенційних споживачів та покупців. Купляючи сировину, слід враховувати її ціну, якість, баланс між даними показниками. Крім того, ефективна діяльність підприємства в сфері логістики дозволяє акумулювати значну частину фінансових ресурсів через оптимізацію поставок сировини, управління запасами та готовими товарами. Збут передбачає пошук нових каналів, включає транспортування готової продукції, яке повинно здійснюватись з мінімальними витратами, безпечно та швидко), а також правильність розміщення торгових точок. Збут, безумовно, пов'язаний з таким процесом, як маркетинг. Маркетинг включає широкий спектр діяльності, до основних складових можна віднести рекламу, упаковку (важливу роль грає привабливість, якість, екологічність, а також вартість для підприємства і споживача), дизайн, асортимент та номенклатура (створення нових асортиментних груп та унікального товару). Створений товар має найбільш повно задовольняти вимоги і бажання споживачів. Брендинг (метод маркетингу) передбачає створення системи цінностей відносно конкретного продукту, продуктової лінійки чи бренду. Він застосовується для створення у споживача тривалої прихильності через активну рекламну кампанію, товарну марку, пакування матеріалів для стимулювання збуту та інших елементів комунікації, об'єднаних певною ідеєю та фірмовим оформленням, які виокремлюють товар серед конкурентів. Для того, щоб підприємству краще відповідати потребам ринку, йому необхідно бути гнучким (здатність адаптуватись до змін у тенденціях зовнішнього середовища) та мати швидку реакцію (здатність швидко розглянути скарги та побажання споживачів і доставити покращені товари на ринок). Крім того, створений продукт повинен відповідати зазначеним вище складовим якості: техніко-економічним показникам, експлуатаційним характеристикам, бути екологічним, естетичним, ергономічним, надійним та довговічним. До того ж товар повинен відповідати міжнародним та національним стандартам якості.

На вибір споживача значним чином впливають витрати на споживання (витрати на запуск, використання, обслуговування, утилізацію не повинні бути занадто високими). Значний вплив на конкурентоспроможність продукції має також сервіс, який залежить від того, наскільки якісно він здійснюється та як уважно ставляться до споживача працівники, що його надають. Від усіх витрат на виробництво і реалізацію продукції головним чином залежить ціна товару – одна з найважливіших його складових. Зниження витрат дозволить знизити ціну товару, однак воно не повинно відбуватися на шкоду якості.

Оцінка конкурентоспроможності продукції дасть змогу виявити сильні та слабкі сторони і відповідним чином покращити конкурентні позиції підприємства. Підвищити конкурентоспроможність можливо, запозичивши досвід конкурентів, тобто використавши бенчмаркінг. Але не забуваймо, що важливу роль відіграє авторитет і престиж країни, де виготовляється дана продукція.

Висновки і пропозиції. Вважаємо, що конкурентоспроможність продукції – це сукупність її цінових, якісних, споживчих властивостей, що становлять інтерес для споживача, відрізняють її від товару-аналога та дозволяють конкурувати на конкретному ринку. До основних складових конкурентоспроможності товару ми віднесли якість товару, ціну, маркетингову, комерційну та економічну складову (витрати на споживання), витрати фірми на виробництво продукції, імідж та престиж продукції та підприємства, престиж і вага країни, де виробляється товар, відповідність товару бажанням і потребам споживачів, відмінність товару за властивостями від аналогічного, що виробляється конкурентами, місце та час продажу товару, швидка реакція, гнучкість, сервіс. Також особливо важливим є врахування моральних потреб та бажання покупця споживати екологічно чисту та безпечну продукцію.

До головних методів підвищення конкурентоспроможності слід віднести бенчмаркінг, зниження витрат, даунсайзинг. Нами з'ясовано, що управління конкурентоспроможністю продукції – цілеспрямована діяльність персоналу, що включає сукупність різноманітних процесів, що охоплюють весь ланцюжок створення цінностей на підприємстві та спрямовані на нарощення або утримання на заданому рівні конкурентних переваг (конкурентоспроможності) продукції на кожному етапі створення доданої вартості.

Запропонована концептуальна модель управління конкурентоспроможністю продукції підприємства дозволить детально зрозуміти вплив системи управління якістю на елементи створення цінностей на підприємстві, визначити та зрозуміти взаємозв'язки між складовими з метою визначення рішень для кожної з них задля підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємства загалом. Розроблена система управління конкурентоспроможністю підприємства стає гарантом успіху господарської діяльності підприємства в умовах інноваційної економіки.

Список літератури:
1. Stevenson W. Operations Management / Stevenson W. – McGraw-Hill/Irwin; 11 edition, 2011. – 994 p.
2. Балабанова Л.В. Маркетинг підприємства: Навч. посіб. / Л.В. Балабанова, В.В. Холод, І.В. Балабанова. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 612 с.
3. Бужин О.А. Конкурентоспроможність продукції тваринництва: монографія / Бужин О.А. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2008. – 248 с.
4. Воронин А.Е. Пути повышения конкурентоспособности предприятия / А.Е. Воронин, А.М. Дуванов // Экономика Крыма. – 2011. – № 1(34). – С. 353-355.
5. Кіндрацька Г.І. Стратегічний менеджмент: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 366 с.
6. Козик В.В. Зовнішньоекономічні операції і контракти: Навч. посіб. / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Я.С. Крап'як, О.Ю. Григор'єв, А.О. Босак. – 2-ге вид. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
7. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: управління, оцінка, стратегія: монографія / В.А. Павлова, О.В. Кузьменко, В.М. Орлова, Г.А. Рижкова. – Д: Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2011. – 352 с.
8. Показники та критерії підвищення конкурентоспроможності продукції промислового підприємства [Електронний ресурс] / М.А. Заєць, М.В. Рубанова // Труды Одесского политехнического университета. – 2009. – № 1. – С. 221-224. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Popu_2009_1_48.pdf [56]
9. Портер М. Конкуренция: Уч. пос. / М. Портер – Москва: Вильямс, 2001. – 425 с.
10. Сопільник Л.І. Теоретичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства / Л.І. Сопільник, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – № 19.8 – С. 183-187.
11. Турченюк М.О. Маркетинг: підручник / М.О. Турченюк, М.Д. Швець. – К.: Знання, 2011. – 318 с.
12. Фатхутдінов Р.А. Управління конкурентоздатністю організації: Підручник / Фатхутдінов Р.А., Осовська Г.В.; заг. ред. Осовська Г.В. – К.: Кондор, 2009. – 468 с.

Валинкевич Н.В., Солотвинский А.А.
Житомирский государственный технологический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследована сущность дефиниции конкурентоспособность продукции. Проанализированы ключевые факторы, влияющие на конкурентоспособность предприятия, исследован механизм управления конкурентоспособностью предприятия. На основе проведенных исследований предложена концептуальная модель управления конкурентоспособности, что позволяет понять влияние системы управления качеством на элементы создания ценностей на предприятии в процессе производства. Обоснованно сферу использования предложенной модели, разработаны мероприятия по росту конкурентоспособности предприятия.
Ключевые слова: предприятие, управление, конкурентоспособность, конкурентоспособность продукции, концептуальная модель, факторы влияния.

Valinkevych N.V., Solotvinskiy O.A.
Zhytomyr State Technological University

THEORETICAL APPROACH TO MANAGING THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

Summary
The essence of the definition of competitiveness of the products has been investigated. Key factors affecting the competitiveness of enterprises have been analyzed, competitiveness of the enterprise management mechanism has been investigated. Conceptual model of management competitiveness has proposed on the basis of studies, it allows us to understand the impact of the quality management system to the elements of value creation in the enterprise in the production process.The scope of application of the proposed model has been justified, measures to increase the competitiveness of enterprises have been developed.
Keywords: enterprise management, competitiveness, product competitiveness, conceptual model, the factors of influence.

УДК:336.717.061:65.012.32(477)

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВ УКРАЇНИ

Волохата В.Є., Єна А.С.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто поняття та сутність кредитно-інвестиційної діяльності банків. Проведено аналіз динаміки показників кредитно-інвестиційного портфелю банків за 2003-2013 роки. Запропоновано заходи вдосконалення управління кредитно-інвестиційною діяльністю банків.
Ключові слова: кредитно-інвестиційна діяльність, цінні папери.

Постановка проблеми. Банківський сектор економіки України є потужним джерелом соціально-економічних перетворень у державі. Банківські установи, що акумулюють і перерозподіляють тимчасово вільні кошти, здатні забезпечити значну частку кредитно-інвестиційних ресурсів, необхідних для розвитку економіки [1, с. 125-129]. За умов посилення конкуренції у банківській сфері, підвищення залежності банків від впливу інтеграційних та глобалізаційних процесів, світових фінансових криз одним з найважливіших завдань є вироблення стратегії кредитно-інвестиційної діяльності банків, що дасть можливість ефективно реалізовувати її пріоритетні напрями і протистояти ризикам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питань кредитно-інвестиційної діяльності банків та особливостей управління займалися такі вітчизняні науковці: О.В. Васюренко [4], Н.М. Власенко [3], О.І. Воробйова [2], О.М. Колодізєв [3], В.В. Огородник [1], А.О. Єпіфанов, Н.Г. Маслак, І.В. Сало [5] та ін.

У той же час, незважаючи на велику кількість публікацій за цією проблематикою, невирішеними залишаються низка теоретичних і прикладних питань, пов'язаних із визначенням особливостей управління кредитно-інвестиційною діяльністю банків, а також розроблення заходів, спрямованих на підвищення ефективності формування та реалізації стратегії управління зазначеним напрямом банківської діяльності в Україні. Актуальність і практична значущість поставлених проблем обумовили вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування особливостей управління кредитно-інвестиційною діяльністю банків України, показників кредитно-інвестиційної діяльності банків та визначення перспективних напрямів вдосконалення процесу управління в умовах фінансової нестабільності.

Виклад основного матеріалу. Сучасні українські банки орієнтуються на універсальну модель свого розвитку, тобто зосереджують свою діяльність на взаємодії з трьома основними групами клієнтів, а саме з [2, с. 10]:

1) індивідуальними клієнтами – фізичними особами;

2) суб'єктами підприємництва – юридичними особами не фінансового та фінансового секторів економіки;

3) державними органами, організаціями та установами.

Працюючи з названими групами клієнтів, українські банки здійснюють значне коло банківських операцій, серед яких найбільш вагомими як для економіки в цілому, так і для самого банку є кредитно-інвестиційні операції, що складають сукупний кредитно-інвестиційний портфель як будь-якого банку так і усієї банківської системи країни.

Серед українських і російських учених немає єдності відносно важливості кредитних чи інвестиційних операцій. Щоб об'єктивно оцінити, які ж з наведених положень більш менш є реалістичними, необхідно прояснити що таке кредитна й інвестиційна діяльність банку і яка між ними різниця.

Визначення поняття й змісту кредитної та інвестиційної діяльності банку зробимо спираючись на праці найвідоміших українських фахівців з банківської справи Васюренка О.В. [4], Єпіфанова А.О., Маслака Н.Г., Сало І.В. [7, с. 22]. Названі провідні вчені вважають, що кредитні операції – короткострокове та довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної та наукової діяльності підприємств та організацій; надання споживчих кредитів населенню; міжбанківських кредитів в частині наданих іншим банкам; лізинг, факторинг, дисконт векселів. В свою чергу, інвестиційні операції – формування портфеля цінних паперів, прямі інвестиції.

З цього визначення випливає, що кредитна діяльність банків забезпечує як операційну, так і інвестиційну діяльність підприємств, тобто, кредитуючи підприємства, банк приймає участь в інвестиційній діяльності. Проте, здійснюючи інвестиційну діяльність, банк вкладає власні та залучені ресурси через купівлю цінних паперів або за рахунок прямих інвестицій у розвиток не лише інвестиційної діяльності суб'єктів підприємництва, але й у виробничу, тобто операційну діяльність. Отож, кредитна й інвестиційна діяльність банків фактично поєднуються в єдиному кредитно-інвестиційному портфелі банку. А тому не можливо надати переваги кредитуванню чи інвестуванню в системі активних операцій банків.

Цієї ж точки зору дотримуються Джулакідзе К.Ю. та Невмержицький В.В. «... кредитно-інвестиційна діяльність дає банку найбільший прибуток, а тому вважається доцільним підтримувати оптимальну структуру банківських активів і залежно від економічної ситуації змінювати її або на користь кредитів, або на користь інвестицій [8, с. 108]».

Таким чином, кредитно-інвестиційна діяльність банків має суттєве значення як для економіки країни в цілому, так і для самих банківських установ [2, с. 11]. Для економіки країни значення кредитно-інвестиційної діяльності банків полягає в тому, що вони, акумулюючи фінансові ресурси фізичних і юридичних осіб, направляють грошові кошти в найбільш привабливі види економічної діяльності, стимулюють розвиток реального сектору та соціальної сфери, забезпечують формування фінансових можливостей для підвищення добробуту в країні в цілому. В свою чергу, для окремого банку кредитно-інвестиційна діяльність є основою для одержання прибутку та забезпечення подальшого розвитку банківської установи.

З метою визначення того, наскільки кредитно-інвестиційна діяльність є важливою для банків Укра-

© Волохата В.Є., Єна А.С., 2014

їни, проведемо аналіз показників кредитно-інвестиційного портфелю (далі – КІП) банків в Україні.

За даними рейтингового агентства «Рюрік» [9] представлено обсяги кредитного портфелю та вкладень у цінні папери, а також обсяги чистих активів банків України за 2013 рік з щоквартальним відображенням.

Таблиця 1

Показники КІП банків України у 2013 році (млрд. грн.)

Показник / Дата	01.01. 2013	01.04. 2013	01.07. 2013	01.10. 2013	01.01. 2014
Чисті активи	1127,20	1145,50	1194,60	1232,40	1278,10
Кредитний портфель	815,33	818,5	832,92	860,74	911,4
Вкладення в цінні папери	96,34	123,69	135,36	127,9	138,29
в т.ч. ОВДП	66,05	76,88	83,35	77,64	81,05
Частка КІП всього, в тому числі:	80,9	82,3	81,1	80,2	82,1
Кредитний портфель, %	72,3	71,5	69,7	69,8	71,3
Вкладення в цінні папери, %	8,5	10,8	11,3	10,4	10,8

Як показують дані табл. 1 протягом 2013 року чисті активи банківської системи України збільшились на 13,4% (150,9 млрд.грн.) та станом на 01.01.2014 р. становили 1 278,1 млрд.грн. Зростання активів протягом 2013 року відбувалося переважно за рахунок нарощення клієнтського кредитного портфеля (збільшився на 96 075 млн. грн., у т.ч. зріс обсяг кредитів, наданих суб'єктам господарської діяльності на 89 575 млн. грн.), а також вкладенням значного обсягу коштів в ОВДП (збільшився на 14 995,25 млн. грн.) та станом на початок 2014 року складає 81 047,65 млн. грн. Значення середньозваженої відсоткової ставки за ОВДП на первинному ринку за 2013 рік становило 12,96% (в національній валюті).

Особливістю 2013 року є те, що банки активно інвестували кошти в цінні папери (переважно ОВДП). Це пояснюється як наявністю обмеженої кількості надійних позичальників, так і можливістю за рахунок ОВДП регулювати власну ліквідність. Разом з тим, зважаючи на обмеженість інструментів розміщення валютних ресурсів, у банків виникає дилема: або ж не залучати вклади в іноземній валюті, або ж активно шукати канал їхнього розміщення.

Аналіз загальної динаміки обсягу КІП за 2003-2013 роки необхідний для того, щоб визначити перспективи подальшого розвитку кредитно-інвестиційної діяльності банків в Україні. Дані для аналізу представлено у табл. 2.

Представлені у табл. 2 дані щодо зміни обсягів КІП банків України свідчать про те, що за останні 11 років загальний обсяг аналізованого показника збільшився більше ніж у 9 разів. Зокрема, якщо у 2003 році показників КІП складав 67 885 млн. грн., то у 2013 році – вже 664 669 млн. грн. Зростання КІП банків мало місце у 2004-2008 роках та у 2013 році. В свою чергу зменшення обсягів КІП мало місце у 2008-2012 роках.

Таблиця 2

Динаміка КІП банків в Україні за 2003-2013 рр. [10]

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Зміна
КІП	67885	88074,9	148876	252624	462149	759686	635422	613285	604192	594541	732554	664669
Зміна, в т.ч.												
абс., млн. грн.	–	20189,9	60800,8	103748	209525	297537	-124264	-22137	-9093,4	-9650,4	138013	664669
відн., %	–	29,7	69,0	69,7	82,9	64,4	-16,4	-3,5	-1,5	-1,6	23,2	9,8 р.

На основі даних табл. 2 є можливість побудувати тренд та визначити прогнозні значення обсягів КІП за допомогою розрахованого рівняння регресії (рис. 1).

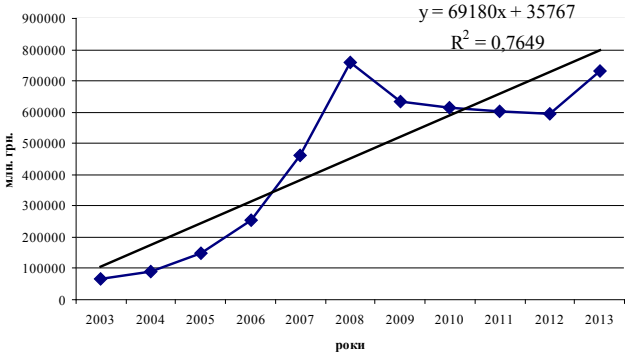

Рис. 1. Динаміка КІП та лінія тренду

З рисунка видно, що кредитно-інвестиційна діяльність банків України за 2003-2013 роки має три ярко виражені етапи. Перший етап (2003-2008 р) – стрімке зростання обсягів кредитно-інвестиційної діяльності банків на фоні загального економічного розвитку України. Другий етап (2009-2012 р) – період скорочення обсягів КІП. Основна причина – значні обсяги резервів під заборгованість клієнтів банку, на які коригується обсяг КІП. Третій етап (2013-до тепер) – відновлення зростання кредитно-інвестиційної діяльності банків України, яке може зупинитися під впливом політичних та економічних подій в Україні, які мають місце на даний момент.

За допомогою побудованої моделі, рівень достовірності якої становить більше 76% є можливість розраховувати прогнозні показники обсягу КІП на 2014-2015 рр.

Y_{2014} = 69180*12 + 35767 = 865927 млн. грн.

Y_{2015} = 69180*13 + 35767 = 935107 млн. грн.

Тобто, з вірогідністю 76,49% можна прогнозувати подальше зростання обсягів КІП в Україні за умови, що керівництву країни вдасться відновити та забезпечити подальшу макроекономічну стабільність економіки та банківської системи.

З боку самих банків для забезпечення подальшого збільшення обсягів їх КІП необхідно реалізовувати комплекс заходів у напрямку вдосконалення управління кредитно-інвестиційною діяльністю, яка передбачає:

1) напрямки вдосконалення управління кредитною діяльністю банку включають:

– комплексне використання банком різних способів оцінки індивідуального кредитного ризику щодо кожного позичальника, що дає можливість правильно визначити сукупний кредитний ризик комерційного банку в цілому;

– подальше поліпшення всіх аспектів кредитної діяльності і оптимізація організаційної структури з метою забезпечення якісно нової системи управління банком;

– використання комплексного програмно-цільового підходу до планування діяльності банківської установи;

– оптимізація кредитних вкладень за рівнем галузевого ризику з урахуванням потенційної ефективності;

– поліпшення маркетингової діяльності (насамперед шляхом встановлення оптимальних кредитних ставок і залучення нових клієнтів);

– посилення кредитного моніторингу;

– застосування диверсифікації й лімітування;

– впровадження нових перспективних форм кредитування;

– банкам варто покращити методики оцінки кредитоспроможності позичальників, забезпечення дотримання принципів, пов'язаних з умовами банківського кредитування та здійснення адаптації міжнародного досвіду кредитування до української банківської практики;

– визначення основних напрямів розробки методологічних підходів, щодо управління кредитними ризиками [11, с. 146-149].

2) напрямки вдосконалення управління інвестиційною діяльністю банку включають:

– застосування до банків, які здійснюють довгострокове інвестиційне кредитування, пільгових (знижених) норм обов'язкового резервування та пільгові режими оподаткування доходів від цих операцій;

– запровадження державного відшкодування (часткового) процентних ставок за кредитами, що спрямовуються у пріоритетні галузі економіки, та передбачення обсягів відшкодування у Державному бюджеті;

– використання механізму довгострокового рефінансування Національним банком України тих банків, які здійснюють довгострокові інвестиційне кредитування;

– розробку нових механізмів оцінки проектів під довгострокові кредити з урахуванням економічної ситуації в Україні;

– забезпечення залучення максимального обсягу власних інвестиційних ресурсів у реалізованих проектах;

– встановлення ліміту використання позикових коштів в інвестиційній діяльності банків;

– визначити раціональне співвідношення обсягів позикових інвестиційних ресурсів, залучених на коротко та довготерміновій основі, виходячи з інвестиційних цілей використання позикового капіталу в передбачуваний період, а також виходячи з вартості залучення цих ресурсів;

– забезпечення мінімізації ризиків – залучення інвестиційних ресурсів з різних джерел [12, с. 6-13].

Висновки. Проведене дослідження управління кредитно-інвестиційною діяльністю банків в Україні показало, даний вид діяльності має велике значення як для самих банків та банківської системи, так і для економіки України, забезпечуючи розвиток реального сектору виробництва та надання послуг.

Аналіз показників кредитно-інвестиційної діяльності показав, що у структурі активів кредитно-інвестиційний портфель становить більше 80% всіх чистих активів.

За допомогою побудованої моделі здійснено розрахунок прогнозних показників обсягів кредитно-інвестиційного портфелю банків на 2014 та 2015 рік, який склав відповідно 865 927 млн. грн. та 935 107 млн. грн. відповідно.

З метою вдосконалення процесу управління кредитно-інвестиційною діяльністю банків запропоновано ряд заходів, які забезпечать подальший розвиток як банківської системи, так і реального сектору економіки України.

Список літератури:

1. Огородник В.В. Особливості стратегій кредитно-інвестиційної діяльності банків України / В. Огородник // Матеріали І міжнародної науково-практичної конференції «World economy, finances and investments» 20-21 листопада 2012 р. – м. Донецьк, 2012. – С. 125-129.
2. Воробйова О.І. Аналіз тенденцій в інвестиційній діяльності банків України / О.І. Воробйова // Экономика и управление. – 2009. – № 1. – С. 10–16.
3. Колодізєв О.М., Власенко Н.М. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України: сучасний стан і перспективи розвитку // Бізнес Інформ. – 2013. – № 11. – С. 342–347.
4. Васюренко О.В. Банківський менеджмент: посіб. / О.В. Васюренко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010 – 264 с.
5. Єпіфанов А.О. Операції комерційних банків: навч. посіб. / А.О. Єпіфанов, Н.Г. Маслак, І.В. Сало. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 523 с.
6. Кльоба Л.Г. Управління банківською інвестиційною діяльністю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 / Л.Г. Кльоба; НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2008. – 21 с.
7. Єпіфанов А.О. Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання: [монографія] / А.О. Єпіфанов, Н.А. Дехтяр, Т.М. Мельник. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 286 с.
8. Джулакідзе К.Ю. Аналіз кредитно-інвестиційного портфеля банку / К.Ю. Джулакідзе, В.В. Невмержицький // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С. 107-111.
9. Національне рейтингове агентство «Рюрік» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rurik.com.ua/
10. Показники діяльності банків 2003-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aub.org.ua
11. Рясних Є.Г. Система управління кредитним портфелем у комерційному банку / Є.Г. Рясних, А.А. Пономарьов, М.О. Микитин // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011 – № 2, Т. 1. – С. 146-149.
12. Бодова А.А. Інвестиційна діяльність банків України [Електронний ресурс] / А.А. Бодова, Г.І. Романова // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2013. – № 1. – С. 6-13.

Волохата В.Е., Ена А.С.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

УПРАВЛЕНИЕ КРЕДИТНО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ БАНКОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены понятие и сущность кредитно-инвестиционной деятельности банков. Проведен анализ динамики показателей кредитно-инвестиционного портфеля банков за 2003- 2013 годы. Предложены меры совершенствования управления кредитно-инвестиционной деятельностью банков.
Ключевые слова: кредитно-инвестиционная деятельность, ценные бумаги.

Volohata V.E., Ena A.S.
Kharkiv Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

THE MANAGEMENT OF CREDIT AND INVESTMENT BANKS IN UKRAINE

Summary
The article presents the concepts and essence of credit and investment activities. Conducted analysis indicators dynamics of banks credit and investment portfolio for 2003-2013 years. Presented some measures for improvement of credit and investment activities of banks.
Keywords: credit and investing activities, securities.

УДК 338.45:621(477)

СУЧАСНИЙ СТАН МАШИНОБУДУВАННЯ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Гахович Н.Г., Завгородня М.Ю.
Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України

У статті досліджується сучасний стан промислового комплексу Донбасу у розвитку України. Проаналізована економічна ситуація в промисловості, зокрема в машинобудуванні Донецької і Луганської областей. Здійснено економічну оцінку можливих втрат машинобудування регіону від припинення виробничої діяльності. Пропонується здійснити реконструкцію промислового комплексу на основі запропонованих принципів та з орієнтацією на підвищення конкурентоспроможності промисловості.
Ключові слова: розвиток промисловості, машинобудування, економічні втрати, реконструкція промисловості.

Постановка проблеми. Розвиток економічної ситуації для промислових підприємств Донбасу відбувається на тлі залежності від одного споживача, несприятливої зовнішньої кон'юнктури на готову продукцію та зниження рівня конкурентоспроможності, значних світових цін на паливно-енергетичні ресурси. Проблема диверсифікації збуту української продукції загострилась як через зменшення попиту на товарному ринку Росії, так і через подальшу фактичну втрату традиційного ринку збуту [1]. Значних збитків як для регіону, так і для країни завдав наступний збройний конфлікт: зруйновано значну кількість підприємств та їх інфраструктуру; бізнес, який залишився зазнає суттєвих труднощів із виконанням існуючих та формуванням подальших контрактів, постачанням сировини, логістикою, зайнятістю робітників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в даному напрямку мають попередній, оціночний характер, а більш точні дані з'являться коли експерти отримають доступ в цей регіон і можливості інвентаризації промислових об'єктів. В загальному вигляді цій проблемі присвятили свої роботи автори ЗМІ [2,3] та науковці [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання оцінки економічних втрат промисловості через припинення діяльності внаслідок військових дій грунтовно не розглядалося. Також надано пропозиції щодо принципів відбудови виробничої сфери Донбасу на сучасній високотехнологічній основі. Дана тема через різноманітність збитків має низку проблемних аспектів, які потребують подальших досліджень. Тому ця тема є особливо актуальною.

Метою статті є аналіз сучасного стану машинобудування на Донбасі та існуючих проблем, а також визначення концептуальних підходів відродження виробничої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Переробна промисловість Донецької і Луганської областей забезпечує реалізацію 24,5% усієї промислової продукції, у т.ч. 48,9% – металургійної продукції, 22,9% – продукції машинобудування, з неї: 82,8% – виробництва машин і устаткування для металургії

© Гахович Н.Г., Завгородня М.Ю., 2014

та 57,1% – виробництва залізничних локомотивів і рухомого складу.

В **Донецькій області** промислове виробництво за січень-вересень 2014 р. порівняно з аналогічним періодом 2013 р. знизилося на 24,3%, за вересень – на 59,5%, порівняно з серпнем 2014 р. – на 9,6%. В першу чергу знизилися обсяги продукції в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – на 23,8%, у виробництві основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів – на 24,8%, у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – на 26,5%, у виробництві будівельних матеріалів та іншої неметалевої мінеральної продукції – на 29,2%, в машинобудуванні – на 37,6%, у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – на 46,1%, в легкій промисловості – в 2,2 раза (дані за січень-вересень 2014 р. порівняно з попереднім аналогічним періодом) (табл. 1).

В **Луганській області** за січень-травень 2014 р. індекс промислової продукції скоротився на 2% (порівняно з відповідним періодом 2013 р.). Водночас, спад спостерігався у більшості основних видів промислової діяльності (табл. 1).

На підприємствах переробної промисловості індекс промислової продукції становив 93,3%. В зазначений період скоротилося виробництво харчових продуктів – на 4%, текстильне виробництво – 21,8%, виробництво хімічних речовин – 19,2%, фармацевтична промисловість – 10,3%, виробництво гумових та пластмасових виробів – 37,1%, машинобудування – на 10,4%.

Машинобудівна промисловість Донбасу спеціалізувалася на гірничошахтному обладнанні, машинах та обладнанні для металургійної та хімічної промисловості, підйомно-транспортному обладнанні, локомотивах та залізничних вагонах, складній побутовій техніці. Вона представлена такими провідними підприємствами, як: «Луганськтепловоз», АТ »Стаханівський вагонобудівний завод», ПО «Луганський верстатобудівний завод», АТ «Сєвєродонецький приладобудівний завод», ЗАТ «Стахановмаш», ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», концерн «Азовмаш», СКМЗ, Ясиноватський машзавод, НВК «Гірничі машини», ВАТ «Дзержинський електромеханічний завод «Сенсор», ТОВ «Науково-виробниче підприємство «Донтрансформатор», ЗАТ «Донецький вентиляторний завод»,

Таблиця 1

Оцінка втрат обсягів промислової продукції на Донбасі у розрахунку за 2014 рік,

млн грн

Види промислової діяльності	Виробництво			Втрати	
	січень-вересень 2013	січень-вересень 2014	2014 у % до 2013	за січень-вересень	у розрахунку за рік (оцінка)
Донецька область					
Промисловість	182746	138339	75,7	-44407	-59210
Переробна промисловість	128071	91698,6	71,6	-36372	-48496
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	17211	12649,9	73,5	-4561	-6081
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	481	220,6	45,9	-260	-347
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	1238	866,5	70	-371	-495
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	11148	8405,4	75,4	-2742	-3656
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	6181	3331,6	53,9	-2849	-3799
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	693	521,1	75,2	-172	-229
Виробництво ґумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	4240	2908,7	68,6	-1331	-1775
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	71457	54450,1	76,2	-17007	-22676
Машинобудування	11121	6939,6	62,4	-4182	-5575
Луганська область					
Промисловість	30819	30203	98	-616	-1479
Переробна промисловість	21201	19780,8	93,3	-1420	-3409
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	1292	1241,9	96,1	-50	-121
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	212	166,1	78,2	-46	-111
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	672	682	101,5	10	24
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	н.д.	1248,9	н.д.	н.д.	н.д.
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	3042	2457,8	80,8	-584	-1402
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	114	102,1	89,7	-12	-28
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	422	265,3	62,9	-156	-376
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів	10297	10225	99,3	-72	-173
Машинобудування	3585	3212,6	89,6	-373	-895

Джерело: розраховано авторами за даними [4, 5]

завод «Бетонмаш», ПАТ «Донецький завод «Продмаш», ПАТ»Краматорський завод «Кондиціонер», Макіївський завод «Лазер», Завод «Горлівський машинобудівник», Дружківський машзавод, Завод «Славтяжмаш», Краматорський завод важкого верстатобудування, Артемівський завод «Победа труда», Краснодонський завод «Автоагрегат».

У 2014 р. обсяги реалізації та виробництва продукції машинобудування на Донбасі суттєво знизилися. Причиною цього є триваючі бойові дії на території регіону, руйнування інфраструктури багато машинобудівних підприємств Донецької та Луганської областей змушені були призупинити або зовсім припинити виробничий процес. Головними причинами призупинення виробництва були такі, як: руйнування основних виробничих потужностей і інфраструктури, передусім залізничного полотна і систем енергозабезпечення, проблеми з комплектуючими та вивозом готової продукції.

На сьогоднішній день на багатьох підприємствах Донецької і Луганської областей розірваний технологічний ланцюжок виробництва, на відновлення якого може знадобитися чимало часу. Відбувся демонтаж обладнання підприємств, що виробляють продукцію оборонного і подвійного призначення: холдингу «Топаз» (Донецьк), ВАТ «Юність» (м. Краснодон Луганської області), ВАТ «Завод «Точмаш» (Донецьк), ТОВ «Лугмаш 43» [6].

Таблиця 2

Оцінка втрат за основними видами продукції машинобудування Донбасу

Показники	Виробництво*			Втрати	
	січень-вересень 2013	січень-вересень 2014	2014/ 2013, %	січень-вересень	у розрахунку за рік
Донецька область					
Основні види продукції машинобудування:					
Конвертери і машини ливарні, виливниці і ковші, що використовуються в металургії і в ливарному виробництві, шт	1223	357	29,2	-866	-1154
Валки до прокатних станів, шт	1395	1225	87,8	-170	-227
Підйомники, елеватори та конвеєри безперервної дії для підземних робіт, шт	118	70	59,3	-48	-64
Холодильники-морозильники побутові комбіновані з окремими зовнішніми дверцятами, шт	203075	183580	90,4	-19495	-25994
Машини пральні та машини для сушення одягу побутові, шт	21414	20408	95,3	-1006	-1342
Плити кухонні газові, шт	302493	239272	79,1	-63221	-84295
Трансформатори електричні, шт	926	801	86,5	-125	-167
Вагони вантажні та вагони-платформи, залізничні або трамвайні, несамохідні, шт	9589	1074	11,2	-8515	-11354
Експорт продукції машинобудування – всього, млн дол США	920,3	387,8	42,1	-533	-799
у тому числі:					
Машини, обладнання та механізми;електротехнічне обладнання, млн дол США	384,1	298,8	77,8	-85	-128
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби, млн дол США	529,7	82,8	15,6	-447	-670
Прилади та апарати оптичні, фотографічні, млн дол США	6,5	6,2	95,4	– -	
Імпорт продукції машинобудування – всього, млн дол США	426,5	200,6	47,0	-226	-339
у тому числі:					
Машини, обладнання та механізми;електротехнічне обладнання, млн дол США	334,1	176,9	52,9	-157	-236
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби, млн дол США	67,9	15,1	22,2	-53	-79
Прилади та апарати оптичні, фотографічні, млн дол США	24,5	8,5	34,7	-16	-24
Луганська область					
Експорт продукції машинобудування – всього, млн дол США	258,9	224,4	86,7	-35	-104
у тому числі:					
Машини, обладнання та механізми;електротехнічне обладнання, млн дол США	45	31	68,9	-14	-42
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби, млн дол США	213,6	192,1	89,9	-22	-65
Прилади та апарати оптичні, фотографічні, млн дол США	0,3	1,3	433,3	1,0	3
Імпорт продукції машинобудування – всього, млн дол США	158,3	115,8	73,2	-43	-128
у тому числі:					
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання, млн дол США	132,4	99	74,8	-33	-100
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби, млн дол США	23,4	13,4	57,3	-10	-30
Прилади та апарати оптичні, фотографічні, млн дол США	2,5	3,4	136,0	1,0	3

Джерело: розраховано авторами за даними [4, 5]

** Дані по Донецькій області: виробництво – січень-вересень 2014 р.; експорт-імпорт – січень-серпень 2014 р., по Луганській області за січень-квітень 2014 р.*

За січень-вересень 2014 р. обсяги реалізації продукції машинобудівних підприємств Донецької області скоротилися на 37,6% (до відповідного періоду попереднього року). Найбільше скорочення обсягів виробництва продукції порівняно з попереднім періодом було на виробництвах: вагонів вантажних та вагонів-платформ (на 89%), конвертерів і машин ливарних (на 71%), підйомників, елеваторів та конвеєрів безперервної дії (41%) (Таблиця 2).

Втрати Луганської області у відносних показниках мають бути ще вагоміші, оскільки більше її території постраждало від конфлікту. Але Головне управління статистики у Луганській області показує, що за січень-травень 2014 р. обсяги реалізації продукції машинобудування Луганської області скоротилися всього – на 10,4% (до відповідного періоду попереднього року).

Водночас, на Донбасі зосереджено 22,5% основних засобів машинобудівної промисловості України (10,7 млрд грн.), в тому числі в Донецькій обл. – 18,8%, Луганській обл. – 3,7%. Розрахунок обсягу інвестицій, потрібних для відбудови промислового виробництва, буде можливий після експертної оцінки руйнувань матеріально-технічної бази по об'єктах промислового виробництва та визначення концептуальних основ відбудови промисловості Донбасу.

Військові дії з Росією і втрата виробництва потужностей створюють проблеми у забезпеченні експортних поставок, оскільки Донецька і Луганська області є вагомими експортерами продукції машинобудування. Значна частина машинобудівних підприємств мала експортну орієнтацію, причому на ринок Росії припадало понад 50% експорту. Становище на Донбасі стало каталізатором змін географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі та загрозою для відновлення певних секторів, зокрема залізничного машинобудування.

Обсяги експорту основної машинобудівної продукції із Донецької області у січні-серпні 2014 р. впали відносно попереднього року майже у 2,4 рази, а імпорт цієї продукції за цей період становив біля половини обсягів минулого року.

За січень-квітень 2014 р. обсяги експорту продукції машинобудування Луганської області скоротилися на 13,3%, або на 34,5 млн дол. США у порівнянні до відповідного періоду 2013 р. Водночас імпорт машинобудівної продукції знизився на 26,8%, або на 42,5 млн дол. США. Наявна статистика зовнішньоекономічної діяльності машинобудування Луганщини не відображає повною мірою глибину падіння експорту та імпорту. Причинами спаду, крім політичної, були: погіршення з 2013 р. кон'юнктури зовнішніх ринків, нестача замовлень, руйнування транспортної інфраструктури.

Економічні втрати машинобудування від зупинення виробництва через події на Донбасі оцінюються у 6,5 млрд грн. недоотриманої промислової продукції, що складає 0,8% загального річного обсягу промислової продукції та 0,33% від рівня валового регіонального продукту по Україні.

Раціональна структура промислового комплексу повинна відповідати поточним і перспективним потребам ринку, технологічної безпеки і конкурентних переваг. Це передбачає: відновлення конкурентоздатних підприємств, перепрофілювання застарілих потужностей, створення нових виробництв у сферах, що динамічно розвиваються або технічно забезпечують галузі – драйвери економіки. Зокрема це виробництва: енергозберігаючої техніки, високопродуктивної і конкурентоспроможної сільськогосподарської техніки, обладнання для харчової і переробної промисловості. Відповідно це потребуватиме впровадження новітніх технологій проектування та виготовлення техніки і обладнання. Надлишкові потужності залізничного машинобудування треба перепрофілювати на випуск транспорту для міського господарства.

Працездатне населення необхідно зайняти на відбудові пошкоджених великих підприємств, будівництві житла і інфраструктури, відновленні телекомунікаційних мереж, утилізації твердих побутових відходів в замкнутому циклі, а також некапіталомістких та працемістких виробництвах.

Для раціональної структури зайнятості паралельно з реконструкцією машинобудування доцільно розвивати такі працемісткі галузі як: трикотажну, швейну, взуттєву галузі. Завдяки малій капіталомісткості та високій оборотності вкладених коштів (2-4 рази), виробництво текстильних виробів здатне швидко наповнити внутрішній ринок товарами повсякденного попиту і вирішити певні економічні і соціальні завдання регіонів.

Найважливішим фактором економічного зростання регіону мають стати знання, особливо в IT-технологіях, що складуть інтегральний ресурс модернізації машинобудування та піднесення всіх сфер життя.

Висновки і пропозиції. Реконструкції промисловості Донбасу взагалі, та зокрема машинобудування, повинна передувати підготовча робота щодо:

· інвентаризації виробничих об'єктів та експертизи їх технологічного стану з визначенням доцільності їх відбудови в залежності від потреб внутрішнього ринку, можливості експорту, наявності наукової, технічної бази і фінансового забезпечення;

· складання переліку пріоритетів промислових виробництв, які доцільно розвивати на Донбасі, виходячи з регіональних особливостей, ресурсної бази, суспільних потреб, наявності трудового потенціалу та національної безпеки країни;

· громадського обговорення фахівцями й залучення інвесторів для відновлення промислових об'єктів Донбасу;

· створення інвестиційного агентства відбудови Донбасу.

Відродження економіки Донбасу має ґрунтуватися не на простому відтворенні зруйнованого потенціалу, а передусім повинно бути зорієнтовано на здійснення реструктуризації промислового комплексу регіону на основі таких принципів:

– забезпечення розв'язання соціальних проблем регіону;

– розвиток поглибленої переробки сировини за рахунок підвищення технологічного рівня виробництв;

– діяльність відроджуваних підприємств має бути зорієнтована на задоволення потреб внутрішнього ринку і передбачати формування міцних зв'язків з іншими регіонами країни;

– зміна структури експорту підприємств у напрямку збільшення частки кінцевого продукту.

Реконструкція машинобудівного виробництва Донбасу має включати:

· впровадження сучасних інформаційно-індустріальних технологій розробки техніки для добувної промисловості, енергетики, машинобудівної, а також легкої, харчової та інших галузей з швидким оборотом капіталу;

· використання технологій подвійного призначення, які застосовуватимуться як для виробництва озброєнь і військової техніки, так і для продукції цивільного призначення;

· створення нових виробництв (на заміну вивезених в Росію) з випуску радіоелектронної, елек-

тропобутової, вимірювальної техніки, приладів та засобів автоматизації;

· надання всебічної допомоги розвитку малого інноваційного підприємництва, створенню сприятливих умов для функціонування малих високотехнологічних організацій;

· створення на території об'єктів, які не підлягають відновленню, регіону промислових майданчиків з метою організації кластерів, технопарків, індустріальних парків та інших інноваційних структур.

Для реабілітації населення, постраждалого в результаті військових сутичок, варто налагодити в регіоні виробництво медичної техніки та діагностичної апаратури, засобів пересування, протезування, в тому числі за конверсійними технологіями підприємств оборонно-промислового комплексу.

Список літератури:

1. Собкевич О. В. Щодо сучасного становища та заходів відбудови економік Донецької та Луганської областей / Собкевич О. В., Шевченко А. В., Михайличенко К. М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1639/
2. Самаєва Ю. Промисловість Донбасу: воєнні втрати / Самаєва Ю., Івченко Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/promyshliennost/promislovist-donbasu-voyenni-vtrati-_.html
3. Панченко Ю. Промисловість військового часу / Панченко Ю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/08/19/7025136/
4. Дані Головного управління статистики у Донецькій області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donetskstat.gov.ua/statinform/ved2.php?dn=0814
5. Дані Головного управління статистики у Луганській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lugastat.lg.ua/sinf/ves/rves.php
6. Гребеник К. Які підприємства Донбасу ризикують опинитися в Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.ua/ua/business/1377967-yaki-pidpriemstva-donbasu-rizikuyut-opinitisya-v-rosiyi

Гахович Н.Г., Завгородняя М.Ю.
Институт экономики и прогнозирования
Национальной академии наук Украины

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ МАШИНОСТРОЕНИЯ ДОНЕЦКОЙ И ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТЕЙ

Аннотация
В статье исследуется современное состояние промышленного комплекса Донбасса в развитии Украины. Проанализирована экономическая ситуация в промышленности, в частности машиностроении Донецкой и Луганской областей. Осуществлена экономическая оценка возможных потерь машиностроения региона от прекращения производственной деятельности. Предлагается осуществить реконструкцию промышленного комплекса на основе предложенных принципов с ориентацией на повышение конкурентоспособности промышленности.
Ключевые слова: развитие промышленности, машиностроение, экономические потери, реконструкция промышленности.

Gahovich N.G., Zavgorodnia M.Y.
Institute for Economics and Forecasting
Ukrainian National Academy of Sciences

MODERN CONDITION OF MACHINE-BUILDING INDUSTRY OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS

Summary
The article examines the current state of Donbass industrial complex for the development of Ukraine. Analyzed the economic situation in the industry, particularly in mechanical engineering Donetsk and Luhansk regions. Offered economic evaluation of potential losses of the region of engineering production outages. It is proposed to reconstruct industrial complex on the basis of the proposed principles and with a focus on improving the competitiveness of the industry.
Keywords: industrial development, mechanical engineering, economic costs, reconstruction industry

УДК 330.342.01

НЕУЗГОДЖЕНОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ІНВЕСТИЦІЙ»

Гераймович В.Л.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто підходи різних науковців до визначення економічної категорії «інвестиції». Досліджено та проаналізовано неузгодженості у визначенні сутності поняття «інвестицій». Незважаючи на різноманіття трактування інвестицій, вироблене світовою і вітчизняною економічною наукою, у вітчизняній практиці не припиняються дискусії щодо конкретизації визначення даної категорії. Виділено характерні спірні питання та дана їм характеристика. Представлено наше трактування категорії «інвестицій».

Ключові слова: категорія, визначення, сутність, інвестиції, характеристика.

Постановка проблеми. Перехід агропромислового виробництва на шлях інвестиційного розвитку в сучасних умовах становлення в Україні послідовно-ринкової системи господарювання має виключне значення у вирішенні стратегічних завдань. В розвинених країнах державна інвестиційна політика стимулює прийняття інвестиційних рішень та виконання інвестиційних проектів, які забезпечують розвиток техніко-технологічного стану національного господарства. Обґрунтовані економіко-фінансові та політико-правові зусилля у цьому напрямі є одними із важливих засобів успішного здійснення стратегії розвитку національної економіки та її галузей. Цим викликано великій науковий інтерес до дослідження теоретичних основ інвестування, впровадження ефективних механізмів здійснення інвестиційної діяльності, ефективного інвестиційного процесу, створення привабливого інвестиційного клімату. Від здатності країни чи регіону залучити інвестиційні ресурси, підвищити свою інвестиційну привабливість залежить їх економічний розвиток та конкурентоспроможність

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням інвестування присвячено наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: І. Т. Балабанова, В. В. Бочарова, І. А. Бланка, О. В. Гаврилюка, М. С. Герасимчука, А. І. Даниленка, И. В. Липсица Ю. В. Макогона, О. В. Мертенса, А. А. Пересади, В. П. Савчука, В. М. Хобти, А. С. Філіпенка, В. Г. Федоренка, О. М. Шевчука та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість літературних джерел, що нами проаналізовані стосуються переважно визначення сутності категорій «інвестиції»«і роботи насамперед пов'язані з дослідженням інвестицій як вкладення капіталу в різні галузі і сфери економіки як всередині країни, так і за кордоном, з метою отримання прибутку. Водночас слід зазначити, що поняття «інвестиції» є занадто всебічним, щоб дати йому єдине та вичерпне визначення. У різних розділах економічної науки та різних галузях практичної діяльності його тлумачення має свої особливості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання. Метою статті є розкриття та узагальнення існуючих підходів до визначення категорії «інвестиції», та характеристика неузгодженостей у розумінні її сутності, що у підсумку, впливатиме на конкретизацію змістовного наповнення категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічне піднесення підприємства, галузі, країни в цілому значною мірою визначається обсягами і напрямами інвестиційних ресурсів. Одним з головних напрямів державного регулювання економіки стають інвестиції. Термін «інвестиції» походить від латинського слова *«invest»*, що означає вкладати. Проте слід диференційовано розглядати категорії «інвестиції» та «інвестиційна діяльність».

Багато авторів, серед яких И. В. Липсиц, І. Т. Балабанов, інтерпретують інвестиції як різні види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються інвестором в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання прибутку, що відповідає міжнародному підходу до цієї категорії [1, с. 89].

В. В. Бочаров дає загальне визначення інвестицій. У широкому розумінні, інвестиції – за визначенням вченого – відображають вкладення капіталу з метою його подальшого зростання. При цьому нарощення капіталу повинно бути достатнім для того, щоб компенсувати інвестору відмову від використання власних коштів на власні потреби у поточному періоді, забезпечити винагороду за ризик та повернути втрати від інфляції у майбутньому невизначеному періоді [4, с. 3]. Водночас І. О. Бланк розглядає інвестиції як вкладення капіталу з метою його наступного збільшення [2, с. 10]. Проте окремі автори під інвестиціями розуміють акт відмови від сьогоднішнього споживання благ заради більш повного задоволення потреб у наступні періоди.

В. Г. Федоренко пропонує таке визначення сутності поняття: «Інвестиції – витрати на будівництво нових заводів, на обладнання з тривалим терміном використання. Їм притаманні два головні фактори: норма чистого прибутку, яку підприємці розраховують отримати від витрат на інвестиції, і ставка проценту» [10, с. 210]. Ряд авторів інвестиції поєднують з інвестиційною діяльність, трактують їх як «інвестиційні операції», що рівнозначно інвестиційним процесам. «Інвестиційні операції – це операції, пов'язані з вкладенням коштів у реалізацію проектів, що забезпечуватимуть одержання вигод у майбутньому періоді» [8, с. 12].

О. М. Шевчук розглядає інвестиції з двох позицій: фінансової, за якою інвестиції – це активи, кошти, що вкладають в господарську діяльність з метою отримання доходу, та економічної, де інвестиції визначає як видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного та оборотного капіталу [11, с. 6].

Вбачається оригінальним трактування категорії інвестицій Д. Норкоттом, під якими він розуміє прийняття рішень про довгострокове ризикове вкладення коштів в активи підприємства [6]. М. Бромвіч інвестиційні рішення визначає як відмову від поточного споживання, очікуючи збільшення споживання в майбутньому [3, с. 68].

Досить цікавим є підхід німецьких учених до визначення інвестицій. Зокрема Д. Шнайдер розглядає цю категорію як процес, орієнтований на платежі та визначає її як підприємницьку дію, яка в різні моменти часу спонукає до грошових потоків

© Гераймович В.Л., 2014

(виплат та поступлень), причому цей процес починається з виплати [12, с. 7–21].

Уільям Ф. Шарп пояснює, що саме слово «інвестувати» означає: «расстаться с деньгами сегодня, чтобы получить большую их суму в будущем». По іншому кажучи віддавати гроші зараз і в певній кількості, винагорода надходить пізніше, якщо є взагалі, і її величина заздалегідь невідома [13].

Вузького підходу у розумінні інвестицій дотримується, зокрема, лауреат Нобелівської премії П. Самуельсон. Він наголошує, що багато людей говорять про інвестиції, коли купують ділянку землі, цінні папери або інші атрибути приватної власності. В економіці це лише фінансові операції або зміни в портфелях власників, бо коли одна особа купує, то якась інша продає. Інвестиції мають місце лише тоді, коли створюється реальний капітал [8].

Категорія «інвестиції» окреслює ширше коло причинно-наслідкових зв'язків, порівняно з поняттям «капітальні вкладення». Інвестиції можуть проявлятися у різноманітних формах (реальні, фінансові, інтелектуальні, інноваційні), а капітальні вкладення – лише у засобах виробництва.

Законом України «Про інвестиційну діяльність» інвестиції визначаються як усі види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інші види діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Інвестиційна діяльність – це комплекс заходів і дій фізичних і юридичних осіб, що вкладають свої засоби (у майновій, фінансовій, чи матеріальній формі) з метою одержання прибутку [7].

Зазначимо, що такий зміст цього терміну в основному відповідає міжнародному підходу до уявлень про інвестиційну діяльність, як процесу вкладення ресурсів (благ, майнових й інтелектуальних цінностей) з метою одержання прибутку в майбутньому.

У більшості трактувань сутності економічної категорії «інвестиції» простежується система взаємозв'язку двох складових процесу: витрачання ресурсів і одержання результату. Головним результатом інвестиційної діяльності (від макрорівня держави до макрорівня підприємства) сучасна економічна теорія розглядає приріст добробуту всіх учасників інвестиційного процесу (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика результату інвестиційної діяльності учасників інвестиційного процесу

Учасники	Характеристика результату
Акціонери	Реальний приріст ціни акції, величина дивідендів, темпи приросту вартості акцій та величини дивідендів
Підприємство	Величина економічного прибутку, зростання фондовіддачі, матеріаловіддачі, продуктивності праці, показників рентабельності виробництва та використання активів підприємства
Галузь	Позитивна динаміка темпів росту виробництва продукції, збільшення експорту, підвищення рівня економічної та продовольчої безпеки, динаміка збільшення кількості робочих місць, зростання ВВП
Держава	Зростання ВВП держави, реальних доходів, які надійшли до бюджету за рахунок реалізації інвестицій, підвищення життєвого рівня населення, пожвавлення та розвиток процесів капіталоутворення у пріоритетних галузях економіки

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2

Характеристика неузгодженостей у визначенні сутності економічної категорії «інвестицій»

Формулювання неузгодженості	Характеристика
Ототожнення інвестицій з капітальними вкладеннями та капітальним будівництвом	У світовій та вітчизняній практиці, крім вкладень в довгострокові активи (основні засоби), інвестовані кошти можуть спрямовуватися на поповнення оборотних засобів, придбання інструментів фондового ринку, нематеріальних активів, тому капітальні вкладення можна вважати однією з форм реального інвестування, яке характеризує більш вузьку сферу діяльності, ніж інвестиційна діяльність в цілому
Відношення до інвестицій короткострокових вкладень (до одного року)	Це не повністю відповідає суті інвестицій як довгострокового вкладення фінансових ресурсів з метою одержання додаткових вигод. Короткострокові фінансові інвестиції є засобом вирішення передусім оперативних і тактичних цілей підприємства, управління ліквідністю тощо. Тому їх можна віднести до механізмів оптимізації інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, інструментів адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища
Прирівнювання будь-якого залучення чужого капіталу до інвестицій	Кредиторів можна віднести до інвесторів, а всю кредиторську заборгованість підприємства (включаючи заборгованість перед постачальниками, бюджетом, працівниками) – до джерел інвестування. Але поточну заборгованість не слід вважати інвестиціями, тому що вона зумовлена поточною (операційною), а не інвестиційною діяльністю, є формою перерозподілу національного доходу; не дає доходу кредиторові, щодо неї встановлені інші умови й визначений термін повернення коштів; відсутній принцип добровільності вибору об'єкта інвестування
Ототожнення інвестиційної діяльності тільки з грошовими вкладеннями	Це не є правомірним, оскільки інвестиції можуть здійснюватися як в грошовій, так й у матеріальній чи нематеріальній формах (інтелектуальні активи)
До інвестицій слід відносити тільки вкладення капіталу в об'єкти інвестування, які знаходяться на стороні	Нівелюється значення процесів реінвестування або самоінвестування (спрямовування частини прибутку від діяльності суб'єкта господарювання на фінансування купівлі основних чи придбання необоротних активів, поповнення оборотних коштів підприємства)
Ототожнення понять інвестицій та інвестиційної діяльності	Це різні поняття: перше передбачає вкладення всіх видів матеріальних цінностей в будь-які об'єкти, друге – сукупність усіх практичних дій суб'єктів відносно об'єктів інвестування

Джерело: узагальнено автором

Загальна величина приросту добробуту суспільства від результату реалізації інвестицій визначається агрегованою сумою приростів добробуту прямих учасників інвестиційного процесу та непрямих (зовнішніх) по відношенню до нього сторін.

Загальний приріст добробуту від інвестиційної діяльності визначається сукупністю позитивних і негативних зовнішніх результативних факторів. До прояву негативних екстерналій можна віднести:

- погіршення екологічної ситуації в країні,
- підвищення монополізації на ринку,
- залежність від іноземного капіталу,
- посилення диспропорцій економічного розвитку окремих галузевих складових економіки країни тощо.

Щодо позитивних ефектів слід відмітити:

- сприяння зайнятості у сферах діяльності,
- упровадження сучасних інноваційних технологій,
- методів управління на підприємствах,
- посилення конкурентної боротьби,
- підвищення якості товарів і послуг тощо.

Своєчасне врахування впливу сукупності можливих наслідків інвестиційного процесу є застережливим засобом від прорахунків та неефективного використання ресурсів.

Зазначимо, що, незважаючи на різноманіття трактування сутності інвестицій, вироблене світовою і вітчизняною економічною наукою, у вітчизняній практиці не припиняється дискусії щодо конкретизації визначення даної категорії. Серед найбільш характерних спірних питань можна виділити такі (табл. 2).

Висновок. Аналіз різноманітних теоретичних уявлень щодо категоріального апарату «інвестиції» дає підстави для висновку, що інвестиції відображають розвиток економічних відносин, характерних для розвитку суспільства.

Проведене теоретичне дослідження дозволило науково обґрунтувати визначення економічної сутності інвестицій. Таким чином, поняття «інвестиції» можна трактувати як довгострокове вкладення фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів в необоротні активи та приріст оборотних активів з метою одержання прибутку та підвищення суспільного добробуту в країні.

Список літератури:

1. Балабанов И. Т. Финансовый менеджмент / Балабанов И. Т. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 224 с.
2. Бланк И. А. Основы инвестиционного менеджмента / И. А. Бланк. – К. : Эльга – Н, Ника-центр. – 2001. – 432 с.
3. Бромвич М. Анализ экономической эффективности капиталовложений / М. Бромвич ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 432 с.
4. Бочаров В. В. Финансово–кредитные механизмы регулирования рынка инвестиций / Бочаров В. В. – М. : Финансы и статистика, 1993. – 243 с.
5. Липсиц И. В. Инвестиционный проект: Методы подготовки и анализа: Учебно-справочное пособие / И. В. Липсиц, В. В. Косов. – М. : БЕК, 1996. – 304 с.
6. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений / Норткотт Д. ; пер. с англ. ; под. ред. А. Н. Шохина. – М. : Банки и биржи, БНИТИ, 1997. – 247 с.
7. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII.2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: //www.rada.gov.ua
8. Самуэльсон П. Экономикс ; в 2-х т. / Самуэльсон П. – М. : Алягон, 1993, т. 2. – 611 с.
9. Титаренко Н. О. Теорія інвестицій : навч. посіб. / Титаренко Н. О. – К. : КНЕУ, 2000. – 159 с.
10. Федоренко В. Г. Інвестування / Федоренко В. Г. – К. : Алеута, 2006. – 344 с.
11. Шевчук О. М. Основи інвестиційної діяльності. / О. М. Шевчук, Н. Ю. Рогозжин. – К. : Ґенеза, 1999. – 217 с.
12. Schneider D. Investition, Finanzierung und Besteuerung. 7 Aufl. Wiesbaden, 1992.
13. Sharp W.F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk. Journal of Finance, 3.

Гераймович В.Л.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

НЕСООТВЕТСТВИЯ В ОПРЕДЕЛЕНИИ СУЩНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ «ИНВЕСТИЦИИ»

Аннотация
В статье рассматриваются подходы различных ученых для определения экономической категории «инвестиции». Исследованы и проанализированы несоответствия в определении сущности понятия «инвестиции». Несмотря на разнообразие толкований инвестиций, разработанное мировой и отечественной экономической наукой, в отечественной практике не прекращается обсуждение по поводу конкретизации определение этой категории. Определены характерные спорные вопросы и дана им характеристика. Представлено наше толкование категории «инвестиции».
Ключевые слова: определения, сущность, категории, инвестиции, характеристики.

Geraimovych V.L.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

INCONSISTENCIES IN DETERMINING THE ENTITY OF THE ECONOMIC CATEGORIES «INVESTMENTS»

Summary
The article examines different approaches to determine scientific economic category of «investment». Inconsistencies in determining the entity of the «investment» are investigated and analyzed. Despite the diversity of interpretations of the term «investments» invented by the global and domestic economic science, in domestic practice the discussions around this definition ae still being held. The most commonly disputable issues are specified and their characteristics are described. Our interpretation of the category «investment» is submitted.
Keywords: category, definition, essence, investment characteristics.

УДК 351:342.5

ЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ В РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Герасимчук Н.А., Шовть Ю.Ю.
Національний університет біоресурсів і природокористування

У статті розглянуті основні положення про сутність стратегії, її значення для розвитку підприємства. Автори запропонували етапи створення стратегії на малому підприємстві та алгоритм її реалізації, що дозволить розробити місію, цілі і завдання підприємства, головні напрями та заходи збалансованості його розвитку в умовах динамічної зміни зовнішнього середовища при максимальному використанні всіх наявних ресурсів малого підприємства.
Ключові слова: стратегія, розвиток, ресурси, мале підприємство, план розвитку.

Перехід економіки до ринкових відносин спричинив ускладнення в діяльності кожного підприємства незалежно від форми власності, галузі й напрямів прикладання зусиль, правового статусу тощо. В міру ускладнення зовнішнього середовища, змін технології, на якій базується робота підприємства, поява нових цілей висуває на перший план необхідність застосування ідеології стратегічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відносно змісту та різновидів стратегій організації в літературі зі стратегічного менеджменту існують різні погляди. Поняття «стратегія» використовується в науці та практиці управління з 50-х років XX ст. Концепцію стратегії вперше було розроблено в 60-ті роки А. Чандлером, К. Ендрюсом, І. Ансоффом, вони давали перші визначення основних положень стратегічного планування, хоча й прив'язувались до теорії інституціоналізму.

Мета дослідження. Дослідити значення стратегії у виробничій діяльності приватного підприємства, узагальнити різні підходи, запропонувати власну стратегію розвитку.

Викладення матеріалу. Поняття «стратегія» в галузі управління підприємством як соціально-економічною системою тлумачиться як довгостроковий комплексний план дій керівництва відповідним колективом, спрямований на досягнення місії організації.

Аналіз стану й динаміки трансформаційних процесів дає змогу визначити особливості методології стратегічного управління стосовно вітчизняних суб'єктів господарювання.[1, с. 12].

На становлення стратегічного управління найвідчутніше впливають особливості й перешкоди внутрішнього середовища суб'єктів господарювання. Незважаючи на те, що стратегічне управління є засобом успішного виживання у кризових умовах, на практиці стратегія поведінки більшості суб'єктів господарювання відсутня, що значною мірою сприяє погіршенню їх становища. Це можна пояснити насамперед намаганням керівників швидко вирішити питання фінансових результатів, інертністю мислення старих управлінських кадрів, відсутністю досвіду застосування стратегічного управління, а також незнанням і нерозумінням його суті, принципів, методів і прийомів [3, с. 10].

Відсутність стратегії, як правило, проявляється у двох формах. По-перше, суб'єкти господарювання планують свою діяльність виходячи зі сталості зовнішніх умов. У цьому разі дотепер прийнято було складати довгострокові плани, де вказується, що і коли робити у далекій перспективі або які конкретні результати мають досягатися. Коли йдеться про стратегічне управління, то передусім потрібно визначити, що слід робити зараз, щоб досягти поставлених цілей у майбутньому. При цьому треба виходити з того, що як у зовнішньому оточенні, так і внутрішньому обов'язково відбуваються зміни. Тобто при стратегічному управлінні здійснюється погляд із майбутнього в теперішнє, визначаються певні заходи нині, щоб забезпечити бажаний стан у майбутньому.

По-друге, при нестратегічному управлінні розробка програмних дій ґрунтується лише на аналізі внутрішніх можливостей і потенціалі підприємства. При такому підході часто виникають ситуації, коли підприємства не в змозі досягти своїх цілей через те, що з часом змінюються умови як у безпосередньому оточенні (споживачі, постачальники, конкуренти та ін.), так і в макросередовищі (зміни в законодавстві, податковому кодексі, політиці уряду тощо) [6, с. 25].

Життєдіяльність організації складається з трьох основних процесів:

– одержання сировини чи ресурсів із зовнішнього оточення;

– виготовлення продукту;

– передача продукту з зовнішнє середовище (рис. 1).

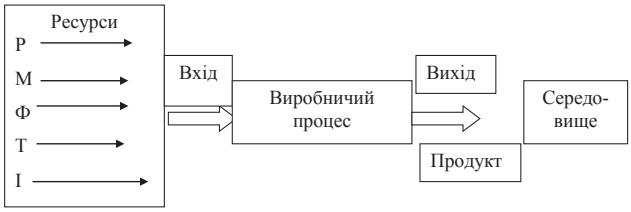

Рис. 1. Ресурсна схема виробничого процесу (життєдіяльність організації)
Р – трудові ресурси, М – матеріальні ресурси, Ф – фінансові ресурси; Т – технологічні ресурси, І – інформаційні ресурси
Джерело: розробки авторів на основі [4]

Суть сучасного стратегічного менеджменту полягає в чіткій орієнтації розробленого плану на ринкові потреби й врахування ринку як головного фактора зовнішнього середовища, від якого залежить майбутнє підприємства (табл. 1).

Як відзначають зарубіжні дослідники, сьогодні «стратегію – її успіх або невдачу – часто зумовлює організаційна культура». Таким чином, вона стає могутнім чинником, який необхідно враховувати при реалізації стратегії. В зв'язку з цим приведемо думку одного з вітчизняних бізнес-консультантів: «В багато наших компаніях корпоративна культура або відсутній зовсім, або знаходиться в зачатковому стані. Тут все ще переважають рудименти радянських принципів управління, які негативно позначаються на стратегічному процесі» [4, с. 124].

Таким чином, створення корпоративної культури нового зразка повинне стати одному з першорядних стратегічних завдань менеджменту наших підприємств і кожен великий або малий план потребує оцінки з цих позицій.

© Герасимчук Н.А., Шовть Ю.Ю., 2014

Таблиця 1

Порівняння стратегічного й оперативного управління

Характеристика	Оперативне управління	Стратегічне управління
Місія, призначення	Виробництво товарів і послуг з метою одержання доходу від їхньої реалізації	Виживання організації в довгостроковій перспективі за допомогою встановлення динамічного балансу з оточенням, що дозволяє вирішувати проблеми зацікавлених у діяльності організації осіб
Об'єкт концентрації уваги менеджменту	Погляд усередину організації, пошук шляхів більш ефективного використання ресурсів	Погляд зовні організації, пошук нових можливостей у конкурентній боротьбі, відстеження й адаптація до змін в оточенні
Урахування фактора часу	Орієнтація на короткострокову і середньострокову перспективу	Орієнтація на довгострокову перспективу
Основа побудови системи управління	Функції й організаційні структури, процедури, техніка і технологія	Люди, системи інформаційного забезпечення, ринок
Підхід до управління персоналом	Працівники – це ресурс організації, це виконавці окремих робіт і функцій	Працівники – це основа організації, її головна цінність і джерело добробуту
Критерій ефективності управління	Прибутковість і раціональність використання виробничого потенціалу	Своєчасність і точність реакції організації на нові запити ринку і зміни оточення

Джерело: [8, с. 25]

Результати діяльності більшості фірм прямо залежать від ефективності вжитих заходів і вибору чи неприйняття визначених стратегій (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця результатів, одержаних в залежності від виду дій і стратегій

Види дій	Визначена стратегія	Невизначена стратегія
Ефективні дії	Визначена стратегія й ефективні дії привели до успіху в минулому і забезпечать успіх у майбутньому	Невизначена стратегія, але ефективні дії привели до успіху в минулому, однак успіх у майбутньому викликає сумнів
Неефективні дії	Визначена стратегія, але неефективні дії іноді спрацьовували в минулому, проте в майбутньому очікується посилення конкуренції	Невизначена стратегія і неефективні дії привели до невдачі в минулому, і такий же результат очікується в майбутньому

Джерело: [7, с. 214]

Перш ніж приступити до реалізації стратегії, необхідно визначити, чи відповідає план нижченаведеним характеристикам:

1. План повинен бути сформульований в чітких, конкретних і недвозначних виразах. Інакше кажучи, пункти плану повинні виключати різні трактування. Наприклад, не просто «збільшити продуктивність праці», а «перевищити торішні показники на 10%». Звідси ще одна ознака ефективного плану: він, як правило, базується на чітких розрахунках і цифрах, містить наочні діаграми і таблиці. Останні не повинні порошитися в теках, відкладених в дальній ящик, а. в рамках внутрішнього PR, бути доступні, як «наочна агітація» для всіх, хто причетний до виконання стратегічного задуму [5, с. 32].

2. План повинен бути досяжним. Часто буває, що боси ставлять «надхмарні» цілі, для того, щоб стимулювати ефективність роботи. Ця помилка, оскільки нереальні плани можуть привести до «надриву» персоналу і перетворитися з чинника позитивної мотивації (іноді це трапляється на першому етапі їх реалізації) в негативний чинник, зі всіма витікаючими з цього наслідками: страхом покарання за невиконання, «приписками», реструкціонізмом і т.д.

3. Індивідуальні плани повинні органічно поєднуватися з груповими. Стратегія не буде ефективною, якщо в ній не розмежовані повноваження і відповідальність. Інакше це приводить до конфліктів в процесі реалізації стратегії, а значить, до його невдачі, після чого украй складно буває знайти дійсних винуватців провалу стратегічного починку.

4. Стратегія (план) повинна бути оформлена у письмовій формі у вигляді корпоративного документа, доступного тим, хто несе відповідальність за його виконання. Це зовсім не означає, що він може бути доступним всім охочим. Адже часто в стратегії містяться якісь корпоративні таємниці, за які конкуренти готові платити. Тому ходіння стратегічних документів в рамках підприємства (наприклад, таких, як плани перспективного розвитку) повинна контролювати служба безпеки [1, с. 46].

5. Люди, що брали участь в розробці плану, також повинні бути відповідальними за його здійснення, оскільки інакше він ризикує виявитися відірваним від реалій. Це дозволяє людям, що беруть участь в стратегічному процесі, реальніше дивитися на речі. Адже стратег тричі подумає над тим або іншим пунктом плану, якщо знатиме, що за його виконання несе відповідальність і він сам.

6. Плани повинні включати критичні доданки успіху. Ці доданки мають пріоритетне значення. Йдеться про ті чинники, без яких дана стратегія не може бути реалізована. Серед них можуть опинитися і стандарти поведінки співробітників, і система інноваційного менеджменту компанії, і мотивація персоналу.

7. До обговорення плану необхідно привернути як можна більше число зацікавлених осіб. Сьогодні зацікавлені особи – це не тільки топ-менеджмент компанії і її акціонери, але і персонал, партнери, суспільство і споживачі. Розробляючи план по поступовому скороченню персоналу, не можна не звертати уваги на інтереси місцевого співтовариства, інакше наміри керівництва можуть бути зустрінуті кампанією по їх дискредитацію. Ще приклад: розширюючи свою дилерську мережу, необхідно врахувати інтереси і вже існуючих дилерів. Проте необхідно не забувати і про безпеку бізнесу: відвертість – це добре, але безпечність дуже суворо карається конкурентним середовищем [3, с. 85].

8. У ефективному плані завжди чітко названий головний відповідальний за його реалізацію (звичайно це один з топ-менеджерів). Необхідно перевірити, чи не «розпорошена» відповідальність за виконання плану між багатьма керівниками, інакше кажучи, чи не опиниться ця стратегія «дитини у сьоми няньок». Особливо слід зазначити, що головний відповідальний несе відповідальність не тільки за реалізацію плану, але і за своєчасний перегляд, – тобто він зобов'язаний інформувати ке-

рівництво про хід виконання і своєчасно ставити на порядок денний питання про коректування курсу.

9. В період здійснення плану необхідно передбачити перевірочні міри, щоб визначити, «спрацює або не спрацює» той або інший крок.

10. Ефективний план повинен включати також сценарії – на випадок непередбачених подій – своєрідні «запасні» стратегії.

Ці стратегії повинні враховувати не тільки негативні чинники зовнішнього середовища, але і ті «щасливі випадковості», які може надати кон'юнктура [3, с. 84].

11. Обов'язковій, хай і не головній, метою, яку ставить керівництво в реалізації плану, повинна стати мета розвитку себе і підлеглих. Інакше кажучи, які нові навики, уміння, знання придбає компанія в процесі реалізації плану. Як він збагатить корпоративну культуру компанії і відобразиться на її психологічному кліматі.

Успіх навіть самих ризикованих проектів завжди базується на плануванні, проте успішне планування не завжди гарантує успіх поділа. Цей парадокс стратегії необхідно завжди пам'ятати при складанні планів. Основними питаннями, які повинен поставити менеджер при формуванні нової фірми чи реорганізації існуючої, повинні бути такі: «хто ми?», «що ми робимо (будемо робити)?», «де ми перші (кращі)?». Якщо керівник (менеджер) може дати відповіді на поставлені питання, значить він може зрозуміти і сформулювати її головну загальну мету своєї організації – місію [37, с. 28].

Висновки. На нашу думку, стратегія в розвитку підприємства має дуже велике значення. Саме за допомогою стратегії формується мета та місія компанії, без чого саме існування компанії буде просто неможливе.

Вважаємо, що одним з найбільш коректних підходів до формування стратегій розвитку є ієрархічний, який відображає рівні управління підприємства та характер взаємозв'язку із зовнішнім оточенням. При цьому домінуючим елементом стратегії повинно бути стратегічне мислення, яке спрямовує підприємство до постійного творчого пошуку, втілення новаторських ідей в усіх аспектах діяльності. З цих позицій формування стратегії розвитку підприємства визначено як системний процес, який дозволяє на засадах стратегічного мислення як домінуючої логіки проаналізувати суть умов, в яких працює галузь (підгалузь); визначити місію, цілі і завдання підприємства, розробити головні напрями та заходи збалансованості його розвитку в умовах динамічної зміни зовнішнього середовища при максимальному використанні всіх наявних ресурсів підприємства.

Стратегія підприємства є основою стратегічного планування, за допомогою якої на підприємстві зважується комплекс проблем, пов'язаних з цілеспрямованою переорієнтацією випуску продукції нової номенклатури й асортименту, впровадженням і використанням нових технологій, розвитком маркетингу, удосконаленням структури керування підприємством, своєчасною і якісною підготовкою та перепідготовкою кадрів.

Список літератури:

1. Ансофф И. Стратегическое управление / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 519 с.
2. Бурик З. Генеза понятійно-категоріального апарату стратегічного управління // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – № 1.
3. Горьовий В. П. Аграрна політика у розвитку фермерства в Україні [Текст] / В. П. Горьовий, Л. В. Прудивус // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С. 10-17.
4. Завадський Й. С. Менеджмент: Підручник для студ. екон. спец. вищ. навч. закл.: У 2 т. – Т. 2. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 640 с.
5. Основы менеджмента : [Учебник]: Пер. с англ. / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; Общ. ред. и вступ. ст. Л. И. Евенко. – 3-е изд. – М. : Дело, 2000. – 704 с.
6. Організація виробництва: Навч. посібник / Герасимчук Н. А., Кондратюк О. І., Вікарчук О. І. – Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, Житомир, 2009. – 244 с.
7. Портер М. Е. Стратегія конкуренції [Текст] : Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Е. Портер ; пер. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1997. – 390 с.
8. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004. – 699 с.

Герасимчук Н.А., Шовть Ю.Ю.
Национальный университет биоресурсов и природопользования

ЗНАЧЕНИЕ СТРАТЕГИИ В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены основные положения о сущности стратегии, ее значение для развития предприятия. Авторы предложили этапы создания стратегии на малом предприятии и алгоритм ее реализации, что позволит разработать миссию, цели и задачи предприятия, главные направления и мероприятия сбалансированности его развития в условиях динамического изменения внешней среды при максимальном использовании всех имеющихся ресурсов малого предприятия.
Ключевые слова: стратегия, развитие, ресурсы, малое предприятие, план развития.

Gerasymchuk N.A., Shovt J.J.
National University of Life and Environmental Sciences

THE VALUE OF STRATEGY IN THE ENTERPRISE DEVELOPMENT

Summary
In the article docsussed the basics of the strategy and its importance for the development of the enterprise. The authors proposed steps for creating strategies for small business and the algorithm for its implementation, which will develop the mission, goals and objectives of the enterprise, the main directions and measures for balancing of its development in a dynamically changing environment with maximum use of all available resources for small business.
Keywords: strategy, development, resources, small enterprise, development plan.

УДК 332.025.12

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Глушко А.Д.
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

У статті визначено сутність та склад інституційного забезпечення державної регуляторної політики. Досліджено структуру регуляторних органів в Україні з виділенням загальнодержавного та регіонального рівня реалізації їх функцій. Виокремлено проблемні аспекти та представлено концептуальну модель здійснення державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування в Україні. Обґрунтовано необхідність участі громадськості у здійсненні державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування на всіх етапах її провадження. Запропоновано напрями вдосконалення інституційного забезпечення державної регуляторної політики на регіональному рівні.
Ключові слова: концептуальні засади, державна регуляторна політика, інституційне забезпечення, органи місцевого самоврядування, регуляторна діяльність.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою державної регуляторної політики є її здатність забезпечити розвиток ефективних методів державного регулювання економічними процесами, сталий розвиток та економічну безпеку національної економіки. Регуляторна політика має бути спрямована на реалізацію узгодженої, збалансованої, скоординованої системи заходів, адекватних внутрішнім та зовнішнім загрозам. При цьому закономірним постає питання підвищення якості регуляторної діяльності органів влади, оптимізації їх взаємодії в процесі державного регулювання соціально-економічним розвитком національної економіки. Адже однією з основних умов забезпечення високого рівня ефективності державної регуляторної політики є наявність дієвого інституційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реалізації державної регуляторної політики органами виконавчої влади присвячені праці зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Е. Брауна, В. Кіп Віскузі, Дж.М. Вернона, Дж.Е. Гарінгтона, О.В. Літвінова, О.Х. Юлдашева, О.О. Юлдашева, К. Ляпіної та ін. Проте в умовах загострення проблем державного управління питання підвищення ефективності діяльності органів влади в процесі реалізації державної регуляторної політики потребує ґрунтовних наукових досліджень, розробки практичних рекомендацій та теоретико-методичних засад.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах посилення глобалізаційних процесів забезпечення соціально-економічного розвитку країни та підвищення добробуту громадян можливе лише за умови провадження ефективної державної регуляторної політики. Передумовою вдосконалення механізмів реалізації державної регуляторної політики, визначення оптимальних методів державного регулювання економічними та соціальними процесами в національній економіці правомірно визначити наявність оптимальної збалансованої системи регуляторних органів. Тому необхідність визначення концептуальних засад провадження регуляторної діяльності органами влади як основи забезпечення високого рівня якості та ефективності реалізації державної регуляторної політики є беззаперечною.

Мета статті. Метою даної роботи є з'ясування сутності та складу інституційного забезпечення державної регуляторної політики, визначення концептуальної моделі здійснення державної регуляторної органами місцевого самоврядування в Україні та запропонувати напрями її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Сутність понять «інститут», «інституції», «інституційне забезпечення» розкривається в працях представників економічної школи, що має назву «інституціоналізм». Основоположником нового інституціоналізму вважають американського вченого, лауреата Нобелівської премії (1993) Д. Норта [1]. Представники нового інституціоналізму розрізняють поняття «інститути» та «інституції». Згідно з підходом Д. Норта поняття «інституції» охоплює будь-які види обмежень, створені для спрямування людської взаємодії в певному напрямі. Призначення інституцій у суспільстві полягає в тому, щоб зменшити невизначеність через встановлення постійної структури людської взаємодії.

Формою прояву інституцій є інститути (інший переклад – організації). Інститут є суб'єктом інституційного механізму. Як зазначає Д. Норт «... не існує інших рішень, крім використання інсти-

© Глушко А.Д., 2014

туційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організації – щоб забезпечити дотримання цих правил» [2].

У складі інституційного забезпечення державної регуляторної політики правомірно виділити три складові:

– інституційно-організаційне забезпечення – це система організацій (органів влади), які забезпечують формування та реалізацію державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;

– інституційно-правове забезпечення – це система нормативно-правових актів, які регулюють процес здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;

– інституційно-кадрове забезпечення – це система підготовки кадрів для забезпечення реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності.

Здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, згідно із чинним законодавством, покладено на регуляторні органи. Рівень дотримання принципів і виконання вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» регуляторними органами, та їх взаємодія в процесі здійснення регуляторної діяльності безпосередньо впливають на загальний рівень ефективності державної регуляторної політики.

Враховуючи положення Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», інституційно-організаційне забезпечення регуляторної політики, згідно з авторським підходом, включає регуляторні органи загальнодержавного та регіонального рівня (рис. 1). Крім того, з метою аналізу функцій регуляторних органів та особливостей здійснення ними регуляторної діяльності в їх структурі виділяють три групи: регуляторні органи, відповідальні за формування державної регуляторної політики; регуляторні органи, відповідальні за здійснення державної регуляторної політики; регуляторні органи, які здійснюють контроль за здійсненням державної регуляторної політики.

Згідно з офіційними даними Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва на сьогоднішній день актуальним є питання підвищення якості регуляторної діяльності регуляторних органів регіонального рівня, а саме місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [3]. Із цією метою правомірно вдосконалити процедуру прийняття регуляторних актів місцевими органами виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також забезпечити їх оптимальну взаємодію і співпрацю.

Відповідно до Законів України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні» найбільша кількість владних повноважень на регіональному рівні належить до суміжної компетенції місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, що суперечить сучасним тенденціям регіонального розвитку. Адже це призводить до конкуренції компетенцій, невиправданого втручання органів виконавчої влади у сферу місцевого самоврядування та дублювання при розв'язанні конкретних питань розвитку регіонів. Тому, перш за все, доцільно чітко визначити виняткову компетенцію місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а сферу суміжної компетенції звести до мінімуму [4]. Чітке розмежування повноважень дозволить не лише ефективніше розв'язувати проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, а й підвищити якість регуляторної діяльності шляхом унеможливлення виникнення спірних питань при розробленні регуляторних актів.

Правомірно відмітити наявність відмінностей у процесах здійснення регуляторної діяльності місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Зокрема, особливістю регуляторної діяльності місцевих органів виконавчої влади є її чітка регламентація та обов'язковість погодження проектів регуляторних актів із територіальними органами Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. В той час, як проекти регуляторних актів органів місцевого самоврядування повинні виноситися на розгляд засідання сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради [5].

Враховуючи вищесказане, а також значні можливості органів місцевого самоврядування щодо ґрунтовного вивчення і вибору оптимальних шляхів розв'язання місцевих проблем, вдосконалення інституційно-організаційного забезпечення державної регуляторної політики доцільно розпочати з впровадження якісних змін регуляторної діяльності органів місцевого самоврядування. Порядок здійснення державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування правомірно представити у вигляді наступної схеми (рис. 2).

На рис. 2 подано концептуальну модель діяльності органів місцевого самоврядування в Україні з реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Порядок здійснення державної регуляторної політики виконавчими комітетами рад аналогічний до наведеного за виключенням того, що прийняття регуляторних актів відбувається без отримання експертних висновків відповідальної депутатської комісії.

До існуючої моделі запропоновано внести ряд змін, які дозволять вдосконалити інституційно-організаційне забезпечення державної регуляторної політики на регіональному рівні.

По-перше, пропонується органам місцевого самоврядування узгоджувати плани діяльності з підготовки регуляторних актів з відповідними планами місцевих органів виконавчої влади. Це дозволить раціонально та оперативно розв'язувати місцеві соціально-економічні проблеми і, відповідно, сформувати сприятливе регуляторне середовище в регіоні.

По-друге, пропонується вдосконалити структуру Реєстру регуляторних актів. Головним призначенням Реєстру є забезпечення високої оперативності і точності надання органам державної влади, суб'єктам господарювання та громадянам даних про існуючу систему регуляторних актів. У зв'язку із цим Реєстр регуляторних актів, крім дати прийняття, доцільно доповнити інформацією про виконавців та згрупувати регуляторні акти за сферою дії (галузями економіки).

Крім того, на базі регіональних Реєстрів регуляторних актів правомірно створити загальнодержавний Реєстр регуляторних актів – загальнодоступне офіційне видання, яке надасть можливість зацікавленим суб'єктам ознайомитися з текстами всіх чинних і запропонованих до прийняття регуляторних актів. Загальнодержавний Реєстр регуляторних актів стане дієвим механізмом забезпечення відкритого доступу громадськості до інформації про зміст регуляторних пропозицій та обґрунтування їх необхідності.

Як видно з концептуальної моделі, поданої на рис. 2, Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» закріплено участь громадськості у здійсненні

Рис. 1. Інституційно-організаційне забезпечення державної регуляторної політики в Україні

Джерело: розроблено автором

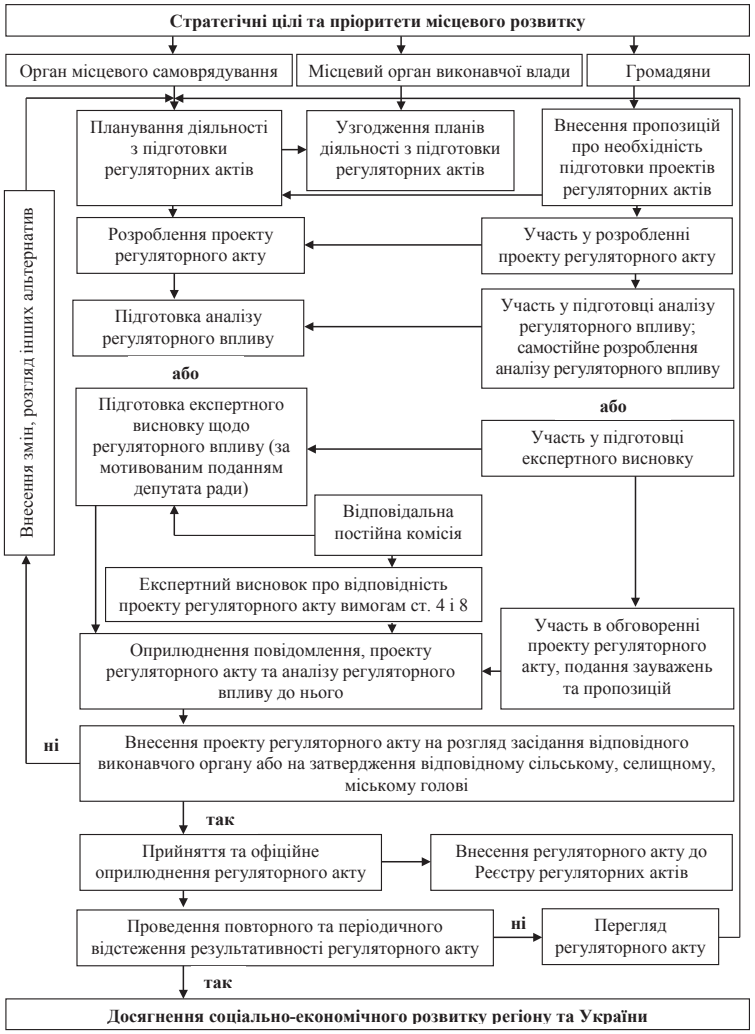

Рис. 2. Концептуальна модель здійснення державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування в Україні

Джерело: побудовано автором за [6, 7, 8]

державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування на всіх етапах її провадження. Проте за результатами проведення Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва моніторингів здійснення регуляторної діяльності, можна стверджувати, що практика організованої й системної взаємодії регуляторних органів з громадськістю у сфері реалізації регуляторної політики не набула масового та системно-організованого характеру [9].

Зокрема, простежується тенденція відсутності в опублікованих повідомленнях про оприлюднення проектів регуляторних актів інформації щодо застосування органами влади додаткових (паралельних) форм їх громадського обговорення – громадських слухань, відкритих зборів або інших форм відкритих обговорень. Це можна кваліфікувати як формалізацію громадського обговорення й порушення ст. 9 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», відповідно до якої оприлюднення проекту регуляторного акта з метою одержання зауважень і пропозицій не може бути перешкодою для проведення громадських слухань та будь-яких інших форм відкритих обговорень цього проекту регуляторного акта. Також винятковими є випадки, коли місцеві органи влади оприлюднюють отримані зауваження й пропозиції до оприлюдненого проекту регуляторного акта [3].

З метою уникнення зазначених порушень необхідно впровадити процедуру документування (оформлення, протоколювання, фіксації) процесу дотримання регуляторними органами встановленої законом процедури прийняття й обов'язкового розгляду всіх громадських зауважень і пропозицій до оприлюднених проектів регуляторних актів, наведення аргументації й обґрунтування в разі їх відхилення, а також обов'язкового оприлюднення результатів такого розгляду, наприклад, у формі протоколу (таблиці розгляду) за підписом керівника регуляторного органу.

Світовий та вітчизняний досвід у сфері провадження державної регуляторної політики свідчать, що рівень участі громадськості в регуляторній діяльності безпосередньо впливає на якість впроваджених регулювань. У зв'язку із цим питання необхідності активізації участі громадськості в процесі розроблення і прийняття регуляторних актів набуває особливої актуальності.

Правомірно відмітити, що в Україні використовуються три способи одержання зауважень і пропозицій від громадськості щодо проектів регуляторних актів: оприлюднення проектів регуляторних актів, громадські слухання та використання консультативно-дорадчих органів. З метою підвищення прозорості та відкритості регуляторної діяльності пропонується запровадити практику неформальних консультацій та розповсюдження регуляторних пропозицій.

Таким чином, впровадження запропонованих вище змін інституційно-організаційного забезпечення регуляторної політики сприятиме вдосконаленню процесу здійснення регуляторної діяльності і, відповідно, підвищенню ефективності державної регуляторної політики в цілому.

Висновки і пропозиції. Таким чином, ефективність державної регуляторної політики в системі забезпечення розвитку національної економіки суттєво залежить від наявності оптимальної системи регуляторних органів. Досліджено існуючу структуру регуляторних органів в Україні в розрізі загальнодержавного та регіонального рівнів. Встановлено, що формування ефективної державної регуляторної політики передбачає необхідність удосконалення її інституційного забезпечення. Запропоновано ряд заходів, які дозволять вдосконалити процес здійснення державної регуляторної політики органами місцевого самоврядування в Україні та забезпечити високий рівень економічної та соціальної ефективності її реалізації.

Список літератури:

1. Буркальцева Д.Д. Суб'єктно-інституційне забезпечення економічної безпеки держави / Д.Д. Буркальцева // Вісник Чернівецького торгівельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2012. – Вип. II(46). Економічні науки. – С. 121-127.
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
3. Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dkrp.gov.ua
4. Кравцова Т.М. Державна регуляторна політика в сфері господарської діяльності: організаційно-правові засади реалізації: Монографія / Т.М. Кравцова; за заг. ред. О.М. Бандурки. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 320 с.
5. Літвінов О. Реалізація державної регуляторної політики органами виконавчої влади / О. Літвінов, Д. Ляпін // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 1(19). – С. 153-170.
6. Желюк Т. Організаційні та методичні підходи до реалізації та оцінки ефективності регуляторної політики як конкурентоспроможного інструмента державного регулювання економіки / Т. Желюк // Вісник ТНЕУ. – 2007. – № 3. – С. 26-37.
7. Інструментарій впливу громадських рад на процес реалізації державної політики на місцевому рівні: навчальний посібник / Буковинська фундація підтримки регуляторної реформи в Україні. – Чернівці, 2011. – 160 с.
8. Літвінов О.В. Діяльність органів місцевого самоврядування з реалізації державної регуляторної політики в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата наук з держ. управління, спец. 25.00.04 «Місцеве самоврядування / О.В. Літвінов. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2010. – 23 с.
9. Юлдашев О.О. Адміністративно-правове забезпечення права громадських організацій на доступ до інформації і державна регуляторна політика / О.О. Юлдашев // Наше право. – К.: спец. в-во «Юнеско», 2011. – № 2. – Ч. 1. – С. 70-74.

Глушко А.Д.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ ОРГАНАМИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье определена сущность и состав институционного обеспечения государственной регуляторной политики. Исследована структура регуляторных органов в Украине с выделением общегосударственного и регионального уровня реализации их функций. Выделены проблемные аспекты и представлена концептуальная модель осуществления государственной регуляторной политики органами местного самоуправления в Украине. Обоснована необходимость участия общественности в реализации государственной регуляторной политики органами местного самоуправления на всех этапах ее осуществления. Предложены направления совершенствования институционного обеспечения государственной регуляторной политики на региональном уровне.
Ключевые слова: концептуальные принципы, государственная регуляторная политика, институционное обеспечение, органы местного самоуправления, регуляторная деятельность.

Glushko A.D.
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF REALIZATION THE STATE REGULATORY POLICY BY ORGANS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

Summary
In the article essence and composition of institutional providing of state regulatory policy have been certain. The structure of regulatory organs in Ukraine on national and regional level of realization of their functions has been investigated. Problem aspects and the conceptual model of realization of state regulatory policy by the organs of local self-government in Ukraine have been determined. The necessity of participation of public in realization of state regulatory policy by the organs of local self-government on all stages of her realization has been proved. Directions of perfection of the institutional providing of state regulatory policy at regional level have been offered.
Keywords: conceptual principles, state regulatory policy, institutional providing, organs of local self-government, regulatory activity.

УДК 339.3

ОРЕНДНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

Головко І.О., Заровна К.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено теоретичні аспекти орендних операцій в торгівлі, окреслено переваги оренди об'єктів торговельної нерухомості перед їх придбанням. Охарактеризовано об'єкти торговельної нерухомості через їх прямий і опосередкований вплив на ефективність орендних операцій, а відтак і економічну стійкість. Досліджено сутність, переваги та недоліки орендних ставок, що використовуються при оренді об'єктів торговельної нерухомості. Охарактеризовано перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: оренда, орендна операція, об'єкт торговельної нерухомості, економічна стійкість.

Постановка проблеми. Складовою повноцінного функціонування сучасної торгівлі є нерухомість, без якої неможливе ефективне функціонування ринку торговельних послуг. Розвиток сучасних форм торгівлі потребує забезпечення їх якісними об'єктами нерухомості. На даний час в Україні ще існує дефіцит торговельних площ. Практично всі площі для ведення торговельної діяльності здані в оренду. Темпи зростання попиту на торговельну нерухомість перевищують темпи зростання її пропозиції, що обумовлює постійне зростання ставок орендної плати, і як наслідок, роздрібних цін.

Виходячи із таких тенденцій можна стверджувати, що проведення і ефективна організація орендних операцій може повністю поставити в залежність від них економічну стійкість торговельного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день ані питання орендних операцій ані економічна стійкість торговельного підприємства не досліджено в повній мірі. Досить широко оренда представлена через систему договірних відносин. У працях Усенко Я.Б., Барихіна А.Б., Борисова А.Б., Загороднього А.Г., Лапусти, Грязнової А.Г. Орендні операції як правило досліджуються з точки зору бухгалтерського обліку і окремо визначені Безінською О.В. та Хмелевською А.В. Сутність економічної стійкості та визначення її складових розглядаються такими спеціалістами як Фещур Р.В, Баранівська Х.С., Сергєєва О.В., Поверляк Т.І. та ін. Здобутки вчених доцільно продовжити та поглибити.

Виклад основного матеріалу. Торгівля – одна із найвагоміших складових економіки будь-якої держави. Саме підприємства торговельної галузі створюють розвинену інфраструктуру послуг, здійснюють вагомий вклад у створення сприятливих умов для її подальшого розвитку. Завдяки ефективній праці сфера торгівлі з року в рік впроваджує наукові ідеї і здобутки інших галузей та піднімається на новий якісний рівень.

У розвитку торговельного бізнесу важливе значення має наявність торгової площі, за допомогою якої реалізується продукція. Однак ситуація на ринку складається таким чином, що динамізм та специфіка розвитку торгівлі спричиняє потребу у об'єктах торговельної нерухомості.

Також не завжди виявляється доцільним придбання об'єктів торговельної нерухомості у власність, оскільки оренда приміщень вимагає менших капіталовкладень, але більш ретельного підходу до вибору останньої, від якого залежить економічна стійкість бізнесу. Можливість і необхідність широкого розповсюдження оренди торговельної нерухомості при багатоукладному аспекті торгівлі спочатку закладені в самому різноманітті видів власності і форм організації торговельного підприємництва. Еволюційне становлення ринкової економіки (і торгівлі як її складової) в сучасній Україні частково упущено саме через недооцінку оренди адже її переваги є очевидними.

У зв'язку із активізацією розвитку торгівлі в Україні та, в той же час, наявністю проблем в даній галузі постає потреба у забезпеченні стійкості функціонування підприємств торгівлі.

Орендна операція є проявом організаційних та економічних методів здійснення управління економічною стійкістю підприємства як системи. Окрім того забезпечуючи процесний підхід в управлінні підприємством, якісно здійсненна орендна операція якраз таки й забезпечить здійснення усіх необхідних процесів підприємства торгівлі, тобто забезпечить здійснення операційного циклу, що прямо впливає на забезпечення його економічної стійкості.

Орендна операція, на сьогодні, як було сказано вище, є однією з ключових дій по забезпеченню нормальної діяльності підприємства. Обсяг торгових площ в Україні з кожним роком значно збільшується. Так, наприклад, тільки в Києві в 2013 році було введено 102 тис. кв. м таких площ. На початок 2014 року загальний обсяг торгової нерухомості в Києві склав близько 1 млн. кв. м [1].

На сьогодні, ще до здання в експлуатацію об'єкта торгівлі, скажімо торговельного центру, те, який саме рітейл орендуватиме приміщення в ньому відомо заздалегідь. Ми вважаємо, що з огляду на тенденції розвитку торгівлі якість орендної операції прямо впливатиме на рівень економічної стійкості. Крізь призму поняття економічної стійкості підприємства, яка має на меті ефективне використання всіх наявних у підприємства ресурсів, торгівельну площу слід розглядати як вагомий ресурс та навіть інструмент по її досягненню. Якість об'єктів торговельної нерухомості, територіальне їх розміщення, функціональність і т.д., що залежить від орендної операції безумовно впливатимуть, скажімо на ризикостійкість підприємства, оскільки стабільність та надійність відносин з орендодавцем є запорукою постійності.

Наприклад, якщо по якихось причинах, орендодавець не бажає продовжувати термін орендної операції, об'єкт торговельної мережі зможе вчасно передати свої товарні запаси та залишки в іншу точку, а для окремого об'єкта торгівлі така ситуація спричинить негативні наслідки.

Організація оренди об'єктів торговельної нерухомості здійснюється за допомогою орендних операцій, можливість проведення яких сприяє забезпеченню економічної стійкості підприємства торгівлі.

Забезпечення високого рівня економічної стійкості підприємств торгівлі характеризується постійним здійсненням та моніторингом безлічі гос-

© Головко І.О., Заровна К.М., 2014

подарських операцій, тому, орендні операції можна визначити як господарські.

Господарська операція – будь-яка документально оформлена і виражена у грошовій формі юридично і економічно значуща дія суб'єкта господарської діяльності, пов'язана з рухом грошових коштів або матеріальних цінностей [2].

Отже, орендну операцію в торгівлі доцільно визначити як вид господарської операції, що виникає при використанні об'єкту торговельної нерухомості і забезпечує досягнення конкретних цілей підприємства.

На сьогоднішній день, основну ціль діяльності будь-якого підприємства не слід визначати тільки як отримання прибутку та його максимізацію, актуальним є підвищення вартості самого суб'єкта господарювання, а це можливо забезпечити тільки при стійкому його функціонуванні.

Забезпечення економічної стійкості – це комплекс заходів, мета яких полягає в утриманні певної рівноваги і мінімального ризику для підприємства при зміні внутрішніх і зовнішніх факторів за допомогою економічних, фінансових і організаційних заходів. Стійкість господарюючого об'єкта являє собою сукупність окремих, одиничних і приватних рівноваг. Вона вище тоді, коли сукупність стійких рівноваг господарюючого об'єкта перевищує кількість нестійких. Економічний стан підприємства може варіюватися від вкрай нестійкого, при якому воно перебуває на межі банкрутства, до відносно стійкого. У разі порушення стійкості істотне значення має спрямованість процесу: посилення нестійкості або її ослаблення. На рівні господарюючих суб'єктів конфлікт може бути і джерелом прогресивного розвитку, хоча відтворювана на основі попиту і пропозиції конкурентне середовище постійно порушує рівновагу, підриває економічну стійкість одних, одночасно збільшуючи стабільність інших суб'єктів.

Орендна операція є проявом дії внутрішніх організаційних факторів, що діють на економічну стійкість підприємства торгівлі, оскільки якість її здійснення буде залежати від адекватності і ефективності вибору об'єкта оренди самими управлінцями. При цьому, від такого вибору буде залежати ефективність та результативність діяльності об'єкта. Слід наголосити, що орендна операція, саме для торгівлі є надзвичайно важливим фактором.

В попередніх дослідженнях [3, с. 133-136] було зазначено, що найбільш прикладного аспекту застосування і організації орендних операцій зазнала саме торгівля. Цьому сприяє ряд факторів:

1. Обмеженість доступу до об'єктів ведення торговельної діяльності через їх високу вартість (для придбання) та відсутності якісних вільних площ;

2. Високий динамізм і часта ротація учасників ринку торгівлі, а оренда дозволяє здійснитися реалізації цієї динаміки.

3. Простота відносин між орендодавцем і орендарем, оскільки всі суперечливі питання винесені в договір оренди і при підписанні сторони завчасно погоджуються на всі умови.

Як подано у визначенні орендної операції, її здійснення можливе при наявності і використанні об'єктів торговельної нерухомості. Такими об'єктами виступають об'єкти комерційної нерухомості цільове використання яких дозволяє організувати роздрібний продаж товарів та/або послуг. Отже, ізольовано розглядати орендні операції від їх матеріального змісту – неможливо. Найвагоміший вплив якість здійснення орендної операції впливатиме на маркетингову та організаційну складові економічної стійкості.

Маркетингова стійкість включає в себе матеріально-технічну, збутову і стійкість реалізації продукції, також вважають що до неї входять конкурентна, ринкова, комерційна. Адже комерційна стійкість визначається рівнем ділової активності, надійності економічних зв'язків, конкурентним потенціалом компанії, її часткою на ринку збуту. Загалом маркетингова складова забезпечує підприємство інформацією про ринок, варіантами ціноутворення, службу сервісу, сприяє зміцненню наявних і займається підготовкою нових господарських зв'язків, зміцнює дієвість інших складових.

Організаційна. До неї в аспекті даного дослідження ми віднесли управлінську й операційну складові. Адже організаційну стійкість слід розуміти як стан захищеності та стабільності внутрішньої організаційної структури, внаслідок управління усіма структур-

Таблиця 1

Характеристика об'єктів торговельної нерухомості, що впливають на ефективність орендних операцій і економічну стійкість торговельного підприємства [складено авторами]

Елемент характеристики	Обґрунтування характеристики	Складова економічної стійкості на яку чиниться вплив
Тип орендованого приміщення	дуже важливий критерій. При його виборі в залежності від специфіки бізнесу, акцентування уваги зосереджується або на висоті, міцності і товщині стін, або на інженерних комунікаціях для відповідності санітарним нормам.	Організаційна складова ЕСП
Пропускна спроможність приміщень об'єкту	означає кількість людей, що проходять за певний проміжок часу на даній території. Знання приблизної цифри потенційних клієнтів може допомогти правильно сформувати діяльність в даному місці.	Операційна стійкість (на що прямо впливатиме виручка від реалізації), маркетингова стійкість (кількість покупців, їх лояльність)
Місцезнаходження орендованого об'єкту торговельної нерухомості	в даному аспекті розглядається не тільки частка респектабельних людей, що проживають в даному районі, а й кількість конкуруючих підприємств та організацій, кількість цільової аудиторії на даний вид продукції, розвинена інфраструктура і магазини інших напрямків, що певним чином підпорядковується загальній ідеї бізнесу.	Маркетингова складова ЕСП (на яку впливатиме і конкурентоспроможність підприємства і стан ринку в цілому)
Близькість транспортних шляхів, Наявність паркінгу	транспортний потік розраховується приблизно за тією ж схемою, що і пропускна спроможність магазину і може скласти більш точні прогнози перспективності розвитку конкретного виду бізнесу в певному місці.	Організаційна й маркетингова складові ЕСП
Споживчі вимоги цільової аудиторії	проводяться спеціальні дослідження з приводу споживчого кошика і потреб жителів даного району, які існують, але не реалізовані повною мірою.	Маркетингова складова ЕСП

Таблиця 2

Сутність, переваги та недоліки орендних ставок, що використовуються при оренді об'єктів торговельної нерухомості [4]

№	Вид орендної ставки	Сутність схеми сплати орендної ставки	Переваги	Недоліки
1	Фіксована орендна ставка	фіксований платіж, який орендар сплачує орендодавцю незалежно від наслідків своєї господарської діяльності	Стабільність і прогнозованість платежів	Неврахування індивідуальних особливостей діяльності, незацікавленість орендодавця в процесі діяльності орендаря, перенесення всіх ризиків на орендаря
2	Орендна ставка як відсоток з товарообороту	Платіж, що отримує орендодавець в залежності від обсягів діяльності орендаря як відсоткова ставка від товарообороту	Зацікавленість орендодавця в процесі ведення орендарем господарської діяльності	Загроза не покриття витрат, що несе орендодавець при відсутності реалізації у орендаря
3	Комбінована орендна ставка	Фіксована ставка за квадратний метр + відсоток від обороту орендаря	Справедливий розподіл ризиків, що несуть і орендар і орендодавець	При неефективній роботі орендаря орендодавець може постійно отримувати фіксовану суму виплат

ними одиницями підприємства в розрізі забезпечення налагодженості та оперативності взаємозв'язків між ними. На наш погляд це не можливо без якісного управління, без зручності умов праці та без конкретних якісних характеристик об'єкта торгівлі.

Для забезпечення ефективності проведення орендних операцій, а відтак і впливу на економічну стійкість підприємства, об'єкти торговельної нерухомості мають володіти наступними характеристиками (таблиця 1).

Теоретичним підґрунтям орендних операцій є і те, що їх організація допомагає здійсненню функцій торгівлі, а саме: соціальним та технологічним. Основними соціальними функціями торгівлі виступають: вивчення попиту покупців на товари; визначення обсягів закупівель і складання замовлень на завезення товарів; формування асортименту товарів; реклама товарів і послуг; продаж товарів і здійснення контрольно-касових операцій. Технологічні функції, що забезпечуються за допомогою орендних операцій наступні: приймання товарів, які надходять у роздрібну торгівлю, за кількістю і якістю; зберігання товарів; виконання операцій, пов'язаних з виробничою доробкою товарів (фасування, пакування); внутрішньомагазинне переміщення, розміщення і викладання товарів у торговому залі; надання покупцям додаткових послуг технологічного характеру (попереднє приймання замовлень на товари, доставка куплених у магазині товарів додому покупцеві).

В контексті діяльності підприємства як системи можна свідчити, що будь-які операції підприємства торгівлі в результаті впливають на його економічну стійкість. Ключовим, з точки зору орендних операцій, є обґрунтований склад орендних платежів. Саме в них закладено єдність і протиріччя між власником об'єкту торговельної нерухомості, орендарем і споживачами торговельних послуг.

Забезпечення економічної стійкості є можливим при визначенні ефективної орендної ставки, яка дає можливість орендодавцю отримувати постійний потік грошових коштів у вигляді орендного доходу, а орендарю торговельного приміщення дає можливість не лише її сплатити (за умовами орендного договору), але і мати кошти для розширеного відтворення. Отже, в даному аспекті, опосередковано чиниться влив на фінансову складову ЕСП. В таблиці 2 розглянуто можливі варіанти орендних ставок, що використовуються для підприємств торгівлі.

Будь-яке довільне збільшення або зменшення величини орендної плати притісняє інтереси підприємця або завдає шкоди власнику. Прорахунки ведуть до негативних наслідків: до необґрунтовано великих доходів одних або браку коштів підприємств торгівлі. Висока орендна плата знижує матеріальні стимули або навіть виключає об'єкти з ефективного використання.

Бажаного рівня економічної стійкості підприємство торгівлі може досягти завдяки ефективному управлінню орендними операціями. Управління орендними операціями – це комплекс робіт, спрямований на збільшення привабливості обєкта торгівлі для відвідувачів та підвищення його економічної стійкості підприємства.

Завдяки орендним операціям забезпечуються один з базових принципів управління економічною стійкістю підприємств торгівлі [5] а саме інтегрованість. Умовою життєздатності системи є корисний (вигідний) обмін між «входом» і «виходом». Тому з'являється такий принцип, як **інтегрованість**. Інтегрованність забезпечує взаємозв'язок між самими внутрішніми компонентами та між внутрішнім та зовнішнім середовищем підприємства. По суті, для об'єкта господарювання, завдяки орендній операції, забезпечується мобільність та відповідність вимогам зовнішнього середовища, ...»в потрібний час – в потрібному місці». Такою вимогою зовнішнього середовища, в першу чергу є незадоволений споживчий попит. Для внутрішнього середовища такою вимогою може стати потреба в використанні не залученого капіталу в об'єкт з швидкою ліквідною віддачею та меншими ризиками, аніж при покупці необоротного активу (приміщення).

Висновки і пропозиції. Для процесу управління торговельним підприємством прагнучи до підвищення його економічної стійкості, в першу чергу, повинно бути забезпечено організаційні аспекти ведення даного виду діяльності. Організація торгівлі потребує якісних торговельних площ, які на сьогоднішній день є досить затребуваними і практично недоступними для отримання у власність. Тому і було визначено, що оренда є найбільш доцільним способом організації торгівлі. Отже, в дослідженні було визначено, що вдала комбінація і поєднання наявних можливостей і складових забезпечує ефективну діяльність і економічну стійкість торговельного підприємства.

Список літератури:

1. Нерухомість в Україні: що очікує ринок в 2014 році. – Режим доступу. Матеріали взяті з: [Електронний ресурс] – Режим доступу http://realt.aviso.ua/uk/news?id=c1565256-6f42-41e5-99d1-7c24341a6fde
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV, м. Київ, 16 липня 1999 року.

3. Головко І.О. Теоретичні аспекти визначення сутності орендних операцій в роздрібній торгівлі // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 6. Частина 2. 2014. – С. 133-136.
4. Головко І.О. Проблеми обрання схеми оплати орендної ставки при оренді об'єктів торговельної нерухомості. Стратегії інноваційного розвитку економіки: проблеми, перспективи, ефективність: Матеріали XXX міжнародної науково-практичної конференції, (Львів 4 жовтня 2013 року) / Громадська організація «Львівська економічна фундація». У 2-х частинах. – Львів: ЛЕФ, 2013. – Ч. 2. – 132 с.
5. Заровна К.М. Принципи управління економічною стійкістю підприємства / науковий журнал «Молодий вчений» № 10(13), жовтень, 2014.

Головко И.А., Заровна Е.Н.
Киевский национальный торгово-экономический университет

АРЕНДНЫЕ ОПЕРАЦИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ ТОРГОВЛИ

Аннотация
В статье исследуются теоретические аспекты арендных операций в торговле, определены преимущества аренды объектов торговой недвижимости перед их приобретением. Охарактеризованы объекты торговой недвижимости за их прямое и опосредованное влияние на эффективность арендных операций, а следовательно и экономическую устойчивость. Исследована сущность, преимущества и недостатки арендных ставок, используемых при аренде объектов торговой недвижимости. Обоснованы перспективы дальнейших исследований.
Ключевые слова: аренда, арендная операция, объект торговой недвижимости, экономическая устойчивость.

Golovko I.A., Zarovna E.N.
Kyiv National University of Trade and Economics

RENTAL OPERATIONS AS A COMPONENT OF ECONOMIC STABILITY TRADING ENTERPRISES

Summary
This article explores the theoretical aspects of leases in trade, outlined the benefits of leasing of commercial real estate before purchase. The characteristic features of commercial real estate because of their direct and indirect effect on leases and therefore economic stability. The essence of the advantages and disadvantages rents used in the commercial real estate lease facilities. Characterized prospects for further research.
Keywords: rent, lease transaction object of commercial real estate, economic stability.

УДК [631.15:65.01.44]:633/635

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИТРАТ ВИРОЩУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР В ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Гриб С.В.
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

В статті представлені результати дослідження впливу факторів на ефективність витрат вирощування та реалізації кукурудзи, ячменю та сої підприємствами Харківської області. Побудовані кореляційно-регресійні моделі рентабельності по зазначених культурах. Визначені частки впливу факторів в загальній варіації. Визначена інтенсивність впливу факторів на показники рентабельності. Запропоновано підхід до систематизації факторів з метою оптимізації управлінського впливу.
Ключові слова: ефективність, витрати, фактори, сільськогосподарські підприємства, еластичність, аналіз, управління.

Постановка проблеми. Забезпечення високої економічної ефективності витрат підприємств в нестабільному ринковому середовищі можливе лише за умови глибокого розуміння ключових факторів, що найістотніше впливають на процеси виробництва та реалізації продукції. Спрямування управлінських впливів на такі ключові фактори забезпечує швидке зростання показників ефективності витрат за рахунок їх активної реакції на зазначені фактори. З огляду на те, що сільське господарство відіграє значну роль в економіці країни та перебуває під впливом не тільки загальноекономічних, але й природних процесів, проблеми підвищення економічної ефективності витрат є вкрай актуальними для сільськогосподарських підприємств. Зосередження дослідження на рослинництві зумовлене тим, що воно забезпечує більше 70% виручки сільськогосподарських підприємств Харківської об-

© Гриб С.В., 2014

ласті і, таким чином, саме стає вагомим фактором забезпечення ефективності діяльності сільського господарства регіону в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна ефективність витрат сільськогосподарських підприємств є предметом дослідження багатьох науковців. Так, Маренич Т.В. зосереджує увагу на обліковому забезпеченні ефективного управління витратами сільськогосподарських підприємств [1], Чернецька О.В. [2], Оченаш В.А. [3] пропонують власні системи показників, що характеризують ефективність витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Охріменко І.В. досліджує роль витратноцінового аналізу в системі заходів підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств [4]. Довжик О.О. розглядає управління витратами як чинник підвищення прибутковості і рентабельності сільськогосподарських підприємств [5]. Проблеми аналізу ефективності витрат розглядаються також в роботах Гаврильченко О.В. [6], Ульянченко Н.В. [7], Андрійчука В.Г. [8] та інших науковців.

Викликає зацікавленість дослідження російського вченого Корнєва Г.М. [9], який пропонує методологію системного виробничого економічного аналізу сільськогосподарських організацій, спрямовану на вивчення впливу на ефективність сільського господарства факторів – формованих ринком цін на сільськогосподарську продукцію, різних виробничих витрат і ресурсів та інших факторів. Особливий інтерес в його роботі представляє побудова факторних спектрів, факторних структур та факторних гам.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В цілому, при достатній увазі до проблем забезпечення високої економічної ефективності витрат з боку науковців, в літературі недостатньо висвітлено питання систематизації факторів впливу на ефективність витрат.

Мета статті. Дослідити вплив факторів на ефективність витрат вирощування та реалізації кукурудзи на зерно, ячменю та сої в підприємствах Харківської області, оцінити силу впливу та запропонувати підхід до систематизації факторів з метою оптимізації управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу. В структурі доходів рослинництва підприємств Харківської області в п'ятірку провідних культур входять соняшник, пшениця, кукурудза на зерно, ячмінь та соя. Кукурудза на зерно, ячмінь та соя формують групу культур, що забезпечують близько 20% доходів сільськогосподарських підприємств. Це конкурентоспроможна група, достатньо потужна для того, щоб розглядатись як можливий резерв підвищення ефективності рослинництва. Однак, за результатами діяльності підприємств у 2013 році вирощування та реалізація зазначених культур була збитковими: рівень збитковості по кукурудзі становив – 15,7%, по ячменю – 4,3%, по сої – 12,7%. Культура принесла збитки для 62,1% з 388 підприємств, що вирощували кукурудзу у 2013 році. Вирощування ячменю виявилось збитковим для 4,6% підприємств з 360, а вирощування сої для 47% з 100 підприємств. В однакових умовах майже половина підприємств отримували збитки і приблизно стільки ж отримували прибутки. Причини цього ми вбачаємо в якості менеджменту, умінні одних керівників вдало використати сполучення факторів на користь підприємства і невмінні це зробити інших.

Для виявлення факторів впливу на економічну ефективність витрат нами було застосовано кореляційно-регресійний аналіз. Основним показником економічної ефективності витрат для аналізу обрано рентабельність продукції.

У результаті факторного аналізу рентабельності кукурудзи виявлено 11 факторів, внесок яких в загальну дисперсію вибірки склав 66,71%. До переліку факторів включено: суму витрат на насіння з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X1); суму витрат на мінеральні добрива з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X2); суму амортизації на 1 га посівів, грн. (X3); середню ціну реалізації 1 ц культури, грн. (X4); середню урожайність культури, ц / га (X5); суму адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних та фінансових витрат, грн. (X6), суму витрат на нафтопродукти з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X7); суму витрат на оплату послуг сторонніх організацій з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X8); суму інших прямих матеріальних витрат з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X9); суму прямих витрат на оплату праці та відрахувань на соціальні заходи з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X10); суму решти прямих та загальновиробничих витрат з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X11). Економетрична модель побудована з використанням пакету прикладних програм «Statistica». В результаті була отримана наступна модель рентабельності кукурудзи:

$$Y=-72{,}8121-0{,}0140X1-0{,}0128X2-$$
$$-0{,}0168X3+0{,}6602X4+1{,}2178X5-0{,}0030X6-$$
$$-0{,}0064X7-0{,}0105X8-0{,}0136X9-0{,}0152X10-0{,}0135X11$$

Перевірку розрахованої моделі на мультиколінеарність проведено на основі складання матриці коефіцієнтів кореляції між усіма змінними. У результаті виявлено, що коефіцієнти кореляції між факторами, включеними в модель, є помірними, тісні зв'язки відсутні, всі фактори можуть бути використані для подальшого аналізу.

Адекватність побудованої моделі рентабельності кукурудзи перевірена за допомогою F-критерію Фішера: розрахункове значення F-критерію з k1=(11) та k2=(376) ступенями свободи становить 68,5 проти табличного значення F-критерію яке становить 1,94 при рівні значимості $\alpha = 0{,}05$. Тобто побудована модель є надійною [10, с. 127] і придатною для прогнозування доходності даної культури. Перевищення розрахункового t-критерію за модулем $|t_{0{,}05;376}|=16{,}2$ над табличним значенням $|t_{0{,}05;\infty}|=1{,}96$ засвідчує достовірність коефіцієнта множинної кореляції, який характеризує тісноту зв'язку між рентабельністю та факторами, включеними в модель.

З моделі бачимо, що кожна гривня приросту ціни за 1 ц додавала рентабельності на 0,6602%, а кожен центнер урожайності з 1 га додавав рентабельності на 1,2178%. В той же час, кожна додаткова гривня приросту всіх включених в модель витрат зменшувала рентабельність відповідно до визначеної черговості факторів на 0,0140%, 0,0128%, 0,0168%, 0,0030%, 0,0064%, 0,0105%, 0,0136%, 0,0152% та 0,0135%. Зазначимо, що вплив кожного з факторів, включених в модель, оцінюється в умовах, коли значення інших факторів залишаються незмінними.

Для визначення частки впливу кожного фактора в загальній варіації, коефіцієнт множинної детермінації було розкладено на складові частини шляхом знаходження добутку парних коефіцієнтів кореляції (yx_i) та відповідних β-коефіцієнтів. Для визначення сили впливу кожного з факторів розраховано коефіцієнти еластичності як відношення середнього значення відповідного фактора та результативної ознаки, помножене на коефіцієнт чистої регресії при і-тому факторі. Результати розрахунків представлені в таблиці 1.

Візуалізувати результати розрахунків дозволяє діаграма попередньо ранжируваних коефіцієнтів детермінації, що представлена на рис. 1. На горизонтальній вісі наведений порядковий номер фактора.

Таблиця 1

Характеристики регресійної моделі рентабельності кукурудзи на зерно

Фактор	Змінна	Коефіцієнти регресії	Коефіцієнти еластичності	Коефіцієнти детермінації
Сума витрат на насіння з розрахунку на 1 га посівів, грн.	X1	-0,0140	0,7993	0,0439
Сума витрат на мінеральні добрива з розрахунку на 1 га посівів, грн.	X2	-0,0128	0,6077	0,0328
Сума амортизації на 1 га посівів, грн.	X3	-0,0168	0,3115	0,0324
Середня ціна реалізації 1 ц кукурудзи, грн.	X4	0,6602	-4,4534	0,2607
Середня урожайність кукурудзи, ц / га	X5	1,2178	-3,7101	0,1531
Адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні та фінансові витрати, грн.	X6	-0,0030	0,0663	0,0103
Сума витрат на нафтопродукти з розрахунку на 1 га посівів, грн.	X7	-0,0064	0,2508	0,0125
Сума витрат на оплату послуг сторонніх організацій з розрахунку на 1 га посівів, грн.	X8	-0,0105	0,4297	0,0164
Сума інших прямих матеріальних витрат з розрахунку на 1 га посівів, грн.	X9	-0,0136	0,5698	0,0369
Сума прямих витрат на оплату праці та відрахувань на соціальні заходи з розрахунку на 1 га посівів, грн.	X10	-0,0152	0,3896	0,0274
Сума решти прямих та загальновиробничих витрат з розрахунку на 1 га посівів, грн.	X11	-0,0135	0,7517	0,0408
	Разом	0,6671		

**Джерело: власні аналітичні розрахунки автора за даними Головного управління статистики в Харківській області*

З діаграми видно, що найбільша частка впливу доводиться на фактор X4, цією змінною позначено середню ціну реалізації 1 ц кукурудзи. Таким чином, з 66,71% сукупного коефіцієнта детермінації, який характеризує міру залежності рентабельності від одинадцяти факторів, включених в регресійну модель, 26,07% доводиться на реалізаційні ціни. Також суттєва частка впливу доводиться на фактор X5 – середню урожайність кукурудзи на зерно, ц/га, а саме 15,31% варіації рентабельності.

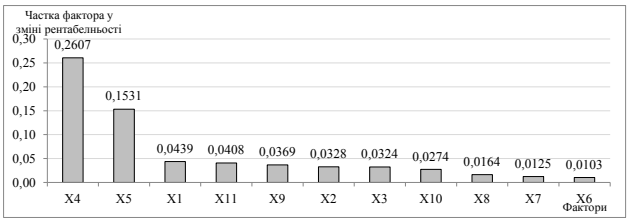

Рис. 1. Частки впливу факторів в загальній варіації рентабельності кукурудзи на зерно

Інші фактори – елементи виробничої собівартості та елементи повної собівартості, які не входять до складу виробничої собівартості – мали менший вплив на варіацію рентабельності (від 4,39%, що доводяться на витрати на насіння з розрахунку на 1 га посівів, до 1,03%, що доводяться на адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні та фінансові витрати), однак у сумі забезпечили 25,33% впливу.

Застосування коефіцієнтів еластичності дозволяє порівнювати силу впливу різних факторів на результативний показник, чого не дозволяють зробити коефіцієнти регресії через різний фізичний зміст факторів. Корнєв Г.М. використовує коефіцієнти еластичності як оцінні характеристики для побудови факторних спектрів, що ілюструють комбінацію впливу факторів, які проявляються в тих або інших виробничих умовах. За даними таблиці 1 побудована діаграма коефіцієнтів еластичності (рис. 2), попередньо коефіцієнти були ранжировані. На горизонтальній вісі наведений порядковий номер фактора.

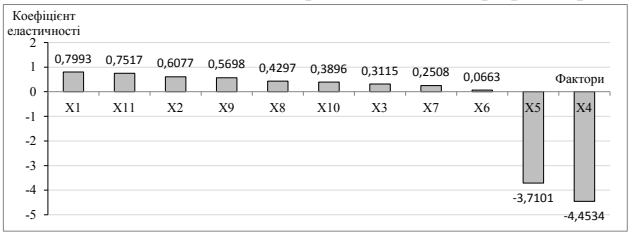

Рис. 2. Діаграма коефіцієнтів еластичності, що характеризують вплив ряду факторів на рентабельність кукурудзи

Такий аналіз та спосіб представлення інформації дозволяє одразу виділити серед досліджуваних факторів сприятливі й несприятливі. Тобто ті, що позитивно й негативно впливають на аналізований показник. При цьому фактори ранжуються за силою впливу.

Потрібно бути уважним при оцінці якості впливу факторів на результативний показник. Так, наприклад, якщо коефіцієнт еластичності рентабельності по ціні має від'ємне значення, це означає, що збільшення ціни зумовлює зменшення показника рентабельності. Однак, це суперечить логіці розрахунку показника рентабельності та парним коефіцієнтам кореляції, які визначають пряму залежність між зазначеними показниками. Враховуючи, що результатом в досліджуваній моделі є рівень збитковості, то коефіцієнт еластичності має бути трактований так: збільшення ціни зумовило зменшення рівня збитковості, тобто якісний вплив фактора ціни на рентабельність є позитивним. Відповідно, в даній ситуації всі фактори з позитивними значеннями коефіцієнтів еластичності за своїм якісним впливом на рентабельність є негативними, збільшення значень факторів зумовлює збільшення рівня збитковості.

Для оцінки сили впливу факторів на результативний показник порівнюються абсолютні значення коефіцієнтів еластичності без урахування якос-

ті впливу. Прийнято вважати, що еластичними є зв'язки між змінними, коли значення коефіцієнта > 1. Одинична еластичність означає пропорційну зміну показників, така ситуація складається коли коефіцієнт еластичності дорівнює 1. Нееластичні зв'язки між змінними формуються при рівні коефіцієнта змінності < 1. Так, у таблиці 1 і на діаграмі на рисунку 2 видно, що найбільший вплив на рентабельність вчиняє фактор X4 – ціни реалізації. Зміна цін реалізації кукурудзи на 1% спричиняє зміну рентабельності на 4,4534%. Другим за силою впливу є фактор X5 – урожайність кукурудзи: зміна урожайності на 1% супроводжується зміною рентабельності на 3,7101%. Найменш еластичною є залежність рентабельності від фактора X6 – суми адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних та фінансових витрат, грн. Зміна зазначених витрат на 1% зумовлює зміну рентабельності всього на 0,0663%

На підставі отриманих даних фактори можна об'єднати в групи:

– фактори, що значно впливають на рентабельність культури. В цю групу факторів об'єднують ті з них, що мають коефіцієнт еластичності |Ej| >1, тобто зміна факторів суттєво відбивається на результативному показнику. При цьому враховуємо й ті, вплив яких є негативним, й ті, вплив яких є позитивним;

– фактори, що пропорційно впливають на рентабельність культури. В цю групу факторів об'єднують ті з них, що мають коефіцієнт еластичності |Ej| = 1.

– фактори, що незначно впливають на рентабельність культури. В цю групу факторів об'єднують ті з них, що мають коефіцієнт еластичності |Ej| < 1, тобто зміна факторів несуттєво відбивається на результативному показнику. При цьому також враховуємо й ті, вплив яких є негативним, й ті, вплив яких є позитивним.

В практиці господарювання ситуація з абсолютно пропорційною залежністю показників зустрічається вкрай рідко, тому інтервал значень коефіцієнта еластичності для другої групи факторів може бути розширений на величину, яка суттєво не вплине на характер залежності показників, наприклад, на 0,05. Відповідно, граничне значення коефіцієнта для першої групи становитиме |Ej| > 1,05, для другої групи 1,05 > |Ej| > 0,95 та для третьої групи |Ej| < 0,95.

Такий поділ дозволить керівникам першочергово концентрувати увагу на факторах, які найбільшим чином впливають на ефективність витрат по господарству в цілому та у рослинництві зокрема. Реакція керівників за кожним фактором буде індивідуальною, однак в цілому можна визначити загальні керівні установки відповідно до важливості фактора. В таблиці 2 запропоновано рекомендований характер управлінських дій в залежності від якості та сили впливу факторів.

Зазначимо, що всі управлінські впливи мають бути не тільки підпорядковані завданню щодо підвищення рентабельності, а й відповідати технологічній доцільності та потребам ринку. Наприклад, якщо рівень рентабельності суттєво реагує на підвищення урожайності культури, необхідно спрямовувати зусилля на підвищення урожайності. Це досягається за рахунок інтенсифікації виробництва (механізації, автоматизації, хімізації, меліорації і т.п.) Однак перевищення нормативів внесення добрив може шкідливо вплинути на якість продукції, екологічний стан довкілля [11, с. 92]. Також екологічні проблеми може спричиняти тривала меліорація (вторинне засолення ґрунтів) [11, с. 94]. Зменшення витрат, які також впливають на ефективність вирощування та реалізації сільськогосподарських культур, має відбуватись в межах технологічної доцільності, оскільки за кожною гривнею витрат стоїть споживання конкретних ресурсів, необхідних для здійснення виробничого процесу [12, 13, 14].

Аналогічні дослідження залежності рентабельності від низки факторів були здійснені по таких культурах як ячмінь та соя.

По ячменю з переліку факторів виключено витрати на оплату послуг сторонніх організацій з розрахунку на 1 га посівів, грн. (X8) та включено розміри посівних площ, га (X12). Отримана така регресійна модель:

$$Y=-72,8458-0,0301X1-0,0245X2-0,0281X3+0,5463X4+2,7893X5-0,0765X6-0,183X7-0,0124X9-0,0299X10-0,0192X11+0,0188X12$$

Множинний коефіцієнт кореляції R = 0,754 свідчить про наявність сильного зв'язку між рентабельністю ячменю та факторами, обраними для побудови моделі. Це підтверджує значення сукупного коефіцієнту детермінації $R^2 = 0,568$, який показує, що значна частка загальної варіації рентабельності ячменю, а саме 56,8% зумовлені впливом факторів, включених в модель. Між факторами відсутня мультиколінеарність, за F-критерієм Фішера модель є такою, що відповідає реальній дійсності. Внаслідок розкладання загального обсягу варіації визначено, що найбільша частка припадає на ціну (фактор X5 забезпечує 34,55% загальної варіації рентабельності), найменша частка припадає на розміри посівних площ (фактор X12 забезпечує 0,23% загальної варіації рентабельності). Серед факторів, що формують витрати виробництва та реалізації культури найбільша частка

Таблиця 2

Характер управлінський дій в залежності від якості та сили впливу факторів

Значення Ej	Визначення еластичності зв'язків		Реакція керівників	
	якісне	кількісне	Позитивний вплив фактора	Негативний вплив фактора
|Ej| > 1,05	Еластичні зв'язки	Відсоткова зміна рентабельності перевищує відсоткову зміну фактора	Плануються заходи, пов'язані зі збільшенням значень показників факторів	Плануються заходи, пов'язані зі зменшенням значень показників факторів
1,05 > |Ej| > 0,95	Помірні зв'язки	Відсоткова зміна рентабельності незначно реагує на відсоткову зміну фактора	Плануються заходи, пов'язані зі збільшенням або стабілізацією значень показників факторів	Плануються заходи, пов'язані зі зменшенням або стабілізацією значень показників факторів
|Ej| < 1	Нееластичні зв'язки	Відсоткова зміна рентабельності менше відсоткової зміни фактора	Фактор активізується, якщо вичерпані інші можливості впливу на результативний показник	Фактор стабілізується, тобто планують заходи, пов'язані зі стабілізацією або зменшенням значень показників факторів

**Джерело: розробка автора*

Таблиця 3

Систематизація факторів впливу на економічну ефективність витрат вирощування окремих сільськогосподарських культур

Сільськогосподарська культура	Керовані фактори						Некеровані фактори					
	позитивні			негативні			позитивні			негативні		
	|Ej|>1,05	1,05>|Ej|>0,95	|Ej|<095	|Ej|>1,05	1,05>|Ej|>0,95	|Ej|<095	|Ej|>1,05	1,05>|Ej|>0,95	|Ej|<095	|Ej|>1,05	1,05>|Ej|>0,95	|Ej|<095
Кукурудза на зерно	X5					X1; X11; X2; X9; X8; X10; X3; X7; X6	X4					
Ячмінь	X5; X12			X1; X11; X10; X2; X7; X3; X6; X9			X4					
Соя	X5			X11; X1; X9; X10		X2; X8	X4					

**Джерело: розробка автора*

впливу припадає на витрати на мінеральні добрива (фактор X2 забезпечує 5,46% загальної варіації рентабельності), майже стільки ж доводиться на решту прямих та загальновиробничих витрат з розрахунку на 1 га посівів, грн. (фактор X11 забезпечує 5,08% загальної варіації рентабельності).

По сої в модель включено фактори X1, X2, X4, X5, X8, X9, X10 та X11. Отримане таке рівняння множинної регресії:

$$Y=-62,9909-0,0383X1-0,00311X2+0,2645X4+5,8357X5-0,0272X8-0,0223X9-0,0370X10-0,0298X11$$

Множинний коефіцієнт кореляції R = 0,778 свідчить про наявність сильного зв'язку між рентабельністю сої та факторами, обраними для побудови моделі. Це підтверджує значення сукупного коефіцієнту детермінації R^2 = 0,622, який показує, що значна частка загальної варіації рентабельності сої, а саме 62,2% зумовлені впливом факторів, включених в модель. Між факторами відсутня мультиколінеарність, за − критерієм Фішера модель є такою, що відповідає реальній дійсності ($F_{0,05;8;90} > F_{крит}$). Розкладання загального обсягу варіації дозволило визначити, що найбільша частка припадає на ціну (фактор X5 забезпечує 16,4% загальної варіації рентабельності), найменша частка припадає на витрати на оплату праці (фактор X10 забезпечує 0,5% загальної варіації рентабельності). Серед факторів, що формують витрати виробництва та реалізації культури найбільша частка впливу припадає на суму решти прямих та загальновиробничих витрат з розрахунку на 1 га посівів, грн. (фактор X11 забезпечує 10,8% загальної варіації рентабельності), майже стільки ж доводиться на суму витрат на насіння з розрахунку на 1 га посівів, грн. (фактор X1 забезпечує 10,0% загальної варіації рентабельності).

Серед розглянутих факторів впливу на рентабельність сільськогосподарських культур необхідно виділи ті, що можуть коригуватись зусиллями підприємств і ті, що знаходяться поза їх впливом. Оскільки конкурентний ринок не передбачає можливості впливу на ціну з боку окремого підприємства, фактор цін відносимо до некерованих. Інші фактори визнаємо керованими, підприємства мають принципову можливість впливати на їх рівень.

Узагальнюючи характеристики розглянутих факторів формуємо систематизовану таблицю (табл. 3).

Систематизація факторів впливу на економічну ефективність витрат вирощування окремих сільськогосподарських культур дозволяє сконцентрувати увагу на найбільш значимих з них та розробити заходи, реалізація яких суттєво вплине на результати діяльності підприємства.

Висновки. В результаті аналізу факторів, що впливають на ефективність витрат, визначено, що найбільш значний сприятливий вплив на показник рентабельності вчиняє ціна реалізації. Також суттєво впливають на показники рентабельності рівні урожайності сільськогосподарських культур. Зменшення показників рентабельності зумовлюється збільшеннями показників витрат як в цілому так і по окремих елементах. Сила впливу окремих елементів витрат на рентабельність по досліджених культурах відрізняється, про що свідчать розраховані коефіцієнти еластичності. Разом з тим, рівень урожайності та рівень витрат знаходяться в межах впливу підприємств, тому систематизація факторів сприятиме оптимізації управлінського впливу.

Одержані результати можуть бути використані фахівцями при плануванні організаційно-технологічних заходів. При підготовці виробничих планів і програм сприятливі фактори активізуються, тобто їхні значення доцільно збільшувати, показники негативних факторів доцільно зменшувати або стабілізувати.

Список літератури:

1. Маренич Т. Г. Об'єктивна оцінка витрат як основа вдосконалення управління економікою / Т. Г. Маренич // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. − Вип. 99. − Х.: ХНТУСГ, 2010. − С. 3-16.
2. Чернецька О. В. Формування економічно ефективної структури виробничих витрат сільськогоподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.04 / О. В. Чернецька ; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. − Д., 2010. − 20 с.
3. Оченаш В. А. Оцінка ефективності витрат на виробництво окремих видів продукції на сільськогосподарських підприємствах України / В. А. Оченаш // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». − 2013. − № 11. − Режим доступу до журн. : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2514
4. Охріменко І. В. Витратно-ціновий аналіз в рослинницьких галузях сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.01 / І. В. Охріменко / Інститут аграрної економіки УААН. − Київ, 2002.
5. Довжик О. О. Організаційно-економічні основи підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04 / О. О. Довжик / Сум. нац. аграр. ун-т. − Суми, 2011. − 20 с.

6. Гаврильченко О. В. Управління витратами у відтворювальних процесах сільськогосподарських підприємств [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04 / Гаврильченко Олена Володимирівна ; Харк. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. П. Василенка. – Х., 2011. – 20 с.
7. Шиян Д. В. Ефективність витрат у сільськогосподарських підприємствах : Монографія / Д. В. Шиян, Н. В. Ульянченко. – Х.: «Міськдрук», 2012. – 204 с.
8. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств : теорія, методика, аналіз : Монографія / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2005. – 292 с.
9. Корнев Г. М. Системный анализ производственной деятельности сельскохозяйственных организаций (вопросы теории и практики) [Текст]: автореф. дис... доктора. екон. наук : 08.00.12 / Г. М. Корнев ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2010. – 42 с.
10. Лугінін О. Є. Економетрія : [навч. посібник для вузів] / О. Є Лугінін. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : ЦУЛ, 2008. – 278 с.
11. Екологія [Текст] : підручник / С. І. Дорогунцов, К. Ф. Коценко, М. А Хвесик ; Міністерство освіти і науки України, Київський національний економічний університет. – 2-ге вид., без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 371 с.
12. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві [Текст] : Підручник / В. М. Нелеп. – К.: КНЕУ, 2004. – 495 с.
13. Аранчій В. І. Методичні підходи до визначення економічної ефективності інтенсифікації аграрних підприємств / В. І. Аранчій, Т. С. Галінська // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Вип. 104. – Харків: ХНТУСГ. – 2010.
14. Дорогань Л. О. Інтенсифікація виробничих процесів в аграрних підприємствах / Л. О. Дорогань // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 2. – Т. 1. Економічні науки. – Полтава: ПДАА. – 2011. – С. 323-328.

Гриб С.В.
Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЗАТРАТ ВЫРАЩИВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ОТДЕЛЬНЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР В ПРЕДПРИЯТИЯХ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье представлены результаты исследования влияния факторов на эффективность затрат выращивания и реализации кукурузы, ячменя и сои предприятиями Харьковской области. Построены корреляционно-регрессионные модели рентабельности по указанным культурам. Определены доли влияния факторов в общей вариации. Определена интенсивность влияния факторов на показатели рентабельности. Предложен подход к систематизации факторов с целью оптимизации управленческого влияния.
Ключевые слова: эффективность, затраты, факторы, сельскохозяйственные предприятия, эластичность, анализ, управление.

Gryb S.V.
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev

EVALUATION OF THE INFLUENCE FACTORS ON EFFICIENCY OF EXPENDITURES FOR THE CULTIVATION AND SALE OF INDIVIDUAL CROPS ENTERPRISES OF KHARKOV REGION

Summary
The article presented the results of investigations of the influence factors on efficiency of expenditures for the cultivation and sale of corn, barley and soybeans enterprises of Kharkov region. Correlation-regression models of profitability on these crops were built. Share of influence factors in the total variation were determined. The intensity of the influence factors on profitability was determined. Approach to the systematization of factors for optimization of the management influence was offered.
Keywords: profitability, expenditures, factors, agrarian enterprises, elasticity, analysis, management

УДК 339.96;341.232.3

ЕКОНОМІЧНА ЕКСПАНСІЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

Данилова Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Білоцький С.Д.
Інститут міжнародних відносин

У статті досліджено сучасні тенденції системи світового господарства, виявлено причини світової енергетичної кризи та її вплив на розвиток міжнародного ринку відновлюваних джерел енергії. Обґрунтовано необхідність економічної експансії європейського ринку відновлюваних джерел енергії в умовах інтенсифікації міжнародних економічних відносин. Проведено аналіз європейського ринку відновлюваної енергетики та визначено перспективні напрямки співробітництва України з ЄС в галузі.

Ключові слова: світова енергетична криза; ринок відновлюваних джерел енергії (ВДЕ); регулювання ринку відновлюваної енергетики; стратегія економічної експансії.

Постановка проблеми. Світова економічна система характеризується посиленням довгострокових взаємозв'язків та взаємопроникнення національних економік окремих держав в єдину глобальну систему, а також взаємним впливом на економічний та соціальний розвиток в межах даної системи. Характерними особливостями даного етапу розвитку світового господарства є формування глобального ринку, що зумовлює інтенсифікацію процесу інтернаціоналізації цього ринку та спрощує процес його експансії, а також, значне зростання кількості населення у планетарному масштабі та нерівномірне підвищення рівня добробуту у різних країнах світу, що актуалізує проблему енергозабезпечення та енергоефективності у світових масштабах.

Основною тенденцією функціонування світового енергетичного ринку є загостренням взаємовідносин між основними учасниками ринку: виробниками, транзитерами і споживачами енергоресурсів. Зростання напруги у взаємовідносинах між суб'єктами енергетичного ринку, змінюють механізми регулювання світового енергетичного ринку, що зумовлює появу нової галузі видобутку енергії, а саме, появу сфери альтернативних джерел енергії.

Система світового господарства є динамічною системою інтеграції міжнародних відносин між суб'єктами господарювання, що постійно зазнає трансформацій та характеризується такими економічними тенденціями, як інтенсифікація міжнародних економічних відносин; зміна та збільшення складової технологічної компоненти у виробництві; переважання темпів росту обробної промисловості над темпами росту енергетичних та сировинних галузей, що є наслідком впровадження ресурсо- і енергозберігаючих інноваційних моделей розвитку країн; збільшення темпів та ефективності інвестиційних процесів і підвищення виробництва товарів кінцевого споживання, в результаті оптимізації співвідношень між географічно віддаленими підрозділами виробництва; збільшення темпів росту непромислових галузей, що призводить до формування економіки послуг в багатьох країнах [49]; об'єктивне розуміння циклічності глобальних фінансово-економічних криз; переважання темпів росту попиту над темпами росту пропозиції товарів, особливо продовольчої та енергодобувної галузей; збільшення розриву у розвитку між країнами.

Характерною тенденцією сучасної міжнародної економіки є зміна економічних лідерів на користь таких розвинених країн, як США, Японія і європейські країни, які займають найвагоміші позиції у розвитку світового господарства з точки зору економічних та політичних зрушень. Процес формування глобального господарства зумовлює становлення єдиного економічного простору. В межах розвинених країн (наприклад, країн-членів ЄС) спостерігається економічна тенденція до утворення схожих економічних структур, а також раціоналізації форми їх організації, що призводить до утворення конкурентно-ринкової економіки, формування ринкових структур, схожих за головним параметрами. У розвинених країнах існує стабільна економічна тенденція до зближення рівнів розвитку господарств. Для компаній, які приймають рішення щодо виходу на міжнародний ринок, така тенденція його розвитку є позитивною та значно спрощує процес експансії даних ринків. Негативним аспектом глобалізації світового господарства є вразливість до наслідків кризових явищ, які, в сучасних умовах вимірюються в глобальному розмірі.

Такі тенденції призводять до появи проблем міжнародної конкурентоспроможності країн у світовій економічній системі, що зумовлює інтенсифікацію державного втручання у перебіг зовнішньоекономічних операцій між суб'єктами світового господарства. В сучасних умовах, уряди таких країн як Німеччина, США, Канада, визначають мінімальну і максимальну ціну на деякі товари. Відповідно, уряди держав з низьким економічним розвитком можуть встановлювати ціни на широке коло товарів для отримання рівноважної конкурентоспроможності, яка передбачає задоволення платоспроможного попиту та забезпечення прибутку національних виробників. При чому, побудова взаємовідносин країн, що розвиваються з рештою країн світу відбувається на основі зміни пріоритетів зовнішньої торгівлі – від обміну готових товарів/матеріалів і сировини до імпорту обладнання, призначеного для виробництва цих товарів. Імпортовані товари замінюються товарами власного виробництва, які при відповідній якості стають конкурентоспроможними. Вироблені товари країн, що розвиваються витісняють експортовані товари з розвинених країн, які змушені використовувати методи державного втручання за для утримання балансу у виробничій сфері, що доводить інтенсифікація процесу інтернаціоналізації країн Південно-Східної та Східної Азії та реакція урядів США та ЄС на їх експансію.

Для компаній з країн, що розвиваються процес інтернаціоналізації відкрив нові можливості у вигляді переорієнтації стратегій діяльності з огляду на вихід на зарубіжні ринки. На даному етапі розвитку світового господарства, уніфікація ринків та доступ до технологій, зумовлює можливість віль-

© Данилова Н.В., Білоцький С.Д., 2014

ного входу на іноземний ринко. Проте, інтенсифікація міжнародних ринкових відносин зумовлює появу загрози для компаній в освоєнні нових ринків у вигляді фактору часу, що сьогодні являється основним чинником успіху компаній при виході на міжнародний ринок. Саме тому, актуалізується необхідність формування такої стратегії економічної експансії нових ринків, яка дозволить максимально ефективно використати наявні ресурси для завоювання стійких позицій на міжнародному ринку у короткостроковий період.

На макрорівні, прикладом такої експансії є зростання ролі Азійського регіону у світовій економіці, що також є вагомою тенденцією у розвитку світової економічної системи, що викликано високими темпами економічного зростання і зростанням населення в цій групі країн. Це призводить до значного збільшення споживання енергії в регіоні, підвищення попиту на енергоресурси і призводить до диспропорцій у світовій енергетичній галузі. Протягом останніх 20-30 років, попит на продукти харчування, воду та енергоносії збільшився на 30-50%, чисельність населення подвоюється кожні 40-50 років, а виробництво та споживання енергії зростає у 2 рази кожні 12-15 років [33], в основному за рахунок саме Азійського регіону, що призводить до виникнення дисбалансу у світовій системі енергетичного забезпечення.

Основними причинами виникнення дисбалансу в енергетичній сфері є об'єктивний і необоротний процес глобалізації, вичерпність природних ресурсів, нестійкі ціни на нафту і газ, які мають тенденцію до зростання, посилення залежності між виробниками, транзитерами та споживачами енергоресурсів, посилення конкуренції за енергоресурси, високі витрати держбюджетів на транспортування продуктів нафтопереробки, технологічний прогрес, збільшення населення планети в геометричній прогресії, що безапеляційно призводить до збільшення обсягів споживання енергії, зміна регіональних пропорцій енергоспоживання, недостатній обсяг інвестицій в енергетичний сектор, зміна структури попиту та підвищення ролі окремих постачальників, значний зріст цін на енергоресурси, підвищення попиту на забезпечення енергетичних потреб транспорту, дисбаланс у нафтопереробній сфері, екологічна катастрофа та ін.

Сукупність даних причин призводить до того, що роль відновлюваних джерел в глобальній структурі енергопостачання продовжує зростати, сприяючи забезпеченню енергетичної та екологічної безпеки, збереження навколишнього середовища. Крім того, новий спосіб використання природних джерел енергії в розвинених країнах (наприклад, консервація запасів власних енергоресурсів в США; збільшення споживання сировини для неенергетичного використання палива) призводить до прискорення розвитку і освоєння нового ринку – альтернативних джерел енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах підвищеного інтересу до пошуку та використання альтернативних видів енергії, ринок відновлювальних джерел енергії став предметом дослідження багатьох сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених різних наукових галузей, серед яких Д. Бені, М. Кальтшміт, А. Візе, В. Штрейхер, В. Рау, Б. Заннер, С. Дунн та ряд інших. Не менш важливим є внесок вітчизняних вчених, які, в основному, досліджують питання ефективності використання відновлюваних джерел енергії і розглядають розвиток окремих напрямків. У вітчизняній літературі в цій області відомі дослідження таких вчених, як С. Алексеенко, А. Башун, С. Білоцький, Е. Бойко, В. Геєць, Г. Гелетуха, В. Гомонай, В. Гондурак, Б. Данилишин, А. Долинський, Г. Калетник, М. Козоріз, В. Кухар, Н. Косар, А. Кузьмін, А. Лапко, А. Макарчук, Н. Мхитарян, Л. Невара, Н. Передерій, Я. Побурко, Ю. Туниця, Н. Чухрай, С. Кудря, В. Дубровін, Г. Копітка, Г. Ковтун, Г. Марков, І. Масло та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що щорічно все більша кількість вчених заглиблюються у дослідження новоствореного ринку, процес його формування не закінчений і тенденції розвитку ринку вимагають безперервного дослідження. Динаміка розвитку європейського ринку поновлюваних джерел енергії стає все більш стрибкоподібною і складною, частка відновлюваних джерел енергії в загальній структурі енерговиробництва не стабільна, підвищення міжнародної конкуренції з боку іноземних виробників зростає – сукупність даних факторів вимагає дослідження зміни механізмів державного регулювання європейського ринку альтернативних джерел енергії.

Мета статті – обґрунтувати об'єктивність економічної експансії європейського ринку відновлюваних джерел енергії в умовах інтенсифікації міжнародних економічних відносин, проаналізувати політико-правове середовище європейського ринку ВДЕ та визначити перспективні напрямки співробітництва України з ЄС в галузі відновлюваної енергетики.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи дослідження сучасної економічної літератури, присвячені ринку нетрадиційних джерел енергії, можна запропонувати класифікацію підходів щодо формулювання сутності (назви) галузі та її складових, а саме:

І. Згідно вітчизняного підходу (в країнах пострадянського простору), поняття «альтернативна енергетика»/»ринок альтернативних джерел енергії» та «альтернативні джерела енергії» – є загальноприйнятими як для наукового, так і для практичного трактування на теренах колишнього радянського простору. Складовими «альтернативної енергетики» є [1]:

– відновлювані джерела енергії (сонячна, вітрова, геотермальна та гідравлічна енергія, біомаса, низько потенційне тепло землі, води та повітря);

– вторинні джерела відновлюваної енергії (тверді побутові відходи, тепло промислових та побутових стоків, тепло та газ вентиляції);

– нетрадиційні технології використання не відновлюваних та відновлюваних джерел енергії (киснева енергетика, мікровугілля, турбіни у малій енергетиці, газифікація та пероліз, каталітичні методи спалення та переробки органічного палива, синтетичне паливо);

– енергетичне устаткування (тепловий насос, машина Стірлінга, вихривна трубка, гідро парова турбіна та устаткування прямого перетворення енергії).

ІІ. Згідно зарубіжного підходу (зокрема в США, Європейському Союзі), такі поняття, як «ринок відновлюваних джерел енергії» (англ. renewable energy) та «відновлювані джерела енергії» (англ. renewable energy sources) – використовують у зарубіжній теорії та практиці при аналізі функціонування ринку нетрадиційних джерел енергії. До відновлюваних джерел енергії відносять енергію течій, силу хвиль, сонячну енергію, енергію вітру, гідроелектростанції, променисту енергію, геотермальні електростанції, біомасу, стиснений природний газ, атомну енергетику [6].

Різні підходи до трактування сутності нетрадиційних джерел енергії зумовлюють відмінність у класифікації складових ринку нетрадиційної енер-

гетики. Зарубіжний підхід не виокремлює технології й устаткування при характеристиці відновлюваних джерел енергії, а узагальнює джерела та способи отримання енергії, в той час, як вітчизняний підхід чітко розділяє отримання енергії з нетрадиційних джерел на: безпосередньо джерела, методи видобутку енергії та технології.

Різниця у трактуванні сутності та класифікації галузі нетрадиційної енергетики в зарубіжному та вітчизняному підходах виявляє проблему правових критеріїв регулювання ринку відновлюваних джерел енергії, що актуалізує необхідність аналізу політико-правового середовища міжнародного ринку ВДЕ, особливо на стадії зародження глобальної енергетичної кризи, трансформації світового енергетичного ринку та формуванні якісно нового ринку відновлюваної енергетики.

Так як, в період посткризової адаптації, став зростати інтерес по відношенню до сфери відновлюваних джерел енергії, однією з основних причин розвитку ринку відновлюваної енергетики є розбалансування світового енергетичного ринку в період з 2003 по 2008 рр., причиною чого став високий темп зростання глобальної економіки і надзвичайно високий рівень попиту на енергію (рис. 1).

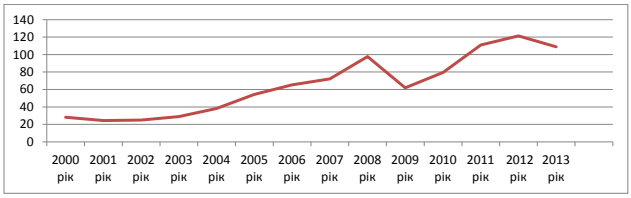

Рис. 1. Середньорічні ціни на нафту ($ за барель) [7]

У період з 2003 по 2008 рр. середньорічний приріст споживання енергії в світі перевищував 3,1%, а в країнах, що розвиваються досягав 6%. Подібна динаміка попиту стала причиною для збільшення вартості всіх видів енергії, що видобувається з традиційних джерел, враховуючи неможливість нарощування пропозиції, так як на світовому ринку нафти виникла проблема виснаження родовищ, а також проблема нестачі інвестиційного капіталу, пов'язана з низьким його рівнем в період низьких цін на природні енергоресурси до 2002 року. Навіть не дивлячись на пожвавлення інвестиційного клімату в період з 2005 по 2008 рр., вартість видобутку природних ресурсів зросла, що істотно знизило інвестиційний інтерес до ряду проектів нафтовидобувної галузі. Крім того, фінансова криза 2008-2010 рр. і світова промислова рецесія істотно вплинули на світову енергетику, шляхом уповільнення темпів економічного зростання і попиту на традиційні джерела енергії, підвищенням рівня цін в умовах зниження попиту, загрози переорієнтації попиту на внутрішні джерела енергії. З початком виходу світової економіки з глобальної фінансової кризи, економічний дисбаланс поступово мінімізувався, сфера економічної взаємодії між країнами посилилась, що призвело до загострення геополітичних та соціальних конфліктів, які проявляються у протиріччях щодо переорієнтації підходів у подальшому розвитку глобального суспільства. Відповідно, ряд країн був змушений переглянути свою енергетичну стратегію.

Не дивлячись на те, що щорічно все більша кількість вчених заглиблюються у дослідження новоствореного ринку, процес його формування не закінчений і тенденції розвитку ринку вимагають безперервного дослідження. Динаміка розвитку ринку поновлюваних джерел енергії стає все більш стрибкоподібною і складною, тому що частка відновлюваних джерел енергії в глобальній структурі енерговиробництва то збільшується, то знижується.

Специфіка розвитку світового ринку відновлюваних джерел енергії характеризується такими причинами, як:

– обмеженість ресурсів із використання традиційних джерел енергії;

– необхідність забезпечення доступу до дешевого фактора виробництва та енергетичної незалежності учасників світового ринку;

– охорона навколишнього природного середовища;

– задоволення стрімко зростаючого попиту на світовому ринку енергетичних джерел та технологій.

Аналізуючи причини розвитку ринку відновлювальних джерел енергії, можна зробити висновки щодо їх ефективності, адже використання ВДЕ дозволить економити енергію та підвищити енергоефективність, що є важливою частиною пакета заходів, необхідних для скорочення викидів парникових газів, збільшити технологічне вдосконалення виробничого сектора, створити можливості для економічного зростання на основі інновацій та стійкої конкурентоспроможності енергетичної політики, знизити свою залежність від імпорту енергоносіїв як для промислового та споживчого секторів, так і на рівні держав. Перехід на децентралізоване виробництво енергії має багато переваг, у тому числі використання місцевих джерел енергії, підвищення безпеки постачання енергоносіїв, більш короткі відстані транспортування і скорочення витрат при передачі енергії, забезпечення визначеності для інвесторів і стимулювання безперервного розвитку технологій, які виробляють енергію з усіх видів поновлюваних джерел енергії.

Відновлювані джерела енергії є найбільш швидкозростаючим сектором в системі енергопостачання та для багатьох країн (США, ЄС, Китай, Бразилія, Канада та ін.) та являється важливою складовою енергозабезпечення (рис. 2.)

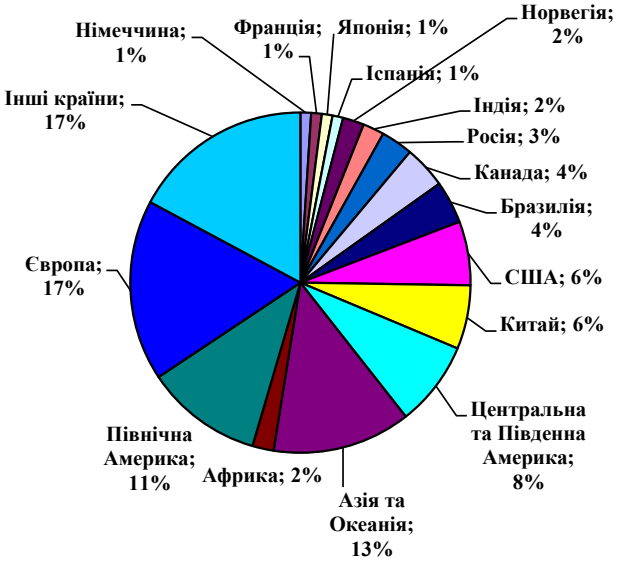

Рис. 2. Світове споживання енергії з відновлюваних джерел 2013, %

Аналіз динаміки розвитку світового ринку відновлюваних джерел енергії демонструє те, що незважаючи на глобальну економічну кризу, гальмування міжнародної торгівлі, політичній невизначеності і скороченні підтримки галузі, попит на відновлювані джерела енергії продовжує зростати. У більшості розвинених країн стратегічними планами є довести частку використання відновлюваних

джерел енергії в загальному енергобалансі до 20-50% в найближчі 10-20 років.

Враховуючи специфічну особливість міжнародного ринку відновлюваної енергетики, який знаходиться на початковому етапі формування та з низьким рівнем конкуренції, для українських компаній є реальна можливість освоїти новостворений ринок. Також, зважаючи на стрімкість розвитку галузі, в українських виробників з'являється додаткова можливість зайняти нішу на ринку. Проте, важливою умовою для здійснення швидкого та фундаментального освоєння галузі є вибір ефективної стратегії виходу на ринок. Процес розширення економічної діяльності на ринок, який стрімко розвивається, вибір конкурентної поведінки, враховуючи короткостроковість періоду виходу та закріплення стійких позицій – це характеристики найбільш ефективної стратегії завоювання ринку, а саме *стратегії економічної експансії*.

Аналіз сучасної літератури доводить, що на сьогодні немає чіткого визначення поняття «економічна експансія». Проте, варто зазначити, що визначення вчених з різних сфер наукової діяльності: політології, правознавства, економіки, соціології та історії (Ушаков, Комлев, Крисіна, Борисов та ін.), зводяться до розгляду категорії «економічної експансії», як розширення сфери економічного впливу, економічних дій країни, фірми, концерну, монополій, господарських зв'язків, що супроводжується агресивною поведінкою загарбницького характеру, спрямованою на економічне, політичне або ін. підкорення.

З огляду на вищесказане, пропонується узагальнене визначення:

«Економічна експансія» – це стратегія виходу на міжнародні ринки, яка передбачає стрімке (агресивне або менш агресивне) охоплення значної долі ринку для завоювання лідерства.

Подібна форма міжнародних економічних відносин є безперечно найефективнішою для охоплення ринку, який знаходиться на етапі зростання. Саме таким є ринок альтернативної енергетики Європейського Союзу. На підтвердження його привабливості свідчить аналіз факторів виходу на ринок:

1. Політико-правові чинники. В країнах-членах ЄС сформована законодавча база в сфері альтернативної енергетики, існує підтримка галузі з боку Європарламенту, визначені норми сертифікації продукції тощо.

2. Економічні чинники. Для країн-членів ЄС характерним є зростання цін на традиційні енергоресурси, багатомільйонні інвестиції в галузь альтернативної енергетики, значний ринковий потенціал, висока вартість транспортування газу та нафти.

3. Природні чинники. До їх числа належить дефіцит природних енергоресурсів, екологічна безпека, сприятливі кліматичні умови на території країн-членів ЄС.

4. Науково-технічні чинники. Для країн-членів ЄС типовим є наявність висококваліфікованих спеціалістів в сфері альтернативних джерел енергії та використання новітніх розробок [3].

Однак, не зважаючи на трансформацію українсько-європейських відносин під впливом змін міжнародного політичного клімату у 2014 році (можливість введення в дію Угоди про вільну торгівлю), найважливішим аспектом при виході на ринок Європейського Союзу залишається порівняльний аналіз політико-правового середовища, яке відіграє ключову роль у визначенні перспектив міжнародного співробітництва економічних суб'єктів і пріоритетів діяльності українських компаній в умовах європейської політико-правової системи, в реалізації стратегій проникнення та бізнес-поведінки українських виробників в умовах європейського ринку. Політико-правове середовище в ЄС впливає на економічний розвиток країн-членів і формує можливість застосування різних принципів побудови бізнес-стратегій для зарубіжних компаній, які виходять на даний ринок. Основною метою аналізу політико-правового середовища є дослідження характеристик політико-правової системи, визначення стану політико-правової стабільності та інтенсивності правового впливу на підприємницьку діяльність галузі та оцінка політичних і правових ризиків.

Загальний аналіз енергетичного законодавства ЄС дозволяє виділити кілька основних принципів здійснення енергетичної політики ЄС, які мають істотний вплив на прийняття рішення щодо виходу українських виробників на ринок ЄС:

– принцип недискримінації, що для енергетичного ринку означає заборону на включення дискримінаційних умов у договори про енергопостачання та дає можливість «доступу третьої сторони» (українських виробників) до ринку;

– принцип транспарентності, що характеризує прозорість ситуації на внутрішньому ринку, можливість одержання інформації споживачами про рівень цін на енергоносії, а також спостереження Союзам за поставками й транзитом енергоресурсів, що дає можливість прозорого входу на ринок відновлюваних джерел енергії українським виробникам та є гарантією підтвердження якості їх продукції для споживачів;

– принцип не заподіяння шкоди навколишньому середовищу, що відображає наявність відповідних сертифікатів в українських виробників та відповідність стандартам при діяльності на європейському ринку відновлюваних джерел енергії;

– принцип урахування соціального чинника в енергетичній політиці, що демонструє зацікавленість українських компаній у підвищенні соціальної значущості відновлюваної енергетики та популяризацію екологічного енергозабезпечення серед населення [2].

Вищеперераховані принципи спрямовані на забезпечення стабільності енергопостачання, підвищення енергоефективності та розвиток галузі відновлюваних джерел енергії. Для українських виробників енергії з відновлюваних джерел, зведений перелік принципів функціонування енергетичного ринку ЄС є можливістю використання сильних сторін європейського ринку для його освоєння, серед яких сформований попит з боку споживачів, сильна державна підтримка виробників альтернативної енергії, наявні фінансові можливості використання відновлюваних джерел енергії з боку споживчого та промислового сектору ЄС, культурні чинники підтримки екологічного споживання енергії.

З метою підтримки ринку відновлюваних джерел енергії Євро Комісія розробила Директиву 2009/28/ЄС «Про заохочення використання енергії з відновлюваних джерел». Дана директива встановила принцип «20-20-20»: до 2020 року економію на 20% споживання первинної енергії, викидів парникових газів, а також збільшення на 20% частки використання відновлюваних джерел енергії в загальному споживанні.

Важливою особливістю Директиви 2009/28/ЄС є можливість співробітництва ЄС з третіми країнами щодо відновлюваних джерел енергії при дотриманні наступних умов:

– електроенергія має споживатись в ЄС;

– електроенергія повинна вироблятись за допомогою новітнього обладнання (після червня 2009 р.);

– експорт електроенергії, що виробляється, не повинен користуватись дотаціями.

Відповідно до цього рішення, Албанія, Боснія та Герцеговина, Хорватія, Колишня Югославська Республіка Македонія, Косово, Молдова, Чорногорія, Сербія та Україна взяли зобов'язання щодо обов'язкової частки відновлюваної енергії в структурі загального споживання у 2020 році. Частки були розраховані, базуючись на методології ЄС: Албанія – 38%, Боснія та Герцеговина – 40%, Хорватія – 20%, Колишня Югославська Республіка Македонія – 28%, Молдова – 17%, Чорногорія – 33%, Сербія – 27%, Україна – 11%, Косово – 25% [5].

Зважаючи на забов'язання України щодо збільшення використання відновлюваних джерел енергії до 11% до 2020 р. та стимулювання внутрішнього ринку, для українських компаній, задіяних на ринку відновлюваної енергетики, положення Директиви 2009/28/ЄС надають можливістю довести конкурентоспроможність продукції українського походження та зайняти частку європейського ринку. Проте, необхідно звернути увагу на існування подвійного бар'єру проникнення на європейський ринок відновлюваної енергетики для українських компаній, який передбачає дотримання загальноприйнятих норм та правил Директиви ЄС та відповідність вимогам Регламенту кожної країни-члена окремо.

Аналіз політико-правового середовища Європейського Союзу дає можливість зробити наступні висновки, що наявність чітко визначених норм та сертифікатів якості для діяльності на євро ринку дає змогу українським виробникам показати конкурентноздатність продукції на міжнародному ринку та стимулює українських виробників до підвищення якості продукції, до інвестування у інноваційні методи та новітнє обладнання, що позитивно відображатиметься на якісному задоволенні сформованого попиту на ринку ЄС. Наявність чітко сформованих законів, стабільного та врегульованого політико-правового середовища ЄС, дозволяє українським виробникам відновлюваних джерел енергії розробити стратегію економічної експансії європейського ринку відновлюваних джерел енергії.

Висновки і пропозиції. В умовах світової економічної глобалізації та загострення проблеми енергетичної кризи, актуалізується роль відновлюваних джерел енергії для забезпечення зростаючого попиту на енергію, що зумовлює формування нового ринку у світовій господарській системі – ринку відновлюваних джерел енергії. Початковий етап розвитку ринку характеризується відсутністю інтенсивного конкурентного середовища, невизначеністю основних гравців на ринку та нерозподіленістю часток ринку, що зумовлює можливість для українських виробників відновлюваної енергетики продемонструвати рівень конкурентоспроможності на міжнародному ринку. Поряд з тим, для успішного виходу на ринок ЄС, необхідне глибинне дослідження юридичних аспектів економічної діяльності українських підприємств на міжнародному ринку. Здійснення порівняльного аналізу законодавчої бази України та ЄС в галузі відновлюваної енергетики дозволили зробити позитивні висновки щодо привабливості європейського ринку та виявити особливості законодавства Європейського Союзу. Тому, при побудові стратегії виходу компанії на міжнародний ринок необхідно приділяти велику увагу аспектам міжнародного права для передбачення політико-правових ризиків іноземного ринку.

Стратегія економічної експансії є найбільш ефективною в сучасних умовах глобалізації світового господарства та здатна забезпечити швидкий вихід українським компаніям на ринок ЄС та зайняти свої ніші на ньому. Крім того, українські виробники енергії з нетрадиційних джерел, за допомогою короткострокового характеру експансії, можуть вдало використати посткризовий період ринку ЄС через обережність пропозиції на ринку.

Список літератури:

1. Алексеенко С.В. Нетрадиционная энергетика и энергоресурсосбережение // Инновации. Технология. Решения. 2006. – № 3 (март). – С. 38-41.
2. Білоцький С.Д. Роль міжнародного права у розвитку екологічної альтернативи сучасній енергетиці // Збірка матеріалів Міжнародної наукової конференції «Роль міжнародного права в розвитку екологічної альтернативи сучасній енергетиці» (25 квітня 2012 р.). – К: «Фенікс», 2012. – 298 с., с. 11-131.
3. Данилова Н.В. Міжнародне стратегічне економічне партнерство України з країнами-членами ЄС на ринку альтернативної енергетики: сутність та напрями / Н.В. Данилова, О.В. Кравченко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012 г., № 4. – С. 57-60.
4. Хмельницкий Л.Ю. Использование возобновляемых источников энергии как механизм для преодоления диспропорций макроэкономического развития / Л.Ю. Хмельницкий // Проблемы региональной энергетики. – 2010. – № 3. – С. 25-34.
5. Українська енергетика UA-Energy.org [Електронний ресурс] : україн. версія / аналітичний центр «Діксі Груп». – Електрон. дані. – К. : Українська енергетика UA-Energy.org, 2012. – Режим доступу: http://ua-energy.org/post/25571 (дата звернення: 30.10.2014). – Україна зобов'язалася отримати 11% енергії з відновлюваних джерел до 2020 року.
6. Listverse. Аналітичний портал для молодих науковців університету Південної Кароліни (Бізнес-школи Далри Мур) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://listverse.com/2009/05/01/top-10-renewable-energy-sources/ (дата звернення: 13.09.2014). – Top 10 Renewable Energy Sources (від 1.03.2012).
7. Index Mundi – Crude Oil (petroleum), Dated Brent, US Dollars per Barrel 2014 – [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела: http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=crude-oil-brent&months=360 (дата звернення: 30.10.2014). – Crude Oil (petroleum), Dated Brent, light blend 38 API, fob U.K., US Dollars per Barrel.

Данилова Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Билоцкий С.Д.
Институт международных отношений

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭКСПАНСИЯ И МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ ЕС

Аннотация
В статье охарактеризованы основные тенденции мирового хозяйства, выделена проблема обеспечения мирового спроса энергопотребления. Проанализированы основные причины развития мирового рынка альтернативной энергетики и механизмы регулирования европейского рынка альтернативной энергетики. Предложена стратегия экономической экспансии европейского рынка возобновляемых источников энергии под влиянием интенсификации международных экономических отношений.
Ключевые слова: рынок возобновляемых источников энергии; регулирование европейского рынка возобновляемых источников энергии; стратегия экономической экспансии.

Danylova N.V.
Taras Shevchenko National University
Bilotskiy S.D.
Institute Of International Relations

THE ECONOMIC EXPANSION AND LEGAL REGULATION OF EUROPEAN RENEWABLE ENERGY MARKET

Summary
This paper studies recent trends of the world energy supply. The role of renewable energy sources in solving energy problems is revealed. The main factors affecting the EU renewable market development are identified. The appeal of the EU-renewable energy market is explored. The economic expansion strategy is proposed as the main strategic partnership between the EU and Ukraine.
Keywords: renewable energy; the EU State Regulation of renewable energy market; economic expansion.

УДК 336.62

ЛІЗИНГ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ІНВЕСТИЦІЙНОГО КРЕДИТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Диба О.М., Гернего Ю.О.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті обґрунтовано теоретичні основи лізингу. Наведено класифікаційні ознаки для виокремлення видів лізингу, можливості та перспективи їх використання в процесі реалізації інноваційних проектів. Звернуто увагу на методику розрахунку ефекту від застосування лізингу. Оцінено ефект від використання лізингу інноваційного спрямування в Україні. Обґрунтовано зарубіжний досвід та практику лізингу за рахунок ресурсів вітчизняних фінансових установ.
Ключові слова: інновація, лізинг, інвестиційний кредит, інноваційний проект, види лізингу.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки під час реалізації інноваційних проектів виникає потреба диверсифікації джерел фінансування. Особливого значення для суб'єктів господарювання набуває кредитування, оскільки саме кредит дозволяє залучити необхідний для впровадження інновацій обсяг фінансових ресурсів оперативно. На сьогодні найбільш відомим та поширеним є інвестиційне кредитування інноваційних проектів. Проте, на практиці для суб'єктів господарювання часто доцільним є використання альтернативних можливостей залучення фінансових ресурсів, тому актуальності набуває дослідження особливостей та переваг їх застосування. Зокрема, зважаючи на потреби національного ринку, розглядаємо лізинг як альтернативу інвестиційного кредитування інноваційних проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на актуальність наведених вище питань, дослідженням лізингу в контексті реалізації інноваційних проектів займалися вітчизняні та зарубіжні фахівці. Теоретичні основи лізингу визначені класиками політичної економії Г. Брігхемом та К. Дж. Ван Хорном. Стан ринку лізингових послуг в Україні та перспективи його розвитку розглядали в своїх працях С. Брус, Д. Василенко, Р. Капроні, С. Кисіль, Н. Рязанова, Н. Ментух, Я. Онищук, Г. Холодний, Т. Черемисова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, в процесі узагальнення наукових досліджень щодо теоретичних основ та практики використання лізингу, встановлено, що не зважаючи на вагомий доробок фахівців, ще не-

© Диба О.М., Гернего Ю.О., 2014

достатньо обґрунтовані питання, пов'язані з можливостями залучення лізингу суб'єктами господарювання, які реалізують інноваційні проекти. **Метою** нашого дослідження є обґрунтування переваг використання лізингу в процесі реалізації інноваційних проектів, розрахунок ефекту від його залучення.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасності лізинг посідає друге місце у світовій економіці за обсягами інвестицій після банківського кредиту, оскільки є одним з прогресивних методів матеріально-технічного забезпечення виробництва і відкриває користувачам широкий доступ до передової техніки і технологій. Він є прогресивним методом матеріально-технічного забезпечення виробництва, який відкриває користувачам широкий доступ до передової техніки і технологій. Лізингові операції вважають дієвим і реальним капіталозберігаючим шляхом фінансування виробництва, перспективним

Таблиця 1

Види лізингу *

№ з/п	Класифікаційна ознака	Вид лізингу	Пояснення
1.	За типом майна	Рухомий	лізинг рухомого майна
		Нерухомий	лізинг нерухомості
2.	За терміном дії	Фінансовий	відносяться, як правило, контракти, що передбачають сплату протягом чітко встановленого строку лізингових платежів, величина яких є достатньою для повного відшкодування витрат лізингодавця, пов'язаних з придбанням майна та реалізацією прав власника, а також для забезпечення йому прибутку
		Оперативний	форма бізнесу, за якої відбувається часткова окупність лізингового майна протягом терміну дії однієї лізингової угоди
3.	За складом учасників	Прямий	Власник майна (постачальник) самостійно передає об'єкт у лізинг (двостороння угода)
		Непрямий	Передача майна здійснюється через посередника
		Сублізинг	вид піднайму предмета лізингу, відповідно до якого лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам у користування за плату на погоджений строк відповідно до умов договору сублізингу предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу
4.	За характером лізингового платежу	Грошовий	всі платежі здійснюються у грошовій формі
		Компенсаційний	платежі здійснюються у товарній формі через постачання товарів, вироблених на даному обладнанні, або у формі надання зустрічних послуг
		Змішаний	поєднуються попередні форми оплати
5.	За формою фінансування	Прямий	власник майна (постачальник) самостійно передає об'єкт у лізинг (двостороння угода)
		За рахунок позичок	позика багатьох банківських або фінансових установ шляхом отримання лізингодавцем довгострокової позики в одного або кількох кредиторів на суму до 80% зданих в оренду активів
6.	За обсягом обслуговування	Чистий	лізингоодержувач зобов'язується здійснювати весь комплекс обслуговування об'єкта лізингу
		З обмеженими послугами	на лізингодавця накладаються лише часткові функції обслуговування майна
		З повним набором послуг	лізингодавець надає повний комплекс послуг за об'єктом лізингу
7.	Стосовно власності	Довірчий	лізингодавець та лізингоодержувач створюють довірче товариство, яке після придбання виробничих фондів у попереднього власника передає їх у довгострокове користування партнеру-лізингоодержувачу
		Власника	операція, за якої ініціатива лізингу надходить від підприємства-виробника або оптового торговельного підприємства, яке за укладеною угодою постачає об'єкт лізингу лізингодавцю, у ролі якого може виступати збутовий філіал виробника
		Зворотний	власник продає своє майно лізингодавцю з метою отримання його у лізинг
8.	За методом фінансування	Строковий	лізингова операція здійснюється одноразово
		Револьверний	договір лізингу подовжується по закінченні першого терміну контракту
9.	За кількістю інвесторів	Акціонерний	має місце під час організації кредитування лізингової компанії фінансуючою установою
		Розподілений	охоплює багато кредиторів, лізингодавців, лізингоодержувачів та брокерів, взаємовідносини між якими мають юридичне оформлення, враховуючи права, обов'язки та інтереси всіх учасників, часто шляхом створення окремої юридичної структури
10.	За способом користування	Безумовний	укладаються на обладнання чи устаткування, яке через своє специфічне призначення не може використовуватися іншим альтернативним шляхом
		Цільовий	має місце цільове використання об'єкта лізингу, яке закріплюється у договорі
11.	За умовами викупу	Строковий	обладнання переходить у власність лізингоодержувача після сплати всієї суми лізингових платежів протягом визначеного періоду часу
		Умовний	завуальований продаж основних фондів суб'єкта господарювання, основою взаємовідносин якого виступає лізингова угода
		Безстроковий	ґрунтується на лізинговому контракті з можливістю вибору часу купівлі

** Джерело: складено автором на основі [1]*

Таблиця 2

Розрахунок ефекту використання лізингу інноваційного спрямування в економіці України у 2013 р., млн. грн *

Установа	Відсоткова ставка, %		Об'єм фінансового лізингу	Вигода від лізингу	Ставка податку на прибуток	Ефект лізингу
	Кредит	Лізинг				
Приватбанк	24	1	344	120,4	19	22,876
Unicredit Bank	21	11	344	34,4	19	6,536
ОТР	30	11	344	65,36	19	12,4184
Середнє	29	7,666667	344	73,38667	19	13,9434

** Джерело: складено автором на основі [4], [5], [6], [7]*

фінансовим інструментом, який допоможе активізувати інвестиційний процес в країні. Існує ряд класифікаційних ознак на основі яких в табл. 1 узагальнюємо види лізингу.

Для цілей інноваційного проекту альтернативою банківському кредиту є фінансовий лізинг. Фінансовий лізинг передбачає сплату протягом встановленого строку лізингових платежів, величина яких є достатньою для повного відшкодування витрат лізингодавця, пов'язаних з придбанням майна та реалізацією прав власника, а також для забезпечення йому прибутку [1]. Перевагами фінансового лізингу є оперативність та можливість термінового залучення техніки нових поколінь на умовах поступових виплат за користування нею.

У випадку реалізації масштабного проекту доцільним є застосування розподіленого лізингу, який надає змогу поєднати зусилля та розподілити ризики суб'єктів з метою інноваційного розвитку. Лізинг вважаємо за доцільне аналізувати, як часткову альтернативу банківському кредиту, що дозволяє оперативно залучити довгострокові фінансові ресурси, прискорити освоєння новітніх технік та технологій.

Лізинг інновацій як форму фінансування проектів застосовують під час виконання завдань швидкого промислового освоєння інновацій, що потребують придбання різного обладнання, унікальної техніки, транспортних засобів тощо [2, с. 368]. Лізбек та селенг – інструменти товарного інвестиційного кредиту, що створюють передумови прогресу товарної форми кредиту.

Підтримуємо точку зору, згідно з якою вигода від використання лізингу розраховується шляхом порівняння прибутків, отриманих при застосуванні лізингу та кредиту в якості джерела інвестицій, відштовхуючись від відсоткових ставок за лізинг та кредит.

$$B = C * m, \quad (1)$$

де B – вигода від лізингу;

C – витрати (вкладений капітал) на придбання предмета лізингу (інноваційне обладнання/технологія); вартість предмета лізингу;

m – різниця між ставками по лізингу і кредиту.

Ефект від здійснення лізингової діяльності у сфері інновацій на рівні економіки держави має довгостроковий та похідний (непрямий) характер. Опосередкований ефект інноваційного лізингу виражається у розвитку малого і середнього підприємництва на якісно новому рівні, збільшенні масштабів діяльності та розширенні виробництва, переоснащенні виробничо-технічної бази та оптимізації виробничого процесу, впровадженні та інтенсифікації застосування інноваційних технологій, а також новітнього енерго- і ресурсозберігаючого обладнання, що в перспективі сприяє розвитку економіки держави, розраховується, як добуток вигоди від лізингу та ставки податку на прибуток:

$$E = B * l, \quad (2)$$

де l – ставка податку на прибуток, % [3, с. 51, 53].

Користуючись формулами 1 та 2, розрахуємо ефект використання лізингу інноваційного спрямування в економіці України у 2013 р. (табл. 2). Оцінюємо умови фінансового лізингу та кредитування потужних комерційних банків, об'єм операцій фінансового лізингу визначено НБУ, згідно Перехідних положень Податкового кодексу України у 2013 р. ставка податку на прибуток становила 19%.

Ефект операцій фінансового лізингу показує їх позитивний вплив на розвиток економіки. Проте, суб'єкту господарювання, що реалізує інноваційний проект важливо вивчити додаткові умови лізингу та кредитування конкретної фінансової установи. Наприклад, у Приватбанку договір лізингу укладається на один або два роки на суму від 50 000 грн до 2 400 000 грн., аванс – 30%, одноразова комісія – 1%. Кредит може надаватися на суму не більше 70% вартості проекту, одноразова комісія – 1% [5].

Для унаочнення ефекту від використання лізингу відносно до інвестиційного кредиту надамо порівняння умов фінансування за рахунок залучення кредитних ресурсів та фінансового лізингу Приватбанк на прикладі, який наведено в табл. 3. Наприклад, підприємство планує придбати устаткування вартістю 200000 грн та укласти договір кредиту або фінансового лізингу на 2 роки.

Таблиця 3

Оцінка договорів кредиту та фінансового лізингу в Приватбанку*

Показники	Кредит	Фінансовий лізинг
Аванс	60000	60000
Сума, на яку укладатиметься договір	140000	140000
Одноразова комісія	1400	1400
Відсотки, за рік	33600	16800
Відсотки, за весь термін договору	67200	33600
Усього відсотків та комісії за договором	68600	35000

** Джерело: [8]*

Таким чином, підприємство може зекономити 33 600 грн. або 16,8% вартості обладнання, підписавши договір лізингу у Приватбанку.

В табл. 4 наведемо порівняння умов надання інвестиційного кредиту та лізингу Unicreditbank.

Таким чином, підприємство може зекономити 16 200 грн або 8,1% вартості обладнання, підписавши у Unicreditbank договір фінансового лізингу замість кредитного договору із внесенням такого ж самого авансового платежу.

Зважаючи на потенційний ефект від використання лізингу, в економіці України виникає попит на такі послуги. Так, за підсумками 2013 р. в Україні найбільшими споживачами лізингових послуг були традиційно транспортна галузь та сільське господарство. Частка інших галузей у сукупному об-

сязі лізингових операцій залишається незначною [9, с. 17]. Сфера досліджень та розробок окремо не згадується серед споживачів лізингових послуг, що свідчить про неналежну підтримку інноваційно-активних суб'єктів господарювання за рахунок лізингу.

Таблиця 4

Оцінка договорів кредиту та фінансового лізингу в Unicreditbank*

Показники	Кредит	Фінансовий лізинг (мінімальна сума авансу)	Фінансовий лізинг (сума авансу на рівні кредиту)
Аванс	80000	50000	80000
Сума, на яку укладатиметься договір	120000	150000	120000
Одноразова комісія	1200	3750	3000
Відсотки, за рік	25200	20250	16200
Відсотки, за весь термін договору	50400	40500	32400
Усього відсотків та комісії за договором	51600	44250	35400

** Джерело: [8]*

Ключовими гравцями на вітчизняному ринку послуг з лізингу сьогодні є: «Уні Кредит Лізинг», «ОТР Лізинг», «Райффайзен Лізинг Аваль», «Укіо Банк Лізинг», «Українська лізингова компанія», «Універсальна лізингова компанія», «ВАБ Лізинг», «ING Лізинг Україна» [10, с. 262]. Згідно даних Європейської асоціації лізингу, Українське об'єднання лізингодавців займає 0,26% європейського ринку лізингових послуг [11]. Пропозиція лізингових компаній і банків задовольняє попит на лізингові послуги на 10% В Україні обсяг лізингових операцій складає 0,5% ВВП і 2,7% інвестицій в основні засоби тоді, як у більшості розвинених країнах ці показники становлять 2 – 5% і 15 – 30% відповідно. В Україні фінансовий лізинг забезпечує 1,2% фінансування оновлення основних засобів. Досвід країн Центральної та Східної Європи, зокрема Чехії, Польщі, Угорщини свідчить про те, що цей показник значно вищий і дорівнює близько 30% [11].

В контексті нашого дослідження наголошуємо на тому, що в зарубіжних країнах для надавання послуг лізингу інноваційного спрямування активно використовують ресурси як банків так і небанківських фінансових установ. Зокрема, у Японії лізинг перейшов на п'яту стадію еволюції – стадію нових лізингових продуктів. Це відбулося за рахунок зростання потреб у високовартісних видах техніки та технологій, що дозволяють впроваджувати інновації [12, с. 112]. У Великій Британії протягом останніх років близько чверті лізингових кредитів направлено на фінансування високотехнологічних активів [13]. У Німеччині, у 2011 р. 34% респондентів ставили лізинг на перше місце в структурі джерел фінансування, 27% – на друге. В той же час, інвестиційному кредиту перевагу надають 28% респондентів, на друге місце у структурі джерел фінансування його ставить 18% [14].

Висновки і пропозиції. Таким чином, хоча в Україні інвестиційний кредит все ще залишається основою кредитування інноваційних проектів, існує необхідність та потенціал розвитку лізингу інноваційного спрямування. Виходячи з обґрунтування лізингу як альтернативи інвестиційного кредитування інноваційних проектів, констатуємо наступне:

- у теоретичному аспекті інноваційне спрямування лізингу знайшло своє відображення за рахунок розвитку класифікаційних ознак та диверсифікації видів лізингу, зокрема виокремлення незалежно від фінансового лізингу, розподіленого лізингу, лізингу інновацій, лізбеку та селенгу;

- на практиці ефект від здійснення лізингової діяльності виникає за рахунок поєднання вигоди від лізингу та економії на оподаткуванні прибутку, вигода пов'язана із різницею між ставками по лізингу та кредитам;

- розрахунки ефекту використання лізингу інноваційного спрямування в Україні показали перспективність його подальшого розвитку, що пов'язано із існуванням попиту на такі послуги для суб'єктів господарювання, що реалізують інноваційні проекти на вітчизняному ринку;

- порівняння умов фінансування за рахунок залучення кредитних ресурсів та фінансового лізингу вітчизняних банків показало ефективність останнього, тому подальший розвиток лізингу в Україні може мотивуватися бажанням та можливостями вітчизняних фінансових установ розширити асортимент надаваних послуг, а також необхідністю залучення додаткових фінансових ресурсів для інноваційного розвитку суб'єктів господарювання.

Список літератури:

1. Масютин С. А. Корпоративное управление: опыт и проблемы:монография / С. А. Масютин. – М.: ООО «Финстатинформ», 2011. – 385 с.
2. Красношапка В. В. Значення лізингу у прискоренні інноваційно-інвестиційної діяльності. / В. В. Красношапка, М. В. Ключнікова // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. праць. – 2011. – № 714. – С. 365-372.
3. Лісовська Н. І. Ефект та ефективність лізингу в інноваційній економіці України / Н. І. Лісовська // Бізнесінформ: науковий журнал. – 2011. – № 9. – С. 51-54.
4. Бюлетень Національного Банку України / НБУ – 2013. – № 1(238). – 187 с.
5. ПриватБанк. Офіційний сайт банку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://privatbank.ua
6. Otpbank. Офіційний сайт банку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.otpbank.com.ua/
7. UniCredit Bank. Офіційний сайт банку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unicredit.ua/
8. Кучерук М. Банківський кредит чи фінансовий лізинг: що вигідніше? / М. Кучерук, Б. Підцерковний // Cyberbrains. – Банківська справа/ Фінанси підприємств. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberbrains.org.ua/uk/bankivskij-kredyt-chy-finansovyj-lisyng/
9. Звіт про діяльність національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за 2013 р. – Київ, 2014 р. – 83 с.
10. Бадзим О. С. Лізинг комерційної нерухомості як альтернатива банківському фінансуванню / О. С. Бадзим, А. Р. Древуш // Актуальні проблеми економіки фаховий економічний журнал. – 2012. – № 3(129) – С. 258-266.
11. Leaseurope. The voice of leasing and automotive rental in Europe. Annual survey, 2011. – 9 p.

12. Подольчак Н. І. Огляд вітчизняного та світового ринків лізингу / Н. І. Подольчак // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. праць. – 2008. – № 635. – С. 108-113.
13. FLA 2012. Annual review. Finance and Leasing Associasion. London, 2012. – 24 p.
14. Jahrebericht 2010 – 2011. Bundesverband Deutscher Leasing Unternehmen. – 2011. – 56 p.

Дыба А.М., Гернего Ю.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ЛИЗИНГ КАК АЛЬТЕРНАТИВА ИНВЕСТИЦИОННОГО КРЕДИТОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Аннотация
В статье обоснованы теоретические основы лизинга. Приведены классификационные признаки для выделения видов лизинга, возможностей и перспектив их использования в процессе реализации инновационных проектов. Обращено внимание на методику расчета эффекта от использования лизинга. Оценен эффект от использования лизинга инновационной направленности в Украине. Обоснован заграничный опыт и практика лизинга за счет ресурсов отечественных финансовых учреждений.
Ключевые слова: инновация, лизинг, инвестиционный кредит, инновационный проект, виды лизинга.

Duba O.M., Gernego Yu.O.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

LEASING AS THE ALTERNATIVE TO THE INVESTMENT CREDITING OF INNOVATIVE PROJECTS

Summary
In the article are studied the theoretical backgrounds of leasing. The classification attributes for selection of kinds of leasing, possibilities and perspectives of its usage in the process of innovative projects' realization are presented. The attention is paid to the methodology of calculation of effect from the usage of leasing. The effect from the usage of leasing of innovative direction in Ukraine is estimated. The foreign experience and practice of leasing according to the resources of national financial institution are studied.
Keywords: innovation, leasing, investment credit, innovation project, kinds of leasing.

УДК 338.32

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

Дідоренко Т.В., Белова І.М.
Тернопільський національний економічний університет

Обґрунтовано необхідність підвищення конкурентоспроможності продукції, удосконалення виробництва, підняття ефективності використання бурякозбиральної техніки. Визначено шляхи підвищення трансфоспроможності підприємств сільськогосподарського машинобудування до стандартів європейського ринку. Відродження трансформаційних процесів на підприємствах машинобудівної галузі, забезпечення їх розвитку на інноваційно-логістичних засадах – одна з найважливіших умов відродження АПК та побудови індустріального суспільства, що базується на ефективному використанні наукових знань і високих технологій.
Ключові слова: конкурентоспроможність, трансфоспроможність, адаптивнотрансформаційна здатність, машинобудування.

Постановка проблеми. Проблема гнучкості, яка базується на інноваційно-логістичних підходах, є однією з першочергових економічних проблем технічного прогресу та трансфоспроможності вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. Закордонні виробники сільськогосподарських машин усе більше здійснюють інвестиції в цьому напрямі, постійно проводять науково-дослідні роботи та активну маркетингову політику. Результатом такої діяльності є витіснення вітчизняних машинобудівних підприємств з власних ринкових ніш та зростання на ринку кількості закордонної бурякозбиральної техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку агропромислового комплексу та сільськогосподарського машинобудування є предметом дослідження відомих вітчизняних і закордонних учених, зокрема Андрушківа Б., Гайдуцького П., Гарькавого А., Гойка А., Горячкіна М., Дональдсона Г., Дусановського С., Кирич.Н., Кантора О., Козєя Й., Колера А., Косачьова Г., Кузьміна О., Мостенської Т., Соколова Н., Родіонової Л., Тихонова В., Хакімової Ю., Цільмана Ф., Швандара В. та ін.

Комплексний метод оцінки конкурентоспроможності був розроблений ученими Литвиненко А. П. і

© Дідоренко Т.В., Белова І.М., 2014

Татьяненко М. А. Він ґрунтується на засто-суванні комплексних показників аналізованої продукції і може бути адаптований до умов трансфоспроможності підприємств сільськогосподар-ського машинобудування [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відродження трансформаційних процесів на підприємствах машинобудівної галузі, забезпечення їх розвитку на інноваційно-логістичних засадах – одна з найважливіших умов відродження АПК та побудови індустріального суспільства, що базується на ефективному використанні наукових знань і високих технологій.

Мета статті. Обґрунтувати шляхи підвищення трансфоспроможності сільськогосподарського машинобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі розвитку машинобудівної галузі в Україні сформувався бурякоцукровий підкомплекс, який є структурно завершеним, цілісним, збалансованим, інтегрованим агропромисловим формуванням, до якого входили бурякосійні господарства, насінницькі господарства, заводи з підготовки насіння до посіву, науково-дослідні й проектно-конструкторські організації та підприємства з виготовлення бурякозбиральної техніки.

У посттоталітарний період унаслідок кризи як підприємства, так бурякоцукровий підкомплекс зазнали великих деформацій. Значно скоротилася посівна площа цукрових буряків, зменшилась їхня врожайність, зменшився валовий збір. Утворився великий дисбаланс між сировинними ресурсами і потужностями заводів, які змушені були скоротити виробництва [4].

Погіршення промислових засобів виробництва (сільськогосподарських машин, автомобілів, мінеральних добрив, хімічних засобів від хвороб і шкідників), а також системи матеріально-технічного постачання, руйнація зв'язків та системи агротехнічного обслуговування та інші чинники змусили підприємства скоротити виробництво бурякозбиральних комбайнів.

Вихід бурякоцукрового підкомплексу з кризової ситуації можливий при умові переведення його на індустріальну, інтенсивну і спеціалізовану основу. Це вимагає переорієнтації машинобудівного комплексу на розвиток сільськогосподарського машинобудування, насичення ринку всіма промисловими засобами виробництва, поліпшення системи матеріально-технічного постачання бурякосійних господарств, створення машино-тракторних станцій і служб агросервісу.

Проблемам розвитку бурякоцукрового підкомплексу, переведення його на інтенсивну індустріальну основу необхідно надати першочергового значення. Поглиблення спеціалізації господарств на виробництві цукрових буряків вимагає переорієнтації промисловості на збільшення виробництва промислових засобів виробництва (тракторів, автомобілів, сільсько-господарських машин та обладнання) і предметів праці, поліпшення системи матеріально-технічного постачання бурякосійних господарств, розширення масштабів гідротехнічної, хімічної і біологічної меліорації земель, удосконалення системи ведення землеробства, сівозмін, упровадження нових індустріальних технологій вирощування цукрових буряків [7].

Створення умов для оптимального розвитку науково-технічного потенціалу національної економіки стає одним із найважливіших принципів формування системи і механізму управління інноваційної політики та логістичних засад їх функціонування. За великої різноманітності національних підходів до економіки всі країни прагнуть до розробки і реалізації державної інноваційної політики.

Механізм створення та поширення нововведень передбачає три загальні складові:

– систему державної підтримки фундаментальних і пошукових досліджень;

– різноманітні форми та джерела фінансування й непрямого стимулювання досліджень;

– максимальне стимулювання малого інноваційного підприємництва та його підтримку [1].

Держава, створюючи умови для реалізації інноваційної політики, впливає на розвиток не лише державного, а й приватного секторів інноваційної діяльності [3].

Сучасне високо розвинуте суспільство стимулює розвиток технологій, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки. Найважливішим завданням є вироблення стратегії, яка забезпечує можливість гнучкої зміни пропорцій між темпами розвитку наукового, технічного і виробничого потенціалів. Створення такої системи взаємодії всіх учасників циклу, що забезпечує науково-технічний прогрес, є головним завданням інноваційної політики держави. Остання визначена комплексом народногосподарських підходів і рішень, що враховують головні напрями діяльності щодо нововведень, пов'язані з науково-технічним прогресом, оновленням основних фондів, удосконаленням управління, організації виробництва і праці, економіки тощо.

Інноваційна політика держави та логістика спрямовані на господарське використання науково-технічного потенціалу, на зміцнення внутрішніх зв'язків у науково-технічному комплексі. Формування інноваційної політики пов'язане, насамперед, з переорієнтацією системи державного регулювання на всебічне заохочення підприємництва, приватної ініціативи [2].

Набір методів і засобів державної інноваційної політики досить широкий. До них належать різні державні заходи, які стимулюють інноваційну активність бізнесу:

– коригування податкового, патентно-ліцензійного законодавства; амортизаційні відрахування;

– розвиток теми контрактних взаємовідносин;

– антитрестовське законодавство;

– різні форми підтримки міжорганізаційної кооперації та малого інноваційного бізнесу [5].

Машинобудування для АПК у структурі економіки України займає одне з важливих місць – це головне джерело розвитку сільськогосподарської та продовольчої галузей, які є стратегічно важливими, оскільки забезпечують продовольчу безпеку держави. Проте обсяги випуску техніки вітчизняними підприємствами зменшуються, окремі підприємства не працюють або взагалі припинили своє існування. Ситуація критична: сільгоспвиробники забезпечені технікою лише наполовину від технологічної потреби, а наявний машино-тракторний парк майже на 90 відсотків потребує заміни.

Сучасний рівень сільськогосподарського машинобудування в Україні характеризується такими процесами:

– відставання вітчизняної техніки від сучасних закордонних зразків за різними показниками, що робить її неконкурентоспроможною;

– зниження завантаженості потужностей виробничих підприємств (у цей час близько 30%, а на деяких підприємствах- не більше 6%);

– зниження купівельної спроможності споживачів сільськогосподарської техніки, що призводить до зниження рівня її реалізації;

– зниження рентабельності виробництва сільськогосподарської техніки (середня – на рівні 1,2%);

– поступове перетворення галузі сільськогосподарського машинобудування в ремонтну базу сільськогосподарської техніки;

– скорочення виробничого персоналу заводів, у тому числі кваліфікованих фахівців у галузі машинобудування (у сільськогосподарському машинобудуванні зайнято біля чверті тих, хто працює в машинобудуванні), які знаходять застосування в інших галузях господарства, що може призвести до того, що, за умови відродження сільськогосподарського машинобудування, буде недолік фахівців з досвідом і знаннями роботи саме на цих підприємствах;

– трансфоспроможність підприємств галузі є недосконалою, тяжіє до частих змін, не відрізняється стабільністю й ринковою спрямованістю, що призводить до збоїв у плануванні, організації й контролі.

Зменшення виробництва продукції сільськогосподарського машинобудування пов'язане з комплексом таких факторів:

– скорочення зовнішнього попиту на машинобудівну продукцію, спричинене рецесійними процесами у світовій економіці, що призвело до втрат експортерами зовнішніх ринків збуту, а звідси – неможливість отримання прибутків, відсутність обігових коштів для розвитку виробництва, зростання заборгованості по заробітній платі тощо;

– зменшення попиту на продукцію машинобудування на внутрішньому ринку. Це пов'язано зі зниженням купівельної спроможності вітчизняних споживачів у поєднанні із скороченням обсягів фінансування майже з усіх джерел (зменшення бюджетного фінансування, обмеження кредитування комерційних банків, встановлення більш жорстких умов для отримання кредитів, підвищення відсоткових ставок на кредити внаслідок погіршення ліквідності банківських установ), що спричинило до згортання попиту на машинобудівну продукцію;

– заморожено споживче кредитування.

Враховуючи високу залежність машинобудівної галузі від традиційних зовнішніх ринків збуту продукції (головним чином, російського) та низький рівень диверсифікації зовнішніх ринків, даний фактор виступає суттєвим обмеженням щодо розвитку машинобудування.

З метою активізації ролі вітчизняної аграрної науки в процесі трансформування підприємств доцільно використовувати різні варіанти фінансування та стимулювання науково-дослідних робіт. За відсутності обігових коштів у товаровиробників галузі держава повинна брати безпосередню участь у визначенні стратегічних напрямів використання досліджень та їхнього повного фінансування. Можна припустити, що в майбутньому поширюватиметься варіант фінансування науково-технічних досліджень самими товаровиробниками. Це забезпечить, з одного боку, орієнтацію інноваційних розробок на конкретні потреби і запити виробників, а з іншого – полегшить реалізацію наукових досліджень. Отже, за таких умов буде здійснена розробка теоретичних та методичних положень, а також практичних рекомендацій щодо впровадження організаційно-економічних механізмів виявлення і підвищення рівня адаптивнотрансформаційних здатностей відродження підприємств сільськогосподарського машинобудування на інноваційно-логістичних засадах із врахуванням взаємовідносин з бурякоцукровим підкомплексом.

Проблеми оцінки конкурентоспроможності підприємств сільсько-господарського машинобудування на інноваційно-логістичних засадах із урахуванням взаємовідносин з бурякоцукровим підкомплексом, які відчули вчені всього світу, зумовили виникнення дуже великої кількості методів та методик її визначення. Ще в 1980-х роках вітчизняними вченими було створено методику та методологію оцінки конкурентоспроможності. Ці дослідження за часів планової економіки не набули широкого поширення, проте з моменту впровадження в Україні ринкових відносин вони стали доволі актуальними, їх інтерпретувало чимало сучасних учених.

У науковій літературі традиційно оцінка здійснюється за допомогою диференціального, комплексного та змішаного методів.

У ринковій економіці всю повноту прав та обов'язків щодо організації реформ та проведення адаптивнотрансформаційних змін у фінансово-господарській діяльності беруть на себе підприємства, а основним механізмом регулювання цих процесів є конкуренція [8].

Висновки та подальші дослідження. Таким чином, в результаті скорочення попиту на продукцію машинобудування, в умовах погіршення умов кредитування та нестачі ліквідності виробники, в першу чергу, намагаються реалізовувати продукцію, що знаходиться в наявності на складах без нарощування обсягів виробництва.

Експертна оцінка можливого розвитку шляхів трансформаційних процесів показала, що досягнути успіхів можливо за рахунок інноваційно-логістичних чинників, у т. ч. диференціації структури виробництва, комплексного використання виробничих засобів, лізингу бурякозбиральної техніки тощо.

Машинобудування має ключове значення для технологічного переозброєння всіх галузей виробництва, у т. ч. і сільського господарства.

Першочергове значення для економіки України має кардинальне підвищення технологічного рівня продукції вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. Зокрема технологічне оновлення комбайнобудівних підприємств, розробка й організація виробництва різноманітної сучасної та перспективної сільськогосподарської техніки [7].

Список літератури:

1. Андрушків І. П. Інвестування регіональної економіки та його ефективність в Україні: монографія / І. П. Андрушків, О. Д. Вовчак, Н. М. Рущишин. – Львів : Вид-во ЛКА, 2010. – 192 с.
2. Андрушків Б. М. Інноваційно-технологічне реформування промислових підприємств – основа підвищення їх конкурентоспроможності (європейські акценти) / Б. М. Андрушків, Н. Б. Кирич, О. Б. Погайдак, Л. М. Мельник // Держава та регіони. Сер. : Економіка та підприємництво. – 2014. – № 2. – С. 4-13.
3. Дідоренко Т. В. Підвищення трансфоспроможності сільськогосподарького машинобудування на основі венчурного інвестування / Т. В. Дідоренко // Веукраїнський науково-виробничий журнал АПК. Інноваційна економіка. – 2010. – № 4(18). – С. 58–65.
4. Єфіменко Н. А. Управління процесами відтворення машинобудування / Н. А. Єфіменко ; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 376 с.
5. Кобута І. В. Трансформація підтримки сільського господарства країн світу відповідно до домовленостей країн СОТ / І. В. Кобута ; Кабінет Міністрів України ; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України ; НДІ економіки і менеджменту агропромислового виробництва Навчально-наукового ін-ту бізнесу. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 148 с.

6. Литвиненко А. Н., Татьянченко М. А. Методологические вопросы оценки экономических аспектов конкурентоспособности машинотехнической продукции // Приложение к БИКИ. – 1981. – № 1.
7. Машинобудування в Україні: тенденції, проблеми, перспективи / Н. В. Тарасова, І. С. Калініченко, В. А. Романенко [та ін.] ; НАН України Рада по вивченню продуктивних сил України ; за ред. Б. М. Данилишина. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 307 с.
8. Юрик Н. Є. Антикризова стратегія – умова стабільного розвитку підприємства / Н. Є. Юрик, Н. Б. Кирич // Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 3. – С. 57–62.

Дидоренко Т.В., Белова И.М
Тернопольский национальный экономический университет

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕЛЬСЬКОХОЗЯЙСТВЕННОГО МАШИНОСТРОЕНИЯ

Аннотация
Обосновано необходимость повышения конкурентоспособности продукции, совершенствование производства, повышение эффективности использования свеклоуборочной техники. Определены пути повышения трансфоспособности предприятий сельскохозяйственного машиностроения стандартам европейского рынка. Возрождение трансформационных процессов на предприятиях машиностроительной отрасли, обеспечения их развития на инновационно-логистических принципах – одно из важнейших условий возрождения АПК и построения индустриального общества, основанного на эффективном использовании научных знаний и высоких технологий.
Ключевые слова: конкурентоспособность, трансфоспроможнисть, адаптивнотрансформацийна способность, машиностроения.

Didirenko T.V., Belova I.M.
Ternopil National Economic University

TRANSFORMATION OF ENTERPRISES AGRICULTURAL ENGINEERING

Summary
The necessity of improving the competitiveness of products, improve production, raising the efficiency of sugar beet harvesting equipment. Ways of improving agricultural machine building enterprises transformations the standards of the European market. Renaissance transformation processes in machine-building enterprises, their development on innovation and logistics basis – one of the most important conditions for the revival of agriculture and construction of industrial society, based on the effective use of scientific knowledge and high technology.
Keywords: competitiveness, transfosrmations, adaptyjns ability machinery.

УДК: 336.71:336.77

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНОСТІ КРЕДИТНИХ ПОРТФЕЛІВ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ НА ОСНОВІ НОВОЇ РЕЙТИНГОВОЇ МЕТОДИКИ «РЕАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

Животченко В.С., Подчесова В.Ю.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглянуто поняття проблемності кредитного портфелю банків, методи його розрахунку. Виокремлено чинники, які гальмують розвиток банків за сучасного стану економіки. Запропоновано використання нової рейтингової методики для детального аналізу проблемності кредитних портфелів вітчизняних банків. Сформовані та охарактеризовані показники проблемності кредитного портфелю банків, а також встановлено характер її впливу на фінансовий стан банків. Аналіз показників проблемності кредитного портфелю дає можливість поставити у відповідність кожному фактору певний рівень стійкості фінансово-економічної ситуації окремого банку: зростання обсягу безнадійних кредитів, відносний приріст недіючих кредитів, відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів.
Ключові слова: кредитний портфель, проблемний кредит, рейтингова методика «Реальна економіка», коефіцієнт покриття безнадійних кредитів.

Постановка проблеми. Після світової фінансової кризи 2009 р. фінансово-кредитна система розкрила проблемні сторони сучасного вітчизняного банківського сектора, однією із яких є рівень кредитного ризику. Реалізувавшись, він призвів до значного погіршення якості кредитного портфелю банків. Очевидно, що проблемна кредитна заборгованість не лише погіршує здатність банку генерувати прибуток, а й динамічно розвиватися в умовах мінливого зовнішнього середовища.

У зв'язку зі зростанням обсягів проведення кредитних операцій та значної частки проблемних

© Животченко В.С., Подчесова В.Ю., 2014

кредитів у банках постає необхідність удосконалення наявних методів дослідження проблемності кредитного портфеля банків. Тому проблема розробки адекватної оцінки якості є однією з пріоритетних, оскільки сьогодні не достатньо володіти ретроспективою фінансового стану, а працювати випереджаючими методами аналізу кредитного портфелю, які б дозволяли зменшувати ризики втрат та збільшувати прибутки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в науковій літературі дослідженню методів управління кредитним ризиком та оцінці проблемності кредитних портфелів приділяється достатня увага. Зокрема серед дослідників, які працювали над цією тематикою, можна виділити таких науковців, як А.О. Єпіфанова, О.А. Криклій, М.І. Дибу, С.В. Дмитрова, Г.Т. Карчеву, В.В. Коваленко, В.І. Міщенка.

Невирішені складові загальної проблеми. На сьогодні домінуюче положення серед всіх можливих ризиків для вітчизняних банків посідає кредитний ризик. При цьому, незважаючи на грунтовність теоретичної бази та застосування багатьох методик оцінки у сфері досліджуваної проблеми, більшість з них використовує при розрахунках один показник. В українських реаліях рейтинг банків з великими проблемними кредитами розрахований за цими методиками не показує справжньої картини стану банків, що і обумовлює необхідність пошуку новітніх методик.

Мета статті полягає в розкритті діючої практики методів оцінки проблемності кредитних портфелів банків для вдосконалення організації планування діяльності в банку за допомогою методики «Реальна економіка».

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день у науковій літературі, у зв'язку з відсутністю загальноприйнятих критеріїв віднесення кредитів до категорії проблемних, та відмінності наявних у сучасній банківській практиці уявлень про рівні ризиків, та наслідки їх впливу на діяльність банку існують дискусії щодо трактування досліджуваного поняття.

Так, Васюренко О. В. визначає проблемний кредит, як той, що потребує здійснення комплексу заходів організаційного та адміністративно-правового характеру щодо повернення кредитних коштів з метою усунення можливих економічних збитків банку [3].

Більш ширше визначення дає Колікова О. М.: «Проблемним прийнято розуміти такий кредит, за яким позичальником не виконуються умови кредитного договору в частині своєчасного і повного погашення заборгованості, а також щодо якої в банку достатньо підстав вважати, що умови договору не будуть виконані [7].

Таким чином, систематизація та узагальнення існуючих підходів до визначення досліджуваного поняття дозволили сформувати власне його розуміння. Так, проблемний кредит – це кредит, за яким не було вчасно і в повному обсязі проведено один або більше платежів за відсотками або основним боргом банком, було виявлено хоча б один критерій втрат первинних чи вторинних джерел забезпечення кредиту.

Оскільки, кожний банк має у своєму портфелі проблемні кредити, необхідно дати визначення кредитному портфелю банка. Кредитний портфель банку – це сукупність кредитів, що має певну структуру, що відповідає цілям і вимогам банку по ступеню ліквідності, прибутковості, ризику та напрямкам кредитування, розглянута як специфічного об'єкта управління.

Варто зауважити, спектр негативного впливу проблемних кредитів на діяльність банку та його фінансовий стан в цілому є досить широким, що було підтверджено вітчизняним досвідом. Зокрема, зростання проблемної заборгованості у кредитному портфелі банку супроводжується такими наслідками як зниження ефективності діяльності банку, зниження рівня ліквідності та платоспроможності, погіршення іміджу та рейтингових оцінок, що супроводжується ускладненням залучення ресурсів на зовнішніх та внутрішніх фінансових ринках, зниження рівня довіри населення до банку, що провокує дострокове вилучення коштів, виникнення додаткових фінансових витрат, що пов'язані з обслуговуванням та стягненням проблемних кредитів, тощо [5].

У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у дослідженні методів оцінки проблемних кредитів у вітчизняній банківській системі. Як показує практика, традиційні методи аналізу кредитного портфелю не є ефективними при багатокритеріальній оцінці. Через це для дослідження проблемності кредитного портфелю банку нами запропоновано застосування нової методики «Реальна економіка».

Одним з традиційних методів є аналіз проблемної заборгованості та її частка в загальному кредитному портфелі банків. Цей метод є досить суб'єктивним і не дає точну оцінку проблемності кредитного портфеля. Це пов'язане з тим, що до цих пір не вироблений оптимальний механізм вирішення проблеми простроченої заборгованості перед банками, немає відповіді на багато питань, пов'язаних з управлінням проблемними активами. Кожен банк вибирає для себе шляхи роботи з проблемними боргами самостійно відповідно до його структури, практикою взаємодії служб банку, обсягом і специфікою кредитного портфеля, ступенем його проблемності.

Також про рівень проблемності кредитних портфелів банків можна робити висновки і за величиною резервів, сформованих на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями і відображених у балансах банків, та за коефіцієнтом забезпечення резервами кредитних вкладень. Але офіційні дані по резервах під кредити не відображають повною мірою якість банківських кредитних портфелів. Менеджменту банків невигідно визнавати існування проблемної заборгованості, оскільки, згідно з нормативами НБУ, вона повинна покриватися адекватними резервами. Формування резервів у великих розмірах призводить до виникнення збитків, які акціонери банків змушені компенсувати збільшенням статутного капіталу [4].

Для вирішення цієї проблеми журналістським проектом «Реальна економіка» (далі «Реальна економіка») розроблено нову рейтингову методику розрахунків. Відповідальними за підготовку рейтингової методики стали Роман Корнилюк та Євген Шпитко. Готуючи рейтинг проблемності кредитних портфелів, «Реальна економіка» намагалася висвітлити дане питання максимально об'єктивно, не обмежуючись порівнянням банків тільки за одним показником обсягу безнадійних кредитів. Такий підхід дозволив більш виважено оцінити існуючу ситуацію з проблемною заборгованістю в розрізі окремих банків [8].

Дана методика дозволяє оцінити ефективність організації планування в банку шляхом створення резервів під кредитні ризики для покриття безнадійних кредитів. При підготовці методики рейтингу до уваги брали наступні фактори, які визначають проблемність кредитного портфелю банків: відношення безнадійних кредитів до кредитного портфелю, відношення недіючих кредитів до кредитного

портфелю, зростання обсягу безнадійних кредитів за півріччя, відносний приріст недіючих кредитів за півріччя та відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів.

На сучасному етапі дуже гостро стало питання про проблемність кредитних портфелів у банках України, що пов'язане з недостатнім управлінням кредитними ризиками. На основі нової рейтингової методики «Реальна економіка» лідери рейтингу характеризувались найменш сприятливим поєднанням таких показників проблемності позик як обсяг і частка недіючих та безнадійних кредитів, зростання обсягу безнадійних кредитів, відносний приріст недіючих кредитів і коефіцієнту покриття безнадійних позик резервами під кредитні ризики. До першої п'ятірки банків за проблемністю кредитного портфеля увійшли ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Дельта Банк», ПАТ «Укрексімбанк», ПАТ «Райффайзен банк Аваль», та ПАТ АБ «Укргазбанк». Рейтинг проблемності кредитних портфелів українських банків від «Реальної економіки» був розрахований на основі офіційних показників фінансової звітності за перші 7 місяців 2014 року для банків 1-ї та 2-ї групи за класифікацією НБУ.

Згідно з даними НБУ обсяг прострочених кредитів станом на 01.08.2014р. становив 107,3 мільярдів гривень – 10,8% від загального кредитного портфелю. Історичний максимум показника зафіксовано на рівні 11,2% на початку 2011 року (Рис. 1).

Структуру прострочених кредитів НБУ розкриває лише у розрізі галузей нефінансових корпорацій – 80,4 мільярда гривень, тоді як обсяги прострочених позик за іпотечними споживчими, муніципальними і державними кредитами не оприлюднюються регулятором.

Недіючі кредити (NPL, nonperforming loans) – загальна сума кредитів, які віднесені до IV (сумнівні) і V (безнадійні) категорії якості. МВФ рекомендує включати до недіючих кредитів усі позики, які прострочені більш ніж на 3 місяці та позики, обслуговування яких є слабким та незадовільним.

До обсягу недіючих кредитів відноситься загальний обсяг заборгованості за ними, а не тільки прострочена сума.

За перше півріччя 2014 року обсяг недіючих кредитів суттєво зріс: на 23% з 153 до 188 мільярдів гривень, тоді як загальний портфель кредитів клієнтам збільшився лише на 8%. Це частково пояснюється перерахунком валютних позик за новим курсом і відносно більшими сумами валютних кредитів у проблемному портфелі.

Проте НБУ та банківські асоціації запевняють, що це сталося не через погіршення реальної якості активів, а внаслідок запровадження нової класифікації кредитів відповідно до вимог постанови НБУ № 23 від 25 січня 2012 року (Рис. 2).

Відношення NPL до кредитного портфелю лишається досить високим, перебуваючи біля відмітки 20%.

Дана цифра, на відміну від офіційного рівня прострочених кредитів, більш наближена до оцінок частки проблемних кредитів, озвучених міжнародними рейтинговими агенціями S&P (20%), Moody 's (35%), Fitch (20% NPL і 25-30% «потенційно проблемних» кредитів).

На цьому складнощі аналізу проблемних кредитних портфелів не закінчуються, адже кожен банк має власну методику класифікації активів, що відкриває можливості для маніпуляцій і заважає аналітикам коректно порівнювати якість активів різних банків.

Аналізуючи дані відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів маємо наступні показники по банках у відсотках: ПАТ «Укрсоцбанк» (49,1%), ПАТ «Дельта Банк» (41,8%), ПАТ «Укрексімбанк» (90,3%), ПАТ «Райффайзен банк Аваль» (112,3%) та ПАТ АБ «Укргазбанк» (94,8%) (Рис. 3).

Обернена залежність свідчить про те, наскільки великою є для банків спокуса демонструвати регуляторам низьку частку проблемної заборгованості, щоб досягти кращих показників захищеності кредитів резервами за нижчих витрат на їх формування.

Натомість, високий рівень проблемної заборгованості не дозволяє банкам створити достатньо резервів для їх швидкого списання у майбутньому.

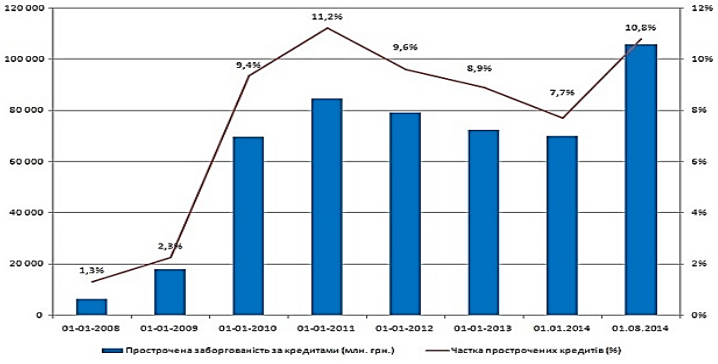

Рис. 1. Динаміка обсягу простроченої заборгованості, млн гривень

Джерело: [9]

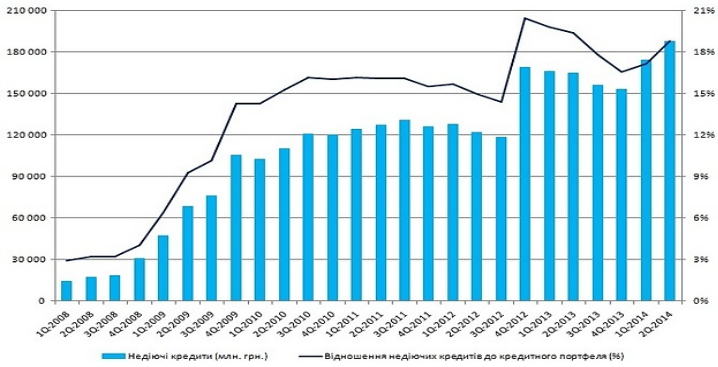

Рис. 2. Динаміка обсягу недіючих кредитів банків України, млн гривень

Джерело: [9]

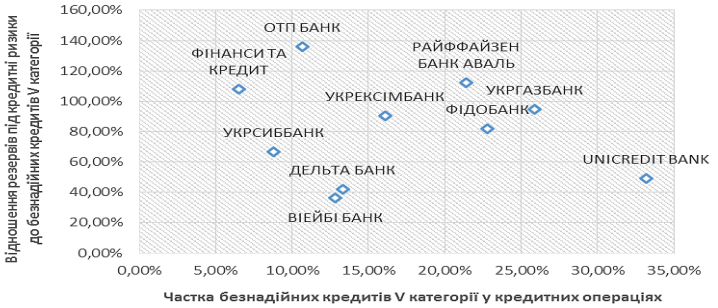

Рис. 3. Рівень покриття безнадійних кредитів загальними резервами під кредитні ризики в залежності від частки безнадійних кредитів у кредитному портфелі, %, станом на 1.07.2014 року

Джерело: складено автором на основі [9]

Таблиця 1

Рейтинг банків за проблемністю кредитних портфелів розрахований за методикою «Реальна економіка»

	Банк	Загальний рейтинг	Обсяг безнадійних кредитів (V категорія), млн. грн.	Відношення безнадійних кредитів до кредитного портфелю, %	Обсяг недіючих кредитів (IV+V категорія), млн. грн.	Відношення недіючих кредитів до кредитного портфелю, %	Зростання обсягу безнадійних кредитів за півріччя, млн. грн.	Відносний приріст недіючих кредитів за півріччя, %	Відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів, %
1	UNICREDT BANK	5,29	16813	33,2%	18827	31,1%	2314	25,9%	49,1%
2	ДЕЛЬТА БАНК	5,43	8718	13,3%	11395	17,3%	3727	75,8%	41,8%
3	УКРЕКСІМБАНК	6,14	12918	16,1%	20164	25,1%	3627	44,2%	90,3%
4	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	7,43	10871	21,4%	13761	27,1%	2416	40,8%	112,3%
5	УКРГАЗБАНК	10,86	4824	25,9%	5049	27,1%	422	14,1%	94,8%
6	БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	12,00	1886	6,5%	6773	23,3%	452	175,9%	108,2%
7	УКРСИББАНК	12,14	2334	8,8%	3693	13,9%	482	72,8%	66,6%
8	ФІДОБАНК	12,29	1805	22,8%	2040	25,7%	410	34,0%	81,9%
9	ОТП БАНК	12,43	2919	10,7%	4394	16,1%	530	52,7%	136,1%
10	ВІЕЙБІ БАНК	12,43	2349	12,8%	2392	13,0%	557	21,3%	36,3%

Джерело: [8; 9]

За новою рейтинговою методикою «Реальної економіки» лідери рейтингу характеризувались найменш сприятливим поєднанням таких показників проблемності позик як обсяг і частка недіючих та безнадійних кредитів, зростання обсягу безнадійних кредитів, відносний приріст недіючих кредитів і коефіцієнту покриття безнадійних позик резервами під кредитні ризики (Табл. 1).

Таблиця 2

Формули розрахунку

№	Фактор	Формула*
1	Обсяг безнадійних кредитів (V категорія), млн. грн.	БК
2	Відношення безнадійних кредитів до кредитного портфелю, %	$\frac{БК}{К}$
3	Обсяг недіючих кредитів (IV+V категорія), млн. грн.	НК
4	Відношення недіючих кредитів до кредитного портфелю, %	$\frac{НК}{К}$
5	Зростання обсягу безнадійних кредитів за півріччя, млн. грн.	БК – БК. пп
6	Відносний приріст недіючих кредитів за півріччя, %	$\frac{НК - НК.\ пп}{НК.\ пп}$
7	Відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів, %	$\frac{РК}{БК}$
	ЗАГАЛЬНИЙ ЗАЛІК	Середнє арифметичне балів факторів успішності

Джерело: [8]

* *умовні позначення, використані у формулах, означають:*

К – обсяг кредитів, наданих клієнтам, млн. грн.

БК – обсяг кредитних операцій, класифікованих за V категорією якості, млн. грн.

НК – обсяг кредитних операцій, класифікованих за IV і V категоріями якості, млн. грн.

РК – обсяг резервів під кредитні ризики, млн. грн.

Х. пп – показник «Х» півроку тому.

В розрізі кожного банку маємо такі розрахункові дані, які показують якість кредитного портфелю банків, що визначається кількісно як середнє арифметичне балів, отриманих за абсолютними і відносними показниками проблемності кредитів.

Кожен з факторів проблемності кредитного портфелю банків розраховувався за відповідною формулою, джерелами даних були показники фінансової звітності, опубліковані на корпоративних сайтах банків, які беруть участь у рейтингу, дані НБУ (Табл. 2).

По кожному з факторів банки отримують бали, що дорівнюють порядковому місцю в рейтингу. Так, за факторами № 1-6 перше місце отримує банк з найбільшим значенням відповідного показника проблемності позик, лише за фактором № 7 перше місце отримує банк з мінімальним коефіцієнтом покриття безнадійних кредитів резервами.

Сума загального заліку для банку розраховується як середнє арифметичне балів усіх факторів проблемності кредитного портфелю. Чим менше значення загального заліку, тим більш проблемними є позики банку з точки зору абсолютних та відносних показників якості кредитного портфеля.

Запропонована методика аналізу кредитного портфелю банку передбачає комплексний підхід до вивчення кредитного напрямку діяльності комерційного банку, дає змогу оцінити його ефективність, визначити основні шляхи вдосконалення управління активами банку та підвищити результативність банківського менеджменту, що визначає актуальність даної методики та необхідність впровадження її в сучасних умовах.

Висновки і пропозиції. Таким чином, дана методика передбачає аналіз факторів, розрахованих на основі проблемних кредитних портфелів, значення яких дає орієнтовану картину стану банків. Це є лише одним із багатьох факторів, що впливають на надійність банків. Врахування на практиці даного підходу забезпечить передумови для створення прозорого та ефективного підґрунтя у сфері діагностики створення резервів під кредитні ризики та організацію планування діяльності банку для поліпшення кредитного портфелю.

Список літератури:
1. Криклій О. А. Управління кредитним ризиком банку: монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», – 2008. – 86 с.
2. Нідзельська І. А. Кредитні ризики та їх наслідки для банківської системи України в умовах поглиблення фінансової кризи / І. А. Нідзельська // Банківська справа. – 2009. – № 8. – С. 102–108.
3. Васюренко О. В. Банківський менеджмент: посібник / О. В. Федулова. – К.: Академія, 2001. – 320 с.
4. Герасименко Р. Проблемні позики та прогнозування їх частки в кредитному портфелі банку [Текст] / Р. Герасименко, М. Дегтярьова // Вісник НБУ. – 2012. – № 4. – С. 40-46.
5. Сирота В. Управління проблемними кредитами як основа антикризових заходів банку [Текст] / В. Сирота // Вісник НБУ. – 2012. – № 11. – С. 51-55.
6. Довгань Ж. Управління кредитними ризиками банків в умовах економічної кризи // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 8. – С. 51-55.
7. Колікова О. М. Моніторинг проблемних кредитів в споживчому банківському кредитуванні [Електронний ресурс] / О. М. Колікова // Фінансові дослідження. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://elibrary.ru/item.asp?id=15617040
8. Рейтинг проблемності кредитних портфелів – 2013 [Електронний ресурс] / портал «Реальна економіка». – Режим доступу: http://real-economy.com.ua/publication/ratings/43756.html
9. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
10. Статистична інформація [Електронний ресурс] / офіційний веб-сайт Державна служба статистики. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/

Животченко В.С., Подчесова В.Ю.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМНОСТИ КРЕДИТНЫХ ПОРТФЕЛЕЙ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ НА ОСНОВЕ НОВОЙ РЕЙТИНГОВОЙ МЕТОДИКИ «РЕАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА»

Аннотация
В статье рассмотрено понятие проблемности кредитного портфеля банков, методы его расчета. Выделены факторы, которые тормозят развитие банков при современном состоянии экономики. Предложено использование новой рейтинговой методики для детального анализа проблемности кредитных портфелей отечественных банков. Сформированы и охарактеризованы показатели проблемности кредитного портфеля банков, а также установлен характер ее влияния на финансовое состояние банков. Анализ проблемности кредитного портфеля позволяет поставить в соответствие каждому фактору определенный уровень устойчивости финансово-экономической ситуации отдельного банка: рост объема безнадежных кредитов, относительный прирост недействующих кредитов, отношение резервов под кредитные риски к безнадежным кредитам.
Ключевые слова: кредитный портфель, проблемный кредит, рейтинговая методика «Реальная экономика», коэффициент покрытия безнадежных кредитов.

Zhivotchenko V.S., Podchesova V.Y.
Kharkiv Institute of Banking of the University of Banking
of the National Bank of Ukraine

RESEARCH PROBLEM LOAN PORTFOLIOS OF DOMESTIC BANKS ON THE BASIS OF A NEW RATING METHODOLOGY «REAL ECONOMY»

Summary
In the article the concept of the problematical character of the loan portfolio of banks, the methods of its calculation. Factors that hinder the development of banks in the economy. The proposed new rating methodology for a detailed analysis of problematic loan portfolios of domestic banks. Formed and characterized by indicators of problematic banks' credit portfolio, as well as the nature of its impact on the financial condition of banks. The analysis of indicators of problematic loan portfolio gives you the ability to assign each factor a certain level of stability of the financial-economic situation of the individual Bank: growth in the volume of bad loans, the relative growth of non-performing loans ratio of allowance for credit risks in bad loans.
Keywords: credit portfolio, problematic credit, rating methodology «Real economy», the coverage ratio of non-performing loans.

УДК 332.005:37+378.035

АКТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЧИННИКА В ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Зелінська Г.О.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

З'ясовано, що культурологічний чинник в організації системи регіонального освітнього менеджменту (РОМ) відіграє важливу роль в умовах глобалізації в освіті. Визначено, що професійна етика та відповідальність керівника є невід'ємними складовими сучасної організації формування РОМ в освітній системі. Виділено найбільш характерні особливості та показники, які характеризують менеджмент- культуру керівника в умовах функціонування та розвитку регіональних освітніх систем (РОС). Доведено, що формування системи високоефективного РОМ потребує нового формату управлінських відносин як по вертикалі, так і горизонталі. Пропонується підвищувати культурно-етичний рівень в організації системи РОМ через підвищення культури прийняття рішень, делегування повноважень, культури спілкування, поліпшення стилю керівництва колективом.

Ключові слова: менеджмент, культура, етика, система, освіта, керівник.

Постановка проблеми. Поступове звуження обсягу директивних методів, що зустрічаються і нині в управлінні освітньою системою регіонів та зменшення авторитарного контролю в ній ставить перед вітчизняною освітою проблему сучасного погляду на систему формування освітнього менеджменту, який ґрунтувався б на новому типі управлінських відносин. В цьому сенсі особливого значення набуває культурологічний чинник в управлінні освітою та соціальна відповідальність суб'єктів освітнього менеджменту перед споживачами освітніх послуг з одної сторони, та соціуму за раціональне використання управлінського ресурсу – з іншої. Нагромадження інтелектуального ресурсу та неефективне його використання в практиці менеджменту дає підстави говорити, що однією з проблем негараздів, очевидно, є її етична сторона. Процес гуманізації управлінських відносин у сфері менеджменту освіти напряму пов'язаний з формуванням нової управлінської етики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культура управління є проблемою, яку досліджували такі вчені як Г. А. Дмитренко, Г. В. Єльникова, М. І. Кабушкін, Ю. А. Конаржевський тощо. Із зарубіжних вчених її досліджували Т. Бойдел, М. Бурке, А. Наумов та багато інших. Тільки невеликий пласт цих досліджень присвячений регіональним проблемам, породжених особливостями культурологічного середовища в розрізі специфіки регіону. Сьогодні в Україні триває науковий пошук оптимального розв'язання проблем, пов'язаних з менеджментом освітньої системи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишаються проблеми подальшого формування системи регіонального освітнього менеджменту в контексті підвищення ролі культури управління.

Формулювання цілей статті. Метою статті є актуалізація дослідження культурологічного чинника при формуванні нової системи регіонального освітнього менеджменту, в центрі якого лежить менеджмент-культура керівника.

Виклад основного матеріалу. Існування демократичного суспільства актуалізує проблему впровадження гуманітарних норм взаємозв'язку в організації системи регіонального освітнього менеджменту (РОМ) і підпорядкування адміністративних відносин вимогам гуманітарної парадигми. Практика його застосування демонструє недооцінювання культурної складової, що приводить до намагання вирішення складних проблем використанням запозичених зарубіжних методик. Аналіз реального стану справ у функціонуванні регіональної освітньої системи (РОС) свідчить про розрив зв'язків між окремими її ланками, про серйозний дисбаланс попиту і пропозиції на освітні послуги та реальні робочі місця на регіональному ринку праці. Це підсилює вимогу створення відпрацьованої організації системи РОМ (ліквідації проміжних ланок освіти, усунення дублювання функцій менеджменту і т. п.), необхідною умовою якої стає підвищення кваліфікації й культури праці управлінського персоналу, і в першу чергу, керівників-менеджерів системи освіти.

Здійснення РОМ через взаємозв'язки, які проявляються в реалізації його специфічних функцій (адміністративної, соціально-психологічної, економічної, інформаційно-комунікативної тощо) потребує відповідної культури організації. Вважаємо, що під культурою менеджменту загалом розуміють складову людської культури – комплекс знань про систему цінностей (мету діяльності організації, шляхи та засоби її досягнення, правила і норми ділової поведінки). Вона включає також мистецтво керівництва, спілкування, прийняття правильного рішення та якісне його виконання. Домінантою успіху організації самодостатнього РОМ є власне культура менеджменту керівника, під якою у власному трактуванні розуміється сукупність його особистої та професійної культури, а саме: поєднання особистісних якостей, професійних знань та вмінь управлінської діяльності, що виявляється у стилі керівництва та спілкування.

Менеджмент-культура керівника є складовою професійної компетентності, яка визначається сукупністю знань, необхідних для успішного виконання функціонально-посадових обов'язків, професійних, ділових і особистісних якостей, загальної культури, необхідної для формування гуманістичного погляду, духовно-ціннісних орієнтирів, моральних і етичних принципів особистості [1, с. 52-56]. Кожна структурна компонента менеджмент-культури керівника реалізується через систему виконання певних функцій РОМ.

Вважаємо, що сформованість системи мотивів та цінностей, а також наявність необхідних професійних та особистісних якостей у управлінського персоналу здатне забезпечити в сукупності організацію високоефективного РОМ. Соціальна відповідальність є невід'ємним атрибутом розвитку сучасного менеджменту освіти за усіма напрямами, пов'язаними із поглибленням засад компетентнісного підходу.

Оскільки культура менеджменту організації системи РОМ залежить від менеджмент-культури

© Зелінська Г.О., 2014

керівника, пропонується використання індикаторної метричної шкали (з поділом оцінок на низьку, достатню, високу). В основі градації закладено такі ознаки як компетентність, стиль керівництва, професійна етика, комунікабельність, креативність.

Пропонуємо формувати та розвивати менеджмент-культуру керівника в такій послідовності:

1. Формування особистої культури через культуру виховання та навчання в сім'ї, школі, в тому числі й вищій на кращих зразках вітчизняної педагогіки та культурної спадщини українського народу, враховуючи особливості культурного розвитку території. На цьому рівні важливе значення для формування особистої культури керівника має процес пізнання, виховання, навчання.

2. Опанування керівником теоретико-методологічних знань з освітнього менеджменту через консалтингові послуги, які можуть надаватися ВНЗ.

3. Пролонговане навчання керівника у складі колективу обласного (районного) управління освіти і науки та використання здобутих теоретичних знань та умінь на практиці. Самомоніторинг управлінської діяльності пропонуємо здійснювати за допомогою спеціально адаптованої до умов регіону кваліметричної моделі за методикою Г. В. Єльникової [2, с. 250]. Він передбачає: по-перше, більш глибоке усвідомлення керівником засвоєної навчально-теоретичної інформації; по-друге, уособлення керівника в триєдиній ролі (учителя, науковця й практика) для колективу, в якому він працює. Такий спосіб підготовки фахівців підвищує імідж самого керівника з одного боку, а з іншого – служить прикладом для наслідування підлеглими. Це мотивує весь управлінський персонал до підвищення професійного рівня і зумовлює необхідність переорієнтації професійної діяльності кожного у контексті загальної культури менеджменту організації.

Отже, особиста менеджмент-культура керівника-менеджера стимулюватиме розвиток загальної культури управлінського персоналу, задіяного в системі освіти.

Трансформація системи освіти України та її якість вимагають зміни парадигми підготовки управлінських кадрів. Одним з основних елементів цієї парадигми є зростання ролі професійно-етичних та психологічних засад освітнього менеджменту.

На практиці в організації системи РОМ зростає значення виміру управлінської діяльності. Розробка системи критеріїв та технології оцінювання ефективності управління освітою поступово стають не лише науковою проблемою, а й проблемою реальної практики. Сьогодні через недостатність опрацювання методичного апарату щодо показників оцінювання зробити це важко. Тому рівень культури менеджменту організації формування РОМ пропонуємо оцінювати за показниками, які характеризують дотримання управлінським персоналом моральних, юридичних, економічних, організаційних, технологічних та естетичних та етичних норм.

Для оцінки менеджмент-культури керівника-менеджера пропонується використовувати як кількісні так і якісні показники, які дають змогу оцінити рівень сформованості його культури. Серед кількісних індикаторів заслуговують уваги наступні: індекс своєчасності прийняття рішень, індекс старанності, кількість рішень, що приймаються на нижчих рівнях управління, індекс важливості рішень, що приймаються керівником стосовно нижчих рівнів ієрархічної структури тощо. Серед якісних індикаторів виділяємо індекс якості виконання управлінських рішень, індекс керованості, індекс ефективності системи регіонального освітнього менеджменту, рівень культури праці керівника системи РОМ (використання робочого часу, режим дня і т.п.).

На відміну від командно-адміністративних методів управління в у ринкових умовах зростає роль вміння керівника оцінювати свої якості та здібності, особистісні обмеження, здібності та якості підлеглих. Тільки за таких умов можна стати перспективним лідером. Результат праці менеджерів – творчі та аналітичні узагальнення, які втілюються у формі управлінських рішень. Кількість цих рішень ще не визначає ефективності результатів праці керівника або спеціаліста. Якість управління РОС визначають за загальної тенденції зростання обсягів, наприклад, працевлаштованих випускників на ринку праці вищими та професійно-технічними навчальними закладами, часткою працевлаштованих випускників, які працюють за отриманою спеціальністю тощо.

Нові підходи до системної організації РОМ у значній мірі визначаються змінами в мотивації праці як менеджерів в освітянській сфері, так й традиційних фахівців (спеціалістів) у сфері освіти. Вони розглядаються у тісному зв'язку з підвищенням ролі корпоративної культури в управлінському процесі – інструменту підвищення соціальної відповідальності освітянських кадрів за результативність навчального процесу, якість послуг. В цьому сенсі зростає роль корпоративної культури, як інструменту мотивації системи РОМ, що спрямовується на підтримання у працівників впевненості в тому, що вони єдина команда, яка «робить вірну справу» та на формування їх стратегічної налаштованості. Корпоративна культура, як основа мотиваційного механізму, сприяє розвитку командної самоввідачі. І якщо працівники самі ставлять перед собою цілі та роблять все можливе для їх реалізації, вони будуть працювати більш плідно та енергійно. Якщо ж і керівник приділяє цьому увагу та формулює зі співробітниками цілі, досягнення яких піддаються виміру за рівнем і терміном виконання – це значно підвищує продуктивність праці всього колективу. Задля створення ефективного мотиваційного механізму в системі РОМ, мають бути чітко розмежовані мотиваційні фактори та стимули.

В умовах кардинальних структурних змін в освіті на перше місце у системі регіонального освітнього менеджменту виходять питання підвищення рівня управлінської компетентності та організаційних вмінь керівників-менеджерів, що набуває особливого значення для ефективного управління освітньою системою. Підвищення культурно-етичного рівня в організації системи РОМ повинно здійснюватися через підвищення культури прийняття рішень, застосування контролю, делегування повноважень, через підвищення рівня менеджмент-культури керівника, культури спілкування, використання влади, урахування сумісності працівників та їхніх індивідуальних особливостей; поліпшення стилю керівництва колективом. Від ступеня розвитку управлінської культури залежить ефективність усієї системи регіонального управління, адже висока управлінська культура в процесі свого функціонування означає справжнє мистецтво управління не лише підлеглими, але й собою [3, с. 158].

Висновок з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, можна зробити висновок, що розвиток культури менеджменту – умова якісних змін у системі його організації, важлива складова ефективного управління інноваційним розвитком регіональної освітньої системи. В сучасних умовах розвитку

освіти в регіоні етико-професійна сторона менеджмент-культури керівника стають домінуючими в організації системи РОМ. Використання інтелектуалізованого знання як головного важеля менеджменту в умовах економіки знань має пронизувати всю його організацію. Оскільки культурологічний чинник є один з важливих чинників, який спрямований на подальший розвиток високоефективного РОМ вважається за доцільне продовжити подальше дослідження в цьому напрямку.

Список літератури:

1. Степанов Ю. Экономика знаний или интеллектуальное общество? / Ю.Степанов // Наша власть: дела и лица. – 2006. – № 10. – С. 52-56.
2. Єльникова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні: монографія / Г. В. Єльникова. – К.: ДАККО, 1999. – 303 с.
3. Нижник Н. Р. Державний службовець в Україні (пошук моделі) / Н. Р.Нижник, В. В. Цвєтков, Г. І. Леліков і інші – Київ: Ін-Юре, 1998. – 272 с.
4. Єльникова Г. В. Культура управлінської праці керівника загальноосвітнього навчального закладу / Г. В. Єльникова // Управління школою. – 2004. – № 35(83). – С. 2-7.
5. Нижник Н. Управлінська культура: теоретичне поняття чи управлінська поведінка? / Н. Нижник, Л. Пашко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5(14). – С.103-113.

Зелинская Г.А.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

АКТУАЛИЗАЦИЯ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ФАКТОРА В ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация
Выяснено, что культурологический фактор в организации системы регионального образовательного менеджмента (РОМ) играет важную роль в условиях глобализации в образовании. Определенно, что профессиональная этика и ответственность руководителя являются неотъемлемыми составляющими современной организации формирования РОМ в образовательной системе. Выделены наиболее характерные особенности и показатели, которые характеризуют менеджмент-культуру руководителя в условиях функционирования и развития региональных образовательных систем (РОС). Доказано, что формирование системы высокоэффективного РОМ требует нового формата управленческих отношений как по вертикали, так и горизонтали. Предлагается повышать культурно-этичный уровень в организации системы РОМ через повышение культуры принятия решений, делегирования полномочий, культуры общения, улучшения стиля руководства.
Ключевые слова: менеджмент, культура, этика, система, образование, руководитель.

Zelinska H.O.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

ACTUALIZATION CULTURAL FACTORS IN THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL MANAGEMENT: REGIONAL ASPECTS

Summary
It is found out, that a culturological factor in organization of the system of regional educational management (REM) plays an important role in the conditions of globalization in education. Certainly, that professional ethics and responsibility of leader are the inalienable constituents of modern organization of forming REM in the educational system. The most characteristic features and indexes that characterize the management- culture of leader in the conditions of functioning and development of the regional educational systems (RES) are distinguished. It is well-proven that forming of the system high-efficiency REM needs the new format of administrative relations both for vertical lines and horizontals. It is suggested to promote an in a civilized manner-ethic level in organization of the system REM through the increase of culture of making decision, delegation of plenary powers, culture of communication, improvement of style of guidance.
Keywords: management, culture, ethics, system, education, leader.

УДК: 338. 984

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ДОПОМОГОЮ БАГАТОПАРАМЕТРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

Іванченко Д.Ф.
Одеський національний економічний університет

У статті на основі економіко-математичного моделювання розглядаються питання планування та індикативно-інформаційного прогнозування прибутку підприємства в сучасних умовах ринкової економіки. За допомогою застосування багато параметричних моделей аналізуються проблеми впливу на величину прибутку підприємства прибуткоутворюючих факторів. Досліджуються теоретичні питання формування ефективного інформаційно-аналітичного інструментарію управління прибутком.

Ключові слова: прибуток, багатопараметричні моделі, індикативно-інформаційне прогнозування, економічні карти, абсолютна і відносна беззбитковість.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку ринкових відносин і підприємництва в Україні посилюють актуальність досліджень категорії прибутку, оскільки саме прибуток підприємств є головною рушійною силою ринкової економіки як на макро, так і на мікро рівнях, кінцевім результатом будь-якого бізнесу. У зв'язку з цим важливою проблемою сучасного менеджменту є розробка ефективних методів управління прибутком, які сприяють сталому підвищенню прибутковості підприємств, забезпеченню їх життєдіяльності та конкурентоспроможності в умовах динамічних змін, що відбуваються в сучасному світі. Вирішення цієї проблеми є дуже складним завданням, що вимагає теоретичних досліджень на основі застосування досягнень економіко-математичного моделювання, інформаційних технологій, комп'ютерного забезпечення.

Зазначимо, що економіко-математичне моделювання виступає універсальним інструментом дослідження виробничих та фінансово-господарських процесів і явищ. Широке використання математичних методів є важливим напрямком удосконалення управління прибутком, яке сприяє значному підвищенню економічної ефективності діяльності підприємств та їхніх підрозділів.

Важливе значення для формування ефективного інформаційно-аналітичного інструментарію управління прибутком мають існуючі зарубіжні моделі, які вже на практиці підтвердили свою результативність. Однак, необхідно відзначити, що перенесення розробленої на Заході складної аналітичної технології економічного управління крупно масштабним, багатогранним виробництвом в практику основної маси українських підприємств є не реальним, через недостатню кваліфікацію управлінського апарату. Тому, використання існуючих зарубіжних моделей в управлінні прибутком вітчизняних підприємств потребує певної адаптації до історико-національних особливостей еволюції української економіки, рівня розвитку її виробничого потенціалу.

З точки зору автора, перспективним напрямком підвищення рівня ефективності економічного управління є створення такої системи підтримки управлінських рішень, яка дозволила би оснастити менеджерів простим, наочним, але досить точним інструментарієм, необхідним для вирішення широкого кола задач управління. Одним з напрямів ретельного та всебічного обґрунтування управлінських рішень є застосування багато параметричних моделей в управлінні прибутком підприємств, що дозволяють розв'язати багато теоретичних та прикладних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економіко-математичні проблеми управління прибутком розглядаються в багатьох дослідженнях, пов'язаних з описом елементів вибору управлінських рішень при формуванні прибутку в процесі діяльності різних сфер підприємства, реалізації товарної продукції, а також при розподілі одержаного прибутку з метою забезпечення ефективної реалізації цілей стратегічного розвитку бізнесу. Велика увага останнім часом приділяється створенню систем підтримки прийняття управлінських рішень, інформаційно-аналітична база яких заснована на економіко-математичному моделюванні виробничих та господарських процесів підприємства.

Розробці теоретичних основ і принципів економіко-математичного моделювання управління присвятили свої роботи як представники класичних методів: Льюс, Райф, Блекуелл, Гіршик, Фішборн, Беллман та інші, так і вчені, які проводять свої дослідження в галузі Fuzzy технологій, теорії можливостей, штучного інтелекту. За останні десятиліття теорія нечітких множин і нечіткої логіки, одержали широкий розвиток в роботах Танаки, Суджено, Гейнеса, Хіроти, Хисдаля, Хеле, Гудмена, Камп де Ферье, Кофмана, Кендела, Клемента, Мідзумото, Негойці, Ралеску, Сметса, Ягера та інших.

Серед праць вітчизняних вчених, присвячених розробці проблем економіко-математичного моделювання процесів управління, важливе значення мають роботи Ю.В. Богатіна, О.О. Бакаєва, А.Г. Скрипки, В.А. Кадієвського, Н.І. Костіної, О.І. Шарапова, М.І. Скрипниченко, М.Є. Браславця, В.В. Вітлінського, З.О. Жадлун, О.А. Свириденко, В.Ф. Ситника, В.І. Щелкунова, С.І. Наконечного, М.В. Кузубова, О.В. Ульянченка, О.М. Онищенка, В.А. Швандара та інших.

У той же час багато аспектів проблеми управління прибутком за допомогою економіко-математичних методів та моделей залишаються нерозкритими і потребують подальшого дослідження як на теоретичному, так і особливо на практичному рівні.

Мета дослідження. На основі багатопараметричних моделей оцінити вплив прибуткоутворюючих факторів на прибуток підприємства, визначити межі беззбитковості виробництва при різних ринкових ситуаціях, розкрити особливості побудови сучасного інформаційно-аналітичного інструментарію управління прибутком підприємств, які функціонують в умовах невизначеності зовнішнього середовища, нечіткості і неповноти інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних ринкових умовах господарювання кожне підприємство функціонує під впливом значної кількості різноманітних факторів, які можуть бути джерелом як нових небачених можливостей для економічного розвитку, так і серйозних загроз для

© Іванченко Д.Ф., 2014

діяльності. Більшість з цих факторів в реальному житті діють не ізольовано у чистому вигляді, здебільше вони перетинаються, тісно взаємодіють і розвиваються, взаємодоповнюють і взаємо обумовлюють один одного, тобто утворюють складну, інтегровану, синергитичну систему. Її структура дуже динамічна, оскільки постійно з'являються нові фактори, відбувається модифікація існуючих факторів і взаємозв'язків між ними, змінюється їхня роль і значимість. Як зазначав Х. Ульріх, знання системи факторів може стати важливою передумовою для забезпечення виживання підприємства у жорстких умовах конкурентної боротьби, а також принести йому економічну вигоду [1, с. 102-103].

У цих умовах управління бізнесом вимагає підвищення точності розрахунків, ефективності планування і прогнозування. У зв'язку з цим, актуальною стає проблема створення сучасного інформаційно-аналітичного інструментарію управління прибутком, що дозволяє максимізувати суму одержаного прибутку, підвищити рівень рентабельності, зміцнити фінансовий стан підприємства. Отже, основною метою створення такого інструментарію є сприяння сталому економічному розвитку підприємства.

Для розробки такого інструментарію необхідно широке застосування економіко-математичних методів і моделей, які дозволяють формалізувати фактори зовнішнього і внутрішнього середовищ, дослідити закономірності змінення прибутку, створити єдиний інформаційний простір прийняття рішень щодо управління прибутком, прогнозувати можливі наслідки прийнятих рішень.

Вагома роль у розв'язанні поставлених проблем належить багато параметричним моделям прибутку, за допомогою яких вирішуються наступні задачі:

– дослідження закономірностей змінення прибутку підприємства;

– оцінка впливу кожного з прибуткоутворюючих факторів на кінцевий результат виробництва;

– побудова економічних карт поведінки підприємства, які дозволяють виділити зони прийняття управлінських рішень;

– визначення границь абсолютної і відносної беззбитковості;

– аналіз впливу невизначеності зовнішнього і внутрішнього середовищ на діяльність підприємства, розробка страхових коефіцієнтів управлінських рішень при плануванні прибутку;

– розрахунок компенсаційного співвідношення прибуткоутворюючих параметрів.

Крім зазначених проблем, на основі багато параметричних моделей можуть розв'язуватися і інші питання обґрунтування стратегії і тактики розвитку підприємства, створення сприятливих умов для збільшення прибутку.

Розглянемо побудову параметричних моделей прибутку. В основі цих моделей лежить розрахунок індексу прибутку підприємства I, який визначається [2, с. 9-12] як відношення прибутку за аналізований період $П_а$, до прибутку $П_б$ за період, що прийнято за базисний, тобто

$$I = \frac{П_а}{П_б}. \qquad (1)$$

Для спрощення викладок будемо зупинимося спочатку на одно номенклатурному підприємстві.

Оскільки прибуток від реалізації продукції визначається за формулою

$$П = V \cdot (Ц - C),$$

то індекс прибутку обчислюється наступним чином

$$I = \frac{V_а \cdot (Ц_а - C_а)}{V_б \cdot (Ц_б - C_б)},$$

де $V_а$, $V_б$ – обсяги (в натуральному вираженні) виробництва і реалізації продукції відповідно в аналізованому та базисному періодах;

$Ц_а$, $Ц_б$ – ціни реалізації одиниці продукції відповідно в аналізованому та базисному періодах.

Після нескладних алгебраїчних перетворень останньої формули одержуємо першу багато параметричну модель прибутку

$$I = \frac{b(p \cdot d - K_н \cdot r) - (1 - r) \cdot (1 + f)}{p - 1} \qquad (2)$$

і другу багато параметричну модель прибутку

$$I = \frac{b(pd - g) + (1 - r)(b - 1 - f)}{p - 1}, \qquad (3)$$

де $b = \frac{N_а}{N_б}$ – коефіцієнт змінення об'єму виробництва і реалізації товарної продукції;

$p = \frac{Ц_б}{C_б}$ – коефіцієнт рентабельності виробництва товарної продукції в базисному періоді:

$d = \frac{Ц_а}{Ц_б}$ – коефіцієнт змінення ціни реалізації товарної продукції;

$C_б = C_{зм} + \frac{C_{ст}}{V_б}$ – собівартість одиниці товарної продукції в базисному періоді;

$C_{зм}$ – змінні витрати на одиницю товарної продукції в базисному періоді;

$C_{ст}$ – умовно-сталі витрати в абсолютному вираженні на випуск товарної продукції в базисному періоді;

$r = \frac{C_{зм}}{C_б}$ – коефіцієнт змінних витрат в базисному періоді;

$C_а = K_н \cdot C_{зм} + \frac{C_{ст} + \Delta C_{ст}}{b \cdot V_б}$ – собівартість одиниці товарної продукції в аналізованому періоді;

$K_н$ – коефіцієнт змінення змінних витрат базисного періоду в аналізованому періоді;

$\Delta C_{ст}$ – приріст умовно-сталих витрат в аналізованому періоді;

$f = \frac{\Delta C_{ст}}{C_{ст}}$ – коефіцієнт змінення сталих витрат в аналізованому періоді;

$g = K \cdot 1 + (1 - r)$ – коефіцієнт змінення собівартості продукції базисного періоду під впливом змінення її змінних складових.

З наведених формул випливає, що параметричні моделі прибутку дозволяють проаналізувати як основні показники, які формують прибуток, так і комплекс коефіцієнтів, що визначає ефективність діяльності підприємства.

Доведені моделі (2) і (3) рівнозначні. Вибір конкретної моделі залежить від аналізованої ситуації та інформації, яку використовують менеджери при прогнозуванні прибутку.

Зазначимо, що при побудові параметричних моделей прибутку (2) і (3) використовувалося обмеження, яке полягало у тому, що підприємство випускає продукцію однієї номенклатурно-асортиментної позиції. Однак, не важко показати, що доведені формули можна використовувати і для аналізу прибутку багато номенклатурних підприємств. У останньому випадку формули для обчислення параметрів моделей дещо ускладнюються, оскільки вони відображають структурні здвиги при переході від базисного до аналізованого періоду багатьох видів продукції, які випускаються підприємством.

Перейдемо тепер до розв'язку конкретних проблем на базі побудованих багато параметричних моделей.

Однією з найбільш важливих задач формування прибутку є дослідження залежності змінення величини прибутку від змінення прибуткоутворюючих

факторів. До таких факторів, зокрема, відносяться [3, с. 212-215]: обсяг виробленої та реалізованої продукції, структура товарної продукції, собівартість та ціна реалізації одиниці продукції, якість товарної продукції та інші фактори. Фіксуючи певні параметри моделей (2) або (3), знаходимо залежність прибутку від аналізованих факторів.

Якщо ж треба виділити інформацію про вплив кожного прибуткоутворюючого фактору на кінцевий результат виробництва, то цю задачу можна розв'язати за допомогою методу цепних підстановок з використанням другої багато параметричної моделі (3).

На основі одержаних залежностей будуються графічні моделі, що утворюють економічні карти поведінки підприємства [4, с. 30-36]. Ці карти дозволяють бачити економічну ситуацію в усьому широкому інформаційному полі безлічі поєднань основних економічних змінних, в різних можливих для підприємства ситуаціях. За допомогою карти економічної поведінки підприємства розробляються стратегічні і тактичні напрями розвитку підприємства в умовах ринкової ситуації, що склалася на даний час. Багато параметричні графічні моделі мають широке інформаційне поле. Вони є основою зручного для застосування універсального інструментарію економічного управління, за допомогою якого прискорюється процес прийняття ефективних управлінських рішень, забезпечується досягнення необхідної ефективності випуску продукції. Карти економічної поведінки підприємства мають такі переваги:

– наочність впливу причинно-наслідкових взаємозв'язків між основними прибуткоутворюючими змінними і величиною прибутку, що допомагає швидко і правильно орієнтуватися в умовах ринкової економіки і знаходити вірне рішення в широкому інформаційному полі;

– простота і практична доступність для застосування, яка полягає в тому, що моделі можуть бути освоєні персоналом управлення в короткі терміни;

– зручність використання карт для складання своєчасних, досить точних прогнозів, причому методика прогнозування заснована на використанні карт є досить простою для розуміння і використання.

Розроблена карта управління прибутком підприємства дозволяє визначити наступні зони прийняття планово-управлінських рішень:

– зона росту додатного прибутку ($I > 1$), у цій зоні підприємству гарантоване процвітання, благополуччя, успіх його функціонування, сталий розвиток діяльності;

– зона падіння додатного прибутку у порівнянні з базисним періодом ($0 < I < 1$), знаходження у цій зоні повинно стати попередженням для менеджерів про неефективність рішень щодо управління прибутком, можливих ускладнень для функціонування підприємства у майбутніх періодах;

– зона від'ємного, але зростаючого прибутку ($П_а < 0$, $П_б < 0$, $I > 1$), знаходження у зоні збиткової діяльності підприємства вказує на необхідність прийняття термінових дій, спрямованих на вдосконалення виробництва, підвищення якості старих або впровадження нових видів товарної продукції, розробка нової стратегії щодо управління прибутком тощо;

– зона від'ємного і спадаючого прибутку ($П_а < 0$, $П_б < 0$, $I < 1$) – це зона банкрутства, знаходження підприємства у цій зоні потребує від менеджерів дій, спрямованих на згортання бізнесу.

Важливе значення мають також карти графічних критеріїв границь гарантованих зон забезпечення беззбитковості випуску продукції. Зазначимо, що беззбитковість може бути абсолютною та відносною.

Абсолютна беззбитковість – це виробництво, яке забезпечує додатній прибуток.

Границя абсолютної беззбитковості визначається, згідно з формулою (3), умовою

$$I = 0 \;\Leftrightarrow\; \frac{b(pd-g)+(1-r)(b-1-f)}{p-1} = 0.$$

З останньої формули одержуємо аналітичні критерії границь абсолютної беззбитковості виробництва за будь-яким параметром моделі:

за ціною продукції

$$d > \frac{bg-(1-r)(b-1-f)}{bp};$$

за собівартістю продукції

$$g < \frac{bpd+(1-r)(b-1-f)}{b};$$

за обсягом продукції

$$b > \frac{(1-r)(1+f)}{pd-g+(1-r)}.$$

Відносна беззбитковість – це виробництво, яке забезпечує прибуток в аналізованому періоді не менший, ніж у базисному періоді.

Границю відносної беззбитковості можна визначити за формулою

$$I = 1 \;\Leftrightarrow\; \frac{b(pd-g)+(1-r)(b-1-f)}{p-1} = 1.$$

Звідки знаходимо, що робота підприємства в аналізованому періоду буде більш прибутковою, ніж у базисному, якщо виконуються умови:

$$d > \frac{bg+(p-r)-(1-r)(b-f)}{bp};$$

$$g < \frac{bpd-(p-r)+(1-r)(b-f)}{b};$$

$$b > \frac{p-r+f(1-r)}{pd-g+(1-r)}.$$

На основі багато параметричних моделей прибутку відбувається також аналіз впливу невизначеності зовнішнього і внутрішнього середовищ, розробка страхових коефіцієнтів планово-управлінських рішень.

Слід зазначити, що з кінця XX ст. почалася епоха стрімких змін, епоха створення якісно нової цивілізації. Світова економіка здійснила перехід від відносно стабільної фази розвитку – до динамічної, від індустріального типу розвитку – до інформаційного. Глобалізаційні процеси, комп'ютерна революція, створення Інтернету привели до швидкого поширення технологій, до прискорення темпів розвитку науково-технічного прогресу. Невизначеність умов розвитку сучасного виробництва потребують нових інструментів для аналітики та вироблення нової економічної політики в умовах жорсткої конкуренції як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках.

У таких умовах підприємствам необхідно так спланувати свою діяльність, щоб забезпечити абсолютну і відносну беззбитковість виробництва. Індикатором в процесі прогнозування і планування прибутку виступають багато параметричні моделі. Саме на їх основі визначається надійність планово-управлінських рішень, розраховуються страхові коефіцієнти абсолютної і відносної беззбитковості за об'ємом реалізації продукції, за ціною і собівартістю товарної продукції. При управлінні прибутком в основному використовують страхові коефіцієнти, що наведені в таблиці 1.

Страхові коефіцієнти визначають, наскільки надійно прийняте рішення, який запас міцності воно має, яка ймовірність того, що невизначеність внутрішнього і зовнішнього середовищ не виведуть підприємство із зони прибуткової діяльності в зону

банкрутства. Чим вище страхові коефіцієнти, тим стабільніше положення підприємства на ринку.

Таблиця 1

Страхові коефіцієнти, що використовуються при управлінні прибутком

Назва страхового коефіцієнту	Абсолютна беззбитковість	Відносна беззбитковість
Страховий коефіцієнт за об'ємом реалізації продукції	$K_{ca}^{b} = 1 + \frac{b(pd-g)+(1-r)(b-1-f)}{(1-r)(1+f)}$	$K_{ce}^{b} = 1 + \frac{b(pd-g)+(1-r)b}{(p-1)+(1-r)(1+f)}$
Страховий коефіцієнт за ціною товарної продукції	$K_{ca}^{d} = \frac{bpd}{bg-(1-r)(b-1-f)}$	$K_{ce}^{d} = \frac{bdp}{bg+(p-r)-(1-r)(b-f)}$
Страховий коефіцієнт за собівартістю продукції	$K_{ca}^{g} = \frac{bpd+(1-r)(b-1-f)}{gb}$	$K_{ce}^{g} = \frac{bpd+(p-r)+(1-r)(b-f)}{gb}$

При управлінні прибутком підприємства суттєве значення має дослідження таких співвідношень: «ціна – обсяг реалізації», «витрати на виробництво – ціна реалізації».

При розгляді співвідношення «ціна – обсяг реалізації» необхідно враховувати наступні економічні закони:

– чим більша ціна продукції, тим менша швидкість її реалізації;

– чим менша ціна продукції, тим вища швидкість її реалізації.

Отже, при управлінні прибутком підприємства виникає проблема: що вигідніше скоротити випуск товарної продукції з метою повної її реалізації споживачам або знизити ціну, що приведе до збільшення попиту, а тому і до збільшення обсягів виробництва.

Оскільки зниження ціни веде до зниження прибутку, то необхідно розрахувати таке компенсаційне співвідношення, яке б за рахунок збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції дозволило компенсувати втрату прибутку. Скориставшись формулою (3), за умови зниження ціни реалізації на Δd і значеннях параметрів: $I = 1$, $g = 1$, $f = 0$, знаходимо

$$\Delta b = \frac{\Delta d \cdot p}{(1-\Delta d)\cdot p - r},$$

де Δb – необхідний компенсаційний приріст обсягу реалізації продукції.

Зазначимо, що у багатьох випадках приріст обсягів виробництва дозволяє не тільки компенсувати втрату прибутку при зниженні ціни на продукцію, а і значно наростити суму прибутку за рахунок зростання швидкості товарообігу та підтримки на оптимальному рівні ринку у відповідності з попитом споживачів. Така стратегія дозволяє підприємства перемогти у конкурентній боротьбі, розширити свою діяльність, значно підвищити свою прибутковість.

Це пояснює лозунг, який діє на ринках цивілізованих країн: «Не бійтесь занизити ціну на свій товар, бійтесь її зависити» [2, с. 21].

На основі використання багато параметричних моделей прибутку будуються також стратегічні і тактичні плани щодо напрямку розвитку підприємства, його модернізації і реконструкції, технічного переоснащення виробництва тощо. Оскільки кожний з вказаних напрямів потребує збільшення змінних і умовно-сталих витрат, то вони повинні бути враховані при управлінні прибутком. Економічна інформація відповідно до кожного проекту розвитку підприємства повинна включати діапазони змінення коефіцієнтів і. На основі цієї інформації розраховуються проектні варіанти розвитку підприємства, їх виробничі потенціали, індекси прибутку. Базуючись на результатах проведених розрахунків та своїх стратегічних цілях, керівництво підприємства обирає найкращий серед альтернативних проектів розвитку.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. В умовах сучасного розвитку українських підприємств, що забезпечують реальну самостійність їх діяльності, категорія прибутку отримала суттєвий розвиток. Нові умови функціонування сучасних підприємств висувають нові вимоги до методики планування прибутку, яка має забезпечувати гибкість, системність, комплексність при прийнятті планово-управлінських рішень. Крім того, ця методика повинна забезпечувати усі рівні управлінської ієрархії необхідною економічною інформацією.

Оскільки категорія прибутку багатогранна, то її дослідження повинно спиратися на багато параметричні моделі прибутку, які враховують особливості як одно, так і багато номенклатурного виробництва. На основі цих моделей, як випливає з проведеного дослідження, можна розробити ефективний інструментарій управління прибутком підприємств, розв'язати багато теоретичних і практичних проблем прогнозування і планування. Наголосимо, що в умовах ринкової економіки значення інформаційно-індикативного прогнозування і планування прибутку підприємств не тільки не зменшується у порівнянні з планово-директивною економікою, а, навпаки, значно зростає.

Список літератури:

1. Бешорнер Т. Управление предприятием: еще один взгляд на стоимостную ориентацию: Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 2. – С. 98–103.
2. Богатин Ю.В., Швандар В.А. Производство прибыли: Учеб. Пособие для вузов. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998. – 256 с.
3. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. – М.: ИНФРА – М. 2002. – 336 с.
4. Денисов А.Ю., Жданов С.А. Экономическое управление предприятием и корпорацией: Учеб. Пособие для вузов. – М.: Издательство «Дело и сервис», 2002. – 426 с.

Иванченко Д.Ф.
Одесский национальный экономический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИБЫЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ С ПОМОЩЬЮ МНОГОПАРАМЕТРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ

Аннотация
В статье на основе экономико-математического моделирования рассматриваются вопросы планирования и индикативно-информационного прогнозирования прибыли предприятия в современных условиях рыночной экономики. С помощью применения многопараметрических моделей анализируются проблемы влияния на величину прибыли предприятия прибылеобразующих факторов. Исследуются теоретические вопросы формирования эффективного информационно-аналитического инструментария управления прибылью.
Ключевые слова: Прибыль, многопараметрические модели, индикативно-информационное прогнозирование, экономические карты, абсолютная и относительная безубыточность.

Ivanchenko D.F.
Odessa National Economy University

INVESTIGATION OF ENTERPRISE PROFIT BY MULTIPARAMETER MODELS

Summary
In the article, which is based on economic-mathematical modeling, are considered questions about the planning and indicatively-informative forecasting enterprise's profit in the modern market economy conditions. By applying multivariate models, problems of the forming profit factor influence on the value of the enterprise's profit are analyzed. There are investigated theoretical issues of the forming an effective informative and analytical tool for the profit management.
Keywords: Profit, multivariable models, indicatively-informative forecasting, economic maps, absolute and relative breakeven.

УДК 336.71

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ НА ПРИКЛАДІ ПАТ «ПЛАТИНУМ БАНК»

Івченко Ю.Ю.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Розглянуто сутність управління фінансовою стійкістю комерційного банку. Проведено оцінку фінансової стійкості ПАТ «Платинум Банк». Розглянуто особливості побудови стратегічної карти як інструменту вдосконалення процесу управління фінансовою стійкістю банку. Обґрунтовано доцільність впровадження стратегічної карти управління фінансовою стійкістю на ПАТ «Платинум Банк». Удосконалено систему управління фінансовою стійкістю ПАТ «Платинум Банк».
Ключові слова: банківська система, фінансова стійкість, стратегічна карта, оцінка фінансової стійкості, банківські установи, глобалізаційні процеси.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України та її інтеграції до Європейського співтовариства великого значення набуває підвищення ефективності управління та функціонування фінансової системи взагалі та банківської системи зокрема.

Досягнення світового рівня конкурентоспроможності національної економіки та ефективна інтеграція України у світовий економічний простір в умовах активних процесів глобалізації та інтернаціоналізації блокується рядом проблем: розгортанням світової валютно-фінансової кризи та нестабільним розвитком банківської системи України.

В результаті оцінка фінансової стійкості банківських установ та розробка шляхів її удосконалення в умовах глобальної конкуренції набуває своєї особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам фінансової стійкості банків та її оцінки присвячено праці багатьох провідних зарубіжних і вітчизняних вчених: І. Є. Амелін, К. Дж. Барлтропа, Д. У. Блекуелла, Е. Гілла, Е. Дж. Делана, Д. С. Кидуелла, Р. Коттера, Д. МакНотона, Р. Л. Петерсона, Е. Ріда, П. С. Роуз, Дж. Ф. Сінкі, В. В. Вітлінського, А. М. Герасимовича, О. В. Дзюблюка, А. О. Єпіфанова, В. М. Кочеткова, А. М. Мороза, С. К. Онищенко, А. А. Пересади, М. І. Савлука, І. В. Сала, О. Й. Шевцової та інших [3, с. 133].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численність теоретичних досліджень в сфері забезпечення фінансової стійкості та стабільності банківського сектору економіки, слабкість і вразливість вітчизняної банківської системи вказують на існування в ній проблем, що вимагають до себе уваги і всебічного дослідження.

© Івченко Ю.Ю., 2014

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів фінансової стійкості банківських установ в умовах конкурентного середовища для забезпечення стабільного розвитку ринкової економіки України на прикладі ПАТ «Платинум Банк» (ПАТ «ПтБ»), оцінка фінансової стійкості ПАТ «ПтБ» та розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективного управління фінансовою стійкістю банку.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації та інтеграції безпосередньо залежить від стабільного розвитку банківської системи України.

На перший план виходять проблеми забезпечення стабільної діяльності як окремого банку, так і всієї банківської системи, освоєння нових видів банківських послуг і продуктів, вдосконалення менеджменту, розробка систем моніторингу та схем уникнення ризиків тощо. При цьому головну роль у вирішенні зазначених питань відіграє забезпечення фінансової стійкості банків шляхом підвищення рівня їх капіталізації, концентрації банківського капіталу, ліквідності, платоспроможності та конкурентоспроможності на основі стійкого розвитку з урахуванням системи ризиків і вирішення соціально-економічних завдань, які ставить суспільство перед банківською системою.

Фінансова стійкість банку – це такий стан банку, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, рентабельною діяльністю, достатністю коштів для підтримки його платоспроможності та ліквідності.

Розглянемо достатність капіталу як одну із основних складових фінансової стійкості ПАТ «ПтБ». Достатність капіталу – це здатність банку захистити інтереси своїх кредиторів та власників від незапланованих збитків, розмір яких залежить від обсягу ризиків, що виникають у результаті виконання банком активних операцій (табл. 1).

Дані таблиці 1 показують, що станом на 2013 рік порівняно з 2012 та 2011 роками нормативи капіталу Н2, Н3 дещо зменшились, проте залишились в допустимих межах, встановлених Національним банком України. Норматив Н1 збільшується протягом всього аналізованого періоду та значно перевищує нормативне значення, тобто за рівнем регулятивного капіталу банк є достатньо капіталізованим.

Нормативи Н3 та Н3-1 у ПАТ «ПтБ» також не порушуються, що є свідченням спроможності банку захищати кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від ризиків та має достатність власних коштів для виконання зобов'язань перед вкладниками та кредиторами.

Проаналізуємо основні показники фінансової стійкості ПАТ «ПтБ», вихідні дані та розрахунок яких наведено у таблиці 2.

Коефіцієнт надійності (співвідношення капіталу банку і залучених коштів за мінімально допусти-

Таблиця 1

Нормативи достатності капіталу ПАТ «ПтБ» за 2011-2013 роки

Норматив		Нормативне значення	Роки			Абсолютне відхилення (+, -) 2013 р. до:	
			2011	2012	2013	2011 р.	2012 р.
Н1, млн.грн	Мінімальний розмір регулятивного капіталу	120,00	602,20	777,90	870,71	+268,51	+92,80
Н2, %	Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (платоспроможності)	не < 10,00	23,18	22,00	15,56	-7,62	-6,44
Н3, %	Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів	не < 9,00	16,46	19,88	15,17	-1,29	-4,71
Н3-1, %	Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку	не < 10,00	17,60	23,01	15,96	-1,64	-7,05

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Таблиця 2

Вихідні дані та розрахунок основних коефіцієнтів фінансової стійкості ПАТ «ПтБ» за 2011-2013 роки

Показник	Роки			Абсолютне відхилення (+,-) 2013 р. до:	
	2011	2012	2013	2011 р.	2012 р.
Вихідні дані, тис. грн.					
1. Власний капітал	491944	667600	760405	+268461	+92805
2. Засновницький (акціонерний) капітал	380567	380567	380567	0	0
3. Залучені і позичені кошти	3421287	3380307	5454059	+2032772	+2073752
4. Активи загальні	3913231	4047907	6214464	+2301233	+2166557
5. Активи дохідні	3229468	3574326	5215832	+1986364	+1641506
6. Активи недохідні	683763	473581	998632	+314869	+525051
7. Активи капіталізовані	181566	160735	132651	-48915	-28084
Коефіцієнти фінансової стійкості					
Коефіцієнт надійності	0,14	0,20	0,14	0,00	-0,06
Коефіцієнт «фінансового важеля»	6,95	5,06	7,17	+0,22	+2,11
Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів	0,13	0,16	0,12	-0,01	-0,04
Коефіцієнт захищеності власного капіталу	0,37	0,24	0,17	-0,19	-0,07
Коефіцієнт захищеності дохідних активів власним капіталом	-0,06	0,05	-0,05	+0,01	-0,10
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	10,28	10,64	16,33	+6,05	+5,69

Джерело: розроблено автором за даними [5]

мого значення не менше 5,0%) складав у 2011 та 2013 роках 14%, а у 2012 році 20%. Таким чином, банк має високу забезпеченість власним капіталом і, отже, високу надійність, тобто він досяг того рівня, за якого не залежить від стихій у залученні вільних коштів грошового ринку, бо має вдосталь своїх, дешевших, які можна розміщати в кредити господарюючим суб'єктам та в інвестиції. Відповідно зменшення коефіцієнта надійності обумовлює збільшення коефіцієнту фінансового важеля, який у 2013 році склав 7,17, що на 2,11 більше порівняно з 2012 роком. Збільшення даного показника пояснюється тим, що протягом 2012 року збільшення зобов'язань відбувалося більшими темпами, ніж збільшення власного капіталу банку.

Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів дещо знизився за аналізований період, так у 2011, 2012 та 2013 році значення цього показника складало 13%, 16% та 12% відповідно за оптимального значення не менше 10%. Простежується поетапне зниження рівня коефіцієнту захищеності власного капіталу: з 0,37 у 2011 р. до 0,17 у 2013 р.

Коефіцієнт захищеності дохідних активів власним капіталом у 2011 та 2013 роках має від'ємне значення. Це свідчить, що розмір власного капіталу за мінусом недохідних активів не покриває суму дохідних активів. Це можна пояснити тим, що станом на 2011 і 2013 роки в банку існувала значна частка недохідних активів у загальній структурі активів і вона зростала швидшими темпами, ніж зростання капіталу.

Коефіцієнт мультиплікатора капіталу, який характеризує ступінь покриття активів акціонерним капіталом, за аналізований період має тенденцію до зростання. За оптимального співвідношення (12,0-15,0 разів) цей коефіцієнт станом на 2011, 2012 та 2013 рік становив 10,28 разів, 10,64 разів та 16,33 разів відповідно. Це свідчить, що темп зростання активів перевищує темп зростання акціонерного капіталу.

Отже, майже всі основні показники фінансової стійкості банку, мають тенденцію до поліпшення, стабілізації чи незначної зміни, крім коефіцієнту участі власного капіталу у формуванні активів та коефіцієнту захищеності власного капіталу. Тобто, фінансова стійкість банку не достатньо забезпечена його капіталом і останній не в повній мірі може захищати банк від імовірних ризикованих втрат.

Для реалізації загальної стратегії розвитку ПАТ «ПтБ», ефективного управління і забезпечення власної фінансової стійкості потрібно створити надійну систему банківського менеджменту, яка б поєднувала внутрішньобанківську діяльність із механізмами з боку Національного банку України та інших державних структур. Найважливішим завданням банківського менеджменту має стати створення умов, які забезпечували б оптимальне співвідношення між прибутком, ризиком і ліквідністю.

Однією з новітніх методологічних концепцій стратегічного управління банку є методологія розробки «стратегічних карт» розвитку банку. Використання цієї методології на ПАТ «ПтБ» дозволить забезпечити впровадження збалансованої системи показників оцінки ефективності менеджменту одночасно з розробкою та реалізацією стратегії банку [1, с. 183]. Стратегічні карти можуть бути створені на будь-якому рівні управління, і кожен рівень матиме можливість бачити своє місце на загальній стратегічній карті [2, с. 110].

У контексті системи збалансованих економічних показників банк повинен досліджуватись й оцінюватись з чотирьох позицій:

– фінансове положення банку (показники прибутковості, рентабельності), рівень ризикованості банківських операцій, де ключовими для розвитку банків вважаються такі показники ризикованості як агрегований ризик і рівень забезпеченості очікуваних втрат створеними резервами на ринку (цілі фінансової складової – економічні підсумки успішної стратегії);

– поведінка банку на ринку (кількість клієнтів, частка ринку в географічній і продуктовій перспективах), тобто при формулюванні клієнтської складової стратегічної карти менеджери визначають цільові сегменти споживчого ринку, у яких конкурує цей бізнес-підрозділ та показники результатів його діяльності з погляду клієнтів;

– ефективність внутрішніх бізнес-процесів. Відповідає за дві життєво важливі компоненти стратегії: розробка й надання клієнтові пропозиції цінності; удосконалення процесів та скорочення витрат, як засобу підвищення продуктивності у фінансовій складовій;

– рівень розвитку кадрового потенціалу банку: відображає ті нематеріальні активи, які є найбільш важливими для стратегії [2, с. 110].

Отже, управління фінансовою стійкістю ПАТ «ПтБ» повинно передбачати об'єктивне визначення її поточного й бажаного стану, скоординоване управління фінансовими ресурсами банку, вибір таких управлінських рішень, котрі сприяли б забезпеченню фінансової стійкості. Стратегічна карта управління фінансовою стійкістю ПАТ «ПтБ» наведена на рисунку 1.

Рис. 1. Стратегічна карта управління фінансовою стійкістю ПАТ «ПтБ»

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Побудувавши стратегічну карту управління фінансовою стійкістю банку, проаналізувавши основні цілі та причинно-наслідкові зв'язки можна стверджувати, що підвищення кваліфікації персоналу повинно забезпечувати поглиблення фахових знань і вмінь за спеціальністю, формувати у персоналу ПАТ «ПтБ» високий професіоналізм, корпоративну культуру, систему цінностей сучасного банку, готовність та здатність до оволодіння інноваційними банківськими технологіями.

Основною метою клієнтської складової є опис можливої стратегії, що стосується цільових клієнтів та пропозицій щодо них. На відміну від клієнтської складової, цілі фінансової складової – це фінансові результати вдалої стратегії, а саме підвищення фінансової стійкості банківської установи. Завдання двох інших складових – внутрішніх процесів та навчання і розвитку – полягає у формулюванні певних способів, за допомогою яких потрібно реалізовувати обрану стратегію.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений аналіз фінансової стійкості ПАТ «ПтБ» свідчить про недостатньо дієву систему управління нею в розрізі забезпеченості капіталом. Тому, необхідною умовою вирішення зазначених проблем є впровадження стратегічної карти управління фінансовою стійкістю ПАТ «ПтБ», складові елементи якої сполучені між собою причинно-наслідковими зв'язками: кваліфікований та мотивований персонал, використовуючи розвинену інфраструктуру (інформаційні, технічні, матеріальні ресурси), забезпечує відповідну якість бізнес-процесів, останні, у свою чергу, сприяють задоволенню потреб клієнтів, досягненню конкурентних переваг банку на ринку та забезпечують привабливі фінансові результати діяльності, що є одною із основних складових забезпечення високої фінансової стійкості ПАТ «ПтБ».

Список літератури:

1. Андрос С. В. Система збалансованих економічних показників як інструмент ефективного управління банківськими ризиками / С. В. Андрос // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3(2). – С. 180-185.
2. Бакланова І. Б. Картографування ризиків як інструмент вибору стратегії управління кредитним ризиком банку / І. Б. Бакланова // Управління розвитком. – 2012. – № 2(123). – С. 109-112.
3. Зозуля М. І. Удосконалення механізму управління фінансовою стійкістю банку / М. І. Зозуля, наук. кер. Єріс Л. М. // Електронний інституційний репозитарій УАБС НБУ. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/10507
4. Цимбалюк А. В. Актуальні аспекти управління фінансовою стійкістю комерційного банку / А. В. Цимбалюк // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 222. – С. 133-136.
5. Фінансова звітність ПАТ «Платинум Банк» [Електронний ресурс] // ПАТ «Платинум Банк». – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://www.platinumbank.com.ua

Ивченко Ю.Ю.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТЬЮ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА НА ПРИМЕРЕ ОАО «ПЛАТИНУМ БАНК»

Аннотация
Рассмотрена сущность управления финансовой устойчивостью коммерческого банка. Проведена оценка финансовой устойчивости ПАО «Платинум Банк». Рассмотрены особенности построения стратегической карты как инструмента усовершенствования процесса управления финансовой устойчивостью банка. Обоснована целесообразность внедрения стратегической карты управления финансовой устойчивостью в ПАО «Платинум Банк». Усовершенствована система управления финансовой устойчивостью ПАО «Платинум Банк».
Ключевые слова: банковская система, финансовая устойчивость, стратегическая карта, оценка финансовой устойчивости, банковские учреждения, глобализационные процессы.

Ivchenko Y.Y.
Kharkiv Trade and Economics Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

FINANCIAL STABILITY MANAGEMENT OF COMMERCIAL BANK AS IN THE CASE OF PJSC «PLATINUM BANK»

Summary
This article considers the essence of financial stability management of a commercial bank. The estimation of the financial stability of PJSC «Platinum Bank». Some features of the strategy map construction as an effective instrument of improving of financial stability management of the bank were considered. Practicability of the strategy map introduction of the financial stability management of the PJSC «Platinum Bank» is substantiated. Improved financial management system stability of the PJSC «Platinum Bank».
Keywords: banking, financial stability, a strategy map, financial stability assessments, banking institutions, globalization processes.

УДК 685.5:339.137

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА ШЛЯХУ ДО ЄС

Ільченко В.М., Зубайрова О.О.
Дніпропетровська державна фінансова академія

Проаналізовано основні підходи до визначення категорії «якість». Розглянуто історію створення, розвитку та запровадження систем управління якістю, їх вплив на економічний розвиток в Україні. Зроблено огляд закордонного досвіду управління системами якості. Обґрунтовано необхідність впровадження систем управління якістю. Розглянуто систему якості освіти у відповідності до стандартів ISO 9001-2009 Дніпропетровської державної фінансової академії.
Ключові слова: якість, конкуренція, системи управління якістю, загальне управління якістю (TQM), Міжнародна організація із стандартизації (ISO).

Постановка проблеми. Враховуючи багатоскладовість поняття якості, її забезпечення можливе лише у випадку системного підходу до вирішення проблеми. Цьому може сприяти об'єднання наукових сил, від творчого потенціалу до практичного досвіду багатьох фахівців та охоплення усіх стадій життєвого циклу, поєднання забезпечення управління і поліпшення якості, застосовування міжнародних стандартів. Оскільки, на сьогоднішній день, Україна прямує до ЄС, то вирішення проблеми якості, застосування та дотримання стандартів ISO 9001 має важливе значення для міжнародної економіки і потребує спільних зусиль держави, керівників колективів підприємств, учених, робітників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням побудови та оцінки ефективності системи управління якістю на підприємстві, аналізу її впливу на конкурентоспроможність підприємства присвятили роботи такі провідні вчені, як Е. Демінг, Дж. Джуран, Г. Тагуті, Д.Г. Гольцев, Є.А. Гончаров, Ю.Б. Кабаков, В.М. Корешков, І.М. Ліфіц та ін.

Мета статті. Головною метою статті є огляд історії створення, розвитку та запровадження систем управління якістю, їх вплив на економічний розвиток в Україні та за кордоном.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній літературі і практиці існують різні трактування поняття якості.

Міжнародна організація по стандартизації визначає якість (стандарт ISO) як сукупність властивостей і характеристик продукції чи послуг, що додають їм здатність задовольняти обумовлені чи передбачувані потреби. Цей стандарт увів такі поняття, як «забезпечення якості», «керування якістю», «спіраль якості».

Німецька організація з якості дає визначення: «Якість – це сукупність властивостей і ознак виробів або процесів, які обумовлюють ступінь їх придатності для використання за призначенням».

Джозеф Джуран вважає, що якість – це придатність до використання, що включає [4, с. 5]:

– сприйняття споживачами проекту товару (запланована якість);

– ступінь відповідності товару проекту (якість виконання);

– доступність товару для придбання, його надійність і ремонтоздатність;

– доступний сервіс.

Відповідно до ДСТУ ISO 9000-2001 «Системи управління якістю. Основні положення та словник», якість – це ступінь, до якого сукупність власних характеристик задовольняє вимоги.

Якість характеризується мірою співвідношення товарів, робіт та послуг до вимог певних стандартів та запитів споживачів.

Як економічна категорія, якість продукції – найважливіше поняття економічної науки та є «дзеркалом» економічних явищ та процесів.

У сучасному світі, де існує безліч різних підприємств, виробництв, які володіють величезною масою новітніх технологій, виживають самі стійкі, міцні, передові, забезпечені гарантіями якості, або, одним словом, – конкурентоспроможні підприємства. Гарантом конкурентоспроможності, у свою чергу, виступають показники рівня ціни і рівня якості продукції. Тому у боротьбі за лідерство і існування повинна забезпечуватись якість товару на всіх етапах його створення і починаючи від вивчення вимог споживача, включаючи стадії проектування, виробництва, та завершаючи самою експлуатацією.

Поняття якості – комплексне та характеризується рядом властивостей товару, а саме: корисність для споживача, надійність, високо технологічність, наявність стандартних та уніфікованих складових частин у більшій кількості в порівняні з іншими виробами, ергономічність, транспортабельність, високий рівень патентного захисту, екологічність, безпечність.

Таким чином, для забезпечення дотримання якості продукції на всіх етапах виробництва та експлуатації, виникає необхідність у створенні та діяльності системи управління якістю продукції.

Позитивний результат діяльності такої системи – підвищення якості продукції підприємства та можливість отримати значну перевагу в часі, яку воно може використати для: поширення своєї частини на ринку, завоювання нових груп показників, ускладнення повернення на ринок конкурента.

Адже чергове підвищення якості продукції потребує використання як додаткових ресурсів, так і додаткового часу, що характерно як для країн світу, так і для України.

На сьогодні в Україні (в умовах дефіцитної економіки) споживач більше задовольняється тим, до чого він має доступ, тобто вимоги щодо якості занижені. Але з перебігом часу, ситуація змінюється, в умовах конкурентного ринку діяльність будь-якої господарської одиниці обов'язково підлягає контролю як з боку конкурентів, так і з боку споживачів.

Конкуренція – найефективніший і найдешевший метод економічного контролю, який постійно підштовхує виробника до скорочення витрат виробництва та зниження цін, розширення виробництва та збуту, до боротьби за покупця, за покращення якості продукції, відповідно примушує виробляти товари необхідного рівня якості у певний термін часу. Все це змушує вдосконалювати форми та методи вирішення проблем якості та конкурентоспроможності, механізму управління якістю.

Вирішення проблем якості в Україні багато в чому залежить від створення відповідної законо-

© Ільченко В.М., Зубайрова О.О., 2014

давчої бази. Розроблена також Державна програма України по управлінню якістю продукції. В цілому, контроль якості продукції, а тим більше процеси підвищення його рівня дуже динамічні та складні як для розвитку, так і для виконання [6].

З метою забезпечення якості продукції, незалежно від місця і часу її виробництва, необхідно керуватися перевіреним практикою багатьох фірм основним принципом: робити якісно – завжди вигідніше. За словами відомого у світі фахівця з питань якості Каору Ісікави: «Не слід економити на якості, оскільки якість сама є економією».

Якість продукції має вирішальний вплив як на споживача, так і на виробника. Підвищення гарантії якості товарів та досягнення визначеного технічного рівня продукції на підприємстві потребує системного підходу до управління її якістю.

Отже, система управління якістю – це сукупність організаційної структури, відповідальності, процедур, процесів та ресурсів, які охоплюють контроль якості матеріальних потоків і трудових процесів на всіх стадіях і етапах виробничого процесу.

Споживач на основі діючої в постачальника системи якості має можливість вибирати підприємства постачальника, система якості якого, з погляду споживача, здатна забезпечувати належну якість товарів, що надходять. Такий підхід до взаємовідносин між постачальником і споживачем почав розвиватися з початку 80-х років, а в 1987р. Міжнародна організація з стандартизації розробила та видала перші п'ять стандартів ISO серії 9000. Вони стали основою для досягнення стабільної якості будь-яким підприємством та забезпечили здійснення переходу від Загального контролю якості (TQC) до Загального керування якістю (TQM) [1, с. 29].

Розвиток систем якості, їх роль і вплив на розвиток промислового та економічного потенціалу країни, особливо наочно проявилось в Японії. Наприкінці 40-х років нація опинилася перед альтернативою: або голодна смерть, або пошук ефективного виходу з післявоєнної кризи. В 1946 році був створений Союз учених та інженерів, у якому була сформована група фахівців для проведення досліджень в області керування якістю. Враховуючи світовий досвід, специфічну роль японських людських і соціальних факторів, були створені саме японські методи.

У 1947 році в Японію був направлений Е. Демінг, проголошений згодом «патріархом» якості. Він склав ідею відбудови зруйнованої економіки Японії в послідовному виконанні 14 принципів:

1) зробити постійною мету поліпшення якості продукції і послуг;
2) прийняти нову філософію;
3) усунути залежність від інспекції;
4) ліквідувати практику укладення контрактів на основі низьких цін;
5) постійно поліпшувати систему;
6) навчати на робочому місці;
7) заснувати керування;
8) викорінити страх;
9) усунути бар'єри;
10) уникати пустих гасел;
11) виключити цифрові квоти в керуванні роботою;
12) дати можливість пишатися належністю до компанії;
13) заохочувати освіту і самовдосконалення;
14) втягнути кожного в роботу з удосконалення компанії.

Практична реалізація цих принципів у промисловості і сфері послуг одержала назву «Загальне керування якістю» (TQM). Головна заслуга в розробці цієї системи належить Японії [1].

Наступним кроком було створення гуртків якості. Я.Монден, підкреслюючи значення гуртків якості, писав, що кінцевою метою діяльності груп якості є виховання у робітника почуття хазяїна, надання можливості кожному бути вислуханим і визнаним, сприяння в оволодінні технічними знаннями і розширенні їх діапазону, створення механізму вирішення виробничих завдань [2].

Згодом багато фірм стали зосереджувати увагу на якості за допомогою діяльності, аналогічній роботі гуртків якості.

Промисловість Японії сьогодні має сильні позиції на світовому ринку тому, що вона ефективно використала один ресурс, яким володіла в достатній кількості – людський. На відміну від інших країн, у Японії основні положення теорії керування якістю набули практичного поширення в масштабах країни.

Міжнародний досвід розвитку систем керування якістю не обмежується історією та досягненнями Японії. Наприклад, США є батьківщиною концепції управління і керівництва якістю, викладених в ідеях В. Шухарта, Е. Демінга, Дж. Джурана.

У 70–80-х роках американські компанії зробили спробу підняти рівень конкурентоспроможності своїх товарів, вживши заходів для освоєння нових технологій і поліпшення якості продукції. Це було масове впровадження гуртків якості, статистичних методів контролю, програм поліпшення якості, перегляд організаційних структур, введення програм стимулювання якості праці, впровадження робототехніки й автоматизованих засобів контролю та ін.

Незважаючи на те, що американська практика все-таки була деякою мірою корисною і повчальною, у цілому гуртки якості в США не змогли забезпечити вирішення проблем щодо підвищення ефективності управління підприємства в цілому. У той же час корисним виявилося те, що в результаті виник широкий рух в області керівництва якістю в масштабах усієї нації. Активну роль у цьому процесі відіграли Філіпп Кросбі, Джеймс Харінгтон та інші відомі американські вчені.

Нині у світі виділяються три провідних школи менеджменту: японська, американська та європейська [5]. Японська школа менеджменту основний пріоритет традиційно віддає керуванню якістю, американська і європейська – керуванню прибутком.

Практика показала найбільшу конкурентоспроможність японських товарів і ефективність роботи японських підприємств. У результаті керування якістю стало домінувати в усіх провідних школах менеджменту.

Вітчизняний досвід комплексного управління якістю став гарною основою для розробки та освоєння міжнародних стандартів якості ISO 9000, які не стосуються конкретного сектора промисловості чи економіки, а являють собою настанови з управління якістю та загальні вимоги щодо забезпечення якості, вибору і побудови елементів систем якості.

Україна входить до федерації Міжнародної організації стандартизації (ISO). Національний стандарт відповідає ISO 9001: ДСТУ ISO 9001-2009 «Системи управління якістю. Вимоги».

Стандарти ISO 9001 прийняті більш ніж 190 країнами світу! Особливість стандартів ISO серії 9000 в тому, що вони можуть бути застосовані будь-якими підприємствами і організаціями, незалежно від їх розміру, форми власності та сфери діяльності.

Система управління якістю забезпечує впевненість замовників та споживачів в якості одержуваної продукції, а також поліпшує діяльність підприємства. Саме тому останнім часом наявність сертифікованої системи управління якістю є осно-

вною умовою участі у більшості тендерів і конкурсів. ISO 9001 – це не тільки керівництво з управління якістю підприємства, а й потужний маркетинговий інструмент. Як свідчить практика, ціни на товари та послуги компаній, сертифікованих відповідно до ISO 9001, часто виправдано вище цін конкурентів більш, як на 40%! Це нагорода, яку отримує підприємство, яке вклало кошти в побудову вичерпної системи менеджменту якості за стандартом ISO 9001 [9].

Еволюція систем керування якістю на сучасному етапі тісно пов'язана із загальнолюдськими цілями – покращенням якості життя. Рівень життя визначається через різноманітні показники, у тому числі через якість: продуктів харчування, житла, медичного обслуговування, освіти, сфери послуг, навколишнього середовища, відпочинку [1, с. 30-31].

Дніпропетровська державна фінансова академія, один із рейтингових вищих навчальних закладів України, який здійснює підготовку за економічними спеціальностями, починаючи з 2009 року розробила та впровадила систему управління якістю у сфері освіти згідно міжнародного стандарту ISO 9001-2009 (сертифікат № UA.2.037.04130-09). ДДФА заявила таким чином, що бере на себе відповідальність забезпечити розвиток професійного кадрового потенціалу України як невід'ємної частини світової спільноти, а також має намір і надалі розвивати своє стратегічне лідерство для формування репутації як виробника високоякісних освітніх послуг [8].

Таким чином, якість – це багатоскладове поняття і його забезпечення вимагає об'єднання наукових сил, від творчого потенціалу до практичного досвіду багатьох фахівців. При нинішній ситуації на Україні проблема якості не тільки важлива, але й повинна бути вирішена спільними зусиллями держави, керівників колективів підприємств, учених, робітників [7]. Підприємства в свою чергу повинні удосконалювати свою систему якості, яка має бути орієнтована на споживача, враховувати особливості конкретної продукції, охоплювати усі стадії життєвого циклу, поєднувати забезпечення управління і поліпшення якості, застосовувати міжнародні стандарти [3].

Висновки. На основі досліджуваного матеріалу можна підтвердити багатоскладовість поняття якості та визначити його як сукупність відповідності характеристик товарів, робіт та послуг потребам споживача на умові дотримання певних стандартів.

Прогрес та розвиток економіки неможливі без гарантії забезпечення підвищення стандартів якості, чого не можливо досягнути без застосування досконалої системи управління якістю.

Впровадження системи менеджменту якості за стандартом ISO 9001 в сучасних підприємствах та закладах у різних сферах діяльності, в тому числі і в системі освіти, дають широкі перспективи, гарантії та значні переваги на ринку виробництва товарів та послуг як в Україні, так і за кордоном.

Список літератури:

1. Момот О.І. Менеджмент якості та елементи системи якості : навч. посібник / О.І. Момот – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 368 с.
2. Монден Я. «Тоета»: методы эффективного управления : Сокр. пер. с англ. / Монден Я.; науч. ред. А.Р. Бенедиктов, В.В. Мотылев. – М.: Экономика, 1989. – 288 с.
3. Станкова М.В. Системи управління якістю продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_NTP_2012/Economics/10_114961.doc.htm
4. Тимошенко В.М. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка якості» / В. М. Тимошенко; Харьк. нац. акад. міськ. госпва. – Х: ХНАГМ, 2010 – 90 с.
5. Фомичев С.К. Основы управления качеством : учеб. пособие / С.К. Фомичев, А.А. Старостина, Н.И Скрябина. – К.: МАУП, 2000. – 196 с.
6. Хращевська С.В. Шляхи підвищення якості продукції на підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viem.edu.ua/konf5/art.php?id=0418
7. Шитікова Т.О. Управління якістю продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Economics/24413.doc. htm
8. http://www.dsfa.dp.ua/iso9001.html
9. http://csmv.com.ua/akreditacia/25-iso.html

Ильченко В.Н., Зубайрова О.А.
Днепропетровская государственная финансовая академия

ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ КАК ФАКТОР РОСТА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ НА ПУТИ ДО ЕС

Аннотация
Проанализировано основные подходы к определению категории «качество». Рассмотрено историю создания, развития и внедрения систем управления качеством, их влияние на экономическое развитие в Украине. Сделано осмотр опыта управления системами качества в других странах. Обосновано необходимость внедрения систем управления качеством. Рассмотрено систему качества образования соответственно стандартам ISO 9001-2009 Днепропетровской государственной финансовой академии.

Ключевые слова: качество, конкуренция, системы управления качеством, общее управления качеством (TQM), Международная организация по стандартизации (ISO).

Il'chenko V.M., Zubairova O.O.
Dnipropetrovsk State Finance Academy

INTRODUCTION OF QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS AS A FACTOR IN THE GROWTH OF COMPETITIVENESS OF PRODUCTION TOWARDS THE EU

Summary
The article under consideration presents the analysis of main approaches to the definition of «quality», need to introduce quality management systems, history of the creation, development and implementation of quality management systems, their impact on economic development in Ukraine. Considered foreign experience managing quality systems. Reviewed the quality system of education in accordance with standards of ISO 9001-2009 of Dnipropetrovsk State Finance Academy.
Keywords: quality, competition, quality management system, Total quality management (TQM), International Organization for Standardization (ISO).

УДК: 336.71

ЯК ОБРАТИ НАДІЙНУ БАНКІВСЬКУ УСТАНОВУ?

Карасьова З.М., Колісниченко А.І.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

В статті визначено поняття «надійність банку». Розглянуто вплив зовнішніх та внутрішніх факторів при оцінюванні надійності банків. Автор виділяє та досліджує ряд факторів, що визначають надійність банку, та пояснює механізм їх впливу. Запропоновані варіанти обрання банку за категоріями акціонерів та показниками діяльності. Досліджено методи для оцінки надійності банківської установи.
Ключові слова: зовнішні та внутрішні фактори, методи оцінювання надійності банку, надійність банківської установи, оцінювання надійності банку, показники діяльності.

Постановка проблеми. Розвиток економіки країни та функціонування ринкового механізму зумовлює необхідність трансформації та вдосконалення банківської системи. В цьому аспекті головним завданням є забезпечення надійності банківських установ, що обслуговують економічні процеси в країні.

Останнім часом питанню надійності банку все більше приділяється увага, адже питання довіри до банків є досить актуальним на сьогоднішній день. Правильно обрати банківську установу для розміщення своїх коштів не так вже й легко, як і накопичувати їх. Маючи певну суму грошей, громадяни шукають банк, котрому можна було б довірити кошти, не втрачаючи їх грошової вартості та були в «надійних руках», адже існує ризик неповернення коштів. Тому, перш ніж обрати банківську установу для розміщення коштів, отримати кредит чи іншу банківську послугу клієнт перш за все задається питанням «Чи є цей банк надійним?». Тому керівництво банку повинно проводити оцінювання надійності як певного банківського продукту чи послуги, так і банківської установи загалом.

Аналізуючи ситуацію, в якій знаходяться банки сьогодні, можна говорити про недосконалість системи управління фінансовим розвитком банків, системи оптимального планування фінансовим розвитком банків, системи прогнозування та попередження кризових явищ тощо.

Виходячи з вищевикладеного, для того, щоб обрати банк для розрахунково-касового обслуговування, або для отримання кредиту чи інших банківських послуг, клієнта повинна цікавити надійність, цінова пропозиція та зручність користування послугами банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теорії, методів та підходів до визначення надійності банку приділено у працях вітчизняних вчених: Т.В. Ткаченка, О. Сенченко, О.М. Ігнотова, І.О. Лютого, Т. Матичак, В.М. Кочеткова, О.В. Мірошниченко, М.В. Бодрецького, О.Ф. Кретова, Т.М. Гордіца, К.В. Мстояна, І.В. Краснова, Л. Матійчука, А. Бурака, А.М. Герасимовича, І.В. Пасічник, Б.В. Самородова та інших.

Однак, основна увага багатьох науковців приділяється визначенню понять, розробці та впровадження методик і рекомендацій щодо надійності банку загалом.

В той же час недостатньо розглянуті фактори впливу при оцінюванні надійності банку. Потребує доробки питання контролю за дотриманням банками показників надійності та формування критеріїв доступних для клієнтів при обранні банку.

Метою дослідження є вибір клієнтом «еталонного» банку під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів при оцінюванні надійності банків.

Викладення основного матеріалу. Обираючи банк, клієнти прагнуть до максимального задоволення своїх потреб від співпраці з ним. І саме можливість банку – це забезпечити певною мірою таку надійність. Термін «надійність» частіше вживається в практиці для порівняльної характеристики діяльності банків та ґрунтується на даних звітності, за допомогою якої будуються рейтинги надійності. У широкому розумінні надійність – це «можливість системи виконувати покладені на неї функції впродовж визначеного проміжку часу за певних умов експлуатації». Надійність банку – це можливість та здатність виконувати взяті на себе зобов'язання перед клієнтами.

© Карасьова З.М., Колісниченко А.І., 2014

При оцінюванні надійності банку необхідно враховувати як внутрішні, так і зовнішні фактори [1]. До зовнішніх належать фактори, обумовлені впливом зовнішнього середовища на банк, тобто фактори, що визначають стан фінансового ринку, національної й світової економіки, політичний клімат у країні, а також форсмажорні обставини. Якщо ж вплив зовнішнього середовища відносно стабільний, то положення банку визначається внутрішніми (ендогенними) факторами. До внутрішніх належать фактори, обумовлені професійним рівнем персоналу і якістю менеджменту, а також: стратегія банку, забезпеченість власним капіталом, внутрішня політика банку. Крім того до внутрішніх факторів надійності банку належать фінансова звітність (точніше її якість), склад акціонерів банку, розмір та масштаби діяльності банку, консервативність, прозорість і публічна активність. Звісно, перше, на що зазвичай звертають увагу, це фінансові показники діяльності установи–майбутнього партнера [5, с. 120]. Але клієнта не дуже цікавить величина прибутків банку та її динаміка. Він хоче бути впевнений в збереженні своїх вкладень, оперативності здійснення перерахувань, можливості отримання якісної консультації та достовірної інформації. Саме тому, лише на основі результатів аналізу фінансової звітності неможливо зробити висновок про надійність банку.

При визначенні надійності банку передусім потрібно поцікавитися акціонерами банку, в який ви збираєтесь вкладати гроші. Є декілька категорій акціонерів: – банки з іноземним капіталом і мажоритарним власником акцій (з активами не менше 0,5 трлн. євро)– такий акціонер має найвищий рівень зовнішньої підтримки і, як правило, він в змозі погасити будь–який катастрофічний збиток української «дочки», аби не піддаватися репутаційним ризикам в усьому Європейському регіоні; – банки з іноземним капіталом, материнські структури яких мають активи від 100 млрд. до 500 млрд євро та мають власні акції на фондових біржах Нью-Йорка, Лондона, Парижу, Амстердаму або Варшави; – банки за участю іноземного капіталу, материнські структури яких мають активи до 100 млрд євро, це невеликі європейські банки, котрі намагаються відкрити дочірню структуру тільки для того, щоб отримати вигоду для себе; – українські банки з державним капіталом.

Але не варто лише зупинятися на акціонерах банку. Задля правильного обрання надійного банку потрібно ще й проглянути його фінансові показники. Для цього потрібно порівняти прибуток, обсяг активів і внесків на 1 січня поточного року і на 1 січня минулих років. Стабільне зростання активів та прибутковість позитивно характеризують банк.

Важливим показником є і розмір власного капіталу. Чим він більший, тим банк більший і тим більші ризики він готовий прийняти. Великий розмір власного капіталу банку говорить про фінансову міцність банку та про наміри власників розвивати банківську установу [4, с. 134].

Але як, звичайному клієнту при обранні банку не помилитися з вибором, адже станом на 01.11.2014 р. в Україні діє близько 167 банків [2], кожен з яких пропонує на ринку свої банківські послуги. У ситуації, коли на ринку існує велика кількість банків звичайний споживач навряд чи буде розраховувати та оцінювати надійність по існуючим методам, але як саме обрати той банк, якому можна було б довірити свої заощадження і з яким хотілося б продовжувати співпрацю в майбутньому? На думку Н.В. Данильченко [3, с. 446] найважливішими критеріями, котрі необхідно враховувати при оцінюванні надійності банку є наступні:

Першим критерієм надійності банку є розмір активів банку. Вважається, що чим більші активи банку, тим вища його надійність. З одного боку, це справді так, але вищим показником є не тільки розмір активів, а й кількість філій, відділень, банкоматів, пунктів видання споживчих кредитів тощо, що безпосередньо цікавить пересічного споживача.

Наступним критерієм надійності банку є розмір регулятивного капіталу котрий є своєрідною «подушкою безпеки» для покриття непередбачуваних витрат. Обираючи банк, якому можна довірити свої гроші, слід звернути увагу на розмір та адекватність регулятивного капіталу, які, по суті, є критеріями надійності та платоспроможності банку. Адекватність регулятивного капіталу відображає спроможність банку своєчасно та в повному обсязі розраховуватися з клієнтами за свої борги. Чим вище значення цього показника, тим надійнішим є банк для споживача.

Третім критерієм надійності банку є структура залучених коштів, яка відображає джерела формування банком своїх ресурсів. У світовій практиці виділяють роздрібні банки, які спеціалізуються на обслуговуванні дрібних клієнтів, та корпоративні банки. Оптимальним з точки зору співвідношення високої дохідності та прийнятного рівня ризику є роздрібний банк, діяльність якого буде спрямована на обслуговування сотень тисяч дрібних клієнтів. Це забезпечить зниження ризику та значного відтоку коштів. Окремо хотілося б звернути увагу на ощадні банки. Цей статус надається банку, якщо більш ніж 50% його залучених коштів – це вклади фізичних осіб, та передбачає, що до такого банку, як гаранта вкладів фізичних осіб, Національний банк України ставить жорсткіші вимоги, ніж до універсальних фінансових організацій.

Четвертий критерій – це розміщення ресурсів. В ідеалі у банку не повинно бути інших видів бізнесу, крім безпосередньо банківського. Оскільки додатковий і до того ж не властивий йому бізнес означає додаткові ризики. Для недопущення великого обсягу ризикованих операцій з інвестиціями НБУ обмежив максимальну загальну суму інвестування в цінні папери на рівні 60% від активів. Вчасне повернення кредитів банку є гарантією вчасного розрахунку із вкладниками та виконання банком своїх зобов'язань.

Розвиток карткового бізнесу та ринок електронних переказів є п'ятим критерієм надійності банку. Високий рівень таких послуг є додатковим чинником зниження банківських ризиків та свідченням про надання банком максимально широкого спектра банківських послуг роздрібному клієнтові. Водночас хотілося б зазначити, що картковий бізнес та система електронних переказів коштують дуже дорого, у зв'язку з цим розвивати ці напрями можуть дозволити собі тільки великі, надійні та високодохідні банки, які працюють на перспективу та піклуються про своїх клієнтів.

Не менш важливою є також дохідність банку – шостий критерій надійності банку. Дохідність банку виявляється у показнику фінансового результату. Оскільки кредити корпоративним клієнтам видаються з меншою маржею, ніж фізичним особам, то перевага останніх у кредитному портфелі означає для банку більший рівень дохідності. А від цього напряму залежить надійність та потенціал для подальшого розвитку та посилення позицій на ринку.

Не останнє місце посідає сьомий критерій надійності банку – імідж та репутація банку, які є підтвердженням того, що протягом багатьох років банк успішно розвивається.

При виборі банку, також, рекомендовано ознайомитись з офіційними даними Національного банку України про дотримання економічних нормативів, порівнюючи дані обраного банку із середнім значенням по системі. Але і фінансові показники – не єдиний критерій його надійності. Необхідно приділити увагу ще й такій інформації: як банк пережив кризу 2008 року, чи не з'являлась у ньому тимчасова адміністрація, порівняти пропозиції щодо депозитних ставок з середнім по ринку, дізнатися хто є власником банку, перевірити рейтинг банку на сайтах рейтингових агентств та чи є банк учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, поцікавитись на форумах відгуками вкладників, перевірити наскільки «відкритим» є даний банк – чи регулярно він повідомляє показники своєї діяльності.

Ще одним фактором визначення надійності банку вважають його прозорість і публічну активність. Позитивно, коли про існування та головні напрямки діяльності певного банку відомо переважній більшості, але це зовсім не гарантує його надійності.

Розглянувши можливі способи оцінювання надійності банків, можна стверджувати, що жоден із зазначених підходів не найгірший і не найкращий, а кожен має своє право на існування. Більше того, жоден кваліфікований аналітик не має права нівелювати один на користь іншого. У різних випадках перевага віддається одному з них, інші виконують роль допоміжних. Не треба забувати, що кожна модель має відповідну похибку прогнозу, більшу чи меншу, і відповідальність за висновок несе сам аналітик. Розрахункові моделі мають допомагати орієнтуватися в ситуації, забезпечувати прозорість у діяльності банківської системи, надавати впевненості суб'єктам фінансових відносин, запобігати кризовим явищам, що можуть призвести до катастрофічних наслідків для всієї фінансово–кредитно–грошової сфери. Банки акумулюють найбільший обсяг інформації, яка у подальшому використовується усіма іншими учасниками фінансових відносин. Як наслідок, банківська звітність є основною складовою, котра надає змогу правильно та більш точно оцінити надійності банку та правильно обрати методичні підходи при оцінюванні надійності банку. Також, надійність банку визначається багатьма чинниками, єдиної класифікації яких не існує. Обираючи банк для вкладу коштів, отримати кредит чи іншу банківську послугу, необхідно, перш за все поцікавитися акціонерами банку, проглянути його фінансові показники. Саме Національний банк України є головним регулятором при оцінюванні надійності банків. Завдяки запровадженим нормативно-правовим актам, нормам та нормативам забезпечується ліквідність банківської діяльності.

Також при виборі надійного банку рекомендовано ознайомитися із про дотримання нормативів НБУ, порівнюючи дані обраного банку із середнім значенням по системі, перевірити рейтинг банку на сайтах рейтингових агентств, перевірити наскільки «відкритим» є даний банк – чи регулярно він повідомляє показники своєї діяльності.

Висновки: Отже, для вибору надійного банку клієнту необхідно враховувати як зовнішні (котрі пов'язані із загальним економічним та політичним станом в країні), так і внутрішні фактори (ендогенні) – котрі пов'язані з діяльністю всередині установи. Для того, щоб вибрати банк для розрахунково-касового обслуговування або для отримання кредиту, споживача повинна цікавити не надійність банку, а його цінова пропозиція і зручність користування його послугами. Надійність банку як здатність розрахуватися за своїми зобов'язаннями повинна цікавити вкладників і інвесторів. Перш ніж обрати банківську установу, варто проаналізувати її показники діяльності, співставляючи їх із середніми показниками по усіх банках. Результати своїх досліджень варто порівняти з даними рейтингових агентств. переглянути звіти та динаміку показників.

Список літератури:

1. Мстоян К. В. Надійність банку: сутність, складові та фактори впливу [Електронний ресурс] / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1142
2. Офіційний сайт Національного банку України. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798
3. Данильченко Н.В. Аналіз чинників, що визначають надійність банку / Н.В. Данильченко // Національний університет «Львівська політехніка». – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 564 с. – С. 446-449.
4. Матійчук Л. Особливості статистичного оцінювання надійності банківських установ // Економічний аналіз. – 2010. – № 5. – С. 133-136.
5. Ткаченко Т.В. Оцінювання надійності банків під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів [Текст] / Т.В. Ткаченко // Проблеми розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації. – Сімферополь, 2013. – С. 120.
6. Матійчук Л.П. Особливості статистичного оцінювання надійності банківських установ [Текст] / Л. Матійчук // Економічний аналіз. – 2010. – № 5. – С. 133-136.
7. Матичак Т. Як оцінити надійність банківської установи / Т. Матичак // Фінансовий ринок України. 2012. № 4. – С. 38-39.

Карасьова З.Н., Колесниченко А.И.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

КАК ВЫБРАТЬ НАДЕЖНОЕ БАНКОВСКОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ?

Аннотация
В статье определено понятие «надежность банка». Рассмотрено влияние внешних и внутренних факторов при оценке надежности банков. Автор выделяет и исследует ряд факторов, определяющих надежность банка, и объясняет механизм их влияния. Предложенные варианты избрания банка по категориям акционеров и показателям деятельности. Исследованы методы для оценки надежности банковского учреждения.

Ключевые слова: внешние и внутренние факторы, методы оценки надежности банка, надежность банковского учреждения, оценки надежности банка, показатели деятельности.

Karaseva Z.N., Kolisnychenko A.I.
Kharkiv Institute of Banking
of University of Banking of the National Bank of Ukraine

HOW TO CHOOSE RELIABLE BANKING INSTITUTIONS?

Summary
The article defines the concept of «soundness of the bank.» The influence of external and internal factors in assessing the reliability of banks. The author identifies and examines a number of factors that determine the reliability of the bank, and explains the mechanism of their influence. The variants election bank shareholders by category and performance indicators. Methods to assess the reliability of the banking institution.
Keywords: external and internal factors, methods of evaluating the reliability of bank soundness of the banking institutions, assessing the reliability of bank performance.

УДК 339.138:658.821

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ І ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ В УКРАЇНІ

Каташинська М.О.
Одеський національний політехнічний університет

У статті представлена характеристика виробництва та реалізації товарів ірраціонального попиту, соціально небезпечних та шкідливих – алкогольних напоїв та тютюнових виробів – для отримання бази для розробки заходів протидіючого та конверсійного маркетингу підприємств, що виробляють та продають ці товари. Дані визначення алкогольних напоїв, тютюнових виробів. Проаналізована динаміка виробництва та продажів алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Проаналізовані індекси фізичного обсягу товарообігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів в Україні. Стисло проаналізований ринок алкогольних напоїв та тютюнових виробів в Україні.
Ключові слова: алкогольні напої, тютюнові вироби, товари ірраціонального попиту, виробництво та реалізація алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. До товарів ірраціонального попиту – соціально небезпечних та шкідливих товарів – належать декілька груп товарів. Об'єктом дослідження роботи виступають алкогольні напої та тютюнові вироби. Для виявлення особливостей споживання цих груп товарів ірраціонального попиту необхідно надати характеристику самим групам товарів, властивостям виробництва та реалізації алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Ці особливості доцільно використовувати в процесі розробки комплексу протидіючого маркетингу підприємств, що виробляють дані товари.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор. Впровадження соціально-етичного маркетингу на ринку алкогольних напоїв та тютюнових виробів є складною проблемою, оскільки передбачає застосування заходів протидіючого маркетингу з боку держави та суспільства, спрямованих на зниження попиту на надмірне споживання алкоголю та тютюнових виробів населенням та соціально-етичних заходів у виробництві та просуванні продукції на даний ринок виробниками, які мають підвищувати їх соціальну відповідальність, формувати позитивну репутацію та не знижувати економічні показники їхньої діяльності. Проблемним питанням управління маркетингом на підприємствах і пов'язаним з цим конкретним прикладним аспектам присвячені дослідження таких зарубіжних авторів як Д.І.Акімов, Т. Амблер, А.Н. Асул, М.В. Бікеєв, В.Е. Гордін, П. Друкер, В. Зомбарт, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, Т. Левіт, В.М. Мелиховський, В.Н. Мінін, М. Портер, Д. Рокфеллер, М. Фрідмен, В.Д. Шкардун, а також вітчизняних вчених, зокрема, Н.В. Бутенко, О.І. Лабурцевої, Т.О. Примак, А.В. Федорченко, Л.Т. Шевчук та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Для розробки заходів протидіючого та конверсійного маркетингу підприємств, що виробляють алкогольні напої та тютюнові вироби необхідні результати досліджень, в тому числі і характеристики виробництва та реалізації цих товарів. Доцільність такої характеристики обумовила актуальність досліджень даної статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Надати характеристику процесам виробництва та реалізації алкогольних напоїв та тютюнових виробів в Україні для обґрунтування розробки заходів протидіючого та конверсійного маркетингу підприємств, що виробляють ці товари.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Алкогольні напої та тютюнові вироби як товари ірраціонального попиту мають декілька схожих особливостей та характеристик, а також виступають об'єктом спільного впливу заходів протидіючого маркетингу. Згідно з результатами досліджень експертів за 30 років (1980-2010 рр.) щодо споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, подорожчання тютюнової продукції й політика заборони тютюнопаління в громадських місцях, кафе та ресторанах у США привели до того, що американці стали менше пити: після введення заборони на паління в громадських місцях і підвищення ціни тютюнової продукції на 20%, споживання пива зменшилося на 4%, інших видів алкоголю на 11% [1].

© Каташинська М.О., 2014

Згідно із законодавчими актами України – алкогольні напої – продукти, одержані шляхом спиртового бродіння цукромістких матеріалів або виготовлені на основі харчових спиртів з вмістом спирту етилового понад 1,2% об'ємних одиниць, які належать до товарних груп Гармонізованої системи опису та кодування товарів під кодами 22 04, 22 05, 22 06, 22 08 [2]. Алкогольні напої представляють собою п'янкі рідини, основою яких є етиловий спирт. Лікеро-горілчані напої – алкогольні напої міцністю 1,2-60%, виготовлені змішуванням етилового ректифікованого спирту з напівфабрикатами, інгредієнтами та підготовленою водою, насичені діоксидом вуглецю. Спирт, який застосовують у лікерно-горілчаному виробництві та для зміцнення вин виробляє спиртова промисловість України. Алкогольні напої ділять на наступні групи: міцні напої – алкогольні напої з порівняно високим вмістом етилового спирту (31-96% спирту), які отримують шляхом дистиляції зброджених фруктів, злаків, овочів або будь-яких продуктів харчування, що містять цукор; середньоміцні напої (9-30% спирту); слабоалкогольні напої (1,5-8,5% спирту, екстрактивних речовин не більш як 14,0 г на 100 см3), виготовлені на основі водно-спиртової суміші з використанням інгредієнтів, напівфабрикатів та консервантів, насичені чи ненасичені діоксидом вуглецю.

Згідно із законодавчими актами України – тютюнові вироби – продукти, цілком або частково виготовлені з тютюнового листа як сировинного матеріалу, виробленого таким чином, щоб використовувати для паління, смоктання, жування або нюхання: сигарети з фільтром або без фільтру, цигарки, сигари, сигарили, а також люльковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн, махорка та інші вироби з тютюну чи його замінників для куріння, нюхання, смоктання чи жування [3]. Тютюнові вироби – поняття, яким на споживчому ринку окреслюють регулярно обновлювані асортименти наступних типів виробів з тютюну: сигарети (овальні, круглі, з фільтром, без фільтра); цигарки; сигари й сигарили (ручні, машинні, з різаного тютюну й з аркуша, з натуральним покривом і покривом з відновленого тютюну); люльковий; нюхальний; смоктальний; жувальний тютюн; тютюн для самокруток; тютюнова суміш для кальянів; тютюновий пил, тютюнові есенції і екстракти, промислові замінники тютюну: тютюнові відходи, тютюн «гомогенізований» або «відновлений», тютюнові листи та інші вироби з тютюну чи його замінників для куріння, нюхання, смоктання чи жування. В цілому, доповнюється непопулярними в Україні тютюновими виробами: біді, насвай і поділяються на дві основні групи – димові (включає в себе люльковий, сигарний (сигариловий), цигарковий, самокруточний тютюни та тютюн для біді) і бездимові (жувальний, нюхальний, смоктальний, снюс та насвай) в залежності від способу застосування [2].

Дані про виробництво лікеро-горілчаної та тютюнової продукції в Україні в 2005-2013 рр. наведені в табл. 1.

Серед алкогольних напоїв найбільше в Україні виробляється пива, на другому місці – горілка та міцні спиртові напої, третє місце ділять лікери та виноградне вино. Виробництво коньяків та бренді стабільно збільшується, не зважаючи на деякий спад в 2009 році. Виробництво решти алкогольної продукції за останні роки знизило об'єми. Так, зростання виробництва горілчаних виробів з 2005 по 2009 рік змінилося падінням, в 2013 році обсяг виробництва складав 66,2% обсягу 2009 року. Подібна ситуація склалась з виробництвом лікерів та солодких наливок: починаючи з 2009 року спостерігається різкий спад виробництва зі стабільним низьким рівнем до 2013 року. Ця ситуація пов'язана із зниженням обсягу виробництва спирту, який входить до складу більшості описаних алкогольних напоїв, щорічно на 1-5 млн.дал. Виробництво пива достатньо стабільне, зниження спостерігається тільки в 2012-2013 роках. Теж саме можна сказати про виробництво Шампанського. 2008 рік був «піковим» і для виробників тютюнових виробів в Україні, після стабільних 2005-2006 років та зростання виробництва в 2007-2008 роках спостерігається стабільне зниження обсягів: в 2013 році вироблено тільки 66,2% обсягу 2008 року. Згідно з історичною довідкою, у 1980-х роках виробництво сигарет було стабільним – щороку приблизно 80 млрд.шт., з 1991 до 1993 року виробництво тютюну унаслідок кризи зменшилось майже вдвічі, а потім почало збільшуватись і у 2001 році склало 69 млрд.шт.

У 1990-х роках на ринок України почали входити міжнародні тютюнові компанії, створюючи спільні підприємства з українськими тютюновими фабриками: «Філіп Морріс Україна» – Харківська тютюнова фабрика, ПАТ «Джей Ті Інтернешнл Україна» – ЗАТ «Р.Дж. Рейнолдс Тобакко-Кременчук», Кременчуцька ТФ спільно з Черкаською ТФ. В 2001 р. частка спільних підприємств у виробництві тютюнових виробів становила 95%, Україна ввійшла у двадцятку найбільших в світі національних ринків за об'ємом споживання тютюнових виробів. Ціни на алкогольні напої та тютюнові вироби зростали з року в рік. Цю тенденцію так демонструють індекси споживчих цін: 106,5% – 2005 рік до 2004 року, 136,0 – 2009 р. до 2008 р., 125,6 –

Таблиця 1

Виробництво лікеро-горілчаної та тютюнової продукції в Україні [4, 5]

Найменування продукції	Роки								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Коньяки, бренді, млн.дал	2,4	2,8	3,6	3,9	3,1	3,6	4,7	4,6	4,5
Горілка, інші міцні спиртові напої, млн.дал	35,1	35,5	37,2	40,0	42,3	40,7	33,4	33,8	28,0
Лікери, солодкі наливки, спиртові настоянки, інші спиртові напої, млн.дал	23,1	23,7	25,4	21,7	13,1	11,7	12,02	11,52	11,5
Спирт етиловий неденатурований із вмістом спирту не менше 80 об.%, млн.дал	29,0	33,7	31,7	27,9	26,7	24,6	19,6	17,2	18,3
Пиво солодове, включаючи пиво безалкогольне і пиво з вмістом алкоголю менше 0,5%, млн.дал	238	268	316	320	300	310	306	299	274
Вино ігристе «Шампанське України», млн.дал	4,4	4,5	4,5	4,0	4,2	4,2	3,7	3,3	3,1
Вино виноградне, млн.дал	16,4	16,5	18,9	21,0	23,1	29,6	16,9	15,7	11,6
Сигарети, які містять тютюн або суміші тютюну із замінниками тютюну, млрд.шт.	120	120	129	130	114	103	95,5	93,9	86,1

2010 р. до 2009 р.; 116,0 – 2011 р. до 2010 р.; 107,5 – 2012 р. до 2011 р. На горілку та інші міцні спиртові напої: 106,6% – 2006 р. до 2005 р.; 108,6 – 2009 р. до 2008 р.; 108,2 – 2010 р. до 2009 р.; 131,8 – 2011 р. до 2010 р.; 100,2 – 2012 р. до 2011 р.

У 2013 р. продовжилася тенденція до подорожчання алкогольних напоїв та тютюнових виробів (на 10,1%). Утім цінова ситуація за окремими складовими цієї групи відрізнялася. Так, якщо ціни на алкогольні напої у 2013 р. порівняно з 2012 р. зростали меншими темпами (4,9% проти 5,4%), то тютюнові вироби, навпаки, дорожчали майже вдвічі швидшими темпами (14,5%, тоді як у 2012 р. – 8,8%). Індекси цін виробників та споживчих цін за окремими групами напоїв у 2013 р. наведені в табл. 2. [4].

Таблиця 2

Індекси цін виробників та споживчих цін за окремими групами напоїв у 2013 р., грудень до грудня попереднього року; %

Алкогольний напій	Індекси цін виробників	Індекси споживчих цін
Горілка з вмістом спирту менше 45,4%	103,7	105,0
Пиво	112,1	106,9

Виробництво та продаж алкогольних напоїв і тютюнових виробів за останні роки не співпадали (табл. 3, рис. 1-6). Рівень продажів горілки та алкогольних виробів був майже стабільним – становив 42-57% обсягу виробництва; пива – 21-26%. Рівень продажів вина (52-57% в 2005-2009 рр., 37% в 2010 р., 63-65% в 2011-2012 рр., 86% в 2013 р.) мав менш стабільну структуру по відношенню до виробництва цих напоїв. Продажі коньяку на національному ринку практично співпадали з об'ємом його виробництва – 83-97% з 2005 р. до 2010 р., починаючи з 2011 р. обсяг продажів впав до 64-67% об'єму виробництва. Те ж саме можна спостерігати в процесі продажів Шампанського. Рівень продажів тютюнових виробів коливався з 35-39% в 2005-2010 рр. до 67% в 2013 р. Дані табл. 3 свідчать про приблизний обсяг споживання товарів ірраціонального попиту – алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Так, незважаючи на зниження об'єму виробництва пива, рівень його продажів та споживання виріс. Темп зниження виробництва горілки – в 2013 році обсяг виробництва становив 66,2% обсягу 2009 року; а споживання – 75%, тобто споживання знизилось меншими темпами ніж виробництво. В 2013 році тютюнових виробів вироблено 66,2% обсягу 2008 року, а спожито на 23,7% більше (на 10,9 млрд. шт.).

Фактичний товарообіг роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами в 2011-2012 рр. та індекси фізичного обсягу товарообігу наведені в табл. 4. Згідно з даними табл. 4 фактичний товарообіг роздрібних продажів в торговій мережі обох груп товарів ірраціонального попиту становив не більше 35% від товарообігу всіх продовольчих товарів в торговій мережі (18,7% та 17,3% – алкогольні напої в 2011 та 2012 році, відповідно; 14% та 17,7% – тютюнові вироби в 2011 та 2012 році, відповідно). В ресторанному господарстві ця доля набагато менша – 1,32-1,50% (1,4% та 1,2% – алкогольні напої в 2011 та 2012 році, відповідно; 0,09% та 0,08% – тютюнові вироби в 2011 та 2012 році, відповідно). Але порівняння цих показників по суб'єктах досліджень демонструє, що товари ірраціонального попиту більше покупають через торгові мережі, ніж в ресторанному господарстві, незважаючи на те, що загальний товарообіг продовольчих товарів в ресторанному господарстві вищий за товарообіг цих товарів в торговій мережі (насамперед через різницю в цінах).

Таблиця 3

Продаж алкогольних напоїв і тютюнових виробів через торгову мережу та мережу ресторанного господарства підприємств [5]

Найменування продукції	2000 рік	2005 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Напої алкогольні в натуральному вимірі, млн.дал								
горілка і лікеро-горілчані вироби	11	19	22	20	18	19	18	15
вино	5	9	12	12	11	11	10	10
коньяк	0,9	2	3	3	3	3	3	3
вина ігристі (шампанське)	2	4	4	4	4	4	4	4
пиво	28	51	70	64	67	71	78	71
в абсолютному алкоголі на одну особу, л	1,4	2,5	3,2	2,9	2,8	2,9	2,9	2,7
Вироби тютюнові, млрд.шт.	14,3	46,3	45,9	40,5	37,4	44,7	62,0	56,8

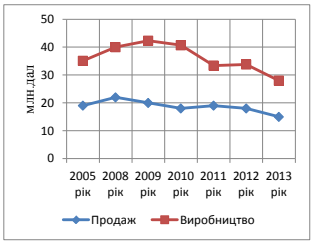

Рис. 1. Виробництво та продаж горілки та лікерогорілчаних виробів в Україні

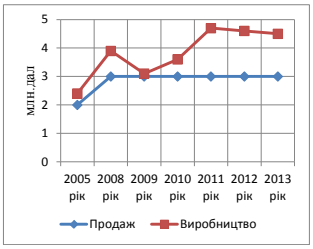

Рис. 2. Виробництво та продаж коньяку в Україні

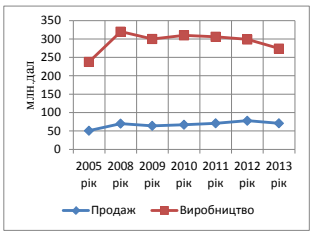

Рис. 3. Виробництво та продаж пива в Україні

Рис. 4. Виробництво та продаж вина в Україні

Рис. 5. Виробництво та продаж вин ігристих в Україні

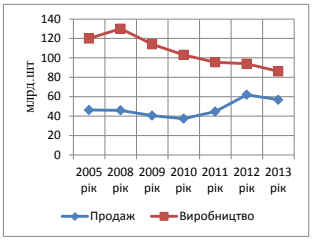

Рис. 6. Виробництво та продаж тютюнових виробів в Україні

Таблиця 4

Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообігу підприємств за товарними групами, млн. грн. [4, 5]

Товарні групи	Фактичний товарообіг за 2012 р.	Товарообіг у цінах 2011 р.	Фактичний товарообіг за 2011 р.	Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообігу 2012 р. до 2011 р., %
У торговій мережі				
Горілка та вироби лікеро-горілчані	9939,72	9144,18	9350,28	97,8
Напої слабоалкогольні	1223,87	1071,69	1025,69	104,5
Вина	3877,35	3610,19	3578,51	100,9
Коньяк	2890,28	2729,26	2671,10	102,2
Вина ігристі (шампанське)	1685,78	1565,26	1500,14	104,3
Пиво	6378,39	5803,82	5282,58	109,9
Всього напої алкогольні	25995,40	23924,39	23408,30	102,2
Вироби тютюнові	26505,80	25147,82	17521,56	143,5
Всього продовольчих товарів у торговій мережі	150100,55	146883,62	124905,02	117,6
У ресторанному господарстві				
Горілка та вироби лікеро-горілчані	740,30	681,05	709,62	96,0
Напої слабоалкогольні	48,99	42,90	42,73	100,4
Вина	374,25	348,46	330,45	105,4
Коньяк	218,74	206,55	196,55	105,1
Вина ігристі (шампанське)	138,78	128,85	133,80	96,3
Пиво	502,33	457,08	500,78	91,3
Всього напої алкогольні	2023,39	1864,89	1913,97	97,4
Вироби тютюнові	122,63	116,34	127,06	91,6
Всього продовольчих товарів, включаючи ресторанне господарство	162659,14	158889,92	136274,23	116,6

Цей висновок необхідний в процесі розроблення заходів протидіючого та конверсійного маркетингу алкогольних напоїв та тютюнових виробів.

Національний ринок товарів ірраціонального попиту – алкогольних напоїв та тютюнових виробів – має специфічні особливості, які необхідно використовувати в процесі розробки заходів протидіючого та конверсійного маркетингу. Проведені нами дослідження показали, що алкогольний і, зокрема лікеро-горілчаний ринок України наразі піддається серйозним змінам, його покинули кілька великих гравців, що дозволило іншим виробникам поліпшити свої показники. Зараз ринок дуже насичений і високо конкурентний.

При цьому в більшості ринкових сегментів спостерігається падіння обсягів виробництва та продажів, однак, не зважаючи на цю ситуацію, виробники постійно вишукують можливості розвиватися, випускають нові бренди та розвивають нішеві напрямки. На думку експертів, на ринку існує сформоване коло основних лідерів, куди потрапити достатньо важко, адже для цього необхідні досконале виробництво, розвинена дистрибуція, відомі бренди, ефективний персонал і результативна маркетингова діяльність.

Основні світові виробники тютюнових виробів – США, Китай та Великобританія; частка світового ринку між найбільшими гравцями розподілена таким чином: «CNTC» (Китай) – 33,7%, «Altria» (США) – 17,6%, «British American Tobacco» (США) – 15,1%, «Imperial Tobacco» (Великобританія) – 3,6% та інші компанії – 30%. За даними асоціації «Укртютюн» в Україні виробляється більше 100 сортів сигарет і ввозиться близько 30. Ринок тютюнових виробів в Україні має характерні риси олігополії, яка характеризується різким скороченням вирощування тютюнової сировини і майже повним занепадом вітчизняних ферментаційно-тютюнових підприємств, які потребують додаткових капіталів. Загалом тютюнова промисловість України значною мірою залежить від іноземних фірм з виробництва тютюну. З їхнім приходом обіги промисловості виросли в два рази: 1996 р. виробництво цигарок становили 206 млрд.шт., а 2006 р. – 413 млрд.шт. Зараз підприємства з іноземними інвестиціями виробляють 99,7% тютюнової продукції в Україні [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Характеристика виробництва та реалізації алкогольних напоїв та тютюнових виробів в Україні необхідна в процесі розробки ефективних заходів протидіючого та конверсійного маркетингу підприємств, що виробляють та продають ці товари.

Список літератури:

1. Кто не курит, тот не пьет шампанского [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http:9tv.co.it
2. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19.12.1995 р. № 481/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995 р. – № 46. – Ст. 345.
3. Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 22.09.2005 р. № 2899-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 565.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/
5. Україна 2013 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 128 с.

Каташинская М.О.
Одесский национальный политехнический университет

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОИЗВОДСТВА И РЕАЛИЗАЦИИ АЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ И ТАБАЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье представлена характеристика производства и реализации товаров иррационального спроса, социально опасных и вредных – алкогольных напитков и табачных изделий – для получения базы для разработки мероприятий противодействующего и конверсионного маркетинга предприятий, производящих и продающих эти товары. Даны определения алкогольных напитков, табачных изделий. Проанализирована динамика производства и продаж алкогольных напитков и табачных изделий. Проанализированы индексы физического объема товарооборота алкогольных напитков и табачных изделий в Украине. Кратко проанализирован рынок алкогольных напитков и табачных изделий в Украине.
Ключевые слова: алкогольные напитки, табачные изделия, товары иррационального спроса, производство и реализация алкогольных напитков и табачных изделий.

Katashinskaya M.O.
Odessa National Polytechnic University

FEATURE PRODUCTION AND REALIZATION ALCOHOLIC DRINK AND TOBACCO PRODUCT IN UKRAINE

Summary
In article is presented feature production and realization goods surd demand, social dangerous and bad – an alcoholic drink and tobacco product – for reception of the base for development action counteracting and conversion marketing enterprise, producing and selling these goods. These definitions of alcoholic beverages, tobacco. The dynamics of the production and sale of alcoholic beverages and tobacco products. Analyzed volume index of turnover of alcoholic beverages and tobacco products in Ukraine. Briefly analyzed the market of alcoholic beverages and tobacco products in Ukraine.
Keywords: alcoholic drink, tobacco products, goods of the surd demand, production and realization alcoholic drink and tobacco product.

УДК 330.1.

УПРАВЛІННЯ ВАРТІСТЮ КОМПАНІЙ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Коваль І.Ф.
Академія фінансового управління

У ході управління вартістю компанії необхідно правильно оцінити передумови її подальшого розвитку. І в процесі такого прогнозування на перший план часто висувається завдання не безумовного зростання вартості компанії, скільки збереження досягнутих фінансових позицій. Щоб компенсувати будь-які вартісні втрати, прибуток компанії в процентному вираженні повинен бути вище понесених нею збитків. Компаніям, що бажають запровадити у себе систему управління, орієнтовану на вартість, можна запропонувати кілька методик. Деякі з них спираються головним чином на розмір створеної вартості на окремих етапах виробничого циклу/надання послуг, інші носять більш масштабний характер – вони охоплюють стратегію, фінанси і організаційну структуру бізнесу.
Ключові слова: управління вартістю компанії, фінансова криза, оцінка вартості компанії, ринкова вартість, методи оцінки вартості компаній.

Постановка проблеми. Концепція управління вартістю компанії (Value-Based Management, VBM) – це побудова системи оцінки результатів діяльності на основі вартості і вибудовування за ним інтегрованих показників важелів управління. VBM орієнтує топ-менеджмент на максимізацію ринкової вартості підприємства. Вартість підприємства визначається її дисконтованими майбутніми вільними грошовими потоками. Принциповою відмінністю порівняно з класичною концепцією управління є орієнтація на вартість підприємства, а не на поточний прибуток. Згідно концепції VBM, класичні бухгалтерські критерії оцінки діяльності компанії неефективні. До основних обмеженням традиційної фінансової звітності відносяться:

- Орієнтація на минуле, а не на майбутнє;
- Не дозволяє оцінити стійкість фінансових результатів;
- Не показує, що відбувається з вартістю підприємства.

Концепція управління вартістю (Value Based Management, (VBM)) являє собою одну з новітніх технологій управління вартістю компанії, успішно застосовувану і розроблену за кордоном. Розвиток

© Коваль І.Ф., 2014

ринкової економіки, ускладнення організаційної структури і зростання більшості українських компаній, підвищений рівень невизначеності, потреба в ефективних інструментах для подолання кризових явищ зумовили необхідність розробки даної проблеми та адаптації технології управління вартістю до українських умов. На жаль, до теперішнього моменту у вітчизняній літературі розглядаються лише теоретичні основи концепції управління вартістю. Вітчизняні автори не пропонують чітких рекомендацій і конкретних інструментів для впровадження та використання технології VBM для цілей управління компанією, в тому числі для цілей антикризового управління.

Світова фінансова криза наочно продемонструвала, що орієнтація виключно на фінансовий результат у вигляді чистого прибутку не може достовірно відображати стан справ в компанії, ступінь ефективності її діяльності та рівень конкурентоспроможності. Необхідний критерій іншого роду, що не залежить від короткострокового коливання процентних ставок, рівнів валют і захищений від фальсифікацій і маніпуляцій як з боку самої компанії і її керівників, так і з боку зовнішніх користувачів: фінансових аналітиків, конкурентів і т.д. Таким показником може виступати внутрішня вартість компанії, максимізація якої стає головною цільовою установкою її діяльності. Однак одного визнання вартості компанії головним орієнтиром мало, необхідний алгоритм, ясний і послідовний механізм впровадження, який зробить процес управління зручним і ефективним для керівників усіх рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження оцінки вартості підприємства зробили Н. Грицина, А. Грязнова, Р. Ібрагімов, С. Валдайцев, О. Мендрул, О. Мних, І. Ніконова, В. Осипов та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Концепція управління вартістю компанії припускає, що топ-менеджмент фірми приймає лише ті управлінські рішення, які сприяють не тільки посиленню поточної бізнес-моделі підприємства, а спрямовані на її сталий розвиток. Існує прямий взаємозв'язок між вартістю компанії та її бізнес-моделлю, оскільки залежно від використовуваної бізнес-моделі або використовуваних бізнес-моделей безпосередньо залежить те, якими будуть майбутні вільні грошові потоки компанії.

Згідно з оцінкою ринкової вартості підприємства методом дисконтування грошових потоків, вартість підприємства складається з дисконтованих прогнозованих вільних грошових потоків і приведеної залишкової вартості бізнесу. Залишкова вартість бізнесу, як правило, становить 50% і більше поточної вартості підприємства. Таким чином, «управління вартістю – це управління майбутнім».

Фінансова модель передбачає визнання важливості обліку та аналізу впливу наступних ключових показників в процесі прийняття будь-яких управлінських рішень:

1) Величин очікуваних грошових потоків, які будуть згенеровані наявними та майбутніми активами фірми;

2) Часу виникнення цих потоків;

3) Рівня ризику, притаманного інвестиціям даної компанії, що забезпечують створення цих потоків.

В даний час не тільки відносно молоді, але і давно працюють традиційні консалтингові компанії, такі як McKinsey & Co., Boston Consulting Group (BCG), Booz & Co., AT Kearney, пропонують широкий спектр послуг в галузі управління вартістю, включаючи в ряді випадків свої власні моделі VBM.

Мета статті. Головною метою даної роботи є ознайомлення з теоретичними і практичних аспектами управління вартістю компаній.

Виклад основного матеріалу. Концепція вартості базується на наступних принципах:

1) Найбільш прийнятний показник, що дозволяє адекватно оцінити діяльність компанії – це потік грошових коштів, генерований компанією.

2) Нові капітальні вкладення компанії повинні здійснюватися тільки за умови, що вони створюють нову вартість. При цьому, створюють вартість нові інвестиції тільки тоді, коли рентабельність цих вкладень вище витрат на залучені капіталу.

3) В умовах, що змінюють навколишнє економічне середовище поєднання активів компанії (її інвестиційний портфель) так само повинно змінюватися з метою забезпечення максимального росту вартості компанії.

Оцінка, як процес визначення вартості компанії, на той чи інший об'єкт відома давно, але в більшості випадків вона розглядається у відриві від цілей і завдань управління компанією. Однією з головних задач і прерогатив управління є збільшення вартості компанії. Звідси розробка ефективної системи управління вартістю для конкретного бізнесу є базовою парадигмою його розвитку.

Відомі і використовувані в діловому світі концепції та моделі управління можна поділити на дві великі групи: балансові (або бухгалтерські) і вартісні (або ринкові). Бухгалтерські концепції та моделі управління орієнтують менеджерів, головним чином, на отримання максимальної величини прибутку, часто на шкоду досягненню інших важливих результатів. Зростання прибутку не завжди дає компанії можливості забезпечити конкурентні переваги в довгостроковій перспективі, крім того, ґрунтується на бухгалтерських показниках, що не дозволяють врахувати індивідуальні вартісні характеристики компанії і мають ретроспективний характер, тобто відображають минуле, а не майбутнє. Балансові (бухгалтерські) моделі управління, незважаючи на свою простоту і «зрозумілість», не здатні відповісти на питання акціонерів щодо майбутнього підприємства: як довго збереже свої конкурентні позиції на ринку; наскільки інвестиційно привабливим буде в найближчому майбутньому.

Подолати ці недоліки дозволяють економічні (ринкові) концепції та моделі управління бізнесом. Вони орієнтовані, насамперед, на максимізацію вартості підприємства. У цьому постає необхідність визначити поняття вартості підприємства, яке має багато різних значень. Наведемо найчастіші поняття в теорії та практиці оцінки вартості.

Домінуючим поняттям є ринкова вартість, оскільки вона дозволяє визначити справедливу ціну оцінюваного об'єкта при здійсненні угоди. Під ринковою вартістю об'єкта оцінки розуміється найбільш ймовірна ціна, по якій даний об'єкт може бути відчужений на відкритому ринку в умовах конкуренції, коли сторони угоди діють розумно, розташовуючи всією необхідною інформацією, а на величині ціни угоди не відбиваються які-небудь надзвичайні обставини. Під якими розуміється:

– одна зі сторін угоди не зобов'язана відчужувати об'єкт оцінки, а інша сторона не зобов'язана приймати виконання;

– сторони угоди добре інформовані про предмет угоди і діють у своїх інтересах;

– об'єкт оцінки представлений на відкритому ринку, типовому для аналогічних об'єктів оцінки;

– ціна угоди являє собою розумну винагороду за об'єкт оцінки і примусу до здійснення угоди щодо сторін угоди з чийого б то не було боку;

– платіж за об'єкт оцінки виражений у грошовій формі.

Інвестиційна вартість – вартість, визначена з урахуванням конкретних умов, вимог та мети інвестування в об'єкт оцінки.

Балансова вартість – вартість витрат на будівництво або придбання об'єкта власності. Буває первісної (відбивається в бухгалтерських документах на момент введення об'єкта в експлуатацію) і відновної (вартість відтворення раніше створених основних засобів у сучасних умовах).

Вартість для цілей оподаткування – це вартість, величина якої визначається за встановленою державними органами методиці.

Ліквідаційна вартість – вартість, яка може бути отримана за умови продажу об'єкта оцінки у строк, що є значно коротшим від строку експозиції подібного майна, протягом якого воно може бути продане за ціною, яка дорівнює ринковій вартості.

Страхова вартість – вартість власності, що визначається положеннями страхового контракту або полісу.

Вартість заміщення – вартість близького аналога оцінюваного об'єкта.

Таким чином, вартість – еквівалент цінності об'єкта оцінки, виражений у ймовірній сумі грошей.

Для того щоб визначити ринкову вартість підприємства (бізнесу), оцінювач використовує три основних підходи до оцінки: ринковий, витратний і дохідний. У висновку оцінювач проводить зважування по різних факторів показників вартості, отриманих кожним з цих підходів, і виводить остаточну ринкову вартість оцінюваного підприємства.

Вартість підприємства ринковим підходом визначається на основі аналізу продажів дрібних (міноритарних) пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, аналогічних оцінюваної компанії, чиї акції котируються на фондових біржах. Даний підхід доки не отримав широкого застосування в Україні через нерозвиненість внутрішнього фондового ринку.

Витратний підхід в оцінці бізнесу виходить із принципу: скільки потрібно затратити грошей на створення підприємства, аналогічного оцінюваному? Вартість активів і зобов'язань оцінюваної компанії коригується до ринкової вартості, і різниця між активами і пасивами відображає ринкову вартість підприємства на основі витратного підходу. Вартість підприємства ринковим підходом визначається на основі аналізу продажів дрібних (міноритарних) пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, аналогічних оцінюваної компанії, чиї акції котируються на фондових біржах. Даний підхід поки не отримав широкого застосування в Україні з – за нерозвиненості внутрішнього фондового ринку.

Якщо ваша мета і ціль вашого підприємства – заробити гроші, то найбільший інтерес для вас буде представити оцінку бізнесу, виконану доходним підходом. В основі дохідного підходу до оцінки бізнесу лежить простий принцип раціональний інвестор не заплатить за бізнес більше, ніж розмір доходу (грошовий потік, прибуток, інші форми матеріальної і нематеріальної вигоди), який принесе йому даний бізнес в майбутньому.

Дохідний підхід дозволяє зіставити сьогоднішні витрати інвестора (власників компанії) з майбутніми доходами з урахуванням часу надходження доходів та факторів ризику, характерних для аналізованого бізнесу. Саме оцінка бізнесу на основі дохідного підходу, вироблена грамотними економістами, використовується при управлінні компанією. Оцінюючи бізнес дохідним підходом, оцінювач аналізує результати минулої діяльності, становить модель грошового потоку підприємства, прогнозує майбутні показники діяльності підприємства, тобто фактично становить докладний бізнес – план. Саме робота, виконана оцінювачами в ході оцінки бізнесу даними підходом, і безпосередньо результати цієї роботи дають можливість керівникам підприємств виявляти проблеми, які гальмують розвиток бізнесу, а значить, і зростання вартості компанії, приймати рішення, що збільшують вартість компанії як в короткострокових, так верб довгострокових періодах. Так, наприклад, динаміка вартості підприємства, його підрозділів, філій, дочірніх компаній за кілька періодів (місяців, кварталів, років) може служити оцінкою ефективності роботи керівників різних рівнів. Крім того, не може бути більш кращою рекомендацією для компанії при переговорах з потенційним інвестором, а також при випуску різних цінних паперів, ніж стабільне зростання вартості компанії протягом декількох років.

Уміння керувати вартістю компанії дозволяє приймати більш успішні управлінські рішення, найбільш ефективно перерозподіляти грошові потоки. Оцінка та управління вартістю є одними з найважливіших інструментів ефективного ведення бізнесу та незамінні при прийнятті рішень про придбання або реалізації активів.

Слід визначити, що управління вартістю компанії – це система методів впливу на внутрішні чинники компанії і опосередковано на фактори зовнішнього середовища з метою забезпечення його динамічного розвитку, підвищення стійкості в зовнішньому середовищі, інвестиційної привабливості за допомогою досягнення росту його вартості.

Завдання управління вартістю, як базового методу забезпечення стратегічної конкурентоспроможності бізнесу, можна звести до наступного:

1) базової метою управління діяльністю підприємства на всіх рівнях його функціонування є підвищення вартості в інтересах власників та інших зацікавлених осіб;

2) ключовим джерелом вартості є грошовий потік підприємства, який може генерувати сьогодні і зможе генерувати в майбутньому;

3) приріст вартості компанії та кожного її окремо взятого підрозділу є найважливішим критерієм ефективності керівництва на всіх рівнях.

Зіставлення результатів оцінки вартості підприємства різними підходами може наштовхнути на певні висновки. Так, якщо трапиться, що оцінка бізнесу дохідним підходом виявиться нижче оцінки витратним підходом, то це означатиме, що власнику вигідніше розпродати таке підприємство по окремих активам (реструктуризація або ліквідація), ніж зберегти його в якості діючого підприємства. Очевидно, що в даному випадку команда керуючих не справляється зі своїми функціями, і акціонери на загальних зборах з усіма підставами можуть ставити питання про заміну керуючих. Порівнюючи результати оцінок по доходному і ринковому підходам, можна зробити висновок про те, наскільки адекватно фондовий ринок оцінює цінні папери компанії, і про причини, що породжують невідповідність. Крім того, дане порівняння дозволяє визначити найбільш вдалий момент для випуску цінних паперів.

Управління вартістю – це інтегруючий процес, спрямований на якісне поліпшення стратегічних і оперативних рішень на всіх рівнях організації за рахунок концентрації загальних зусиль на ключових факторах вартості. Але управління вартістю не повинно зводитися до методології вартісної оцінки. Його головне завдання – намітити цілі і шляхи змі-

ни корпоративної культури. Менеджера, орієнтованого на вартість, тонкощі організаційної поведінки турбують не в меншій мірі, ніж використання вартості як критерій ефективності та інструменту для прийняття рішень.

При добре налагодженому управлінні вартістю управлінські процеси, такі як планування і оцінка результатів діяльності, забезпечують тих, хто приймає рішення на різних рівнях організації, вірною інформацією і необхідними стимулами для створення нової вартості.

Висновки: В умовах ринкової економіки підприємства не тільки здійснюють виробничий процес, спрямований на створення нової вартості, але й самі становлять певну вартість і є об'єктами купівлі-продажу, що зумовлює потребу визначення ринкової вартості підприємства і підвищення цієї вартості за допомогою проведення реструктуризації. Методики оцінки вартості підприємства використовуються не ізольовано, вони взаємопов'язані між собою. Для оцінки вартості підприємства використовують декілька підходів. Результати, отримані за допомогою різноманітних підходів узгоджуються. Актуальність управління вартістю підприємства зростає через посилення конкурентної боротьби організацій за капітал інвесторів та акціонерів. Окрім того, необхідність управління вартістю підприємства зумовлена сучасними вимогами до ведення бізнесу, які висуваються до топ-менеджерів підприємств. В цьому контексті особливої ваги набуває концепція в рамках нової управлінської парадигми, яка отримала назву вартісно-орієнтоване управління – VBM (Value Based Management). VBM дозволяє фінансовим менеджерам здійснювати планування, моніторинг та управління діяльністю підприємств, забезпечуючи підвищення акціонерної вартості

Список літератури:

1. Запорожский А.И. Управление стоимостью компании и стратегический анализ на основе модели Modified Cash Value Added (MCVA) // Корпоративные финансы, 2007. 141. – С. 78-110.
2. Теплова Т.В. Инвестиционные рычаги максимизации стоимости компании. Практика российских предприятий. М.: Вершина, 2007. – 272 с.
3. Степанов Д. Value-Based Management и показатели стоимости // Управление компанией, 2008. – С. 60-65.
4. Стоимость компаний: оценка и управление. 3-е изд., перераб.и доп. / Коупленд Т. [и др.] М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 576 с.
5. Макаренков Ф., Дэмшин В. Концепция управления стоимостью предприятия // Управление компанией. 2001. – С. 19-23.

Коваль И.Ф.
Академия финансового управления

УПРАВЛЕНИЕ СТОИМОСТЬЮ КОМПАНИЙ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Аннотация
В ходе управления стоимостью компании необходимо правильно оценить предпосылки дальнейшего развития. И в процессе такого прогнозирования на первый план часто выдвигается задача не безусловного роста стоимости компании, сколько сохранение достигнутых финансовых позиций. Чтобы компенсировать любые стоимостные потери, прибыль компании в процентном выражении должна быть выше понесенных ею убытков. Компаниям, желающим внедрить у себя систему управления, ориентированную на стоимость, можно предложить несколько методик. Некоторые из них опираются главным образом на размер созданной стоимости на отдельных этапах производственного цикла/предоставления услуг, другие носят более масштабный характер – они охватывают стратегию, финансы и организационную структуру бизнеса.
Ключевые слова: управление стоимостью компании, финансовый кризис, оценка стоимости компании, рыночная стоимость, методы оценки стоимости компаний.

Koval I.F.
Academy of Financial Management

COST MANAGEMENT COMPANIES, DEVELOPMENT PROSPECTS IN UKRAINE

Summary
During the value management company must properly assess the preconditions for further development. And in the process of this prediction to the fore often made the task is not an unconditional increase in the value of the company as ensuring sustainability of financial position. To compensate for any monetary losses, the company's profit percentage should be higher than incurred losses. Companies wishing to implement a management system focused on the cost, you can offer several methods. Some of them rely mainly on the size of the created value at different stages of the production cycle/services, others are more ambitious – they cover the strategy, Finance and organizational structure of the business.
Keywords: value-based management, the financial crisis, valuation, market value, methods of valuation.

УДК 330.123.6:330.55

РОЛЬ СФЕРИ ПОСЛУГ У ФОРМУВАННІ ВВП

Конах С.С.
Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України

У статті розглянуто значення сфери послуг для розвитку економіки країни, зокрема у контексті її внеску у формування ВВП. Розглянуто чинники трансформації сфери послуг у постіндустріальній економіці. Визначено сучасні тенденції динаміки структури сфери послуг в Україні. Обґрунтовано необхідність удосконалення державної політики щодо активізації розвитку сфери послуг та вироблення ефективного практичного інструментарію залучення її потенціалу для переходу економіки до моделі зростання.

Ключові слова: сфера послуг, експорт послуг, постіндустріальна економіка, структура ВВП, частка послуг у ВВП.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть розвиток світового господарства характеризується домінуванням сфери послуг як однієї з перспективних галузей економіки, про що свідчить зростання її частки у структурі ВВП багатьох країн світу. Для промислово розвинених країн середньорічні темпи приросту ВВП у сфері послуг випереджають темпи приросту ВВП у виробництві товарів (біля 2,5%). Крім того, у сфері послуг зайнято більше половини працездатного населення світу, зокрема у Німеччині та Італії у цій сфері зайнято біля 40% робочої сили, у Нідерландах – майже 50, а у США – більше 70%. У світовій економіці також спостерігається постійне збільшення обсягів експорту-імпорту послуг, що обумовлено глобалізаційними тенденціями.

У багатьох країнах світу спостерігається зростання попиту на послуги внаслідок підвищення життєвого рівня населення. Поряд з цим, з ускладненням виробництва товарів та посиленням конкуренції, зростає попит на послуги у сфері розподілу товарів (транспортні, фрахтові, страхові, банківські, послуги зв'язку), на виробничі (монтаж, інжиніринг, лізинг), післяпродажні (кредит, обслуговування, ремонт) та послуги з просування товару (маркетингові дослідження, управлінський консалтинг), що обумовлює зростання ролі сфери послуг у розвитку економічних систем в цілому. У зв'язку з цим, набуває особливої актуальності визначення необхідних кількісних та якісних змін сформованої структури сфери послуг в Україні з метою використання її потенціалу для економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера послуг є предметом досліджень багатьох українських та зарубіжних вчених, зважаючи на важливість та перспективність її ролі у розвитку економіки. Ряд вчених визначають актуальність розвитку сфери послуг виходячи з теорії постіндустріального суспільства базуючись на працях Д. Белла, Дж. Гелбрейта, В. Іноземцева, М. Кастельса, У. Ростоу та ін. Проблемам забезпечення соціальних стандартів надання послуг та їх ролі у відтворенні людського капіталу присвячено праці Е. Аткінсона, Д. Богині, О. Грішнової, Т. Заяць, В. Куценко, Е. Лібанової, В. Новікова, Л. Якобсона та ін. Окремими дослідниками, серед яких А. Мельник, О. Черниш, Л. Хорєва, В. Шопенко та ін., акцентовано увагу на методах та механізмах державного управління сферою послуг. Ряд досліджень та публікацій присвячено зовнішньоекономічній діяльності у функціонуванні сфери послуг та дослідженню міжнародного ринку послуг, серед них праці таких вчених, як: А. Румянцев, Ю. Коваленко, І. Дахно, Т. Циганкова, Т. Кальченко, А. Михайлушкин та ін. Однак, незважаючи на різноманіття та масштабність зазначених досліджень, особливої уваги та науково-го обґрунтування потребують питання, пов'язані з державним регулюванням розвитку сфери послуг у контексті забезпечення економічного зростання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Удосконалення державної політики щодо активізації розвитку сфери послуг з урахуванням існуючого потенціалу потребує доповнення існуючих здобутків у розробці проблеми формування раціональної структури ВВП, які до сьогодні в Україні не дозволили виробити ефективного практичного інструментарію залучення потенціалу сфери послуг для переходу економіки до моделі зростання.

Метою статті є визначення ролі сфери послуг у формуванні ВВП країни та формування пропозицій щодо оцінювання її внеску у забезпечення його зростання.

Виклад основного матеріалу. Збільшення ролі сфери послуг у світовій економіці свідчить про те, що вона є однією з найперспективніших галузей економіки, що швидко розвивається. Однак, в Україні спостерігається загострення проблеми недооцінювання важливості сфери послуг як для розвитку економіки, так і для соціально-економічного добробуту суспільства в цілому.

Дослідження з даної проблематики повинні базуватися на поєднанні:

– концептуальних засад теорії постіндустріального суспільства (Д. Белл, А. Турен та ін.), згідно якої індустріальне суспільство переростає у постіндустріальне суспільство, яке характеризується домінуванням сфери послуг, що пов'язано з радикальним прискоренням технічного прогресу, зниженням ролі матеріального виробництва, розвитком інформаційного сектора, зміною мотивів й характеру людської діяльності, появою нових типів виробничих ресурсів, істотною модифікацією соціальної структури суспільства в цілому;

– парадигми обов'язкової зміни співвідношення секторів виробництва у напрямі посиленні ролі економіки послуг, формування наукового знання як самостійного елемента виробничих ресурсів;

– наукової традиції провідної ролі матеріального виробництва у економічному зростанні з урахуванням посткризових тенденцій світогосподарського розвитку.

Зокрема Д. Белл вважав, що оскільки постіндустріальне суспільство засноване на послугах, воно є грою між людьми й головне значення мають уже не мускульна сила і не енергія, а інформація. Основною діючою особою стає професіонал, тому що його досвід і знання дозволяють йому відповідати усім вимогам постіндустріального суспільства. Якщо індустріальне суспільство визначається через кількість товарів, що позначає рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, вимірюється послугами – охороною здоров'я, відпочинком і

© Конах С.С., 2014

культурою [1, с. 173]. Крім того, постіндустріальне суспільство він розглядає як суспільство знання в двоякому сенсі: по-перше, джерелом інновацій все більшою мірою стають дослідження і розробки; по-друге, прогрес суспільства, вимірюваний зростаючою часткою ВВП і зростаючою частиною зайнятої робочої сили, все більше визначається успіхами у сфері знання» [1, с. 290]. Таким чином, головною ознакою постіндустріального суспільства визначено зростаючу роль інформації та знань у процесі виробництва. А вітчизняними вченими визначено, що перехід від одного технологічного способу виробництва до другого пов'язаний з глибокими структурними змінами в економіці, у результаті на кожній стадії суспільного розвитку домінує певний сектор: доіндустріальне суспільство – сільське господарство; індустріальне – промисловість; постіндустріальне – сфера послуг [6].

В умовах трансформації економіки від індустріальної стадії розвитку до постіндустріальної, що супроводжується експансією послуг, сфера послуг перетворюється на важливе джерело зростання ВВП і є головним об'єктом для працевлаштування населення. При цьому науковці виокремлюють такі основні глобальні тенденції [7]:

– підвищення значимості нематеріальних форм виробництва, що приводить до якісних змін асортименту послуг;

– зміна ролі традиційних послуг (торгівлі, транспорту) як елементів обслуговуючої інфраструктури;

– розвиток телекомунікацій, фінансової сфери та комплексу наукомістких ділових послуг як вагомого чинника конкурентоспроможності;

– різке збільшення ролі соціальних послуг у забезпеченні економічного зростання;

– розвиток економіки послуг в інтеграції з матеріальним виробництвом.

До причин зростання ролі послуг для розвитку економіки переважно включають: підвищення ефективності сільського господарства і промисловості, що вивільняє робочу силу для зайнятості в сфері послуг; використання країнами відносних переваг у міжнародній торгівлі; спад частки інвестицій у ВВП у високорозвинених країнах і збільшення цієї частки у ВВП у країнах з низьким рівнем економічного розвитку; зростання доходів у населення; урбанізація; демографічні зміни; пожвавлення міжнародної торгівлі; зростання послуг, пов'язаних з виробництвом [2, с. 257].

Виходячи з причин зростання ролі послуг серед чинників, які визначають динаміку структури сфери послуг на довготривалу перспективу, слід виокремити такі: науково-технічний прогрес, здобутки якого формують нові види послуг, стимулюють структурно-технологічну модернізацію матеріального виробництва, й, відповідно сфери послуг; урбанізація, що породжує додаткові потреби в послугах, насамперед побутових і соціальних; масова автомобілізація та комп'ютеризація, що сформували відповідний сектор економіки послуг; збільшення витрат на послуги, пов'язані з освітою, охороною здоров'я, соціальним обслуговуванням; висока прибутковість окремих видів послуг, що сприяє швидкій окупності і покращенню ресурсного забезпечення їх розвитку.

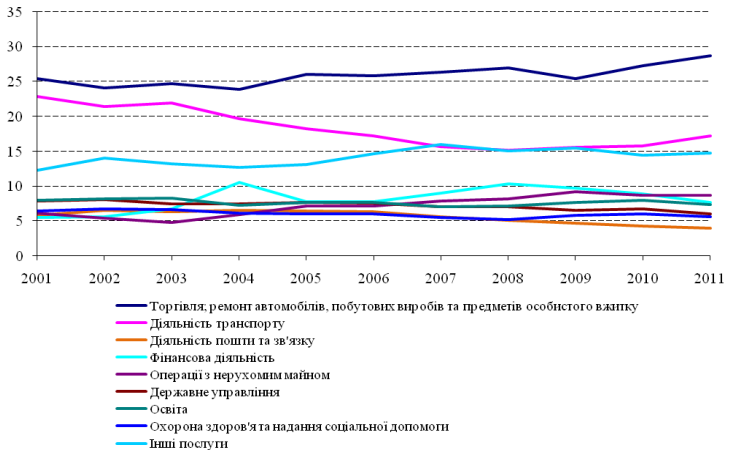

Рис. 1. Динаміка структури випуску послуг, %

Джерело: розроблено автором за даними [5]

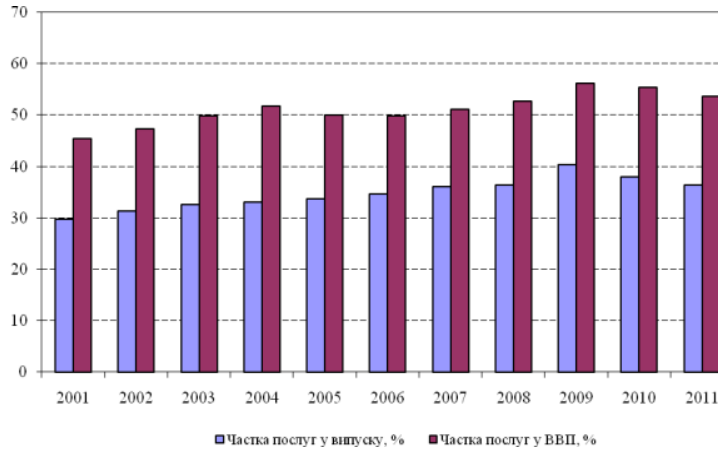

Рис. 2. Динаміка частки послуг у випуску та у ВВП за 2001-2011 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [5]

У західних країнах послуги переважно враховуються в складі ВВП і становлять один з головних пріоритетів державної економічної політики. В Україні ж тільки незначна частина послуг в галузях будівництва, транспорту, зв'язку, у сфері обслуговування матеріального виробництва включалася до складу ВВП [3, с. 18; 4]. На противагу матеріальному, виробництво послуг (житлове і комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, освіта, фізкультура і спорт, культура і мистецтво, наука та ін.) не враховувалося в сукупному суспільному продукті і національному доході країни. Фінансування окремих галузей сфери послуг здійснювалося з державного бюджету, причому як правило, за залишковим принципом ознакою. Ринок послуг було цілком монополізовано державою, а надання багатьох їх видів населенню не вважалося престижним, тому заробітна плата працівників була нижчою, ніж у провідних галузях народного господарства й кращі фахівці, як правило, у ній не затримувалися. На початку XXI ст. на ринку послуг продовжують домінувати підприємства державної, комунальної форм власності, що надають оздоровчі, освітні, житлово-комунальні послуги тощо. Однак, у країнах з розвинутою ринковою системою господарювання основою ринку послуг є малі підприємства, засновані на приватній власності.

Сьогодні в Україні сфера послуг є сектором економіки, який в умовах структурної кризи нарощує обсяги виробництва, що вчені пояснюють: скороченням державного фінансування, переходом надання послуг на платну основу, появою багатьох нових видів послуг (фінансово-кредитних і консалтингових, аудиторських, брокерських, трастових та ін.); привабливістю ринкуи послуг для

підприємців тому, оскільки надання окремих видів послуг практично не потребують значного стартового капіталу; посиленням конкуренції між підприємствами сфери послуг.

Проаналізувавши динаміку структури випуску послуг в Україні протягом 2001-2011 рр. (рис. 1), можемо побачити, що більш показовими щодо її змін є такі види послуг як: «торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку»; «діяльність транспорту»; «фінансова діяльність».

Частка такого виду послуг, як «торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку» у загальному обсязі випуску сфери послуг в період 2001-2004 рр. поступово зменшувалася від 25,4 до 23,8%, а протягом 2005-2011 рр. спостерігається її поступове зростання з 25,8% у 2005 р. до 28,7% у 2011.

Аналогічні тенденції у досліджуваному періоді властива і для «діяльності транспорту». Однак, її скорочення відбулося у 2001-2008 рр. з 22,8 до 15,2%, а зростати вона почала тільки у 2009 р. і поступово зросла до 17,2% у 2011.

Частка фінансової діяльності в період 2001-2008 рр. поступово збільшувалася, і становила від 5,5 до 10,4%, а в період 2009-2011 рр. мала тенденцію поступового зменшення і становила від 9,7 до 7,6%.

Також, аналіз динаміки частки послуг у випуску та у ВВП (рис. 2) показав, що в період 2001-2009 рр. в частка послуг у випуску поступово зростала, та становила від 29,7 до 40,4%. В період 2010-2011 рр. частка послуг у випуску поступово зменшувалася від 38,0 до 36,4%.

Крім того, частка послуг у ВВП, в період 2001–2004 рр. поступово зростала на 1,8–2,5% щорічно і становила від 45,4 до 51,7%. Після незначного спаду у 2005р. до 50%, в період 2005–2009 рр. знову мала тенденцію поступового зростання (в межах 1,3–3,4% щорічно) і у 2009 р. досягла 56,1%. Однак у період 2010-2011 рр. частка послуг у ВВП поступово зменшилася до 53,7%.

Таким чином, спостерігається поступове зростання динаміки сфери послуг у випуску та у ВВП, що є позитивним для економіки країни, оскільки її розвиток відбувається на основі залучення все більшої кількості підприємців та створення нових робочих місць. Крім того, розвиток окремих видів діяльності з надання послуг не потребує вкладення значних фінансових ресурсів виходячи з порівняно швидкого терміну їх окупності.

Висновки і пропозиції. Світовий досвід показує, що діяльність у сфері послуг може забезпечити підвищення ефективності функціонування національної економіки. Сучасні тенденції її розвитку супроводжуються підвищенням добробуту та зміною структури, що характеризуються зростанням значення послуг як в системі потреб людини, так і в структурі економіки України. Однак, сфера послуг в Україні, яка до сьогодні перебуває у стані становлення, формує значну частку ВВП та забезпечує робочі місця значній частині населення.

Таким чином, роль сфери послуг в сучасній економіці пов'язана з можливістю використання її потенціалу для подальшого економічного зростання, тому, крім поглиблення теоретико-методологічних засад щодо внеску сфери послуг у формування ВВП, дослідження перспектив її розвитку має передбачати й розробку практичних рекомендацій стосовно структурної трансформації та пропозицій з удосконалення державного регулювання сфери послуг.

Список літератури:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. В. Л. Иноземцев. – 2-ое изд., испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
2. Мальська М. Теоретико-методологічні засади оцінки місця і ролі сфери послуг у системі національної економіки країни / М. Мальська // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2011. – Вип. 28. – С. 253–261.
3. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг : [навчальний посібник] / О. Б. Моргулець. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 384 с.
4. Моргулець О. Б. Сфера послуг України: реалії сьогодення / О. Б. Моргулець, Л. М. Клеща // Вісник КНУТД, 2009. – № 3. – С. 154–159.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/
6. Чухно А. Постиндустриальная экономика: теория, практика и их значение для Украины / А. Чухно // Экономика Украины. – 2005. – № 11. – С. 48–55.
7. Янковська Л. А. Стратегічні пріоритети розвитку сфери послуг України на засадах постіндустріальної економіки [Електронний ресурс] / Л. А. Янковська // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1775

Конах С.С.
Институт экономики и прогнозирования
Национальной академии наук Украины

РОЛЬ СФЕРЫ УСЛУГ В ФОРМИРОВАНИИ ВВП

Аннотация
В статье рассмотрено значение сферы услуг для развития экономики страны, в частности в контексте ее вклада в формирование ВВП. Рассмотрены факторы трансформации сферы услуг в постиндустриальной экономике. Определены современные тенденции динамики структуры сферы услуг в Украине. Обоснована необходимость совершенствования государственной политики по активизации развития сферы услуг и выработки эффективного практического инструментария привлечения ее потенциала для перехода экономики к модели роста.

Ключевые слова: сфера услуг, экспорт услуг, постиндустриальная экономика, структура ВВП, доля услуг в ВВП.

Konakh S.S.
Institute of Economics and Forecasting
National Academy of Sciences of Ukraine

THE ROLE OF THE SERVICE INDUSTRIES IN FORMATION OF GDP

Summary
In this article value of the sphere of services for development of national economy, in particular in the context of its contribution to formation of GDP, are considered. Factors of transformation of a services sector in post-industrial economy are considered. Current trends of dynamics of structure services sector in Ukraine are determined. The necessity of improvement of a state policy for activization development of a services sector and developing of effective practical tools of attraction its potential for economy transition to growth model is proved.
Keywords: the sphere of services, exports of services, postindustrial economy, the structure of GDP, the share of services in GDP.

УДК 65:658.3.07

НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛУ В КОНТЕКСТІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Красношапка В.В., Коваленко А.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Досліджуються базові підходи до навчання та розвитку персоналу на підприємствах України. В роботі порівнюються витрати керівника на вдосконалення професійних вмінь співробітників на закордонних підприємствах та в Україні. Також в статті досліджується взаємозалежність конкурентоспроможності підприємства від якості навчання та розвитку персоналу. Наводиться приклад організації безперервного навчання та розвитку персоналу на АО «НКМЗ». Пропонуються рекомендації щодо удосконалення системи розвитку персоналу на підприємстві.
Ключові слова: навчання та розвиток персоналу, конкурентоспроможність, ринок праці, управління персоналом.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших чинників успішного економічного розвитку підприємства є висококваліфікований персонал. Найкращим внеском в розвиток своєї фірми з боку керівника була і залишається інвестиція в людський капітал. Це означає, що чим більше буде приділено уваги щодо навчання і розвитку персоналу, тим ефективніше досягатимуться цілі організації і виконуватимуться певні завдання.

Дана проблема є актуальною в Україні, оскільки європейський досвід управління лише набирає своїх обертів. Стосовно навчання і розвитку персоналу можна сказати, що в західноєвропейських країнах, Америці та Японії даний підхід практикується з другої половини XX ст. Провідні зарубіжні підприємства витрачають на професійне навчання і підготовку кадрів на виробництві – від 2 до 10% фонду оплати праці. Періодичність професійного навчання працівників у розвинених країнах складає не більше 3-х років. Що ж стосується України, то існують певні проблеми стосовно виділення коштів на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів. Це зумовлено багатьма факторами, одними з яких є небажання керівника витрачати кошти на вдосконалення професійних якостей персоналу; невідповідність між отриманими знаннями та посадою працівника, що загалом призводить до неефективності витрачених коштів і т.д.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням щодо навчання і розвитку персоналу займаються вчені не лише в Україні, а й за її межами. Зокрема, можна згадати Амошу О.І., Дроздову А.О., Заклекту О.С, Захарову О.В., Ситник О.Ю. та ін. В своїх роботах дані вчені розглядають нові форми навчання і розвитку персоналу, а також аналізують процес вдосконалення системи навчання та розвитку персоналу на підприємствах України.

Вирішення даної проблеми дозволить використовувати теоретичні напрацювання і рекомендації стосовно витрат на навчання і розвиток персоналу на практиці в українських підприємствах незалежно від форми власності та характеру діяльності, а також удосконалити механізм бюджетування на прикладі зарубіжних розвинених компаній.

Вищезазначені автори розглядають навчання та розвиток персоналу з точки зору теоретичної методології, розробляють нові моделі розвитку персоналу на підприємстві та наводять статистичні дані стосовно витрат керівника на вдосконалення знань співробітників.

Метою статті є дослідження взаємозалежності між навчанням і розвитком персоналу та конкурентоспроможністю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Україна, займаючи 76 місце серед 187 країн за Індексом людського розвитку 2011 р., належить до групи країн із високим рівнем людського розвитку, посідаючи 82 місце серед 142 країн за загальним Індексом глобальної конкурентоспроможності 2011–2012 рр. та знаходиться на перехідному етапі від факторо-орієнтованої економіки до економіки, орієнтованої на ефективність. Вища освіта та професійне навчання є складовими дванадцяти засад конкурентоспроможності країн при розрахунку загального індексу конкурентоспроможності. За індикатором «осяжність / розмір навчання штату» Україна займає лише 109 позицію, тоді як в США, Японії і Франції навчання персоналу вважається однією із конкурентних переваг [2].

© Красношапка В.В., Коваленко А.О., 2014

На даний час в Україні спостерігається відставання якості робочої сили від потреб економіки, лише 9% облікової кількості штатних працівників (або 1 млн. осіб) охоплено системою професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Періодичність підвищення кваліфікаційного рівня персоналу становить у середньому 11 років, в той час як у країнах Євросоюзу – близько 5 років. Дослідження витрат на робочу силу, яке здійснювалось Державним комітетом статистики України, свідчить, що витрати українських підприємств на професійне навчання працівників у середньому складають 0,2% від загальних витрат на робочу силу, в той час, як в країнах Євросоюзу цей показник складає 1% (за 2011 рік) [1]. Отже, в Україні політика ефективного управління кадрами та фінансування їх навчання і розвитку все ще знаходиться у стані впровадження і розвитку.

Що ж стосується приватних підприємств, то можна сказати, що послугою навчання і розвитку можна скористатися у великих корпораціях, де мова йде вже не стільки про примноження матеріального капіталу, скільки про удосконалення інтелектуальної активності кожного працівника, починаючи від виробничої ланки, закінчуючи керівниками вищої ланки управління. Тут мова йде про статус і репутацію окремого підприємства.

Звичайно, методи навчання і розвитку персоналу можуть бути різними. Вони залежать від характеру посади, від ініціативи працівника, від потреб самої організації. В залежності від методу і форми навчання, організація може витратити від нуля до тисячі гривень. Керівник в такому випадку не повинен підраховувати збитки компанії в період навчання, а навпаки – прибутки у разі ефективного навчання персоналу.

Навчання і розвиток кадрів на підприємстві відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки в такому випадку мова йтиме вже не про отриманий прибуток від удосконалення знань працівників, а про репутацію компанії, досвідчений персонал якої надаватиме професійні послуги. Це означає, що керівники повинні слідкувати за відповідністю знань сучасним вимогам ринку не тільки працівників виробничого сектору, а й керівників середніх та вищих ланок управління. Методи, за допомогою яких надаватимуться нові знання можуть бути економними і різноманітними. Наприклад, можна впровадити ротацію кадрів в середині підприємства. Таким чином, працівники виконуватимуть завдання не характерні для звичної роботи і вони змушені будуть виробляти самостійно певні знання для вирішення того чи іншого завдання. Схожим методом навчання і розвитку слугуватимуть певні відрядження, наприклад, в місце знаходження філіалу компанії. Працівник зможе проаналізувати роботу такого ж департаменту чи відділу, виявивши певні недоліки в своїй роботі та викорінити їх, удосконаливши свої вміння.

Беззаперечним є той факт, що процес навчання і розвитку може відбуватися за ініціативою самого працівника. Таким чином, працівник може визначити ряд знань чи вмінь, яких, на його думку, йому бракує і самостійно пройти курси чи тренінги, які покращать його знання в певних питаннях. Задачею керівника в такому випадку буде лише відшкодувати затрати, понесені працівником в період проходження таких курсів. Однак повинна бути певна гарантія того, що цих знань дійсно не вистачало працівнику протягом виконання певних задач і керівник повинен бути впевненим в тому, що його кошти не були марно витраченими. В такому випадку по закінченню курсів або тренінгів працівник може пройти атестаційну оцінку стосовно його здобутих знань на своєму робочому місці. Також протягом подальшої своєї роботи він може бути під пильним наглядом менеджера з персоналу, який дасть остаточну відповідь стосовно того, чи насправді закінчення тих чи інших курсів вдосконалили роботу працівника.

Конкурентоспроможність підприємства на ринку визначається шляхом визначення позицій підприємства у порівнянні з іншими за такими показниками: здатність адаптування до змін; технологія, яка застосовується підприємством; властивості і якість обладнання, яке використовується; знання і практичний досвід персоналу; система управління і комунікацій [5].

Серед даних показників одними з головних є знання і практичний досвід персоналу та система управління і комунікацій. Як було зазначено вище, керівники українських підприємств тільки починають впроваджувати процес розвитку персоналу як важливий аспект діяльності організації та вдосконалення корпоративної культури. Слід зазначити, що висококваліфікований персонал – запорука конкурентоспроможності підприємства на ринку. Для такого підприємства відкриваються широкі можливості в процесі досягнення цілей: примноження прибутків, розширення виробництва, вихід на зарубіжний ринок, монополізація (як позитивне явище на ринку), інвестиції та ін.

Що ж отримує персонал на такому підприємстві? По-перше, досвід роботи, який можна тільки удосконалювати в подальшому. По-друге, конкурентоспроможність на ринку як висококваліфікованого працівника. Звичайно ж, задоволення власних потреб за допомогою високої оплати праці. Вдосконалення власних навичок в процесі проходження курсів підвищення кваліфікації, тренінгів за рахунок підприємства. Стабільність, забезпеченість, співпраця з професійними співробітниками та ін.

В процесі взаємодії конкурентоспроможного підприємства та висококваліфікованого персоналу, підприємство здатне покращувати результати своєї діяльності та ставити перед собою нові цілі, які виконуватимуться вчасно та якісно.

В протилежному випадку, підприємство постає перед загрозою невизнаності іншими компаніями на ринку, зниженням попиту на власну продукцію, зменшенням обсягів інвестицій (якщо такі були), в гіршому випадку – банкрутство. Працівник такого підприємства стає також неконкурентоспроможним на ринку праці, оскільки його знання можуть виявитися застарілими, отриманий досвід не відповідати потребам ринку праці. Тож отримати вакансію в стабільних, прогресуючих підприємствах буде важко.

Керівники підприємства, задля процвітання організації та здобуття кращого місця під сонцем на ринку товарів та послуг, повинні віднайти власний стиль керівництва, або поєднати існуючі. Від стилю керівництва залежать не тільки строки досягнення цілей, а й розвиток самого персоналу (підвищення рівня ініціативності, покращення якості виконуваної роботи і т.д.). Розвиток вдалої системи комунікацій також дає змогу покращити якість виконуваного завдання, оскільки зменшується рівень шуму та скривлення інформації.

Навчання та розвиток персоналу в середині певної компанії повинен мати безперервний та гнучкий характер. Безперервність, в свою чергу, характеризується оновленням інформації, покращенням рівня професіоналізму співробітників, підвищенням конкурентоспроможності працівника. Гнучкість – здатністю компанії адаптуватися до вимог ринку

послуг, здатністю працівника сприймати та продукувати нові знання.

Розглянути систему безперервного навчання та розвитку персоналу можна на прикладі персоналу АО «НКМЗ». Перед керівниками, спеціалістами та персоналом ставляться певні цілі, яких вони повинні досягти в процесі власного розвитку та навчання. Перед керівниками та спеціалістами компанії в процесі оволодіння новою інформацією ставляться такі цілі: вдосконалити знання в області науки та техніки; навчитися вирішувати проблеми, прогнозувати результати, навчитися роботі в команді, ефективному виконанню нових задач; підвищити гнучкість управління і здатність до інновацій; підготувати до просування по кар'єрній драбині.

Цілі, які ставляться перед працівниками – це забезпечення виробництва кваліфікованими кадрами; оволодіння новими професіями у відповідності до потреб виробництва; розширення зони діяльності; забезпечення ефективності праці; мати додаткову можливість професіонального зростання; отримати підвищення кваліфікації, адаптуватися до нової техніки.

У відповідності до цілей, які ставляться перед керівниками та працівниками обираються певні методи реалізації та види навчання. Якщо ми говоримо про керівників та спеціалістів організації, то для їх навчання застосовуються такі методи: професійна та соціально-психологічна адаптація; систематичне самостійне навчання (самонавчання); короткострокове (за необхідністю) навчання на місці праці; участь у техніко-економічних нарадах; участь у балансових комісіях; участь в семінарах стосовно виробничих та економічних питань; навчання плануванню кар'єри; стажування на інших підприємствах; довгострокове періодичне навчання (не рідше 1 разу в 3 роки), удосконалення професійного рівня; післядипломна освіта, освіта в ВНЗ (отримання додаткової спеціальності); навчання в цільовій докторантурі, аспірантурі; тренінги (кейс-стадіз), ротація; консалтинг; навчання резерву.

До методів реалізації навчання працівників відносяться: професійна та соціально-психологічна адаптація, первинне навчання, до якого відносяться підготовка та перепідготовка; розвиток нових здібностей, які підрозділяються на навчання допоміжним професіям та коучинг; підвищення кваліфікації, яка підрозділяється на виробничо-економічні курси, курси адаптації, курси цільового направлення, школи передових методів праці, курси бригадирів, навчання резерву висококваліфікованих працівників [4].

Отже, проаналізувавши систему безперервного навчання на підприємстві АО «НКМЗ» можна зробити висновки, що система безперервного навчання характеризується такими якостями: ціль навчання, строки навчання, методи навчання, отримання нових знань співробітниками, можливість застосування отриманої інформації в процесі вдосконалення виробництва на підприємстві.

Враховуючи зазначені вище аспекти, можна зробити висновки, що конкурентоспроможність підприємства залежить не тільки від якості продукції, технологій, адаптації до зовнішнього середовища, а й від таких факторів як навчання та розвиток персоналу, механізму управління та системи комунікацій.

Висновки. Для досягнення успіху у будь-якій справі потрібно виконувати ряд певних умов: підприємство повинно відповідати умовам ринку послуг, персонал підприємства повинен бути висококваліфікованим та постійно оновлювати свої знання згідно умов ринку праці, товари та послуги повинні характеризуватися високою якістю і т.д.

В свою чергу керівник повинен забезпечити належні умови праці, розвиток кожного співробітника, здатність співробітником самостійно вдосконалювати власні навики, вміння та досвід. Саме таке підприємство, де всі ланки управління та виробничий персонал працюють як єдиний механізм, можна вважати конкурентоспроможним на ринку товарів та послуг.

Вдосконалити систему навчання та розвитку персоналу можна за допомогою створення власного Корпоративного університету, який існує в провідних зарубіжних компаніях. Він надасть змогу працівникові оволодіти тими знаннями, яких не вистачає йому для якісного виконання поставлених задач. А підприємство даний університет забезпечуватиме професійними, конкурентоспроможними на ринку праці співробітниками.

Якщо ж підприємство з певних причин не здатне створити власний навчальний центр, вдосконалювати професіоналізм співробітників можна за допомогою курсів, тренінгів, коучингу та ротації. Перші два методи можна охарактеризувати як вплив зовнішнього середовища на навчання та розвиток персоналу, а от останні два – як внутрішні чинники впливу на навчання та розвиток персоналу. В будь-якому випадку, в процесі підвищення конкурентоспроможності співробітників та всього підприємства, керівник повинен поставити перед організацією певні цілі, яких вона повинна досягти і строки в які цілі будуть досягненні. Таким чином методи навчання та розвитку персоналу обиратимуться відповідно до поставлених цілей та обґрунтованих строків досягнення.

Список літератури:

1. Амоша О.І. Якість трудового потенціалу та управління трудової сферою в Україні: соціальна експертиза: моногр. / О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, Л.В. Шаульська та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2006. – 208 с.
2. Дроздова А.О. Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери / Матеріали X Міжнародної науково-теоретичної конференції молодих учених і студентів. – Донецьк: ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» – 2012, Том 1. – С. 94–96.
3. Заклекта О. Інвестування заходів з розвитку персоналу на українських підприємствах / Олена Заклекта // Світ фінансів. – № 1. – С. 176–185.
4. Панков В., Тупик И. Внутрифирменная система сертификации персонала / Виктор Панков // Менеджер по персоналу. № 2. – 2006. – С. 8.
5. Ситник О.Ю. Розвиток персоналу як фактор розвитку конкурентоспроможності підприємства / Електронні дані. – Режим доступу: http://intkonf.org/sitnik-o-yu-rozvitok-personalu-yak-faktor-rozvitku-konkurentospromozhnosti-pidpriemstva/

Красношапка В.В., Коваленко А.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ОБУЧЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПЕРСОНАЛА В КОНТЕКСТЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследуются базовые подходы к обучению и развитию персонала на предприятиях Украины. В работе анализируются расходы руководителя на совершенствование профессиональных умений сотрудников на предприятиях за рубежом и в Украине. Также в статье исследуется взаимозависимость конкурентоспособности предприятия от качества обучения и развития персонала. Приводится пример организации непрерывного обучения и развития персонала на АО «НКМЗ». Предлагаются определенные рекомендации по совершенствованию системы развития персонала на предприятии.
Ключевые слова: обучение и развитие персонала, конкурентоспособность, рынок труда, управление персоналом.

Krasnoshapka V.V., Kovalenko A.O.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

STAFF TRAINING AND DEVELOPMENT IN THE ENTERPRISE COMPETITIVENESS

Summary
We study basic approaches to training and staff development in the Ukraine. This paper compares the cost of the head to improve the professional skills of employees in foreign enterprises and Ukraine. Also, the paper examines the interdependence of enterprise competitiveness on the quality of staff training and development. An example of continuous training and development of personnel at JSC «NKMZ.» Recommendations on improvement of staff development at the company.
Keywords: training and staff development, competitiveness, labor market, HR.

УДК 339.924

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УМОВАХ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Крикунова (Шадрова) І.В.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

У статті розглянуто проблему транснаціональної економічної злочинності з теоретичної та практичної точки зору, її міжнародний та національний вияв в умовах інтеграції та глобалізації. Зроблено спробу детермінувати, як саме поняття транснаціональної економічної злочинності, так і умови, фактори впливу та особливості цього явища. Розроблено критерії оцінки незаконності економічних дій у кількісному та якісному прояві. Проаналізовано економічну злочинність в Україні та її транснаціональні ознаки в умовах криміналізації інтеграції у світову економіку. Розглянуто існуючі системи протидії транснаціональній економічній злочинності на інтернаціональному рівні та основні досягнення вирішення проблеми у цій сфері.
Ключові слова: транснаціональна економічна злочинність, криміналізація економіки, економічний злочин, фінансовий злочин, криміноутворюючий фактор, нелегальна економіка.

Актуальність. Актуальність статті визначена теоретичним та практичним аспектами. З теоретичної точки зору, поняття транснаціональної економічної злочинності не є остаточно детермінованим і його рамки є недостатньо визначеними, що суттєво ускладнює аналіз цього явища у науковому середовищі. Практично, масштаби транснаціональної економічної злочинності наразі досягли безпрецедентним масштабів, що становить реальну загрозу національній економічній безпеці та безпеці світової економіки в цілому. Низька ефективність боротьби з економічними злочинами, як на локальному, так і на міжнародному рівні, засвідчує необхідність розробки принципово нових підходів, які б поєднували в собі, як правові засади так і економічний аналіз.

Об'єкт. Незаконна економічна діяльність на національному на міжнародному рівні та діяльність правових та економічних інституцій.

Предмет. Особливості функціонування організованої економічної злочинності, її види та специфіка відповідно до засобів скоєння та рівнів поширення, а також методи боротьби з проявами транснаціональної економічної злочинності.

Постановка проблеми. Зробити спробу детермінації поняття транснаціональної економічної злочинності, відповідно до специфічних критеріїв, проаналізувати причини виникнення та фактори впливу, умови та особливості функціонування транснаціональної економічної злочинності. Розглянути зв'язок національного та міжнародного рівня

© Крикунова (Шадрова) І.В., 2014

економічної злочинності на прикладі України. Проаналізувати існуючі методи протидії і сформувати власні доцільні пропозиції по підвищенню ефективності боротьби з економічними злочинами.

Мет. основа: узагальнення, класифікація, метод дедукції, індукції, синтез, аналіз, компаративний метод, метод обробки статистичних даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної злочинності є достатньо актуальною, бо знаходиться на стику економіки,права та кримінології. У відносно нещодавньому радянському минулому цим наукам не приділялося достатньо уваги, тож наукові розробки ведуться тільки протягом останніх 20 років. Проблему визначення і класифікації економічної злочинності вивчали: Н.Б. Яблоков, Д.К. Гавло,суттєвий вклад в проблему внесли праці Ф.А. Стрельцова, характер кримінальних економічних відносин досліджував Д.І. Яковлєв. З точки зору кримінального процесу проблему протидії організованої економічної злочинності розглядали: Л.І. Аркуша, В.Л. Корж, О.Г. Костроміна, О.В. Хірсін та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема економічної злочинності й зокрема, транснаціональної економічної злочинності в умовах глобалізації досліджена досить поверхово. Так немає комплексного підходу до визначення цього явища, його об'єктивної класифікації. Слабо розвинений механізм ідентифікації ознак транснаціональної злочинності в сфері нелегальної економічної діяльності. Також ця проблема не розглядалася з точки зору поєднання економіки,права та кримінології,тобто одночасно на межі трьох основних дисциплін. Все це призводить до браку ефективних методів боротьби з міжнародною економічною злочинністю й гальмує подальший розвиток наукових розробок у цій галузі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба детермінації поняття транснаціональної економічної злочинності в сучасних умовах криміналізації глобалізації, здійснення класифікації, основаної на ряді об'єктивних критеріїв, аналіз ознак та факторів, що провокують транснаціональну економічну злочинність та компаративний аналіз міжнародної та національної специфіки економічної злочинності. Розробка практичних рекомендацій щодо запобіганню та протидії транснаціональній економічній злочинності, заснованих на аналізі міжнародного досвіду у цій сфері та проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проблеми соціального, політичного, економічного характеру для сучасного суспільства не можливо розглядати тільки на національному рівні. На даному етапі розвитку людства, можна впевнено говорити про домінуючу роль світового господарства як результату довгого та неперервного інтеграційного процесу. Це має особливе значення для економічних систем, адже на разі поняття національної економіки є не що інше, як економіка країни у системі зв'язків з іншими економічними системами та її місце в глобальному економічному середовищі. Тому можна казати про світову економіку як про якісно нове явище, феномен поза рівнями взаємозв'язку окремих господарств. Цілком логічно, що це впливає на всі сфери життя суспільства і змінює його кількісно й якісно. У економіці це призводить як до позитивних екстерналій, так і до суттєвих негативних змін. Поліпшення міжнародних відносин, збільшення обсягів світової торгівлі, розширення кордонів, розвиток міжнародного ринку праці – все це є економічними наслідками глобалізації. Це чинить суттєвий позитивний вплив як на глобальну економіку так і на національні економіки держав і прискорює темпи їх розвитку, подолання перехідних етапів. Але поруч з позитивними рисами спостерігається і таке явище як криміналізація глобалізації [3]. Цей феномен охоплює більшість галузей життєдіяльності суспільства, формуючи кримінальні системи та зв'язки, засновані на незаконній діяльності, що поширюється за межі регіону їх виникнення. Тож злочинна діяльність, у процесі якої порушується закони більш ніж однієї країни, прийнято називати транснаціональною злочинністю. Транснаціональна злочинність визначається як особливо небезпечна бо спрямована проти безпеки систем держави. Особливе місце займають транснаціональні економічні злочини, як такі, що відносяться до злочинів, що наносять шкоду нормальним міждержавним стосункам, мирній співпраці держав, організаціям та громадянам різних країн [1]. На національному ж рівні, транснаціональні економічні злочини можуть чинити загрозу економічній безпеці країни. В Україні питання протидії міжнародній економічній злочинності останні роки виноситься на порядку денному засідань РНБО. У 2000 році резолюцію 55/25 генеральної асамблеї ООН прийнята конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності до якої віднесено і злочини в економічній сфері [6]. Все це вказує на перманентно зростаючу актуальність цього питання через вплив та пряму загрозу економічній стабільності світового господарства. Входячи до складу поняття організованої злочинності, транснаціональна економічна злочинність має такі загальні риси: високий рівень адаптації до політичної, соціальної та економічної ситуації, високий рівень технічної та інтелектуальної складової, залучення висококваліфікованих фахівців до злочинних схем. Але серед вчених та практиків й досі актуальною є проблема природи економічної злочинності, межа економічного сенсу та криміноутворюючого фактору. Західна концепція спирається на процес надання послуг або товарів, як на ядро явища, тож деякі вчені звужують економічну злочинність до незаконного ведення бізнесу. Такі вчені як А. Сміт, А. Коуен, Д. Албанезе використовують термін «нелегальне підприємництво» замість «організована злочинність» [5]. На наш погляд, це не є цілком адекватним підходом з наступних причин: по-перше, хоча ринок, як механізм взаємовідносин різних агентів є середовищем скоєння економічних злочинів не можна говорити суто про підприємницьку природу злочинів. Це в основному пов'язано з тим, що отримання зверх прибутків комерційним шляхом може не мати під собою злочинного умислу та складу злочину і не включати в себе низку некомерційних порушень й поза ринкових відносин, що зазвичай мають місце у економічних злочинах і обов'язково присутні у великомасштабних наддержавних діях економічного характеру. По-друге, існує специфічна частина, так званих, супроводжуючих економічних злочинів, що є засобом прикриття діяльності прямо з цими злочинами пов'язаною. Така діяльність може порушувати закони однієї країни та бути легальною в іншій. Таким чином відносно суперечна економічна дія є законною і по суті не є злочином в одній з країн. По-третє, з розвитком фінансової та банківської систем економічна злочинність виходить за межі традиційного уявлення про підприємницьку діяльність, де фігурують поняття послуг та грошей, це є вірним тільки за умови ідентифікації грошей, як специфічного товару, а не засобу оплати. Можна навіть казати, що сучасна організована злочинність явище у будь якому разі економічне й потрапляючи до різноманітних прибуткових галузей вона поширює свій вплив за межі

національних юрисдикцій. Таким чином, можна зробити проміжний висновок, що організована економічна транснаціональна злочинність – це конгломерат організованих злочинних утворень, різних за своєю структурою, спеціалізацією та масштабами впливу, що діє більше ніж в одній країні, порушуючи законодавства більш ніж однієї держави. Тобто, це не є діяльність у сфері тіньової економіки, що має здебільшого неорганізований характер, а також не відноситься до злочинності корисницького чи насильницького спрямування, що призводить до економічних збитків. Така дефініція є надзвичайно важливою, насамперед з економічної точки зору, бо недостатньо чітка класифікація видів економічної злочинності призводить до низької ефективності протидії та превентивних заходів, неправильного розуміння характеру протиправних дій, відсутності системи контролю і моніторингу з середини економічних структур, вдосконалення економічного механізму держав, стійкого до процесів криміналізації. У питанні транснаціональному ж, практично життєво необхідна єдина економічно-правова база щодо питань організованої економічної злочинності, бо через різницю у законах, нормативах та принципах ведення фінансової та господарської діяльності, практично не можливо одночасно класифікувати злочинну діяльність у сукупності протиправних дій і довести злочинні наміри та організований характер злочину. Це ж питання стосується і відшкодування економічних збитків нанесених кримінальною структурою, що повинні адекватно розподілятися по відповідності до масштабу, чого зараз не відбувається. Тож на нашу думку,організації міжнародної співпраці та національні вповноважені органи повинні зосередитись на певних напрямках транснаціональної економічної злочинності, що у теперішніх реаліях несуть економічний сенс нелегальної діяльності у великих та надвеликих масштабах.

Серед основних можна виділити:

– Відмивання коштів здобутих злочинним шляхом. Не дивлячись на значні зусилля інтернаціональних організацій це залишається засобом відтворення злочинних схем і розширення кримінального впливу на всіх рівнях економічної діяльності.

– Специфічна управлінська система, що дозволяє створювати розгалужену мережу економічних зв'язків в різних країнах, робити її якомога більш дрібною, що зберігає основні доходи та їх отримувачів від арешту.

– Швидка адаптивність та інтернаціональні зв'язки дозволяють вести незаконну діяльність на основі інститутів ринкової економіки. Не тільки вже звичне підприємництво чи банківська діяльність, але й сфера міжнародного страхування, національних та наднаціональних фондових бірж стають полем транснаціональної економічної злочинності.

– Використання організаційно правових форм економічної діяльності, (наприклад сфера процесів приватизації) відносять до особливо небезпечних, що можуть загрожувати економічній безпеці держави.

– Посилення зв'язків злочинних угрупувань з угрупуваннями, що займаються аналогічними видами діяльності по всьому світу. Це дозволяє створювати не просто міжнародні злочинні синдикати, але чинити організований великомасштабний економічний тиск, змінювати ринкову кон'юнктуру та впроваджувати свої умови в економічних відносинах країн.

– Об'єднання великих нелегальних угрупувань в зверх великі чи утворення кримінальних союзів. Одним з негативних наслідків цього є концентрація величезних грошових потоків у невеликій групі осіб, що таким чином отримують майже необмежені можливості для підтримки злочинного бізнесу через політичні, силові, промислові та інші структури.

– Через корумпованість та різницю в законодавствах різних країн, якісно нового рівня набуває обслуговування тіньової економіки, що виходить за рамки відмивання брудних коштів та запускає процес виводу та вводу грошових потоків у бізнес.

Окреме місце займає така сучасна тенденція у організованій економічній злочинності, як утворення корпоративних структур, що поєднують нелегальні і легальні операції та можуть отримувати статус легального бізнесу. Це може мати під собою як реальну основу – законну діяльність, так і бути цілком сфальсифікованою за допомогою владних чи силових структур, представники яких часто входять чи мають відношення до великих транснаціональних корпорацій. Саме корпоратизація нелегального бізнесу є основою невразливості міжнародних промислових груп. В таких холдингах практично нереально не тільки встановити характер операцій, що проводяться, але й знайти справжніх власників. Право власності, як правило реалізуються через ланцюг підставних фірм та установ, які й вуалюють справжню діяльність корпорації. До них відносяться дочірні компанії, філії, представництва, офіційні представники інтересів та різноманітні офшорні компанії. Згодом фінансові можливості та корумповані зв'язки забезпечують таким корпораціям достатньо високий рівень впливу на вищому рівні у результаті чого, компанії отримують не тільки дотації та податкові пільги, але й особливі міжнародні статуси, що спрощують їх нелегальну діяльність за межами однієї країни.

Говорячи про інтернаціональну систему концентрації тіньового капіталу та кримінальний характер фінансово господарського циклу у транснаціональних корпораціях, необхідно виокремлювати структуру навколо якої і реалізується нелегальна економічна діяльність. Серед розгалужених класифікацій структурної побудови суб'єктів економічної злочинності, має сенс виділяти три об'єднаних типи. Перший ґрунтується на промисловому підприємництві. Обираючи суспільно важливі, поширені товари чи товари підвищеного попиту які складають прийнятну частку експорту, злочинний холдинг може маніпулювати потоками продукції,використовуючи фіктивні фірми і комерційні банки. Учасники кримінальних угруповань можуть розкрадати як прибутки від реалізації, так і готову продукцію для збуту її через ланцюг представництв та філіалів. Реалізація експортної продукції дозволяє вивозити гроші за кордон та організовувати нелегальні точки збуту на території іншої країни.

Другий тип – комерційний, є найпоширенішим серед транснаціональної економічної злочинності, це є цілком природно, бо в його основі лежать імпортно-експортні відносини торгівельних компаній. Такий рід нелегальної діяльності передбачає цілу низку доступних операцій кримінального характеру від незаконних валютних операцій за кордоном і не еквівалентному ввезенні-вивезенні товарів до контрабанди. Специфіка таких холдингів така, що маючи справу зі спеціальними режимами оподаткування, митницями,регуляторами ввозу-вивозу, торгівельним законодавством закордонних держав вони залучаються до бюджетних програм, тендерів, посередництва та ін. й отримують дотації і фінансування з державного бюджету.

Останній тип – фінансовий. Не дивлячись на те, що систему комерційних банків використовують всі види злочинних угрупувань у сфері економічної злочинності, лише для фінансового типу характерне використання комерційного банку не тільки в

цілях відмивання коштів але й протиправних операцій з акумулювання баком коштів, фінансового шахрайства, використання різнорівневих бюджетних коштів та переховування нелегальних фінансових операцій через безготівкові розрахунки чи систему електронних банківських платежів. Все це супроводжується й окремими видами економічних злочинів таких як фальшивомонетництво, шахрайство з предметами антикваріату, маніпуляції в сфері інтелектуальної власності.

Саме високий рівень організації вчинення злочинів є найбільш небезпечним фактором транснаціональної економічної злочинності. Її небезпека для світового співтовариства вимірюється як її поширеністю так і ступенем шкоди. Часто збиток від нелегальної діяльності міжнародних масштабів неможливо обчислити. Варто звертати увагу на національні витоки цього явища, на підґрунтя, середовища виникнення злочинного бізнесу. Це пов'язано насамперед з корупційним характером економічної злочинності та високим ступенем латентності – в багатьох країнах, навіть за офіційними підрахунками тіньовий сектор економіки дорівнює легальному, за неофіційними – суттєво перевищує його. Професійна злочинність високоосвічених осіб робить вразливою будь-яку сферу економічної діяльності, а високий відсоток ухилення від відповідальності за скоєння економічних злочинів – до значної частини рецидиву серед суб'єктів економічної злочинності.

В Україні економічні злочини стихійного та організованого типу, нажаль, набули значного поширення, а процес криміналізації інтеграційних процесів іноді виходить за рамки рівня злочинності правової держави. Безумовно, розширення економічно-соціальних зв'язків, розвиток міжнародної торгівлі, збільшення міжнародних перевезень стали сприятливим підґрунтям для виходу нелегальної економічної діяльності на нові ринки, що підтримувалося розвитком міжнародних банківських мереж, поширення процесів міграції й утворення за межами країни етнічних діаспор. Українська організована економічна злочинність, що має ознаки транснаціональної, формувалася та формується за умови руйнації старих неефективних у сьогоднішніх реаліях систем контролю та за відсутності нових. Країни нового демократичного світу не можуть забезпечувати адекватну реакцію на зростаючу надшвидкими темпами транснаціональну економічну злочинність через суттєві розбіжності в законодавстві та судочинстві різних держав, різний рівень економічного розвитку та політичний тиск. За сучасних умов виділяється також такий фактор як комерціалізація суспільства, тобто як новий вид суспільних відносин заснований на психології споживання. На нашу думку, це однозначно є інституційним фактором впливу на кримінальну ситуацію в економічному середовищі України. Суспільство в умовах перехідної економіки та незавершеної економічної реформи ще не в змозі відтворити ефективну ринкову систему господарювання європейського типу. І в таких умовах стикаючись з потоками товарів та послуг що неможливо придбати законним шляхом, суспільство поступово виправдовує злочинні методи отримання прибутку. Сукупність цих факторів призвела до того що організована економічна злочинність в Україні досягла такого якісного рівня, що вона стала визначати характер і напрямки реалізації реформи, не тільки в сфері економіки а й в інших, таких як правоохоронна чи законотворча діяльність [2]. Кількість економічних правопорушень в Україні зростає з кожним роком. Така динаміка стосується не тільки кількості а й характеру злочинів, які дедалі мають більший масштаб та стають суспільно не безпечнішими. В першу чергу це стосується збільшення злочинів у бюджетній сфері, що вказує на наявність злочинних елементів та корумпованості владних структур. Перманентне збільшення кількості економічних злочинів в банківській сфері говорить про недостатню розробку превентивних та захисних заходів у фінансовій сфері, що не встигають за темпами злочинів. Злочини у цій сфері займають перше місце за збитковістю.

Таблиця 1

Питома вага економічних злочинів в загальному обсязі зареєстрованих злочинів

Усього зареєстровано злочинів	2009	2010	2011	динаміка 2010/ 2009, %	динаміка 2011/ 2010, %
	430315	500902	515833	16,4	3,0
Злочини у сфері господарської діяльності	8176	8601	10246	5,2	19,1
питома вага, %	1,9	1,7	2		

Таблиця 2

Кількість економічних злочинів за специфікою об'єкту злочину

	2009	2010	2011	Динаміка 2010/ 2009, %	Динаміка 2011/ 2010, %
Фіктивне підприємництво	460	521	565	13,26	8,45
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	342	336	344	-1,75	2,38
Нецільове використання бюджетних коштів	27	37	39	37,04	5,41
Шахрайство з фінансовими ресурсами	451	492	507	9,09	3,05

** Дані взято з офіційного сайту МВС України. Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index*

Криміналізація таких стратегічно важливих галузей як агропромисловий та паливно-енергетичний комплекс, правопорушення у яких мають всі ознаки організованої економічної злочинності, ставлять під загрозу економічну незалежність та безпеку країни. А тісний зв'язок таких злочинів з легалізацією незаконно отриманих доходів через фінансові системи інших країн, пов'язує такий вид злочинності з транснаціональною нелегальною економічною діяльністю. Можна бачити красномовні дані статистики щодо економічної злочинності у сфері зовнішньо економічних відносин. Це демонструє впевнене поширення криміналізації зовнішнього сектору економіки України та її вхід до світової транснаціональної злочинності. Для України ж фіктивні угоди між резидентами та нерезидентами, обертаються десяти мільярдами гривень не повернених валютних цінностей щорічно. І це лише один з прикладів порушення законів у сфері зовнішньої економічної діяльності.

Серед економічних злочинів, що отримали значне розповсюдження в Україні останнім часом, мож-

на відзначити фіктивне банкрутство чи доведення до банкрутства, незаконне зниження вартості приватизації об'єктів, незаконні операції що мають на меті ухилення від сплати податків. Щорічно держава недоотримує близько 140 млрд. гривень від несплати податків та зборів [4]. Особливість виходу української економічної злочинності за рамки національної, полягає в дещо різному базисі злочинної діяльності. Якщо в Європі вона концентрується в сфері нелегального бізнесу, то специфіка України – прибуткові сфери легальної господарської діяльності, що зумовлюють високий рівень латентності. Тож криміналізація інтеграції української економіки природно пов'язана з поєднанням цих двох типів організованої економічної злочинності. Організація міжнародних холдингів та концернів на основі поєднання легального бізнесу та незаконної фінансової діяльності використовує недосконаліть вітчизняних та зарубіжних законів задля маніпуляції видами діяльності та фінансування етапів циклу виробництва, а також виведення грошей та їх легалізації. Такі злочинні схеми з одного боку відкривають додаткові прибуткові ринки збуту, з іншого – забезпечують легальне підґрунтя для компанії та її реальних та фіктивних філій в країні і за її межами. Такі значні масштаби транснаціональної економічної злочинності загрожують не тільки країнам з перехідною економікою але й розвинутим державам. Якщо проблеми країн, що розвиваються чи мають нестабільну економіку полягає в основному у недорозвинутості легального сектору, слабкості політичних та силових структур, криміналізації суспільства, неспроможності протидіяти потужним кримінальним синдикатам, що завдяки вкрай високому рівню корупції отримують суттєвий вплив на управління державою у всіх сферах, то для розвинутих країн небезпека полягає у тому, що надприбутки отримані внаслідок вчинення економічних злочинів, призводить до колосальних збитків й підривають фінансово-економічну стабільність світової економіки. Ресурсів провідних країн світу вже не вистачає для підтримання належного рівня функціонування світових ринків. Кризи що охоплюють одна за одною країни Європи та світу, зростаючий державний борг країн та кредитні пастки виснажують резерви, які просто не в змозі витримувати як перманентні так і стихійні збитки від реалізації злочинної економічної діяльності. Всі ці обставини зумовлюють необхідність не тільки і не стільки національних розробок але міжнародної концепції адекватних заходів щодо питання транснаціональної економічної злочинності. Визнаючи важливість цієї проблеми, за часів функціонування провідних інтернаціональних організацій, було створено ряд органів що займаються попередженням та розслідуванням економічних злочинів а також вивченням економічного сенсу та кримінології цього явища. До основних з них можна віднести генеральну асамблею ООН, ЕКОСОС, секретаріат ООН. Економічна рада ООН, ЮНЕСКО, МОЗ, ІКАО, ВОЗ, а також інститут національних кореспондентів. Всі вони вносять суттєвий внесок в вирішення проблеми транснаціональної економічної злочинності але серед основних причин низької ефективності боротьби з економічною злочинністю превалює колізія національних законодавств, що призводить як до ускладнення виявлення та притягнення до відповідальності злочинців так і до непорозумінь в питаннях конфіскації вилученого майна, екстрадиції тощо.

Висновки і пропозиції. На наш погляд, зволікання у питаннях розробки єдиного, комплексного, поетапного плану боротьби з транснаціональною економічною злочинністю є також своєрідним злочином, злочинною бездіяльністю, що ставить під загрозу економічну безпеку світової економіки. Це є особливо важливим у час, коли економічну систему уражено кризами та послаблено тіньовим сектором. Для протидії та запобігання транснаціональної економічної злочинності важливе поєднання зусиль кожної держави у рамках внутрішньої юрисдикції з зусиллями у міжнародному співробітництві і розробці загальних міждержавних тактик. На нашу думку, на національному рівні, Україні бракує контролюючого, специфічного, компетентного органу. Поєднання кримінології економічних злочинів з суто економічними розробками, на наш погляд, повинно забезпечувати кваліфікований, адекватний підхід до попередження та викриття випадків економічних правопорушень. Досвід зарубіжних держав засвідчує, що це повинна бути спеціалізація на межі права, кримінології та економіки, щоб забезпечувати комплексний аналіз кожної окремої ситуації, засвідчувати їх юридичну законність чи незаконність, надавати їй економічної інтерпретації та організовувати аналіз криміноутворюючих факторів. Брак хоча б однієї з цих функцій, позбавляє такі органи універсальності та перетворює на типовий відділ будь якої силової чи правової структури, недієздатність яких,доведена становищем боротьби з економічною злочинністю на даний момент.

Незадовільна робота антикорупційного комітету свідчить про необхідність реструктуризації цього органу чи пошуку його альтернатив, бо без перебільшення можна казати, що рівень корупції в Україні є одним з найпотужніших деструктивних факторів, що негативно впливають не тільки на економіку а й на всі, без виключення, сфери життя в суспільстві. Проблема, що потребує термінового та фундаментального вирішення, повинна аналізуватися фахівцями з належної підготовкою та теоретико – методологічною базою. Ми пропонуємо розробку ряду спеціальних академічних курсів економічного аналізу, права, кримінології економічних злочинів у юридичних ВНЗ, на економічних, фінансових спеціальностях, а також на факультетах міжнародних відносин. Це надасть змогу молодим спеціалістам та науковцям, що цікавляться даним питанням, отримати глибокі багатопрофільні знання, що забезпечить належний базис для практичних та наукових розробок, що матимуть відчутну користь для вирішення проблеми економічної злочинності на національному та наднаціональному рівні.

Використання економіко-математичного моделювання для прогнозування, виявлення зв'язків та значущості факторів впливу, а також ефективності методів, повинно стати обов'язковим інструментом аналізу практично отриманих результатів та статистично отриманих показників. Це необхідно для моделювання реальної ситуації й виходу кримінології економічної злочинності за рамки теоретичної юридичної дисципліни. У міжнародному контексті, розрахунок кореляційних зв'язків та регресивний аналіз по кожній країні та у сукупності, допоможуть встановити принципові закономірності, причинно-наслідковий зв'язок, фактори припинення чи навпаки зростання нелегальної діяльності на карті світу. Щодо міжнародної співпраці, то вона повинна як поглиблювати існуючі напрямки діяльності, такі як двосторонні і багатосторонні угоди, сприяння розслідуванню, обмін досвідом, так і запроваджувати принципово нові ініціативи. З цього логічно випливає необхідність створення узгодженої системи показників, що реально відбиває стан економічної злочинності та боротьби з нею.

На наш погляд, очевидним й першочерговим є вирішення проблеми зближення національних

юридичних систем в цілому, та систем карного та адміністративного права у питаннях міжнародної економічної злочинності, зближення кримінально-правової оцінки дій, що потрапляють під категорію транснаціональної економічної злочинності, уніфікація заходів боротьби з ними, встановлення єдиних форм та процедур в процесі превентивної чи екзекутивної діяльності. До цього можна запровадити такі практичні кроки, як створення міжнародної міжвідомчої системи повідомлення про факти нелегальної фінансової чи економічної діяльності, інформування про економічні злочини, умови їх скоєння. В такій системі повинна знаходитись вся доступна аналітична та наукова інформація по питанню. Необхідним є і створення міжнародного єдиного інформаційно-довідкового центру з єдиною базою даних та інформацією нормативного характеру й описом особливостей застосування юридичних та правових норм окремих держав щодо зазначеної групи злочинів. Додатковим корисним заходом ми вважаємо, також, розробку міжнародного локального районування на всіх рівнях. Це дозволить поділити територію не за кордонами країн, а за сферами впливу, функціональним поділом, районами активності кримінальної економічної діяльності спів ставляти це з умовами й факторами наявними в тих районах, розробляти ефективні рекомендації для локалізації по специфічно спрямованому впливу на осередок злочинності. Загалом, як діяльність світової спільноти в цілому, так і окремі домовленості країн щодо взаємодії у сфері протидії транснаціональної економічної злочинності можуть суттєво покращити катастрофічну ситуацію в цьому питанні за умови відповідального виконання всіма сторонами досягнених домовленостей й принципів.

Таким чином, мета, поставлена перед написанням статті, на наш погляд, досягнута. Проведено аналіз різних видів економічних злочинів з ознаками транснаціональної економічної злочинності. Проаналізовано фактори, що сприяють та провокують нелегальну діяльність. Класифіковано типи економічних злочинів за рядом об'єктивних критеріїв. Досліджено специфіку транснаціональної економічної злочинності в Україні та на рівні світової економіки. Розглянуто існуючі методи протидії транснаціональній економічній злочинності та виділено основні невирішені проблеми, які на нашу думку є прикладами неефективної боротьби з транснаціональними економічними злочинами. Розроблено практичні рекомендації національного масштабу та міжнародного рівня, що враховують специфіку сучасного стану інтеграційних процесів економічної злочинності та боротьби з нею.

Список літератури:

1. Іващенко В. Проблеми відповідальності за міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру / Іващенко В. // Юридичний журнал. – 2005. – № 6.
2. Кальман О. Що протиставити злочинності? / Кальман О. // Дзеркало тижня. Україна. – 2009. – № 8.
3. Новікова Л.В. Глобалізація та транснаціональна економічна злочинність: питання сьогодення / Новікова Л.В. [Електронний ресурс]. – режим доступу: http//radnuk.info/statt/558-kriminolog/14732-2011-01-19-00.04.12.html
4. Україна щорічно втрачає від несплати податків до 140 млрд грн. // Уніан. – 2014.
5. Шостко О.Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : [Монографія]/ Шостко О.Ю. – Х, 2009. – 400 с.
6. Конвенція Організації Об'єднаних націй проти транснаціональної організованої злочинності. Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789
7. Офіційний сайт Міністерства Внутрішніх Справ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index

Крикунова (Шадрова) И.В.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

ТРАНСНАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ В УСЛОВИЯХ КРИМИНАЛИЗАЦИИ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема транснациональной экономической преступности с теоретической и практической точки зрения, ее международное и национальное проявление в условиях интеграции и глобализации. Сделана попытка детерминировать, как понятие транснациональной экономической преступности, так и условия, факторы влияния и особенности этого явления. Разработаны критерии оценки незаконности экономических действий в количественном и качественном проявлении. Проанализирована экономическая преступность в Украине и ее транснациональные признаки в условиях кри минализации интеграции в мировую экономику. Рассмотрены существующие системы противодействия транснациональной экономической преступности на международном уровне и основные достижения решения проблемы в этой сфере.
Ключевые слова: транснациональная экономическая преступность, криминализация экономики, экономическое преступление, финансовое преступление, криминообразующий фактор, нелегальная экономика.

Krykunova (Shadrova) I.V.
Petro Mohyla Black Sea State University

TRANSNATIONAL ECONOMIC CRIME IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION'S CRIMINALIZATIONS

Summary
The article considers the problem of transnational economic crime from a theoretical and practical point of view, its international and domestic expression in terms of integration and globalization. Attempt to determine not only the concept of transnational economic crime, but also the conditions, influence factors and characteristics of this phenomenon was made. Evaluation criteria orf the illegality of economic activities in quantitative and qualitative manifestation were developed. Economic crime in Ukraine and its transnational characteristics in terms of criminalization of integration into the world economy were analyzed. Existing system for countering transnational economic crime at the international level and the main achievements of decision problems in this area were examined.
Keywords: transnational economic crime, criminalization of economy, economic crime, financial crime, factors that constitute criminal component, illegal economy.

УДК 368:338

СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кузьменко О.Г.
Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

Автором статті охарактеризовано сучасний стан страхового ринку України. Визначено основні параметри та тенденції його розвитку за останні 5 років. Проаналізовано страхові компанії з іноземним капіталом на вітчизняному страховому ринку. Виокремлено основні чинники впливу та проблеми розвитку ринку страхових послуг. Запропоновано заходи активізації діяльності страхових компаній.
Ключові слова: страховий ринок, страхові компанії, договір страхування, страхові платежі, страхові премії.

Постановка проблеми. Страховий ринок є однією з найважливіших складових фінансової безпеки країни. Без розвиненого страхового ринку неможливо забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток держави, безпечне функціонування суб'єктів господарювання, підвищення добробуту населення, убезпечення різних сфер його життєдіяльності.

Страховий ринок України відчуває ускладнення у зв'язку зі зниженням активності вітчизняного фінансового ринку. Причинами цього є збитковість низки галузей народного господарства, невиплату заробітної плати населенню, масові звільнення з причин скорочення робочих місць, втрату довіри населення зокрема й до розвитку страхування як однієї з дієвих форм соціального захисту населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання щодо проблем формування та розвитку страхового ринку України досліджували у своїх працях такі вчені як В. Базилевич, О. В. Козьменко, О. Г. Коренєва, Н. В. Ткаченко, С. М. Козьменко, О. М. Залетов та ін. Однак незважаючи на широкий спектр значущості внеску багатьох науковців, аспекти розвитку та сучасного стану страхового ринку потребують вивчення та аналізу.

Мета статті – аналіз страхового ринку України, виокремлення основних особливостей та проблем ринку.

Виклад основного матеріалу. Страховий ринок України останнім часом динамічно розвивався, але досить складні умови національної економіки значно погіршили його стан. Виявлення змін у тенденціях розвитку страхового ринку України дає можливість прогнозувати стан ринку в майбутньому, впливати на негативні процеси, що відбуваються на цьому сегменті фінансового ринку.

Новою реальністю для страхових компаній стало уповільнення зростання ринку на тлі погіршення макроекономічної ситуації в країні. Економічний спад негативно впливає на такі фактори розвитку страхового ринку, як купівельна спроможність населення та незначні обсяги кредитування [1].

Характеризуючи стан страхового ринку України варто звернути увагу на кількість страхових компаній. В Україні станом на 30.06.2014 р. було зареєстровано 400 страхових компаній, з них 58 орієнтовані на страхування життя, але значна кількість компаній фактично не здійснює страхових операцій. Проаналізуємо динаміку основних фінансових показників, що характеризують страховий ринок за останні 5 років (табл. 1).

Аналізуючи табл. 1, що динаміка деяких параметрів розвитку вітчизняного страхового ринку свідчить про посилення негативних тенденцій – рівень страхових виплат (відношення суми страхових виплат до суми страхових платежів) неухильно зменшується. У 2009 році він становив 33%, а у 2013 році – 16,2%, що свідчить про розвиток негативних тенденцій на національному страховому ринку, оскільки у світовій практиці ситуація на страховому ринку вважається незадовільною, якщо рівень виплат нижчий ніж 70%.

На сьогодні для вітчизняних страхових компаній характерним є низький рівень виплат страхових від-

© Кузьменко О.Г., 2014

шкодувань, що свідчить про досить низький рівень розвитку страхового ринку, проте кількість страховиків є досить високою відносно потреб суспільства у страхових послугах і відносно тієї частки ризиків, що страхуються. Низький рівень страхових виплат негативно впливає на імідж вітчизняних страхових компаній та ринку загалом, адже посилює недовіру з боку страхувальника. Причинами низького рівня страхових виплат в Україні служать: непоінформованість власників полісів з питання своїх прав; необґрунтоване завищення страховими компаніями розмірів страхових тарифів; відмова страховиків розробляти й виводити на ринок нові продукти, які мають досить високий ступінь ризику, порівняно з вже наявними; низький розвиток класичного страхування; невиконання окремими страховиками взятих зобов'язань перед страхувальниками [1].

Загальна кількість страховиків скоротилося до 407 страхових компаній. Однією з причин скорочення кількості учасників ринку стало посилення жорсткої політики державного регулятора щодо несумлінних компаній. На думку фахівців, з загальної кількості страхових компаній в Україні активно працюють на ринку лише 120. За їх словами, страховий ринок України – це понад 400 компаній, половина з яких «мертвонароджені» і не здійснюють страхування.

Незважаючи на зменшення кількості страховиків у 2013 р. по відношенню до 2009 р. збільшуються обсяги оплачених статутних фондів та страхових резервів, що свідчить про позитивні тенденції в даному секторі економіки.

Страховий ринок України, не дивлячись на велику кількість його учасників, характеризується високою концентрацією бізнесу – на перші 100 страхових компаній припадає більше 82% бізнесу. Це не є виключенням або якоюсь особливістю вітчизняного страхового ринку, бо приблизно така картина спостерігається на ринках страхових послуг більшості країн світу. Але в нашій країні на три провідні страхові компанії припадає більше 30% всіх страхових премій, а переважна більшість страхових компаній зареєстровані у кількох великих містах країни [3].

Поступово на вітчизняному страховому ринку збільшується чисельність страхових компаній з іноземним капіталом. Іноземний капітал в Україні представлений фінансово-страховими групами Австрії, Великої Британії, Німеччини, Польщі, Росії, США, Франції, Швеції. Загалом до 2013 року на українському ринку страхування було представлено майже всі великі світові страхові групи: німецький «Allianz», голандський «Fortis», італійсько-чеський холдинг «Generalli PPF Holding», польська «PZU», американська «AIG», шведська «SEB», російські страхові компанії «Росгосстрах», «Ингострах», «Русский стандарт», австрійські «UNIQA», «GRAWE», «ECCO», австралійська «QBE» та інші. На жаль, прихід іноземних інвесторів на ринок страхових послуг не спричинив зниження вартості страхових продуктів, появу широкого кола новітніх технологій, не обумовив різкого зростання страхових виплат і перерозподілу більшої частки ВВП через страховий ринок. Держава не змогла поєднати заходи щодо доступності ринку для іноземних страхових компаній (що є визначенням міжнародного характеру страхування) із заходами щодо національного режиму діяльності для іноземних страховиків (чого вимагає цілісність національної страхової системи), що не дозволило досягти певної рівноваги. Наслідками приходу нерезидентів можна вважати те, що на ринку майже не залишилося конкурентноздатних українських страховиків і практично всі великі страхові інститути цілком або частково належать іноземцям [4].

Результати оцінювання присутності міжнародних фінансових конгломератів на страховому ринку України засвідчують, що більшість фінансових конгломератів – «Allianz», «AXA», «BNP Paribas», «GRAWE» та «RZB-UNIQA» – розвивають страховий бізнес в Україні одразу у двох напрямах – майнове і ризикове страхування та страхування життя.

Серед 15 компаній-лідерів ризикового страхування в Україні міжнародними фінансовими конгломератами контролюються страхова компанія «АХА Страхування», яка входить до складу французького фінансового конгломерату «BNP Paribas», а також бельгійського «АХА», та страхова компанія «УНІКА», яка належить структурному підрозділу австрійського фінансового «RZB-UNIQA» [5].

Серед 15 вітчизняних лідерів страхування життя ще два страховика – «Граве Україна Страхування життя» і «Уніка Життя» – належать до австрійських фінансових конгломератів «GRAWE» та «RZB-UNIQA».

Такі тенденції у діяльності страхових компаній, що контролюються міжнародними фінансовими конгломератами, є важливими з позиції значного обсягу нереалізованого потенціалу страхового ринку України та ефективності його функціонування та розвитку.

У поточних несприятливих умовах слід зосередити увагу на збереженні рентабельності страхових

Таблиця 1

Динаміка розвитку страхового ринку за період 2009-2013 рр.

Показник	Роки				
	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість страхових компаній	450	456	442	414	407
в. т.ч. страховики, які здійснюють страхування життя («live»)	72	67	64	62	62
страховики, які здійснюють види страхування інші, ніж страхування життя («non-live»)	378	389	378	352	345
Страхові платежі, млн грн	20442,1	23081,7	22693,5	21508,2	28661,9
Страхові виплати, млн. грн.	6737,2	6104,6	4864,0	5151,0	4651,8
Рівень страхових виплат, %	33	26,4	21,4	23,9	16,2
Кількість укладених договорів страхування (крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті), тис.	22343,2	26340,5	30224,5	35204,8	87328,5
Обсяг оплачених статутних фондів, млн грн	14876,0	14429,2	14091,8	14579,0	15232,5
Загальна сума активів, млн грн	41970,1	45234,6	48122,7	56224,7	66387,5
Обсяг сформованих страхових резервів, млн грн	10141,3	11371,8	11179,3	12577,6	14435,7
Частка валових страхових премій у відношенні до ВВП, %	2,2	2,1	1,7	1,5	2

Джерело: складено автором за даними [2]

компаній, зосереджуючись в основному на скорочення різних статей витрат, в тому числі за рахунок поліпшення якості портфеля.

Лідери ринку сприймають цю ситуацію спокійно і очікують сприятливих умов для захоплення додаткової частки ринку, тоді як більш дрібні гравці, що не мають достатніх накопичених ресурсів, ризикують опинитися на межі банкрутства.

Вітчизняний страховий ринок у своєму розвитку має багато проблем, які потребують своєчасного вирішення. Так, наприклад, Л. Хорін наводить такий перелік проблем страхового ринку України, об'єднавши їх у групи залежно від характеру:

економічні проблеми:

– падіння попиту на послуги страхових компаній з боку підприємств та населення, що зумовлено погіршенням фінансового стану останніх;

– невеликі обсяги і недосконала структура капіталу страхових організацій (страховиків);

– неповернення депозитних коштів, не тільки достроково, а й після закінчення дії депозитних договорів, перш за все тими банками, де введено тимчасову адміністрацію або готується введення такої адміністрації;

– відсутність і нерозвиненість надійних інвестиційних інструментів для довгострокового розміщення страхових резервів;

– незабезпечення наявності страхового покриття майна, що перебуває в заставі в комерційному банку, на весь період дії кредитного договору;

– нав'язування банками дискримінаційних умов співпраці зі страховими компаніями, зокрема встановлення непрозорих та дискримінаційних умов акредитації, нав'язування завищених розмірів комісійної винагороди та розміщення депозитних вкладів як умови співпраці;

– встановлення податковими органами дискримінаційних вимог для страховиків щодо оподаткування курсових різниць, а також для страховиків зі страхування життя – оподаткування інвестиційного доходу;

– недостатній контроль за наявності полісів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності автовласників;

– відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері страхування, що приводить до безсистемного розвитку вітчизняного страхового ринку;

– недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує розвиток страхової галузі;

– надмірна кількість законодавчо визначених видів обов'язкового страхування і неадекватність їхнього фінансового забезпечення;

– недостатній рівень державного регулювання і контролю за страховим ринком, непослідовність дій стосовно організації державного нагляду за страховою діяльністю.

функціональні проблеми:

– низька прибутковість окремих видів страхування;

– нижча конкурентноздатність страхових компаній у порівнянні з комерційними банками в боротьбі за залучення вільних коштів юридичних і фізичних осіб;

– відсутність середньо- і довгострокового планування страховими компаніями своєї діяльності;

– низький рівень кваліфікації кадрів;

– порушення діючого законодавства;

– зростання випадків страхового шахрайства;

інформаційно-аналітичні проблеми:

– значна інформаційна закритість страхового ринку, низький рівень впровадження в страхову практику сучасних інформаційних технологій;

– відсутність якісної статистичної інформації і недостатність докладних інформаційно-аналітичних матеріалів про стан і проблеми формування страхового ринку;

– недосконалість фінансової звітності та методів обробки даних;

– відсутність банків даних про несумлінних страхувальників;

– відсутність рейтингів страхових компаній; погано організована рекламна діяльність на вітчизняному страховому ринку;

– непрозорість даних про структуру власності вітчизняного страхового ринку;

– соціально-психологічні проблеми:

– відсутність довіри населення і господарюючих суб'єктів до страхових компаній [6].

Визначивши основні проблеми страхового ринку, можна сподіватися, що існуюча ситуація в Україні послужить могутнім каталізатором у реструктизації страхового ринку в цілому. Страховий ринок може змінитися, стати більш варіативним, здатним швидше реагувати на реалії дійсності, швидше аналізувати поточну ситуацію. Стабілізація страхового ринку в Україні буде залежати від наявності і обсягу ресурсів, правильності їхнього використання і рішучих дій з боку держави в страховій сфері [7].

Для підвищення капіталізації страховиків та конкурентоспроможності національного страхового ринку необхідно:

– сприяти концентрації страхового ринку шляхом внесення змін до законодавства щодо формування статутного капіталу, гарантійного фонду та вільних резервів;

– розробити план заходів щодо поетапного допуску філій страховиків-нерезидентів до страхового ринку України відповідно до міжнародних договорів України;

– запровадити взаємний обмін інформацією між Національною комісією, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг та органами страхового нагляду інших держав щодо діяльності страховиків, їх філій, страхових посередників та страхових груп (страхових холдингів);

– сприяти поетапному впровадженню у страховий сектор міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності [8].

Для підвищення прозорості діяльності учасників страхового ринку необхідно:

– заснувати друкований засіб масової інформації Національною комісією, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг з метою висвітлення діяльності на ринку фінансових послуг України, зокрема на страховому ринку;

– визначити вимоги до оприлюднення інформації стосовно діяльності страховиків та страхових посередників у електронних і друкованих засобах масової інформації;

– установити порядок оприлюднення інформації (крім інформації з обмеженим доступом) про результати діяльності страховиків та страхових посередників, а також інформації про їх фінансове становище [8].

Найближчим часом ситуація на страховому ринку України, імовірно, не покращиться. Страхові компанії будуть знаходитися в складному фінансовому становищі і без стабілізації всієї економічної системи ситуація на страховому ринку України не зміниться до кращого.

Висновки. Отже, страховий ринок України має значний потенціал, реалізація якого можлива за умови економічного зростання країни в цілому та цілеспрямованих дій держави щодо підтримання

вітчизняного ринку страхування. Інтенсивний розвиток страхового ринку України стримується низкою чинників: недостатнім нормативно-правовим забезпеченням, відсутністю дієвих фінансових важелів впливу на розвиток і функціонування елементів страхової системи з боку держави, спадами та інфляційними процесами в економіці, відсутністю страхової культури суспільства, недосконалістю регуляторної політики держави і чіткої парадигми соціального страхування.

Список літератури:

1. Шуригіна Н. Ю. Страховий ринок України в умовах світової фінансової кризи / Н. Ю. Шуригіна // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Випуск 1(28). – С. 1–5.
2. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nfp.gov.ua/content/informaciya-pro-stan-i-rozvitok.html
3. Козьменко О. В. Страховий ринок України: стратегія функціонування в контексті сталого розвитку : дисертація на здобуття ступеня доктора екон. наук : 08.00.08. / Козьменко Ольга Володимирівна. – Суми : УАБС, 2009. – 523 с.
4. Осадець С. Напрями модернізації страхової справи / С. Осадець // Страхова справа. – 2012. – № 2(46). – С. 13–17.
5. Школьник І. О. Міжнародні фінансові конгломерати на страховому ринку України / І. О. Школьник, В. М. Кременець // Фінанси України. – 2013. – С. 110–121.
6. Хорін Л. Страхування: інституціональна риторика на фоні системного хаосу / Л. Хорін // Фінансовий ринок України. – 2004. – № 6–7.
7. Сподарева О. Г. Вплив та наслідки економічної кризи на страховий ринок України / О. Г. Сподарева // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 539–547.
8. Зоря О. П. Страховий ринок України: стан, проблеми та перспективні напрями розвитку / О. П. Зоря, С. П. Зоря // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит», 2013. – № 1. – С. 12–15.

Кузьменко О.Г.
Черкасский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

СТРАХОВОЙ РЫНОК УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Автором статьи охарактеризовано современное состояние страхового рынка Украины. Определены основные параметры и тенденции его развития за последние 5 лет. Проанализированы страховые компании с иностранным капиталом на отечественном страховом рынке. Выделены основные факторы влияния и проблемы развития рынка страховых услуг. Предложены меры активизации деятельности страховых компаний.

Ключевые слова: страховой рынок, страховые компании, договор страхования, страховые платежи, страховые премии.

Kuzmenko O.H.
Cherkasy Institute of Banking
of the University of Banking of the National Bank of Ukraine

INSURANCE MARKET OF UKRAINE: CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Summary
The author of the article describes the present state of the insurance market of Ukraine. The main parameters and trends in its development over the past 5 years. Analyzed the insurance companies with foreign capital in the domestic insurance market. Author determined the basic factors in the problem of the insurance market. Proposes measures revitalization of the insurance companies.

Keywords: insurance market, insurance companies, contract of insurance, insurance payments, insurance premiums.

УДК 004:658(075.8)

ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Кузьміна О.М., Горовенко О.О.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Досліджено теоретичні питання планування розвитку інформаційних систем. Визначено роль бізнес-інжинірингу та реінжинірингу в процесі функціонування організації. Розглянуто сутність імітаційної моделі управління бізнесом. Визначено вимоги до розробника інформаційної системи. Досліджено спектр спеціалізованих програмних продуктів для автоматизованого управління бізнес процесами.
Ключові слова: інформаційна система, інформаційні технології, бізнес-інжиніринг, реінжиніринг, бізнес-процес, управління.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах, коли багатьом підприємствам приходиться балансувати на грані рентабельності, а конкуренція на ринку загострюється, втрати підприємств від неефективного управління стають особливо значними, а, найчастіше, непоправними.

За минуле десятиліття багато керівників підприємств усвідомили необхідність «керувати поновому», не командними методами, а зважено підходячи до побудови і розвитку системи управління. Саме такий грамотний підхід до управлінського менеджменту підприємства може стати основою для його подальшого розвитку. На підприємстві, особливо великому, обсяг інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, дуже великий, і дуже багато параметрів при цьому є взаємозалежними.

На початку епохи промислового використання інформаційних технологій процес автоматизації підприємств зводився до того, що різні його служби купували програми, що вирішують окремі задачі. Кожна служба мала свою програму, але не могла скласти цілісної картини того, що відбувається на підприємстві. Сьогодні в нашій країні, як і в усьому світі, дуже високий попит на інформаційні системи, що претендують на роль управлінських, тобто системи, які інтегрують всю інформацію, здатні проаналізувати її і допомогти в прийнятті рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо підходу до автоматизації управління підприємством розглядалися у наукових публікаціях вітчизняних і закордонних учених та спеціалістів з інформаційних технологій: Ф.Ф. Бутинець, В.С. Глівенко [1], С.В. Гушко [2], П.В. Іванюта, О.В. Кліменко, В.Д. Шквір та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на різноманітність вивчення і розробки підходів щодо автоматизації управління підприємством, недостатня кількість теоретиків та практиків розглядають питання сутності управлінських інформаційних систем, та визначення їх класифікаційних ознак з метою адаптації управлінських інформаційних систем до вітчизняних підприємств.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення характерних особливостей управлінських інформаційних систем в Україні на сучасному етапі та порівняння характеристик найбільш поширених інформаційних систем, що застосовуються вітчизняними компаніями для забезпечення їх стійкого розвитку.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах ведення бізнесу важливо пам'ятати, що при впровадженні нової інформаційної технології в організації необхідно оцінити ризик відставання від конкурентів у результаті її неминучого старіння, тому що інформаційні продукти, як ніякі інші види матеріальних товарів, мають надзвичайно високу швидкість змінюваності новими видами або версіями. Періоди змінюваності коливаються від декількох місяців до одного року.

Якщо в процесі впровадження нової інформаційної технології цьому фактору не приділяти належної уваги, можливо, що до моменту завершення переходу фірми на нову інформаційну технологію вона вже застаріє і прийдеться вживати заходів щодо її модернізації. Такі невдачі з впровадженням інформаційних технологій звичайно пов'язані з недосконалістю технічних засобів, тоді як основною причиною невдач є відсутність або слабка опрацьованість методології використання інформаційної технології.

Одне з головних завдань керівництва організації замовника і розробника – активне навчання майбутніх користувачів, підвищення рівня їх кваліфікації як користувачів, але насамперед як постановників.

Користувач повинен бути заздалегідь ознайомлений з методикою проведення обстеження об'єкта, порядком узагальнення результатів, що допоможе йому визначити і виділити завдання та функції, що підлягають автоматизованій обробці і кваліфіковано зробити постановку завдання. Але крім професійних знань в предметній області, користувач повинен мати знання інформаційних технологій для правильної постановки завдання. Це справедливо як для розробки інформаційної системи, так і для використання готових рішень.

План постановки завдання замовником інформаційної системи [4].

Організаційно-економічна сутність задачі: найменування, місце рішення, мета рішення, споживачі рішення і спосіб його доставки, періодичність рішення, джерела інформації, зв'язок з іншими завданнями.

Опис вхідної інформації: перелік вхідної інформації, форми подання, приклади документів, частота надходження інформації, форми контролю інформації і т.д.

Опис вихідної інформації: перелік результатної інформації, форми подання, періодичність та строки подання, перелік користувачів результатної інформації, перелік запитної інформації, способи контролю результатної інформації і т.д.

Опис алгоритму розв'язання задачі: опис способів формування результатної інформації, опис послідовності дій із змінною і умовно-постійною інформацією і т.п.

Опис умовно-постійної інформації: перелік класифікаторів, довідників, таблиць, опис форми їх подання, способів використання умовно-постійної інформації тощо.

Одним з раціональних шляхів проектування інформаційної системи та інформаційної технології є використання типових проектних рішень, реалізованих у стандартних проектах, в пакетах прикладн-

© Кузьміна О.М., Горовенко О.О., 2014

них програм (ППП). Можливість такого підходу пов'язана з наявністю у будь-якій організації загальних і унікальних рис. Використання спільності рис і завдань дозволяє прив'язати готові рішення (моделі і програми) до умов конкретного користувача і його завданням.

Для створення інформаційної системи рекомендуються максимально використовувати стандартні пакети програм автоматизації бізнесу [1,3]:

– інформаційні технології «клієнт-сервер» в корпоративному документообігу і ділових операціях;

– управління електронними документами;

– проектування, моделювання та аналіз складних інформаційних систем;

– фінансово-економічний аналіз діяльності;

– розробка систем підтримки прийняття рішень.

Можна виділити п'ять типових рівнів рішень, пропонованих на ринку комп'ютерних технологій:

1. Придбання окремих модулів програмно-апаратних засобів у вже сформованих каналах розповсюдження комп'ютерної техніки і самостійна побудова конфігурації необхідної інформаційної системи.

2. Звернення до підприємств системним інтегратором, що додає вартість рішень за надання кваліфікованих послуг. Придбання окремих модулів програмно-апаратних засобів та самостійна побудова інформаційної системи необхідної конфігурації.

3. Звернення до консалтингових компаній, які при створенні великих комплексних проектів, здійснюваних кількома виконавцями, системними інтеграторами, консультують виконання закінченого проекту, придбання і освоєння програмно-апаратних засобів, а також побудову інформаційної системи необхідної конфігурації. Відповідальність за проект несе підприємство – системний інтегратор.

4. Підприємство – системний інтегратор, не тільки створює систему, а й супроводжує її експлуатацію протягом узгодженого часу.

5. Виконання проектів системи і послуг з обслуговування апаратно-програмних засобів, подальшу модернізацію системи бере на себе спеціалізована організація. Можливе знаходження апаратно-програмних засобів у власності спеціалізованої організації, при цьому підприємство користується тільки інформацією.

Вимоги до розробника інформаційної системи. Велике значення має рівень і якість обслуговування, що надається розробником. Найкраще, коли замовник отримує від постачальника весь спектр послуг:

– постановка системи управління підприємством (обстеження підприємства з питань постановки обліку та документообігу, консалтингові послуги тощо);

– постачання і впровадження системи;

– «довічний» супровід системи (гарантійне та післягарантійне обслуговування, проведення тематичних семінарів як з проблем методології та організації обліку, так і з питань використання інформаційної системи).

Досвід створення ІС і ІТ в управлінні економічними об'єктами показав, що ефективність функціонування організації залежить не стільки від рівня автоматизації інформаційних процесів, скільки від аналітичної цілеспрямованості процедур самої управлінської діяльності та в обґрунтованості прийнятих фахівцями рішень. В основі цього лежить системно-технічний, інженерний підхід, який отримав назву бізнес-інжинірингу [3,4].

Під бізнес-інжинірингом розуміється виконання комплексу, проектувальних робіт по розробці методів і процедур управління бізнесом, коли без зміни прийнятої структури управління в організації (підприємстві, фірмі) досягається поліпшення її фінансового положення.

Метою бізнес-інжинірингу є забезпечення фахівцеві найбільш сприятливих умов роботи при підвищенні прибутковості організації (за рахунок досягнення ефективності виробництва), зниженні собівартості проектованих робіт, скороченні внутрішніх витрат, підвищенні професійної підготовки, відповідальності, продуктивності праці персоналу, збільшенні об'єму продажів, надання широкого спектру послуг на ринку.

При створенні ІС та ІТ бізнес-інжиніринг застосовується для вдосконалення управління виробничими і господарськими процесами. Бізнес-інжиніринг використовує системно-технічний і структурно-функціональний підходи в проектуванні, які дозволяють результативніше використовувати переваги нових ІТ та людських ресурсів. Це веде до досягнення успіху і уникнення ризиків від управлінської діяльності.

Бізнес-інжиніринг ввів обов'язковий набір прийомів і методик, які організація повинна використовувати для проектування бізнесу відповідно до своїх цілей. Діяльність організації розглядається як процес, який може бути спроектований, змодельований, і якщо необхідно, то перепроектований відповідно до інженерних принципів і обліку поставлених цілей.

Реалізація інжинірингу будується на комп'ютеризації робочих місць фахівців і застосуванні ними для проектування бізнесу ряду методик:

1. виділення покрокових процедур проектованого процесу;

2. впровадження систем позначень, що описують процедури;

3. використання евристичних і прагматичних рішень, що дозволяють описувати ступінь відповідності спроектованого варіанту бізнесу заданим цілям.

Впровадження інжинірингу відкрило можливість об'єднувати в єдиний процес проектування впорядкування управлінських процедур, розробку нових інформаційних технологій і системи підтримки прийняття рішень.

ІС управління та ІТ за допомогою комп'ютерного моделювання створюють фахівцеві, економістові, менеджерові найбільш сприятливі умови для вибору, аналізу та впровадження раціонального за фінансовими показниками варіанту. Тим самим досягається значне поліпшення організації управлінської діяльності та інформаційного обслуговування працівників управління, керівників відповідних підрозділів організації, прийняття ними обґрунтованих рішень.

Розвиток ринкових відносин, як за кордоном, так і в нашій країні примушує постійно переглядати технологію виконання виробничих і фінансових процесів, використовувати нові ІТ для підвищення якості продукції (послуг), шукати резерви підвищення ефективності, як правило, нетривіальними методами.

Реальним стало створення і впровадження в повсякденну практику управлінської діяльності методики формування бізнес-процесів [1,2]. Бізнес-процес – це цілісний опис основних видів діяльності організації та їх проекція на організаційні структури економічного об'єкту, з урахуванням взаємодії між ними. Не тільки проектування, але і функціонування бізнес-процесів повністю залежать від використання фахівцями (економістами, менеджерами, керівниками середнього і верхнього рівнів управління організацією) досягнень в області нових ІТ (використання корпоративних ІС, Інтернет – технологій для активізації бізнесу та інші). Робота фахівців в середовищі автоматизованих ІТ дає великий економічний ефект. Створення такого складного організаційно-технологічного комплексу методичних рішень, направлено-

го на кардинальне поліпшення управління бізнесом отримало назву реінжиніринг бізнес-процесів. Реінжиніринг бізнес-процесів – це розвиток методів інжинірингу, зокрема, системно-технічного і інформаційного підходів до проектування бізнес-процесів. Об'єктами вивчення і проектування реінжинірингу є бізнес-процеси, що протікають в організації. Основне завдання реінжинірингу – перепроектування діючої системи управління і створення на базі інтегрованої інформаційної системи нової технології управління бізнесом. Завдяки цьому повинні бути реалізовані поставлені цілі та отримані результати, що мають цінність для споживача, а для організації досягнення бажаного економічного ефекту – корінне поліпшення таких показників діяльності організації, як вартість, якість, послуги, темпи розвитку. Досягається це тим, що реінжиніринг передбачає заміну ієрархічного (структурного), строго функціонального принципу управління всередині організації на процесний (міжфункціональний), який повинен забезпечувати підвищення якості, виготовленої продукції (послуг) за рахунок формування потоку завдань, що переходять від одного виконавця до іншого або від одного підрозділу до іншого. Під процесним підходом розуміється формалізація діяльності економічного об'єкту у вигляді бізнес-процесів. Системне управління підприємством спрямовано як на кожний бізнес-процес окремо, так і на взаємодією процесів між собою, забезпечуючи при цьому якість технологій виконання бізнес-процесів в рамках існуючої або переглянутої організаційної структури підприємства. Проект по реінжинірингу бізнесу, як правило, включає етапи: розробку зразка майбутньої організації; аналіз існуючого бізнесу; розробку нового бізнесу і впровадження нового бізнесу.

При моделюванні бізнес-процесів, проектування потоків робіт ґрунтується на системному і інформаційному підходах. Побудова процесної моделі підприємства передбачає виділення на верхньому рівні наступних видів бізнес-процесів з подальшою їх декомпозицією:

1. основні бізнес-процеси (виробництво продукції, послуг);

2. допоміжні бізнес-процеси (забезпечення матеріальними, фінансовими, технічними, інформаційно-технологічними та іншими ресурсами);

3. бізнес-процеси управління підприємством (стратегічне, тактичне, оперативне управління).

Для аналізу і проектування нової IT управління організацією застосовуються об'єктний і функціонально-технологічний методи, що дозволяють створити процесно-орієнтований підхід, який відповідає вимогам досягнення поставлених перед організацією проблем та забезпечує реальні можливості інформаційного супроводу управлінських процесів [2].

Необхідність враховувати вплив безлічі динамічно змінних у часі чинників обмежує застосування статичних методів, які можуть бути рекомендовані тільки для проведення грубих, попередніх розрахунків, з метою орієнтовної оцінки ефективності моделі. Більш ефективними, з цього погляду є динамічні методи, засновані на імітаційному моделюванні. Імітаційні моделі діяльності організації, що побудовані за допомогою відповідних автоматизованих інформаційних систем, забезпечують генерацію стандартних бухгалтерських процедур і звітних фінансових документів та бізнес-операцій, що реалізуються в часі [2, 4].

Модель бізнес-процесу – це опис загального виробничого процесу в термінах конкретної інформаційної системи.

Модель бізнес-функції являє собою функціональну ієрархічну декомпозицію бізнес-функцій. Відношення між такими бізнес-функціями утворюють бізнес-процеси. Бізнес-функції використовуються для досягнення конкретних цілей.

Модель бізнес-організації – це опис організаційної структури та структури персоналу об'єкту.

Під бізнес-операціями розуміють конкретні дії, що здійснюються в організації (на підприємстві) у процесі економічної діяльності, результатом яких є зміни в обсягах і напрямках руху грошових потоків. Ці моделі відображають реальну діяльність організації (підприємства) через опис грошових потоків (надходжень і виплат) як подій, що відбуваються в різні періоди часу. Під час розрахунків використовуються такі важко прогнозовані чинники, як показники інфляції, плановані обсяги збуту та інші, тому для розробки стратегічного плану й аналізу ефективності моделі застосовується сценарний підхід. Сценарний підхід передбачає здійснення альтернативних розрахунків на основі даних, що відповідають різним варіантам розвитку компанії.

Використання імітаційних фінансових моделей у процесі планування й аналізу ефективності економічної діяльності компанії дозволяє «розглянути» різні варіанти стратегій і в результаті прийняти обґрунтоване управлінське рішення, спрямоване на досягнення поставлених цілей.

Бізнес-планування – це документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи і засоби її реалізації та охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним. Бізнес-планування підсумовує ділові можливості та перспективи, пояснює, як ці можливості можуть бути реалізовані існуючою командою. У бізнес-плануванні формулюються перспективи та поточні цілі реалізації ідеї, оцінюються сильні й слабкі сторони бізнесу, наводяться результати аналізу ринку та його особливостей, викладаються подробиці функціонування підприємства за цих умов, визначаються обсяги фінансових і матеріальних ресурсів для реалізації проекту.

Бізнес-планування дає можливість визначити життєздатність фірми за умов конкуренції, прогнозує процеси розвитку виробництва, конкретизує шляхи досягнення мети і подолання перешкод, є чинником, що стимулює інтереси потенційних інвесторів у пошуках вкладання коштів у розвиток виробництва.

На даний час існує досить широкий спектр спеціалізованих програмних продуктів для автоматизованого управління бізнес процесами. Найбільш часто застосовуються пакети прикладних програм COMFAR і PROPSPIN, пакет «Альт-Інвест» і пакет «Project Expert».

Кожен із запропонованих програмних продуктів має як ряд переваг, так і ряд недоліків. Але більшість вітчизняних спеціалістів у даній області рекомендують пакет «Project Expert».

Даний пакет пропонує системність у рішенні багатьох проблем, враховує специфіку національних умов. Внутрішня логіка системи досить проста і зрозуміла навіть недосвідченому користувачеві, що має загальні поняття про фінансовий аналіз. Система вкладених меню дозволяє задавати вихідні дані поетапно, що зводить до мінімуму ризик забути ввести певні дані. Інтервал планування жорстко визначений в тілі системи і становить один день. При цьому інтервал представлення результатів може бути заданий користувачем і змінюється дискретно (місяць-квартал-рік), кількість інтервалів не обмежена. Система дозволяє розраховувати інвестиційні

проекти будь-якої складності на діючому підприємстві з будь-якими стартовими показниками. Дуже гнучко організований блок завдання податків. Це дозволило не обмежувати користувача ні в кількості можливих податків, ні у виборі бази оподаткування. Різні системи обліку та списання ПДВ, передбачені в програмі, дозволяють бути впевненим у правильності розрахунків навіть для самих нестандартних ситуацій. Жодна з розглянутих систем, крім Project Expert, не може надати користувачеві таку важливу можливість, як складання мережного плану. Це особливо істотно при розрахунку інвестиційних проектів з комбінацією паралельних і пов'язаних етапів інвестування. Генерація звітів дозволяє організувати вивід будь-яких таблиць і графіків на принтер або експорт в Microsoft Word. Широкий перелік мов для представлення результатів. Система надійно захищена від незареєстрованих користувачів і має можливості багатокористувацької роботи в локальній мережі [5].

Висновки і пропозиції. Застосування сучасних інформаційних технологій в управлінні є одним з головних інструментів ефективності бізнесу. Мета застосування управлінських інформаційних систем полягає у тому, щоб упорядкувати інформаційні потоки, надати ефективний доступ до даних менеджерів усіх рівнів для прийняття мотивованих управлінських рішень.

Очевидно, що без своєчасної і достовірної інформації про стан справ на підприємстві неможливе якісне управління підприємством, а, отже, неможливий і розвиток бізнесу. Грамотно керувати підприємством – значить організувати потоки даних між службами (бухгалтерією, комерційними підрозділами, центрами фінансового обліку та ін.), зіставляти ці дані, виявляти найбільш активних чи пасивних постачальників і покупців, оцінювати оборотність матеріальних ресурсів, рентабельність активів і, на підставі узагальнення, інтерпретації та аналізу цих даних, відповідати на головне запитання: як працюють ресурси підприємства і як змусити їх працювати краще.

Головним результатом використання зазначених управлінських інформаційних систем може бути збільшення доходу підприємства і поліпшення стосунків із замовниками і постачальниками.

Список літератури:

1. Глівенко В.С. Інформаційні системи в менеджменті: Навч. посібник / Глівенко В.С., Лапін Є.В., Павленко О.О. та інші. – Суми: Університетська книга, 2005. – 407 с.
2. Гужва В.М. Інформаційні системи і технології на підприємствах: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 400 с.
3. Гушко С.В. Управлінські інформаційні системи. Навчальний посібник/ Гушко С.В., Шайкан А.В. – Львів: «Магнолія Плюс», 2006. – 320 с.
4. Информационные системы в экономике: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» и специальностям экономики и управления / Под ред. Г.А. Титоренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 463 с.
5. Фетісов В.С. Автоматизоване робоче місце менеджера : навч. посібник / В.С. Фетісов. – К. : Знання, 2008. – 390 с.

Кузьмина Е.М., Горовенко Е.О.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ПЛАНИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы планирования развития информационных систем. Определена роль бизнес-инжиниринга и реинжиниринга в процессе функционирования организации. Рассмотрена сущность имитационной модели управления бизнесом. Определены требования к разработчику информационной системы. Исследовано спектр специализированных программных продуктов для автоматизированного управления бизнес процессами.
Ключевые слова: информационная система, информационные технологии, бизнес-инжиниринг, реинжиниринг, бизнес-процесс, управление.

Kuzmina O.M., Gorovenko O.O.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

DEVELOPMENT PLANNING MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS

Summary
Theoretical aspects of planning the development of information systems. The role of business engineering and re-engineering in the operation of the organization. The essence of a simulation model of business management. The requirements to developers of information systems. The spectrum of specialized software for automated business process management.
Keywords: information systems, information technology, business engineering, reengineering, business process management.

УДК 001.895:330.341.1

ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІДКРИТИХ ІННОВАЦІЙ У ПІДПРИЄМНИЦЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Лазаренко Ю.О.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті обґрунтовано доцільність поширення моделі відкритих інновацій з метою інтенсифікації інноваційних процесів у підприємницькому секторі України. На основі даних статистичного обстеження інноваційної активності за методологією європейської програми CIS 10 (Community Innovation Survey) здійснено аналіз узагальнюючих показників інтеграційної взаємодії суб'єктів вітчизняного бізнесу. За результатами досліджень окреслено проблемні аспекти практичного запровадження відкритих інновацій в Україні.
Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, інноваційна співпраця, відкриті інновації, кооперація.

Постановка проблеми. Як свідчить огляд трансформації моделей інноваційного розвитку, упродовж значного періоду часу домінувала теза про те, що успішні інновації потребують контролю – за рахунок інвестицій у власні дослідження і розробки потужні корпорації були спроможні самостійно генерувати та розвивати більше результативних ідей, ніж фірми-конкуренти. Саме такий підхід до організації інноваційної діяльності, що отримав назву практики «закритих інновацій», забезпечував їх лідируючу позицію на ринку. Проте у сучасних умовах поширення мережевих технологій традиційний підхід до провадження інноваційної діяльності, який базується переважно на використанні ідей та розробок всередині компанії, доводить свою неефективність, адже підприємства обмежуються виключно внутрішніми джерелами інноваційних ресурсів. Висока швидкість обміну інформацією, новітні форми трансферу знань та технологій спонукають сучасні компанії до розширення інноваційних процесів та залучення до них додаткових учасників. Наразі одним із актуальних підходів до організації інноваційної діяльності є концепція «відкритих інновацій», сутність якої зводиться до розвитку внутрішніх процесів управління дослідженнями та розробками фірми за рахунок активізації її взаємодії з іншими суб'єктами зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретико-методичну основу статті складають сучасні наукові розробки з питань запровадження концепції відкритих інновацій, висвітлені у працях зарубіжних вчених, серед яких Г. Чесбро [1] (дослідження ключових процесів моделі відкритих інновацій), О. Гассманн, Е. Енкель [4] (рушійні сили відкритих інновацій, а також показники виміру їх ефективності), К. Лаурсен, А. Солтер [6; 7] (аналіз взаємозв'язків між різними суб'єктами ринку інновацій), В. ван де Вранде, В. Ванхавербеке [12] (особливості використання окремих інструментів відкритих інновацій у секторі малих та середніх підприємств), Дж. Вест, С. Галлахер [13] (бар'єри та ризики «відкритої» практики інноваційної діяльності). Окремі аспекти запровадження бізнес-моделі відкритих інновацій знайшли відображення у статтях вітчизняних науковців. Однак, незважаючи на значну кількість фахових праць із зазначеної проблематики, подальшого ґрунтовного дослідження потребують передумови поширення відкритих інновацій в Україні, особливості їх імплементації на вітчизняних підприємствах, а також механізми взаємодії суб'єктів інноваційного процесу у напрямку інтеграції внутрішніх та зовнішніх знань.

Мета статті полягає у визначенні можливостей та потенційних бар'єрів упровадження моделі відкритих інновацій в Україні задля активізації інноваційних процесів у вітчизняному підприємницькому секторі.

Виклад основного матеріалу. Провідні країни світу, що відзначаються високими темпами розбудови економіки знань, серед ключових компонентів національного розвитку обґрунтовано виокремлюють наявність висококваліфікованої та освіченої робочої сили, розвинену інформаційно-комунікаційну інфраструктуру, ефективну інноваційну систему та сприятливий інституційний клімат. Внаслідок транснаціональної та регіональної глобалізації інноваційні розробки виходять за межі окремої країни. Важливого значення при цьому набуває міжнародне партнерство, спрямоване на успішне втілення спільних інноваційних проектів. Результати порівняльного аналізу офіційних статистичних даних засвідчують, що за окремими показниками інноваційної співпраці у підприємницькому секторі Україна значно поступається країнам Європейського Союзу [9; 14]. Особливого масштабу такий розрив набуває для малих підприємств. Невідповідність інноваційного середовища міжнародним стандартам та несприятливий інноваційний клімат обумовлюють слабку конкурентну позицію України в умовах глобального інноваційного простору.

За результатами оцінювання Глобального індексу конкурентоспроможності 2014 – 2015 рр. Україна посіла 76 місце серед 144 країн світу з інтегральним значенням індексу конкурентоспроможності 4,14 (у розрізі окремих складових оцінки: базові вимоги – 87 місце, індекс 4,36; підсилювачі ефективності – 67 місце, індекс 4,11; інновації та фактори розвитку – 92 місце, індекс 3,41) [10].

Для порівняльної оцінки конкурентної позиції України у глобальному інноваційному середовищі доцільно використати результати розрахунку Глобального індексу інновацій INSEAD. У відповідності до опублікованого рейтингу у 2014 р. Україна зайняла 63 місце серед 143 країн, при цьому значення індексу складає 36,26 [11]. Найнижчу оцінку отримали такі субіндекси: можливості та умови залучення інвестицій – 127 місце, стан бізнес-середовища – 122 місце, ступінь розбудови інфраструктури – 110 місце, інтенсивність інноваційних зв'язків (у тому числі рівень розвитку кластерів та інтеграційна взаємодія науки, освіти і виробництва) – 105 місце. Враховуючи думку міжнародних експертів, зазначені складові є найбільш проблемними факторами, що стримують інноваційний розвиток економіки, отже, важливо спрямувати першочергові зусилля на подолання цих бар'єрів та створення

© Лазаренко Ю.О., 2014

сприятливих умов реалізації національного інноваційного потенціалу.

На сучасному етапі розвитку економіки все більшої значущості набуває формування умов функціональної взаємодії суб'єктів інноваційного середовища. Проте переважна більшість успішних міжнародних корпорацій зважено підходить до реалізації окремих інструментів відкритих інновацій: орієнтація виключно на внутрішні можливості організації може призвести до розпорошування ресурсів та дублювання вже існуючих розробок, однак занадто високий ступінь інноваційної відкритості загрожує втратою знань, контролю і ключових компетенцій фірми. Така невідповідність отримала назву «парадоксу інноваційної відкритості» – ефективні процеси створення інноваційних продуктів і послуг потребують залучення зовнішніх джерел інформації для пошуку нових ідей та їх успішного втілення, але комерціалізація інновацій вимагає захисту об'єктів інтелектуальної власності [7, с. 867]. Отже, актуальним видається питання розробки збалансованого підходу до імплементації концепції відкритих інновацій, що дасть змогу якнайповніше використати усі доступні інноваційні ресурси та водночас уникнути ризиків втрати власних інноваційних ідей та рішень.

У науковій літературі зустрічаються різні підходи до класифікації механізмів, що можуть використовуватися організаціями у практиці відкритої інноваційної діяльності. На підставі їх узагальнення можна виокремити такі основні форми реалізації відкритих інновацій: стратегічні та міжгалузеві альянси, спільні підприємства, спільні лабораторії, стартапи, спін-компанії (спін-офф, спін-аут), масова кастомізація (mass customization), краудсорсинг (crowdsourcing) та краудфандинг (crowdfunding) інноваційної діяльності [1; 4; 6; 13].

Відкриті інновації мають на меті посилення інноваційного потенціалу організації шляхом активного залучення суб'єктів зовнішнього середовища до процесів генерації інноваційних ідей та створення успішних продуктів швидше за фірм-конкурентів. Сутність практики відкритих інновацій можна звести до двох напрямків: вхідні потоки («inflows of knowledge»), що збагачують базу знань організації через запозичення інноваційних ідей зовнішніх фахівців, та вихідні потоки («outflows of knowledge»), що створюють можливості для маркетингового просування ідей та розробок, які не використані всередині компанії, з огляду на брак відповідних ресурсів, але мають ринковий потенціал комерціалізації [1, с. 172]. Згідно логіки відкритих інновацій використання зовнішніх джерел знань, винаходів та технологій («outside-in process») надає підприємствам додаткові можливості реалізації власних інноваційних проектів. Як правило, це відбувається за допомогою співпраці із постачальниками, споживачами, конкурентами, промисловими партнерами або дослідницькими установами, що формують відкриту мережу для пошуку інноваційного рішення.

Зворотній процес («inside-out process») дозволяє виявити нові сфери застосування розробок шляхом передачі внутрішніх ідей, що виникли в межах компанії, інноваційним посередникам, контрагентам або іншим суб'єктам інноваційного середовища. Такий механізм дає можливість заощадити інвестиційні кошти, отримати прибуток від прямого трансферу технологій та укладених ліцензійних угод, компенсувати частину витрат на дослідження і розробки, залучити додаткові джерела зовнішнього фінансування, а також розширити інноваційну екосистему компанії.

Подвійний процес («coupled process»), що поєднує в собі характеристики двох попередніх процесів, спрямований на генерацію нових ідей і комерціалізацію перспективних розробок як для внутрішнього, так і для зовнішнього використання.

Таблиця 1

Розподіл підприємств із технологічними інноваціями за напрямами інноваційної діяльності та за розміром підприємств, 2010-2012 рр.

Напрям інноваційної діяльності	% до загальної кількості підприємств із технологічними інноваціями				
	Вид економічної діяльності		Розмір підприємства		
	Промисловість	Послуги	Малі	Середні	Великі
Внутрішні НДР	22,1	19,9	20,7	18,1	25,8
Зовнішні НДР	10,5	9,6	7,4	7,1	18,8
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	74,6	82,4	74,6	78,9	80,7
Придбання зовнішніх знань	9,9	13,9	11,0	9,5	12,5
Навчальна підготовка для інноваційної діяльності	20,3	25,1	17,8	20,8	29,8
Ринкове запровадження інновацій	12,9	17,7	12,8	12,1	18,0
Інші витрати	23,0	23,5	20,4	21,1	30,4

Джерело: складено автором на основі [14]

Таблиця 2

Розподіл підприємств із технологічними інноваціями, що мали партнера з інноваційної співпраці за місцем розташування партнерів та за розміром підприємств, 2010-2012 рр.

Місце розташування партнерів з інноваційної співпраці	% до загальної кількості підприємств із технологічними інноваціями				
	Вид економічної діяльності		Розмір підприємства		
	Промисловість	Послуги	Малі	Середні	Великі
Україна	20,3	20,7	16,2	17,7	33,2
Країни Європи	7,7	5,5	3,8	5,1	16,4
США	1,7	4,2	2,0	1,0	5,1
Китай та Індія	2,3	1,6	1,0	1,4	5,0
Інші країни	6,2	4,3	2,3	3,7	14,7
Усього	22,5	21,4	17,2	19,4	37,5

Джерело: складено автором на основі [14]

Підприємство розглядається як інтегратор внутрішніх та зовнішніх потоків інформації. Практичне втілення такого процесу може виявлятися у різних формах інноваційної кооперації, таких як партнерства, стратегічні альянси або спільні підприємства.

Різноманіття форм інноваційної співпраці, а також відмінності у взаємодії з ринковими контрагентами залежно від розміру фірми, виду економічної діяльності та стадії інноваційного процесу значно ускладнюють вирішення проблеми вимірювання рівня інноваційної відкритості організації. Найпоширеніші узагальнені показники оцінки ефективності відкритих інновацій характеризують обсяг залучення зовнішніх знань і технологій, широту та глибину зовнішніх інформаційних джерел інноваційної діяльності, а також інтенсивність інноваційної кооперації [3].

Практика статистичного обліку інноваційної активності в Україні, що базується на діючій системі державної статистичної звітності промислових підприємств, не дозволяє повною мірою дослідити тенденції запровадження відкритих інновацій у вітчизняному підприємницькому секторі. Проте з метою визначення окремих індикаторів, які відображають стан інтеграційної взаємодії різних учасників інноваційного процесу, доцільно використати результати статистичного обстеження інноваційної діяльності за європейською програмою CIS 10 (Community Innovation Survey). Зокрема, показники інтеграційної взаємодії («linkage indicators») дають можливість охарактеризувати значущість різних джерел інформації для провадження інноваційної діяльності, проаналізувати рівень інноваційної кооперації у підприємницькому секторі, а також зробити висновок про те, наскільки поширеним серед вітчизняних підприємств є використання зовнішніх джерел знань і технологій.

Як свідчать дані обстеження, упродовж 2010 – 2012 рр. понад три чверті українських підприємств із технологічними інноваціями (продуктовими та процесовими) займалися придбанням машин, обладнання та програмного забезпечення для виробництва нових або значно удосконалених продуктів і послуг (табл. 1). На відміну від цього, найбільш поширеного, напряму інноваційної діяльності, придбання зовнішніх знань (патентів і не патентованих винаходів, ноу-хау та інших типів знань) здійснювали лише близько 11% підприємств із технологічними інноваціями – значення показника змінюється не суттєво залежно від розміру підприємства та в середньому становить усього 8% від загального обсягу витрат на інноваційну діяльність. Очевидно, що таке співвідношення обумовлене незацікавленістю представників вітчизняного бізнесу у використанні результатів зовнішніх наукових досліджень, а також браком інформації щодо науково-технологічних розробок.

Протягом 2010-2012 рр. близько 22,6% підприємств із технологічними інноваціями співпрацювали з іншими компаніями, установами та організаціями задля втілення спільних інноваційних проектів (табл. 2). Найбільш активними були інтеграційні зв'язки з партнерами у межах України. Порівняно невисокою є частка компаній-технологічних інноваторів, що були задіяні у співпраці із зарубіжними партнерами. У міжнародному розрізі найперспективнішою видається інноваційна кооперація з представниками країн Європи, проте значення цього показника у звітному періоді є надзвичайно низьким для малих та середніх підприємств – усього 3,8% та 5,1% відповідно.

Рівень пріоритетності інформаційних джерел для провадження інноваційної діяльності у підприємницькому секторі дає змогу оцінити значущість партнерських зв'язків із окремими суб'єктами ринку інновацій. За даними інноваційного обстеження вітчизняні підприємства схильні дотримуватися стратегії «закритих інновацій» – респонденти наголосили на пріоритетності внутрішніх джерел інформації стосовно інноваційних ідей, розробок та рішень (табл. 3). Більш, ніж чверть обстежених компаній із технологічними інноваціями вказали на важливість ринкових джерел інформації – перевага надається співпраці із постачальниками, клієнтами та кінцевими споживачами продукції та (або) послуг.

Незначними залишаються інформаційні зв'язки підприємств із представниками наукового-дослідного сектору, а також навчальними закладами, що може бути опосередкованим свідченням розриву між наукою та виробництвом. Близько 10% обстежених підприємств відзначили важливість інформації, отриманої від фірм-конкурентів. Окремий інтерес може представляти подальше дослідження суперечливої природи такого типу взаємодії – конкурентне протистояння чи партнерство з метою зниження інноваційних витрат та створення додаткової ринкової вартості.

Намагаючись розв'язати дилему «конкуренція чи співпраця» зарубіжні науковці розробили теорію

Таблиця 3

Розподіл підприємств із технологічними інноваціями за найбільш важливими джерелами інформації для інноваційної діяльності та за розміром підприємств, 2010-2012 рр.

Джерело інформації для інноваційної діяльності	% до загальної кількості підприємств із технологічними інноваціями				
	Вид економічної діяльності		Розмір підприємства		
	Промисловість	Послуги	Малі	Середні	Великі
У межах підприємства (групи підприємств)	28,0	37,3	29,9	26,7	34,3
Постачальники обладнання, матеріалів, компонентів, програмного забезпечення	23,2	31,0	23,4	24,3	28,7
Клієнти, покупці, кінцеві споживачі продукції та (або) послуг	20,3	26,8	22,9	18,4	22,8
Конкуренти, інші підприємства галузі	10,1	11,6	10,5	9,1	11,7
Консультанти, комерційні лабораторії, приватні НДІ	4,9	6,0	4,7	4,2	6,9
Університети та інші вищі навчальні заклади	1,9	3,8	2,0	1,8	4,4
Державні НДІ	4,6	5,7	3,9	3,9	7,5
Конференції, торгові ярмарки, виставки	14,1	19,2	13,6	13,8	19,5
Наукові журнали та торгові/технічні публікації	8,9	11,6	8,4	7,9	13,3
Професійні та промислові асоціації	4,2	4,0	3,8	3,9	6,7

Джерело: складено автором на основі [14]

«спів-конкуренції» або кооперенції («co-opetition»), сутність якої зводиться до кооперації з конкурентами для досягнення встановлених цілей. Рушійними силами інноваційної кооперації визнаються виклики та можливості технологічного середовища (швидкість технологічних змін, конвергенція технологій), значні обсяги витрат на дослідження та розробки, необхідні для створення і ринкового просування інновацій, ресурси та компетенції потенційних партнерів [2, с. 312].

Результати емпіричних досліджень свідчать, що європейські підприємства здатні ефективно використовувати стратегію кооперації задля інноваційного розвитку фірми. Проте її реалізація нерідко може призвести до неочікуваних наслідків – передусім це обумовлено управлінськими труднощами та неможливістю отримання прибутку від втілення спільних інноваційних проектів. Однак, якщо організація дотримується стратегії відкритих інновацій та схильна активно співпрацювати з іншими контрагентами ринкового середовища, а не лише із фірмами-конкурентами, вона здатна певною мірою нівелювати можливі негативні ефекти конкурентної кооперації [5]. Серед основних чинників, що визначають рівень підготовленості фірми до інноваційної кооперації, слід виокремити досвід участі у партнерстві подібного типу, рівень розвитку корпоративної культури, конкурентні цілі, стратегічну орієнтацію компанії, а також умови ринкового середовища.

Світові тенденції доводять, що значна частка впроваджень нових технологій припадає на сектор малих підприємств, зважаючи на особливості їх функціонування – зокрема, більшу гнучкість, адаптивність до змін зовнішнього середовища, схильність до втілення ризикованих проектів [8, с. 608]. Проте за показниками інноваційного розвитку вітчизняний малий бізнес значно поступається середнім та великим підприємствам, що обумовлено браком фінансових і матеріальних ресурсів, а також значною залежністю від несприятливих факторів бізнес-середовища. Суб'єкти корпоративного сектору також схильні активно імплементувати інструменти відкритих інновацій, адже такий вид взаємодії стимулює пошук інноваційних бізнес-ідей та забезпечує швидкий обмін технологічними досягненнями. Однак вітчизняні реалії свідчать, що одним із найсильніших бар'єрів на шляху відкритих інновацій залишається низький рівень довіри до потенційних партнерів та ризик втрати власної новаторської ідеї. Окрім того інноваційна сприйнятливість підприємств послаблюється низкою суб'єктивних чинників таких, як високий ступінь формалізації ухвалення інноваційних рішень, бюрократичні перешкоди на шляху інноваційної співпраці, незацікавленість та інертність персоналу у продукуванні інноваційних ідей, страх перед ризиком і можливими змінами.

Перспективним напрямом реалізації концепції відкритих інновацій у Європейському Союзі визнано створення науково-дослідних альянсів і спільних підприємств, що допомагає подолати розрив між наукою та виробництвом. Посилюється інноваційна кооперація між промисловими підприємствами та науковими установами, сучасні університети все частіше виконують функції управління інтелектуальною власністю. Проте аналіз тенденцій інноваційної кооперації в Україні дозволяє дійти висновку, що рівень зацікавленості підприємств у співпраці з науково-дослідними установами та освітніми закладами залишається незначним.

Слід підкреслити, що використання стратегії відкритих інновацій потребує значних змін як в організаційній структурі підприємства, так і у підходах до управління знаннями.

Висновки і пропозиції. Упровадження концепції відкритих інновацій сприятиме інтеграції внутрішніх та зовнішніх джерел інформації, а також дозволить поширити науково-технологічні знання між окремими суб'єктами інноваційного процесу. Невід'ємним елементом інноваційного розвитку національної економіки є забезпечення доступу підприємств до інформаційної бази перспективних науково-технічних розробок і включення суб'єктів ринку інновацій до міжнародної інформаційної мережі, що сприятиме їх інтеграції до глобального інноваційного середовища.

Напрямки подальших досліджень повинні охоплювати ґрунтовний аналіз практики поширення відкритих інновацій в Україні, а також визначення основних обмежень та перешкод, що стримують розвиток інноваційної співпраці у підприємницькому секторі. Їх результати можуть мати практичну цінність як для удосконалення державної інноваційної політики (макрорівень), так і для розробки управлінського інструментарію запровадження бізнес-моделі відкритих інновацій на окремих підприємствах (мікрорівень).

Список літератури:

1. Chesbrough, H. Open Business Models: How to Thrive in the New Innovation Landscape / H. Chesbrough. – Boston : Harvard Business School Press. – 2006. – 272 p.
2. Devi R. Gnyawali, Byung-Jin (Robert) Park. Co-opetition and Technological Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises: A Multilevel Conceptual Model / Gnyawali D., Park B.-J. // Journal of Small Business Management. – 2009. – № 47(3). – P. 308-330.
3. Fiegenbaum I., Podmetina D., Teplov R., Albats E. Towards open innovation measurement system – a literature review [Електронний ресурс] / I. Fiegenbaum, D. Podmetina, R. Teplov, E. Albats // The Proceedings of The XXV ISPIM Conference. – Dublin, Ireland. – 2014. – Режим доступу : http://www.ispim.org/members/proceedings/ISPIM2014/commonfiles/files//589822235_Paper.pdf
4. Gassmann O., Enkel E. Towards a theory of open innovation: three core process archetypes / O. Gassmann, E. Enkel // The Proceedings of the R&D Management conference. – Lisbon, Portugal. – 2004. – P. 1-18.
5. Grimpe Ch., Sofka W. Search Patterns and Absorptive Capacity: A Comparison of Low- and High-Technology Firms from Thirteen European Countries [Електронний ресурс] / ZEW Discussion Papers (Zentrum fьr Europdische Wirtschaftsforschung), Center for European Economic Research // Режим доступу : http://econstor.eu/bitstream/10419/24645/1/dp07062.pdf
6. Laursen K., Salter A. Open for innovation: the role of openness in explaining innovation performance among U.K. manufacturing firms / K. Laursen, A. Salter // Strategic Management Journal. – 2006. – Vol. 27. – Issue 2. – P. 131-150.
7. Laursen K., Salter A. The paradox of openness: Appropriability, external search and collaboration / K. Laursen, A. Salter // Research Policy. – 2014. – Vol. 43. – Issue 5. – P. 867-878.

8. Lazarenko J. Striving towards implementation of open innovation: opportunities and challenges for SMEs // J. Lazarenko // The Proceedings of 4rd International Conference «Application of New Technologies in Management and Economy». –Belgrade, Serbia. – 2014. – Vol. 2. – P. 607-614.
9. Results of the Community Innovation Survey 2010 (CIS 2010) [Електронний ресурс] / Eurostat, the statistical office of the European Union // Режим доступу : http://epp.eurostat.ec. europa.eu/portal/page/portal/science_technology_innovation/data/database
10. The Global Competitiveness Report 2014-2015 [Електронний ресурс] / Full Data Edition, World Economic Forum within the framework of The Global Competitiveness and Benchmarking Network // Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf
11. The Global Innovation Index 2014: The Human Factor In innovation [Електронний ресурс] / Cornell University, INSEAD and WIPO (2014) // Режим доступу : https://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014
12. Van de Vrande V., De Jong J., Vanhaverbeke, W., de Rochemont, M. Open innovation in SMEs: Trends, motives and management challenges // V. van de Vrande, J. De Jong, W. Vanhaverbeke, M. de Rochemont // Technovation. – 2009. – Vol. 29. – P. 423-437.
13. West J., Gallagher S. Challenges of Open innovation: the paradox of firm investment in open source software / J. West, S. Gallagher // R&D Management. – 2006. – Vol. 36. – P. 316-331.
14. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичний збірник [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України, 2014 // Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2014/zb/09/zb_nayk_13.zip

Лазаренко Ю.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ПРЕДПОСЫЛКИ ВНЕДРЕНИЯ ОТКРЫТЫХ ИННОВАЦИЙ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье обоснована целесообразность распространения модели открытых инноваций с целью интенсификации инновационных процессов в предпринимательском секторе Украины. На основе данных статистического обследования инновационной активности по методологии европейской программы CIS 10 (Community Innovation Survey) осуществлен анализ обобщающих показателей интеграционного взаимодействия субъектов отечественного бизнеса. По результатам исследований обозначены проблемные аспекты практического внедрения открытых инноваций в Украине.
Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, инновационное сотрудничество, открытые инновации, кооперенция.

Lazarenko Y.O.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

PRECONDITIONS FOR OPEN INNOVATION IMPLEMENTATION IN THE BUSINESS SECTOR OF UKRAINE

Summary
The paper deals with the preconditions necessary for open innovation implementation in order to intensify the innovation processes in the business sector of Ukraine. Analytical assessment of business entities linkage indicators is carried out based on the statistical survey on innovation activity CIS 10 (Community Innovation Survey). The problematic aspects of open innovation practical implementation for companies based in Ukraine are specified as a result of the study.
Keywords: innovation, innovation activity, innovation cooperation, open innovation, co-opetition.

УДК 658.15

УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ПРИВАБЛИВІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Лазоренко Т.В., Цвєткова О.В.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто сутність інвестиційної привабливості підприємства. Подано основні підходи до її визначення. Наведено класифікацію видів інвестиційної привабливості підприємства. Розкрито основні чинники, що впливають на неї. Визначено основні функції управління інвестиційною привабливістю підприємства.
Ключові слова: інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, управління інвестиційною привабливістю, ефективність.

Постановка проблеми. В умовах нестабільної економічної та політичної ситуації в Україні існує проблема недостатнього забезпечення інвестиціями вітчизняних підприємств. Одним із найголовніших завдань потенційного інвестора є вибір об'єктів інвестування, що дозволить забезпечити найвищу ефективність вкладених коштів. Конкурентоспроможність того чи іншого суб'єкта господарювання, для інвестора, визначається рівнем його інвестиційної привабливості. Тому, важливим етапом управління інвестиційною привабливістю підприємства є більш детальне визначення сутності даного поняття,класифікації та факторів впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інвестиційної привабливістю займались багато вітчизняних та зарубіжних вчених: І.А. Бланка, В.І. Богачова, Н.П. Макарій, Є.М. Рудніченко, В.Г. Ткаченко. А. Епштайн, С. Естрин, К.Е. Мейер та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість фахових праць єдиного визначення інвестиційної привабливості та основних чинників, що її характеризують досі не існує. Тому вбачається необхідним дослідження поданої проблеми.

Науково-методичну основу статті становлять розробки вітчизняних та зарубіжних вчених з питань управління інвестиційною привабливістю підприємства. У роботі використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: системний та порівняльний аналіз, метод логічного узагальнення, визначення сутності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та поглиблення теоретичних й науково-

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття інвестиційної привабливості підприємства

Автор	Економічна сутність інвестиційної привабливості підприємства
Агентство з питань запобігання банкрутству підприємств [1]	Рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних та інших вимог чи інтересів інвестора щодо конкретного підприємства, який може визначатися чи оцінюватися значеннями відповідних показників, у тому числі інтегральної оцінки
О.В. Носова [2, с. 120]	Узагальнена характеристика переваг і недоліків об'єкта інвестування
В.В. Шеремет, В.М. Павлюченко, В.Д. Шапіро [3, с. 67]	Результати фінансового аналізу діяльності підприємства за показниками фінансової стійкості, прибутковості, ліквідності активів, оборотності активів та ін. (з точки зору потенційних інвестицій у вигляді як капітальних вкладень, так і фінансових інвестицій)
И.А. Бланк [4, с. 420]	Характеристика переваг та недоліків підприємства з використанням системи показників рентабельності, фінансової стійкості, платоспроможності, оборотності капіталу та активів (якщо акції передбачаються вперше), а також рівня віддачі акціонерного капіталу, балансової вартості однієї акції та ін. (якщо акції тривалий період обертаються на фондовому ринку)
Севрюгін Ю.В. [5]	Система кількісних та якісних факторів, що характеризує платоспроможний попит підприємства на інвестиції
Валинурова Л.С., Казакова О.Б. [6]	Сукупність об'єктивних ознак, якостей та можливостей, що обумовлюють потенційний платоспроможний попит на інвестиції. Інвестиційна привабливість включає інвестиційний потенціал та інвестиційний ризик та характеризується взаємодією цих категорій
Терещенко Е.Ю., Конік О.В. [7, с. 79]	Сукупність показників, які, з одного боку, відображують внутрішнє та зовнішнє інвестиційне середовище підприємства, а з іншого – показники, що відображають інтереси суб'єктів інвестиційного процесу
Щиборщ К.В. [8]	Для банку інвестиційна привабливість підприємства визначається його платоспроможністю, для акціонера – ефективністю господарської діяльності (прибутком на сукупні активи)
Крилова О.І. [9]	Економічна категорія, що характеризується ефективністю використання майна підприємства, його платоспроможністю, фінансовою стійкістю, спроможністю підприємства до саморозвитку на базі підвищення доходності капіталу, техніко-економічного рівня виробництва, якості та конкурентоспроможності продукції
Пономаренко С.Ю. [10]	Інтегральна характеристика як об'єкта майбутнього інвестування з позиції галузевої приналежності, перспектив розвитку, ефективності використання ресурсів і активів підприємства, прибутковості діяльності, впливу виробничих потужностей підприємства на навколишнє природне середовище
Бабушкін В.А. [11]	Стан організації, при якому у потенційного власника капіталу (інвестора, кредитора, лізингодавця та ін.) виникає бажання піти на певний ризик та забезпечити притік інвестицій в монетарній та (або) немонетарній формі

Джерело: розроблено автором

© Лазоренко Т.В., Цвєткова О.В., 2014

Таблиця 2

Чинники, що впливають на інвестиційну привабливість підприємств

Чинники	Складові чинника
Внутрішні	
Фінансово-економічний стан підприємства	основні показники фінансово-економічної діяльності підприємства
Безпека вкладень	інвестиційний ризик, фінансовий ризик
Виробничо-технологічні	продуктивність праці, рівень розвитку виробництв використані технології, наявність основних фондів
Інституціональний	організаційно-правова форма, особливості функціонування, правовий статус, специфіка органів управління, якість управління
Інформаційний	наявність сучасного програмного забезпечення (програми для аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства, оцінки рівня інвестиційної привабливості; веб-сайт в мережі Інтернет)
Ділова репутація	історія економічної діяльності підприємства
Зовнішні	
Соціальні	демографічна ситуація в країні, попит споживачів
Політична ситуація в країні	бюджетно-податкова політика, грошово-кредитна, амортизаційна, цінова, валютна, інноваційна політика, нормативне законодавче регулювання
Конкуренції	стан конкуренції галузевого ринку, наявність рівних конкурентів
Інфраструктурні	близьке розташування підприємства до основних джерел сировини та споживачів продукції
Ринкові	розмір ринку, темп зростання його потенціалу, циклічність попиту, еластичність цін, прибутковість, диференціація продукту
Технологічні	рівень технічних нововведень у галузі, складність продукції і виробництва, капіталоємкість і наукоємкість продукції

Джерело: [16]

методичних положень щодо управління інвестиційною привабливістю підприємства.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економічній літературі не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття «інвестиційна привабливість підприємства». Але це тільки підвищує актуальність дослідження підходів до визначення понятті інвестиційної привабливості підприємства в умовах сучасних тенденцій розвитку країни (табл. 1).

Отже, під «інвестиційною привабливістю підприємств» ми розуміємо сукупність кількісних та якісних показників, які характеризують не тільки фінансово-економічний стан підприємства, а й техніко-економічне забезпечення виробництва, якість та конкурентоспроможність продукції, рівень маркетингового, кадрового, інфраструктурного, правового забезпечення та ефективність використання сучасних інформаційних технологій для налагодження контактів з інвесторами.

Формування інвестиційної привабливості підприємства необхідно для:

– забезпечення конкурентоспроможності продукції і підвищення її якості;

– структурної перебудови виробництва;

– створення необхідної сировинної бази для ефективного функціонування підприємств;

– вирішення соціальних проблем: інвестиції необхідні для забезпечення ефективного функціонування підприємств, їхнього стабільного стану й у зв'язку з цим вони використовуються для досягнення подальшого розширення і розвитку виробництва;

– відновлення основних виробничих фондів; підвищення технічного рівня праці і виробництва та ін. [12].

Далі наведено класифікацію інвестиційної привабливості підприємства. В економічній літературі, що присвячена даному питанню, в основному диференціюють інвестиційну привабливість лише за рівнями, кількість яких коливається від двох до чотирьох.

Так, Коюда В.О. виділяє чотири рівні: інвестиційна привабливість держави, галузі, регіону та підприємства [13]. Бланк І.О, Ястремська відокремлюють три рівні інвестиційної привабливості: макроекономічний – на рівні країни; мезоекономічний – на рівні галузі і регіону; мікроекономічний – на рівні підприємства [14]. Тоді, як Нападовська І.В. пропонує лише два рівні інвестиційної привабливості: макрорівень (галузь економіки, регіони, держава) та мікрорівень (підприємства, окремі проекти та фінансові інструменти інвестування) [15, с. 58]. В узагальненому вигляді запропонована класифікація інвестиційної привабливості підприємства представлена на рис. 1.

Для того щоб адекватно і ефективно управляти інвестиційною привабливістю підприємств, необхідно вміти максимально точно оцінювати вплив окремих чинників інвестиційної привабливості. У таблиці 2, представлено чинники, що впливають на інвестиційну привабливість підприємств. Найбільш точну характеристику представлено у на-

Рис. 1. Класифікація інвестиційної привабливості підприємства

Джерело: [17]

уковій праці, Гончаровим В.М. та Білоусовою М.М. (табл. 2) [16].

За допомогою табл. 2 було визначено основні чинники, що впливають на інвестиційну привабливість, як зсередини підприємства, так і зовні.

В управлінському аспекті інвестиційну привабливість підприємства доцільно розглядати як систему фінансових, економічних та інших відносин, що виникають у процесі забезпечення ефективного розвитку підприємства і задоволення вимог потенційних інвесторів. Для оцінки стану цієї системи можна використовувати безліч показників, що відображають різні аспекти діяльності підприємства, важливих для його майбутнього і цікавих для інвесторів.

Охарактеризувавши об'єкт управління, визначимо поняття «управління інвестиційною привабливістю підприємства» як процес цілеспрямованого впливу керівництва підприємства на систему фінансових, економічних та інших відносин, що виникають у процесі забезпечення ефективного розвитку підприємства і задоволення вимог потенційних інвесторів [18].

Виходячи з основних завдань і напрямів діяльності щодо забезпечення інвестиційної привабливості, можна виділити наступні основні функції управління інвестиційною привабливістю підприємства:

– *планування*, яке полягає у встановленні та обґрунтуванні цілей і завдань для конкретних виконавців (функціональних підрозділів підприємства), а також координації їх дій і виділення їм;

– *організація*, що пов'язана зі створенням організаційної структури (механізму), що забезпечує оптимальні умови взаємодії менеджменту і виконавців для досягнення цілей і завдань управління інвестиційною привабливістю; очолити таку структуру може директор підприємства або його заступник з інвестицій (фінансовий директор);

– *мотивація*, що припускає створення і застосування системи стимулів для спонукання виконавців та менеджерів до досягнення цілей і завдань управління інвестиційною привабливістю підприємства;

– *оцінка і контроль*, які полягають у вимірюванні стану інвестиційної привабливості, її складових і перевірки відповідності їх фактичних значень плановим завданням по забезпеченню інвестиційної привабливості;

– *аналіз*, який полягає в проведенні комплексу розрахунків і висновків, які дозволяють встановити причини невідповідності фактичних значень плановим завданням по забезпеченню інвестиційної привабливості та виробити рекомендації щодо прийняття управлінських рішень, спрямованих на усунення цих відхилень;

– *регулювання*, яке полягає у прийнятті управлінських рішень щодо усунення недоліків системи, що призвели до відхилень фактичних значень показників від планових завдань із забезпечення інвестиційної привабливості підприємства;

– *координація*, що забезпечує узгодженість у роботі всіх ланок системи управління інвестиційною привабливістю шляхом встановлення раціональних зв'язків та обміну інформацією між ними.

Чітке і послідовне виконання перерахованих функцій у рамках здійснення управлінського циклу дозволить забезпечити безперервність і ефективність процесу управління. Критерієм останньої є здатність системи управління досягати поставлених цілей щодо забезпечення інвестиційної привабливості підприємства [17].

Висновки і пропозиції. На сьогодні інвестиційна діяльність є найбільш важливим аспектом функціонування підприємства. Для залучення інвестиційних коштів та інших ресурсів підприємство повинно бути інвестиційно привабливим, тобто відповідати ряду економічних, управлінських та виробничих характеристик.

В результаті дослідження було удосконалено визначення поняття інвестиційна привабливість підприємства, як сукупність кількісних та якісних показників, які характеризують не тільки фінансово-економічний стан підприємства, а й техніко-економічне забезпечення виробництва, якість та конкурентоспроможність продукції, рівень маркетингового, кадрового, інфраструктурного, правового забезпечення та ефективність використання сучасних інформаційних технологій для налагодження контактів з інвесторами.

Базуючись на фахових дослідженнях виокремлено основні функції управління інвестиційною привабливістю підприємства: планування, організація, мотивація, оцінка та контроль, аналіз, регулювання, координація.

Важливим напрямом подальшої наукової роботи має стати розробка ефективної моделі управління інвестиційною привабливістю підприємства, на основі аналізу та оцінки основних характеристик функціонування підприємства.

Список літератури:

1. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій : затв. наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій 23.02.98.№ 22. // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 1998. – № 7. – С. 18–28.
2. Носова О. В. Інвестиційна привабливість підприємства / О. В. Носова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(12). – С. 120–126.
3. Управление инвестициями / [В. В. Шеремет, В. М. Павлюченко, В. Д. Шапиро и др.]. – М. :Высш. шк., 1998. – Т. 1. – 416 с.
4. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / Бланк И. А. – К. : Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 448 с.
5. Севрюгин Ю. В. Оценка инвестиционной привлекательности промышленного предприятия : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук / Севрюгин Ю. В. – Ижевск, 2004. – 27 с.
6. Валинурова Л. С. Управление инвестиционной деятельностью : [учебник] / Л. С. Валинурова, О. Б. Казакова. – М. : КНОРУС, 2005. – 384 с.
7. Терещенко Э. Ю. Сущность инвестиционной привлекательности субъектов реального сектора экономики / Э. Ю. Терещенко, О. В. Коник // Економіка і організація управління. – 2010. – № 1(7). – С. 72–80.
8. Щиборщ К. В. Оценка инвестиционной привлекательности предприятий / К. В. Щиборщ // Банковские Технологии. – 2000. – № 4. – С. 32–36.
9. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия : учеб. пособие / [Крылова Э. И., Власова В. М., Егорова М. Г. и др.]. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 192 с.
10. Пономаренко С. Ю. Підвищення інвестиційної привабливості підприємств вугледобувної промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. екон. наук : 08.00.04 / НАН України Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2008. – 20 с.

11. Бабушкин В. А. Организация и методика анализа инвестиционной привлекательности хозяйствующего субъекта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук / Бабушкин В. А. – Воронеж, 2009. – 24 с.
12. Владимиров С. В., Морозова О. П. – Поняття інвестиційної привабливості підприємства // Економіст. – 2009. – № 10. – С. 52.
13. Ястремська О. М. Стратегічне управління інвестиційною діяльністю підприємства: Навч. посіб. – Х: ХНЕУ, 2006. – 191 с.
14. Нападовська І. В. Теоретичні та методичні аспекти дослідження інвестиційної привабливості України // Вісник ДонДует № 4(28). – 2005. – С. 55-61.
15. Гончаров В. М., Білоусова М. М. – Інвестиційна привабливість підприємства: сутність та фактори впливу // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Вип. 1(4) – Т. 3. – Полтава : ПДАА. – 2012. – С. 31.
16. Ферлій В .В. Сутність поняття «інвестиційна привабливість підприємства» та його види [Електронний ресурс] / В. В. Ферлій // Ефективна економіка. – 2010. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=262. – 3.09.2013.
17. Пилипенко О. І. Аналіз інвестиційної привабливості підприємства: огляд методик / О. І. Пилипенко // Міжнародний збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 1(13). – С. 324-330.

Лазоренко Т.В., Цветкова А.В.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность инвестиционной привлекательности предприятия. Представлены основные подходы к ее определению. Приведена классификация видов инвестиционной привлекательности предприятия. Раскрыты основные факторы, влияющие на нее. Определены основные функции управления инвестиционной привлекательностью предприятия.
Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, управление инвестиционной привлекательностью, эффективность.

Lazorenko T.V., Tsvietkova O.V.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

MANAGEMENT OF ENTERPRISES' INVESTMENT ATTRACTIVENESS

Summary
The article describes the essence of investment attractiveness. There are the main approaches to its definition. There were presented the classification of investment attractiveness. The basic factors that affect it, also show in article. Also, there was defined the basic functions of investment attractiveness of the company.
Keywords: investment, investment climate, investment attractiveness, management of investment attractiveness, effectiveness.

УДК 657

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

Лесняк В.О.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті виконано дослідження ролі внутрішнього аудиту у системі управління сучасним підприємством і трансформаційні процеси його функції з часом. Доведено, що внутрішній аудит має ґрунтуватися на виявленні ключових бізнес-ризиків підприємства та їх спрямуванні на внутрішні резерви і позитивні результати. Основою організаційно-методичного інструментарію внутрішнього аудиту має бути одночасне управління ефективністю і економічною стійкістю. Акцентовано, що функціонування внутрішнього аудиту додає цінності капіталу власників підприємства, зокрема корпорації, унаслідок покращення процесів внутрішнього контролю і управління ризиками, а також підвищення можливості доступу і залучення додаткових інвестиційних та кредитних ресурсів на оновлення економічної системи.
Ключові слова: внутрішній аудит, функція, управління, бізнес-ризики, ефективність, економічна стійкість.

Постановка проблеми. Сучасні складні умови ведення бізнесу, необхідність враховувати глобалізаційні тенденції ринку, постійні зміни в нормативно-правовому регулюванні підприємницької діяльності, посилення конкуренції з боку як вітчизняних, так і міжнародних гравців, боротьба за інвестиційні й кредитні ресурси ставлять перед керівництвом вітчизняних підприємств нові виклики та завдання і вимагають пошуку внутрішніх резервів стабілізації і підвищення ефективності їхньої діяльності. Дієвим та найдоступнішим інструментом такого пошуку і, відповідно, однією із конкурентних переваг сучасного підприємства, насамперед корпорації, є внутрішній аудит.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність проблематики щодо ролі внутрішнього аудиту в управлінні підприємством свідчить рівень її розгляду у працях зарубіжних учених, таких як Р. Адамс, А. Аренс, В. Д. Андрєєв, В. В. Бурцев, Дж. Лоббек, Р. В. Макєєв, Л. А. Панкратова, В. В. Скобара, Н. Н. Хорохордин А. Д. Шеремет та ін. З-поміж вітчизняних науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення цієї проблеми, необхідно виділити М. Т. Білуху, Т. О. Каменську, В. П. Пантелеєва, О. А. Петрик, О. Ю. Редько, В. С. Рудницького, О. В. Сметанко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Якщо становлення зовнішнього аудиту в Україні вже відбулося, то вітчизняний внутрішній аудит, в інституціональному і у професійному аспектах, знаходиться тільки на початку цього шляху. Це є наслідком, щонайперше, двох обставин – відсутності чіткого нормативно-правового підґрунтя його впровадження і розвитку, а також невірного й несучасного розуміння внутрішнього аудиту як форми контролю за збереженням майна підприємства. Тому у даній статті пропонується власний погляд автора на трансформацію функції внутрішнього аудиту та його роль у системі управління сучасним підприємством.

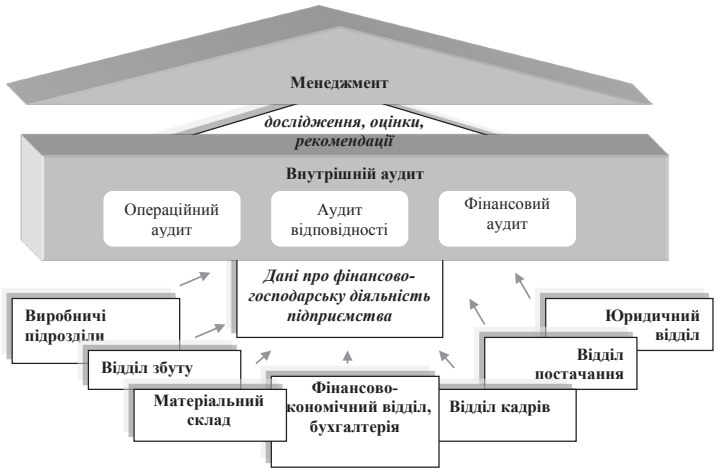

Рис. 1. Місце внутрішнього аудиту в системі управління підприємством

Джерело: [1, с. 28-29]

Рис. 2. Еволюція ролі внутрішнього аудиту в системі управління підприємством

Джерело: [3; 4]

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд внутрішнього аудиту в системі сучасного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Внутрішній аудит, як незалежна, систематична і регламентована внутрішня функція, вже давно зайняв особливе місце у системі управління підприємством. Він, навіть у більшій мірі, ніж зовнішній аудит, націлений на зменшення інформаційного ризику та усунення його можливих негативних наслідків.

Метою внутрішнього аудиту є допомога управлінській ланці підприємства, на усіх його рівнях, у вирішенні конкретних завдань, у той час як метою зовнішнього аудиту є підтвердження достовірності фінансової звітності відповідно прийнятих стандартів й об'єктивності діяльності внутрішніх аудиторів (служби внутрішнього аудиту (СВА). Менеджмент, спираючись на неупереджені оцінки поточного стану справ і надані внутрішніми аудиторами рекомендації, має можливість приймати якісні оперативні, тактичні та стратегічні управлінські рішення. Відтак, функція внутрішнього аудиту у системі управління сучасним підприємством є унікальною, а для його керівництва має особливе інформаційне й консультаційне значення (рис. 1).

У кінці XX-го сторіччя внутрішній аудит зазнав суттєвої трансформації: його вектор

© Лесняк В.О., 2014

змістився від забезпечення збереження активів підприємства і виявлення помилок та шахрайства до застосування превентивних контрольних процедур і підтримки керівництва у прийнятті виважених управлінських рішень, ґрунтованих на оцінці ризиків (рис. 2).

Діяльність сучасного внутрішнього аудитора (СВА) характеризується проведенням внутрішніх аудиторських досліджень та оцінок, інформуванням вищого керівництва про виявлені у їх ході істотні відхилення від обраної стратегії розвитку підприємства, існуючі й можливі ризики, сприянням у розробці заходів з удосконалення системи внутрішнього контролю та системи управління ризиками (за «розумних» витрат), наданням допомоги зовнішнім аудиторам з метою зменшення витрат на проведення зовнішнього аудиту. Водночас внутрішній аудит виступає своєрідним «мотиватором» сумлінної роботи працівників підприємства, як це відмітив М. Т. Білуха [2, с. 101].

Як уже повідомлялося, вітчизняний внутрішній аудит розвивається повільно. І першою перепоною цьому є відсутність чіткого нормативно-правового підґрунтя його впровадження.

Нині функція внутрішнього аудиту в Україні є обов'язковою для обмеженого кола підприємств й організацій:

1) акціонерних товариств, які націлені в короткостроковій або середньостроковій перспективах розмістити власні цінні папери на міжнародних ринках капіталу (вимоги Акту Сарбейнса-Окслі (SOXs);

2) підприємств, у яких впроваджена система менеджменту якості чи інші споріднені системи менеджменту (вимоги міжнародного стандарту ISO 9001:2000 «Системи менеджменту якості. Вимоги» (пп. 8.2.2) та рекомендації ISO 9001:2000 «Керівні вказівки щодо проведення аудитів систем менеджменту якості і/або систем менеджменту навколишнього середовища»);

3) комерційних банків (вимоги Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України);

4) центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів та бюджетних установ, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади (норми постанови КМУ «Деякі питання утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади»).

Акціонерним товариствам в Україні, які не планують розміщувати власні цінні папери на міжнародних ринках капіталу, надано альтернативу: запровадити посаду внутрішнього аудитора або ревізора, чи-то створити СВА або ревізійну комісію (ст. 56 «Комітети наглядової ради. Корпоративний секретар», ст. 73 «Ревізійна комісія (ревізор)», ст. 74 «Перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства за результатами фінансового року» Закону України «Про акціонерні товариства»). Але аналіз змісту положень Закону України «Про акціонерні товариства» наводить на висновок, що перевага надається останньому із дозволених варіантів. Звичайно, це пов'язано з історичним впливом тривалого виконання контрольно-ревізійної роботи, яка і дотепер сприймається багатьма законотворцями й управлінцями як універсальна форма контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства.

Для розвитку внутрішнього аудиту в Україні прийнято Принципи корпоративного управління, у яких внутрішньому аудиторові (СВА) відведено особливу роль у сприянні законному й ефективному використанню майна та коштів акціонерного товариства (пп. в) п 5.1). Та, зважаючи на рекомендаційний характер цього документу, далеко не всі вітчизняні товариства дотримуються зазначених принципів.

Як відмічають О. Сметанко та Д. Світенко, функціонування СВА може послугувати позитивним сигналом для потенційних інвесторів та кредиторів через збільшення їхньої впевненості у раціональному використанні ресурсів, збереженості активів, оптимізації ризиків і відповідності організації діяльності підприємства кращим практикам корпоративного управління [5, с. 155; 6].

Отже, наявність цієї служби у корпоративній структурі забезпечить підвищення інвестиційної привабливості і конкурентоспроможності, стимулювання подальшого розвитку акціонерного товариства та, тим самим, вагому умову максимізації добробуту акціонерів за рахунок зростання ринкової вартості вкладеного ними капіталу.

На особливу актуальність запровадження функції внутрішнього аудиту в українських акціонерних товариствах вказують такі незаперечні факти:

1) гостра потреба у зовнішніх фінансових ресурсах для оновлення основних засобів і модернізації економіки загалом (положення 1 і 2 розділів Принципів корпоративного управління);

2) обов'язок товариств сприяти реалізації і забезпечувати захист права та законного інтересу його власників-акціонерів на отримання доходу (положення Закону України «Про акціонерні товариства» і Принципів корпоративного управління);

3) існування багаторівневої системи управління, підзвітності і контролю, що ускладнює процеси генерації й кругообігу інформації та може спричинити збої в інших процесах (планування, обліку, контролю, аналізу), пов'язаних з реалізацією обраної стратегії діяльності, підвищення ризиків бізнесу, а також банкрутство товариства загалом.

Другою проблемою розвитку вітчизняного внутрішнього аудиту, як доводять опитування, є помилкове ставлення до нього, здебільшого, як до форми контролю за збереженням майна підприємства (більше 80% опитуваних респондентів вважають оцінку контролю за збереженням активів підприємства найбільш затребуваною функцією внутрішнього аудиту [7]).

Натомість, власника більше цікавить не збереження майна, а його накопичення і примноження. З-поміж факторів нарощування капіталу, найперше, зазвичай, виділяють ефективне використання наявних у підприємства ресурсів – матеріальних, нематеріальних, фінансових, інформаційних, людських. Тому, на думку В. С. Рудницького, основним спрямуванням функції внутрішнього аудиту має бути управління ефективністю [8, с. 17].

Разом з тим, одним із сучасних поглядів на управління господарюючими суб'єктами, докладно дослідженим, зокрема російським науковцем О. В. Міхальовим, є акцентування уваги не тільки на ефективності, а й на управлінні економічною стійкістю підприємства, бо це два різних фактори розвитку економічної системи [9]. Перша завжди зростає у міру НТП і, відповідно, необхідно зосередитися на збереженні внутрішніх ресурсів, ефективність освоєння яких у майбутньому буде, як мінімум, не нижче поточної. Друга потребує створення і підтримання у системі резервів, дозволяючи використовувати у поточному періоді тільки частину, але не усі потенційні ресурси, не дивлячись на

досягнуту у результаті НТП ефективність їх використання. При цьому довгострокова економічна стійкість має формуватися з опором виключно на власні ресурси, тобто самопідтриманням системи.

У дослідженні аудиторської компанії «Ernst & Young» зауважено на зміщенні пріоритетів діяльності СВА із забезпечення дотримання законодавчих вимог і фінансового контролю за збереженням майна до підвищення рівня покриття ризиків і вирішення актуальних для бізнесу завдань. У цьому ж звіті виокремлено п'ять основних напрямів розвитку функції внутрішнього аудиту в системі управління сучасним підприємством:

1) удосконалення процесу оцінки ризиків;

2) удосконалення механізмів виявлення і моніторингу нових для бізнесу ризиків;

3) встановлення тісного взаємозв'язку завдань СВА і бізнес-цілей підприємства;

4) скорочення загальних витрат на СВА без зниження рівня покриття ризиків;

5) виявлення можливостей скорочення витрат підприємства у цілому [3, с. 1].

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сучасному етапі функція внутрішнього аудиту має ґрунтуватися на чіткому розумінні ключових бізнес-ризиків та їх «перетворенні» у внутрішні резерви і позитивні результати. Водночас, її використання додає цінності капіталу власників підприємства унаслідок покращення процесів внутрішнього контролю і управління ризиками, пов'язаними з діяльністю підприємства, а також підвищення можливості доступу і залучення додаткових інвестиційних та кредитних ресурсів на оновлення економічної системи. При цьому головним вектором діяльності сучасного підприємства, а отже й основою організаційно-методичного інструментарію внутрішнього аудиту, має бути одночасне управління ефективністю і економічною стійкістю та досягнення балансу між цими атрибутами економічної системи у ринкових умовах.

Список літератури:

1. Пантелеєв В. П. Внутрішній аудит [Текст]: навч. посіб. / В. П. Пантелеєв, М. Д. Корінько; [за ред. В. О. Шевчука]. – К.: Державна академія статистики, обліку та аудиту, Держкомстат України. 2006. – 247 с.
2. Белуха Н. Т. Аудит [Текст]: учебник / Н. Т. Белуха – К.: Знание, КОО, 2000. – 769 с.
3. Будущее службы внутреннего аудита решается сегодня: преобразование рисков в результаты повысит ее значение [Текст]: аналитические материалы // Компания «Эрнст энд Янг». – исследование. – Декабрь 2012. – 22 с.
4. Cangemi Michael P. Managing the Audit Function: A Corporate Audit Department Procedures Guide, 3rd Edition (Fundamentals of the Internal auditing function. Part 1. p. 11–14) / Michael P. Cangemi, Tommie W. Singleton. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://media.wiley.com/product_data/excerpt/90/04712811/0471281190.pdf
5. Сметанко О. В. Внутрішній аудит основних засобів в акціонерних товариствах України [Текст] / О. В. Сметанко // Вісник ЖДТУ. – Економічні науки. – 2011.– № 1(55). – С. 155–160.
6. Свитенко Д. Внутренний аудит. Зачем? / Денис Свитенко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://quality.eup.ru/SERTIFIC/audit-need.htm
7. Внутренний аудит в России – текущее состояние и тенденции развития : Исследование. – 2007 г. / Институт внутренних аудиторов России, КПМГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iia-ru.ru/files/documents/research_%D0%92%D0%90_2007.pdf
8. Рудницький В. С. Методологія і організація аудиту [Текст] / В. С. Рудницький. – Тернопіль : «Економічна думка», 1998. – 196 с.
9. Михалев О. В. Экономическая устойчивость хозяйственных систем: методология и практика научных исследований и прикладного анализа [Текст]: монография / О. В. Михалев. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургской академии управления и экономики, 2010. – 200 с. : ил.

Лесняк В.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ВНУТРЕННИЙ АУДИТ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье выполнено исследование роли внутреннего аудита в системе управления современным предприятием и трансформационные процессы его функции со временем. Доказано, что внутренний аудит должен основываться на выявлении ключевых бизнес-рисков предприятия и их направлении на внутренние резервы и положительные результаты. Основой организационно-методического инструментария внутреннего аудита должно быть одновременное управление эффективностью и экономической устойчивостью. Акцентировано, что функционирование внутреннего аудита добавляет ценности капитала собственников предприятия, в частности корпорации, вследствие улучшения процессов внутреннего контроля и управления рисками, а также повышение возможности доступа и привлечения дополнительных инвестиционных и кредитных ресурсов на обновление экономической системы.
Ключевые слова: внутренний аудит, функция, управление, бизнес-риски, эффективность, экономическая устойчивость.

Lesniak V.O.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

INTERNAL AUDIT IN THE MANAGEMENT OF A MODERN ENTERPRISE

Summary
This article has explored the role of internal audit in the management of modern enterprises and transformation processes of its function over time. It is proved that internal audit should be based on identifying key business risks companies and their allocation to domestic stocks and positive results. The basis of organizational and methodological tools of internal audit should be both performance management and economic stability. The attention that the internal audit adds value to the equity owners of a company, corporation, resulting in the improvement of the internal control and risk management as well as improving access and attract additional investments and credit resources to upgrade the economic system.
Keywords: internal audit, function, management, business risks, efficiency, economic stability.

УДК: 336.71:65.012.12

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ ДОХОДІВ БАНКУ ТА ЙОГО ПРИБУТКОВОСТІ

Лєгостаєва О.О., Сопко О.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті вдосконалено методику аналізу доходів банку та його прибутковості, на цій основі обґрунтовано необхідність застосування системи якісних оцінок кінцевих результатів банку, окрім кількісної оцінки системи показників. За допомогою факторного аналізу, виявлено вплив дохідності на показники прибутковості на прикладні ПАТ «МЕГАБАНК» і запропоновані заходи для збільшення дохідності банку.
Ключові слова: дохід, прибутковість, фінансові результати, мультиплікатор капіталу, модель Дюпона.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, банкизаймають провідну роль, завдяки своїй специфічній діяльності. Будучи у тісному зв'язку з усіма ланками народного господарства вони помітно впливають на розвиток суспільства та в цілому на економіку країни.

Успішна діяльність будь-якого банку залежить від уміння приймати управлінські рішення, які в свою чергу надають змогу банку забезпечити на належному рівні ліквідність, прибуток, захист від негативного впливу банківських ризиків та пошуком можливих резервів підвищення ефективності діяльності банку. На сучасному етапі розвитку банківської діяльності першочерговим завдання є пошук шляхів мінімізації витрат та отриманні доходів, достатніх для збереження коштів вкладників і підтримання життєдіяльності банку на належному рівні.

Головною метою діяльності банку є отримання прибутку, як необхідної умови його функціонування та подальшого розвитку, а також яку ставлять перед собою власники банку, вкладаючи свої кошти в банківський бізнес, тому управління прибутковістю є одним з важливих завдань менеджменту банку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика з питань ефективної оцінки прибутковості постійно перебуває в центрі уваги вчених, а термін «прибутковість» часто вживається в спеціальній економічній літературі. Так у словниках прибутковість трактується як «ефективність, рентабельність, дохідність підприємства або підприємницької діяльності» [1]. Питання оцінки та ефективного управлання прибутковістю розглядаються в працях таких вчених: А. Бланк, А.М. Мороз, Дж. Сінкі, Л.М. Примостка, А.М. Герасимович, О.В. Васюренко, К.О. Волохата, О.А. Криклійта інші. Однак незважаючи на проведені дослідження, невисвітленими залишаються питання щодо підходів аналізу прибутковості, застосовуючи не тільки кількісний аналіз (вертикальній і горизонтальний), але і якісний, для того, щоб виявити, що найбільше впливає на одержання прибутку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальним завжди буде питання збільшення прибутковості та які фактори впливають на одержання прибутку. Для виявлення цих факторів, потрібно застосовувати не тільки кількісну оцінку системи показників, а якісну оцінку, застосовуючи факторний аналіз.

Мета статті. Метою дослідження є вдосконалення методики аналізу дохідності і прибутковості банку, і запропонування на цій основі заходів для збільшення дохідності банку.

Виклад основного матеріалу. Фактори, що впливають на прибуток і, як наслідок, на прибутковість банку, їх безліч. Для аналізу впливу цих факторів у банківській практиці використовується різні показники прибутковості. Найширше застосовуються такі показники: чиста процентна маржа, чистий спред, прибутковість капіталу, прибутковість активів, рівень іншого операційного доходу [5].

Аналіз прибутку комерційного банку є складовою частиною аналізу фінансової стійкості банку. Відомо, що будь-яка методика аналізу фінансових результатів діяльності банку починається з аналізу доходів і витрат, а завершується дослідженням формування та використання прибутку комерційним банком [9].

Фінансовий стан банку характеризується такими показниками як доходи, витрати та прибуток чи збиток, чистий прибуток. Банківський прибуток

© Лєгостаєва О.О., Сопко О.В., 2014

формується у результаті здійснення кредитних, розрахункових, грошових операцій та інших видів діяльності банку. Прибуток банку – це фінансовий результат діяльності банку у вигляді перевищення його доходів над витратами. Прибуток банку залежить не лише від різниці між доходами та витратами, а від наявного капіталу банку, що дозволяє постійно збільшувати темпи приросту прибутку. Можна стверджувати, що прибуток та капітал банку є взаємопов'язаними і підкріплюють один одного. Необхідно лише згадати, що нерозподілений прибуток є частиною власного капіталу банку.

Багато вчених вважають, що для аналізу прибутковості банку найважливішими є показники прибутковості капіталу (ROE) та прибутковості активів(ROA). Так, на думку Дж. Сінкі «прибуток наактиви є вичерпним показником ефективності роботи банку з погляду бухгалтерського обліку» [2]. Слід відмітити, що ціпоказники істотно впливають на ринкову ціну акцій банку, і тому впроцесі аналітичних досліджень їм приділяють особливу увагу. Так як показник прибутковості активів характеризує ефективність роботи менеджерів банку, а показник прибутковості капіталу показує рівень дохідності вкладених акціонерами коштів і служить орієнтиром для вибору найпривабливішого напряму інвестування, саме тому чим вище буде значення цих показників, тим більша прибутковість банку.

Важливим є той факт, що підходи до визначення рівня цього показника вУкраїні, країнах СНД та західних країнах істотно різняться. Значення ROE в західних країнах ґрунтується на показниках ринку, отже його значення постійно змінюється в межах 6–8%. У його основі лежить ставка Лондонського банківського ринку (LIBOR) плюс премія за ризик, яку західний інвестор (за існуючою там методикою) згоден сплатити (за визначенням західного вченого Ю. Брікхема). Для вітчизняної практики цей показник має виключно розрахункове значення і не базується на ринкових показниках тому, що ринок цінних паперів фактично не розвинений.

Відзначимо, що аналіз прибутковості банку не можна обмежувати лише аналізом вищенаведених показників. Аналіз прибутковості слід детально розглянути за допомогою факторного аналізу, за допомогою якого буде можливо визначити ступінь впливу окремих факторів на зміну показників прибутковості банку, виявити його сильні та слабкі сторони, найповніше використати внутрішні резерви, виробити управлінські рішення, розробити ефективну стратегію розвитку.

Методика декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу (return on equity decomposition analysis) або модель Дюпона (Du Pont) (рис. 1), названу так тому, що вона була розроблена спеціалістами фірми «Дюпон» (у 20-ті роки XX ст.), є модифікованим факторним аналізом показників ROE та ROA. Методика декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу досліджує залежність між показниками прибутковості і ризику банку та виявляє вплив окремих чинників на результати його діяльності. Крім того, керівництво банку може використати цей підхід для визначення цільових рівнів прибутковості банку в процесі планування фінансової діяльності.

Факторний аналіз коефіцієнта прибутковості капіталу банку (ROE) допомагає оцінити ефективність таких напрямів діяльності банку як операційну, інвестиційну і фінансову.

ROE – показник що вимірює дохідність акціонерного капіталу банку. Його значення особливо цікавить акціонерів банку, оскільки воно приблизно дорівнює розміру чистого прибутку, який отримуватимуть акціонери від інвестування свого капіталу.

Методика декомпозиційного аналізу прибутковості власного капіталу засновано на аналізі співвідношень, що утворюють коефіцієнти прибутковості ROE та ROA [3]. В основі факторної моделі – показник прибутковості капіталу (ROE), а фактори – показники, що характеризують фінансову діяльність банку. За трифакторною моделлю ROE складається з таких факторів:

$$ROE = \frac{Прибуток}{Капітал} = \frac{Прибуток}{Капітал} \times \frac{Активи}{Активи} \times \frac{Доходи}{Доходи}$$
$$= \frac{Прибуток}{Доходи} \times \frac{Доходи}{Активи} \times \frac{Активи}{Капітал}$$

Використовуючи факторний аналіз, фактори, які впливають на ROE, дробляться з метою з'ясування: які фактори в більшій чи в меншій мірі впливають на прибутковість власного капіталу:

– мультиплікатор капіталу (співвідношення активів та власного капіталу), що дозволяє оцінити політику банку щодо джерел фінансування банківської діяльності, зокрема фінансовий леверидж;

– маржа прибутку, що розраховується як співвідношення чистого прибутку та доходу і дозволяє визначити ефективність податкового менеджменту в банку;

– дохідність активів, що розраховується як співвідношення доходів та сукупних активів банку і визначає доходність розміщення активів.

Представимо ці фактори у вигляді формули:

$$ROE = МК \times МП \times ДА,$$

Де МК – мультиплікатор капіталу,
МП – маржа прибутку,
ДА – дохідність активів.

Нижче наведені дані про основні показники прибутковості ПАТ «Мегабанк» за 2010-2013 роки (табл. 1) [4].

Отже, з таблиці 1 бачимо, що навіть в умовах економічної кризи банк отримував прибуток і він збільшувався, але рентабельність активів та рентабельність капіталу менше оптимального значення коефіцієнтів (<1% та 5% відповідно).

Рис. 1. Схема декомпозиційного аналізу прибутковості капіталу (модель Дюпона)

Джерело: [1]

Таблиця 1

Основні показники прибутковості ПАТ МЕГАБАНК за 2010-2013 роки

Показник	2010	2011	2012	2013
Прибуток після оподаткування, тис. грн.	2026	3493	2005	20095
Рентабельність активів (ROA), %	0,06	0,08	0,04	0,37
Рентабельність капіталу (ROE), %	0,32	0,54	0,31	2,97

Джерело: розроблено авторами за даним [4]

Розглянемо розрахунок показника ROE, а також вплив факторів на цей показник:

1. $ROE_0 = МК_0 \times МП_0 \times ДА_0 = \frac{4840058}{656234} \times \frac{2005}{3459} \times \frac{3459}{4840058} = 0{,}3\%$
2. $ROE_1 = МК_1 \times МП_0 \times ДА_0 = \frac{5438012}{675629} \times \frac{2005}{3459} \times \frac{3459}{4840058} = 0{,}33\%$
3. $ROE_2 = МК_1 \times МП_1 \times ДА_0 = \frac{5438012}{675629} \times \frac{20095}{19305} \times \frac{3459}{4840058} = 0{,}59\%$
4. $ROE_3 = МК_1 \times МП_1 \times ДА_1 = \frac{5438012}{675629} \times \frac{20095}{19305} \times \frac{19305}{5438012} = 3{,}02\%$

В таблиці 2 показано розрахункові дані для факторного аналізу прибутковості банку. Показники Таблиці 2 здобуто на підставі даних обліку в балансовому звіті та звіті про прибутки та збитки.

Таблиця 2

Розрахункові дані для факторного аналізу прибутковості банку

Показник	2012 р.	2013 р.	Відхилення, тис. грн.
Активи, тис. грн.	4840058	5438012	597954
Власний капітал, тис. грн.	656234	675629	19395
Сукупні доходи, тис. грн.	3459	19305	15846
Чистий прибуток, тис. грн.	2005	20095	18090

Джерело: розроблено авторами за даним [4]

Зробивши факторний аналіз прибутковості ПАТ «Мегабанк» бачимо, що найбільше впливає на прибутковість ПАТ «Мегабанк» дохідність оборотних активів – 3,02%. Нижче наведена величина впливу кожного фактора на прибутковість банку в Таблиці 3. Показник прибутковості капіталу (ROE) є одним із основних показників ефективності роботи банку, основними його компонентами є розмір прибутку і капіталу. З наведеної таблиці 3, видно, що дохідність оборотних активів (2,43%) найбільше вплинули на прибутковість капіталу.

Таблиця 3

Величина впливу факторів на рентабельність капіталу банку

Фактор	Величина впливу, %	Питома вага впливу
Мультиплікатор капіталу	0,03	1,10
Маржа прибутку	0,26	9,56
Дохідність активів	2,43	89,34
Разом	2,72	100

Джерело: розроблено авторами

Маржа прибутку та мультиплікатор капіталу також збільшили прибутковість капіталу на 0,26% і 0,03% відповідно. Отже прибутковість капіталу зросла на 2,72% порівняно з попереднім роком.

На такі результати, значною мірою вплинули ріст чистого відсоткового доходу, який склав 149 млн. грн., що на 38 млн.грн., або 34%, більше, ніж у 2012 році., та прибутку який склав 20 млн. грн., що в 10 разів більше результату 2012 року. Активи банку на 1 січня 2014 року склали 5 438 млн. грн., за звітний рік вони збільшилися на 598 млн. грн., або 12%. Основним чинником зростання активів було Позитивні зміни відбулися за рахунок збільшення кредитного портфеля на 772 млн. грн., або 20% і акцент був зроблений на високомаржинальні продукти: споживче кредитування, мікрокредитування, кредитування малого і середнього бізнесу. Продаж саме цих продуктів дозволив банкузбільшити свій фінансовий результат за минулий рік у 10 разів.

Отже, можна запропонувати ПАТ «МЕГАБАНК» для збільшення дохідності такі заходи:

- збільшити групи активів, що приносять найбільший процентний дохід, а саме кредити юридичним особам;
- провести дієву маркетингову і процентну політики, що допоможуть залучити нових потенційних клієнтів;
- збільшити питому вагу доходних активів в сукупних активах. Тобто банк повинен нарощувати активи, які приносять найбільші доходи банку і скорочувати до мінімуму активи від удержання яких банк не отримує майже нічого;
- управління ризиком процентних ставок: досягнення цільового рівня чистої процентної маржі, спреду, чистого процентного доходу, прогнозування руху процентних ставок, встановленняпроцентних ставок за залученими та наданими коштами;
- змінити структуру портфелю доходних активів, тобто підвищити питому вагу ризикових кредитів в кредитному портфелі банку, наданих під високі проценти. Ризикові операції можуть принести банку значний дохід, якщо він буде правильно ними управляти;
- забезпечити зростання непроцентних доходів, а саме приділити більшу увагу доходам від надання послуг «небанківського» характеру, а саме доходам від продажу основних засобів, нематеріальних активів і фінансових інвестицій та орендні операції.

Таким чином, запропоновані заходи для підвищення дохідності дозволять банківській установі розширити спектр банківських послуг, збільшити ресурсну базу та залучити більше потенційних клієнтів, що в свою чергу забезпечить ефективність роботи банку, наслідком чого буде отримання прибутку. Також треба постійно проводити аналіз для того, щоб виявити зміни в прибутковості.

Висновки і пропозиції. Враховуючи вищесказане, для комплексно аналізу прибутковості банку не достатньо лише кількісної оцінки системи показників, тому необхідно використовувати систему якісних оцінок. Так, застосування декомпозиційного аналізу прибутковості за допомогою аналізу показників ROE та ROA, дає можливість виявлення найважливіших факторів, що впливають на кінцеві результати діяльності банку.

Список літератури:

1. Вольська С. П. Аналіз та шляхи підвищення прибутковості діяльності банку // Фінанси, облік і аудит. – № 15. – 2010. – С. 23-32.
2. Синки Дж. Управление фінансами в коммерческих банках. – М.: Catallaxy, 1994. – 820 с.
3. Аналіз банківської діяльності: Підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Варгуненко та ін.; За ред. А. М. Герасимовича. – К.: КНЕУ, 2003. – 599 с.
4. Сайт Національного банку України: [електронний ресурс]. – Режим доступу :http://www.bank.gov.ua

5. Криклій О. А. Управління прибутком банку: монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008.
6. Мороз Н. В. Шляхи підвищення прибутковості банківський установ України / Мороз Н. В., Мороз Т. П.: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6582/1/42.pdf
7. Нестеренко Ж. К., Зоря І. В. Удосконалення методики обліку і аналізу доходів та витрат комерційного банку // Економічний простір. – № 48/2. – 2011. – С. 119-12.
8. Рибак О. Шляхи підвищення прибутковості банківського сектору в умовах нестабільного зовнішнього середовища: [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_1/Galay_109.htm
9. Череп А. В., Рурка Г. І. Методичні підходи до аналізу прибутку комерційного банку на прикладі ПуАТ АКБ «Індустріалбанк»: [електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2011_I/part1/6.pdf

Легостаева Е.А., Сопко О.В.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АНАЛИЗА ДОХОДОВ БАНКА И ЕГО ПРИБЫЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье усовершенствовано методику анализа доходов банка и его прибыльности, на этой основе обосновано необходимость использования системы качественых оценок конечных результатов банка, кроме количественой оценки системы показателей. С помощью факторного анали за выявлено влияние доходности на показатель прибыльности на примере ПАО «МЕГАБАНК» и предложены пути для увеличения доходности банка.
Ключевые слова: доход, прибыльность, финансовые результаты, мультипликатор капитала, модель Дюпона.

Lyehostayeva E.O., Sopko O.V.
Kharkiv Institute of Banking
of University of Banking of the National Bank of Ukraine

IMPROVED METHODS OF ANALYSIS OF INCOME AND BANK PROFITABILITY

Summary
The article improved the methods of analysis of income and bank profitability. Based on these, the necessity of using a system of qualitative assessments the final results of bank is justified except the quantitives evaluation of performance. Using factor analysis we detected the yields influence on ptofitability index of PC «Megabank» and proposed measures to increase the profitability of the bank.
Keywords: revenue, profitability, financial results, capital multiplier, DuPont Model.

УДК 338.2

НАЦІОНАЛЬНА ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ТАН І ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ

Рекова Н.Ю.
Донбаська державна машинобудівна академія
Харченко О.С.
Донецький державний університет управління

Проведено аналіз стану функціональної складової НІС України і її ключових підсистем. Виявлені найбільш значущі тенденції і закономірності для обґрунтування напрямів державного регулювання розвитку національної інноваційної системи України.
Ключові слова: національна інноваційна система, освіта, генерація знань, інноваційна інфраструктура, виробництво інноваційної продукції

Постановка проблеми. Процеси формування економіки нового типу, в якій домінантою економічного зростання виступає система наукових знань, принципово нових технологій, інноваційних процесів, нових форм організації бізнесу, перетворюючи інновації на стратегічний фактор економічного росту і трансформації структури суспільного виробництва, ініціювали активну фазу формування національних інноваційних систем (НІС) в провідних економіках світу, а згодом – формування національних моделей інноваційних систем інших країн, залежно від їх національних особливостей соціально-економічного розвитку і наявного економічного потенціалу. Постійний моніторинг стану і виявлення тенденцій розвитку НІС України забезпечують фактологічну основу обґрунтування напрямів державного регулювання як самої національної інноваційної системи, так і інноваційного розвитку вітчизняної економіки в цілому.

Мета статті. Визначити стан і основні закономірності розвитку національної інноваційної системи України на сучасному етапі, які є ключовими

© Рекова Н.Ю., Харченко О.С., 2014

для обґрунтування напрямів державного регулювання розбудови вітчизняної НІС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми і стан національної інноваційної системи висвітлюються багатьма вітчизняними вченими, зокрема Л. Федуловою [1], Л. Шаповаловою [2] та іншими. Разом з тим, суспільно-економічні трансформації в країні, розвиток світових економічних процесів, серед яких економічна глобалізація й інтеграція, економічні кризи, усталення економіки знань у провідних країнах світу тощо, справляють значний вплив на стан і закономірності розвитку вітчизняної НІС, що потребує постійного їх моніторингу.

Виклад основного матеріалу. Національна інноваційна система може бути визначена як відкрита динамічна соціально-економічна система, яка включає три підсистеми: функціональну як сукупність взаємопов'язаних інституцій, зайнятих у процесі генерації, трансформації, комерціалізації і реалізації наукових знань; забезпечувальну, утворену інститутами, що підтримують безперервність і розвиток цього процесу на основі самоорганізації; регулюючу у вигляді мережі державних, галузевих і місцевих органів влади і управління, а також тимчасових і постійних координаційних органів управління за участю бізнес-структур при збереженні регулюючої ролі держави у визначенні стратегічних пріоритетів і шляхів їх досягнення у процесі переходу національної економіки до інноваційного сценарію розвитку і підвищення рівня її конкурентоспроможності.

У контексті дослідження особливий інтерес представляє функціональна складова НІС, аналіз якої розпочнемо з системи освіти як одного з її елементів. У структурі освіти було виділено для аналізу стан професійно-технічної і вищої освіти. Аналіз проводився на основі даних Державної служби статистики України [3]. Аналіз дозволив встановити, що кількість учнів професійно-технічних і студентів вищих навчальних закладів України неухильно знижується, як і кількість навчальних закладів. Крім того, суттєво змінюється структура споживачів освітніх послуг досліджуваних навчальних закладів: за останні п'ять років частка студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації зменшилася на 3,65% за рахунок зростання частки студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації і учнів професійно-технічних навчальних закладів (зростання на 1,66% та 1,98% відповідно). Беззаперечним лідером за часткою осіб, що навчалися, є місто Київ (16,46% від загальної кількості населення). Ще чотири регіони демонструють рівень цього показника, вищий за середнє значення по Україні: (8,26% – Харківська обл.; 6,71% – Львівська обл.; 5,93% – Одеська обл.; 5,59% – Запорізька обл.). Ці ж регіони є лідерами і за часткою студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації. Інша картина спостерігається стосовно частки учнів професійно-технічних навчальних закладів у загальній кількості населення регіону. Тут загальноукраїнський рівень суттєво перевищують показники Львівської обл. (1,24%), а також Рівненської (1,11%), Луганської (1,08%), Тернопільської (1,07%), Вінницької (1,05%) і Хмельницької (1,02%). Лідерами за часткою студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації є Чернівецька (1,11%) і Житомирська (1,08%) області.

Більш детальний аналіз дозволив встановити наявність досить тісного зв'язку між часткою осіб, які навчаються, і кількістю суб'єктів ЄДРПОУ, зареєстрованих у певному регіоні (коефіцієнт кореляції $R=0,8529$). Ще вищим цей зв'язок виявився між часткою студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації і кількістю суб'єктів ЄДРПОУ ($R=0,8761$). Зв'язок між часткою осіб, які навчаються, і рівнем зайнятості населення виявився менш тісним ($R=0,5154$), але для частки студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації він трохи вищий ($R=0,5540$). Як результат, в національному господарстві України на початок 2014 р. було зайнято 35,6% штатних працівників з повною вищою освітою і ще 23,6% – з неповною та базовою вищою освітою. У розрізі окремих видів економічної діяльності найвищі показники мали штатні працівники у сфері фінансової та страхової діяльності (67,1% та 20,7% відповідно); державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування (67,1% та 17,7% відповідно); професійної, наукової та технічної діяльності (63,1% та 15,9% відповідно, а серед дослідників і розробників – 66,8% та 13,1%. Найнижчі показники в сільському господарстві (14,1% та 16,0%); поштовій та кур'єрській діяльності (14,1% та 24,0%); на транспорті (21,2% та 21,2%); у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (22,2% та 42,7%). У цілому по промисловості ці показники складають 24,6% та 22,3%, у сфері будівництва відповідно 28,4% та 18,6%.

Показники перепідготовки професійних кадрів і підвищення їх кваліфікації по Україні не мають достатньо високого рівня: в цілому на початок 2014 р. пройшли навчання новим професіям 1,9% штатних працівників і ще 9,9% підвищили кваліфікацію. Найвищий показник навчання новим професіям відмічається у промисловості (5,2% від загальної кількості штатних працівників), поштовій та кур'єрській діяльності (3,1%), складському господарстві та допоміжній діяльності у сфері транспорту (3,0%) і у будівництві (2,8%). Максимальний відсоток підвищення кваліфікації спостерігався у поштовій та кур'єрській діяльності (25,6%), промисловості (15,1%), у сфері державного управління, оборони і обов'язкового соціального страхування (14,0%), складському господарстві та допоміжній діяльності у сфері транспорту (11,8%).

Аналіз даних щодо підготовки наукових кадрів (аспірантів і докторантів) показав, що з 2010 р. кількість організацій, що мають аспірантуру, почала зменшуватися, відповідно почали зменшуватися обсяги щорічного набору і кількість аспірантів. При цьому результативність підготовки наукових кадрів стійко зростає: кількість підготовлених аспірантів по відношенню до їх загальної кількості зросла з 21,5% у 2005 р. до 26,4% на початок 2014 р. Змінюється і структура контингенту аспірантів за формою підготовки: стабільно зростає частка аспірантів денної форми (з відривом від виробництва) – від 61,8% у 2005 р. до 65,1% – на початок 2014 р. Однак частка аспірантів, які навчалися з відривом від виробництва, серед підготовлених зменшилася з 66,7% у 2005 р. до 64,3% на початок 2014 р., хоча з 2012 р. намітилася незначна тенденція до зростання. Тенденції у підготовці кадрів вищої наукової кваліфікації більш стійкі, тут стабільно зростають як кількість організацій, що мають докторантуру, так і кількість прийнятих і підготовлених докторантів.

Аналіз системи генерації знань включав вивчення динаміки кількості і структури наукових кадрів, яке показало щорічне зменшення кількості працівників наукових організацій в цілому (з 170,6 тис. осіб у 2005 р. до 123,2 тис. осіб на початок 2014 р.) і кількості спеціалістів, які виконують наукові і науково-технічні роботи, зокрема (105,5 тис. осіб у 2005 р. і 77,9 тис. осіб на 001.01.2014 р.). Такі ж тенденції наявні і у динаміці кількості працівників, що виконують науково-технічні роботи за сумісництвом, яка зменшилася за той же період з 68,5 тис. осіб до 57,1 тис. осіб. Частка спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи по відношенню до загальної кількості працівників наукових організацій за досліджуваний період зросла з 61,8% до 63,2%.

За період з 2005 р. до 2014 р. сталися зміни і у розподілі спеціалістів з науковими ступенями за віком. Зокрема, частка докторів наук у віці до 40 років збільшилася з 1,8% до 6,3%, але більше половини їх кількості усе ще складають особи у віці більше 60 років (51,2% станом на 01.01.2014 р.). Серед кандидатів наук більшість складають люди у віці до 50 років (58,1%), їх частка збільшилася порівняно з 2005 роком на 10%.

Аналіз обсягів наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (під-

приємств), показав постійне зменшення частки науково-технічних розробок і науково-технічних послуг (табл. 1).

Відбулися зміни і у розподілі обсягів фінансування наукових і науково-технічних робіт за джерелами фінансування (табл. 2). Таким чином, динаміка обсягів держбюджетних коштів не має певної тенденції. У середньому за досліджуваний період їх величина складала 3608,8 млн. грн., або 42,5% від загальних обсягів фінансування. При цьому обсяги власних коштів організацій (підприємств) у структурі фінансування стійко збільшуються за рахунок зменшення частки коштів замовників, включаючи іноземних.

Аналіз суб'єктів господарювання, які здійснюють різноманітні види наукової і технічної діяльності (включаючи наукові дослідження і розробки, технічні випробування, інжиніринг, наукове і технічне консультування, дослідження кон'юнктури ринку інноваційної продукції тощо) і у своїй сукупності складають інноваційну інфраструктуру, показав, що кількість таких суб'єктів за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» складає лише 5,5% від загальної їх кількості в Україні. Доля підприємств, що здійснюють такий вид економічної діяльності, становить 8,6% від загальної кількості вітчизняних підприємств, частка фізичних осіб-підприємців (ФОП) ще менша – лише 4,7% від усіх зареєстрованих в Україні на 01.01.2014 р. ФОП. Не досить оптимістичними є результати аналізу обсягів реалізованої продукції за останні роки. Частка обсягів реалізованої продукції за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» у загальному обсязі реалізованої продукції по Україні за останні чотири роки мала тенденцію до зниження і на 01.01.2014 р. складала 3,9%. У розрізі підприємств спостерігається схожа тенденція, при цьому частка обсягів реалізованої продукції підприємствами за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» складала 3,8% від обсягів реалізованої українськими підприємствами продукції. ФОП, навпаки, демонструють тенденцію до зростання частки реалізованої продукції за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» у загальних обсягах реалізованої ФОП продукції, і на 01.01.2014 р. цей показник становив 4,2%.

Кількість суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» лише на початок 2014 р. продемонструвала зростання, але за рахунок зростання кількості ФОП. При цьому обсяг реалізованої продукції зменшився і складав 89,5% від попереднього року, і це падіння відбулося на підприємствах, якими було реалізовано 88% від обсягів попереднього року. Фізичні особи-підприємці збільшили цей показник – 115,6% порівняно з попереднім роком. Однак, обсяг реалізованої продукції на одного працівника підприємства у кілька разів вищий за такий же показник для ФОП, який за останні чотири роки зріс більше, ніж удвічі. По підприємствах же, навпаки, обсяги реалізованої продукції на одного працюючого на початок 2014 р. суттєво зменшилися порівняно з попереднім аналогічним періодом. Разом з тим, майже 93% реалізованої у 2014 р. продукції за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» була створена саме на підприємствах, тому розглянемо детальніше їх основні структурні показники.

В Україні лише кілька суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» можуть бути віднесені до великих підприємств, частка їх не досягає 0,01%, однак саме цими підприємствами створюється більша частина реалізованої продукції (до 97,6%). Якщо розглянути обсяги реалізованої продукції підприємств за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» у перерахунку на одного зайнятого працівника, то абсолютними лідерами є великі підприємства, однак значення цього показника для великих підприємств стрімко падають, за останні чотири роки – удвічі. Для середніх і малих підприємств характерна протилежна динаміка: обсяги реалізованої продукції на одного зайнятого

Таблиця 1

Динаміка обсягів наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) на початок відповідного року

Роки	Усього, млн. грн.	у тому числі:							
		фундаментальні дослідження		прикладні дослідження		науково-технічні розробки		науково-технічні послуги	
		млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
2006	4818,6	902,2	18,7	708,8	14,7	2406,9	50,0	800,7	16,6
2007	5354,6	1141,0	21,3	841,5	15,7	2741,6	51,2	630,5	11,8
2008	6700,7	1504,1	22,4	1132,5	16,9	3303,1	49,3	761,0	11,4
2009	8538,9	1927,4	22,6	1545,6	18,1	4088,2	47,9	977,7	11,4
2010	8653,7	1916,6	22,1	1412,0	16,3	4215,9	48,7	1109,2	12,8
2011	9867,1	2188,4	22,2	1617,1	16,4	5037,0	51,0	1024,6	10,4
2012	10349,9	2205,8	21,3	1866,7	18,0	4985,9	48,2	1291,5	12,5
2013	11252,7	2621,9	23,3	2057,7	18,3	5369,9	47,7	1203,2	10,7
2014	11781,1	2695,4	22,9	2087,8	17,7	5772,8	49,0	1225,1	10,4

Таблиця 2

Обсяги фінансування наукових і науково-технічних робіт за джерелами фінансування

	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Усього: млн. грн.	5160,4	6149,2	8024,8	7822,2	8995,9	9591,3	10558,5	11161,1
%	100	100	100	100	100	100	100	100
у т.ч. за рахунок:								
держбюджету, млн. грн.	1711,2	2815,4	3909,8	3398,6	3704,3	3859,7	4709,1	4762,1
%	33,2	45,8	48,7	43,4	41,2	40,2	44,6	42,7
власних коштів, млн. грн.	338,5	521,1	592,5	629,4	872,0	841,8	1121,3	1466,6
%	6,5	8,5	7,4	8,1	9,7	8,8	10,6	13,1
коштів замовників, млн.грн.	2938,1	2704,4	3327,1	3614,2	4277,1	4764,0	4503,4	4718,1
%	56,9	44,0	41,5	46,2	47,5	49,7	42,6	42,3
інших джерел, млн.грн.	172,6	108,3	195,4	180,0	142,5	125,8	224,7	214,3
%	3,4	1,7	2,4	2,3	1,6	1,3	2,2	1,9

працівника щорічно зростають, однак залишаються дуже незначними у грошовому вимірі. Середні підприємства нарощують обсяги реалізованої продукції як у абсолютному вираженні, так і у розрахунку на одного зайнятого працівника, хоча частка середніх підприємств у загальній кількості підприємств за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» поступово зменшується.

Статистичний аналіз показників інноваційної діяльності промислових підприємств, які складають основу підсистеми впровадження у структурі НІС, дозволив виявити деякі закономірності (рис. 1).

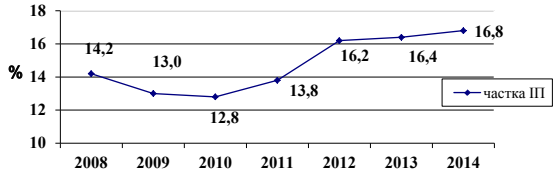

Рис. 1. Динаміка частки інноваційно активних промислових підприємств у загальній їх кількості в Україні

Лідерами за кількістю інноваційно активних підприємств є: виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (41% підприємств); виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (35,7%); виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (35,2%); виробництво електричного устаткування (28,5%); виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (28,4%). Найнижчі показники у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (6,5%) і підприємств водопостачання, каналізації і поводження з відходами (7,7%).

Достатньо показові зміни відбувалися останніми роками у структурі інноваційних витрат у промисловості України (рис. 2).

Однією з найбільш суттєвих тенденцій є збільшення обсягів внутрішніх НДР, які за останні сім років зросли майже удвічі. Обсяги зовнішніх НДР лише останні два роки почали збільшуватися, однак їх питома вага в загальних інноваційних витратах не перевищує 3,4%.

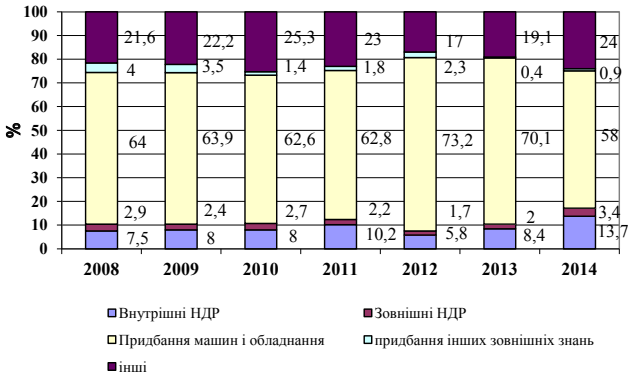

Рис. 2. Зміни у структурі інноваційних витрат у промисловості України

По-друге, за досліджуваний період фактично припинилися витрати на придбання інших зовнішніх знань, відмінних від НДР. Тобто, сьогодні практично не здійснюється придбання промисловими підприємствами нових технологій, які використані для реалізації інновацій, враховуючи як патентні ліцензії (права на патенти, ліцензії на використання винаходів, корисних моделей, промислових зразків, виплати ліцензіару), так і безпатентні ліцензії, ноу-хау, нові технології в розукомплектованому вигляді, а також товарні знаки, інші інжинірингові, консалтингові послуги, придбані від сторонніх підприємств, приватних осіб, і які відносяться до здійснення інновацій. Цим частково пояснюється і зростання інших інноваційних витрат, оскільки підприємства беруть на себе створення таких знань, а також витрати на комерціалізацію, непрямі загальновиробничі і загальногосподарські витрати. Тому на початок 2014 року інші інноваційні витрати у промисловості складали 2290,9 млн.грн. (24,0%), а витрати на придбання зовнішніх знань – 87 млн. грн. (0,9%). Левова частка інноваційних витрат у промисловості України припадає на придбання та впровадження прогресивних (на новій технологічній основі) машин, устаткування та інших засобів виробництва та обладнання (включаючи інтегроване програмне забезпечення), необхідних для впровадження нових чи вдосконалених технологічних процесів; машин та обладнання, які не вдосконалюють виробничі потужності, але необхідні для випуску нової продукції (виконання робіт, надання послуг). Їх питома вага у загальних інноваційних витратах у промисловості сягала 73,2% на початок 2013 р. (або 10489,1 млн. грн.), однак на початок 2014 р. вона зменшилася до 58,0% (або 5546,3 млн. грн.).

Аналіз розподілу обсягів фінансування інноваційної діяльності в промисловості за джерелами фінансування за останні роки свідчить, що їх загальний обсяг суттєво коливається з року у рік і у цілому має тенденцію до зниження. Бюджетні кошти практично не використовуються для підтримання інноваційної діяльності у промисловості – за досліджуваний період їх обсяги не перевищували 336,9 млн. грн. на рік з державного бюджету (або 2,8% від загальних обсягів фінансування) і 157,7 млн. грн. на рік з місцевих бюджетів (або 1,6%). Це ж можна сказати і про кошти вітчизняних інвесторів – максимальне значення 154,5 млн. грн. (або 1,3%). Обсяги фінансування за рахунок коштів іноземних інвесторів не мають певної тенденції і значно коливаються: від 2411,4 млн.грн. (або 30%) до 56,9 млн.грн. (або 0,4%). Не має усталеної тенденції і динаміка коштів з інших джерел фінансування (позабюджетних фондів, асоціацій, громадських організацій тощо). Їх розміри коливаються від 6484,6 млн. грн. (або 45,3%) до 56,9 млн. грн. (або 0,4%), що пов'язано з кількістю одночасно виконуваних інноваційних проектів.

Основними джерелами фінансування інноваційної діяльності підприємств є власні кошти, питома вага яких у загальному обсязі фінансування стабільно зростає і на початок 2014 року складала 6973,4 млн. грн. (або 72,9%).

Структура джерел фінансування певним чином обумовлює і статистику результатів інноваційної діяльності промислових підприємств. На рис. 3 представлено кількість інноваційно активних підприємств, а також підприємств, що впроваджували інновації і підприємств, які реалізовували інноваційну продукцію.

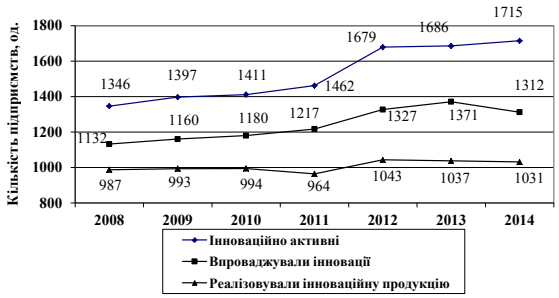

Рис. 3. Динаміка показників інноваційної активності промислових підприємств України

Якщо проаналізувати показники впровадження нових технологічних процесів і освоєння виробництва нових видів продукції у промисловості, то можна побачити, що висхідна тенденція обривається у 2012 році, після чого усі показники починають падати. Показово також, що темпи падіння кількості впрова-

джених нових технологічних процесів перевищують темпи падіння виробництва інноваційної продукції.

Рис. 4. Реалізована інноваційна продукція промислових підприємств України

Ще однією негативною тенденцією, яку виявив аналіз статистичних даних, є зниження частки реалізованої інноваційної продукції з високим ступенем ринкової новизни, що тягне за собою падіння долі поставленої на експорт інноваційної продукції у загальних її обсягах (рис. 4).

Аналіз створення передових технологій показав, що ступінь їх новизни також недостатньо високий. Так, з 486 створених за рік передових технологій (станом на 01.01.2014 р.) 420 технологій були новими для України (або 86,4%) і 66 технологій (або 13,6%) – принципово новими. При цьому чверть нових для України технологій від загальної їх кількості (зокрема, 105) створено за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» і ще 17 створених технологій (або 25,6%) є принципово новими. Друге місце за видами економічної діяльності посідає «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги» – 71 нова для України технологія (або 16,9%) і 23 принципово нових (або 34,8%).

Висновки і пропозиції. Найбільш значущими закономірностями розвитку НІС України можна вважати:

– *в сфері освіти:* зниження кількості учнів професійно-технічних і студентів вищих навчальних закладів, як і кількості навчальних закладів; регіональна диференціація кількості осіб, що навчаються, по відношенню до загальної кількості населення; наявність кореляційного зв'язку між часткою осіб, які навчаються, і кількістю суб'єктів ЄДРПОУ, зареєстрованих у регіоні; зростання результативності системи підготовки наукових кадрів;

– *в системі генерації знань:* уповільнення процесів трансформації і реалізації знань, отриманих у результаті фундаментальних і прикладних досліджень; послаблення зв'язків між підсистемами генерації знань і їх реалізації (виробництвом) у структурі НІС України;

– *в інноваційній інфраструктурі:* зростання кількості малих підприємств за видом економічної діяльності «Професійна, наукова та технічна діяльність» і їх частки у загальній кількості підприємств за цим видом економічної діяльності; збільшення обсягів реалізованої малими підприємствами продукції і її частки у загальних обсягах реалізованої продукції підприємств за цим видом економічної діяльності; зменшення ринкових стимулів розвитку інноваційної інфраструктури України

– *у виробництві інноваційних продуктів:* тенденція до автономії підприємств у створенні і реалізації інновацій.

Список літератури:

1. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. Л. І. Федулової. – К.: Основа, 2005. – 552 с.
2. Шаповалова Л. Складові національної інноваційної системи та рівень їх розвитку в Україні / Л. Шаповалова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія «Економіка», 2011, вип. 121-122. – С. 94-98.
3. Україна у цифрах 2013: Статистичний збірник / За редакцією О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 239 с.

Рекова Н.Ю.
Донбасская государственная машиностроительная академия
Харченко А.С.
Донецкий государственный университет управления

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИННОВАЦИОННАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Выполнен анализ состояния функциональной составляющей НИС Украины и ее ключевых подсистем. Выявлены наиболее значимые тенденции и закономерности для обоснования направлений государственного регулирования развития национальной инновационной системы Украины.
Ключевые слова: национальная инновационная система, образование, генерация знаний, инновационная инфраструктура, производство инновационной продукции.

Rekova N.Yu.
Donbass State Machine-Building Academy
Kharchenko O.S.
Donetsk State University of Management

THE NATIONAL INNOVATIVE SYSTEM OF UKRAINE: STATE AND REGULARITIES OF DEVELOPMENT

Summary
The analysis of the state of functional constituent is executed NIS Ukraine and her key subsystems. The most meaningful tendencies and conformities to law are educed for the ground of directions of government control of development of the national innovative system of Ukraine.
Keywords: national innovative system, education, generation of knowledge, innovative infrastructure, production of innovative goods.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 168.4+161.14

ЖЁСТКИЕ, ТОТАЛИТАРНЫЕ И ОПТИМАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ В ПАРАМЕТРИЧЕСКОЙ ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМ

Райхерт К.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Существуют жёсткие по структуре, жёсткие по субстрату и жёсткие по структуре и субстрату системы. Предельным выражением жёстких систем являются тоталитарные системы. В противоположность жёстким системам существуют лабильные (нежёсткие) системы. Жёсткая и лабильная системы – это соответственно позитивное и негативное значения бинарного атрибутивного системного параметра «жёсткость». Системный параметр «жёсткость» может выступать в роли системного суперпараметра по отношению к другим (бинарным) атрибутивным системным параметрам. Системный параметр «жёсткость» может быть представлен в виде реляционного системного параметра «оптимальность».
Ключевые слова: жёсткая система, лабильная система, тоталитарная система, оптимальность, системный параметр, системный суперпараметр.

Рабочая гипотеза исследования. В параметрической общей теории систем для атрибутивных системных параметров действует правило: «Каждое значение любого атрибутивного системного параметра представляет собой отношение между субстратом, структурой и концептом системы» [6, с. 183]. Это означает, что в зависимости от установленных отношений между системными дескрипторами (концепт, структура, субстрат) система будет обладать теми или иными свойствами (атрибутивные системные параметры) и отношениями (реляционные системные параметры). В таком случае оказывается значимым, насколько строго концепт системы фиксирует (определяет) структуру и субстрат системы. Со строгой фиксацией концептом структуры и субстрат связаны два вида атрибутивных системных параметра – жёсткость и тоталитарность. Я допускаю, что указанные параметры взаимосвязаны между собой. Более того, я допускаю, что с параметрами жёсткости и тоталитарности связана оптимальность системы в параметрической общей теории систем. Эти допущения я хотел бы подтвердить или опровергнуть в ходе дальнейшего исследования.

Цель исследования – изучить возможные взаимоотношения между жёсткостью, тоталитарностью и оптимальностью системы в рамках параметрической общей теории систем.

Изложение материала. В параметрической общей теории систем среди многообразия бинарных атрибутивных системных параметров есть так называемая «жёсткая система». Сама «жёсткая система» в параметрической общей теории систем представлена по-разному: в статье А. И. Уёмова «Планирование эксперимента и параметрическая теория систем» 1977 года можно встретить одно формально-логическое определение [12, с. 162], а в более поздней статье А. И. Уёмова – «Язык тернарного описания как формализм параметрической общей теории систем» – другое [13, p. 147][1]. Причём здесь речь идёт не только о разных формально-логических моделях, но и об общем понимании того, что такое «жёсткая система».

Сначала следует обратиться к статье А. И. Уёмова 1977 года «Планирование эксперимента и параметрическая теория систем». В данной статье А. И. Уёмов говорит о лабильных системах и противопоставляет им жёсткие системы. Лабильные системы (или лабильные атрибутивные системные параметры) «допускают изменение своих значений без того, чтобы система исчезла, как таковая» [12, с. 162].

Формально-логическое определение понятия «лабильная система» было предложено в символике расширенного исчисления предикатов:

$$[(S)P]Lab =_{df} \exists S[(\Diamond S)P_1 \& (\Diamond S)P_2] \quad (1)$$

где Lab – обозначение свойства системного параметра P быть лабильным, $\Diamond$ – модальный функтор возможности, & – знак конъюнкции, P_1 и P_2 – два значения параметра P.

В противоположность лабильным атрибутивным системным параметрам А. И. Уёмов предложил жёсткие атрибутивные системные параметры: «Существуют параметры, значения которых жёстко определяют систему. Их можно назвать жёсткими» [12, с. 162]. Формально-логическое определение жёстких систем в символике расширенного исчисления предикатов выглядит так:

$$[(S)P]Fer =_{df} \sim \exists S[(\Diamond S)P_1 \& (\Diamond S)P_2] \quad (2)$$

где Fer – обозначение свойства системного параметра P быть жёстким, $\Diamond$ – модальный функтор возможности, ~ – знак отрицания, & – знак конъюнкции, P_1 и P_2 – два значения параметра P.

Далее А. И. Уёмов характеризует лабильные системы как вариантные, «допускающие изменения значения данного параметра без изменения системы», а жёсткие системы – как фиксированные, «не допускающие такого изменения» [12, с. 162].

В статье 2002 года «The Ternary Description Language as a Formalism for the Parametric General Systems Theory» А. И. Уёмов уже пытается дать формально-логическое определение понятия «жёсткая система» на языке тернарного описания:

$$(\iota A)\text{Жёсткая система с атрибутивным концептом и реляционной структурой} = {}_{df} [(\iota A)\{\{([\iota a(^*\iota A)])t\} \cdot \{t \rightarrow \iota a\}\}] \quad (3)$$

где ιA – произвольная вещь (= субстрат), ιa – неопределённое отношение (= реляционная структура), t – определённое свойство (= атрибутивный концепт), а $\rightarrow$ – знак нейтральной импликации.

В формуле (3) $t \rightarrow \iota a$ является видовым отличием в формально-логическом определении и фиксирует то, что концепт (t) имплицирует ($\rightarrow$) структуру (ιa), то есть определяет структуру, причём А. И. Уёмов подчёркивает, что концепт однозначно определяет структуру в жёсткой системе [13, p. 147]. Использование наречия «однозначно» в ходе определения не случайно: тем самым А. И. Уёмов хочет сказать, что в жёсткой системе концепт строго фиксирует структуру. К сожалению, сам А. И. Уёмов статье 2002 года уже не использует понятия «фиксированная система», «вариантная система» и «лабильная система», что снижает понимание того, что такое жёсткая система. Отчасти это может быть связа-

[1] Также смотри: [3, л. 133-141].

© Райхерт К.В., 2014

но с упрощением словаря параметрической общей теории систем; отчасти – со сходством словосочетания «вариантной системы» со словосочетанием «вариативная система»; последняя является наименованием чётко очерченного бинарного атрибутивного системного параметра и не связана с жёсткой системой. Так или иначе, А. И. Уёмов говорит о жёсткости как о бинарном атрибутивном системном параметре, у которого возможны только два значения: положительный – «жёсткая система» и отрицательный – «нежёсткая система». Для последней предлагается такое формально-логическое определение на языке тернарного описания:

(ι*A*)Нежёсткая система с атрибутивным концептом и реляционной структурой = $_{df}$ $[(\iota A)\{\{([\iota a(^{*}\iota A)])t\} \cdot \{(t \rightarrow \iota a)N\}\}]$ (4)

где ι*A* – произвольная вещь (= субстрат), ι*a* – неопределённое отношение (= реляционная структура), *t* – определённое свойство (= атрибутивный концепт), → – знак нейтральной импликации, а *N* – знак ложности, свидетельствующий, что вся формула ложна.

Я думаю, что для обозначения «нежёстких систем» можно оставить «лабильные системы», а понятия «фиксированная система» и «вариантная система» рассматривать как дополнительные характеристики бинарного атрибутивного системного параметра «жёсткость».

Важно отметить, что формально-логическое определение понятия «жёсткая система» на языке тернарного описания показывает, как концепт системы может строго (жёстко) фиксировать структуру системы. Однако нельзя исключать такие случаи, когда структура системы может строго (жёстко) фиксировать субстрат системы или её элементы. В таком случае, вероятно, стоит говорить о жёстких по субстрату системах. Формально-логическое определение такого вида систем на языке тернарного описания может выглядеть так:

(ι*A*)Жёсткая по субстрату система с атрибутивным концептом и реляционной структурой = $_{df}$ $[(\iota A)\{\{([t_1(^{*}\iota A)])t\} \cdot \{t_1 \rightarrow \iota A\}\}]$ (5)

где ι*A* – произвольная вещь (= субстрат), t_1 – конкретное определённое[2] отношение (= реляционная структура), *t* – определённое свойство (= атрибутивный концепт), а → – знак нейтральной импликации.

В формуле (5) $t_1 \rightarrow \iota A$ является видовым отличием в формально-логическом определении и фиксирует то, что структура (t_1) имплицирует (→) субстрат (ι*A*), то есть определяет субстрат, причём однозначно определяет субстрат в этой жёсткой системе.

Если жёсткие по субстрату системы существуют, то можно допустить, что в случае бинарного атрибутивного системного параметра «жёсткость по субстрату» можно говорить о таких его характеристиках, как «фиксированность по субстрату», «вариантность по субстрату» и «лабильность по субстрату». Последнее предполагает такое формально-логическое определение:

(ιA)Нежёсткая по субстрату система с атрибутивным концептом и реляционной структурой = $_{df}$ $[(\iota A)\{\{([t_1(^{*}\iota A)])t\} \cdot \{(t_1 \rightarrow \iota A)N\}\}]$ (6)

В связи со сказанным о жёстких по субстрату системах возникает необходимость в уточнении того, что ранее было названо просто «жёсткими системами». Эти «жёсткие системы» я предлагаю считать «жёсткими по структуре системами», так как в них жёстко фиксируется именно структура. В таком случае приведённые выше формулы жёсткой и нежёсткой систем требуют уточнения:

(ι*A*)Жёсткая по структуре система с атрибутивным концептом и реляционной структурой = $_{df}$ $[(\iota A)\{\{([\iota a(^{*}\iota A)])t\} \cdot \{t \rightarrow \iota a\}\}]$ (3')

(ι*A*)Нежёсткая по структуре система с атрибутивным концептом и реляционной структурой = $_{df}$ $[(\iota A)\{\{([\iota a(^{*}\iota A)])t\} \cdot \{(t \rightarrow \iota a)N\}\}]$ (4')

Следует обратить внимание на то, что с фиксированностью и вариантностью имеет дело не только системный параметр «жёсткость», но и другие параметры, например, минимальность. В статье 1977 года «Планирование эксперимента и параметрическая теория систем» А. И. Уёмов говорит о том, что системный параметр «жёсткость» («лабильность») может быть применён к другим системным параметрам [12, с. 162-163]. В таком случае, как я показал в одной своей работе, следует рассматривать системный параметр «жёсткость» как системный суперпараметр: «Для того чтобы можно было говорить о системных суперпараметрах, необходимо, чтобы существовали такие системные параметры, которые в отношении других системных параметров выступали бы как родовые понятия» [8, с. 124].

Я полагаю, что можно говорить о жёстких и лабильных атрибутивных системных параметрах. Однако здесь необходима осторожность: как жёсткие и лабильные атрибутивные системные параметры могут рассматриваться не все известные атрибутивные системные параметры, хотя это и не исключено. Я считаю, что о жёсткости и лабильности можно говорить в следующих случаях: минимальность, завершённости по структуре и субстрату, стационарности, стабильности, всецелонадёжности, вариативности и валидности. О какой конкретно жёсткости и лабильности в отношении указанных бинарных атрибутивных системных параметров идёт речь, можно узнать из следующей таблицы, в которой «+» обозначена принадлежность того или иного значения определённого бинарного атрибутивного системного параметра определённой жёсткой или лабильной системе (Табл. 1).

Итак, в параметрической общей теории систем возможны жёсткие по структуре и жёсткие по субстрату системы. Однако нельзя исключать случаи, когда возможны предельно жёсткие системы, в которых жёсткость охватывает одновременно и структуру и субстрат системы. Как ни странно, такого рода системы уже выделены в параметрической общей теории систем. Это так называемые «тоталитарные системы».

Здесь необходимо сразу оговорить тот момент, что то, что понимается в параметрической общей теории систем под «тоталитарной системой», и то, что люди привыкли понимать в обыденной, повседневной жизни под «тоталитарной системой», – это не одно и то же. В обыденной жизни «тоталитарная система» – это понятие, связанное с представлениями об устройстве государства; по сути, это понятие политической философии, политологии и конституционного правоведения, за которым скрывается разновидность недемократического политического (государственного) режима – «тоталитаризм». В параметрической общей теории систем тоталитарной системой может выступать и тоталитарный политический (государственный) режим (с этим у параметрической общей теории систем проблем нет), но не только. Самый яркий пример тоталитарной системы – это пример, предложенный А. И. Уёмовым в курсе лекций по системным ис-

[2] О конкретной определённости в языке тернарного описания можно прочитать в [10].

следованиям на философском факультете Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, слушателем которых мне посчастливилось быть: речь идёт о муравейнике.

Таблица 1

Жёсткие и лабильные атрибутивные системные параметры

Системный суперпараметр / Системный параметр	Система жёсткая по структуре	Система лабильная по структуре	Система жёсткая по субстрату	Система лабильная по субстрату
Минимальность			+	
Неминимальность				+
Завершённость по субстрату			+	
Незавершённость по субстрату				+
Завершённость по структуре	+			
Незавершённость по структуре		+		
Стационарность				+
Нестационарность			+	
Стабильность		+		
Нестабильность	+			
Всецелонадёжность				+
Невсецелонадёжность			+	
Вариативность		+		
Невариативность	+			
Валидность (сила, форсированность)				+
Невалидность (инвалидность, слабость, неформированность)			+	

Источник: разработка Райхерта К. В.

Российский энтомолог-мирмеколог А. А. Захаров сообщает следующее о муравейнике: «Можно охарактеризовать семью муравьёв как систему, состоящую из нескольких идентичных по составу и сравнимых по численности особей подсистем – колонн, которые имеют постоянный состав, занимают определённые части гнезда. Эти части (секции, секторы) подобны друг другу. Кормовой участок, используемый каждой колонной, также постоянен. Колонны сравнимы по численности, и их отношения строятся не на иерархическом принципе, а на многостороннем равнодействии всех входящих в систему подсистем. Возможность проявления иерархических отношений исключается, так как вслед за непомерным усилением одной из колонн неотвратимо следует либо разделение этой колонны на две, либо выделение части её населения в отводок. Муравейник действует как целостная система, хотя какие-либо специальные образования, координирующие рост и жизнедеятельность колонны или управляющие ими как подсистемами целого, отсутствуют» [5, с. 55-56]. Важно другое: как отмечает А. А. Захаров, вся деятельность муравьёв и муравейника определяется единой целью – трофаллаксисом, или обменом пищей. Именно трофаллаксис можно рассматривать как концепт системы «муравейник». Собственно он определяет то, какой будет структура муравейника как системы, и то, как будут вести себя в рамках этой структуры муравьи (субстрат системы). Трофаллаксис делает муравейник тоталитарной системой.

На языке тернарного описания формально-логическое определение «тоталитарной системы» выглядит следующим образом:

$$(\iota A)\text{Тоталитарная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой} = {}_{df}\ [(\iota A)\{\{([a(^*\iota A)])t\}\cdot\{t\rightarrow[A(^*\iota A)]\}\}] \quad (7)$$

где ιA – произвольная вещь (= субстрат), a – неопределённое отношение (= реляционная структура), а другом случае: A – это произвольное отношение (= реляционная структура), t – определённое свойство (= атрибутивный концепт), а $\rightarrow$ – знак нейтральной импликации.

Определение «нетоталитарной системы» будет таким:

$$(\iota A)\text{Нетоталитарная система с атрибутивным концептом и реляционной структурой} = {}_{df}\ [(\iota A)\{\{([a(^*\iota A)])t\}\cdot\{(t\rightarrow[A(^*\iota A)])N\}\}] \quad (8)$$

Как можно видеть, формально-логическое определение понятия «тоталитарная система» на языке тернарного описания показывает, как концепт системы может строго (жёстко) фиксировать структуру и субстрат системы. В сравнении с «жёсткой системой» «тоталитарная система» оказывается более жёсткой, так как она затрагивает ещё и субстрат системы. Это может свидетельствовать, что тоталитарная система является всецело дескрипторной жёсткой системой, то есть жёсткой системой на всех уровнях системных дескрипторов. Это в свою очередь порождает серьёзные основания полагать, что следует говорить о третьем виде жёстких систем – жёстких по структуре и субстрату системах.

Ранее было сказано, что системный параметр «жёсткость» может выступать как системный суперпараметр. Между тем следует учитывать один аспект системных суперпараметров: «Бинарный атрибутивный системный суперпараметр может рассматриваться, с одной стороны, как бинарный атрибутивный системный параметр, а с другой – как реляционный системный параметр» [8, с. 124]. Отсюда можно допустить, что существует некоторый реляционный системный параметр, который может быть связан с жёсткостью системы. Я предполагаю, что таким параметром может быть «оптимальность».

Впервые об оптимальности систем в рамках параметрической общей теории систем заговорили Б. В. Плесский, Г. Я. Портнов, Л. Н. Терентьева и А. И. Уёмов в статье 1968 года «Параметрическая оценка оптимальности систем»: «Оптимальность – это свойство отношения между свойствами систем» [7, с. 127]. Тогда было выдвинуто предположение, что оптимальность является отношением между параметрами «простота-сложность», «надёжность» и «эффективность». Здесь следует учесть сразу, что в 1968 году «надёжность» ещё не рассматривалась, как бинарный атрибутивный системный параметр, поэтому наряду с «простотой-сложностью» и «эффективностью» для её определения требовалось задействовать специальные математические методы, то есть, проще говоря, вычислить её. По не известным мне причинам такой подход к определению оптимальности систем в рамках параметрической общей теории систем не получил своего дальнейшего развития.

Между тем современный представитель Одесской школы системных исследований, созданной А. И. Уёмовым, – С. А. Галиновский предложил свой собственный подход к определению оптимальности систем. С. А. Галиновский отталкивается от так называемого «принципа оптимальности Парето» (или просто «оптимума Парето») и приходит к выводу, что оптимальность системы является отношением между следующими значениями бинарных атрибу-

тивных системных параметров: незавершённостью по структуре и субстрату, стабильностью, стационарностью, авторегенеративностью по элементам и отношению, имманентностью, минимальностью, валидностью и магнетизмом.

Такой вывод С. А. Галиновский получает благодаря своей интерпретации принципа оптимальности Парето. Он берёт за основу следующее определение принципа Парето: «Всякое изменение, которое не приносит убытков, а которое некоторым людям приносит пользу (по их собственной оценке) является улучшением» (цит. по.: [1, с. 50]). Отсюда С. А. Галиновский трактует оптимальную систему как такую систему, «которая была бы способна к изменению и трансформации» [4, с. 216-217]. Отсюда же оптимальная система принимает те значения бинарных атрибутивных системных параметров, которые были указаны выше.

Тем не менее, я допускаю, что возможен альтернативный взгляд на оптимальность системы на основании принципа оптимальности Парето. Так у М. Блауга можно прочитать следующее определение оптимума (оптимальности) Парето: «Оптимум Парето определяется как положение, в котором невозможно улучшить чьё-либо благосостояние путём трансформации товаров и услуг в процессе производства или обмена без ущерба для благосостояния какого-либо другого индивида» [2, с. 543]. Отсюда оптимум Парето – такое состояние системы, при котором значение каждого частного показателя, характеризующего систему, не может быть улучшено без ухудшения других.

В контексте параметрической общей теории систем оптимум Парето можно представить как такую систему, в которой значение каждого системного параметра, характеризующего систему, не может быть улучшено без ухудшения других. Таким образом, оптимум (он же – оптимальность) системы связан с возможными изменениями значений системных параметров. Если изменения в структуре или субстрате системы допускают сохранение системы как таковой, то данная система согласно оптимуму Парето не является оптимальной. Получается, что оптимальность является отношением между нелабильными, то есть жёсткими, атрибутивными системными параметрами. В таком случае можно говорить об оптимальности системы в контексте жёсткости системы. Отсюда в зависимости от вида жёсткости (по структуре, субстрату или структуре и субстрату одновременно) можно говорить о видах оптимальности систем: оптимальность по структуре, оптимальность по структуре и оптимальность по структуре и субстрату. Тогда согласно таблице 1 оптимальная по субстрату система – это минимальная, завершённая по субстрату, нестационарная, невсецелонадёжная, невалидная система; оптимальная по структуре система – это завершённая по структуре, нестабильная, невариативная система; оптимальная по структуре и субстрату – это тоталитарная система.

Здесь важно отметить следующее. Предельно жёсткой системой является тоталитарная система. Сама тоталитарная система является предельно оптимальной системой, так как она является оптимальной и по структуре и по субстрату. Между тем А. И. Уёмов о тоталитарных системах сообщает следующее: «Есть серьёзные основания полагать, что любая тоталитарная система является твеновой[3], то есть глобальная цель, поставленная перед такими системами, никогда не достигается» [11, с. 116]. Это означает, что полностью тоталитарные системы могут быть не достижимы в силу своего идеального характера. Это же должно распространяться и на предельно жёсткие и оптимальные системы. Как говорится, они излишне идеальны, чтобы быть правдой.

Выводы. Целью представленного исследования было изучить возможные взаимоотношения между жёсткостью, тоталитарностью и оптимальностью системы в рамках параметрической общей теории систем. В ходе реализации поставленной цели были получены следующие результаты:

1) существуют жёсткие по структуре, жёсткие по субстрату и жёсткие по структуре и субстрату системы. Последние системы являются тоталитарными системами;

2) в противоположность жёстким системам существуют лабильные (нежёсткие) системы;

3) основной характеристикой жёстких систем является их фиксированность, а основной характеристикой лабильных систем – их вариантность;

4) жёсткая и лабильная системы – это соответственно позитивное и негативное значения бинарного атрибутивного системного параметра «жёсткость»;

5) системный параметр «жёсткость» может выступать в роли системного суперпараметра по отношению к другим (бинарным) атрибутивным системным параметрам;

6) системный параметр «жёсткость» может быть представлен в виде реляционного системного параметра «оптимальность». В связи с последним оптимальность может быть трёх видов: оптимальность по структуре, оптимальность по субстрату и оптимальность по структуре и субстрату;

7) тоталитарная система является идеальной по своей сути системой, поэтому её можно рассматривать как твенову систему. В связи с этим предельно жёсткую и предельно оптимальную системы также можно рассматривать как идеальные по своей сути системы и как твеновы системы.

[3] О твеновых системах в параметрической общей теории систем можно прочитать в [9].

Список литературы:

1. Агапова И. И. История экономической мысли. Курс лекций / Ирина Ивановна Агапова. – М.: Ассоциация авторов и издателей ТАНДЕМ; ЭКМОС, 1998. – 248 с.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: пер. с англ. / Марк Блауг. – М.: Дело Лтд, 1994. – 676 с.
3. Бородина Н. В. Полнота списка атрибутивных системных параметров: дисс. .... канд. филос. наук: 09.00.02 / Наталия Вячеславовна Бородина; Одесский национальный ун-т им. И. И. Мечникова. Философский факультет. Кафедра философии естественных факультетов. – Одесса, 2007. – 175 л.
4. Галиновский С. А. Оптимальность как комплекс значений атрибутивных системных параметров и их интерпретация на примере политических систем / Станислав Александрович Галиновский // Учёные записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – 2011. – Т. 24(63). – № 1. – С. 216-222.
5. Захаров А. А. Муравей, семья, колония / Анатолий Александрович Захаров. – М.: Наука, 1978. – 140 с.
6. Леоненко Л. Л., Сараева И. Н. О применении языка тернарного описания к моделированию значений системных параметров и установлению общесистемных закономерностей / Леонид Леонидович Леоненко, Ирина Николаевна Сараева // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. – М.: Наука, 1984. – С. 181-193.

7. Плесский Б. В., Портнов Г. Я., Терентьева Л. Н., Уёмов А. И. Параметрическая оценка оптимальности систем / Б. В. Плесский, Г. Я. Портнов, Л. Н. Терентьева, А. И. Уёмов // Проблемы формального анализа систем: сборник статей / под ред. А. И. Уёмова и В. Н. Садовского. – К.: Вища школа, 1968. – С. 126-136.
8. Райхерт К. В. О понятии «системный суперпараметр» / Константин Вильгельмович Райхерт // Молодий вчений. – 2014. – № 11(14). – С. 122-124.
9. Райхерт К. В. Определение твеновых систем на языке тернарного описания / Константин Вильгельмович Райхерт // Молодий вчений. – 2014. – № 8. – Ч. 1. – С. 139-142.
10. Уёмов А. И. Дифференция неопределённых и определённых предметов в рамках «ЯТО» / Авенир Иванович Уёмов // Учёные записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». – 2011. – Т. 24(63). – № 3-4. – С. 328-330.
11. Уёмов А. И. Общая теория систем и логика в анализе перспектив социального развития / Авенир Иванович Уёмов // Materialy Miedzynarodowej Konferencji «Wspoltczesne problemy universalismu w Europie Srodkowey i Wschodniey – Wspolnotowosc, Regionalism, Globalism». – Warszawa: Widawnictwo Polskiego Towarzystwa Uniwersalismu, 1996. – S. 111-119.
12. Уёмов А. И. Планирование эксперимента и параметрическая теория систем / Авенир Иванович Уёмов // Системные исследования. Ежегодник. 1977. – М.: Наука, 1977. – С. 159-166.
13. Uyemov A. I. The Ternary Description Language as a Formalism for the Parametric General Systems Theory. Part 2 / Avenir I. Uyemov // International Journal of General Systems. – 2002. – Vol. 31. – № 2. – P. 131-151.

Райхерт К.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ЖОРСТКІ, ТОТАЛІТАРНІ Й ОПТИМАЛЬНІ СИСТЕМИ В ПАРАМЕТРИЧНІЙ ЗАГАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

Анотація
Є жорсткі за структурою, жорсткі за субстратом і жорсткі за структурою та субстратом системи. Граничним вираженням жорстких систем є тоталітарні системи. На противагу жорстким системам є лабільні (нежорсткі) системи. Жорсткі та лабільні системи – це відповідно позитивне та негативне значення бінарного атрибутивного системного параметру «жорсткість». Системний параметр «жорсткість» може виступати як системний суперпараметр відносно до інших (бінарних) атрибутивних системних параметрів. Системний параметр «жорсткість» може бути представлений як реляційний системний параметр «оптимальність».
Ключові слова: жорстка система, лабільна система, тоталітарна система, оптимальність, системний параметр, системний суперпараметр.

Rayhert K.W.
Odessa I.I. Mechnikov National University

THE RIGID, TOTALITARIAN AND OPTIMAL SYSTEMS IN THE PARAMETIC GENERAL SYSTEMS THEORY

Summary
There are the rigid in structure, rigid in substratum and rigid in stricture and substratum systems in the parametric general systems theory. The extreme expression of the rigid systems is totalitarian system. In contrast to the rigid systems there are the labile systems. The rigid and labile systems are positive and negative values of the binary attributive system parameter of rigidity. The system parameter of rigidity can be seen as the system super-parameter and as the relative system parameter of optimality.
Keywords: rigid system, labile system, totalitarian system, optimality, system parameter, system super-parameter.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2.09:7.035.1

ПОЕТИЧНА МАРИНІСТИКА УКРАЇНСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ

Білик Г.М.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Дослідження висвітлює поетичну мариністику українських неокласиків – М. Зерова, М. Драй-Хмари, М. Рильського, П. Филиповича, О. Бурґгардта (Юрія Клена), зауважує частотність уживання образу моря у творах митців, його концептуально-текстове навантаження, аналізує засоби авторського конструювання цього традиційного в культурі художнього знака. Неокласичний образ моря – це і набутий, засвоєний культурний архетип, який помітно контрастує в текстах із вродженим, органічним для поетів архетипом степу, котрий за частотністю свого вживання значно перевершує морський топос, але буквально злитий із ним. У зв'язку з цим у контексті зрілої неокласики формозмістовий статус образу моря набуває нового виповнення, за яким прочитується культурософський, історіософський і навіть геополітичний концептуальні змісти. Степ і море неокласики мислять як полюси однієї світоглядної (естетичної та буттєвої) парадигми, рух від степу до моря трактують як «оприсутнення» суб'єкта у світі на всіх можливих рівнях його репрезентації – особистісному, національному, державницькому. Ця духовно-творча позиція літераторів, сфокусована, зокрема, мариністичним ейдосом, і сьогодні вельми актуальна.

Ключові слова: неокласики, неокласицизм, ейдологія, образ моря, мариністика.

Постановка проблеми. Образна система твору – це ядро комунікації, яка налагоджується між митцем та реципієнтом і в процесі якої ретранслюється семантична, емоційна та естетична інформація стосовно художнього цілого. Звідси неабияке функціональне навантаження образів: вони мусять бути значущими, осяжними, ціннісними, актуальними і для автора, і для читача, оприявнюватися тотожною мовою, укладатися в певну дискурсію. Разом із тим образи містять у собі й чималу долю суб'єктивно вартісного, тож перехрещення змістових кодів цих уже самоцінних авторських і читацьких перспектив, на наш погляд, додатково сприяє утвердженню літератора в культурі, його популярності, визнанню. Беззаперечною підставою тут є всеохопність таланту, здатність адекватно відображати буття у творчій рефлексії. Не випадково обдарований митець завжди робить суворий образний відбір, більш або менш усвідомлюючи цей факт; у його творах немає безпідставного, порожнього, трафаретного; водночас усе наявне має виразну художню мотивацію, зокрема інтенціональну, естетичну. Цікавим є і розширення (чи згортання або помітне оновлення) образної системи творчості, що може свідчити, з одного боку, про зміну інтересів, світогляду автора, а з другого – про динаміку його стилю, увиразнення хисту.

Творчість українських неокласиків – поетів-учених доби Розстріляного Відродження Миколи Зерова, Михайла Драй-Хмари, Максима Рильського, Павла Филиповича, Освальда Бурґгардта (Юрія Клена) – не лише заснована на монументальній класичній образності, як то вмотивовується їхньою «нішею» в літературному процесі, й через «культурологічний код» приступна до реципієнтського осягнення. Вона містить ще й оригінальні для вітчизняного письменства образні форми та їхні зрощення, які вибудовують віддалену інтерпретаційну перспективу й формують «код національний», розрахований на громадянську зрілість й історичну свідомість українського читача, спроможний скеровувати вектор розвитку «просвітленої спільноти» по висхідній. До такого типу образності належить, зокрема, *мариністика* літераторів – загалом традиційна для культури, але помітно нова, малоосвоєна в доробку представників «грона п'ятірного», котра, проте, набуває свого змістового увиразнення в тих чи тих художніх контекстах, а зокрема – в опозиції з образною парадигмою степу. Окреслити функції *образу моря* в поетичній ейдосистемі неокласиків маємо основним завданням цієї праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відмітимо, що неокласиків – навіть із плином десятиліть по їхній творчості – справедливо відносять, як писав Ігор Качуровський, до когорти «найвизначніших, тих, котрі зайняли важливі місця в нашому літературному Олімпі і без яких там би зяяла порожнеча, яку важко було б заступити» [7, с. 6]. Як прикметні «об'єднавчі» ознаки їхнього стилю Володимир Поліщук, глибокий знавець спадщини літераторів, слушно кваліфікує «ідеали гармонії (в усьому!), краси, безперервності культурного розвитку людства, вагомості мистецького слова й відповідального ставлення до нього», а філософсько-естетичним тлом неокласики добачає концепцію софійності: «...з її стрижневою ідеєю – утвердженням мудрості, досконалості і краси світового ладу, з органічною єдністю краси й добра як першооснови світобудови, з не менш виразним гуманістичним антропоцентризмом в його античному сенсі» [15, с. 244]. Віра Агеєва, дослідниця українського модернізму, авторка низки праць про неокласиків, вважає митців піонерами-реформаторами з «покоління двадцятих», через яких воно «вперше сформулювало» «програмову переорієнтацію зі ***що*** на ***як***, пріоритет поета-майстра (навіть – визивно! – поета-ремісника), а не поета – борця й героя...» [2, с. 6]. Водночас, робить висновок науковець, «поет-майстер, котрий володіє секретами свого ремесла і все довкола читає, як книгу, дошукуючися законів гармонії й краси, не міг тоді безконфліктно здобутися на визнання» [2, с. 6], а отже, й письменники-неокласики «йшли проти течії, проти традиції» утилітарного послуговування художнім словом. Це близьке нам окреслення ніші «грона п'ятірного» в культурному процесі 1920-х започаткувала ще понад 15 років тому Соломія Павличко працею «Дискурс модернізму в українській літературі» (1997), де наголошувала: «Неокласики були найбільшими чи, точніше, єдиними послідовними естетами свого часу. Цей естетизм виявлявся <...> в красі, втіленій у рафінованій формі вірша і в характері поетичного переживання» [14, с. 192]. Наголосимо, що йдеться про епоху, котра у своїй естетичній парадигмі нібито розчахнулася, за словами дослідниці, «між авангардом і неокласицизмом», а в царині самого неокласицизму – між традицією і новаторством, згенерувавши через київських «співців камен» духовний продукт «консервативної модерності». Зважаючи на сказане, і до вирізнення *мариністичного форманту* в поетиці неокласиків мусимо підходити з чітким усвідомленням їхнього поступування

© Білик Г.М., 2014

між культурологічним укоріненням у традицію та протидією новітньому художньому спрощенню; із розумінням того, що до побудови образного світу своєї творчості ці поети ставилися надзвичайно відповідально, застосовуючи «мислительний» критерій гармонії і водночас узгоджуючи його з прадавнім уявленням про мімезис як вершину майстерності, виповнюючи систему калокагатії ідеалом «шляхетної простоти і спокійної величності» [3, с. 40]. Такого підходу дотримуються, приміром, А. Авксентьєва й Г. Авксентьєва [1], М. Дорошенко [4] та деякі інші дослідники, в публікаціях яких порушена тема неокласичної мариністики. Проте, зауважимо, що висвітлена вона поки що описово, фрагментарно, на рівні особливостей творчості того чи того митця і, зрозуміло, що предметному дослідженню як ейдологічний феномен досі не піддавалася.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Продуктивними кроками до вирішення цієї проблеми бачимо необхідність: 1) чітко окреслити матеріал дослідження – мариністичну образність в поезії неокласиків, 2) простежити її роль у текстах, джерела, характер функціонування, типологію тощо; 3) розкодувати художню семантику морського сегменту, що вмотивує його визрівання у творчості поетів «грона п'ятірного».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є системно-цілісний аналіз мариністичної образності в поезії українських неокласиків, осмислення її ґенези, художньої динаміки, зокрема на інтенціональному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мариністика в оригінальній поетичній спадщині неокласиків – пласт помітний, хоч і не такий численний, як про це інколи пишуть дослідники [1]. У своїй ранній творчості – 1910-х років, українською та російською мовами – до образу моря, приміром, зовсім не звертається Микола Зеров, пізніше розробляє його близько двадцяти разів (див. [6, с. 45–187]). У Павла Филиповича образ моря фігурує у двох поезіях першої і двох другої збірок, ще двічі – у віршах поза збірками (див. [23, с. 18–142]), загальна частотність його – близько десяти репрезентацій. Двічі виводить образ моря у своїй першій збірці Михайло Драй-Хмара, в цілому воно має приблизно двадцять п'ять з'яв у його творчості (див. [5, с. 20–156]).

Освальд Бурґгардт – куди плодовитіший мариніст, хоч видрукувані або й написані його твори були переважно за межами України. Уміщений у першому томі (1992) поетового 4-томника цикл «Из ранних стихов», у який зібрано його російськомовні вірші 1913–1922 років [10, с. 267–340] (деякі з них, зокрема кілька сонетів, згодом набули й україномовного втілення), засвідчують, що інтерес до моря в митця був стійкий і активний уже з перших літературних спроб. Тільки тут ми подибуємо майже тридцять образних репрезентацій моря, хоч не можемо не погодитися з Ігорем Качуровським у тому, що формат їхній – «література другого ступеня», оскільки поет ще дуже залежний від своїх учителів і натхненників із російського Срібного віку: те, що в А. Блока і Н. Ґумільова «було особисто пережите й реальне», для Бурґгардта-Клена існувало як «світ, бачений крізь призму поезії» [7, с. 19]. Щоправда, можна й посперечатися стосовно «знання моря» літератором, адже, німець за походженням, він у 1914–1918 роках був висланий із Києва і «спокутував» свою національність на архангельському узбережжі Білого моря (тоді й написана третина тих віршів із морським сегментом). Однак поет і сам визнавав «літературну школу», зокрема через змістифікованого ним, Леонідом Мосендзом і Мироном Левицьким «незалежного письмовця» Порфирія Горотака, що про нього знаємо: «Стиль його вироблявся під впливом Рембо і Малярме, особливо цього останнього. Не обійшлось, здається, без впливу російських символістів. Але сучасні українські поети, особливо неоклясики, допомогли йому цей стиль відшліфувати й, так би мовити, «українізувати»«[13, с. 4]. Навертаючись згодом до України, Освальд Бурґгардт послуговується морською семантикою не менш активно: в поемі «Прокляті роки» (1937) море фігурує тричі [9, с. 23–49]; у збірці «Каравели» (1943), куди ввійшли й написані в Україні поезії, – понад тридцять разів [8]; ще в трьох текстах циклу «Розвіяні листки» образ подибуємо близько п'ятнадцяти разів [10, с. 157–172]. Отже, в цілому митець близько вісімдесяти разів номінативно-образно апелює до моря у своїх оригінальних поезіях (поема «Попіл імперій» не залучена в опис).

Максим Рильський, безумовно, найпродуктивніший із неокласиків як поет і майстер краєвидної творчості. Природно, що в його – «України польової сина» [20, с. 133] – лірици 1910–1920-х років цілком домінують сільські й річкові пейзажі, але трапляється й звернення до мариністики: понад п'ятдесят номінацій морської тематики у віршах [18] і близько двадцяти в поемах [20] періоду Розстріляного Відродження (приміром, у збірках «Синя далечінь» (1922) їх – лише чотири [17], «Крізь бурю й сніг» (1925) – уже дев'ять [16]). Крім того, навіть у 1930-х роках, коли неокласику помітно витіснили соцреалістичні орієнтації – аж до ідейного абсурду: несподівано «хижих» конквістадорів заміняють у віршах «працівники морів», а «цілющість» моря стає «смертельною глибінню» для ворогів «Острова» – алегорії СРСР [18, с. 299, 334], – море в поета продовжує вигравати своїми барвами (цикл «Море й солов'ї», 1939 [19, с. 129–135]).

Таким чином, **матеріал дослідження** складають понад двісті художньо-текстуальних репрезентацій морської тематики в оригінальному творчому доробку українських поетів-неокласиків 1920–1930-х років.

Добре помітно, що *море* в письменників прямує до свого поетикального втілення в їхні тексти кількома етапами й напрямами. **Етапів** (свого роду репрезентаційно-образних часозмін) легко простежуємо два: 1) *наслідувальний*, коли образ розбудовується в тексті через літературне посередництво (по-перше, «учнівство»: насамперед рання творчість Освальда Бурґгардта й Максима Рильського; по-друге, актуальна для кожного з митців-культурників інтертекстуальність – алюзія, варіація, відштовхування, запозичення, натяк, парафраза, репродукція тощо, спричинена міжлітературною взаємодією), та 2) *мнемонічний*, – через художнє освоєння реалій унаслідок чуттєвого контакту з ними.

Фактор «літературності» як стильову прикмету українських неокласиків визнавав, наприклад (не визнаючи самого неокласицизму), такий авторитетний критик, як Юрій Шерех: «...слова, які сприйняті з літератури, з книг, здаються їм загальнішими й поетичнішими, ніж ті, що лучаться безпосередньо з побутом. Цю книжність, кабінетність, підкреслену очитаність і вченість слід уважати за останню важливу рису сучасного класицизму...» [24, с. 100–101]; самі ж письменники «грона п'ятірного» у власних творах не раз відкрито солідаризувалися зі словами Миколи Зерова із сонета «Самоозначення» (1929):

Я знаю: ми – тугі бібліофаги,
І мудрість наша – шафа книжкова.
Ми надто різьбимо скупі слова,
Прихильники мистецтва рівноваги… [6, с. 111].

Що стосується їхнього безпосереднього «споглядання» моря, подорожувань до нього, то такий досвід у другій половині 1920-х років мав уже кожен із авторів, що відмічено в життєписах поетів та як цікавий історико-літературний епізод предметно висвітлено в одній із публікацій Наталії Котенко – «Кримські сюжети українських неокласиків» (2013). Так, 1926 року Кримський півострів (санаторій Карасан поблизу Партеніта, будинок відпочинку ВУКСУ в Буюрнусі біля Гурзуфа, Бахчисарай, Ялту, Масандру) відвідали Павло Филипович, Микола Зеров, Михайло-Драй-Хмара та близькі до «неокласичного кола» Віктор Петров, Михайло Могилянський, Григорій Майфет, Ананій Лебідь. Микола Зеров знову приїде до Криму 1927, 1932 року; Максим Рильський неодноразово відпочиватиме в Коктебелі, Ялті тощо.

«Напівантичний край Північного Причорномор'я надихав неокласиків, шматочок Еллади на українських теренах забезпечував потрібними рекреаціями й давав матеріал для творчості» [11], – пише Наталія Котенко. І справді, внаслідок цих мандрівок з'явилися, приміром, такі вірші, цикли, поеми, як: «Кримська елегія» (1926), «Гурзуф» (1926) Павла Филиповича, «Чатир-Даг» (1926), «Кримська елегія. *Наслідування П. Филиповича*» (1926), «Партеніт» (1927), «На верхів'ях Качі» (1927), «Буюрнус» (1934) Миколи Зерова, цикл «Море» (1927), поема «Ведмідь-гора» (1929), «На могилі Руданського» (1930), поема «Констанца» (1935) Михайла Драй-Хмари, цикл «Море і солов'ї» (1939) Максима Рильського, котрі можуть бути кваліфіковані як «навіяні морем» достеменно. Хоч мусимо зауважити, що власне море – як об'єкт прямого опису – в них фігурує не завжди: часто мовиться і про гори й інші краєвиди, про історії та легенди Причорномор'я, про захоплення, розваги, розмисли, переживання ліричного героя, а втім особлива сонячно-морська «атмосфера» все одно присутня.

Напрями художньої розробки неокласиками образу моря зумовлені джерелами його засвоєння, а таких *джерел* добачаємо три: 1) фольклор; 2) національна літературна традиція; 3) світова літературна традиція (антична, західноєвропейська, російська), актуалізована їхнім смаком, уподобаннями, перекладацькою і дослідницькою діяльністю. Таким чином, можемо говорити про *традиційно український* (фольклорно-романтичний, який значною мірою слугував трампліном для відштовхування й заперечення), *греко-римський* (Гомер, Вергілій, Овідій), *польсько-чеський* (Міцкевич, Махар), *російський* (Пушкін, Блок, Ґумільов, Кузмін) як домінантні стильові контексти змалювання образу моря неокласиками. Наприклад, морська тема у творах Максима Рильського 1920-х років переважно навіяна польським класиком Адамом Міцкевичем, якого тоді активно перекладав український літератор, зокрема і його «Кримські сонети»; на відміну від творчого побратима, Микола Зеров у своїх маріністичних пасажах більше тяжіє до поетів-»олімпійців», подеколи їх літературної ретрансляції російським Золотим віком – Александром Пушкіним та ін.; Освальд Бурґгардт довгий час перебуває під творчим чаром російського символізму тощо.

Найширше з-поміж неокласиків водяну стихію репрезентує у творах Михайло Драй-Хмара, і це в основному образи дощу, грози, струмка, ставка, озера, океану, ріки, повені, потопу, виведені живописно, з екзистенціальним акцентом. Їхня цінність для ліричного героя увиразнюється твердженням від супротивного: «...моя душа – безводна Гобі» [5, с. 35] («І знов, як перший чоловік...», 1922), коли йдеться про спустошливу самотність, а відтак вода – це «живлюча сила» і для природного, і для духовного буття. У поетичній збірці «Проростень» (1926) суб'єкт мовлення називає себе «віршником <...> рунних полів» [5, с. 28] («Долі своєї я не кляну...», 1925), і справді, передовсім їх рефлексує його думка, зводячи докупи «пісню, степ, вітер» як буттєву формулу людського існування. У цьому просторі, як засвідчують уміщені в книзі твори, є місце рослинам, тваринам, людям, хатам, могилам, небесам і світилам, порам року, почуттям, хисту тощо – всьому, що йде від землі, від ґрунту, здатне викільчитися з малого, прорости, звестися. І водночас – практично немає... моря.

Безумовно, Михайло Драй-Хмара – уродженець і мешканець степової «суші» – хліборобських центру та південного заходу України (Полтавщини, Черкащини, Поділля, Київщини), де прісні водойми та опади – кровоносна система, яка живить і забезпечує красу та плодоносність довкілля. Тож у своїх поетичних візіях, в образно-почуттєвій палітрі митець правдивий і органічний: він пише про знане, пережите, значиме, споконвічне, хоч і в конкретно-історичному моменті – екзистенціально загрожене, як це засвідчує останній вірш книги – «В село» (1925):

…Шляхів нема, немов хто витер, –
а треба йти! [5, с. 58].

Натомість море для ліричного героя – невідоме, далеке або ж наразі неактуальне, оскільки не є атрибутом його землеробського космосу. А все ж двічі про нього мовиться: в контексті літературної взаємодії – у зв'язку з поетичним переспівом чеха Й. С. Махара – «Кримські цикади» (1920), де згадується «юний грецький віршник», котрий, «колись... давно... оцим напівантичним краєм у сяйві ранку йшов» і, «на море дивлячись, <...> скандував напам'ять свого Гомера» [5, с. 52]; у зображально-порівняльному контексті, щоб передати привілля гречаного лану («Мені сниться: я знов на Поділах...», 1926):

…А кругом молоко гречки,
Наче море яке запашне… [5, с. 53].

Концепт *море* в митця визріває поступово – у віршах і поемах другої половини 1920-х – початку 1930-х років, засвідчуючи його помітне вивільнення від мотивної рустикальності й дедалі активніше тематичне входження в урбаністику та культуру. «Море» поступово відвойовує собі територію, долучаючись до звичного «поля», стаючи образним засобом його характеристики.

Погоджуючись у цілому з твердженням дослідниці Марини Кудряшової про те, що «прикметна риса неокласичного угруповання – відсутність уніфікуючої дії стильових канонів напрямку на стиль письменника і посилення в його стилі індивідуально-своєрідного, неповторного – виявилась у відмінних інтерпретаціях тих самих поетичних образів, закорінених у міфології, фольклорі, історії, світовій літературі», а звідси – «мовна картина світу кожного з них позначена індивідуальними особливостями» [12, с. 15], все ж маємо підстави говорити й про чинники об'єднувального характеру, ті чи ті спільні не лише естетичні, але і художньо-поетикальні особливості творчості поетів на рівнях зовнішньої та внутрішньої форми: мовлення та образності. Зокрема, обстеживши ввесь оригінальний поетичний набуток неокласиків періоду Розстріляного Відродження в семантичному полі **номена «море»**, вирізняємо такі основні – спільні для них – **образно-значеннєві контексти** його вживання:

1) *безпосередній об'єкт зображення:* «море», «морський простір», «морські глибини» (Михайло

Драй-Хмара), «моря шумовиння» (Павло Филипович), «морське дно», «пісок морський», «морські теплиці», «круговид морський», «морська голубінь» (Микола Зеров), «дух моря», «вогкість морська», «понадморські трави», «моря даль солона», «морська піна» (Максим Рильський), «далеч морів», «заморська держава», «гавань морська», «безмірність морів», «морська рінь», «солоний вітер морів» (Юрій Клен);

2) *компонент порівняльного звороту:* «А кругом молоко гречки, / наче море яке запашне...», «Кругом простори, як в синім морі...», «...неначе море половіє, / стоять нескошені жита...» (Михайло Драй-Хмара), «І наче моря дух солоний, / Жагучий вітер налетів», «Усе те зникло, наче слід на морі!», «...розлилися морем солов'ї», «Ви, наче море, глухо шумите, / Байдужі до життя, неначе море...», «Мов чайки дві на морі, серед хвиль...» (Максим Рильський);

3) *компонент перифраза:* степ, поле – «море трав» (Павло Филипович), суспільство – «море людське», творчий процес – «море творчого страждання», сім'я народів – «єдине, горде море», неосвіченість – «море тьми», важка втома – «гіркого поту море» (Максим Рильський), «гонити в море біду», «рік по році в море рине» (Юрій Клен);

4) *компонент паралелізму:*

Гей ви, хмари, турки-яничари,
ви не йдіть ордою на облогу,
не лякайте косарів у лузі, –
ви ідіть на море, поза гори,
дожидайте слушного часу!
.....
То не риба в морі розгулялась,
то не пави в небеса знялися... [16, с. 31–32] (Максим Рильський);

5) *метафора та її різновиди:* море/небо – «Віки летять, а в неозорім морі / Єдине сонце для землі горить...» (Павло Филипович); «гнівний Понт реве», «море вечоріє» (Микола Зеров), «море ночі світової», «Хвала морям, шляхам і рікам, / Що на раменах і хребтах <...> / Понесли сміливих комах», «Розкрило море стомлені обійми» (Максим Рильський), «Лиш Чорне море бачило ті сльози...» (Михайло Драй-Хмара), «важко дише море», «співає море в білім шумі», «море ревло крізь тумани» (Юрій Клен);

6) *алегорія:* море – «вир життя», «сила», «множина», «безвість», «безмежність», «шлях», «затишок, прохолода», «далеч», «загроза, смерть»: «людське і боже море», «море снів», «Так ти, мистецтво, серед бур і зароку / Сіяєш мислям і серцям людським, – / У темнім морі променисте око» (Максим Рильський), «Кудись у море, в безвість, за границю, / <...> текло струмками золото пшениці», «позаду хай шумить вогняне море: / страшний Содом і проклята Гоморра», «морська непевна доля» (Юрій Клен);

7) *символ:* море як мирська суєта і духовне багатство – «Людино вільних днів, колись на все життя / Полюбиш море ти – воно твоє свічадо» (Павло Филипович), як життєве «буяння», творчий неспокій – «Хай всюди присмак гіркоти, / та моря прагну я, як вікінг», «...а незнищенна спадщина віків / під мертвими, скляними небесами / кудись пливе порожніми морями / в ковчезі, гнанім подувом вітрів...» (Юрій Клен);

8) *міфема й міфологема:* «Та моря тужний рев, та варвари довкола...» (Микола Зеров), «Десь на морі є острів співучих сирен, / де не ждуть мандрівця світосяйні оселі, / <...> І на морі десь є зачарований ґрот, / <...> А за морем ще є недосліджений край...»; «Ми не ходили за моря / земель незнаний добувати. / Нам шлях у Греки із Варяг, / синів у піні бронзуватій» (Юрій Клен).

Означення й характеристики моря в неокласиків: «неозоре», «безодня синя» (Павло Филипович), «шафірове», «тьмяне» (Михайло Драй-Хмара), «сині води», «пурпурове і безкрає», «з моря вітер дме», «моря тужний рев» (Микола Зеров), «розтанцьоване», «благословенне», «Гомерове море старе, казкове, пурпурове», «срібне», «Воно мені і батько, й мати, й няня» (Максим Рильський), «буряне», «суворе», «сиве, повите серпанком», «заспокоєне, замережане» (Юрій Клен).

Письменники використовують такі *морські гідроніми й номінації:* Чорне, південне (Михайло Драй-Хмара), Біле, західне, тропічне (Юрій Клен), Каспійське (Павло Филипович), Еллінське, Понт(ійське) (Микола Зеров).

Дослідниця Марина Кудряшова справедливо відмічає, що неокласики, схильні в поетичній мовотворчості до «екстенсивного та інтенсивного використовування естетичного потенціалу образів лексико-семантичної групи з домінантою «вода»«, особливо активно послуговуються міфологічною парадигмою вживання названих образів, «смисловий потенціал якої ґрунтується на животворності стихії води – Праматері світу», а вже в цій царині вони вдаються до ціннісного «перенесення ознак з конкретно-чуттєвого на внутрішньо-чуттєве», долучаючи до номінативного значення асоціативно-символічні смисли, подеколи на основі, приміром, античної традиції культивуючи цілком нову поетичну символіку [12, с. 8–10]. До такого модернізованого рангу науковець відносить символ моря в сенсі «смерті» (Максим Рильський), «творчості», «відродження особистості» (Микола Зеров). За нашим переконанням, ще важливішим новаторством неокласиків тут є те, що символ моря вони зробили репрезентантом моря як складного й змістовного архетипу, котрий представили в «бінарній опозиції» з образом-архетипом степу. Зупинімося на цьому детальніше.

Безумовно, вдумливого читача, ознайомленого зі шквалом критики проти неокласиків як «далеких від сучасності реставраторів мертвотного греко-римського мистецтва» (Д. Загул, Я. Савченко, А. Хвиля та ін.), а разом із тим – знавця життєпису літераторів, їхнього в основному російського, почасти – німецького, польського родинного та шкільного виховання й освіти, зрештою, переважно російськомовного старту як поетів у 1910-х роках, могло б і подивувати те, наскільки ці постаті в нашому письменстві – глибоко національні, виразного шевченківського накреслення, потужно вкорінені у сферу колективного несвідомого, в ментальну пам'ять українця-подніпрянина зі славних пагорбів державного Києва та довколишнього географічного привілля. Підставу до таких висновків дає ейдосистема їхньої творчості, в якій виразно домінують центральні «україновимірні» топоси: степ (лан, поле), небо, сонце, вітер, зорі, ріка (ставок, озеро). Ці образи якісно вивершують шлях національного самоутвердження кожного з літераторів: у Максима Рильського та Миколи Зерова з особливим формозмістовим навантаженням вони фігурують уже в ранній, зокрема й російськомовній, поезії; активно розвиваються у віршах і посутньо зумовлюють назви збірок Павла Филиповича («Земля і вітер», 1922; «Простір», 1925), Михайла Драй-Хмари («Проростень», 1926; «Сонячні марші», укладена 1935, але не видана); в Освальда Бурґгардта набувають скомбінованості, художньої сили, частотності вже в період творчості як Юрія Клена, хоч на початку 1920-х років теж заявляють про себе, як-от у «сонетах любові», писаних по-російськи («Ты вся в

снегу, апрельская земля...» [10, с. 339], де сходяться «поля-небо-реки-солнце-ветер», ін.). Узвичаєні знаки культури, вони заглиблені в українську історію та українську літературну історію, є носіями сенсу народного буття і змістовими сигналами для ліричного суб'єкта й реципієнта, їхніми повсякденними реаліями, чуттєвими мисленнєвими формами, цілком охопним художнім полем із множиною сенсів.

Ґрунтовний фаховий аналіз «степоцентризму» вітчизняної епічної (яка, втім, вдало може проектуватися й на інші жанри) традиції здійснила науковець Ірина Ткаченко в монографії «Поезія і поетика степу в українській літературі» (2011), де, зокрема, зауважила такі художньо-образні реалізації цього топосу, як *степ-пейзаж, степ-історіософема, степ-поле бою, степ-філософема, степ-міфологема, степ-символ, степ-палімпсест*, і наголосила: «Топос степу в художньо-літературному дискурсі України – біотериторіальна, геокліматична, етнокультурна та духовно-ментальна константа, образ-феномен, що уособлює один із фундаментальних, конструктивних за своєю суттю архетипів національної картини світу» [21, с. 297, 301], і це яскраво демонструє наше письменство. Водночас «велика вода» (море, океан) є однією з опозицій, «поза якими степ утрачає свою повноту буття й онтологічну сутність» [21, с. 299], а отже, логічно буде тлумачити море як другий компонент ментально визрілого антитетично-інтелектуального цілісного топософічного коду українців – «степ-море».

Зауважимо, що в поезії неокласиків образ степу (із семантично близькими йому – земля, лан, луг, нива, поле) значно частотніший за образ моря й кількісно приблизно у 2–4 рази (в того чи того з поетів) перевершує його. Однак у смисловому полі їхньої взаємодії визрівають цікаві історіософський та культурософський змістові плани, й це надає творам особливого ідейного звучання, робить їх носіями модерного світомислення, історично актуальними через сходження на новий рівень національної свідомості, що саме починала експансивний рух від «степу» до «моря». Так, принаймні *три фундаментальні посили*, зартикульовані історично самим психобуттям нації і представлені в поезії неокласиків як переосмислення образу моря на фоні їхнього часу, можемо вирізнити: 1) «море» як шлях культурного становлення людини (ініціація духу); 2) »море» як спосіб державницького утвердження об'єднаної спільноти (ініціація чину); 3) «море» як рух до світового визнання державного народу (національний імператив).

До освоєння й мистецької актуалізації архетипу моря неокласики йшли через культуру – як носії національної духовної традиції. У зв'язку з цим відмітимо, що, на думку вчених, море в українському фольклорі чуттєво окреслилося тільки в пору Козаччини, знайшовши для себе культурно-історичну й географічну репрезентацію в історичних піснях, думах тощо. До того (зокрема, в писемних джерелах) воно здебільшого сповнювалося змістовими конотаціями «далекий», «чужий», «незнаний», «небезпечний», «мирський», «суєтний», які мають книжне (переважно біблійне) походження, й існувало як алегорія, міфологема. Приміром, у статті «Дослід перевірки образу української спільноти «врем'яних літ» фольклорною традицією» (2013) історик Ігор Ушаков простежує ранньохристиянські ремінісценції в усній та писемній словесності Київоруської доби й зауважує там по-особливому узмістовлений морський образний сегмент: «Найперше повідомлення ПВЛ [«Повісті врем'яних літ»] щодо передхристиянських володарів – це їхнє походження здалеку – *з-за моря* чи-то великих річок. <...> Більше того, «з-заморське» явлення звичайно композиційно поєднувалось із наступним воцарінням прибулого. <...> ідея плавання майбутнього царя була обов'язковою, офіційно визнаною навіть у часи усталеної державності...» [22, с. 42–43]. Учений пояснює, що тривала подорож героя з обов'язковим подоланням водної перешкоди в літописній та фольклорній поетиці якнайбільш образно укладалася в перепливання безмежного моря, а нереалістичний характер описування подібних мандрівок засвідчує їх умоглядний план зображення – це подорож у царство мертвих із наступним (як правило, радикально оновленим) поверненням до життя. А отже, «плавання морем» як містична фіктивна мандрівка, що набуває географічно-просторових вимірів, «заморські далі» як утаємничене, бо «пережите», але, за традицією претекстів, цілком «забуте» – поряд із подібними інформаційними маркерами (подорож, заковтування людини рибою, віддавання юнаків у науку, шкільна екзекуція, втрата волосся, укладання шлюбу тощо), – це не що інше, як висвітлення *процесу ініціації:* «Головна мета його полягала в тому, аби ввести юнаків у коло міфічних переконань, священних переказів та церемоній спільноти як її основного духовного багатства. <...> Ініційований юнак набував повноправного членства у громаді, ознайомлювався з магічними прийомами, господарськими, духовними правилами, одержував нове ім'я, здобував право брати шлюб тощо. З історичним поступом, змінами соціальних умов та інтересів ініціації залишаються як релікт, звужуючись до індивідуального акту, зокрема для шаманів, та, зрештою, закріплюючись в міфології як атрибут героїв та богів на стадії ранньої державності – як найвагоміший аргумент права на царювання» [22, с. 44].

Цю ініціацію проходять і герої поетичних візій неокласиків, подеколи – alter ergo поетів: конкістадори, вікінги, пірати, матроси-потьомкінці – *мандрівники морів*; чумаки й інші подорожні – *мандрівники до моря*; закриті в трюмах полоненики, в'язні – *заручники морів.* Те, що, наприклад, 16-річний Максим Рильський лише декларує:

Слава тим, хто прагне волі,
Хто весь вік живе в борні.
В кого в серці вічні болі
І душа горить в огні,

Хто з калюжі випливає
В море світлеє ідей,
Хто і серцем всім кохає,
Хто і серцем всім кохає,
І ненавидить людей.

Слава тому, хто шляхами,
Вже протертими, не йде,
А між скелями й тернами
Новий, кращий шлях кладе [18, с. 120],

а розчарований важкими, зокрема, й стосовно нього застосованими, «уроками» радянської дійсності, зрілий поет – 1932 року – вже намагається стримати:

Колише ніч
Поля й моря.
Назад не клич –
Не та зоря [18, с. 301], –

найдовше й найпослідовніше відстоює у своїй творчості Бурґгардт-Клен:

О воле, що нема їй перепон,
що суходіл і море перекриє! [10, с. 59],

осмислює його в поетичних циклах «Коло життьове» (1936), «Синові» (1943), заповідає своїм нащадкам, називається **«подвиг»** і **«чин»**, у його ін-

терпретації, зокрема, спрямовані й на те, щоб «даром невмирущої краси» – під «мертвими, скляними небесами» – «людську думку вдруге заплідніть» [10, с. 161].

У цілому ж непрості взаємини «степу» та «моря» в українському духовному – й зокрема націєтворчому – просторі привертали до себе увагу багатьох дослідників, серед яких Михайло Грушевський (стаття «Степ і море в історії України»), Борис Крупницький (праця «Ліс, степ і море в процесі формування української нації»). Катерина Грушевська, класифікуючи народні думи, розмежувала групи «про степ» і «про море», добачивши в них принципові відмінності (див. [25]). Слід говорити й про історіософську та культурософську традицію пов'язувати з морем дух героїчного, лицарського, а зі степом – приземленого, гречкосійного; про ідею створення опозиційного до більшовицької Росії Балто-Чорноморського Союзу тощо. Себто неокласики як свідомі інтелігенти свого часу мали ще й відповідне ідеологічне оточення, яке певною мірою позначалося на пошуку нових ключів до образотворення, зокрема й у мариністиці.

Висновки і пропозиції. Отже, робимо висновок про те, що *образ моря* в поезії українських неокласиків, на перший погляд, не надто частотний, непродуктивний, насправді слугує одним із кодів до глибокого прочитання їхньої творчості, сприяє осягненню художнього світу й естетичних засад мистецької спадщини цих художників слова, вирізненню світоглядних переконань і принципової позиції «грона п'ятірного» в контексті доби Розстріляного Відродження. Культивуючи цей образ під впливом національної і світової літературної традиції та спираючись на власні враження від подорожей до моря, письменники змогли передати його красу та величність, актуалізувати ті змістові контексти, які надають зображеному філософізму, сповнюють його піднесено-ліричним або ж драматичним, трагічним пафосом. Цілісність образу моря репрезентована у творах неокласиків через багатоманітність його вияву, зокрема на рівні зовнішньої та внутрішньої форми. Інтенціональний аспект художності митці реалізовують через прийом контрастності в текстах, зокрема вибудовуючи образну опозицію море/степ, а завдяки їй виповнюючи ейдосистему творів символами й архетипами, що вмотивовує, поряд із високою майстерністю літераторів, їхній класицистичний «канон» у письменстві.

Таким чином, пересвідчуємося, що «мариністичний ключ» сприяє глибокому й оригінальному прочитанню творчості українських поетів-неокласиків і як інтерпретаційний контекст цілком заслуговує масштабного монографічного висвітлення.

Список літератури:

1. Авксентьєва Г. Мариністика у поетичному світі М. Драй-Хмари / Г. А. Авксентьєва, А. С. Авксентьєва // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки. – Вип. 19. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2009. – С. 53–55.
2. Агеєва В. Мистецтво рівноваги : Максим Рильський на тлі епохи / Віра Агеєва. – К. : Книга, 2012. – 392 с.
3. Вінкельман Й. Про художній ідеал прекрасного / Й. Вінкельман. – К. : Мистецтво, 1990. – 256 с.
4. Дорошенко М. Образ «море» в поезії українських неокласиків (у контексті української літератури XVIII–XIX ст.) / М. Дорошенко // Тенденції розвитку української літератури та літературної критики нових часів : Тези доп. та повід. міжвузівської науково-теоретичної конф. – Харків, 1996. – С. 88–89.
5. Драй-Хмара М. Поезії / Михайло Драй-Хмара ; Упорядкув., передм. В. Т. Поліщука. – Черкаси : Брама, видав. Вовчок О. Ю., 2004. – 168 с.
6. Зеров М. Вибране : Поезії, переклади, дипломна робота / Микола Зеров ; ред.-упоряд. М. Сулима. – К. : Укр. письменник, 2011. – 712 с. – (До джерел).
7. Качуровський І. Творчість Юрія Клена на тлі українського парнасизму / Ігор Качуровський // Твори. Т. 1 / Юрій Клен ; Редакційна колегія : С. Гординський, Л. Рудницький, В. Бургард. – Нью-Йорк : НТШ, 1992. – С. 5–22.
8. Клен Ю. Каравели / Юрій Клен. – Прага : Видавництво Юрія Тищенка, 1943 – 144 с. – (Літературна бібліотека «ЮТ», ч. 4).
9. Клен Ю. Прокляті роки // Твори. Т. 1 / Юрій Клен ; Редакційна колегія : С. Гор-динський, Л. Рудницький, В. Бургард. – Нью-Йорк : НТШ, 1992. – С. 23–49.
10. Клен Ю. Твори. Т. 1 / Юрій Клен ; Редакційна колегія : С. Гординський, Л. Рудницький, В. Бургард. – Нью-Йорк : НТШ, 1992. – 382 с. – (Бібліотека Українознавства).
11. Котенко Н. Кримські сюжети київських неокласиків [Електронний ресурс] / Н. Костенко ; Літакцент, 25.07.2013. – Режим доступу : http://litakcent. com/2013/07/25/krymski-sjuzhety-kyjivskyh-neoklasykiv/. – Назва з екрана, 02.11.2014.
12. Кудряшова М. Поетичний словник українських неокласиків : Автореф. дис. .... канд. філол. наук : 10.02.01 / М. Кудряшова. – Харків, 2000. – 18 с. – Укр.
13. Мосендз Л. Про автора / Леонід Мосендз // Дияболічні параболи : Поезії / Порфирій Горотак. – Зальцбург : Видво «Нові Дні», 1947. – 112 с.
14. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : Монографія / С. Д. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
15. Поліщук В. Наука й поезія Павла Филиповича / Про класиків, неокласиків, сучасників / В. Т. Поліщук. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2007. – С. 244–255.
16. Рильський М. Крізь бурю й сніг / Максим Рильський. – К. : Слово, 1925. – 80 с.
17. Рильський М. Синя далечінь / Максим Рильський. – К. : Слово, 1922. – 68 с.
18. Рильський М. Твори в десяти томах. Т. 1 : Лірика (1910–1932) / Максим Рильський. – К. : Державне вид-во худ. літер., 1960. – 356 с.
19. Рильський М., Твори в десяти томах. Т. 2 : Лірика (1933–1947) / Максим Рильський. – К. : Державне вид-во худ. літер., 1960. – 352 с.
20. Рильський М., Твори в десяти томах. Т. 4 : Поеми (1923–1940) / Максим Рильський. – К. : Державне вид-во худ. літер.,1961. – 284 с.
21. Ткаченко І. Поезія і поетика степу в українській літературі : Монографія / Ірина Анатоліївна Ткаченко. – Кіровоград : Степова Еллада, 2011. – 360 с.
22. Ушаков І. Дослід перевірки образу української спільноти «врем'яних літ» фольклорною традицією / І. Ушаков // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 4(201). – С. 42–45.
23. Филипович П. Поезії. Переклади / П. П. Филипович : Упорядкув., передм. В. Т. Поліщук. – Черкаси : Брама – Україна, 2007. – 256 с.

24. Шерех Ю. Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї / Юрій Шерех ; Вст. ст. Юрія Шевельова. – Мюнхен : Пролог, 1964. – 416 с.
25. Церковняк-Городецька О. «Корпус дум» К. Грушевської у прочитанні В. Перетца / О. Церковняк-Городецька // Література. Фольклор. Проблеми поетики / Упорядник Л. Шурко. – Вип. 31. – К. : Твім інтер, 2009. – С. 425–433.

Билык Г.Н.
Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ПОЭТИЧЕСКАЯ МАРИНИСТИКА УКРАИНСКИХ НЕОКЛАССИКОВ

Аннотация
Исследование представляет поэтическую маринистку украинских неоклассиков – Н. Зерова, М. Драй-Хмары, М. Рыльского, П. Филипповича, О. Бургардта (Юрия Клена), замечает частотность использования образа моря в творчестве писателей, его концептуально-текстовые нагрузки, анализирует средства авторского конструирования этого традиционного в культуре художественного знака. Неоклассический образ моря – это и приобретенный, усвоенный культурный архетип, который заметно контрастирует в текстах с врожденным, органичным для поэтов архетипом степи, который по частотности своего применения значительно превосходит морской топос, но буквально слит с ним. В связи с этим в контексте зрелой неоклассики формосодержательный статус образа моря приобретает новый смысл, в котором просматриваются культурософский, историософский и даже геополитический концепты. Степь и море неоклассики мыслят как полюса одной мировоззренческой (эстетической и бытийной) парадигмы, движение от степи к морю толкуют как «присутствование» субъекта в мире на всех возможных уровнях его репрезентации – личностном, национальном, государственном. Эта духовно-творческая позиция литераторов, сфокусированная, в частности, маринистическим эйдосом, и сегодня весьма актуальна.
Ключевые слова: неоклассики, неоклассицизм, эйдология, образ моря, маринистка.

Bilyk H.M.
V.G. Korolenko National Pedagogical University of Poltava

POETIC MARINE ART OF UKRAINIAN NEOCLASSICISTS

Summary
The study highlights the marine poetry of the Ukrainian neoclassicists M. Zerov, M. Drai-Khmara, M. Rylskyi, P. Fylypovych, O. Burghardt (Yurii Klen), notes the frequency of use of the image of the sea in the works of poets, its conceptual and text load means, analyzes the design of this traditional sign in artistic culture. Neoclassical image of sea is acquired, internalized cultural archetype, which markedly contrasts in the texts of organic for these poets archetype of the steppe, which by frequency of their use greatly exceeds marine topos, but literally fused with him. In this regard, in the context of a mature neo-classical formal and content status of the image of sea takes on a new fulfillment by which cultural, historical, philosophical and even geopolitical conceptual content can be read. Steppe and sea neoclassicists define as outlook poles of one (aesthetic and being) paradigm, moving from steppe to sea is interpreted as «objectification» of subject in the world at all levels of its representation – personal, national, state. This spiritual and creative position of writers focused in particular on marine eidos highly relevant today.
Keywords: neoclassicists, neoclassicism, eidology, image of the sea, marine art.

УДК 821.161.2: Лесич

АРХІТЕКТОНІКА ПОЕМ ВАДИМА ЛЕСИЧА

Головань Т.П.
Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

У статті проаналізовано архітектоніку поем Вадима Лесича «Напередодні», «Поема про час». Термін «архітектоніка» вжито в значенні змістової структури твору як протилежної до структури формальної. Зроблено висновок, що архітектоніка ліро-епічних творів письменника становить протиставлення двох ціннісних полюсів і найчастіше втілюється в сюжеті-архетипі про блудного сина. Також приділено увагу своєрідності композиції обох поем.
Ключові слова: есхатологічна поема, архітектоніка, сюжет, композиція.

Постановка проблеми. Поеми Вадима Лесича, зокрема «Напередодні» (збірка «Поезії», 1954; окреме вид., 1960), «Поема про час» (збірка «Крейдяне коло», 1960), як окремий жанр не досліджувалися. У критиці є лише поодинокі згадки і лаконічні коментарі про ліро-епіку поета. Так, Б. Бойчук зазначає, що поема «Напередодні» продовжує тему душевного катарсису, до якої Лесич звертався неодноразово. [2, с. 36]. «Поема про час», на думку Б. Подоляка, – «це філософська спроба протиставити загубленій ідилії батьківського дому нашу жорстоку дійсність», у якій акцентовано увагу «на апокаліптичних мотивах приреченості сучасної людини» [5, с. 486]. Окрему розмову критики (І. Костецький, Б. Бойчук) присвятили великому віршеві (за жанровими ознаками він наближається до поеми) «Смерть Шевченка», який було визнано творчою поразкою поета [1, с. 118; 3; 4, с. 114–115].

У цій статті проаналізуємо архітектоніку поем «Напередодні» і «Поема про час». Термін «архітектоніка» вживаємо в значенні змістової структури, системи ціннісно-смислових координат твору, які визначають його композицію та інші формально-структурні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поему «Напередодні», дві частини якої було надруковано у збірці «Поезії» (1954), а окремою книжкою 1960 року, у певному сенсі можна назвати *есхатологічною*, позаяк її присвячено у вужчому сенсі атомній війні, яка у 1940–1950-х рр. була реальною загрозою, у ширшому – подіям кінця світу і Землі.

Твір складається з трьох частин. У першій частині змальовано власне атомну катастрофу, наслідок руйнівних вибухів. Вона належить до найсильніших у поемі і яскраво свідчить, що Лесич є майстром експресивного малюнка. «Покотиться рокований, розколений, – картатий атом, наче жереб», – так змальовано початок трагедії. І далі:

На жовту рінь і бур'яни кипучі,
що проростають з бурих черепів
– летять, гудуть і покручі і кручі,
просвердлюючи тишину степів.
Шматують тихі води річищ,
аж меркне в них закам'яніле дно.
А чорториїв, крутежів – не злічиш,
вони ж бушують і гримлять в одно.
Туманами кружляють перериті встоте
кряжів затвердлі злами – і в огняхцвітуть, –
і десь – у блискавиць січні рясній – навпроти
несите сонце блудить на льоту.

І глобус – бовдур репаний, розхитаний, холодний
крутнеться шкереберть, впаде на дно безодні.
…

У першій частині чітко накреслено ціннісно-смислові координати твору. Атомний вибух – це відплата за зло: «згорають крислатим пожаром / – безіменні маси і звали / життя, що було. / – Навала, навала, навала, / як кара, проречена кара / за зло!» Однак ідеться не про якесь абстрактне, а про людське зло, про вирощену «снагою» і «мислю» людства «віру прірв», «горде ніщо, / – кістляву розхристану смерть». Призвідець і водночас жертва трагедії – людина: «Простягатимуть руки від себе / – а рук нема. / Йтимуть назустріч – даремно. / І болю, і радости, і серця – нема, / лиш – апокаліпсису темінь. / Шукатиме брата брат, / а мати – сина. / Шукатиме людину – людина».

Людське зло в поемі осмислено у річищі християнської традиції та зображено з використанням біблійних образів-символів: спричинений людиною атомний смерч нагадує ліричному оповідачеві масове обезголовлення Іоанів Христелів: «– безформні, криваві, / мов на Саломеї полумиску ситім / тисячі стятих косматих голів / невідомих, убитих Хрестителів», а в одному з епізодів з'являються силуети апокаліптичних вершників:

А як звуглілий вечір тлів у тучах,
Чотири тіні – чорні, апокаліптичні,
Повз обрій вигаслий, як вихор, пронеслись.

У другій частині поеми описано ситуацію «після кінця», коли Земля одягнута в післяапокаліптичний пейзаж, а люди покидають свої схрони: «І вийдуть ще люди, як тіні. / І вийдуть із нор і печер / на стаї піщані пустині, / на обрію витлілий щерб». Однак у цій частині тема атомної згуби стає складнішою: відбувається переключення з екології Землі на екологію культури. Моторошність описанного сценарію Лесич вбачає в тому, що буде знищено головне дітище людини – культуру, плід тривалої творчості багатьох поколінь. Тому ті, хто вижив, тужитимуть за другою, рукотворною, природою, а також за одним із найзначніших джерел культури – християнством, його знищеними на попіл і порох сакральними артефактами:

А потім полинуть за обрій
…
всі пригади болісні й скорбні
про сумерк земної зорі,
де тліли у іскрах вогнистих
народини й смерть внерозрив,
де повісті Євангелистів
на гонах німих пустирів
нещадно так прошелестіли
…
аж – слово сталося тілом
відкупленої землі…

Водночас звучить надія на повторення євангельської сакральної історії:

І знов маячітимуть в тучах
хрести і розп'яття і ось
знов вийде до трепітних учнів
з обличчям людини – Христос.

© Головань Т.П., 2014

Прикметно, що у цьому контексті зринає тема знищення української культури (літератури), у ній вимальовується і конкретні факти викорінення культурної спадщини України за радянської доби та розсіяння її по світу: «Шукатимуть в зернах піщаних, / у ріні розсипаних снів – / хоч тіні пилин Дарагана, / що в прах понеслась чужини»; «Шукатимуть в крузі полярнім, / в скрипучих і білих снігах, / слідів дорогих, що намарне / їх ставила важко – нога / Драй-Хмари, Зерова і всіх тих, / що їм на ім'я леґіон / найвірніших». Тому тема атомної війни набуває у поемі символічного значення, атомний смерч постає також і як символ війни проти українства, його фізичної та культурної присутності на Землі, а надія на повторення євангельської сакральної історії, нове боговтілення – як символ сподівання на близький кінець доби антиукраїнського терору.

У третій частині, написаній як підсумковий роздум у передчас, напередодні можливої планетарної трагедії («Ще в зелені барвінковій земля»), вимальовується головне ціннісно-смислове протиставлення поеми – людського і божественного апокаліпсисів, атомної війни і Страшного Суду, а також акцентовано на хибній позиції людини (людства), яка, шукаючи незнаного дива, замахнулася на місце Бога – вершителя долі Землі. Звідси й запитання-відповідь: «Яких ще більш чудес і змін, / з яких плянет, з яких світів? / – Між нас живих – Господень Син / ступити захотів!.» Тобто найбільше чудо – боговтілення, смерть і воскресіння Христа – уже відбулося. А Земля як божественний витвір, як сакральний артефакт і водночас як зерно божественного майбутнього причащає до цього чуда: «Уся земля – вино і хліб».

Поява у поемі письменницьких силуетів (Хвильового, Влизька, Драй-Хмари, Зерова) зрозуміла саме на тлі окресленого контрастування ціннісних полюсів – людського і божественного сценаріїв кінця світу. Адже митці слова – це ті, хто «вдунули душу у камінь, / щоб ідолом вічності став...», хто увічнює матеріальний світ, перетворює його на предмет мистецтва. Як «леґіон найвірніших» вони протистоять призвідцям атомного виру. Прикметно, що для зображення процесу творчості у поемі використано метафору вогню («горіння серця», «згорання на попіл»), а також актуалізовано протилежні значення цієї метафори: вогонь творчості протиставлено деструктивному, руйнівному вогнемі атомної війни, названому «пожарищем»:

І з голих холмовин, де верес
***Пожарище** обрію скрив*
– побачити б ще раз, і ще раз,
*як серце в **багатті** горить,*
*як серце **згорає** на попіл…*

Для розуміння своєрідності архітектоніки поеми важливе значення має те, що її змістову структуру, головне смислове протиставлення втілено в історії, яка асоціюється із сюжетом-архетипом про блудного сина. Людство, яке «снагою» і «мислю» виростило «віру прірв», «горде ніщо, / – кістляву розхристану смерть», співвідноситься з головним героєм притчі. Перша частина, у якій зображено загибель цивілізації, перегукується з епізодом, коли блудний син залишає батьківський дім. Другу частину, що її присвячено ситуації «після кінця», можна співвіднести з епізодом блукання, переосмислення героєм відомого сюжету свого положення тощо. Третя частина, у якій атомній війні протиставлено очищувальний вогонь Судного дня, узгоджується з епізодами повернення блудного сина до отчого дому і святкування цієї події. Три частини поеми, як і в біблійній притчі, пов'язані як теза, антитеза і синтез.

Важливим композиційним прийомом у поемі є так звані «інтервали», розміщені між частинами, – невеликі ліричні вірші, які відрізняються від основного тексту поеми і за змістом, і за ритмомелодикою. Це своєрідні смислові та інтонаційні відступи, які протиставлено атомному апокаліпсису. Як елементи музичної гармонії, вони не лише вводять іншу тему, а й фіксують силу інтонаційного контрасту між війною і щасливим, безтурботним життям на Землі. Підсилюють цей контраст метафори катеринки (Земля «кружля катеринку», тобто співає знайому старосвітську мелодію, рухаючись по звичній траєкторії навколо Сонця) і катеринщика – Всевишнього, який, подібно до музиканта, що крутить ручку катеринки, підтримує встановлений у Всесвіті лад:

Сірі піски зарінку
на мить, на хвилинку
зеленим барвінком
встеля, –

не скрипку, не скриньку,
– кружля катеринку
земля.

На відміну від поеми «Напередодні», що накреслює можливу есхатологічну перспективу людства, тобто зображує кінець об'єктивного часу, «Поему про час» присвячено кінцеві індивідуального (суб'єктивного) часоплину, зокрема описано ситуацію, яку можна назвати «випаданням із часу», «втратою часу».

«Мій час спинився, як недокручений годинник» – це перший рядок твору, який засвідчує, що герой поеми (а він тотожний з ліричним оповідачем) опиняється в безчассі, у порожнечі часу. Не випадково він трактує час не як розмірену протяжність, а як певний розрив: «Чиїсь далекі добрі очі, сади – і сонце, / і в присмерках лісів – зелена ораторія, / – це вчора... / А сьогодні – бовваніє порожнеча». Однак це лише індивідуальне сприйняття часу, адже далі йдеться про час об'єктивний, який, нікого не чекаючи, рухається власною дорогою – розрив відбувається саме з цим часоплином. Звідси й запитання на початку другої частини (вона має назву «Навпроти»): «Як наздогнати час?», і суголосний роздум із кількома варіантами-рецептами:

… Високим луком скоку
перемайнути над залюдненим простором
між вчора й завтра?
Чи може перейти
спокійним кроком з усміхом
прелюбодійним Фавна,
що став – на півдорозі Фавстом,
блискучим доктором всіх найчорніших магій?
Чи перевтіливши́сь у цифру,
…
прокинутись уламком формули
найзвіркішого атомного віку?

Зрозуміло, що наведені способи – це швидше умовні фігури, ніж якісь справді дієві способи утриматися на поверні ріки часу. Однак вони таки корелюють з раціональними формулами синхронізації часових пластів, зокрема: 1) наздогнати час, повернувши його зовнішню атрибутику, змоделювавши його в побутовому обширі, повернувшись на місце колишнього перебування, зрештою, відновивши, наскільки це можливо, колишнє оточення тощо; 2) наздогнати час, примирившись із ним через філософський роздум, філософську іронію, пізнавальне зусилля тощо; 3) відмовитися від суб'єктивного сприйняття часу, асимілюватися з часом об'єктивним.

Чи обрано у поемі котрийсь із цих шляхів? Про це не сказано, запитання лишаються без відповідей, роздум затинається, згасає. Відтак, перебування в часі не обіцяє нічого втішного, лише тупцяння на місці. Щоправда, залишається те, що названо «очікуванням чогось», «триванням в передчуттях», «тугою за чимсь невловним»:

А все таки очікуєм чогось,
триваємо в передчуттях і туга
за чимсь невловним – наче музика
нас супроводить.

Іншими словами, замість розміреної, ритмічної (або й, навпаки, неритмічної, ламаної, але таки послідовної) ходи часу, який, немов хвилі на поверхні плеса, вихлюпує ті чи ті події, – інтуїтивний здогад про прийдешнє, туманне передчуття змін, нарешті, «туга за... невловним», за якою вгадується метафізичний неспокій.

Наведені рядки відкривають третю частину поеми «Диґресія в дійсність». Назва не випадкова. Дигресія, тобто відступ, пауза, переключення на іншу тему – найкращий вихід із ситуації, коли нитку ліричної оповіді вести нікуди. Отже, маємо роздум на іншу тему, хоч, безперечно, пов'язану з темою часу: що таке дійсність, чим вона є? І, звичайно ж, кілька, переважно знайомих нам, концепцій дійсності:

А може це лиш сон? І все кругом
лиш сном є?
…
А може дійсність – це лиш виснена
фата морґана, це ілюзія,
якась оманна павза, розвішена
між двома небуттями…
А може – (це ще найвірніше) – драма порожнечі,
замкнутої в крижанім околі таємниці…
– А так, насправді ж – дійсності нема.

Ліричний сюжет сягає кульмінації у четвертій частині «Колисанка». За жанровими особливостями це справді колискова пісня, що втихомирює зображене як буря, як неспокійний океан трагічне безчасся героя. Колискова навіює спогад про дитинство, коли «чиїсь руки / тебе доглядали – і пестили тебе», бо тоді «Ти не знав / чорнокрилля тривог і похилої площі смутку, / а вони – вже чаїлись на тебе у тінях вертепів». А найголовніше – кличе заснути («Ти засни теплим сном») і перебути у сні «... усі бурі і шквирі, і уїдливість зла», і прокинутися лише тоді, коли «...над тобою / у свіжому відсвіті ранку – простір, як дзвін, / і ти – наче човен на стишених водах причалу: / це визволення».

Чи може сон зрушити час з мертвої точки? Вочевидь, ні. Але, здається, він може тимчасово повернути героя до точки нульової, до початку відліку, в період дитинства, коли порожнечі часу ще не було. У цьому сенсі, можна сказати, деякі епізоди поеми асоціюються з тими чи тими сегментами сюжету-архетипу про блудного сина. Зокрема, потрапляння у безчасся перегукується з епізодом, коли блудний син залишає батьківський дім. Перебування у вертепі порожнього часу, у буреломі життя можна співвіднести з епізодом блукання, переосмислення героєм притчі свого положення тощо. Виняток становить фінал поеми (розділ «Наче епілог»), що є відкритим – повернення блудного сина до отчого дому і святкування цієї події ще попереду:

І ти знов сам – у непривітній зимній порожнечі,
а на устах твоїх яд гіркоти,
останній передсмак мандрівки безконечної,
– і ти готов, пора тобі іти.

Як бачимо, архітектоніка «Поеми про час» – це контрастування, протиставлення двох часових пластів – індивідуального і об'єктивного. Втрата об'єктивного часу і потрапляння в індивідуальне безчасся з огляду на тотожність героя та ліричного оповідача призводять до фрагментування ліричної оповіді, насичення її зупинками і тематичними відгалуженнями, стислості частин-розділів та поєднання їх за принципом монтажу, датування кожної частини, а не поеми загалом, та, нарешті, до семантики розмитості і приблизності у назвах розділів – першого («Наче спогад») і останнього («Наче епілог»).

Висновки. Отже, архітектоніка поем Вадима Лесича постає як протиставлення двох ціннісно-смислових полюсів, яке розгортається у межах сюжету-архетипу про блудного сина: у поемі «Напередодні» – це протиставлення двох сценаріїв кінця світу, людського і божественного апокаліписисів, у «Поемі про час» – індивідуального і об'єктивного часу, безчасся і часоплину. Цю архітектонічну матрицю у різних поемах втілено в різних композиціях: в поемі «Напередодні» – за допомогою смислового та інтонаційного контрасту між основним текстом твору та «інтервалами», у «Поемі про час» – через фрагментування ліричної оповіді, сегментування її на короткі частини та монтажно-асоціативне поєднання розділів.

Список літератури:

1. Бойчук Б. Про «Кам'яні луни» Вадима Лесича / Б. Бойчук // Сучасність. – 1965. – № 10. – С. 116-118.
2. Бойчук. Топографічний огляд творчості Вадима Лесича / Б. Бойчук // Світо-Вид. Ч. 1. – Київ–Нью-Йорк, 1991. – С. 33–42.
3. Головань Т. Чому Вадим Лесич «умертвив» Шевченка? / Т. Головань // Актуальні питання сучасної філології. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24–25 жовтня 2014 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 12–15.
4. Костецький І. Під знаком спадання / І. Костецький // Сучасність. – 1965. – № 3. – С. 112–116.
5. Подоляк Б. «Поезія поширеної оркестри» / Б. Подоляк // Слово. Збірник І. – Нью-Йорк: Об'єднання українських письменників в екзилі, 1962. – С. 485–486.

Головань Т.П.
Институт литературы имени Т.Г. Шевченко
Национальной академии наук Украины

АРХИТЕКТОНИКА ПОЭМ ВАДИМА ЛЕСИЧА

Аннотация
В статье проанализирована архитектоника поэм Вадима Лесича «Накануне», «Поэма о времени». Термин «архитектоника» употреблен в значении содержательной структуры как противоположной структуре формальной. Сделан вывод, что архитектоника лиро-эпических произведений писателя представляет собой противопоставление двух ценностных полюсов и зачастую воплощается в сюжете-архетипе о блудном сыне. Также уделено внимание своеобразию композиции обеих поэм.
Ключевые слова: эсхатологическая поэма, архитектоника, сюжет, композиция.

Holovan' T.P.
Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE ARCHITECTONICS OF WADYM LESYTCH'S POEMS

Summary
The article analyzes the architectonics of Wadym Lesytch's poems «On the Eve», «Poem about Time». The term «architectonics» is used in the sense of literary work's semantic structure as opposed to the formal one. It is concluded that the architectonics of Wadym Lesytch's poems is an contrasting of two poles of values and is expressed by the archetypal plot of Prodigal Son. Attention is given to the composition of both poems.
Keywords: eschatological poem, architectonics, plot, composition.

УДК 811.161.2'282.2

ДІАЛЕКТНІ ЯВИЩА ІМЕННОЇ СЛОВОЗМІНИ В УКРАЇНСЬКИХ ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАПИСІВ МІСЦЕВОГО ФОЛЬКЛОРУ)

Грицевич Ю.В.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано характерні особливості іменної словозміни українських підляських говірок, зафіксовані в записах місцевого фольклору. Прокоментовано специфіку формотворення іменників, прикметників та займенників. З'ясовано, що діалектні особливості іменної словозміни в проаналізованих уснопоетичних текстах визначені явищем граматичної аналогії та характерними для підляських говірок фонетичними процесами. Встановлено, що уснопоетичні тексти – надійне та важливе джерело інформації про особливості місцевих говірок. Прокоментовані явища морфологічного рівня засвідчують, що підляські говірки варто кваліфікувати як північноукраїнські.
Ключові слова: підляські говірки, словозміна, відмінок, іменник, прикметник, займенник, флексія, аналогія.

Постановка проблеми. Українські підляські говірки, які функціонують у північно-східній частині Республіки Польща, мають тривалу історію вивчення. Із середини XIX ст. з'являються перші дослідження підляського мовного ареалу та збірники з текстами фольклору цього регіону. Українські науковці вже давно зробили висновок про належність говірок Підляшшя до північноукраїнського мовного масиву, проте з цим погоджуються далеко не всі польські й особливо білоруські лінгвісти, кваліфікуючи говірки між Західним Бугом і Нарвою як білоруські. При цьому мовознавці беруть до уваги не власне мовні особливості, а екстралінгвістичні чинники.

Надійним джерелом фактичного матеріалу для аналізу особливостей іменної словозміни українських говірок Підляшшя слугують записи місцевого фольклору, в яких упорядниками уснопоетичних текстів збережено особливості мовлення діалектоносіїв. У пропонованому дослідженні опрацьовано підляські уснопоетичні тексти (записи І. Ігнатюка, Є. Рижик, В. Петручука, Л. Лабович, Л. Филимонюк), уміщені в часописі «Над Бугом і Нарвою»[1], зініційованому 1991 року Союзом українців Підляшшя, а також матеріал монографії Н. В. Кравчук «На Підляшші – пісні наші» [2], де для теоретичних узагальнень використані збірники пісенного фольклору Підляшшя, впорядковані Л. Лукашенко, Є. Рижик, Г. Похилевич, О. Савчук, І. Кметь та ін.

Виклад основного матеріалу. Найбільше відмінностей від літературної мови спостережено у формах іменників. Специфіку в реалізації категорії роду маніфестує іменник *тополя*, який у літературній мові належить до жіночого роду, а в уснопоетичному тексті засвідчений у формі чоловічого, пор.: *«Видно в полю два тополі, а третяя вишня»* [2, с. 181]. Переосмислення роду субстантива простежено також у формі *попід стельом* [2, с. 160],

[1] У покликаннях на це видання вказуємо лише номер журналу і сторінку, де виявлено описуване явище.

© Грицевич Ю.В., 2014

пор.: *«Не літай, мотелю, попід білим стельом»* [2, с. 160], пор. літ. стеля.

У називному відмінку однини іменник І відміни м'якої групи зафіксовано у формі з наголошеною дифтонгічною флексією *-іе*, яка маніфестує підвищення і звуження артикуляції [а] до [іе] після м'якого консонанта: *земліе* [№ 2(42), с. 36], пор.: *«Рада б я встати, порідок дати не могу подвестися – сирая земліедвери закрила, оконце заслонила»* [№ 2(42), с. 36].

Субстантиви історично І відміни м'якої групи в називному відмінку однини засвідчують ствердіння м'яких свистячого [ц'] та сонорного вібранта [р']: *криница, удовіца* [2, с. 176], *зора* [№ 6(76), с. 18], пор.: *«Темну нуочку роз'ясніла у небі, небі зора. В Віфлєємі породіла Марія сина»* [№ 6(76), с. 18].

Іменники жіночого роду з основою на задньоязиковий та фарингальний приголосні в родовому відмінку однини мають флексію *-і*, яка засвідчує вторинну палаталізацію консонантів у групах **гы, *кы, *хы: сиротонькі* [№ 1(5), с. 20], *паскі* [№ 3(25), с. 18], *одвагі* [№ 4-5(26-27), с. 45], *із водєчкі* [№ 2(42), с. 32], *свахі* [№ 3(43), с. 32], *до свекрухі* [№ 1-2(47-48), с. 24], *долєнькі, до куоскі, матюнкі* [№ 7(89), с. 29], *до дорогі, до бабкі* [№ 3 (121), с. 24], пор.: *«Вже паскі вкуспіла то вже й розговілась, а чого лінтяйко, ще чого розсіелась?»* [№ 3(25), с. 18], *«Не хватає мні одвагі для тебе признатися, що хочу з тобою часто, часто циловатися»* [№ 4-5(26-27), с. 45].

Флексія *-и* в іменнику І відміни м'якої групи у формі родового відмінка одини ілюструє граматичну аналогію за зразком форм твердої групи або ствердіння вібранта: *із вечери* [№ 3(127), с. 28], пор.: *«Велікі четвер увечери, ішов сам Господь із вечери»* [№ 3(127), с. 28]. У випадку *із горі* [№ 3(127), с. 28] маємо аналогію зворотного характеру – вирівнювання за зразком м'якої групи, пор.: *«Із горі писку насипано, із горі писку насипано, із кльону лісткуов нападало»* [№ 3(127), с. 28].

У давальному-місцевому відмінках однини в субстантивах І відміни велику частотність має ненаголошена флексія *-и*, що у формах твердої групи походить з давнього **ĕ*, а в м'якому різновиді може бути зумовлена аналогією: *при долини* [2, с. 176], *у комори, на гуліци, в пущи* [№ 1(5), с. 20], *в хати* [№ 4(44), с. 37], *по гусочци, родинонци* [№ 5-6(45-46), с. 30], *на дорози, по калюжи* [№ 3(49), с. 37], *в шуби* [№ 6(88), с. 20], *на кухни* [№ 5-6(45-46), с. 26], *дочици* [№ 2(42), с. 32], пор.: *«На дорози калюжа, моя мати недужа, як музику почує, по калюжи танцює»* [№ 3(49), с. 37]. Під наголосом у цій відмінковій позиції зауважено дифтонгічне закінчення *-іе*, що також відповідає давньому **ĕ*: *в стороніе* [№ 5(123), с. 21], пор.: *«Коноплі мокнут, коноплі мокнут – йдут люде витягаті, а я молода в чужой стороніе, віек мушу гороваті»* [№ 5(123), с. 21].

Оформлення орудного відмінка однини іменників І відміни м'якої та мішаної груп у підляських говірках ілюструє результати аналогійного впливу з боку твердого різновиду: *топольою* [2, с. 183], *із зорою, пшеницьою* [№ 5-6(45-46), с. 30], пор.: *«Послала мати сина у солдати, а невістоньку льоночок рвати. Ой рви же, рви же, то й не йди додому, як ни вирвеш всього, станься топольою»* [2, с. 183]. В орудному відмінку іменників І відміни спорадично виявлено й усічені форми на *-ой*: *сиротой* [№ 5(129), с. 33], а також форми м'якої групи на *-'ейу*: *долєю* [№ 7 (89), с. 29], де збережено м'якість приголосного перед [е].

Відмінкові форми іменників ІІ відміни історично м'якого різновиду відмінювання типу *колодяз* [№ 3(49), с. 37] *осталец, танец* [№ 5-6(57-58), с. 48], *господара* [2, с. 133], *господару* [2, с. 145], *в цара* [2, с. 178], *од комісара* [2, с. 178], *на серцу* [2, с. 183], *отца* [№ 5(129), с. 33] через депалаталізацію історично м'яких приголосних оформлені за зразком твердої групи, пор.: *«Мій сноп воєвода ходит коло города, мій сноп осталец поведе постадницу в танец»* [№ 5-6(57-58), с. 48], *«Бодай, зозуля, бодай, сивая, на літо не кувала, як виковала отца й матьонку – я сиротой зостала»* [№ 5(129), с. 33].

В родовому відмінку однини іменники чоловічого роду ІІ відміни *із кльону* [№ 3(127), с. 28], *до вінцю* [№ 2(42), с. 36] внаслідок дії аналогії оформлені за допомогою флексії *-у*: *«То діеду вода нечистая: із горі писку насипано, із горі писку насипано, із кльону лісткуов нападало»* [№ 3(127), с. 28].

У цьому ж відмінку зафіксовано форму іменника ІІ відміни мішаної групи із закінченням *-іе*, що постало фонетично – через підвищення і звуження артикуляції наголошеного [а] до [іе] після історично м'якого шиплячого: *колачіе, вола-рогачіе* [№ 5-6(45-46), с. 26], пор.: *«Як не дасте колачіе, беру вола-рогачіе і заведу на море, буду в ріг трубити, буду Бога просити»* [№ 5-6(45-46), с. 26].

Форми давального відмінка однини іменників чоловічого роду м'якої групи на зразок *медьвідьови* [№ 1-2(47-48), с. 24] відображають вплив із боку структур твердого різновиду відмінювання.

Іменники чоловічого роду ІІ відміни м'якої групи в орудному відмінку однини набули закінчення *-ом* за зразком твердої групи: *з міcяцьом* [№ 1(5), с. 20], *за гайом, з хлопцьом* [№ 5-6(9-10), с. 35], *сонцьом, місецьом* [№ 3(25), с. 18], *зяттьом* [№ 1(41), с. 34], *ячменьом, хмельом* [№ 2(42), с. 36], *ґарцьом* [№ 1-2(47-48), с. 24], пор.: *«Ой муой батеньку рідній, змилуйся і зжалуйся над тим чужим диттятом, над своїм любим зяттьом»* [№ 1(41), с. 34], *«На мори перце вививається – зіть од тещи забирається, його тестенька просить, ґарцьом горілку носить, то ґарцьом, то пляшкою, ой, то доброю почесткою»* [№ 1-2(47-48), с. 24].

Типово поліський рефлекс давнього ненаголошеного **ĕ* відбито в іменниках ІІ відміни у формі місцевого відмінка однини із флексією *-и*: *на вигони, на озери* [2, с. 111], *на базари, на неби* [№ 4-5(26-27), с. 45], *на мори* [№ 1-2(47-48), с. 24], *в ліеси* [№ 7(89), с. 29], пор.: «*На базари свини, куриці, каждий там щось продає, але хлопця молоденького там нихто не продає»* [№ 4-5(26-27), с. 45]. У позиції під наголосом натомість виступає дифтонгічне закінчення *-іе*: *на дворіе, на століе* [№ 7(89), с. 29], після депалаталізованого [р'] – флексія *-ие*: *на дворие* [№ 3(121), с. 24], пор.: *«Ой, заржалі сіве конікі на дворіе, забращалі чирвуончикі на століе, заплакала млода Маруська в комори, приклоніwши головоньку столові»* [№ 7(89), с. 29].

У місцевому відмінку однини зафіксовано субстантиви ІІ відміни з флексією *-у*, яка постала за аналогією до давніх **й*-основ: *в полю* [2, с. 181], *на Пудляшу* [№ 5-6(45-46), с. 26], *на каменю* [2, с. 164], пор.: *«На каменю мила ножки, ще й помию ручки»* [2, с. 164]. У цій же відмінковій позиції окремі іменники незалежно від значення істоти чи неістоти набувають закінчення *-ови*, перенесеного за аналогією з форм давального відмінка однини давніх **й*-основ: *на баранови* [№ 3(43), с. 32], *на обрусови* [№ 5-6(45-46), с. 30], пор.: *«Наша сваха з Оріхова на баранови приїхала, а той баран круторогий проламав свасі ноги»* [№ 3(43), с. 32].

Специфіку формотворення називного та знахідного відмінків однини іменників ІІ відміни середнього роду репрезентують структури з давньою флексією

-е: *лістє* [2, с. 177], *зіл'є* [№ 5-6(9-10), с. 35], *весіллє, зіеллє* [№ 2(42), с. 36], *снідане поділлє, подвір'є, застіллє, листє, нещастє* [№ 1-2(47-48), с. 24], віттє [№ 3(49), с. 37], *зілє, висілє, весіелє*, [№ 6(88), с. 20], *на спомаганє* [№ 7(89), с. 29], пор.: *«Кінь своє поділлє на моє подвір'є, кінь своє поділлє на моє подвір'є, сама молода на моє застіллє»* [№ 1-2(47-48), с. 24], *«В нашого свата на дворі виросла верба в колії, пустила віттє додолу – їдьмо, перездвіни, додому!»* [№ 3(49), с. 37]. В орудному відмінку однини іменники з цими ж граматичними ознаками мають історично закономірну флексію *-'ем*: *щастєм* [№ 7(89), с. 29], пор.: *«Заплакала млода Маруська в комори, приклонівши головоньку столові. Ой хто ж мене молоденьку поглєдіт? Ой хто ж мене щастєм долею наградіт»* [№ 7(89), с. 29].

У родовому відмінку іменників III відміни виступає закономірне з історичного погляду закінчення *-и*: *серед ночи* [2, с. 163], *коло півночи* [№ 1-2(47-48), с. 24], *до пувночи* [№ 7(89), с. 29], *розкоши* [№ 5(123), с. 21], пор.: *«А у солов'я золоти крилья, а у павонькі коси, ой не зажила млода невіестка у свіекорка розкоши»* [№ 5 (123), с. 21].

Родовий відмінок однини іменника III відміни мати представлений фонетичним варіантом *матери* [№ 1(119), с. 13] та характерною для західнополіського говору формою із флексією *-а*: *матира* [2, с. 168], пор.: *«А я бідний сиротина, батька й матира нима. Шабля, люлька – вся родина, конь вороний, то мій брат»* [, с. 168]. Очевидно, тут відображено результат аналогії до іменників чоловічого роду з давніми основами на **о*.

Засвідчено типову для західнополіських говірок форму орудного відмінка однини іменника III відміни з флексією *-ею*, зумовлену аналогійним впливом з боку форм I відміни м'якої та мішаної груп: *за печею* [№ 1-2(47-48), с. 24], пор.: *«Я медьвідьови солонину кину, а я свекруху кулаком у спину! Нехай же мідьвідь солонину смокче, нехай свекруха за печею квовче!»* [№ 1-2(47-48), с. 24].

Відмінності в оформленні іменників IV відміни ілюструє форма *дитє* [№ 3(19), с. 29], що склалася фонетично – через підвищення і звуження артикуляції [а] до [е] після м'якого приголосного під наголосом, пор.: *«Козак з войська вертається, іде він до хати. Мале дитє, малесеньке, рачкує по хаті»* [№ 3(19), с. 29], а також словоформа орудного відмінка однини диттятом [№ 1(41), с. 34], яку з огляду на збереження суфікса *-'ат-* можна вважати архаїчною; закінчення *-ом* перенесене з **ŏ*-основ, пор. контекст: *«Ой муой батеньку рідній, змилуйся і зжалуйся над тим чужим диттятом, над своїм любим зяттьом»* [№ 1(41), с. 34].

Оформлення називного та знахідного відмінків множини іменників з основою на кінцевий задньоязиковий та фарингальний приголосний пов'язане з наслідками вторинного пом'якшення консонантів у групах **гы, *кы, *хы: гвоздікі* [2, с. 112], *рєкі* [2, с. 120], *хустонькі* [2, с. 125], *девонькі* [2, с. 133], *кішкі, колбаскі, кашкі* [2, с. 146], *огурочкі* [2, с. 156; № 5-6(9-10), с. 35; № 5(123), с. 21], *галонькі виночкі, дивонькі* [№ 1(5), с. 20], *неводєчкі, сокиречкі* [№ 2(42), с. 32], *дочкі* [№ 6(40), с. 35], *окраскі* [№ 5-6(57-58), с. 4], *в рукі* [№ 1-2(47-48), с. 24; № 6(88), с. 20], *пастухі* [№ 6(76), с. 18], *гусонькі, дієвонькі* [№ 6(88), с. 20], *ручкі, конікі, чирвуончикі, дієвкі* [№ 7(89), с. 29], *дружкі* [№ 2(90), с. 36], *опенькі, рогі* [№ 3(121), с. 24], *жуонкі* [№ 5(129), с. 33], пор.: *«Ой, заржалі сіве конікі на дворіе, забращалі чирвуончикі на століе»* [№ 7(89), с. 29], *«Там на широком озері, там збираліся галонькі, десь узєвся соколік, то й ви галонькі розогнав»* [№ 1(5), с. 20].

У називному відмінку множини субстантиви з основами на шиплячі приголосні або свистячий [ц'] унаслідок процесу ствердіння цих консонантів уживані із флексією *-и*: *очи* [2, с. 163; № 7(89), с. 29], *хлопци, молодци* [№ 2(42), с. 32], пор.: *«Бо у Жуках хлопци всьо красни молодци – купували горілоньку Антоновуй дочци»* [№ 2(42), с. 32]. Явище депалаталізації шиплячого в знахідному відмінку відбиває структура *по ключи* [№ 2(42), с. 32], пор.: *«Святий Юре-Ригоре, пуйди до Бога по ключи, пуйди до Бога по ключи! Ой, одомкни земліцю»* [№ 2(42), с. 32]. Форма *свини* [№ 4-5(26-27), с. 45], мабуть, відображає аналогію до основ твердого різновиду на **-ā* або [и]-рефлексацію давнього **ĕ*, пор.: *«На базари свини, куриці каждий там щось продає, але хлопця молоденького там нихто не продає»* [№ 4-5(26-27), с. 45].

Появу флексії *-и* в словоформі кони [№ 1(5), с. 20; № 6(40), с. 35] дослідники пов'язують з «індуктивним впливом із боку форм знахідного відмінка множини колишніх основ на **-й-*» [3, с. 39], пор.: *«Там на вигони, ходилі кони всьо желєзньї кмочи, ой сподобався мнє той кавалер, з вєдром по воду йдучи»* [№ 1(5), с. 20]. Іменники *двери* [№ 2(42), с. 36], *цари* [№ 1-2(77-78), с. 45] відображають, можливо, ще й депалаталізацію історично м'якого вібранта [р'], пор.: *«Стояла годину, стояла другую, пока одчинилі райскиї двери. Як одчинилі батенька пізнала, батенька пузнала зара й в нужки впала»* [№ 2(42), с. 36]. В іменнику з основою на стверділий вібрант у формі називного відмінка множини *тхорие* [№ 3(121), с. 24] зафіксовано наголошене закінчення *-ие*; можливо, маємо справу з рефлексами **ĕ*, що виступав у формах знахідного відмінка множини **-jo*-основ чоловічого роду. Виявлено й такі форми називного-знахідного відмінків множини іменників I відміни м'якої групи, які закінчуються на *-іе*, що відповідає дифтонгічному рефлексу **ĕ*: *в рукавиціе, в ногавиціе* [№ 5-6(45-46), с. 30], пор.: *«То в жменю, то в кишеню для жонки на вечеру, то в рукавиціе, то ногавиціе для своєї молодиці»* [№ 5-6(45-46), с. 30].

Деякі іменники у формах називного-знахідного відмінків множини мають архаїчне закінчення *-е*, історично характерне для консонантних основ на **-n*: *люде* [№ 5(45-46), с. 26, с. 37; № 4(50), с. 35], *сусіде* [№ 4(50), с. 35], а також *-ове*, перенесене з давніх **-й*-основ: *сватове, боярове* [№ 6(40), с. 35], пор.: *«Ой, де ти глінеш, де ти подивишся, то всьо чужиї люде. Ой, тут сусіде незнайомиї тебе будуть судити»* [№ 4(50), с. 35].

У колишніх закінченнях іменників родового відмінка множини **-овъ, *евъ*, що поширилися з давніх **-й*-основ, відповідно до рефлексів етимологічних **о, *е*, причому часто незалежно від наголосу, виступають фонетично зумовлені флексії *-ов, -ув, -уов*: *копонькув* [2, с. 130], *девоснубов* [2, с. 136], *маляръщикуов* [№ 6(40), с. 35], *каваліруов* [№ 3(49), с. 37], *од грихов* [№ 6(76), с. 18], *ангелов, чортуов* [№ 1-2(77-78), с. 45], *синочкув* [№ 1(119), с. 13], *лісткуов, синуов* [№ 3(127), с. 28], пор.: *«Із кльону лісткуов нападало, то, дієвко, вода пречистая, Ти сама, дієвко нечистая, ти деветь синуов породила»* [№ 3(127), с. 28].

Окремі субстантиви в місцевому відмінку множини репрезентовані формами з флексією *-ох*, що «являє собою фонетичну видозміну флексії *-ъхъ* із давньої основи на **-й-* [1, с. 110]: *у боротьох* [2, с. 139], *на яйцьох, на шкурох* [№ 5-6(45-46), с. 30], *по сінцьох* [№ 3(49), с. 37], *в сватьох* [№ 6(40), с. 35], пор.: *«А ти, дружко, гроші маєш, ти на шкурох заробляєш, дай же,*

дай же, не жалуй же, на чепечок подаруй же» [№ 5-6(45-46), с. 30], *«Станьте всі на ноженьки, поберіте шапоньки у рученьки, як хто кони не має, нех в сватьох не буває»* [№ 6(40), с. 35].

Закінчення *-юм* у формі давального відмінка множини іменника *людюм* [№ 1(119), с. 13] пов'язуємо з давньою флексією *-ъмъ, характерною для *-ĭ-основ; поява [у] може мати аналогійний характер, пор.: *«Нехай Буог годує і долю готує батькові й матери на втіху, родові на славу, а людюм на заздрость»* [№ 1 (119), с. 13].

Різноманітними діалектними особливостями супроти літературної мови у підляських говірках представлена словозміна прикметників. Виявлено усічені форми прикметників чоловічого роду з закінченням *-и* в називному відмінку однини. Такі структури виникли в результаті «повної редукції кінцевого [й] внаслідок послабленого звучання у кінцевій позиції» [1, с. 190]: *зельони* [, с. 163], *жонати* [2, с. 173], *чорни* [№ 3(19), с. 29], *богати* [№ 1(89), с. 29; 2(90), с. 36], *доросли* [№ 3(121), с. 24], *здорови* [№ 3(127), с. 28], пор.: *«Ой роде, роде, роде богати, киньте Маньочці на спомаганє: віте, братики, – хоч по злотому, а ти, матінко, – хоч на корову»* [№ 1(89), с. 29], *«Ти ґузік, я петелька, ти доросли, я малєнька. Почекай зо два ліета, што ж я буду за кобіета»* [№ 3(121), с. 24]. Структура *руодній* «рідний» [№ 3(49), с. 37] ілюструє вирівнювання за зразком м'якої групи.

Натомість прикметники жіночого роду представлені членними нестягненими формами з флексією *-айа*: *малая* [2, с. 125], *молодая* [2, с. 115], *кудравая* [2, с. 119], *готовая* [2, с. 120], *сірая, сивая* [2, с. 169], *рідная* [2, с. 187], *безрозумная* [№ 3(25), с. 18], *православная* [№ 3(25), с. 18], *милая* [№ 1(5), с. 20], *сирая* [№ 2(42), с. 36], *високая, солдацкая* [№ 3(39), с. 29], *славная* [№ 4-5(26-27), с. 45], *нещаслівая, червоная, дорогая* [№ 1(41), с. 34], *сосновая* [№ 4(44), с. 37], *молодая, смачная* [№ 5-6(45-46), с. 26], *рідняя сонлівая, лінивая, лихая, морозяная* [№ 1-2(47-48), с. 24], *нечистая* [№ 3(127), с. 28], пор.: *«Ой коляда, колядиця добра з маком пальониця, не так добра як смачная – пекла мати молодая»* [№ 5-6(45-46), с. 26].

Називний та знахідний відмінки однини ад'єктивів середнього роду репрезентовані членними нестягненими формами, оформленими за допомогою історичного закінчення твердої групи *-ойе*: *славноє, зеленоє* [2, с. 112], *дубовоє, зеленоє* [2, с. 113], *хорошоє* [№ 6(40), с. 35], *веселоє* [№ 2(42), с. 36], *ясноє* [№ 3(43), с. 32], *золотоє, зельоноє* [№ 1-2(47-48), с. 24], *на новоє* [№ 4(44), с. 37], *каменноє* [№ 7(89), с. 29], пор.: *«О муой батеньку руодній, оддаєш мене молодую, ісправ мні ложе золотоє, прикуй зазульку золотую»* [№ 3(49), с. 37].

У формах родового відмінка однини прикметників жіночого роду простежено такі закінчення: а) *-ейі*, що постало в результаті вирівнювання за зразком колишніх форм м'якої групи або збереження у формах колись м'якого різновиду відмінювання: *до рідней* [2, с. 174], *червонеї, до далєкеї* [№ 6(40), с. 35], *зельонеї* [№ 1(41), с. 34], *із новеї* [№ 2(42), с. 32], *із чужеї* [№ 3(43), с. 32; № 4(44), с. 37], *із богатеї* [№ 3(43), с. 32], *до собачеї* [№ 5-6(45-46), с. 30], пор.: *«Ой короваю, короваю кілька до тебе кошту треба: з горідець рути зельоної, в саду калини червонеї»* [№ 2(42), с. 36]; б) *-ийі*, яке, мабуть, постало фонетично з *-ейі: з новиї* [№ 3(91), с. 37], пор.: *«Випусьте з ниволєньки, з новиї комороньки – єї матінка на двори, єї родненька на двори»* [№ 3(91), с. 37].

Форми давально-місцевого відмінка однини прикметників жіночого роду твердої групи мають такі закінчення: а) *-ой*, що історично виступало у формах твердої групи: *на золотой* [2, с. 138], *на широкой* [№ 1(5), с. 20], пор.: *«Там на широкой гуліци, там збиралися дивонькі, десь узєвся Іванко, як всі дивонькі розугнав»* [№ 1(5), с. 20]; б) *-уй*, що постало з *-ой* і засвідчує розвиток *о > [у]: *на білуй* [2, с. 111], *на майовуй* [2, с. 113], *у новуй* [№ 1(5), с. 20], *в Біловізькуй* [№ 5-6(9-10), с. 35], *по зелененькуй* [№ 6(40), с. 35], *в зельонуй* [№ 1(41), с. 34], *молодуй* [№ 4(44), с. 37], *молоденькуй* [№ 5-6(45-46), с. 30], пор.: *«В пущи Біловізькуй ричинька пливе, а в силі за лісом Валічка живе»* [№ 5-6(9-10), с. 35], *«Розпустила листячко по траві, по муравї, по траві, по муравї, по зелененькуй дубровонці»* [№ 6(40), с. 35].

У формах орудного відмінка однини ад'єктивів жіночого роду відбулася уніфікація закінчень на основі м'якої відміни, через що переважає закінчення *-ейу*: *молодею* [2, с. 183], *ярею, тиснею* [№ 2(42), с. 32], пор.: *«Перекинуся я ярею мишкою, ой, побигу я тиснею норкою – я за його не нуйду!»* [№ 2(42), с. 32].

Флексії *-ум, -уом* у формах місцевого відмінка однини прикметників чоловічого та середнього роду зумовлені розвитком *о > [у], [уо] в закритому складі і продовжують архаїчне закінчення *-омъ: *на широкум* [2, с. 111], *на високум* [2, с. 164], *на битум* [№ 3(43), с. 32], *у чистум* [№ 3(91), с. 37], *на тисовуом, на льняноуом* [№ 5-6(45-46), с. 30], спорадично трапляються й давні форми на *-ом*: *на широком* [№ 1(5), с. 20], пор.: *«Ой чиїе то приданєчко блуділо, у чистум полю дороженьку згубіло?»* [№ 3(91), с. 37], *«Стояв же я на полю на ниві ярею пшеницьою, тепер стою на тисовуом столі, на льняноуом обрусови»* [№ 5-6(45-46), с. 30].

У залучених для дослідження уснопоетичних текстах прикметники називного-знахідного відмінків множини виступають із флексіями: а) нестягненою *-ийе*: *сівиє* [2, с. 156], *половиє, молодиє* [2, с. 174], *золотиє, лютиє* [№ 1-2(77-78), с. 45], *святиє, добриє* [№ 7(89), с. 29], пор.: *«Ой гукнув хлопець, гукнув молодець, на воли половиє, ой вернітесє, ой вернітесє, літечка молодиє»* [2, с. 156]; б) нестягненою *-ийі*: *білиї* [№ 2(42), с. 32], *райскиї* [№ 2(42), с. 36], *молодиї* [№ 1(5), с. 20; № 1(41), с. 34], *тутешниї* [№ 4(44), с. 37], *руовненькиї, друобниї, стариї, чужиї, малиї* [№ 5-6(45-46), с. 30], *дивниї* [№ 3(49), с. 37], *вороniї, половиї, пуховиї* [№ 1-2(47-48), с. 24], *добриї* [№ 6(88), с. 20], *незнайомиї* [№ 4(50), с. 35], пор.: *«Веде коники вороniї, жене воліки половиї, ой, везе скрині мальовани, везе перини пуховиї»* [№ 1-2(47-48), с. 24]; в) стягненою *-и*, яка виявлена лише в позиції без наголосу: *тисови, пшенични* [№ 2(42), с. 36], *чорни, тверози* [№ 4(44), с. 37], *славни* [№ 1-2(77-78), с. 45], пор.: *«А в нашого свата сосновая хата, а лави з берози – всі гости тверози»* [№ 4(44), с. 37]. Флексію називного відмінка множини *-ийа* у формі на зразок *желєзния* [№ 1(5), с. 20] можна вважати наслідком взаємодії давніх закінчень називного відмінка множини різних родів, скажімо, флексії *-ая* середнього роду та *-ыѣ* жіночого роду або *-ии* чоловічого, пор.: *«Там на вигони, ходилі кони всьо желєзния пута. Ой, коб же ж не ти, серце дивчино, то не був би я тута»* [№ 1(5), с. 20]. Спорадично трапляються форми називного відмінка множини зі стягненою флексією *-е*: *сіве конікі* [№ 7(89), с. 29], пор.: *«Ой, заржалі сіве конікі на дворіе, забращалі чирвуончикі на століе»* [№ 7(89), с. 29].

Виразну діалектну специфіку словозміни в різних відмінкових формах виявляють і займенники. Засвідчено поширену лише в говірковій традиції Західного Полісся структуру пошанної множи-

ни *віте* [2, с. 188; № 6(40), с. 35; № 2(42), с. 32; № 1-2(47-48), с. 24; № 3(49), с. 37], пор.: *«Дивниї віте люде, дивниї віте люде – ми її оддавали, ми її оддавали жеб ми не пуознали»* [№ 3(49), с. 37].

У давальному відмінку відповідно до давньої форми займенників 1 та 2 осіб однини відображено дифтонгічну рефлексацію давнього **ĕ*: *тобіе, мніе* [№ 1-2(77-78), с. 45; № 3(121), с. 24], пор.: *«Не одно щастє нам уділіла: тобіе, Лазар, вельмі убогство, а мніе, богачу, сільно богатство»* [№ 3(121), с. 24]. Як бачимо, підляська говірка зберігає закономірну з історичного погляду форму *мніе* без кореневого [е].

Діалектна специфіка оформлення присвійного займенника жіночого роду *своюй* [№ 3(49), с. 37; № 5-6(45-46) с. 30] позначена наслідками розвитку **е* > [у] в новозакритому складі, пор.: *«Ой, пойду, пойду по нових сіньцьох, полізу ой, не раз, не два я своюй невістци догризу»* [№ 3(49), с. 37]. Предметно-особовий займенник жіночого роду в давальному відмінку засвідчений у формі *юой* [№ 5-6(57-58), с. 4], яка постала з давньої форми *єи* і відображає рефлексацію **е* > [уо], пор.: *«Васільова маті пошла гоготати, што юой дяті? Кішкі, ковбаскі, на піруог окраскі?»* [№ 5-6(57-58), с. 4]. Цей же займенник в орудному відмінку зауважений у формі без приставного [н]: *йейу* [2, с. 164; № 3(49), с. 37], пор.: *«Бігла куночка снігом, бігла куночка снігом, а ми за єю слідом, з усією родиною, за своєю дитиною»* [№ 3(49), с. 37].

Родовий відмінок однини присвійних займенників жіночого роду *моя, твоя* репрезентований формами *твейі, мейі*, які виникли з *моєи, твоєи* внаслідок стягнення основ і регресивної асиміляції: *меї* [№ 4(44), с. 37], *твеї* [№ 5(129), с. 33], пор.: *«Коло меї хати розцвілися квяти, ходіте, дивчата, не минайте хати, ходіте, дивчата»* [№ 4(44), с. 37]. У місцевому відмінку внаслідок розвитку **е* > [у] в новозакритому складі постала форма *на вашум* [№ 3(121), с. 24].

Відповідно до давнього неособового родового займенника *свои* в родовому відмінку однини спостережено структуру зі збереженим суфіксом *-йо-*: *свойого* [2, с. 174; № 2(42), с. 36], пор.: *«Нех наша мати чує, нехай нам приготує, тисови столи застилає, пшеничні хліби накладає, зельоне вино наливає, свойого дитятка виглядає»* [№ 2(42), с. 36].

Фіксовано вказівний займенник *с'ой* «цей», зокрема у формах *сьому* [№ 3(121), с. 24], *у сюой* [№ 5(123), с. 21], пор.: *«То, дівевко, вода пречистая, ти сама, дівевко, нечистая, ти деветь синуов породила і у сюой воді потопила»* [№ 5(123), с. 21]; останній варіант ілюструє рефлексацію **е* > [уо].

У текстах трапляється займенник-полонізм *каждий* «кожний» [№ 4-5(26-27), с. 45], пор.: *«Люд покрив рику Орлянку, не спивают солов'ї, каждий день, каждого ранка думаю я о тобі»* [№ 4-5(26-27), с. 45].

Заперечні займенники *никого* [№ 1(41), с. 34], *нихто* [№ 4-5(26-27), с. 45] засвідчені з історично закономірною часткою *ни-*, що продовжує **ні-*, пор.: *«Не питай, синку, никого, є в тебе свати до того, будуть знати, що говорити, без тебе молодого»* [№ 1(41), с. 34].

Висновки і пропозиції. Підляські говірки через свою віддаленість від решти українського мовного простору виявляють ряд особливостей на морфологічному рівні. Залучений для дослідження матеріал свідчить, що іменна словозміна підляських говірок, спорадично зберігаючи архаїчні явища, позначена наслідками граматичної аналогії та типових для певної говірки фонетичних процесів. Проаналізовані записи уснопоетичних текстів засвідчують, що фольклорні матеріали – надійне джерело для студій із діалектології.

Список літератури:

1. Історія української мови. Морфологія : [монографія]. – К. : Наукова думка, 1978. – 540 с.
2. Кравчук Н. В. На Підляшші – пісні наші (проблеми регіональної специфіки та національної ідентичності) : монографія / Н. В. Кравчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 280 с.
3. Самійленко С. П. Типи відмін іменників української мови та провідні фактори їх становлення / С. П. Самійленко // Мовознавство. – 1977. – № 1. – С. 30-40.

Грицевич Ю.В.
Институт филологии и журналистики
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ДИАЛЕКТНЫЕ ЯВЛЕНИЯ ИМЕННОГО СЛОВОИЗМЕНЕНИЯ В УКРАИНСКИХ ПОДЛЯШСКИХ ГОВОРАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ЗАПИСЕЙ МЕСТНОГО ФОЛЬКЛОРА)

Аннотация
В статье анализируются характерные особенности именного словоизменения украинских подляшских говоров, зафиксированные в записях местного фольклора. Комментируется специфика формообразования существительных, прилагательных и местоимений. Отмечается, что диалектные особенности именного словоизменения в проанализированных устно-поэтических текстах определены явлением грамматической аналогии и характерными для подляшских говоров фонетическими процессами. Утверждается, что устно-поэтические тексты – надежный и важный источник информации об особенностях местных говоров. Прокомментированные в статье явления морфологического уровня показывают, что подляшские говоры следует квалифицировать как северно-украинские.
Ключевые слова: подляшские говоры, словоизменение, падеж, существительное, прилагательное, местоимение, флексия, аналогия.

Hrytsevych Yu.V.
Institute of Philology and Journalism
Lesya Ukrainka Eastern European National University

DIALECTAL FEATURES OF NOUN'S CASE INFLECTION IN UKRAINIAN PIDLIASHSHIA'S DIALECTS (ON THE BASE OF LOCAL FOLKLORE RECORDS)

Summary
The characteristic features of case inflection of nouns in Ukrainian dialects of Pidliashshia reflected in the local folklore records are analyzed in the article. The specificity of formation of nouns, adjectives and pronouns is being traced. It was found that dialectal features inflection in folkloric texts are determined grammatical phenomenon of analogy and characteristic for Pidliashshian dialects phonetic processes. It has been pointed out that oral-poetic texts are reliable and important source of information about the features of the local dialect. Commented phenomena of morphological level show that Pidliashshia's patois can be considered northern-Ukrainian.
Keywords: Pidliashshia's dialects, case inflection of nouns, case, noun, adjective, pronoun, flexion, analogy.

УДК 81'27

ІМПЛІКАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ СПОСІБ ПЕРЕДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті розглядається питання трактування такої мовної категорії як імплікація, висвітлюється суть явища імпліцитності, розкривається категорія імпліцитного в площині співвідношення мислення й мови як особливий непрямий засіб вираження думки, який спирається на прямий, експліцитний, також аналізуються різні підходи науковців до цього питання, простежується й узагальнюється стан імплікації на сучасному етапі розвитку мовознавства.
Ключові слова: мовна імпліцитність, імпліцитні конструкції, семантична категорія імплікації, пресупозиція, домислювання, експлікація, декодування, прихованість, зміст.

Мовній імпліцитності присвячені численні лінгвістичні наукові праці багатьох дослідників, серед яких Ф.С. Бацевич, В.Х. Багдасарян, Е.Й. Шендельс, М.В. Нікітін, В.Н. Мороз, К.А. Долинін, В.А. Кухаренко, С.Д. Кацнельсон, В.І. Кононенко та інші, що свідчить про важливість цього явища й зацікавленість, яку воно викликає через складність семантичного складу та різноманітність способів реалізації в мові й мовленні. Актуальність статті визначається зростанням уваги до цієї проблеми та зумовлена суперечностями і розбіжностями поглядів щодо статусу й трактування такої мовної категорії, як імплікація. Аналіз даного явища дозволить розглядати сутність імплікації ширше, оскільки на сучасному етапі розвитку лінгвістики питання про засоби, що вказують на вияви імплікації, не досліджувались повною мірою. Об'єктом наукової статті є семантична категорія імплікації на сучасному етапі розвитку мовознавства. Головна мета даної статті полягає в комплексному описі лінгвістичних особливостей прояву імплікації в мові й мовленні. Мета наукової статті зумовила необхідність виконання конкретних завдань: простежити, як дослідники з'ясовують сутність явища імплікації, визначити особливості конкретних лінгвістичних проявів імплікації, окреслити типологію імпліцитних смислів та визначення їх комунікативно-прагматичних особливостей.

Протягом останніх десятиліть у мовознавстві з'явилася значна кількість досліджень, у яких розглядаються імпліцитні способи передачі інформації. Так, зокрема, вивчення взаємозв'язку мови й культури дає матеріал для вивчення тієї інформації, яка ґрунтується на загальних знаннях мовця і реципієнта про традиції, мовний етикет, культурні конотації.

Особливість мовних імплікацій полягає в тому, що вони не кодифікуються у формальних системних відношеннях. «Вони є вивідним знанням, імовірнісними висновками з конкретних ситуацій вживання мовних знаків. Вони спираються кінець кінцем на увесь людський досвід, на складні структури імовірнісного знання, на розгалужені ланцюги причин і наслідків, сумісностей і несумісностей» [7, с. 7].

Форми й закони мислення – це предмет логіки [4, с. 248], тому значною мірою лінгвістичний розгляд імпліцитної семантики лінгвальних величин перетинається з розв'язанням логічних питань, внаслідок чого розкривається загальне розуміння імпліцитного як особливої форми вираження думки (у зіставленні з експліцитним), роль прихованого у функціонуванні мови, висвітлюються співвідношення поняття й судження, розширюється теорія силогізму, неявне визначення поняття, Арістотелеве трактування основних законів мислення та інші питання, які не мають прямого стосунку до з'ясування лінгвальної імпліцитності.

Розглянемо визначення досліджуваної категорії в популярних словникових виданнях. Словник лінгвістичних термінів за редакцією Ю.М. Караулова наводить дефініції двох понять: 1) пресупозиції («смисловий компонент речення, який повинен бути істинним для того, щоб речення не сприймалося як семантично аномальне чи недоречне в даній ситуації; 2) фонових знань («колективні знання певної групи мовців (або всієї мовної спільноти) про деякий стан речей, що забезпечує мовленнєве спілкування, у процесі якого це знання виявляється як смислові асоціації та конотації».

О.С. Ахманова розглядає імплікацію як похідне від імпліцитний (такий, що мається на увазі, не-

© Кардаш Л.В., 2014

виражений). Д.Е. Розенталь до такого досить «скупого» визначення додає компонент «нерозгорнутий» З-поміж імпліцитних смислів О.С. Ахманова виділяє лише фонові знання як «обопільне знання реалій мовцем і слухачем, які становлять основу мовного спілкування».

О.М. Лазуткіна в енциклопедичному словнику-довіднику з культури російського мовлення наводить лише визначення пресупозиції, ототожнюючи її з презумпцією: «Імпліцитний (прихований) компонент смислу речення, який виявляється під час вживання речення у певній мовленнєвій ситуації. Речення сприймається доречним в даній ситуації, якщо П. істинна або є загальновідомим фактом, загальноприйнятою оцінкою». Поняття імпліцитності й інші типи імпліцитних смислів науковцем не розглядаються.

На думку Л. Брусенської, Г. Гаврилової та Н. Маличевої – укладачів Словника лінгвістичних термінів, імплікація «передбачає, що те, що мається на увазі, відоме і тому може бути опущеним». Однак автори словника визначають імплікацію та пресупозицію не як гіпонімічні категорії, а як семантично близькі.

Навіть маючи досить вичерпні визначення деяких субкатегоріальних значень у проаналізованих лінгвістичних лексикографічних виданнях, саме поняття імпліцитності не знайшло чіткого окреслення, що не дозволяє сформулювати цілісне уявлення про досліджувану категорію.

Розмежування інформації на експліцитну та імпліцитну пов'язане з асиметричним дуалізмом мовного знака, тобто з наявністю у мовної одиниці плану вираження і плану змісту. Згідно з концепцією Ф. де Соссюра про подвійну природу мовних одиниць, кожна з цих одиниць реалізована у певній матеріальній формі (фонічній або графічній), яка є її означуючим («le significant»). Проте вона також несе в собі зміст, який є її означуваним («le signifiй»). Мовний знак закріплює певне означуване за певним означуючим. Факт невідповідності означуваного з означуючим і називається імпліцитністю. Таким чином, імпліцитна інформація є невідповідністю між сказаним/написаним і почутим/прочитаним, тобто зрозумілим. Згідно з постулатами Г. Грайса, діяльність слухача включає не лише розшифровку знаків (тобто розуміння висловлювань), але й численні висновки, які робить слухач на основі тексту, контексту і фонових знань [10].

Некодифіковане (імпліцитне) значення є вторинним, хоч і обов'язковим, і спирається на семантику і способи її вираження кодифікованого типу. Саме тому мета адекватного встановлення і відображення змісту імпліцитного висловлювання змушує дослідника враховувати смислові фрагменти, які не завжди знаходять вираження в усному й письмовому мовленні.

Існує кілька підходів до визначення імпліцитності з точки зору відображуваності. Так, О. Бондарко вважає імплікацією семантичні елементи, що не виражені і не можуть бути виражені явно, тобто такі, які стають зрозумілими з інших експліцитно виражених засобів. Наприклад, форми наказового способу безпосередньо не виражають значення часу, проте з самого факту наказу випливає ідея віднесеності дії до майбутнього часу, оскільки спонукати можна тільки до такої дії, яка не відбулася і не здійснюється в теперішньому часі, тобто може бути здійснена лише в майбутньому [6, с. 24].

Інші вчені (Є. Шендельс, П. Лекант) вважають, що «не може бути не вираженого сенсу» [5, с. 9]. Усе, що виражається імпліцитно, можна передати експліцитно, оскільки, як відзначає Є. Шендельс, не дивлячись на те, що великий об'єм інформації залишається невербалізованим, будучи представленим в імпліцитному вигляді, він присутній у свідомості комунікантів, забезпечуючи адекватне розуміння [9, с. 115].

М. Нікітін трактує імплікацію як «тип концептуальних зв'язків, які базуються на відображенні реальних залежностей у свідомості, тобто розумовий аналог зв'язків дійсності» [18, с. 87]. На думку В. Кухаренко, основою імплікації є «усвідомлення додаткового змістового або емоційного значення» [15, с. 43]. К. Долинін вважає, що імплікація базується «на ситуативних зв'язках або на взаємозв'язку частини та цілого», а також звертає увагу на семантичні елементи, які «не виражені просто мовними засобами, а випливають з експліцитно виражених елементів у їх взаємодії» [11, с. 76].

С. Кацнельсон трактує імплікацію як «формальну невираженість елементів глибинного висловлювання, яка не може проявлятись у вигляді слів, морфем або словосполучень» [13, с. 185].

Деякі дослідники трактують мовну імпліцитність з погляду співвідношення форм мислення з відповідними мовними одиницями, при цьому йдеться про їхній зв'язок, що виявляється в пізнавально-комунікативних процесах. Значною мірою лінгвістичний розгляд імпліцитної семантики лінгвальних величин перетинається з розв'язанням логічних питань, що характерно, зокрема, для дослідження В. Багдасаряна «Проблема імпліцитного (логіко-методологічний аналіз)» [1]. У дослідженні розкривається загальне розуміння імпліцитного як особливої форми вираження думки в зіставленні з експліцитним, роль прихованого у функціонуванні мови. Розглянемо повніше ті моменти, які безпосередньо пов'язані з лінгвістичним аспектом прихованості.

Відзначимо, що В. Багдасарян розкриває поняття імпліцитного в його зіставленні з експліцитним: «Експліцитним, або явним, є те, що має своє власне, повне, безпосереднє словесне вираження, імпліцитним же, чи неявним, є те, що не має такого словесного вираження, але домислюється з опорою на експліцитне, виражається й сприймається адресатом за допомогою експліцитного, а також контексту та інших чинників» [1, с. 5]. Уточнюють наведене визначення ще такі твердження: імпліцитне «існує не на поверхні, а в глибині мови, як нижній, прихований шар змісту, воно є «щось несамостійне, залежне, похідне» [1, с. 6].

Дослідники наголошують також на функціональному або мовленнєвому моменті, зауважуючи, що «проблема імпліцитного стає очевидною, коли ми ставимо такі питання, як: що говорить ця людина і що вона хоче сказати цим, що вона має на увазі, який прихований смисл, підтекст її слів» [1, с. 8]. За В. Багдасаряном: «імпліцитними можуть бути як цілі судження і навіть міркування, так і менші одиниці мисленнєвого змісту, виділені за будь-яким принципом. Автор монографії підводить до висновку, що «думки, експліцитні чи імпліцитні, виражаються не самі по собі, а у своєму відношенні до засобів мовного вираження» [1, с. 6].

У лінгвістиці поняття імпліцитного стосується не лише мовного змісту або семантики, про що, наприклад, свідчать навіть назви праць на зразок «Імпліцитний зміст висловлювання» [11]. До цієї категорії звертаються в граматиці у процесі розгляду тексту тощо, а характеристику «імпліцитний» застосовують і щодо лінгвоодиниць. Термін «імпліцитні конструкції» використовує у своїй статті «Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису» В.І. Кононенко [14].

Досить цікаво висвітлена проблеми імпліцитного у праці «Думка і речення» В.Мороза [17].

Зокрема, учений переконує, що «з'ясування співвідношення думки і речення тісно пов'язане з аналізом того явища, яке прийнято називати домислюванням» [17, с. 5]. При цьому він уважає російський термін «подразумевание» недостатньо точним для окреслення всього того, що «не отримує вираження при формулюванні речення, але міститься в самому акті мислення», але не пропонує іншого варіанта терміна.

Критично розглядаючи деякі засади синтаксичної теорії речення (передовсім традиційні уявлення про його головні й другорядні члени) та підхід логіків і мовознавців до трактування домислювання тільки як усвідомлюваного феномена, дослідник доводить, що поступальність у розв'язанні деяких синтаксичних та логічних проблем значною мірою залежить від визнання неусвідомлюваного характеру цього явища. Він акцентує увагу на тому, що «вчення про думку дає підстави лише умовно розрізняти судження і речення. Зовнішнє мовленнєве оформлення судження називається реченням, а речення з його прихованими компонентами становить собою судження» [17, с. 13–14]. Зближення граматики з логічною наукою певною мірою залежить саме «від розроблення питання домислювання при передаванні результатів руху думки» [17, с. 6].

Одну з головних причин недостатнього аналізу домислювання В.Мороз вбачає у певному підході до нього: «Домислювання ж, що не охоплювалося свідомістю; не визнавалося ні в логіці, ні в психології, бо не було і відкритого приводу підозрювати наявність прихованих сторін мислення» [17, с. 7]. Цим також можна пояснити невизнавання домислювання деякими мовознавцями, хоча вони постійно зустрічалися з його виявами, бо мають справу з осмисленими мовленнєвими висловлюваннями, а питання про зміст останніх ніколи в мовознавстві повністю не знімалося.

Неусвідомлюване домислювання, за В. Морозом, «трапляється не тільки в силогізмах, але й у будь-якому реченні» [17, с. 17]. Він твердить: «Говорячи або думаючи, ми хоч і наводимо частини судження в скороченому вигляді, та в нас є знання, що випущено, навіть якщо воно безпосередньо й не усвідомлюється» [17, с. 20].

Аналіз окремих типів неповних, односкладних речень та деяких аспектів судження й поняття дав змогу ученому поставити питання про необхідність розрізнення ближчого й віддаленого домислювання. Перше стосується вираження тої самої думки. У разі його виявлення речення стає «більш поширеним» [17, с. 17]. Друге – виходить за межі певного речення. Ці «приховані сторони думки, якщо це необхідно з метою аналізу, також можуть бути виявлені в мовленні, але не в одному і тому ж реченні» [17, с. 17–18]. Тобто у цьому випадку йдеться про несформульовані знання, що «є обов'язковим фундаментом для появи будь-якого речення» [17, с. 36]. Таке розрізнення частково перетинається з розмежуванням (у пізніших власне мовознавчих працях) імпліцитності у вузькому значенні цього терміна та його широкому трактуванні, згідно з яким її вважають явищем, що супроводжує психічний процес творення думки й судження (маються на увазі насамперед фонові знання, або пресупозиція, що впливає на оформлення і розуміння висловлювання) [20].

Аналіз праці В. Мороза «Думка і речення» засвідчує, що викладені в ній міркування, спостереження і висновки є важливими для розуміння сутності домислювання, певні аспекти якого виявляються в мовленнєвих (комунікативних) процесах і з лінгвістичного погляду інтерпретуються в межах теорії імпліцитності. І хоча дослідник не послуговується терміном «імпліцитне», а окремі положення викликають певні застереження, немає достатніх підстав для того, щоб не брати до уваги цієї праці.

І В. Мороз, і В. Багдасарян аналізують певні аспекти прихованого, поєднуючи логічний і певною мірою мовознавчий підходи – логіко-лінгвістична інтерпретація, оскільки увага зосереджується на смисловій імпліцитності висловлювань, а також на функціональній семантиці інших знакових лінгвовеличин.

Категорія імпліцитного розкривається в площині співвідношення мислення й мови як особливий непрямий (посередній) спосіб вираження думки, який спирається на прямий, експліцитний, а також як прихований (глибинний) шар домислюваного змісту, який носії мови осягають у комунікативних процесах за допомогою експліцитного, контексту та інших чинників.

Саме домислювання (у трактуванні В. Мороза насамперед неусвідомлюване) висувається на перший план і вважається явищем, яке значною мірою виявляє специфіку імпліцитного.

О. Селіванова визначає імплікацію як «альтернативний вербальному невербальний спосіб передачі інформації, який ґрунтується на інтеграції вербальних засобів із досвідом, фондом знань комунікантів, їхньою комунікативною компетенцією та сприяє оптимізації комунікативної взаємодії, взаєморозумінню». Крім того, О. О. Селіванова досить чітко диференціює типи імпліцитних значень, виокремлюючи імплікатури, підтекст, пресупозицію, фонові знання.

Імплікацію більшість мовознавців пов'язують з «інтеграцією вербальних засобів із досвідом, фондом знань комунікантів, їхньою комунікативною компетенцією». Потрібно зазначити, що імплікація, «повертаючись до її первинного логічного визначення, є особливим прийомом, операцією, дією і може бути визначена швидше як один зі способів чи одна з форм утворення смислу, тобто має бути віднесеною до змістової форми тексту».

Отже, імплікація – це спосіб, метод встановлення неявного, невираженого, тобто імпліцитного смислу. Натомість імпліцитність слід розглядати як результат діяльності зі встановлення такого неявного, невираженого, але необхідного для порозуміння мовців смислу повідомлення.

Категорія імпліцитного розкривається в площині співвідношення мислення й мови як особливий непрямий або посередній засіб вираження думки, який спирається на прямий, експліцитний, а також як прихований або глибинний шар домислюваного змісту, який осягається в комунікативних процесах за допомогою експліцитного контексту та інших чинників. Ми з'ясували, що саме домислювання висувається на перший план і вважається явищем, яке значно виявляє специфіку імпліцитного. Існує низка термінів для позначення імплікації, проте немає жодного загальноприйнятого визначення цього явища на даному етапі розвитку.

Отже, можна розглядати імплікацію як особливий спосіб передачі інформації, яка не отримує прямої вербалізації, але індикується експліцитними вербальними й невербальними елементами. Імпліцитною інформацією вважається оцінна й асоціативна інформація. Імпліцитний спосіб викладу інформації передбачає залучення адресата до декодування інформації через логічні співставлення, висновки, умовиводи, активізує ментальні процеси, а також збільшує ефективність впливу вислову на адресата, конкретизує експліцитну інформацію, посилює ефективність комунікації в цілому.

Список літератури:
1. Багдасарян В.Х. Проблема имплицитного (логико-методологический анализ) / Владимир Хачатурович Багдасарян. – Ереван : АН АрмССР, 1983. – 198 с.
2. Бахарев А.И. Отрицание в логике и грамматике / Александр Иванович Бахарев. – Саратов, 1980. – 77 с.
3. Бацевич Ф.С. Співвідношення типів смислової імпліцитності в мові (на матеріалі російської мови) / Ф. Бацевич, Т. Космеда // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 17–22.
4. Богданов В.В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты / Богданов В.В. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. – 382 с.
5. Бондаренко В.Г. Функционально-семантическое поле дейксиса в современном английском языке : автореферат дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук / В.Г. Бондаренко. – Пятигорск, 1998. – 16 с.
6. Бондарко А.В. Эксплицитность / имплицитность в общей системе категоризации семантики / А.В. Бондарко // Эксплицитность / имплицитность выражения смыслов. – Калининград ; Светлогорск, 2006. – С. 24.
7. Бродский И.Н. Отрицание как логико-грамматическая категорія / Бродский И.Н. – М. : Наука, 1973. – 104 с.
8. Брусенская Л.А. Словарь лингвистических терминов / Брусенская Л.А., Гаврилова Г.Ф., Малычева Н.В. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 436 с.
9. Васильева Н.В. Краткий словарь лингвистических терминов / Васильева Н.В., Виноградов В.А., Шахнарович А.М. – М. : Рус. яз., 1995. – 175 с.
10. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16. – С. 217–238.
11. Долинин К.А. Имплицитное содержание высказывания. Интерпретация текста / Константин Аркадьевич Долинин. – М. : Академия, 2007. – 124 с.
12. Доценко О. Імпліцитні смисли в комунікативно-прагматичній структурі судового дискурсу / О. Доценко // Studia Methodologica. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – Вип. 31. – С. 62–67.
13. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / Соломон Давидович Кацнельсон. – М. : Просвещение, 1972. – 213 с.
14. Кононенко В.І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису / В. Кононенко // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 30–34.
15. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / Валерия Андреевна Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 188 с.
16. Лекант П.А. Связка в грамматической системе русского языка / П.А. Лекант // Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения акад. В.В. Виноградова. Тезисы докладов. – Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – М. : Изд-во РАН, 1995. – С. 77–82.
17. Мороз В.Н. Мысль и предложение / Виктор Николаевич Мороз. – М. : Наука, 1970. – 185 с.
18. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / Михаил Валентинович Никитин. – М. : Мысль, 1988. – 248 с.
19. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / Пешковский А.М. – М. : Язык славянской культуры, 2001. – 516 с.
20. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
21. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
22. Словарь лингвистических терминов / [авт.-укл. О.С. Ахманова]. – М. : Наука, 1966. – 870 с.
23. Шендельс Е.И. Имплицитность в грамматике / Евгения Иосифовна Шендельс. – М. : Просвещение, 1982. – 205 с.

Кардаш Л.В.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ИМПЛИКАЦИЯ КАК ОСОБЫЙ СПОСОБ ПЕРЕДАЧИ ИНФОРМАЦИИ

Аннотация
В статье рассматривается вопрос трактовки такой языковой категории как импликация, выясняется суть явления имплицитности, раскрывается категория имплицитного в плоскости соотношения мышления и языка как особенное непрямое средство выражения мысли, которое основывается на прямое експлицитное, также анализируются разные подходы ученых к этому вопросу, прослеживается и обобщается состояние импликации на современном этапе развития языкознания
Ключевые слова: языковая имплицитность, имплицитные конструкции, семантическая категория импликации, пресуппозиция, домысливание, экспликация, декодирование, скрытность, содержание.

Kardash L.V.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»

THE IMPLICATION AS A SPECIAL WAY OF THE TRANSMISSION OF INFORMATION

Summary
The article considers the issues aimed to uncover the essence of the phenomenon of the linguistic implicity, to discover the category of implicit in the sphere of a relationship of thought and language as a special indirect means of expression, which is based on direct, explicit; various points of view on the issue are being analyzed; the modern status of the phenomenon is being summarized.
Keywords: the linguistic implicity, the implicit constructions, the semantic category of implication, presuppositions, guessing, explication, the decoding process, the veiled essence, the sense.

УДК 821.161.2.02:929

ЕТАПИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРА НАТАЛІ КУЗЯКІНОЇ

Ковальчук Г.В.
Одеський національний економічний університет

Стаття висвітлює наукову творчість відомого українського та російського літературознавця й мистецтвознавця XX століття Наталі Борисівни Кузякіної, вперше пропонує фаховий погляд на періодизацію дослідницької діяльності вченого. Авторка виділяє чотири етапи наукової праці Н. Б. Кузякіної, оперуючи хронологічно-біографічним і тематично-інтерпретаційним критеріями. Також чітко окреслює пошукові інтереси, жанри й інтелектуальні відкриття одного з провідних знавців української драматургії періоду Розстріляного Відродження, торкається проблем наукової методології, школи. Розвідка започатковує ґрунтовне, системне вивчення наукового життєпису Н. Б. Кузякіної в історії українського літературознавства.

Ключові слова: історія літературознавства, україністика, наукова біографія, метод, школа.

Постановка проблеми. Наталя Борисівна Кузякіна (1928–1994) – обдарований і надзвичайно працьовитий учений, якому, як і багатьом іншим чесним і сумлінним дослідникам із її покоління, доводилося важко торувати собі шлях у науку. Дитиною вона пережила війну й тюремне ув'язнення як ворог народу, а в час активної наукової творчості вимушена була мужньо відстоювати (навіть через політичний тиск виїхати в Росію) свій науковий інтерес до модерного українського театру 1920–1930-х років, до постатей репресованих Леся Курбаса, Миколи Куліша, до останнього – соловецького – пристанища багатьох українських діячів культури. Результатом її діяльності як літературознавця й мистецтвознавця стали, зокрема, низка монографій, які сьогодні є найбільшими авторитетами в кулішезнавстві, власне, й започаткували цей дослідницький напрям; системні огляди української драматургії й театру XX століття в контексті європейських тенденцій тощо. Вона була чи не єдиним науковцем, який у 1960–1980-х роках не полишав теми Розстріляного Відродження й не зраджував фахового, об'єктивного підходу до висвітлення проблеми. Таким чином, внесок Н. Б. Кузякіної в українську науку XX століття доволі помітний, хоч ім'я її й не розтиражоване, оскільки дослідниця послідовно займала ідеологічно нонконформістську позицію. На сьогодні, проте, доля вченого все ще мало виписана – лише започатковуються намагання до ґрунтовного осмислення її наукового набутку, але цим шляхом варто обов'язково йти, щоб, по-перше, окреслити чіткий профіль вітчизняної науки про літературу й театр другої половини XX століття, по-друге, віддати данину пам'яті знаному вченому, по-третє, максимально зауважити дослідницькі відкриття Н. Б. Кузякіної і використати їх у подальшій інтерпретації близьких для неї і важливих для сучасної науки тем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова діяльність Н. Б. Кузякіної до сьогодні осмислена дуже мало, хоч рух у цьому напрямку започатковано. Чималі зусилля до вирішення цієї проблеми з історії літературознавства й мистецтвознавства докладає кандидат філологічних наук, доцент В. П. Саєнко (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова), яка підготувала до друку і опублікувала біобібліографічний покажчик праць Н. Б. Кузякіної (Одеса, 2010) [3], книгу «Наталя Кузякіна : автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, memoria» (Дрогобич, Київ, Одеса, 2010) [4], цілу низку статей [5 та ін.], організувала круглий стіл, присвячений науковій діяльності Н. Б. Кузякіної (Алушта, 2012). Окремі публікації про Н. Б. Кузякіну, зокрема, мемуарного характеру або як рецензії на її нововидані праці, запропонували Г. Білик, М. Васьків, І. Волицька, Є. Генова, Д. Дроздовський, Т. Конончук, М. Коцюбинська, Л. Мороз, О. Рарицький та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас наукова постать дослідниці цілісно не представлена, її місце в історії науки виписане фрагментарно, окремі праці, як і архів у цілому, поки що не дійшли до широких дослідницьких кіл і не стали суспільним набутком.

Мета статті. Наша стаття започатковує дискурсію щодо наукової біографії Н. Б. Кузякіної. **Головною метою цієї роботи є** вироблення погляду на періодизацію творчого шляху дослідниці, вирізнення основних етапів її пошукової діяльності, які допоможуть простежити особливості фахового становлення й розвитку вченого, динаміку її літературознавчих і театрознавчих інтересів, методологічну зорієнтованість та еволюцію. Відмітимо, що прямо цієї проблеми ще не порушували вітчизняні дослідники, окремі розмислювання щодо неї знаходимо в статті М. Васьківа «Загальнолюдські естетичні цінності й національна своєрідність витворів мистецтва у науковому доробку Наталі Кузякіної» [1].

Виклад основного матеріалу. Спираючись на «Автобіографію» [4, с. 505], «Автопортрет» [4, с. 28–33] Н. Б. Кузякіної та інші публікації, які містять авторські свідчення та об'єктивні твердження сучасників (студентів, колег, послідовників, родичів) про неї, можемо вибудувати доволі точний життєпис науковця, у якому, бачимо, понад 45 років – 1948–1994 – присвячено дослідницькій праці. Водночас ретельно укладений біобібліографічний покажчик праць Н. Б. Кузякіної [3] фіксує 135 її прижиттєвих публікацій, поміж яких є окремі книжкові видання, публікації в збірниках, журналах, газетах, рецензії та наукове редагування.

Керуючись хронологічно-біографічним (що включає географічний підхід) і тематично-інтерпретаційним критеріями, вирізняємо **4 посутньо споріднені етапи (періоди) наукової творчості Н. Б. Кузякіної**, котрі цілком відображають її еволюцію як дослідниці, мають свої характерні ознаки й теми: 1) рання творчість часу навчання в аспірантурі та перших кроків як науковця в ізмаїльський період життя (1948–1955); 2) одеський період життя і творчості (1956–1961); 3) київський період життя і творчості (1962–1972); 4) ленінградський період життя і творчості (1973–1994).

Так, упродовж **1948–1955** років, коли Н. Б. Кузякіна лише починає свою наукову дорогу і визначається з тематичними інтересами й галузями літературознавчого студіювання, її творчий набуток складають: *книга* «Любомир Дмитерко: литер.-крит. очерк» (Київ, 1951), *кандидатська дисертація і автореферат* «Становление украинской советской драматургии (1917–1934 гг.) (Ізмаїл, 1952), *стаття* «Народність літератури» *в журналі* «Література в шк.» (1955), *три газетні статті* – «Поети революційної Угорщини» («Літ. газета», 1950), «Выдающийся реалист: [до 45-х роковин смерті

© Ковальчук Г.В., 2014

І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого)]» («Придунайська правда», 1952), «Проблема національної форми в літературі» («Літ. газета», 1955), *чотири рецензії* – цікаво, що на різножанрові й різноформатні видання: «Оповідання Яна Дрди : [про збірник оповідань «Німа барикада»]» («Рад. Україна», 1950), «Більше творчого неспокою : [про збірку віршів С. Крижанівського «Під зорями радянськими»]» («Вітчизна», 1951), рецензія на вишівський підручник: Абрамович Г. Л. Введение в литературоведение / Г. Л. Абрамович. – М. : Учпедгиз, 1953. – 318 с. («Література в шк.», 1954), рецензія «Ґрунтовне дослідження» на монографію: Сурков Е. К.А. Тренев / Е. Сурков. – М. : Сов. писатель, 1953. – 429 с. («Жовтень», 1954).

Засвідчені 11 праць показують, що молода дослідниця цікавиться передусім новітнім українським письменством (сучасна поезія, драматургія) і приміряє до себе фах історика літератури й літературного критика; разом із тим її інтерес викликає російська, угорська, чехословацька література першої половини ХХ століття; ще одним напрямком наукових пошукувань стає теорія літератури: це підтверджують розмисли над проблемами народності й національного в художньому слові, жанровий підхід у дисертаційній роботі, аналіз підручника з основоположної теоретичної дисципліни для студентів-філологів. М. Васьків справедливо добачає в працях Н. Б. Кузякіної цього періоду прояви соціологічного учнівства, підлягання диктату офіціозу, домінування ідеології над естетикою, послуговування «загальноімперською мовою», хоч одночасно і схвалює «тонке відчуття поезії, розуміння сутності літературного твору, ґрунтовне володіння науково-теоретичною термінологією і вміле застосування його на практиці», «ерудицію, відчуття естетичного на рівні підсвідомості й уміння глибоко аналізувати художні твори» [1, с. 298–299].

Н. Б. Кузякіна й сама через спогади деталізує той свій ранній період наукової творчості: як непросто їй було вчитися в аспірантурі на інтелектуально вихолощеній у роки репресій кафедрі української літератури Київського університету (та ще й після закінчення російського відділу); як змушена була методологічно втискувати себе в русло марксистської методології й писати дисертацію з фактично «неможливої» теми – «Становлення української радянської драматургії (1917–1934)», «адже у ворогах і репресованих значилися саме ті, що й творили тоді драматургію: М. Куліш, І. Микитенко, М. Ірчан; «забуті» І. Дніпровський та Я. Мамонтов» [4, с. 30–31]. А втім, 1952 року вона стає кандидатом філологічних наук і починає працювати (до 1956, коли переїжджає разом із літературним факультетом до Одеського держуніверситету) завідувачем кафедри літератури Ізмаїльського вчительського інституту. Викладацька робота, активне фахове спілкування пришвидшують її наукове дорослішання.

Другий, одеський, період життя і творчості (1956–1961) Н. Б. Кузякіної – роки сумнівів і переоцінки цінностей, але він чітко окреслює її духовні інтенції й слугує натхненним стартом для подальшої інтелектуальної самореалізації. Вона світоглядно дорослішає після ХХ з'їзду КПРС – із початком «відлиги» (1956–1964), по-іншому самоозначується як науковець, ставлячи собі за мету «тримати лінію» знищених у 1930-х роках українських учених, об'єктивно висвітлювати творчість обдарованих літераторів із покоління Розстріляного Відродження, чітко стає на позицію національно свідомої, мужньої української інтелігенції доби шістдесятництва. За ці кілька років у її набутку з'являються 10 нових праць: *одна монографія* – «Нариси української радянської драматургії. Ч. 1 (1917–1934)» (Київ, 1958), результат дисертаційної студії, згодом підданий самокритиці; *дві статті в наукових збірниках* – «Проблеми національної форми в літературі» («Вивчення укр. літератури в шк.», Київ, 1956), «Любомир Дмитерко» (розлога стаття за її попереднім нарисом, «Литературные портреты: крит.-биограф. очерки», Київ, 1960), *дві журнальні статті* – «Стиль письменника» («Література в шк.», 1956), «Высокий полдень : к 50-летию Л. Дмитерко» («Сов. Украина», 1961), *три газетних публікації* – «Деякі підсумки практичних занять : [про практ. й семін. заняття в курсі літ.]» («За наук. кадри», 1956), «Спекуляція на спекуляції: [про постан. п'єси О. Штейна «Заплутаний вузол» у Російському драм. театрі ім. Іванова, Одеса]» (у співавт. з О. В. Флоровською; «За наук. кадри», 1957), «Кохання є: велике, правдиве, чисте» («Комсом. плем'я», 1959), *дві рецензії* – на вишівський підручник: Введение в литературоведение / Л. Щепилова. – М. : Учпедгиз, 1956. – 318 с. («Література в шк.», 1956) і «Потрібна книга», рецензія на книгу: Українська драматургія за сорок років / Є. І. Старинкевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 115 с. («Рад. літературознавство», 1958).

Із переліку праць видно, що Н. Б. Кузякіна залишається вірною своєму науковому профілю й інтересам: як історик літератури, продовжує вивчати українську новітню драматургію, простежує її історичний генезис, увиразнює авторське бачення творчої постаті Л. Дмитерка; як теоретик літератури, цікавиться національними вимірами художнього слова, стилем письменника. Разом із тим зауважуємо, що літературно-критична діяльність на цьому етапі в дослідниці не вельми продуктивна (крім наукового рецензування), але з'являється новий жанр театральної рецензії, який пізніше стане одним з улюблених у контексті її дедалі зростаючого інтересу до театру. Новим у доробку науковця є і навчально-методична продукція, підготовкою якої мусила займатися як викладач, але сприймала цей обов'язок з охотою. Ще одним несподіваним напрямком творчої реалізації Н. Б. Кузякіної стає публіцистика – виступ у жанрі «цікавого літературознавства» з морально-етичним акцентом на шпальтах газет, як ось зі статтею про кохання М. Куліша. Зауважимо, що публіцистичний компонент у науковому викладі дослідниці практично завжди помітний і може розцінюватися як один із моментів її дискурсивної самопрезентації. Це дало підстави науковцеві Т. Конончук говорити про «органічне поєднання» в працях Н. Б. Кузякіної «літературознавчих принципів із засобами творення публіцистичних текстів» [2, с. 329], розцінювати такий прийом як крок до широкої аудиторії.

Методологічні зрушення в працях дослідниці на цьому етапі творчості помічає і М. Васьків: від соціологічного підходу до аналізу творів вона поступово визволяється, часто засвідчуючи наукову й життєву сміливість – в дослідженні «імен і творів, які суворо не рекомендувалося згадувати, а якщо згадувати – то тільки у негативному контексті» [1, с. 300]. Н. Б. Кузякіна дедалі проникливіше ставиться до реалій суспільно-політичної ситуації в Україні й можливостей свого фаху, намагається йти вглиб науки, розробляє жанри монографії, нарису, літературного портрета, посібника, методичних рекомендацій, наукової і публіцистичної статті, наукової і театральної рецензії.

Звісно, що, як і більшість українських шістдесятників, науковець прагне до активного творчого життя, а це означає – до Києва. Так з'являється ідея повернення в рідне місто, в столицю, хоч Одеса дала її дуже багато, і насамперед – незрадливу любов до М. Куліша, працю про якого вона тут активно і плідно пише. Тож **третій** (київський) період наукової творчості дослідниці мав стати її високим злетом, адже почувалася готовою до серйозної праці й жадала

нею займатися. Однак його часові рамки – 1962–1972 роки – багато про що говорять, а найперше – про боротьбу тоталітарного режиму з інакомислячими, про репресії щодо інтелігенції, яка виявляла опозиційне налаштування до системи. Поповнити ряди дисидентів доведеться й мужній жінці-вченому.

Та все ж за це плідне десятиліття їй вдалося опублікувати 40 праць, із яких – *чотири монографії*: «Драматург Микола Куліш: літературно-критичний нарис» (Київ, 1962), «Нариси української радянської драматургії. Ч. 2 (1935–1960)» (Київ, 1963), «Драматург Іван Кочерга. Життя. П'єси. Вистави» (Київ, 1968), «П'єси Миколи Куліша: літературна і сценічна історія» (Київ, 1970); *автореферат докторської дисертації* «Драматург и театральный критик Иван Кочерга» (Київ, 1969); *три статті в наукових збірниках; сімнадцять статей у наукових журналах; одинадцять газетах публікацій; чотири рецензії*.

Увага науковця в постсталінське десятиліття традиційно привернута до найяскравіших постатей українських драматургів ХХ ст. (М. Куліша, І. Кочерги, І. Дніпровського) й особливостей ґенези драматургічного жанру в Україні цього періоду; до зв'язку з театром вітчизняних класиків І. Франка, Лесі Українки; літературного та сценічного життя драматичних творів М. Куліша й І. Кочерги; еволюції українського театру від кінця XIX ст. до новітнього часу, зокрема до «Березоля», Харківського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка, долі знаних майстрів сцени (як-от Л. Геккебуш); зарубіжних театральних осередків (англійського, російського, французького та ін.); художньої специфіки драматичних творів у цілому і різноманітних режисерсько-сценічних підходів до їх утілення; театрального репертуару сучасності. Новими (або вперше засвідченими через публікації) в науковій творчості Н. Б. Кузякіної цього періоду стають звернення до мемуаристики й епістолярію. Свої напрацювання дослідниця здебільшого викладає через монографічний жанр нарису (літературно-критичного, історичного) й літературного портрета, через наукові статті, наукові й театральні рецензії. Крім того, вона нарешті виходить на європейську арену, вміщуючи дві статті в польських виданнях. Важливо відмітити, що деякі підготовлені науковцем матеріали, на жаль, не побачили тоді світу; а ще наприкінці 1960-х років прізвище авторки подеколи просто знімалося з друків, з колективних праць, що стало наслідком посилення ідеологічного тиску на неї.

М. Васьків про цей етап творчості Н. Б. Кузякіної пише із захопленням: «...праці 1960-х років про творчість і постановки п'єс М. Куліша, без сумніву, стали класикою вітчизняного літературо- і театрознавства і вершинним здобутком кулішезнавства <...>. Дослідниця проймається ідеями українського національного відродження 20–30-х років, починає дивитися на українську літературу не як холодний обсерватор, а як закохана в об'єкт дослідження постать» [1, с. 301]. Літературознавець підкреслює, що Н. Б. Кузякіна набуває методологічного фундаментування, максимальної об'єктивності й сягає творчих висот. Але зацікавлення «націоналістичним» художнім матеріалом і надто вільне інтерпретування соцреалістичного методу й визнаних авторитетів, як-от драматург О. Корнійчук (польська публікація «Народжена революцією»), зумовили нищівний тиск на вченого, звільнення її з посади наукового співробітника відділу театрознавства Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, по суті, закрили всі двері перед Н. Б. Кузякіною в Україні, через що вона змушена була покинути Батьківщину.

Четвертий, ленінградський, період життя і творчості Н. Б. Кузякіної – 1973–1994 роки – час вимушеного примирення з реальністю й намагання зберегти власну інтелектуальну самоцінність у ситуації ідеологічного тиску. Український учений, вона, росіянка за паспортом, виїжджає до Росії, послуговується тільки російською мовою (україномовні розвідки з'являються аж у роки «перебудови», фактично – з 1988-го), працює на посаді професора кафедри історії російського і радянського театру Ленінградського державного інституту театру, музики та кінематографії імені М. К. Черкасова (нині Санкт-Петербурзька театральна академія) – на розбудову російської науки та культури, однак – у контексті радянських союзних можливостей – обирає для своїх досліджень офіційно афішований, але непопулярний, «некар'єрний» сегмент національних культур: здебільшого вивчає драматургію і театр України, Естонії, Латвії, Литви.

За двадцять років професор Н. Б. Кузякіна публікує близько 70-ти праць, з-поміж яких – *сім книг*: «Украинская драматургия начала XX века. Пути обновления: (на материале драм Леси Украинки): учеб. пособ.» (Ленинград, 1978), «Леся Украинка и Александр Блок: литер.-крит. очерк» (Київ, 1980), «Становление украинской советской режиссуры (1920 – нач. 30-х гг.) : учеб. пособ.» (Ленинград, 1984), «Режиссеры эстонского театра 50–70-х годов: (В. Пансо) : лекция» (Ленинград, 1986), «Режиссура театра «Ванемуйне» 50–70 годов: лекция» (Ленинград, 1988), «Архівні сторінки...: [про долю укр. письм. М. Куліша, М. Хвильового, І. Дніпровського та стосунки між ними]» (Київ, 1992), «Theatre in the Solovki Prison camp» (Luxembourg, 1995); *одинадцять статей у наукових збірниках, тридцять статей у журналах, двадцять газетних дописів, виступає як редактор-упорядник і рецензент видань*.

У ці десятиліття науковець не зраджує своєї магістральної теми – історії української драматургії ХХ ст., умасштабнює її заглибленням у творчість Лесі Українки й компаративним прочитанням мисткині в зіставленні з О. Блоком, однак провідним пошуковим напрямом залишаються і надалі життя та творчість М. Куліша й Л. Курбаса, чимало уваги приділяється І. Дніпровському й І. Кочержі. Водночас вона употужнює свої літературознавчі відкриття як театрознавець, дослідник сценарно-режисерської майстерності й цим досягає цілісного бачення феномена української драми ХХ століття в інонаціональному жанровому контексті; ґрунтовно виписує історію української радянської режисури й репертуарно-постановного життя низки новітніх вітчизняних театрів тощо. Усе це крок за кроком наближає авторку до написання однієї з найвагоміших книг її життя – «Театру на Соловках. 1923–1937», що стала даниною пам'яті тим, про кого вона (з різних причин) не змогла правдиво сказати раніше у своїх драматургічних студіях, але після краху СРСР уже частково презентувала в мемуарному виданні «Архівні сторінки...». Зазначимо, що, працюючи над цими двома книгами, Н. Б. Кузякіна на межі 1980–1990-х років «їде на Соловки, в ґулаґівські архіви, як тільки з'явився доступ до них», не обмежуючись загальною інформацією, «жадібно» переписує «все, що відкривалося про українських і неукраїнських письменників, режисерів, акторів, музикантів та ін.» [1, с. 301].

Помічаємо, що на завершальному – найбільш розлогому в часі й найбільш продуктивному – етапі своєї наукової творчості Н. Б. Кузякіна постає в основному в дослідницьких іпостасях історика літератури, історика театру, театрального критика, подеколи звертається до компаративістики, джерелознавства; виступає з монографіями, навчальними посібниками, друками лекцій, науковими статтями, театральними рецензіями; стає публікатором-упорядником низки письменницьких епістолярних і

художніх текстів, пише до них передмови й післямови. Якщо раніше її напрацювання друкувалися здебільшого в Україні, зрідка в Польщі й Росії, то наразі основна їх маса виходить у російській періодиці, а з другої половини 1980-х рр. вони активно публікуються в Україні, зрідка в Естонії, Канаді, Люксембургу.

Уже після смерті науковця виходять друком *три монографічні праці*: «Театр на Соловках. 1923–1937» (Санкт-Петербург, 2009), «Наталя Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, memoria» (Дрогобич – Київ – Одеса, 2010), «Траєкторії доль» (Київ, 2010); *три журнальні статті*. Вони засвідчують увагу до творчого доробку науковця, затребуваність її відкриттів як ґрунтовних, високопрофесійних, етапних для вітчизняного літературо- й театрознавства, про що, зокрема, справедливо пише М. Васьків: «Наукова спадщина Наталі Борисівни Кузякіної є золотим фондом українського літературознавства, тому її життєве і духовне зростання вже з цієї однієї причини є дуже цікавим і важливим для сьогоднішніх літературознавців і театрознавців» [1, с. 297].

Висновки і пропозиції. Переконані, що літературознавча й мистецтвознавча спадщина Н. Б. Кузякіної мусить бути системно вивчена, а життєпис науковця – об'єктивно сформований і донесений до широких суспільних кіл як складник історії українського дослідництва, приклад професійної сумлінності й чесності. Також варто подбати про архів науковця, який нині знаходиться в її сина Б. Г. Кузякіна в Санкт-Петербурзі, але має повернутися туди, де впокоївся прах дослідниці, – в Україну.

Список літератури:

1. Васькив Н. Загальнолюдські естетичні цінності й національна своєрідність витворів мистецтва у науковому доробку Наталі Кузякіної : [Круглый стол : профессор Кузякина Н. Б. – исследователь украинского возрождения XX века : к проблеме украинско-русских литературных связей] / М. С. Васьків // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. – Алушта : Антиква, 2012. – С. 297–309.
2. Конончук Т. Одеса в житті і творчості Миколи Куліша в інтерпретації Наталі Кузякіної [Круглый стол : профессор Кузякина Н. Б. – исследователь украинского возрождения XX века : к проблеме украинско-русских литературных связей] / Т. І. Конончук // И. С. Шмелев и писатели литературного зарубежья : XX Крымские международные Шмелевские чтения. Сборник научных статей международной конференции 15–19 сентября 2011 г. – Алушта : Антиква, 2012. – С. 328–336.
3. Наталя Борисівна Кузякіна. Біобібліографічний покажчик літератури : Вид. 2-е, випр. і доп. / Упоряд. Л. М. Бур'ян ; наук. кер. В. П. Саєнко ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса : РВ ОДНБ імені М. Горького, 2010. – 38 с. – (Серія «Вчені Одеси», вип. 40).
4. Наталя Кузякіна : автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, memoria / упоряд. В. П. Саєнко ; НАН України, Ін-т літератури імені Т. Г. Шевченка ; Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Дрогобич ; К. ; Одеса : Відродження, 2010. – 576 с. : фото.
5. Саєнко В. Соловецька тема в науковій спадщині Наталії Кузякіної / В. П. Саєнко // Слово і Час. – 2012. – № 8. – С. 66–74.

Ковальчук Г.В.
Одесский национальный экономический университет

ЭТАПЫ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССОРА НАТАЛИИ КУЗЯКИНОЙ

Аннотация
Статья рассматривает научное творчество известного украинского и российского литературоведа и искусствоведа XX века Наталии Борисовны Кузякиной, впервые формирует профессиональный взгляд на периодизацию исследовательской деятельности ученого. Автор выделяет четыре этапа в научной работе Н. Б. Кузякиной, оперируя хронологически-биографическим и тематически-интерпретационным критериями. Также четко описывает исследовательские интересы, жанры, интеллектуальные открытия одного с ведущих знатоков украинской драматургии периода Расстрелянного Возрождения, касается проблем научной методологии, школы. Работа дает начало глубокому, системному изучению научной биографии Н. Б. Кузякиной в истории украинского литературоведения.
Ключевые слова: история литературоведения, украинистика, научная биография, метод, школа.

Kovalchuk H.V.
Odessa National University of Economics

STAGES OF SCIENTIFIC ACTIVITY OF PROFESSOR NATALIA KUZYAKINA

Summary
This paper highlights the scientific creativity of the famous Ukrainian and Russian literary and art critic of the 20th century Natalia Borysivna Kuziakina, offers professional opinion on periodization of research activity of scholar for the first time. The author identifies four stages of scientific work of N. B. Kuziakina, operating chronological and biographical and thematic and interpretational criteria. Also clearly defines research interests, genres and intellectual discovery of one of the leading experts in drama of Ukrainian Executed Renaissance period, touches upon issues of scientific methodology and schools. The paper initiates a thorough, systematic study of scientific biography of N. B. Kuziakina in the history of Ukrainian literature.
Keywords: history of literature, Ukrainian studies, scientific biography, method, school.

УДК 82-32(477)

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ЧАСОПРОСТОРУ У ЗБІРЦІ С. ЖАДАНА «МЕСОПОТАМІЯ»

Лавринович Л.Б.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Салаган М.М.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті йдеться про особливості літературного міфотворення у прозі та поезії сучасного українського автора С. Жадана. Основним предметом дослідження є принципи міфологізації часу та простору у збірці оповідань та поезій «Месопотамія». Аналізуються особливості творення художнього міфосвіту збірки на рівні поетики хронотопу. Процес міфологізації часу та простору відбувається внаслідок накладання на реальну історію міфологічних сюжетів та архетипів, ієрархієзації просторових образів, наскрізної уваги автора до мотивів часу та простору, що проявляється в частому мікшуванні сакральних та профанних хронотопічних символів тощо.

Ключові слова: міф, міфологізація, сакральний хронотоп, часові та просторові образи-мотиви.

Огляд останніх досліджень і публікацій, постановка проблеми. Аналізуючи творчість сучасного українського письменника С. Жадана, літературознавці характеризують його як співця урбаністичних реалій, зазначають, що його твори народжені містом і присвячені йому. Серед дослідників – Т. Гундорова [3], Р. Харчук [10], С. Підопригора [9], О. Шаф [11–12], О. Даниліна [4] та ін.

О. Юрчук, опираючись на концепцію Т. Гундорової про постколоніальну природу українського постмодернізму, на прикладі роману «Депеш Мод» показує, як С. Жадан відтворює міф радянського минулого в сучасному українському повсякденні. Схожі думки висловлює Ю. Кушнерюк [7], коли говорить про «концепцію радянської ментальності», прихованої за індустріально-урбаністичним панцирем сучасності.

З іншого боку, дніпропетровська дослідниця О. Шаф актуалізує факт Жаданової апеляції до біблійного міфу, зосереджуючи увагу на його постмодерністському перепрочитанні в поезії автора крізь призму «реверсії» аксіологічних християнських стереотипів, відмови від поляризації добра та зла, рефлексії їх відносності і т. ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основні ознаки, принципи та прийоми Жаданового міфотворення у зб. «Месопотамія» (2014) ще не стали об'єктом літературознавчого аналізу. Мета статті – на рівні поетики хронотопу проаналізувати особливості творення художнього міфосвіту збірки, в якій, на нашу думку, він не тільки проявляється найбільш наочно, а й набуває нових для творчості автора рис.

Виклад основного матеріалу. Письменники часто свідомо чи позасвідомо вибудовують семантичні коди своїх художніх творів на архетипно-міфологічних структурах. Міф виразно демонструє можливості контакту людини-мікрокосму з макрокосмом-універсумом, реалізує уявлення людини про себе як про частину світу, поєднує їх в єдину систему. Міф – складне уявлення про світ і його емоційне переживання. Дослідники міфу та міфопоетичного способу сприйняття дійсності (Е. Кассірер, М. Еліаде, К. Леві-Строс, Р. Барт, К. Г. Юнґ, Дж. Кемпбел, Н. Фрай, Л. Штернберґ, О. Лосєв, Є. Мелетинський та ін.) розглядали його з різних аспектів – символічного, психоаналітичного, структурного, функціонального, поетико-філологічного тощо.

Тримаючи в полі зору концепції всіх перелічених дослідників, спробуємо охарактеризувати поетику хронотопу збірки крізь призму семіологічного аналізу, послуговуючись концепцією Р. Барта («Міфології», «Міф сьогодні»), та архетипного аналізу послідовника К. Г. Юнґа, американського дослідника міфології Дж. Кемпбела («Герой із тисячею облич»). На думку Р. Барта, міф – це текст, історія, завдяки якій в певній культурі розуміють різні аспекти реальності. За допомогою міфу є можливою класифікація навколишнього світу, процес його концептуалізації та формування цінностей [див.: 1]. Дж. Кемпбел прийшов до висновку, що більшість міфологічних оповідей мають спільну сюжетну структуру, яку він назвав мономіфом, та однакове психологічне наповнення.

Насамкінець, роль міфу у становленні та розвитку художньої традиції важко переоцінити: міфологія є формотворчою основою цілісного моделювання дійсності в літературному творі [див. про це, зокрема: 6].

Ведучи мову про поетику часу та простору, долучаємо концепцію М. Бахтіна про хронотоп, ідеї В. Топорова про феномен міфологічного простору міста та ін.

Книга С. Жадана «Месопотамія» складається з 9 новел та 30 віршів, нібито, на перший погляд, ніяк не поєднаних між собою, окрім часу та простору дії. Та, як зазначає А. Васьковська, головні герої історій «непомітно переходять з одного твору до іншого, з віршів у прозу, із крупних планів у загальні. Саме це поєднання їхніх життів в русі одного міста, в диханні одного часу дає змогу уявити цілісну картину» [2].

Про зв'язок твору із міфологічним часопростором свідчить назва твору та окремих його оповідань: перша відсилає до території Межиріччя, де почалася історія людства і виникла шумерська цивілізація, другі (оповідання збірки мають лапідарні назви – це імена головних героїв: «Марат», «Ромео», «Іван», «Маріо», «Юра», «Фома», «Матвій», «Боб», «Лука»), як зазначив у передмові до книги В. Неборак, викликають біблійні асоціації, бо три з них відсилають до новозаповітної історії [8, с. 5].

Назва твору є важливим чинником творення міфологічного хронотопу книги. У ній вбачаємо ідею автора реалізувати концепцію світового начала, першопочатку. Месопотамія – територія між двома річками, Тигром і Єфратом, – де, по суті, почалася історія людства. Населення Месопотамії – це не один народ, а ряд цивілізацій, які постійно змінювали одна одну: шумери, аккадійці, вавилоняни, асирійці. Кожен із цих народів створював свою культуру на основі досягнення предків, а всі разом вони заклали фундамент нашої цивілізації.

© Лавринович Л.Б., Салаган М.М., 2014

Цей «простір початку часів», територію, де зародилася міфологія, автор переніс на рідне йому місто Харків, географічне розташування якого (на вододільному підвищенні і в долині річок) схоже на простір Месопотамії: *«Все знаходиться поміж рік і все звідси починається – і всі історії, і вся любов»* [5, с. 198].

Найбільш сконцентровано цей міфологічний образ початку часів автор зобразив у першому вірші розділу «Уточнення та узагальнення», який доповнює дев'ять прозових історій:

Ще нічого немає. Зелена ніч,
і в кожній тиші міра своя.
І знаючи, скільки потрібно сторіч,
щоби з'явилась найперша річ,
він вимовляє її ім'я [5, с. 319].

Тут «Він» – автор-творець, міфо-творець, той, хто вибудовує новий світ. Далі, використовуючи літературний прийом каталогізації – фрагментарного нанизування швидкозмінних образів-деталей, автор вибудовує динамічний образ руху часу, який завершується у фіналі поезії ідеєю знання автора-деміурга про початок і кінець створеного ним світу:

Прийде все, що мало прийти,
і зникне все, що колись було…

І далі:

І знаючи все, що чекає на них,
він все ж вимовляє її ім'я,
зіткане з приголосних і гірких голосних,
доки йому підступає до ніг
ніжності сутінковий сніг,
любові смарагдова течія [5, с. 320].

Перед нами – авторська реінтерпретація космогонічного міфу, яка демонструє процес народження нового світу, з його замкнено-циклічним часом: усе, що вийшло із небуття, має назад у нього вернутися.

Таким чином, дев'ять оповідань книги можуть прочитуватися як окремі елементи спільної міфоісторії, а її композиційна фрагментарність зіставна за логікою своєї побудови зі стародавніми, наприклад античними, циклами міфів про героїв.

Час життя героїв, як його зобразив автор, свідчить про його апеляцію до міфоморфної ідеї протиставлення сакрального та профанного часів. Сакральний час має стосунок до божественного, небесного, потойбічного, ірраціонального, містичного, він – у сфері небуденних речей, понять і явищ.

Він нібито не має нічого спільного із реальним фабульним хронотопом оповідань – старими кварталами індустріального Харкова рубежу XX–XXI ст., замкненим профанним простором буденності: *«Тут узагалі все було під боком: пологовий будинок, дитячий садок, музична школа, військкомат, магазини, аптеки, лікарні, цвинтарі. Можна було прожити життя, не виходячи до найближчої станції метро. Ми так і чинили»* [5, с. 15]. Проте С. Жадан у книзі не просто переплітає сакральне і профанне начала – він створює ефект сакралізації профанних часу та простору.

Відповідно до архаїчного світосприйняття, стародавня людина чітко структурувала простір свого життя; цей простір мав визначений центр, своєрідну вісь, що була втіленням Всесвіту і дозволяла долучитися до сакрального. Таким центром у місті є храм, матеріальне втілення святині.

У «Месопотамії», попри спільність зображуваного простору, таких центрів стільки ж, скільки самих історій: ними є двір, квартира, кімната – мала буденна територія героїв, навколо якої розширюється концентричними колами до мікрорайону та міста інший, менш важливий простір, причому чим ближчими є до периферії, тим менш значимими виявляються люди, цінності, речі, їх уже практично не існує у свідомості героїв. Кожне наступне оповідання демонструє читачеві зміну центру та периферії.

Сам міський топос – традиційні для прози С. Жадана образи заводів, СТО, каналізації, майстерні, дорожніх трас тощо. Та нібито непривабливий простір міфізується автором, набуває ознак загадковості, навіть демонічності: *«…За ними тяглися корпуси тракторного і танкового заводів, неканонічні церкви, котрі заборонялося будувати у горішньому місті чорні площини злітних смуг аеродрому (…). … далі стояли шибениці, на яких вішали відьом, за ними видно було будівельний гіпермаркет…»* [5, с. 130]. Образ міста виявляється амбівалентним – реалістичним та містичним одночасно, в буденне середовище міста письменник вплітає елементи небуденності. Більше того, в надрах цього простору твориться нова урбаністична міфологія.

Так, в оповіданні «Марат» автор демонструє, як смерть товариша стає каталізатором процесу міфологізації його постаті, причому цей процес у свідомості його друзів відбувається в дусі мономіфу, описаного Дж. Кемпбелом у книзі «Герой із тисячею облич». Зустрівшись у Маратовому дворі на сороковий день по його смерті, товариші, як водиться, згадували його коротке життя і незрозумілу смерть: *«Смерть Марата виявилася подібною до його життя – нелогічною й сповненою таємниць»* [5, с. 14]. Таємничість життя сильного і сміливого героя контрастує із застиглим профанним часом його приятелів: *«За сорок днів, що минули, з ними мало що сталося. Втім, із ними мало що сталося за останні десять років»* [5, с. 17]. Натомість час самого Марата у свідомості друзів наповнений різними подіями, які виводять його постать за межі профанного часопростору, сакралізують її: процес оповідання історій про померлого стає процесом творення урбаністичного міфу про нового ідеального «культурного героя» (в міфологічному розумінні) – непереможного в боксерських поєдинках, сильного, сміливого, спритного, витривалого, благородного, готового прийти на допомогу. Відповідною є й риторика оповідей: *«…спочатку Марат навчився шанувати батьків, потім боксувати, а лише потім – ходити. (…). Удари його … несли супротивнику поразку і забуття, а його спорттовариству – славу й звитягу»* [5, с. 27]. Насправді ж Марат у розповідях друзів постає не таким, яким був у реальному житті: *«Їх із Маратом виганяли із секції разом. Тричі. Але щоразу брали назад. Не те, щоб Марат справді був такий непереможний (…) – просто в Чорного був тато в органах і завжди за малих домовлявся»* [5, с. 31]. Та герої-оповідачі роблять це свідомо: *«І навіщо розповідати те, що всім і так відомо, думав я. Навіщо задобрювати померлих історіями, у яких так багато крові та болю. Але всім, схоже, подобалося згадувати Марата саме таким – у червоних боксерських трусах, з архангельськими крилами за плечима, з Господнім благословенням у доброму серці»* [5, с. 40].

Таким чином, автор в оповіданнях демонструє творення епосу міського дна, отже, вихід героя за межі профанного часу міста в сакральну міфологічну вічність. А увиразнення прозового тексту поетичним (вірші, поміщені в книгу, по суті, є тими самими, але опоетизованими історіями – наприклад, «Марат помер уві сні») породжує ефект творення епосу-міфу – перехід із просто прозаїчної оповіді про діяння в поезію, поетичне.

В оповіданнях автор уважний до деталей фабульного часу: він ретельно прописує, коли саме відбуваються ті чи інші події (час оповіді усіх дев'яти історій охоплює відрізок із квітня по серпень), у творі багато реалістичних часових маркерів. Проте С. Жадан часто не демонструє розмежування між сакральною та профанною риторикою, описуючи міський простір: *«Я ходив різними підозрілими місцями, заглядав до різних нір та підвалів, (..), замовляв шампанське в сауні «Здоров'я», втратив пам'ять у підвалі напроти синагоги, прийшов до тями у дитячому кафе, запиваючи молочні коктейлі гірськими бальзамами, питав адреси в продавців піци, помер від коньячних випарів у барі, який тримали грузини, воскрес від запаху мадери в порожньому супермаркеті»* [5, с. 77].

Проте подібне змішування (тут: використання сакральних лексем «вмирання – воскресіння» у заниженій, профанній ситуації) не профанізує саму ситуацію, бо вона, як і ціла книга, сповнена не натуралістичного, а романтично-елегійного пафосу. Цьому сприяє, зокрема, постійний мотив переходу – із життя в смерть, із одного простору в інший. Архетип переходу в інший хронотоп – яскравий атрибут мономіфу.

У книзі С. Жадана є й інші атрибути міфічного часопростору, які довершують картину. Насамперед, це образ ріки/рік: *«Це добре, думав я, місто, яке лежить на ріці, більш захищене й спокійне…»* [5, с. 58]. Міфічний образ ріки має багату символіку: це і життєдайне місце (ніби Тигр та Євфрат для давніх шумерів), біля якого *«селилися переважно жебраки, … проститутки, … ювеліри та переписувачі тори»* [5, с. 131]; це і міфічна ріка Стікс, через яку Харон відправляв душі мертвих у царство Аїда. Ріка виступає межею світів: *«вулиця виходила безпосередньо на річковий берег, трішки нижче від того місця, де дві ріки зливалися в одну й течія ставала подібною до мармуру: світлі прожилки переплiталися з темними, тьмяний струмінь – із прозорим»* [5, с. 303].

Таємничості та химерності простору героїв надають і образи псів, які, скажімо, для Фоми стали ознакою його *«переходу в потойбіччя/СТО»*, а для Матвія – це мстиві месники: *«Пси, … це вуличні пси чекають на мене, аби перегризти горлянку за всіх, кого я в цьому житті образив»* [5, с. 262].

Часто автор використовує сакральну числову символіку, зокрема число три: у Марата було три сусідки, він подолав трьох барменів; Юра три дні перебуває у тубдиспансері; три роки, троє слуг божих та ін.

Висновки і пропозиції. Отже, у книзі «Месопотамія» С. Жадан тво-рить постмодерну форму сучасного міського епосу, в якому відчутні відголоски класичних міфологічних зразків, починаючи від шумерських, насамперед космогонічних міфів та міфів про культурних героїв. Процес міфологізації оповіді на рівні зображення часу та простору відбувається на кількох рівнях: накладання на реальну історію міфологічних сюжетів та архетипів, ієрархізація просторових образів, наскрізна увага автора до мотивів часу та простору, що проявляється в частому мікшуванні сакральних та профанних хронотопічних символів тощо.

Список літератури:

1. Барт Р. Мифологии // Барт Р. Избранные работы : семиотика Поэтика: пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989 – С. 46–130.
2. Васьковська Алла. Сергій Жадан – проповідник із харківської Месопотамії [Електронний ресурс] / Алла Васькова. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2014/10/141028_book_2014_reader_review_zhadan
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
4. Даниліна О. В. Концепт «Місто» у прозових текстах Сергія Жадана / О. В. Даниліна // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – Вип. XXIII. – Ч. 1. – 2010. – С. 347–354.
5. Жадан С. Месопотамія : збірка оповідань і віршів / Сергій Жадан ; пе-редм. В. Неборака. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 368 с.
6. Зварич І. М. Міф у генезі художнього мислення / І. М. Зварич. – Чернівці : Золоті литаври, 2002. – 236 с.
7. Кушнерюк Ю. Р. Концепція радянської ментальності в українській молодіжній прозі початку XXI століття / Ю. Р. Кушнерюк // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – № 2. – Запоріжжя, 2008. – С. 138–142.
8. Неборак В. Щемка залежність від очікувань і розставань / В. Неборак // Жадан С. Месопотамія: збірка оповідань і віршів. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – С. 5–6.
9. Підопригора С. В. Іроничний дискурс у повісті «Депеш мод» С. Жадана / С. В. Підопригора // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки». – 2013. – Вип. 4.12(96). – С. 190–194.
10. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : Постмодерний період : навч. посіб. / Р. Б. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
11. Шаф О. В. Топос міста в поезії Сергія Жадана як маскулінізація світу / О. В. Шаф // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Част. 2. – С. 411–417.
12. Шаф О. В. Біблійний дискурс у творчості Сергія Жадана: концептуаль-ність та функціональність / О. В. Шаф // Український смисл. – № 1. – 2012. – С. 267–275.
13. Юрчук О. О. Міфологізація радянського минулого в українському сучасному повсякденні (за романом «Депеш Мод» С. Жадана) / О. О. Юрчук // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – XXVI (Ч. 2) / відп. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – С. 201–209.

Лавринович Л.Б.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки
Салаган М.М.
Институт филологии и журналистики
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

МИФОЛОГИЗАЦИЯ ПРОСТРАНСТВА-ВРЕМЕНИ В СБОРНИКЕ С. ЖАДАНА «МЕСОПОТАМИЯ»

Аннотация
В статье идет речь об особенностях литературного мифотворчества в прозе и поэзии современного украинского автора С. Жадана. Основным предметом исследования являются принципы мифологизации времени и пространства в сборнике рассказов и стихов «Месопотамия». Анализируются особенности создания художественного мифомира сборника на уровне поэтики хронотопа. Процесс мифологизации времени и пространства происходит вследствие наложения на реальную историю мифологических сюжетов и архетипов, иерархиезации пространственных образов, сквозного внимания автора к мотивам времени и пространства, которое проявляется в частом микшировании сакральных и профанных хронотопичних символов и тому подобное.
Ключевые слова: миф, мифологизация, сакральный хронотоп, вре-менные и пространственные образы-мотивы.

Lavrynovych L.B.
Eastern European National University named after Lessia Ukrainka
Salahan M.M.
Institute of Philology and Journalism
Eastern European National University named after Lessia Ukrainka

THE PROCESS OF MYTHOLOGIZING IN SERGIY ZHADAN'S COLLECTION «MESOPO-TAMIA»

Summary
The article deals with the peculiarities involving the for-mation of mythology of literary prose and poetry of modern Ukrainian author Sergiy Zhadan. The main object of the study is the principles of mythologizing of time and space in the collection of short stories and poems "Mesopotamia". The peculiarities of mythological world creation of the collection are analyzed at the time-space level. The process of mythologizing of time and space is a result of the interaction between the true story and mythological themes and archetypes, hierarchyzation of space images, the author is thorough attention to the motives of time and space, resulting in frequent combination of sacred and ordinary symbols of chronotope, etc.
Keywords: myth, mythology, sacred time-space, time and space images-motives.

УДК 811.161.2'27

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖАРГОННОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Левченко Т.М.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Статтю присвячено аналізу жаргонної лексики на структурно-семантичному рівні. Проаналізовано функціонально-стилістичні вияви жаргонної лексики на метеріалі українських засобів масової інформації. Розглянуто характерні тенденції до широкого використання жаргонізмів у мові сучасної преси. Виявлено жаргонні лексико-тематичні групи в мові друкованих засобів масової інформації. Простежено шляхи входження жаргонної лексики до системи сучасної української мови.

Ключові слова: жаргонна лексика, мова преси, лексико-граматичні та функціонально-стилістичні вияви.

Постановка проблеми. Для мови українських засобів масової інформації початку XXI ст. характерне вживання жаргонної лексики, яку фахівці вважають одним із найдискусійніших явищ мовленнєвої культури. Думки дослідників з приводу цього феномену розходяться досить протилежно. Мова сучасних газет характеризується підвищеною експресивністю. Експресивна функція мови набуває нових проявів у вживанні стилістично зниженої лексики, яка має потужний експресивно-емоційний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти функціонування жаргонної лексики в газетно-публіцистичному стилі стали об'єктом вивчення багатьох українських лінгвістів. Вивченю молодіжного сленгу присвятили свої дослідження О.М. Береговська [1], Є.В. Митрофанов, Т.Г. Нікітіна [2]. Кримінальні жаргонізми у розглядають В.М. Мокієнко [3], Н.В. Третяк [9]. Жаргонно сленгові комунікації усного мовлення приділяють увагу Л.О. Ставицька [6; 7], Т.І. Ніколашина [5] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність статті зумовлена загальною настановою сучасної лінгвістики вивчати мову періодики, зважаючи як на лінгвальні, так і екстралінгвальні фактори, а також недостатнім вивченням проблем, пов'язаних з функціонуванням сучасного жаргоновживання як номінативно-експресивного засобу в дискурсі друкованих засобів масової інформації.

Мета статті – з'ясувати семантичну та функціональну специфіку жаргонного лексикону, виявити жаргонні лексико-тематичні групи в мові друкованих засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу. Проблему функціонування кримінального жаргону на шпальтах українських газет не оминають увагою. Чимало видань надто насичені цією лексикою. Проникнення жаргонізмів у мову періодики зумовлене насамперед потребою характеризувати середовище певних соціальних груп, а також вживати їх як засіб емоційного висловлення. Сьогодні їх використовують для опису загальних суспільних процесів. У статті тлумачити значення жаргонізмів будемо за словником Л. О. Ставицької «Український жаргон».

Досить часто у мові української періодики зустрічаються жаргонізми із значенням позбавлення волі. Наприклад: *загриміти* «бути заарештованим» [7, с. 142], пор.: *«В Україні у 1936 році було заарештовано понад 15 тис. людей. Хоча й сам Бухарін, як відомо,* ***«загримів»*** (Україна молода», 13.03.2010); впаяти «засудити на певний строк позбавлення волі» [7, с. 94] *«…але 3 лютого все той же Київський райсуд* ***«впаяв»*** *правозахисникові дев'ять діб…»* («Україна молода», 13.03.2010).

Дослідниця української лексики М. І. Навальна кримінальні жаргонізми-іменники поділяє на три групи: 1) назви осіб, що скоюють злочини; 2) назви наркотичних засобів; 3) назви видів покарань та судимостей [4, с. 237]. До першої з цих груп і належить кримінально-міліцейська лексема *гастролер* «злочинець, який здійснює пограбування в різних містах» [7, с. 102]. Проте ми фіксуємо і дієслово *гастролювати*, напр.: *«…чи не* ***«гастролювала»*** *шахрайка зі своєю «програмою» в інших містах…»* («Україна молода», 20.03.2013). До цієї групи жаргонізмів зараховуємо іменник *братки* «молодший в ієрархії мафіозної структури, який виконує завдання, що потребують жорстокості та фізичної сили» [7, с. 68], напр.: *«При наближенні камер* ***«братки»*** *втягували голови в комір…»* («Україна молода», 23.12.2012).

Досить популярними у мові українських засобах масової інформації залишаються жаргонізми: *кидати* «виманювати за допомогою махінацій значні суми грошей; обдурювати» [7, с. 170], напр.: *«У світі є великий ступінь недовіри між людьми. Тим паче в Одесі – майже легендарно-кримінальному місті, де чимало тих, хто* ***«кидає»*** («Україна молода», 25.12.13); *клієнт* «потерпілий» [7, с. 176], пор.: *«Шахрай заводив із нею душевну розмову і доволі швидко отримував усю потрібну інформацію про потенційного* ***«клієнта»*** («Україна молода», 13.03.2011); *зек* «ув'язнений» [7, с. 155], напр.: *«Такий собі Юрій Олексійович із місць позбавлення волі вийшов два роки тому й вирішив скористатися набутими знаннями з юриспруденції, а також специфічним досвідом* ***зека****»* («Україна молода», 13.03.10). Чимало прикладів можна навести, коли в газетних текстах зустрічаються декілька жаргонних одиниць в одному реченні, напр.: *«…новообраний глава держави має кримінальне минуле, адже не з чуток знає, що таке* ***«чифір»*** *і як воно –* ***«ботати по фєнє»****…»* («Україна молода», 25.12.2013). У словнику Л. О. Ставицької «Український жаргон» знаходимо значення цих лексем: *чифір* «чай, кава» [6, с. 263], *ботати* «говорити, розмовляти, розповідати щось» [7, с. 66], напр.: *«А ми й без спеціальних студій розуміємо, про що йдеться, коли чуємо з екранів ТБ чи в ефірі слова* ***«мочити», «опустити», «дерибан»****…»* («Україна молода», 25.12.2010), *мочити* «убивати» [7, с. 222], *опустити* «з ганьбою вигнати із злодійського угруповання» [7, с. 243], *дерибан* «поділ награбованого» [7, с. 120], пор.: *«Дві* ***«ходки»*** *на* ***«зону»*** *– таким досвідом не може «похвалитися» жоден керманич у світі»* («Україна молода», 25.12.2012). Л. О. Ставицька в словнику «Український жаргон» подає значення цих слів: *ходка* «судимість, строк відбування покарання» [7, с. 356], *зона* «виправно-

© Левченко Т.М., 2014

трудова установа; територія, на якій розташована така установа» [7, с. 158].

Деякі жаргонізми виходять за межі кримінальної, міліцейської чи тюремної тематики, їх використовують і для тем суспільно-політичного життя, напр.: *замовити* «організувати чиєсь убивство; найняти кілера для вбивства когось» [7, с. 147], напр.: *«Те, що Валерія Семенюту* ***«замовили»*** *очільники чистої води прокурор спростовує…»* («Україна молода», 2–3.09.2011); *качка* «повідомлення недостовірної, неправдивої інформації; вигадка» [7, с. 167], пор.: *«Новина про дискримінацію українських медичних дипломів у Саудівській Аравії може виявитися* ***«качкою»*** («Україна молода», 24.03.2013).

Поширення жаргонізмів набирає таких обертів, що деякі з них не встигають фіксувати навіть у словниках. Нашим завданням є знайти й описати значення цих жаргонізмів. Таким є іменник *ширка*. У словнику «Український жаргон» Л. О. Ставицької знаходимо – «шприц для ін'єкцій наркотику» [7, с. 309], проте в нас воно вжито в суспільно-політичній тематиці в значенні «широка коаліція у Верховній Раді», напр.: *«Четвертого червня минулого року, напередодні очікуваної* ***«ширки»*** *ПР і БЮТ, прем'єр-міністр Юлія Тимошенко побувала в Кракові…»* («Україна молода», 13.01.2012). У цій же тематиці вжито не зафіксоване дослідницею словосполучення *мотати строк*, для позначення «відбувати покарання», пор.: «*Президент, що двічі* ***«строк мотав»*** (заг.) («Україна молода», 25.12.2013). У мові українських засобів масової інформації простежуємо часте вживання жаргонізму *тушка*, значення якого Л. О. Ставицька в словнику «Український жаргон» не подає. Нами встановлено значення цього іменника: «народний депутат, який переходить із фракції у фракцію з метою власної вигоди», напр.: *«Мені здається, що і Янукович і Тимошенко чекають, коли фракція піде до них* ***«тушками»*** («Україна молода», 25.12.2012); *«Хотів би наголосити, що так звані* ***«тушки»*** *– це ті депутати-зрадники…»* («ПравДа! Київщини», 16.09.2012); *«Ходили чутки, що після виключення* ***«тушок»*** *у фракції…»* («Україна молода», 07.09.2011); *«Олег Бойко: Бути* ***«тушкою»*** *– ганьба для чесної людини!»* (заг.) («Твоє право», 03.10.2012).

Широко в мові друкованих засобів масової інформації використовують молодіжний жаргон. Його класифікуємо на групи: 1) позначення дій та процесів; 2) номінації осіб; 3) назви речей; 4) позначення документів; 5) позначення ознак.

Для позначення дій та процесів у друкованих засобах масової інформації зустрічаються такі лексеми як *скинути* «продати» [16, с. 300], напр.: *«Кожен із нас має «свій» невеличкий «обмінник», у якому можна швидко і без зайвих документів* ***«скинути»*** *чи купити валюту»* («Україна молода», 11.10.2012); *«Є підприємства, які* ***«скинули»*** *ці об'єкти, бо не могли дати їм лад…» («Україна молода»*, 16.08.2031); *дістати* «позбавити спокою когось, набриднути комусь» [7, с. 123], напр.: *«Одна з версій грузинів – військових вже* ***«дістала»*** *поведінка противника»* («Високий Замок», 07.08.2008); *відкосити* «ухилитися від чогось (частіше від служби в армії)» [16, с. 86], пор.: *«Як* ***«відкосити»*** *від армії?»* (заг.) («Новий погляд», 06.03.2013); *проколотися* «ускочити в клопіт, зазнати невдачі» [7, с. 279], пор.: ***«Проколовся»*** *ж спритник на тому, що почав представлятися не приятелем…» («Україна молода»*, 13.03.2013).

У мові української періодики використовується дієслово *відмазати* «виправдати когось, зняти звинувачення з когось, виручити, часто за допомогою грошей» [7, с. 86], напр.: *«Зрештою, освіту в Полтаві «тягне» діяч, якого приятелі-можновладці неодноразово* ***«відмазували»*** («Україна молода», 06.01.2013). Проте частіше зустрічається іменник відмазка «відмовка, можливість ухилитися від чогось» [7, с. 86], пор.: *«Курс підготовки не вдалося закінчити. Не вистачило часу. Хоча розумію, що це звучить, як звичайна* ***«відмазка»*** («Високий Замок», 04.08.2013); *«Список* ***«відмазок»*** *українських артистів щодо російськомовного репертуару…»* («Україна молода» 15.01.2012); *«Мирослав Воньо: «Неформали – це* ***«відмазка»*** *музичних редакторів і продюсерів»* («Україна молода», 13.02.2012).

На сторінках друкованих засобах масової інформації фіксуємо лексеми *прохавати* «зрозуміти щось; сприйняти зміст, значення, суть чого-небудь» [16, с. 280], напр.: *«Мораль: баби навіжені, їх* ***«фіг прохаваєш»****, а писати треба короткими реченнями»* («Газета по-українськи», 17.04.2006) та *наїзд* «критичні зауваження, претензії до когось» [16, с. 229], пор.: *«За радянських часів під такими рубриками газети вміщували усілякі лінгвістичні викрутаси або необґрунтовані* ***«наїзди»*** *читачів»* («Народна», 10.05.2013). Ці жаргонізми використовуються для позначення дій та процесів.

Іноді в мові періодики жаргонізми входять до складу стійких словосполук. Так, іменник *дах* «голова, мізки, здоровий глузд» [16, с. 117], часто вживають як залежний компонент словосполучення дах їде «хтось божеволіє, втрачає здоровий глузд та самоконтроль» [16, с. 117], пор.: *«…у чужомовній країні та ще й майже без грошей – звісно, в декого міг* ***«поїхати дах»*** («Україна молода», 16.08.2011); «*Від розкішного і впевненого у завтрашньому дні життя у богеми* ***«їде дах»*** («Україна молода», 06.01.2013).

Активно функціонують у газетному мовленні жаргонні одиниці для номінації осіб, такі як *ніґер* «негр» [7, с. 237], *шмара* «жінка легкої поведінки; повія» [7, с. 378], *кореш* «давній приятель компаньйон» [7, с. 185], *чубчик* «дівчинка» [7, с. 367], *пофігіст* «людина, перейнята пофіґізмом, яка культивує його в собі та інших» [7, с. 271], *чувак* «молодий чоловік; юнак» [7, с. 367], *прошмандовка* «жінка легкої поведінки» [7, с. 280] та ін. Пор.: *«Колись Барака Обаму, мабуть, теж називали образливим словом* ***«ніґер»*** («Україна молода», 16.08.2014); *«Кілька днів поспіль вся Лівія святкувала загибель колишнього лідера, «брата»,* ***«кореша»*** *(так його називала молодь) Каддафі»* («Україна молода», 25.10.2013); *«Асія Ахат до умов не вибаглива, як примадонна, але і не* ***«пофігістка»****, як рокери»* («Україна молода», 19.07.2013); *«Тож у п'єсі залишили суржик, а з лайливих слів –* ***«прошмандовка»****…»* («Україна молода», 22.09.2014).

Для позначення речей у пресі фіксуємо лексеми: *ящик* «телевізор» [7, с. 386], пор.: *«Не закривай життя в* ***«ящик»*** (заг.) («Україна молода», 30.11.2013); *шузи* «взуття, черевики» [7, с. 383], пор.: *«А по-друге для виготовлення «благодійних»* ***«шузів»*** *використовуватимуть винятково рослинні матеріали»* («Україна молода», 19.04.2014); *ствол* «вогнепальна зброя» [7, с. 310], напр.: *«Замість* ***«ствола»*** *під целофаном ховалася… звичайнісінька скляна пляшка…»* («Україна молода», 16.03.2012); *травичка* «будь-яка наркотична речовина для куріння (анама, марихуана, гашиш тощо)» [7, с. 322], напр.: *«Найкраща* ***«травичка»*** *Портман»* (заг.) («Україна молода», 25.12.2012); *шмурдяк* «вино поганої якості» [7, с. 379], *«Скільки людей пило одеколони, розчинники,* ***«шмурдяк»****?»* («Україна молода», 17.01.2012). Також на сторінках газет зустрічаються такі поняття: *прикид* «гарний, дорогий, модний одяг» [7, с. 274], *попса* «популярна естрад-

на музика низького художнього рівня» [7, с. 269], *хвіст* «академічна заборгованість» [7, с. 353], *фішка* «особливість, сутність, специфічна риса, тенденція і т. ін.» [6, с. 341], *прибамбас* «додаткові, надлишкові орнаментальні деталі, що надміру прикрашають і часто підвищують вартість чогось» [16, с. 273]. Пор.: *«Для того аби привернути увагу вона кожного дня переввдягалася по декілька разів в усі найкращі* ***«прикиди»****…»* («Вісник Переяславщини», 17.12.2010); *«ще кримінальнішим видається запрошення на гастролі російської* ***«попси»*** («Високий Замок», 12.01.2012); *«Треба* ***«хвости»*** *в інституті ліквідувати!»* («Україна молода», 13.08.2013); *«Моя різдвяна* ***«фішка»*** *– індичка. Вона всім до смаку»* («Високий Замок», 4–10.01.2012); *«Вважаю, що хороша ялика повинна стояти виняткова на спеціальній підставці без різних* ***«прибамбасів»*** («Вісті», 22.12.2013).

Окрему групу молодіжного жаргону становлять слова, що вживаються для позначення документів. У словнику Л. О. Ставицької знаходимо лексеми: *ксива* «будь-який функціональний документ (паспорт, пропуск, білет, довідка тощо)» [7, с. 192]; *липуха* «фальшиве посвідчення» [7, с. 202], проте ми фіксуємо іменник *липа* та прикметник від іменникового жаргонізму *липовий*. Пор.: *«За* ***«ксиву»*** *– до в'язниці»* (заг.) («Україна молода», 04.06.2014); *«…показана* ***«ксива»*** *одразу викликала в пильного «погрянця» серйозні сумніви»* («Україна молода», 21.03.2013); *«Отже, генеральство –* ***«липове»****, тобто не заслужене!»* («Україна молода», 21.02.2013); *«…закордонна* ***«ксива»*** *є високотехнологічною* ***«липою»*** («Україна молода», 28.05.2009); *«Виявляється,* ***«липові ксиви»*** *шахрай використовував для дрібного збагачення»* («Україна молода», 18.03.2012).

Висновки і пропозиції. Отже, для мови української преси початку XXI ст. характерна тенденція до дедалі ширшого використання жаргонізмів. Їх уживають для посилення експресивно-емоційного забарвлення інформації або для надання газетним текстам негативного оцінного характеру. Проблему функціонування жаргону на шпальтах українських газет не оминають увагою. Чимало видань надто насичені цією лексикою. Проникнення жаргонізмів у мову періодики зумовлене насамперед потребою характеризувати середовище певних соціальних груп, а також вживати їх як засіб емоційного висловлення.

Досить часто журналісти послуговуються кримінальним жаргоном. Також у мові сучасної української періодики широко представлений молодіжний жаргон. Жаргонізми виконують переважно оцінну та експресивну функції, сприяють установленню контактів з читачем, привернення уваги читача до різних матеріалів.

Активне функціонування кримінальних та молодіжних жаргонізмів у мові українських засобів масової інформації, зокрема в суспільно-політичній публіцистиці, засвідчує, що вони виходять за межі свого традиційного усно-розмовного вживання в соціальних діалектах і слугують засобами експресивізації газетних текстів. Жаргонізми, ужиті в газетних заголовках, є засобом створення стилістичного контрасту між жаргонними та літературними газетно-публіцистичними одиницями.

Жаргонні одиниці надають газетним текстам емоційно-експресивного забарвлення. Уживання такої лексики є засобом стилізації неофіційного, а то й фамільярного спілкування. Використання жаргонізованої розмовної мови на сторінках української періодики слугує для привернення уваги читача.

Використання нелітературної розмовної лексики в мові публіцистики початку XXI ст. є одним із важливих її компонентів. Ця лексика виконує оцінну та експресивну функції, сприяє реалізації принципу діалогічного мовлення, тобто контактовстановлення з читачем, оскільки вживання цих слів є засобом стилізації неофіційного, невимушеного спілкування. Стилістично знижена лексика привертає увагу споживача інформації, хоч автори в такий спосіб іноді й порушують загальновизнані етично-моральні норми.

Список літератури:

1. Береговская Э. М. Молодежный сленг : формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 32–41.
2. Митрофанов Е. В., Никитина Т. Г. Молодежный сленг : Опыт словаря / Е. В. Митрофанов, Т. Г. Никитина. – М., 1994.
3. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русского жаргона / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – СПб. : Норинт, 2000. – 720 с.
4. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст. : [монографія] / М. І. Навальна. – К., Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.
5. Ніколашина Т. Зооморфізми в жаргонно-сленговій комунікації / Т. Ніколашина //http//revistas.ucm.es/fll/15781763articulos/ESLC0808110125A.PDF
6. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики : Соціолінгвістичний аспект / Леся Ставицька // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 55–68.
7. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.
8. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2002. – № 4–5. – С. 33–39.
9. Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Третяк. – К., 2008. – 20 с.
10. Українська мова : Енциклопедія / [Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін]. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во »Укр. енцикл.» ім. М. П.Бажана, 2007. – 856 с.
11. Шевченко Л. І. Концепти теорії інтелектуалізації літературної мови в контексті розвитку стилю масової інформації / Л. І. Шевченко // Стилістика української літературної мови : диференціальна діагностика тексту. – К., 2004. – С. 68–81.
12. Щур І. І. Україномовний комп'ютерний сленг : формування і функціонування : дис. кандидата філол. наук : 10.02.01 / Щур Ірина Ігорівна. – К., 2006. – 245 с.

Левченко Т.Н.
Переяслав-Хмельницкий государственный университет имени Григория Сковороды

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЖАРГОННОЙ ЛЕКСИКИ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПЕРИОДИКИ

Аннотация
Статья посвящена анализу жаргонной лексики на структурно-семантическом уровне. Проанализированы функционально-стилистические проявления жаргонной лексики на материале украинских средств массовой информации. Рассмотрены характерные тенденции широкого использования жаргонизмов в языке современной прессы. Выявлены жаргонные лексико-тематические группы в языке печатных средств массовой информации. Прослежены пути вхождения жаргонной лексики в систему современного украинского языка.
Ключевые слова: жаргонная лексика, язык прессы, лексико-грамматические и функционально-стилистические проявления.

Levchenko T.M.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University

FUNCTIONAL AND STYLISTIC CHARACTERISTIC OF JARGON VOCABULARY IN THE LANGUAGE OF MODERN UKRAINIAN PERIODICALS

Summary
The article examines jargon vocabulary on structural and semantic level. It was analyzed functional and stylistic manifestations of jargon vocabulary on the material of Ukrainian mass media. It was considered typical trends of extensive use of jargon in the language of modern mass media. It was found jargon lexical and thematic groups in the language of print mass media. It was traced the ways of entering of jargon vocabulary into the system of modern Ukrainian language.
Keywords: jargon vocabulary, language of mass media, lexical and grammatical, functional and stylistic manifestations.

УДК 821.161.2-31.09″19″

ЛЮДИНА В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ РОМАНУ В. ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»

Ледняк Ю.В.
Донбаський державний педагогічний університет

Досліджено специфіку зображення людини в романі В. Винниченка «Сонячна машина». З'ясовано, що саме вважає письменник найсуттєвішим для життя людей. Зокрема, розглянуто питання родинних зв'язків, стосунків чоловіків і жінок. Звернено увагу на своєрідність життєвих завдання представників різної статі. Визначено основні засоби характеристики ситуації, розкриття душевного стану персонажів твору.
Ключові слова: художній світ роману, особливості зображення людини, людські стосунки, своєрідність життєвих завдання представників різної статі, засоби характеристики ситуації, розкриття душевного стану персонажів.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Роман В. Винниченка «Сонячна машина», написаний у 20-ті роки XX століття, можна розглядати як художній прогноз можливого майбутнього, що чекає на людство, як твір-пересторогу, продиктований страхом за людство, за його волю та душу, й водночас як твір-сподівання на те, що люди зможуть залишитися людьми, а не перетворитися на тварин, і саме це робить твір В. Винниченка актуальним для нашого часу та спонукає до його вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значний інтерес науковців до роману В. Винниченка «Сонячна машина» (дослідження Г. Баран-Сабат, В. Білоуса, О. Гожика, Т. Маслянчук, О. Петрів, Г. Сиваченко та ін.), вивчалися переважно проблематика, жанрові особливості твору, своєрідність його поетики та стилю, проте специфіку зображення людини в даному романі досліджено недостатньо.

Мета статті – розглянути особливості зображення людини в художньому світі роману В. Винниченка «Сонячна машина».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У своєму творі В. Винниченко багато уваги приділяє людині, світу її почуттів, специфіці її природи.

Капіталістична держава, змальована в романі «Сонячна машина», не ставить на меті знищення родинних зв'язків, хоча досить негативно на них упливає, адже, по-перше, необхідність постійно працювати не залишає вільного часу для родини, а по-друге, боротьба, що постійно точиться в суспільстві, між представниками різних верств, уби-

© Ледняк Ю.В., 2014

ває клин між батьками та дітьми, які дотримуються різних поглядів.

Так, батько та брат принцеси Елізи йдуть із життя, фактично перекладаючи на дівчину тягар помсти й боротьби за владу. Про потреби самої Елізи, про її почуття при цьому ніхто не замислюється.

Не може знайти спільну мову з батьками й Труда. Дівчина не хоче, щоб її видали заміж за багатого нелюба, як це зробили з її сестрою Фрідою, тому Труда йде з дому.

Непросте життя й у родини Наделів. У них шестеро дітей – троє синів і три дочки. Старшу дочку батько викреслив зі свого життя. Грета й Лорхен іще маленькі – одній дев'ять, а другій п'ять років. «Вічно голодні, вічно пороззявлювані дзюби, та й більше нічого. Знай, набивай їх зранку до вечора, щоб не пищали», – так сприймає дівчаток батько [3, с. 444]. Сини, Фріц, Дитріх і Герман, приходять із роботи й, «глитнувши похапцем, жужмом, без ладу, без уваги все, що стояло на столі», починають сперечатися, сваритися до ненависті [3, с. 444]. Старій пані Надель до всього байдуже. Густаву Наделю боляче бачити голодних дочок, синів, які не хочуть бути схожими на нього, бруд у хаті. Він міркує про своє життя, дивиться на дружину: «Маргарита, колишня вірна, смугляво-чорна, бистроока товаришка, апатично плете панчохи, і рот од недавнього паралічу їй скривлений набік, і брудне посивіле волосся неохайними пасмами звисає на жовту шию, і бідні спухлі ноги болять-болять» [3, с. 446]. І гірка правда розкривається йому: «Украдено життя! Украдено спокій, затишок, старечий, передвечірній, передсмертний спочинок! Украдено родину. Немає родини, немає рідності, самі люті вороги, якоюсь силою збиті докупи» [3, с. 446].

У старому Гансі Шторі вбито будь-яку любов і співчуття до синів, які поводять себе інакше, ніж вимагає батько. Він виганяє з дому Макса через те, що той покохав Труду, вищу за юнака за соціальним станом; він говорить Рудольфу, що було б краще, якби той залишався в божевільні, адже синова Сонячна машина зруйнувала Порядок. Навіть коли з'являються армії Союзу Східних Держав і складаються списки осіб, яких мають намір ліквідувати, а принцеса Еліза говорить старому лакеєві, що йому «особисто доведеться принести тяжкі жертви» [3, с. 876], Ганс Штор радіє, адже, на його думку, «для Вічного Порядку немає тяжких жертв... Немає нічого особистого, коли мова мовиться про вічні закони. Тільки радість!» [3, с. 876]. І тут не витримує старий граф Елленберг. Він називає свого управителя жорстоким, безсердечним злочинцем, божевільним: «Його дітей, його рідних дітей убивають, а він тріумфує. Це – не божевілля?» [3, с. 877].

Коли ж державу зруйновано, зникають і ті чинники, що руйнували родини; тепер члени родини Наделів працюють разом, виготовляючи Сонячні машини, і до них повертаються теплі почуття один до одного: «Цілий день чути в них шкварчання, пиляння, тихеньке постукування; з раннього рана до пізнього вечора горить робота в щасливих Наделів. <...> усі такі здорові, бадьорі, привітні. Де ділася вічна гризня їхня, від якої часом сусідам доводилось вікна зачиняти та в підлогу стукати, щоб тихше гризлися. Тепер у них вічно ясний сміх, жарти, співи за роботою» [3, с. 659].

Любов до своїх дітей, до рідної землі – посправжньому людські риси. Тому старий граф завжди, «навіть у найтяжчі моменти катастроф, масивно-стриманий, по-філософському насмішкуватий» [3, с. 877], аж труситься від гніву, звертаючись до Ганса Штора. адже до Німеччини прийшли вбивці, розбійники, які несуть тільки смерть: «Та яке вони мають право, азіатські розбійники, вдиратися на нашу землю?! Та ганьба вам, Шторе, ганьба вам, старому солдатові! Та ви повинні хапати ніж, сокиру, дубину й бігти бити, виганяти цих розбійників, а не тріумфувати, що вони ваших дітей убиватимуть» [3, с. 877].

Саме родина допомагає вижити в скрутну годину. Ми бачимо, наскільки важливою є взаємодопомога, братня любов Макса та Рудольфа Шторів, як підтримує своїх синів їхня мати, якою важливою є для них її любов, тому в романі дуже ніжно замальовується, наприклад, прощання Макса з матір'ю перед тим, як він поїде ховати валізку з винаходом брата: «І Макс раптом бурно, мовчки обнімає матір і одверто, жадно, тепер уже дозволяючи собі це, цілує мокрі від сліз очі, теплі й теж мокрі лиця, такі рідні, з таким дорогим дитячим, колишнім-колишнім духом «мами». Материні руки, цупко-ніжні, легкі, теплі, ходять по його плечах, шиї, голові, любовно, теж жадно обмацують, спішать торкнутися до всіх куточків його тіла, так довго відриваного й не одірваного» [3, с. 624].

Коли здається, що світ руйнується, саме сім'я стає для людини сенсом життя. Саме це гостро розуміє самотній Фрідріх Мертенс (він утратив дружину та сина), колишній президент Об'єднаного Банку, повертаючись до своєї холодної кімнати. «Самотній атом, нікчемний, непотрібний недоламок колишньої людини», – таким він сприймає себе [3, с. 796]. Інша річ – його секретар Вінтер – колись «всепоштивий», «всепокірний» та «готовотремтячий» чоловік. Мертенс чує щасливий сміх Вінтера, у якого є сім'я – діти й дружина, «тиха білява затишна маленька жіночка, любовна, невсипущо-клопітлива – мати цілого намиста дитячих білявих, русявих, круглих і подовгастих голівок. І Вінтер... може брати кожну голівку в свої руки, цілувати, дихати молодим невинним, нічого не знаючим духом їхнім, грітися й зв'язуватися з усім світом через те намисто» [3, с. 796]. Мертенс розмірковує про те, що мільйони таких, як Вінтер, «сидять у норах, миють, лижуть, годують, убирають у себе і дух, і сміх, і плач ними роджених голівок. І що їм до руїн світу, до палаців, в яких вітер кропить дощем дорогоцінні фрески, до подовбаних, понівечених брильянтових зал, до мовчазних апаратів. Що їм до того, що стоять машини, коли в них на руках б'ється молоде дороге життя?» [3, с. 796].

Сонячна машина зробила очевидною важливість кревних зв'язків: людина може їсти свій сонячний хліб і хліб, зроблений кревним родичем. Але при цьому В. Винниченко на прикладі стосунків Труди й старого графа Елленберга показує, що не важливо, хто є біологічними батьками, адже справжні батьки – ті, що виховували дитину й дарували їй свою любов і ласку. Граф страждає через те, що Труда могла народитися не від нього, переживає через це й дівчина, але коли вона хворіє (схоже, що вона зробила все для цього, адже ладна померти, аніж страждати далі через те, що її не розуміють), він приходить до неї, виганяє всіх із кімнати й дає волю справжнім почуттям: «Старий граф розгублено, з болем, з розхристаною ніжністю, з випущеною на волю любов'ю, з тремтячими, старими, одвислими від одчаю губами гладить скорчені руки, безпорадно тупчиться, нагнувшись над ліжком, шепоче старі, не забуті, але глибоко-глибоко заховані слова, від яких віє дитячими, атласово-теплими ніжками:

– Туді!. Крихітко єдина... Туді!. <...>

– Туді! Туді, ніжна моя! Туді!» [3, с. 567].

І коли батько бачить, що дочці стає краще, він «із ніжною судорогою обхоплює габлями розпатла-

ну голівку й жадно, злодійкувато, ненаситно цілує гарячі, випуклі повіки очей, щоки, пукате, вперте, розумне чоло, хлопчачі, зашерхлі гарячою шкуринкою вуста. Він хапається, тремтить, мучить затиснену в долоні голівку й стогне від щастя й муки.

– Туді моя! Туді, єдина дівчинко! О Туді!» [3, с. 567].

Коли ж Труда йде з дому й стає кокоткою, граф відмовляється бачитися з нею, але врешті-решт батьківські почуття перемагають. Йому не потрібно куштувати зробленого нею хліба, щоб дізнатися, чи він є її біологічним батьком; старий граф обнімає дочку, й величезне щастя огортає обох. Саме в цей момент стають зрозумілими слова графа, звернені свого часу до принцеси Елізи: «... все – скороминуще, все – мінливе: і влада, і слава, і багатство, і самі покоління. Єдине, що людина має незмінного, вічного, святого, це – родина. Родина – це цемент людей, це єдине щастя, на яке людина може претендувати» [3, с. 404].

Слід згадати, що ІНАРАК, який ніби боровся за щастя людей, проти несправедливого ладу, вимагав відмовитися від родини заради цієї боротьби, отже, принципі цієї організації, а відповідно, й ладу, який вона хотіла встановити, слід розглядати як антигуманні.

Величезну увагу приділяє В. Винниченко стосункам чоловіка й жінки. Через весь роман червоною ниткою проходить кохання принцеси Елізи до доктора Рудольфа Штора. Народжуючись як помилка, через непорозуміння (Рудольф переплутав принцесу з Міці, служницею), воно поступово захоплює обох героїв. Це почуття є болючим як для Штора, так і для Елізи, оскільки вони обоє змушені обирати: для Рудольфа це вибір між його винаходом і боротьбою за щастя людства й особистим щастям, можливістю бути разом із коханою жінкою; для Елізи це вибір між обов'язком помсти, певним соціальним станом (адже вона аристократка з древнього королівського роду, а він – хоча й освічена людина, але ж син лакея) та «покликом природи».

Слід зазначити, що коханню Рудольфа автор приділяє дещо менше уваги, ніж почуттям Елізи. Так, ми бачимо, як Рудольф ревнує, думаючи про Елізу та принца Георга, як нервує він через її присутність і т. ін. Але те, що відбувається з дівчиною, зображується автором набагато яскравіше.

О. Білецький, характеризуючи кохання Елізи, влучно зауважує: «Це щось глибоке, підсвідоме, що йде з центрів, наперекір волі, думці й усьому єству принцеси» [2, с. 128]. Еліза нікому не розповідає про це почуття, проте воно відбивається в її станах і вчинках (як зазначає О. Білецький, «здебільшого навідворіт» [2, с. 128]: щоб перебороти «принизливе» кохання, принцеса погоджується на жахливі речі – наприклад, на те, щоб Рудольфа забрали до божевільні); зрештою, полум'я, яке Еліза так старанно приховувала, «бурно вибухається нагору і, спалюючи принцесу, зоставляє в ній тільки жінку» [2, с 128]. Важливо, що здатність кохати допомагає Елізі знайти своє щастя.

Кохання охоплює різних людей, воно не вибирає, монархіст перед ним чи соціаліст. Так, закохані одне в одного члени ІНАРАКУ Клара, дружина Йозефа Шпіндлера, і доктор Тіле. Вони не можуть бути разом, тому що Шпіндлер – не тільки чоловік Клари, але й товариш по боротьбі. Але, незважаючи ні на що, Клара для Тіле – найдорожча людина. «Кларо! Єдина людська істота, з якою говорить моя ніжність із усією щирістю, з усією безсоромністю», – саме так звертається до коханої Тіле [3, с. 594].

Кохання – та сила, яка може змусити людину діяти, працювати, змінюватися. Саме це відбувається з Фрідріхом Мертенсом. Він хоче одружитися з принцесою Елізою через те, що вона схожа на Марту Пожежу, його перше, підліткове кохання. Коли він згадує цю жінку – «прекрасну, чудесну, негарну, брудну Пожежу», «йому на серці ніби хтось тихенько, холодно й лоскітно дмухає: вухам стає гаряче, і по тілу проходить молоде, давно-давно загублене, гаряче почування. А в очах, і не в очах, а десь у крові, м'язах устає червоно-золота голова Марти Пожежі. Розпатлана, вічно напідпитку, вічно з одчайдушно блискаючими зубами, неохайна, весела й до всіх мужчин на фабриці безжурно й байдуже охоча любовниця. Але жодні обійми з усіх тих багатьох пізніше коханих і некоханих красунь ніколи не давали йому тої насолоди, того раювання, що перші обійми чотирнадцятилітнього хлопця з напівп'яною «полум'яною Мартою » [3, с. 505].

Марта Пожежа для Мертенса – уособлення самого життя, його сили, молодості, повноти сподівань, і «коли в п'ятдесятидвохлітньому тілі, байдужому до краси та принад тисяч різнофарбних красунь, одна червоно-золота голівка викликає чотирнадцятилітнього хлопця, з його глупотою, з його вірою в казки, не шкода й пів-Німеччини віддати» [3, с. 506]. Він, фінансовий самодержець, тужить «за червоним волоссям, за Мартою Пожежею. Не за Елізою Пожежею, не за сотнями жіночих тіл, що перейшли крізь його обійми, як проходять люди крізь ворота, а якраз за тою одною жіночою істотою, від якої на все життя лишилося таємне, незітерте ніякими обіймами, тепле тепло. Не за обіймами Марти Пожежі, не за танцем чотирнадцятилітньої крові виє туга, а за тим дивним, гріючим, ніжно-сумним, невимовно рідним єством жінки» [3, с. 729].

Привертає до себе увагу й любовний трикутник «графівна Труда – Макс Штор – Сузанна Фішер». Кохання двадцятидволітнього лакейського сина Макса й сімнадцятирічної дочки графа було бурхливим – «з тіканням, викраданням, погонями, самоотруїнням» [3, с. 397]. Проходить певний час, і здається, що воно скінчилося. Макс і Труда йдуть своїми шляхами. Макс закохується в Сузанну Фішер – представницю богеми. Сузанна багата, гарна, вільна жінка. Але вона не підтримує поглядів Макса, вона не хоче його почути, зрозуміти. Сузанна кохає Макса, але не сприймає його як рівного собі. Її не цікавить, про що він думає, мріє, чим живе. Високий красень («смугляве класично гарне лице з навислим на чоло пасмом чорного, скудовченого, виткого чуба», «глибокі, як два тунелі, пухнасті темно-сірі очі», «бездоганно правильний, ніжно-смуглявого кістяного тону» ніс [3, с. 454]) подобається жінці; з ним не соромно з'являтися в її оточенні: його зовнішність не ображає естетичних смаків представників богеми, що збираються в салоні Сузанни Фішер.

Лист Макса до Сузанни, в якому чоловік пояснює, чому він не хоче більше приходити до неї, містить важливі міркування щодо різниці між коханням та любов'ю. Макса тягне до цієї жінки, він жадає її, але усвідомлює, що «кохання не є любов»: «Кохання – це зойк крові, це – бездумний, хижий голод тіла, це – наказ вічності, яка не допускає опору собі. Але кохання саме себе пожирає, як вогонь, і коли задоволене, лишає по собі нудний, непотрібний попіл.

Любов – це інше лице вічності, але це – вростання, вгорання одної істоти в другу. <...>

Любов приходить пізно, за коханням, після його оргій, після жадних криків і лютого, дикого шепоту жаги. <...> Вона приходить в одязі великих страж-

дань, буденних клопотів, геройської самопожертви і дрібних, порохнявих пригод. Вона приходить непомітно, але стає всевладною господинею й відходить трудно, з муками, зі смертю» [3, с. 484 – 485].

Макс (і в цьому він дуже близький до автора) вважає, що кохати можна водночас кількох, любити – тільки одну людину: «Любов, повільна, видюща, вростати може тільки в одну душу, і тільки одна душа може прийняти всю другу істоту до кінця» [3, с. 485]. Кохання, на думку Макса, егоїстичне: якщо страждання коханого приносить насолоду й задоволення, людина причинятиме ці страждання. Любов – жертовна. Вона «любить для любого. І коли її страждання дасть радість любому, вона розіпне себе для цеї радості» [3, с. 485]. Любов виростає з кохання, «але не всякий цвіт дає плід» [3, с. 485]. І якщо кохання Макса й Сузанни не переростає в любов, то кохання Макса й Труди – переростає.

Труда знову з'являється в житті Макса, коли він остаточно попрощався з Сузанною, яка не просто відмовилася залишити в себе Сонячну машину, а влаштувала естетську демонстрацію проти винаходу його брата в своєму салоні. Труда ж прийшла, щоб просити Макса дати їй скло Сонячної машини. Виявляється, вона хоче вести пропаганду цього винаходу, бо особисто їй є що їсти. Молоді люди відчувають, що між ними є дещо спільне, і це дарує їм радість.

Наступна зустріч відбувається, коли Макс, якого переслідує поліція, знаходить порятунок у будинкові Труди. Дівчина (якій допомагає служниця Ерда, теж сонцеїстка) видає чоловіка за свого коханця, Душнера, і коли приходить поліція, влаштовує перед агентом справжню виставу: Труда «злякано притулилась до Макса, напівсидячи з ним на ліжку» [3, с. 702], і, ніби нічого не розуміючи, що за наказ має поліцейський, кричить: «Чорт би побрав усіх злочинців! Наказ! Але до спальні ви маєте наказ удиратись? Яке мені діло до ваших злочинців, чорт би їх узяв! Ну, чого ви хочете? Шукати? Шукайте й дайте спокій! Ердо, покажіть цим панам усе, що вони хочуть, і запишіть прізвища урядовців. Я завтра буду скаржитися за таку поведінку. Прошу зачинити двері!» [3, с. 702]. Труда ризикує заради Макса (їй могли б і не повірити), і це стає поштовхом до пробудження їхнього почуття.

Через деякий час Труда й Макс працюють разом у Комітеті Сонячної машини. Сузанна приходить туди, щоб побачитися з Максом. Жінки відчувають одна в одній суперницю й ревнують, хоча приховують це. Сузанна намагається змусити Макса ревнувати її до скульптора Дорна, але це їй не вдається. Макс, прийшовши до жінки, аби знов спробувати її переконати прийняти нову добу, відчуває, що вона та її оточення чужі йому.

Востаннє Макс бачить Сузанну вже мертвою, і йому по-справжньому боляче. Її передсмертна записка стає для чоловіка приводом замислитися над негативними наслідками вживання сонячного хліба, що призводить до депресії. Труда намагається вивести Макса з цього стану. Вона ще живе з Душнером, але тому, що відчуває себе зобов'язаною це робити; вона дійсно вдячна йому за турботу.

Але приходить весна, відроджується природа, і нарешті Труда та Макс розуміють, що кохають одне одного, що більше не можуть жити окремо. І це їхнє почуття – справжня любов, у якій злилися й тілесний потяг, і дружба, взаєморозуміння, готовність у всьому підтримати кохану людину. Максу та Труді не потрібні ніякі формальності, щоб жити разом, адже офіційний шлюб для Труди – символ «купування й продавання себе за гроші, за «становище в світі», за титули» [3, с. 851]. Любов можлива тільки за відсутності примусу. «Люби, кохай, кого хочеш, як хочеш, скільки хочеш. І тільки того, хто тобі любий, хто підходить до тебе, кого ти від усього тіла й душі своєї хочеш назвати своїм мужем», – говорить Труда принцесі Елізі [3, с. 851].

У творі В. Винниченка дійові особи виступають не тільки як представники певних верств населення, певних соціальних сил або родин. Вони виступають як представники певної статі – чоловіки та жінки, і це важливо, адже автор намагається визначити своєрідність їхніх життєвих завдань.

З одного боку, для традиційного суспільства, яким його змальовує В. Винниченко, типовою є гендерна нерівність чоловіків та жінок: чоловік керує – жінка виконує його накази, чоловік має право обирати собі дружину, коханку, жінка такого права не має. Ставлення до жінки з боку інаракістів теж нічим не відрізняється від традиційного. Це стає очевидним, коли Макс приносить до Шпіндлерів скло для Сонячної машини, і вони роблять саму коробку: «На Клару ніякої самостійної функції не покладено, – іронічно коментує автор ситуацію, – її роль – помагати мужчині (споконвічна роль всіх Клар на світі): зварити клею, подати ножиці, потримати картон. І, крім того, бути на терасі. Можна навіть нічого не робити, нічого не подавати й не тримати, але неодмінно бути тут, поруч, сяяти очима, бадьорити посмішкою, здивованням викликати чуття чоловічої вищості» [3, с. 633].

Проте жінка, як виявляється, може виявитися сильнішою за чоловіка. В. Винниченко зображує активних, готових до боротьби жінок. Такою іноді виступає Еліза, такою є Труда.

Саме Труда кидає виклик суспільству, коли намагається втекти з Максом, коли йде з дому, бо не хоче виходити заміж за багатого та старого князя Шванебаха. Дівчина хоче врятувати й свою сестру Фріду, звільнити її від чоловіка – примхливого барона, який нагадує бридку жабу. Труда навіть приїжджає до будинку сестри з пістолетом: вона готова дати бій. Коли графівна дізнається про Сонячну машину, вона одразу ж думає про те, що може дати людям цей винахід, і починає проводити роз'яснювально-агітаційну роботу, потім працює в Каесемі. Вона, безумовно, не може не бачити, що відбувається навколо. Але картини руйнації не знищили віру дівчини в Сонячну машину й у людину. Коли навіть Макс і доктор Рудольф впали у відчай, коли опустилися руки в колишніх інаракістів, Труда продовжувала жити – жити, а не існувати.

Цікаво, що коли чоловіки переважно лежать по своїх домівках і нічого не роблять або читають детективи, як Макс, жінки працюють і намагаються підтримувати своїх чоловіків: «… лежать колишні владики, господарі життя, лежать випотрошені, обвислі, як порожні торби, а жінки штопають, шиють, перуть, ніжно гладять їх по головах, вибачливо потішають, жартівливо термосять їх снігом, соромлять» [3, с. 818].

Рудольф, який дуже хоче теж забитися в нору та мріяти про Елізу, намагається зрозуміти, чому так відбувається: «А чому ні Труда, ні мама, ні графиня, ні принцеса, ні жінка техніка, ні дівчата з саночками… не хочуть лежати замотками, чому вони ходять так спокійно, так упевнено, так весело по мертвій землі, чому вибачливо гладять голови тюхтіїв, чому штопають, шиють, грають – невідомо. Невже справді жінка стоїть ближче до тварини – і їй легше втратити людину? Є в неї самець, є дитинча, є кого лизати, любити, є чим нагодувати себе й їх – чого їй більше треба? Та й що вона втратила? Ланцюги?» [3, с. 818]

Як ми бачимо, людину в собі скоріше втрачають чоловіки, ніж жінки. Жінка з появою Сонячної машини дійсно втратила ланцюги, адже знищено старий лад, знищено суспільство, що ставило жінку нижче за чоловіка. Жінки поводять себе як справжні берегині, захищаючи свою родину й людство від остаточного озвіріння. Саме жінки змогли зберегти в собі людину: вони працюють, а саме праця – свідома, колективна – не дозволяє людині повернутися до тваринного існування.

Слід відзначити, що ті люди, що зберегли в собі готовність до праці, здатні до змін. Саме це відбулося з Фрідріхом Мертенсом, що походив із бідної простої сім'ї, підлітком був змушений працювати на фабриці, досяг завдяки своєму розуму й працьовитості вершини – посади президента Об'єднаного Банку, тобто фактично став володарем Німеччини, отримав корону Землі, утратив усе – і прийняв новий лад, поставивши свій великий розум на службу людям. «Хотіти того, що відмерло, – не мій смак», – заявляє він [3, с. 885].

Жінки підштовхують чоловіків до відродження, активно працюють разом із ними. Коли ж виникає потреба, за допомогою своїх жіночих чар перемагають ворожі армії Сходу. Вони не продають свого кохання, але використовують у цій боротьбі (за пропозицією Мертенса, який розуміє справжню силу жінки) потяг до іншої статі як прояв вічного закону. І в перемозі сонцеїстів, у перемозі людського начала над тваринним – величезна заслуга жінок.

Отже, В. Винниченко вірить у людей, у їхню здатність об'єднатися й створити по-справжньому щасливе суспільство, у якому ніхто не буде нікого принижувати й гнобити, у якому не буде воєн, а пануватиме любов і взаємоповага, у якому люди працюватимуть тому, що просто не зможуть без цього жити.

Висновки з дослідження й перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, у романі «Сонячна машина» В. Винниченко доводить, що найсуттєвішими для життя людей є родина, відданість батьківщині, любов як вища форма кохання та вільна творча праця.

Герої твору в першу чергу борються за право бути вільними, за право самим вирішувати свою долю, за перемогу духовного, людського начала над тваринним. Здатність людини до змін значною мірою визначається її здатністю по-справжньому відчувати й готовністю до праці. При цьому жінки активніші за чоловіків. Вони підтримують чоловіків і спонукають їх до відродження.

Важливими засобами характеристики ситуації, розкриття душевного стану персонажів у В. Винниченка стають монологи й діалоги героїв, їхні листи та записки, звернення та маніфести, погляд на події або персонажів очима різних дійових осіб роману, відбитий в їхній невласне-прямій мові, пейзажні замальовки. Саме ці засоби й потребують, на нашу думку, подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Баран Г. Роман – пантопія В. Винниченка «Сонячна машина»: проблематика, особливості поетики / Г. Баран. – Дрогобич; Львів: Вимір, 2001. – 193 с.
2. Білецький О. І. «Сонячна машина» В. Винниченка / О. І. Білецький // Білецький О. І. Літературно-критичні статті. – К., 1990. – С. 121-131.
3. Винниченко В. К. Сонячна машина / В. К. Винниченко // Винниченко В. К. Вибрані твори: Оповідання. Повісті. Романи. – К.: Грамота, 2005. – С. 384-922.
4. Гриценко В. Батіг, пряник чи мікроб інтересу? (Погляди В. Винниченка на владу одних людей над іншими в романі «Сонячна машина») // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 3. – С. 45-49.
5. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріанський метароман Володимира Винниченка: текст і контекст / Г. Сиваченко. – К.: Альтернативи, 2003. – 278 с.

Ледняк Ю.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ЧЕЛОВЕК В ХУДОЖЕСТВЕННОМ МИРЕ РОМАНА В. ВИННИЧЕНКО «СОЛНЕЧНАЯ МАШИНА»

Аннотация
Исследована специфика изображения человека в романе В. Винниченко «Солнечная машина». Выяснено, что именно считает писатель самым существенным для жизни людей. В частности, рассмотрен вопрос семейных связей, отношений мужчин и женщин. Обращено внимание на своеобразие жизненных задач представителей разных полов. Определены основные средства характеристики ситуации, раскрытия душевного состояния персонажей произведения.

Ключевые слова: художественный мир романа, особенности изображения человека, человеческие отношения, своеобразие жизненных задач представителей разных полов, средства характеристики ситуации, раскрытия душевного состояния персонажей.

Lednyak Y.V.
Donbass State Teacher Training University

A HUMAN BEING IN THE ARTISTIC WORLD OF V. VYNNYCHENKO'S NOVEL «SOLAR MACHINE»

Summary
The article analyses the specific character of the peculiarities of the portraying a human being in V. Vynnychenko's novel «Solar Machine». It has cleared up, what precisely, as the writer considers, is the most vital in a human life. The article deals specifically with the problem of family relations as well as the man-woman relationship. Special attention is paid to the originality of vital tasks of different sex representatives. The article also determines the main means of the situation description, the exposure of images' state of mind.
Keywords: artistic world of novel, peculiarities of human being portraying, originality of vital tasks of different sex representatives, means of situation description, exposure of images' state of mind.

УДК 81'25-112=161.2-051

Одрехівська І.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІЧОГО ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПИСЬМА В. КОПТІЛОВА ПРИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕМІННОГО РОМАНУ ФРАНСУАЗИ САГАН «UN PROFIL PERDU»

Статтю присвячено перекладознавчому аналізу української інтерпретації В. Коптілова роману «Тьмяний профіль» Франсуази Саган. Закцентовано вагомість цього перекладу як першої україномовної інтерпретації твору з доробку відомої французької романістки XX ст. Розглянуто прояви гендерної інтерференції у перекладі фемінної літератури. Описано стратегію перекладу В. Коптілова у відтворенні ключових образів та автентики фемінного прозописьма французької письменниці. У світлі означеного перекладу доведено, що не стать, а радше психологічна та світоглядна сумісність автора першотвору і перекладача сприяє створенню адекватного перекладу фемінного наративу.
Ключові слова: фемінний роман, перекладацьке письмо, гендерна мовна особистість, перекладознавчий аналіз, інтерференція.

Постановка проблеми. Саме В. Коптілов вперше представив Франсуазу Саган, знакову французьку письменницю другої половини XX ст., українській перекладній літературі, коли 1976 р. на сторінках «Всесвіту» у його перекладі було опубліковано роман «Тьмяний профіль» (зазначимо, що оригінальний твір з'явився двома роками раніше – 1974 р.). На наш погляд, вибір і автора, і твору – цілком особиста ініціатива перекладача, оскільки 1972–1975 рр. В. Коптілов перебував на стажуванні у Франції, й стихія французького літературного життя не могла оминути українського дослідника.

У Франції – країні, де фактично зародилась течія фемінізму (згадаймо, хоча б Жорж Санд), де жінки завжди намагались артикулювати свою «інакшість» та естетику – творчість Франсуази Саган була особливо популярною у 1950–1970 рр. Проте французькі літературні критики амбівалентно ставились до романів письменниці: деякі доволі спрощено трактували її твори, обмежуючись оцінками епатажу самої особи письменниці й відносячи її твори до т.зв. «жіночої» літератури (своєрідного кітчу), тоді як інші бачили у її романах продовження тематичної лінії С. де Бовуар, авторки славнозвісної книги «Друга стать» (1949 р.) й основоположниці т.зв. «фемінної» літератури. Власне, дослідник Т. Мой у праці «Теорія фемінізму і Сімона де Бовуар» навів чітку демаркаційну лінію між «жіночим», «феміністичним» й «фемінним» за концепцією С. де Бовуар: під «жіночим» розуміємо «біологічність», під «феміністичним» – активну політичну й соціальну позицію, а під «фемінним» – комплекс культурних ознак і характеристик, певну культурну практику, «культурний код» [10]. В українському контексті такий погляд розвинула Т. Гундорова, немовби коментуючи критику французьких оглядачів творів Франсуази Саган: «Створити власну, *фемінну*, скажемо так, модель творчості означає для жінки-письменниці легітимізувати свою «інакшість», проявивши її та зігравши на різниці статей і на гендерних модуляціях письма. Існують і інші варіанти «вписування» жіночого авторства в культуру. Можна слідувати традиційним патріархальним уявленням про «жіночу» літературу, і тоді така література сприймається як субкультура – жіноче письменство» (курсив – наш, І.О.) [2, с. 124]. Отож, фемінна модель творчості має на меті літературно виразити жіночу «інакшість» та досягнути певної автономії письма для створення «літератури власного досвіду». За нашими міркуваннями, Франсуаза Саган уособлює саме фемінну літературну практику, де через художні жіночі образи прагне змалювати своє бачення жіночої долі, жіночого сприйняття світу та ролі жінки у ньому. Романи французької письменниці витворюють якісно нове інтелектуально-осмислене поле фемінної тематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з обраної теми. У французькому літературознавстві, проектуючи концепцію Ж. Дерріди на фемінну літературу, закріпився термін «écriture féminine» («фемінне письмо»), тоді як у вітчизняній традиції побутують формулювання «фемінна наративна мо-

© Одрехівська І.М., 2014

дель», «фемінний наратив» (Г.-П. Рижкова, І. Спатар, Л. Штохман та ін.). Вивчаючи фемінність крізь призму лінгвістичних даних, дослідники впровадили категорії «гендерлект», «гендерна асиметрія» та параметри гендерної комунікативної поведінки. Складність «взаємин» цих теоретичних «сюжетів» (метафора О. Чередниченка) із перекладознавством полягає в тому, що абсолютне відтворення авторської ідеї неможливе, бо, як стверджував

О. Потебня, читач, а відтак і перекладач/-чка, вкладають в образ свій досвід, свої хвилювання і своє розуміння. Тому продуктивним у цьому напрямі постає залучення компаративного аналізу, коли стать автора оригіналу та іншомовної версії не співпадає, як у випадку перекладу В. Коптілова роману «Тьмяний профіль». На думку М. Лановик, спектр перекладознавчих проблем пов'язаний не лише із перекладацьким відчитуванням фемінних текстів та специфікою їх відтворення, а й з непомітними на перший погляд відмінностями й особливостями чоловічої/жіночої конотації слів, своєрідністю їх відбору в процесі перекладу [5, с. 84]. Тому Л. Коломієць у рамках поетичного перекладу розглядає процес перекладу як *вторинне письмо*, що залучає концепт гри, що полягає у підборі можливих розв'язків задач перекладу, та концепт *самосвідомості у використанні мови* (курсив – наш, І.О.) [3, с. 176-178]. У цьому контексті цікаво розглянути перекладацькі трансформації інтерпретатора як гендерної мовної особистості, можливий вплив статі на обрану перекладацьку стратегію, й, загалом, характер «гендерного» діалогу автора оригіналу із перекладачем, можлива радикалізація якого призводить до «надінтерпретації» (за У. Еко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зарубіжному перекладознавстві програмною у гендерних студіях вважається монографія канадської дослідниці Ш. Саймон «Гендер і переклад» [12], проте здебільшого авторка моделює свою теорію навколо концепту «жінка як перекладач». Гендерний напрям досліджень в межах перекладознавства теж представлено у працях О. Бурукіної, Р. Чайковського, О. Сизової, Л. фон Флотоу, Л. Чемберлена та ін. Контекст наших пошуків зміщено в площину маскулінного розуміння й перекладання фемінного наративу, насамперед перекладознавче прочитання інтерпретації В. Коптілова фемінного роману Франсуази Саган «Тьмяний профіль». **Мета статті** – простежити вплив гендера перекладача в обранні загальної стратегії перекладу та прояви гендерної інтерференції у творчих рішеннях В. Коптілова-перекладача.

Виклад основного матеріалу. Рівень сприйняття творчості Франсуази Саган чи як представниці масової літератури (т.зв. «легкого жіночого читання»), чи як жінки-письменниці, що репрезентує фемінну літературну практику, визначає, по суті, стратегію перекладача при інтерпретації її белетристики, зокрема і роману «Un profil perdu». Скажімо, російський перекладач

А. Борисова [6] віддала перевагу моделі «доступного» жіночого роману й вибудувала свій переклад «Неясный профиль» у рамках першої із вищеописаних стратегій, нехтуючи глибинною смисловою потенцією образності оригіналу. Іншу стратегію обрав В. Коптілов у своїй інтерпретації роману «Тьмяний профіль», вловивши «фемінний код» Франсуази Саган, тональність її письма й виокремивши екзистенційно значущі образи.

У цьому контексті, якщо поглянути із ретроспективи на український літературний процес, то бачимо, що «фемінна» постановка проблеми не була для нас чужою, адже роль жіноцтва залишалась однією із домінантних тематичних ліній у творах Марко Вовчок, Г. Барвінок, О. Кобилянської, Лесі Українки, У. Кравченко (творили у патріархальній культурній традиції), проте саме у другій половині XX ст. така літературна практика з огляду на тогочасну ідеологічну доктрину опинилась на маргінесах. З такого погляду, звернення перекладачів до творчості Франсуази Саган (після В. Коптілова на початку 1980-х рр. ще один роман письменниці – «Bonjour, tristesse!» – з'явився у перекладі Я. Кравця) слугувало своєрідною реанімацією теми жінки у тогочасному літературному просторі.

Уже в перших рядках роману Франсуаза Саган артикулює суб'єктивно-біографічний модус жіночого письма: (1) оповідь чітко ведеться від першої особи однини, жіночу стать якої експліковано лексично через детальну характеристику Алана «*mon mari*»; (2) головна героїня одразу у сповідальному тоні «пише» свою сімейну «хроніку», де із гротескними метафорами та іронією зображає істерійну монотонність свого щоденного життя. Процитуємо: «*La soirée se passait chez Alfern,* ***un médecin mondain****, et j'avais beaucoup hésité à m'y rendre.* ***L'après-midi*** *que je venais de vivre avec Alan, mon mari,* ***un après-midi*** *qui condamnait quatre ans d'amour, de coups, de tendresse et de révoltes****, cet après-midi****, j'aurais préféré le finir* ***dans les bras de Morphée ou dans ceux de l'ivresse****. Mais* ***en tout cas, seule***» [11, с. 11]. У В. Коптілова: «*Цього разу вечір був у Альферна –* ***лікаря, якого знав увесь світський Париж****. Я довго вагалася: йти чи не йти. Ось уже три роки – від початку нашого спільного життя з Аланом – я воліла* ***всі вечори*** *проводити насамоті****, в обіймах Бахуса або Морфея****: мене геть виснажували* ***ці щовечірні напади*** *любощів й ревнощів, пестощів і сварок*» [7, с. 3]. Загалом, В. Коптілов віднаходить потрібну інтонацію й лексику, щоб зобразити життя жінки «зсередини». Як бачимо, в українській мові флексійна форма слова «*вагалася*» розкриває приналежність до граматичної категорії жіночого роду, отож ідентифікація образу жінки в перекладному тексті дещо «випереджає» оригінал. В. Коптілов вносить певну деструкцію часових координат, змінюючи тривалість сімейного життя пари із чотирьох років до трьох та узагальнюючи акцентовані обставини часу ***l'après-midi / un après-midi / cet après-midi***, що творили ритмічні паралелізми, словосполученням «*всі вечори*» та означенням «*щовечірні*». Водночас компенсує перекладач втрату паралелізмів відтворенням фрагментації у письмі Франсуази Саган («*напади* ***любощів й ревнощів, пестощів і сварок***»), характерної для фемінного наративу, навіть дещо ампліфікуючи її виділенням окремого речення «*Я довго вагалася: йти чи не йти*», у якому спостерігаємо тенденцію до імітації усного мовлення на письмі. Перекладач одразу «локалізує» виклад при характеристиці організатора вечора Альферна: «*лікаря, якого знав* ***увесь світський Париж»*** (в оригіналі – дослівно «світський (знаний) лікар»), що у свідомості цільового читача миттєво вибудовує певну асоціативну картинку французького салонного життя. Крізь призму чоловічого перекладацького письма, самобутньо прочитує В. Коптілов алегоричну метафорику Франсуази Саган, зокрема вислів «***dans les bras de Morphée ou dans ceux de l'ivresse»*** реконструює доповненням чоловічого образу *Морфея* із грецької міфології (крилате божество сну) ще образом з римської міфології *Бахуса* – бога вина й веселощів замість нейтрального в оригіналі «*l'ivresse*» (дослівно – *похмілля*), тим самим, з одного боку, фіксуючи

тонку майстерну лінію експресивної образності, одну із домінантних у Франсуази Саган, а з іншого – підкреслюючи альтернативу/противагу чоловікові Аланові у маскулінних алегоричних образах, тобто все ж присутня конотація жінки як «слабшої» половини чогось сильнішого. Щобільше, В. Коптілов повністю опускає наступне еліптичне речення «*Mais* ***en tout cas, seule»*** в своєму перекладі.

Власне, «мазохістські» домагання чоловіка та суцільне сімейне ув'язнення змушує Жозе (Josée) замкнутись в собі, спонукає до самозаглиблення, самоаналізу свого життя, де героїня творить метафоричні картини власного внутрішнього стану (цілком у дусі фемінного прозописьма): «*C'était un bateau égaré que cet appartement, et le commandant de bord, Alan, était devenu fou. Et moi, j'étais la seule passagère, et* ***je n'avais plus du tout****, plus jamais d'humour*» [11, с. 30], що у перекладі звучить: «*Дім став для мене кораблем, що збився з курсу, його капітан Алан виявився справжнім божевільним. А я була єдиною пасажиркою, яка* ***втратила усе до нитки****, навіть почуття гумору*» [7, с. 10]. Перекладач відчув психологічний стан спустошення Жозе, та із значно більшим експресивним зарядом відтворив його у перекладі шляхом трансплантації української ідіоми «*промокнути до нитки*» у ширше змістове поле «*втратити все до нитки*». Застосовує В. Коптілов і в цьому випадку, і при відтворенні інших інтроспекцій головної героїні стосовно свого шлюбу прийом смислової модуляції: «*Après avoir été si heureux, [...] on se retrouve* ***égarés****, hagards, cherchant dans le désert des pistes qui ne se recoupent plus*» [11, с. 19] – «*Після того, як люди були такі щасливі одне з одним,* […] *раптом усвідомити, що то була* ***облуда****, що* ***вони чужі, чужі навіки****, і* ***марно шукати*** *в пустелі слідів, які ніколи вже не перетнуться…*» [7, с. 6]; «*… la première* (solution – наше, І.О.) *était de supporter Alan, notre vie commune et le fait que nous nous retrouvions à chaque instant* ***le nez dans le poussière****,* ***le cœur violenté*** *et* ***l'esprit à la débandade****; la deuxième était de partir, de le fuir, de lui échapper*» [11, с. 21] – «*… або й далі терпіти Алана і жити з ним,* ***щомити обливаючи один одного брудом, шарпаючи одне одному серця і щораз більше віддаляючись одне від одного****, – або втекти від нього, піти назавжди, зникнути*» [7, с. 7]. У першому прикладі перекладач використовує лексему *облуда* зі семантикою «фальш, неправда; те, що уявляється, привиджується, примара, манна» [8, Т. 5, с. 529] на місці французької фраземи *on se retrouve égarés,* тобто своє тлумачення перекладач змістив у ракурс наступного образу пустелі, посеред якої їхній шлюб – це ілюзія, міраж, й, за доданим роз'ясненням В. Коптілова, вони «*чужі навіки*».

Тому у другому прикладі перекладач вільно інтенсифікує жалюгідність їх можливого подальшого співжиття: вислів «*le nez dans le poussière*» (дослівно – «ніс в пилюці»), взятий Франсуазою Саган із пісні «Tout fout le camp» її улюбленої Е. Піаф, відтворено значно брутальніше «*обливати один одного брудом*», й висхідну градацію опису їхніх страждань В. Коптілов підсилює вкрапленням конкретизаторів *щомити, щораз*. У цьому контексті бачимо психологічну сумісність автора й перекладача, відтак статева приналежність в принципі не відігравала вирішальної ролі при інтерпретації, проте наступна «ремарка» В. Коптілова-перекладача містить істотне відхилення з погляду гендерних міркувань: «***J'étais seule****, privée du contact incessant, ineluctable et devenu pour moi comme incestueux, d'Alan*» [11, с. 37] – «*Вирвана з безнастанного, неминучого і для мене мало не кровозмісного зв'язку з Аланом,* ***я немов осиротіла***» [7, с. 13]. Хоча, за словниковими даними, семантика лексеми «*осиротіти*» включає змістове наповнення «залишитись самотнім, без близької, рідної людини» [8, Т. 5, с. 762], у контексті розлучення із Аланом такий відповідник зміщує концепт самотності у дещо іншу модальність, іронізуючи про ймовірні патріархальні переконання Жозе, що не відповідає фемінному началу роману Франсуази Саган.

Колоритно відображає В. Коптілов суперечливий образ Дж. А. Крама: «*старого парубка*» («*célibataire*»), «*ділка і сноба*» («*cet homme d'affaires snob*»), «*акулу великого капіталу*» («*un requin de la haute finance*»), «*благодійника*» («*protecteur*») – так описує Жозе свого приятеля, який матеріально допоміг їй після розставання із чоловіком, знайшов помешкання й роботу у журналі. Саме Джуліус став для героїні «*символом* морального відродження» [7, с. 69] – такий гіперболізований переклад із явною маскулінною інтерференцією запропонував В. Коптілов на цілком нейтральний вислів «*le symbol du* ***réconfort***» [11, с. 196].

Варто також згадати уривок розмови із першої зустрічі Жозе та Джуліуса:

– *Je me suis fait moi-même*, […] *et quand je l'ai rencontrée, j'étais encore très jeune* ***et pas du tout à l'aise***

– *Parce que maintenant, dis-je intriguée, vous vous sentez* ***à l'aise?***

– *Ah maintenant, oui, dit-il. Voyez-vous,* ***l'intérêt de l'argent****, le principal peut-être,* ***c'est qu'on se sent à l'aise partout*** [11, с. 26].

Франсуаза Саган не приховує автентичне обличчя авторитетного чоловіка, й у цьому епізоді Джуліус розповідає, що зробив себе сам й, коли мав одружуватись, не почував себе ***«à l'aise»*** – «вільно», «зручно», «матеріально задоволеним». Процитований фрагмент пронизаний абстрактним образом (*«l'aise»*) легкості, невимушеності, комфортності, що у рамках фемінного письма ідентифікується із ключовим поняттям для жінки – власної свободи. Зауважимо прояв маскулінності перекладача на основі його інтерпретації цього уривку:

– *Усе, чого я досяг, я досяг сам […]. А коли ми зустрілись, я був іще дуже молодий і* ***не мав під ногами міцного ґрунту****.*

– *А тепер? – спитала я зацікавлено. – Тепер маєте* ***міцний ґрунт****?*

– *Безперечно, – відповів він. – Знаєте* ***гроші – це, мабуть, той ґрунт****, на якому людина завжди і всюди почуває себе певно* [7, с. 9].

У чоловічій інтерпретації В. Коптілова з'являється поняття «ґрунту» як опори для людини, що дає відчуття впевненості та сталості буття. Іншими словами, перекладач матеріалізує абстрактний образ *«l'aise»* та синтезує усю множину його актуалізованих значень в індивідуально-психологічну конструкцію образу *«ґрунту»*. Як бачимо, письмо Франсуази Саган базується на вияві фемінної чуттєвості, тоді як чоловіча інтерпретація, можливо, здебільшого на підсвідомому рівні, по суті маскулінно раціональна, логічно-конкретна.

Однак зовнішній осуд заставляє Жозе подивитись на іншу сторону «нового» життя: «*безпутності*» [7, с. 38] через залежність від покровителя. На закиди про її утримання багатим другом вона із сарказмом відповідає: «*Vous savez, il est difficile pour une jeune femme à notre époque de* ***vivre de l'air du temps***» [11, с. 77]. В. Коптілову вдається майстерно відтворити репліку героїні й зберегти її гостроту та двозначність шляхом запозичення оригінального вислову в канву свого перекладу: «*Бачите, […] молода жінка в наш*

час неспроможна ***жити з самого тільки повітря***» [7, с. 27], тоді як російський перекладач А. Борисова радикально деформує смисл першотвору: «*В наше время женщине* ***трудно идти в ногу со временем***» [6, с. 71]. Із значним зарядом експресії та зверненням до ідіоматичних ресурсів цільової мови, інтерпретує В. Коптілов роздуми головної героїні: «*Cette pensée m'avait à peine traversée que je l'adoptai fébrilement. Elle m'arrangeait bien*» [11, с. 89] – «*Ця думка обпекла мене, і я аж затремтіла. Отак* ***по-дурному впійматися на гачок***» [7, с. 31]. Як бачимо, перекладач вкраплює елемент жіночої необачності чи необдумливої поведінки – *«по-дурному»* – що відбиває деяку маскулінну суб'єктивність інтерпретації. Мабуть, трохи перегинає лінію перекладач й у використанні колоквіалізмів для змалювання жіночої розмови, що суттєво знижує серйозність фемінного «голосу» як вияву певної позиції (Франсуаза Саган використовує цілком нейтральні лексеми, найчастіше – *parler*): *белькотіти, торохтіти, верзти, патякати, щебетати,* тощо.

Майстерно опановує український перекладач риторичний діалог головної героїні із собою, що демонструє двоїстість Жозе й спробу «об'єктивізації себе», так би мовити, спробу витлумачити момент трансформації себе в Іншу (іншу з Луї – в даному контексті): «*Mais j'appartenais à Louis, à lui seul et il le savait. Voulait-il que je renounce à* ***admirer quelqu'un d'autre*** *que lui? Voulait-il que j'abandonne mes promenades solitaires dans les musées, les expositions, les rues de* ***la ville****? Ne pouvait-il com prendre que certains bleus sur une toile, certaines formes m'attendrissaient plus qu'un veau nouveau-né?* […] ***Étais-je dégénérée, bas-bleu, prétentieuse****?* ***De toute façon****, je n'y pouvais rien, je n'avais plus dix-huit ans et je ne cherchais pas un Pygmalion, fût-il vétérinaire*» [11, с. 174-175]. – «*Я належу Луї, і він це знає. Та невже він хоче, щоб, крім нього, я* ***нічим не цікавилась, нічим не захоплювалась****? Невже він хоче, щоб я відмовилась від своїх самотніх прогулянок по музеях, виставках, вулицях* ***Парижа****? Невже він не розуміє, що блакить на полотні, скульптурні форми приваблюють мене дужче, ніж новонароджене теля? […] А може,* ***я причинна****? Може,* ***синя панчоха****? Може,* ***забагато на себе беру****?* ***В усякому разі*** *я не потребую дозволу, мені вже не вісімнадцять років, і,* ***зрештою****, я не шукала Пігмаліона, хай* ***навіть*** *він буде ветеринаром*» [7, с. 61]. Як видно, В. Коптілов відчув ритмічність думки Франсуази Саган й використовує парцеляцію, структурно розчленовуючи однотипні частини складного речення, щоб привернути більшу увагу цільового читача. Семантичну згущеність словосполучення «*admirer quelqu'un d'autre que lui*» перекладач виокремлює у два фрагменти із використанням паралелізму «*щоб, крім нього, я* ***нічим не*** *цікавилась,* ***нічим не*** *захоплювалась*», а риторичне питання «*Étais-je dégénérée, bas-bleu, prétentieuse?*» розподіляє на три рівнозначні частини, що виразніше передає поступове пізнання головною героїнею своєї сутності. Схожа тенденція і у відтворенні вставної конструкції «*de toute façon*», яку ампліфіковано (*в усякому разі, зрештою, навіть*) задля відтворення діалогічної фемінної тональності внутрішнього голосу Жозе. З погляду гендерної інтерференції цікавим видається метод транспозиції на рівні асоціативно-алюзійних конотацій, який застосував В. Коптілов у підборі функціональних відповідників для лексем «*dégénérée», «bas-bleu», «prétentieuse».* Так, В. Коптілову все ж імпонує вияв жіночності у формі тендітності, витонченості, тонкої натури (у єдиному випадку вживання в першотворі вульгаризму «*une gourgandine*» («шльондра») в перекладі було обрано описовий відповідник у формі еліпсису «*легкої поведінки*»), тому перекладач відкинув варіант кальки із французького «*dégénérée»* (дегенератка) й органічно вплітає у канву перекладного тексту лексему «*причинна*» у граматичній категорії жіночого роду із семантикою «божевільна» [8, Т. 8, с. 98], що дещо зміщує оригінальну конотацію у напрямі багатої алюзійної палітри в рамках української літературної традиції. Зберігає перекладач фразеологізм «*bas-bleu*» у формі повного українського еквівалента «*синя панчоха*», що у зневажливому тоні називає «суху, черству жінку, що втратила чарівність, й цілком віддалася науковим інтересам, книгам, тощо» [8, Т. 9, с. 182], а також віддає перевагу описовому відповіднику ідіоматичного характеру «*багато на себе брати*» замість лаконічного «*prétentieuse».* На наш погляд, таке вирішення певною мірою недосконале, тому пропонуємо такий варіант, що ближчий до задуму Франсуази Саган: «Може, я надто відстала? Може, синя панчоха? Маю надто багато претензій?».

Як бачимо, В. Коптілов поставив собі за мету відтворити фемінну автентику образів та пластику прозописьма Франсуази Саган, «зрівнятись» з нею у афористичності. Так, глибоко проникнувши у прагматичний підтекст та усі смислові модуляції оригіналу, В. Коптілов часом еластично вписує в переклад логічно вмотивовані доповнення та інтенсифікує образні відтінки. Візьмімо, наприклад, витончені епітети-характерники з-під пера В. Коптілова: «***заблукана*** *молода жінка*» [7, с. 67] («*une jeune femme* ***égarée***» [11, с. 190]), «***пустопорожня*** *стаття*» («*le* ***vague*** *article*» [11, с. 138]), «***несусвітна*** *дурепа*» [7, с. 49] («*une* ***vraie*** *gâteuse*» [11, с. 140]), «***осоружні*** *люди*» («*ne supporter pas ces gens*» [11, с. 75]), «***горилоподібні*** *шофери Джуліуса*», «***сягнистий*** *крок*» [7, с. 68] («***grand*** *pas*» [11, с. 193]), «***лиховісний*** *вигляд*» [7, с. 34] («*sinistre*» [11, с. 98]). Вдається перекладач і до метафоризації (заміни прямого значення метафоричним синонімом) у тексті перекладу: «*брали у полон спогади*» [7, с. 34], «*свердлити поглядом*» [7, с. 35], «*оберемки спогадів*» [7, с. 13], «*під стусанами долі*» [7, с. 17] тощо й активно використовує фразеологічні одиниці, вставні конструкції й вигуки задля збереження експресії, іронії, штрихів скепсису та гротеску, притаманних фемінному наративу: «*сипнути солі на рану*» [7, с. 28], «*дуба врізати*» [7, с. 37], «*з глузду спав*» [7, с. 52], тощо.

Висновки і пропозиції. В. Коптілов неначе підтримує тезу Г. Блума про письмо В. Вулф: «Її фемінізм невіддільний від естетизму» [1, с. 505]. Перекладач прагне творити образи у схожій «психолого-емоційній матриці» (термін К. Юнга [9, с. 641]), яка б матеріалізувала естетику фемінного письма Франсуази Саган засобами цільової мови. Проте, як писав сам В. Коптілов: «Яке б сильне не було прагнення перекладача злитися думкою й почуттям з автором оригіналу, перевтілитися в нього перекладач не може» [4, с. 89]. Особливо слушною ця думка видається у контексті розгляду В. Коптілова-перекладача як гендерної мовної особистості, зокрема на прикладі його чоловічого перекладацького письма у роботі над романом Франсуази Саган «Un Profil Perdu» бачимо, що деяка стереотипність у гендерних позиціях, маскулінна суб'єктивність інтерпретації, гендерна інтерференція навіть на підсвідомому рівні все ж проявляється у канві перекладного тексту. Попри це, інтерпретація В. Коптілова фемінного роману Франсуази Саган доводить, що не можна го-

ворити про гендерну інтерференцію як певну закономірність, радше психологічна сумісність автора й перекладача відіграє вирішальну роль у створенні адекватної іншомовної версії, що забезпечило успіх українського перекладу «Тьмяний профіль».

Запропонований аналіз перекладу – це лише одне із можливих досліджень в рамках заданої гендерної проблематики, що свідчить про безліч інших перспектив у перекладознавчій інтерпретації цього роману.

Список літератури:

1. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / Г. Блум ; [пер. з англ. ; заг. ред. Р. Семківа]. – Київ : Факт, 2007. – 720 с.
2. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Т. Гундорова. – Київ : Факт, 2008. – 284 с.
3. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу : (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) / Л. В. Коломієць. – Київ : Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
4. Коптілов В. Першотвір і переклад : (роздуми і спостереження) / В. Коптілов. – Київ : Дніпро, 1972. – 214 с.
5. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проекції / М. Лановик. – Тернопіль : Ред.-вид. відділ ТНПУ, 2006. – 470 с.
6. Саган Франсуаза. Неясный профиль / Франсуаза Саган ; пер. А. Борисовой. – Москва : Эксмо, 2010. – 190 с.
7. Саган Франсуаза. Тьмяний профіль / Франсуаза Саган ; пер. В. Коптілова // Всесвіт. – 1976. – № 8. – С. 3–70.
8. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1. – 800 с.; Т. 2. – 552 с.; Т. 3. – 744 с.; Т. 4. – 840 с.; Т. 5. – 840 с.; Т. 6. – 832 с.; Т. 7. – 724 с.; Т. 8. – 928 с.; Т. 9. – 907 с.; Т. 10. – 658 с.; Т. 11. – 699 с.
9. Юнг К.-Г. Психологические типы / К.-Г. Юнг ; [пер. С. Лорие ; под ред. В. Зеленского]. – Санкт-Петербург : Азбука, 2001. – 732 с.
10. Moi T. Feminist Theory and Simone de Beauvoir / T. Moi. – Oxford ; Cambridge : Blackwell, 1990. – 120 p.
11. Sagan Françoise. Un Profil Perdu / Françoise Sagan. – Paris : Éditions Stock, 2010. – 199 p.
12. Simon Sh. Gender in Translation / Sh. Simon. – Routledge, 2003. – 208 p.

Одрехивская И.Н.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ МУЖСКОГО ПЕРЕВОДЧЕСКОГО ПИСЬМА В. КОПТИЛОВА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ФЕМИННОГО РОМАНА ФРАНСУАЗЫ САГАН «UN PROFIL PERDU»

Аннотация
Статья посвящена переводоведческому анализу украинской интерпретации В. Коптилова романа «Un Profil Perdu» Франсуазы Саган. Сакцентирована значимость этого перевода как первой украиноязычной интепретации произведения с наследия известной французской романистки XX ст. Рассматриваются проявления гендерной интерференции в переводе феминной литературы. Описывается стратегия перевода В. Коптилова в воспроизведении ключевых образов и аутентики феминного прозописьма французской писательницы. В контексте указанного перевода доказано, что не пол, а скорее психологическая и мировоззренческая совместимость автора оригинала и переводчика способствует созданию адекватного перевода феминного нарратива.
Ключевые слова: феминный роман, переводческое письмо, гендерная языковая личность, переводоведческий анализ, интерференция.

Odrekhivska I.M.
Ivan Franko National University of Lviv

THE PECULIARITIES OF MASCULINE TRANSLATION ÉCRITURE OF V. KOPTILOV IN HIS INTERPRETATION OF THE FEMININE NOVEL BY FRANCOISE SAGAN «UN PROFIL PERDU»

Summary
The paper deals with the Translation Studies analysis of the Ukrainian translation by V. Koptilov of the romance novel «Un Profil Perdu» by Francoise Sagan. The significance of this translation is stressed since it is the first Ukrainian interpretation of the work by the prominent French writer of the 20th century. The article analyzes the manifestation of gender interference in the translation of feminine literature. The translation strategy of V. Koptilov in reproducing key images and authenticity of the feminine йcriture is described. In the context of the translation under analysis, it is posited that psychological compatability of the original author and the translator helps to produce an adequate translation of the feminine narrative.
Keywords: feminine novel, translation йcriture, gender lingual personality, Translation Studies analysis, interference.

УДК 001.814(0.025.2+084.1):093.3

Рабчун О.С.
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
Рабчун І.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КНИГА ЯК МОНОДЖЕРЕЛО

У статті зроблено спробу аналізу єдиного в світі примірника книги, виготовленого власником бібліотеки, котрий своєрідним чином розкриває історію королівського роду Габсбургів. Наголошується на тому, що книга автентична, єдина в своєму роді, адже її автор зібрав вирізки із зображеннями представників роду та вибудував у хронологічному порядку їх перебування на престолах Європи. Подано характеристику фізичного стану книги. Зроблено опис характеристик видання. Поряд з описом книги, розкрито коротку історію бібліотеки, де зберігалася дана книга та подано інформацію про власників бібліотеки.
Ключові слова: книга, родова книгозбірня, Урбановські та Стажинські, екслібрис, Загінецька бібліотека.

Проблема, яка розглядається в статті це книга як моноджерело, на прикладі книги, що зберігається у фонді Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та належить до складу родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських, відомого як Загінецька бібліотека.

Стаття присвячене книзі, а саме дослідженню та опису оригінального джерела, що зберігається у фонді Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Мета статті розкрити обрану нами автентичну книгу, яка є єдиною в своєму роді, адже її автор зібрав вирізки із зображеннями представників роду, подати характеристику фізичного стану книги.

Для розгляду, дослідження та опису нами взято оригінальне джерело, що зберігається у фонді Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та належить до складу родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських, відомого як Загінецька бібліотека.

Книга, книжка – письмовий запис, неперіодичне видання у вигляді зброшурованих аркушів друкованого матеріалу, набір письмових, друкованих, ілюстрованих або порожніх аркушів, виготовлених з паперу, пергаменту або іншого матеріалу, як правило, скріплених з одного боку. Сторони аркуша називаються сторінками [1].

Болеслав Стажинський (1834–1917), останній власник бібліотеки з графського роду, був відомим художником та скульптором [2; 3; 4]. Нині деякі з його картин зберігаються у Національному музеї у Варшаві. Б. Стажинський збільшив кількісний склад бібліотеки, отриманої у спадок, у кілька разів, розширивши і її тематичний склад. За часів, коли родове книжкове зібрання перебувало у його власності, для бібліотеки було побудовано окреме приміщення у родинному маєтку (с. Загінцях Летичівського повіту на Поділлі – нині с. Загінці Деражнянського району Хмельницької області). У період з 1863 до 1913 рр. (час перебування бібліотеки в маєтку Б. Стажинського) у бібліотеки з'явився власний екслібрис, переважна частина книг набула оправ, характерних саме для цієї бібліотеки (саме оправи є однією з відмінних особливостей Загінецької бібліотеки). На книгах з'явилися шифри-порядкові номери, що відмічено у створеному в 1905 р. рукописному каталозі бібліотеки. Каталог має мовно-алфавітно-систематичний характер.

На жаль, протягом часу свого існування, родова бібліотека Урбановських та Стажинських зазнала розпорошення. Із понад 13 000 од. зб., що знаходилися у Загінцях, нині окремим блоком у фондах НБУВ зберігається трохи більше половини книг.

Час заснування колекції необхідно шукати наприкінці XVIII ст. Відомо, що в основу родової бібліотеки Урбановських лягли книги із придбаної Кшиштофом Урбановським бібліотеки Вінсента Потоцького з Немирова [5]. Продаж бібліотеки став можливим через розорення родини Потоцьких та смерті її власника.

У свою чергу, до книжкового зібрання Потоцьких були включені книги Божидара Підгороденського, на яких і досі знаходимо маргінальні записи власника бібліотеки.

Відомостей про представників родів Урбановських та Стажинських в архівних документах збереглося мало. Пояснити це можна тим, що рід як Урбановських так і рід Стажинських не були відомими у для широкого загалу, не надзвичайно багатими, тому про представників обох прізвищ було відомо лише в певних колах – літературних та мистецьких.

Із Немирова бібліотека була перевезена до маєтку Кшиштофа Урбановського (?–1809), де зберігалася до самої смерті власника.

К. Урбановський заповів свою бібліотеку молодшому братові Антонію та племіннику – Едвардові Стажинському. Приблизно у 1810 р. бібліотеку перевозять до Городка – маєтку А. Урбановського, оскільки Е. Стажинський відмовився від своєї частини успадкованої бібліотеки.

Наступний період в історії бібліотеки розпочався фактично після перевезення книг до маєтку А. Урбановського. Крім, власне, книг, до Городка потрапили і шафи, у яких книги зберігалися у попередніх власників. За твердженнями джерел [6], ці шафи раніше були власністю короля Станіслава Лещинського (20 жовтня 1677 – 23 лютого 1766) – короля Речі Посполитої (1704-1711, 1733-1734). Ймовірно, шафи були придбані К. Урбановським у Потоцьких разом з бібліотекою. Більш докладних відомостей відшукати не вдалося.

Наступні три десятки років (до самої смерті А. Урбановського у 1842 р.) стали чи не найкращими у долі бібліотеки. А. Урбановський, вже немолода на той час людина (народився приблизно у 1772 р.), присвячує себе книгам. У бібліотеці було чимало стародруків та рукописних матеріалів. За відомостями каталогу 1905 р., у бібліотеці були навіть рукописи XII ст., написані грецькою мовою. Бібліотека у цей період інтенсивно поповнювалася [7].

Бібліотека А. Урбановського була однією з найбільших і найкращих на Волині у першій половині XIX ст. Станом на 1835 р. вона налічувала близько

© Рабчун О.С., Рабчун І.В., 2014

13 000 томів. Був тут і красивий парк у стилі класицизму, щоправда, говорить автор [8], нині він майже повністю заріс (станом на 90-ті рр. XIX ст.). Розміщувалося у залах і прекрасне зібрання картин, серед яких було чимало оригіналів, зокрема роботи Гвідо Рені. Була тут також і колекція нумізматики, придбана разом з бібліотекою у Вінсента Потоцького з Немирова.

Родова книгозбірня, власником якої був А. Урбановський, є типовою для приватних бібліотек початку XIX ст. Магнати часто володіли архівами, бібліотеками, музеями [9]. У бібліотеці власник зібрав чималу кількість рукописних матеріалів, стародруків, книг з історії Польщі (переважно) та світу, художньої польської та світової літератури. Варто зазначити, що організовуючи та поповнюючи бібліотеку, А. Урбановський переслідував, перш за все, бібліографічну мету. Він був закоханий у книгу, особливо колекційну, стару [10].

Немає відомостей про те, що бібліотека кудись переміщалася (наприклад, вивозилася за кордон), а в каталозі, датованому 1905 р., є лише шифри книг, що закінчуються 13 000 номерів. Можливо, була ще бібліотека, наприклад, у маєтку під Парижем. Але про неї відомостей нам розшукати не вдалося. Тому стверджуємо, що родове книжкове зібрання Урбановських та Стажинських налічувало 13 000 од. зб. На той час бібліотека мала також власний екслібрис, в основі якого лежить родовий герб Стажинських – «Доліва» [11].

Припускаємо, що саме в період перебування книжкового зібрання у Загінцях, проводилася досить інтенсивна обробка книг: значна частина книг має оправи, властиві лише цій бібліотеці, окремі видання об'єднані в компакти та конволюти [12].

Саме в період перебування книгозбірні у Загінцях на книгах з'являється екслібрис бібліотеки [13].

Екслібрис присутній майже на всіх книгах. На окремих виданнях зустрічаємо суперекслібрис. Зображення суперекслібриса зустрічаємо на титульних сторінках у фіолетовому або синьому кольорах, а також на обкладинках та корінцях книг, де він тиснений золотом

У 1912 р. Б. Стажинський складає заповіт, відписуючи Загінці своїй єдиній дочці Розі Марії. Молода господиня проживала на той час у родинному маєтку неподалік Парижа. У 1913 р. вона продає маєток разом з бібліотекою своїй тітці Марії Браницькій, котра купує його для свого онука Кароля Радзівіла [14]. За одними відомостями, бібліотека у 1914 р. була перевезена до Білої Церкви у маєток Браницьких, за іншими даними, бібліотека залишалася у Загінцях до 1917 р., коли маєток був розгромлений селянами, а будинок разом з бібліотекою було спалено. Схиляємося до першої версії подій, оскільки бібліотека, хоч і не в повному складі, дійшла до наших днів. Хоча припускаємо, що, можливо, не всі книги було перевезено до Білої Церкви, адже у власності Браницької була не лише бібліотека, а й весь маєток. Певна частина книг, на власний розсуд нової господині, могла залишитися у Загінцях для потреб нових господарів. На нашу думку, така версія теж має право на життя, оскільки, дійсно, невідома доля частини бібліотеки.

У 1921 р. співробітники нещодавно створеної ВБУ дізналися про те, що у маєтку Браницьких у м. Біла Церква знаходиться бібліотека графині Браницької. Про це на засіданні Комітету ВБУ у січні 1921 р. розповів В. Дончук [15]. Повторно питання про бібліотеку графині Браницької було піднято у квітні 1921 р. також на засіданні Комітету ВБУ. Бібліотека зберігалася у не надто належних умовах, тому у травні того ж року В. Дончуку було доручено поїхати до Білої Церкви та визначити попередню цінність бібліотеки [16].

Із наступних документів розуміємо, що, хоч і з великими труднощами, але бібліотека з Білої Церкви була доставлена в Київ [17, арк. 2 (зворот); 18], були складені звіти співробітників про її опрацювання та доставку [19, арк. 40; 20, арк. 41].

Наприкінці 1921 р. Комітет ВБУ прохав ГУБКОПМИС підтвердити передачу книг і бібліотечного майна графині Браницької до ВБУ [21, арк. 37]. Таким чином, бібліотека стала власністю української держави.

Хоча книги, як відомо [14], не відразу у повному обсязі були перевезені до Києва. Надходження їх з Білої Церкви до фондів ВБУ продовжувалося до 1927 р.

У період 20-ті рр. XX ст. й до початку XXI ст. (2006 р.) колекційний фонд зібрання був розподілений по різних відділах Бібліотеки. Тривалий час вона зберігалася у Подільській філії Центральної наукової бібліотеки УРСР, що розташовувалась у Києві на Подолі, у приміщенні колишньої київської духовної академії, шкільний корпус котрої перейшов на баланс ВБУ. Саме там і почалося розпорошення зібрання. З нього спочатку були вилучені рукописи та стародруки, серед них окремо виділено інкунабули, палеотипи, альдини а також інші книги. Нині у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ книги із родового книжкового зібрання зберігаються у декількох колекціях: інкунабул, палеотипів, альдин, Плантенів, Ельзевірів, колекції Дідо. Частина літератури з мистецтва потрапила до фонду відділу образотворчих мистецтв, а також до сектору картографічних видань, зустрічаємо також книги зі складу родового книжкового зібрання і в колекції А. Кримського, що зберігається в НБУВ.

Станом на 2003 р. родове книжкове зібрання Урбановських та Стажинських було розпорошене. Основний масив книг, що зберігається нині у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, знаходився, по-перше, у різних фондах НБУВ, а, по-друге, він не мав цілісності й у самому фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.

Значну частину часу книги із книжкового зібрання Урбановських та Стажинських перебували у т. зв. «стосі іноземної літератури»: у Подільській філії Центральної наукової бібліотеки УРСР література іноземними мовами, що не використовувалася часто читачами, зберігалася в окремому приміщенні. Часто така література була навіть складена у стоси з метою збільшення площ для затребуваної читачами літератури.

У 1986-87 рр. у Бібліотеці проводилося інтенсивне опрацювання літератури (інвентаризація, постановка на облік та введення до обігу неопрацьованої літератури). Серед книг, опрацьованих у цей період, зустрічаємо і частину книг, що належать до родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських.

Хоча досить великий відсоток книг залишався неопрацьованим та не введеним до наукового обігу і надалі. Адже книги перебували у складі обмінно-резервного фонду НБУВ.

Протягом 1990-1996 рр. іноземна література, що знаходилася в обмінно-резервному фонді, за мовною ознакою передавалася до сектору організації іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Тут було створено три великі фонди: німецькомовний (70 668 од. зб.), франкомовний (62 475 од. зб.) та польськомовний (90 983 од. зб.). Дані про кількість фонду подаємо станом на

грудень 2011 р. У кожному з цих фондів знаходилася частина книг із родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських.

У 2006 р. Загінецька бібліотека у фонді з відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій найшла своє постійне місце для зберігання. Книги було перевезено до кім. 4-2 (четвертий поверх сховища відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій – корпусу НБУВ, що знаходиться на вул. Володимирській, 62). Почалася фізична реконструкція фонду родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських, котра складалася з кількох етапів:

- шифрування літератури;
- встановлення та відновлення відсутніх шифрів;
- атрибуція певної частини книг;
- розміщення на полицях;
- звірка з рукописним та топографічним каталогами;
- створення електронного каталогу на фонд родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських.

Нині родова бібліотека Урбановських та Стажинських (станом на січень 2012 р.) зберігається єдиним масивом, за винятком вилучених свого часу видань до інших підрозділів НБУВ – Інститут рукопису, відділ стародруків та рідкісних видань, відділ образотворчих мистецтв, сектор картографічних видань, відділ газетних фондів, відділ наукової організації основного фонду. Загальна кількість одиниць збереження становить 6 292 книги та інших видань.

Книга, штучно створене джерело, яке представлено до розгляду, виготовлена, можливо, самостійно автором. Твердження може ґрунтуватися на тому, що Б. Стажинський сам виготовляв олрави для книг із власної бібліотеки.

Папір, використаний для книги – виготовлений у XIX ст. Оправа XIX ст. виготовлена з картону, обтягнена папером «мраморкою» в коричневих тонах, на корінці та кутиках книги використана шкіра коричневого кольору.

Припускаємо, що місце походження – Подільська губернія (маєток графа Б. Стажинського у с. Загінці).

Джерело виготовлено вручну. Автор використав вирізки зі стародруків та власноруч написав чорнилом відому йому інформацію про осіб, зображених на ілюстраціях.

Книга зберігається нині у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Джерело – матеріали, зібрані автором про представників династії Габсбургів [22]. Відомості охоплюють період від 1273 р. до 1732 р.

Книга має рукописний вступ (французькою мовою), зроблений автором – Б. Стажинським – 3 аркуші; зміст (без вказівки на сторінки), ілюстрації зі стародруків (на жаль, атрибутувати їх поки не вдалося) та рукописну інформацію, що стосується ілюстрацій. Загалом, у книзі 138 пронумерованих аркушів. Варто наголосити, що є пропуски там, де не вдалося відшукати авторові або ілюстрацію, або інформацію про представника династії Габсбургів.

Книга має розміри 36Х26 см. Її вага 765 гр. Папір, використаний у книзі, виготовлений у XIX ст., оправа картонна з використанням шкіри. На корінці книги – наліпка червоного кольору. Оправа має незначні пошкодження. Обріз книги білого кольору. Форзац білий.

Рукописний текст виконаний чорнилом чорного кольору.

На форзаці розміщено екслібрис Загінецької бібліотеки, на титульному аркуші – печатка-суперекслібрис [23] синього кольору:

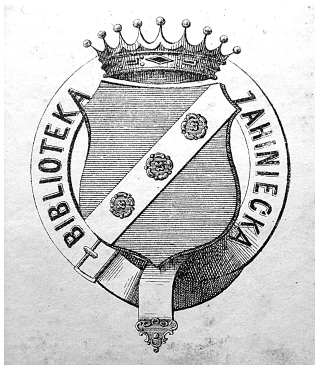

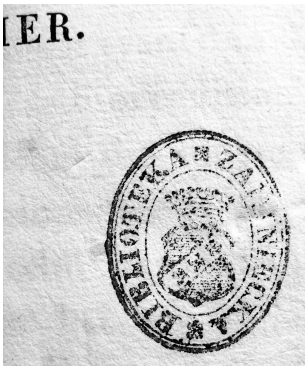

Джерело є справжнім, автентичним. Це єдиний примірник. Цінність даного джерела незаперечна.

Автор використав велику кількість доступної у середині XIX ст. інформації для створення книги.

Джерело відображає інтерес власника – цікавість до історії, особливості ілюстративного матеріалу, спричинені професійною діяльністю (Б. Стажинський – відомий художник).

Нині джерело може слугувати дослідникам різних галузей науки – історикам, книгознавцям, художникам.

Вважаємо, що представлене джерело досить наповнене інформативно (створене в 2-й пол. XIX ст.).

Отже, одним з найважливіших методичних правил, що вже встановилися в книгознавчий науці, є вимога вивчення тісного зв'язку бібліотеки із історією роду та її засновників і власників. Адже дослідження родоводу власників бібліотеки від'ємне від аналізу складу та змісту родового книжкового зібрання. Саме відомості про членів сім'ї та найближчих родичів дають інформацію про рід занять того чи іншого представника роду, а також про їх уподобання, зв'язок з епохою. Такі відомості дають можливість встановити цінність зібрання, етапи формування та професійні або бібліофільські тенденції як частину книжкової культури епохи.

Список літератури:

1. Книга, книжка [Електрон. ресурс] / Спосіб доступу: URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D%B0 – Загол. з екрана.
2. Starzyński Bolesław // Polski słownik biograficzny. Z. 175. – Warszawa-Krakyw, 2004. – S. 453-455.
3. Starzyński Bolesław // Słownik pracownikyw książki polskiej. – Warszawa-Lydź, 1972. – S. 851.
4. Starzyński Bołesław // Tygodnik ilustrowany, ilustrowane czasopismo kulturalno-społeczne. – № 22. – Cz. 1. – Warszawa, 1876. – S. 340-342.
5. Рабчун О. С. Загінецька бібліотека Урбановських та Стажинських: до проблем реконструкції / О. Рабчун // Наукові праці НБУВ. Вип. 13. – К., 2004. – С. 330-339.
6. Рабчун О. С. Родова книгозбірня Урбановських та Стажинських: історіографія та джерельна база дослідження / О. Рабчун // ДЕНЬ НАУКИ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, присвяченої 90-річчю Гетьманату Павла Скоропадського (23 квітня 2008, Київ 2008) – К., 2008. – Ч. 1 – С. 417-418.
7. Рабчун О. Літературні уподобання власників книжкового зібрання (на прикладі родової книгозбірні Урбановських та Стажинських) / О. Рабчун // ДЕНЬ НАУКИ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ. Матеріали IV Міжнародної

наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 20-річчю Незалежності України (1991-2011), Київ, 28-29 квітня 2011 р. – К., 2011. – Ч. V. – С. 46-48.
8. Rabczun O. Rodowa biblioteka Urbanowskich i Starzyńskich (XIX-XX w.) // Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi. – № 3 – Warszawa, 2009. – S. 183-195.
9. Рабчун О. С. Приватна бібліотека як джерело для вивчення історико-культурних процесів XIX-поч. XX ст. (на прикладі родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських із фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) / О. Рабчун // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства. Матеріали науково-практичної конференції. – Львів, 2009. – С. 263-267.
10. Рабчун О. С. Приватні книжкові колекції як складова історичної науки (на прикладі родової книгозбірні Урбановських і Стажинських із фондів НБУВ) / О. Рабчун // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть: VI Міжнародна науково-теоретична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених (Збірник тез і текстів виступів 16 квітня 2008 року. Частина 2). – Тернопіль, 2008. – С. 134-136.
11. Журавлева И. Суперэкслибрис: к истории книжного знака библиотеки / Ирина Журавлева // Бібліотечний форум України. – 2005. – № 1(7). – С. 3–6.
12. Конволют [Електрон. ресурс] / Спосіб доступу: URL: http://www.odb.te.ua/?menu=info&id=1732 – Загол. з екрана.
13. Prusiewicz A. Biblioteki na Podolu i ich exlibrisy // Exlibris: czasopismo poświęcone książce. – Krakyw, 1922. – Z. IV. – S. 78.
14. Рабчун О. С. Приватні книжкові зібрання та колекції у фонді Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ / О. Рабчун // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: історія та сучасність. Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції, Львів, 28-30 жовтня 2010 р. – Львів, 2010. – С. 300-305.
15. Протокол № 170 засідання Комітету Всенародньої Бібліотеки у Київі 18/5 січня 1921 року // Арх. НБУВ ІР. – Оп. І, спр. 33, протокол № 170. – Арк. 2.
16. Протокол № 184 засідання Комітету Всенародньої Бібліотеки у Київі 17 травня 1921 року // Арх. НБУВ ІР. – Оп. І, спр. 33, протокол № 184. – Арк. 38 (зворот). – доручення Д. Дончуку на поїздку до Б. Церкви.
17. Отчёт о работе библиотеки за 1921 год // Арх. НБУВ ІР. – Оп. І, спр. 34. – 6 арк. – Арк. 2 (зворот) – 3.
18. Кошторис на 1921 рік: Смета расходов по библиотеке на 1921 год // Арх. НБУВ ІР. – Оп. І, спр. 48. – 10 арк.
19. До завідуючого будинком Академії Наук (Бульвар Шевченка, 14) В. І. Дончука № 260 від 18 червня 1921 р. Прохання про предоставлення звіту по відрядженню до Б. Церкви в справі перевезення бібліотеки гр. Браницькі // Переписка Комитета по основанию Всенародной библиотеки с Правлением Украинской Академии Наук, библиотеками, частными лицами и др. организациями по вопросам комплектования библиотеки, приобретения частных коллекций (24 января 1921 г. – 19 декабря 1921 г.) // Арх. НБУВ ІР. – Оп. І, спр. 37. – 85 арк. – Арк. 40.
20. До завідуючого будинком Академії Наук (Бульвар Шевченка, 14) В. І. Дончука № 260 від 18 червня 1921 р. Прохання про предоставлення звіту по відрядженню до Б. Церкви в справі перевезення бібліотеки гр. Браницької // Переписка Комитета по основанию Всенародной библиотеки с Правлением Украинской Академии Наук, библиотеками, частными лицами и др. организациями по вопросам комплектования библиотеки, приобретения частных коллекций (24 января 1921 г. – 19 декабря 1921 г.) // Арх. НБУВ ІР. – Оп. І, спр. 37. – 85 арк. – Арк. 40.
21. До ГУБКОПМИСУ № 233 від 7 червня 1921 р. Прохання підтвердити розпорядження № 4573 від 25 травня 1921 р. про передачу книжок і бібліотечного майна гр. Браницької в м. Б. Церкві до ВБУ у Києві // Переписка Комитета по основанию Всенародной библиотеки с Правлением Украинской Академии Наук, библиотеками, частными лицами и др. организациями по вопросам комплектования библиотеки, приобретения частных коллекций (24 января 1921 г. – 19 декабря 1921 г.) // Арх. НБУВ ІР. – Оп. І, спр. 37. – 85 арк. – Арк. 37.
22. Династія Габсбургів [Електрон. Ресурс] / Спосіб доступу: URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Династія_Габсбургів – Загол. з екрана.
23. Из истории переплета. Элементы украшения переплетов – суперэкслибрис и экслибрис [Электрон. ресурс] / Способ доступа: URL: http://www.obook.ru/index.php?action=show_articles&subid=111 – Загл. с экрана.

Рабчун О.С.
Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадського
Рабчун И.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

КНИГА КАК МОНОИСТОЧНИК

Аннотация
В статье сделана попытка анализа единственного в мире экземпляра книги, изготовленного владельцем библиотеки, которая своеобразно раскрывает историю королевского рода Габсбургов. Подчеркивается, что книга подлинная, единственная в своем роде, ведь ее автор собрал вырезки с изображениями представителей рода и выстроил в хронологическом порядке их пребывания на престолах Европы. Дана характеристика физического состояния книги. Сделано описание физических характеристик издания. Наряду с описанием книги, раскрыто историю библиотеки, где хранилась данная книга и дана информация о владельцах библиотеки.
Ключевые слова: книга, родовая библиотека, Урбановські и Стажинські, экслибрис, Загинецькая библиотека.

Rabchun O.S.
Vernadsky National Library of Ukraine
Rabchun I.V.
Kyiv National Taras Shevchenko University

BOOK A MONOSOURCE

Summary
This article attempts to analyze a single copy of the book in the world, heal-tovlenoho own library that peculiar way reveals the history of the Habsburg royal family. It is stressed that the book is authentic, one of a kind, because its author has collected clippings depicting predstavny of age and kind of built in chronological order of their exposure to the thrones of Europe. The characteristic physical condition of the book. Made char-description terystyk publication. Along with a description of the book reveals a brief history of the library, where he kept this book and provides information about the owners of the library.
Keywords: book, tribal library, Urbanovski and Stazhynski, bookplate, Zahinetska library.

УДК 81

ВІДТВОРЕННЯ АСОЦІАТИВНОЇ ОБРАЗНОСТІ В АСПЕКТІ ПРАГМАТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ЯПОНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Рєзнікова Н.В.
Інститут філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються можливості збереження образних характеристик засобів поетичного увиразнення української мови у тексті перекладу на японську мову. Вивчаються особливості відтворення їх прагматичного потенціалу засобами структурно і культурно віддаленої мови. Проводиться зіставний аналіз фрагментів тексту оригіналу і перекладу з метою визначення ступеню адекватності відтворення асоціативно-образної інформації. Виділяються аспекти, у яких має свій прояв прагматика перекладу її культурного компоненту.
Ключові слова: комунікативна тотожність, соціокультурна співвіднесеність, перекладацькі зсуви, лінгвопрагматична адаптація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В українсько-японському бінарному зіставленні конотативна інформація, яку несуть українські засоби поетичного увиразнення, у більшості випадків є національно-культурною, а отже, з перекладацької точки зору питання відтворення прагматичних функцій таких засобів представляє неабиякий культурологічний інтерес. Для вирішення питань, пов'язаних з визначенням надійних критеріїв оцінки якості поетичного перекладу, є необхідність вивчити поетичні оригінали та іншомовне перевтілення їх в соціально-художньому бутті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вже відомі численні теоретичні та практичні розвідки у дослідженні проблем прагматики перекладу художніх текстів, здійснені І. Шаргай, Н. Кушиною (1998), В. Мирошниченком (2001), В. Коптіловим (2002), О. Ребрієм (2003), Н. Гладуш, А. Науменко, О. Селівановою (2004), В. Демецькою, М. Оліковою, О. Скібіцькою, О. Чередниченком (2007), Т. Ананко, М. Караневич (2012), А. Мельник (2013) та іншими дослідниками.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Вибір теми дослідження і коло питань, що розглядаються, визначені нагальною потребою пошуку підходів до вирішення таких перекладознавчих завдань як: 1) виявлення комунікативної сутності і прагматичних потенцій тексту, які реалізуються у перекладі; 2) залучення до зіставного аналізу якомога більше мов, зокрема «екзотичних». Якщо дотепер окреслені питання розглядалися на матеріалі прозових художніх творів англомовної літератури і мали справу з пізнавальним досвідом представників англомовної культури, то у даній розвідці увага надається осмисленню трансформації засобів поетичного увиразнення української мови у текст поетичного перекладу на японську. У Т. Шевченка ці засоби переважно виступають як традиційні образи національної лірики, а отже відтворення образності як елемента прагматичности має певні особливості, пов'язані з її сприйняттям носіями японської культури. Виходячи з того, що категорія образності принципово перекладна, виникає питання можливості збереження образних характеристик у перекладі без ускладнення їх розуміння.

Формулювання цілей статті. Сучасні тенденції розвитку лінгвістики перекладу з її підвищеною зацікавленістю до вивчення прагматичного аспекту відтворення мовних одиниць визначили необхідність даного дослідження, що має на меті встановлення взаємовідповідності прагматичних характеристик означених елементів поетичного тексту оригіналу і перекладу, а саме визначення причин і закономірностей передавання прагматичної інформації в перекладі з української мови на японську, а також виявлення шляхом асоціативного аналізу залежності адекватності перекладу від збереження прагматичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Прагматична обумовленість виражальної одиниці визначається, перш

© Рєзнікова Н.В., 2014

за все, її стилістичними і семантичними потенціями, що й визначило комплексний її аналіз: традиційний семантико-стилістичний аналіз тропу доповнений прагматичним. Відомо, що семантичний переклад орієнтований на точне відтворення контекстуального значення оригіналу, тоді як комунікативний – орієнтований на реакцію читача. Повна еквівалентність передбачає вичерпну передачу комунікативно-функціонального інваріанту, тобто йдеться про максимальне наближення тексту перекладу до оригіналу. Проте, як зазначає Г. Мірам, «у більшості випадків перекладач художньої літератури йде шляхом вільної інтерпретації змісту, а словникові еквіваленти слугують для перекладу лише «стартовим майданчиком» [6, с. 24]. Оскільки, за висновком А. Швейцера, «прагматичний рівень є невід'ємною частиною еквівалентності взагалі і нашаровується на інші її рівні» [11, с. 178], то логічно припустити, що вимога адекватності носить компромісний характер: переклад повинен оптимально відповідати визначеним комунікативним цілям і задачам. «Виявлення критеріїв якості перекладу, що базуються на концепції семантико-стилістичної адекватності, становить власне лінгвістичну проблему, а встановлення критеріїв перекладу, з огляду на функціональну адекватність, становить лінгвопрагматичну проблему, вирішення якої здійснюється в межах теорії комунікації» [2, с. 100-101]. Таким чином, комунікативно-прагматичний аспект поетичного тексту можна визначити як єдність мовних та позамовних факторів та їх залежність один від одного. Щодо національно-історичного осмислення літератури Ю. Левін підкреслював, що за кордоном твір завжди сприймається інакше, але це не означає, що чуже сприйняття неправильне. Хоч би яке воно було, «воно цілком закономірне» [5, с. 17].

Під комунікативно-прагматичним контекстом ми розуміємо відрізок мовлення, який містить достатні вербальні сигнали для прояву прагматичного змісту виражальної одиниці. Цей контекст також містить екстралінгвістичні фактори – так званий «фоновий» контекст. Разом з тим, осмислення авторської інтенції неможливе без урахування конкретних умов спілкування, тобто «культурного контексту», що може розумітися як «сукупність ідеологічних, соціальних, національних, літературних і особистісних обставин створення художнього тексту» [1, с. 34].

Під прагматичною установкою ми розуміємо вербалізований у тексті через вибір засобів увиразнення намір автора здійснити відповідний вплив на одержувача твору, оскільки авторська суб'єктивна оцінка дійсності (об'єкту, явища) вже має на меті певний прагматичний вплив. Межі міжмовної прагматики, на думку А. Коралової, є ще ширшими, оскільки «при трансформації тексту з однієї мови в іншу прагматичність набуває мовних елементів, які знаходяться поза полем зору при розгляді внутрішньомовної прагматики» [4, с. 32]. Наприклад, етнолінгвістичні і соціокультурні фактори як елементи фонових знань є природними для носія мови оригіналу і прагматично немарковані. Вони виступають, як правило, у номінативній функції. Але ці знаки стають прагматично релевантними для перекладача, і тому для створення комунікативної тотожності він прагне компенсувати елементи інформації, яких не вистачає, і вдається до необхідних прийомів. Взаєморозуміння між різномовними відправником і адресатом досягається шляхом адекватного визначення і перестворення через переклад прагматичних смислів як пріоритетних цілей.

У досліджуваних нами явищах домінантний тип прагматичної функції – це органічне поєднання її з поетичною, тобто функція впливу з метою зміни внутрішнього світу адресата, його поведінки й емоційний стану так, щоб викликати певні естетичні переживання, змінити його прагматично-ціннісні орієнтації. Вона ототожнюється нами з метою і ефектом комунікації. Співвідношення між текстом оригіналу та текстом перекладу з огляду на мету повідомлення, яка відтворюється в процесі перекладу К. Райс та Г. Вермейер позначили терміном «адекватність» [8, с. 145]. Між стильовою (стиль автора) і прагматичною функціями також існує складна взаємодія. З одного боку, стильова функція може входити до складу прагматичної, визначаючи характер прагматичного впливу. З іншого – прагматична функція реалізується лише у динаміці і доповнює стильову. Перекладач поезії, який має відтворити комунікативну інтенцію автора – «це інтерпретатор концептуальної програми, закладеної у початковому тексті, і «співавтор» концептуальної програми, заданої у кінцевому тексті» [9, с. 125]. Отже, прагматичний фактор можна порівняти з «фільтром», який визначає не лише спосіб реалізації процесу перекладу, але й сам обсяг відтворюваної у перекладі інформації. Причім, кожне відхилення від тексту на рівні одиниць перекладу має бути продиктованим об'єктивною необхідністю, а не бажанням перекладача [12, с. 5]. «За будь-яких умов, – вважає О. Чередниченко, – адаптація перекладу до норм цільової мови і культури не повинна спричинити спотворення концептуального змісту та жанрово-стилістичної домінанти оригіналу» [10, с. 164]. Згідно з Г. Турі, перекладач, виконуючи адекватний переклад, робитиме лише ті перекладацькі зсуви, які дійсно є обов'язковими, таким чином, створюючи текст у цільовій мові, який збереже риси вихідного тексту за можливості якомога більше незмінними [13, с. 218]. Виникає питання: наскільки забезпечує позалінгвальна дійсність оптимальні умови для якомога вищого ступеня адекватності в українсько-японському перекладі? Ми намагаємося виділити міжмовні прагматичні фактори послідовно, рухаючись від розгляду комунікативно релевантних (інформативних) властивостей тексту до параметрів міжкультурної відповідності.

На основі емпіричного підходу у процесі дослідження нами з'ясовано, що *проблеми* прагматики під час перекладу українського поетичного тексту на японську мову (тобто на структурно і культурно віддалену) можуть виникати, якщо:

1) мають місце відмінності у способах передачі поетичного змісту виражальної одиниці у мові оригіналу і мові перекладу, а саме: а) мові перекладу відсутній словниковий відповідник певному слову чи фразеологізмові оригіналу (загалом чи в актуалізованому його значенні); б) відповідник наявний, але є семантично неповним і лише частково покриває значення слова чи фразеологізму;

2) мають місце розбіжності в імплікаціоналах – прихованих смислах відповідників, дібраних у результаті прагматичних модифікацій (трансформацій). Особливо це помітно в перекладі культурно маркованої одиниці.

3) має місце неадекватна інтерпретація оригіналу перекладачем, спричинена його недостатнім розумінням або дійсності, зафіксованої оригіналом в цілому, або окремих її фрагментів.

Випадки 1 і 2 – це об'єктивний фактор, а випадок 3 – суб'єктивний.

Серед аспектів, у яких має свій прояв прагматика поетичного перекладу, ми виділяємо такі:

1) свідома чи підсвідома *адаптація* тексту перекладачем з метою збереження поетично-виражальної функції;

2) адекватне відтворення комунікативно-прагматичного *ефекту (впливу)* через його мовне оформлення;

3) наявність-відсутність *соціокультурної співвіднесеності* оригіналу і його перекладу.

Одне з основних прагматичних питань – це питання вибору тих дій, до яких вдається перекладач, щоб викликати у одержувачів перекладу бажану реакцію. Реалізацією таких дій є «прагматична адаптація тексту, тобто приведення тексту в такий стан, який максимально полегшує його сприйняття і сприяє здійсненню відповідного комунікативного ефекту» [7, с. 164]. Йдеться про когнітивні операції перекладача, іншими словами, варіювання інформації з поправками на соціально-культурні, етнічні, етико-психологічні та інші розбіжності між різномовними адресатами. Реалізуються ці операції у таких трансформаційних прийомах:

1) додавання (розширення) інформації у вигляді пояснень у тексті, додатків, коментарів, як наприклад:

Помарніли ми обоє – Я в неволі, ти вдовою *(«І широкую долину» у перекладі Е. Фудзіі)*
ふたりはともに色褪せ、 しおれた わたしは自由を奪われ、 あなたは夫に先立たれて
Futari wa tomo ni iroase, shioreta Watashi wa jiyu: o ubaware, Anata wa otto ni sakitatarete

Для забезпечення глибшого розуміння і належного впливу перекладачка розширила інформацію, закладену у метафорі помарніли як 色褪せ、しおれた – «поблякнули і зів'яли». Вона вирішила саме способом поєднання цих лексем підсилити прагматичний потенціал.

Засміються злії люде Малій сиротині *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
世間の人に あざけり笑われ みなしごの心が
Seken no hito ni azakeri waraware Minashigo no gokoro ga

Доцільність цієї прагматично зумовленої трансформації метонімії «засміються» у あざけり笑われ – «насміхатись та висміювати» полягає у досягненні такої ж природності звучання, яка притаманна оригіналу, а отже і у збереженні домінуючої експресивної функції;

2) опущення (звуження) незрозумілої чи невідомої для рецептора перекладу, а також комунікативно нерелевантної чи не настільки суттєвої (маргінальної) інформації. При цьому практично перекладається не стільки саме слово, скільки конкретний варіант його значення у певному контексті [3, с. 112], наприклад:

І думу вольную на волю Не прийде випустить... *(«Минули літа молодії» у перекладі Е. Фудзіі)*
おまえの自由な想念を 解き放つこともないだろう
O-mae no jiyu:na omoi o toki hanatsu koto mo nai daro:
І думу вольную на волю Не прийде випустить *(«Минули літа молодії»у перекладі Т. Дзюге)*
自由な思いを 解き放ちはしない
Jiyu:na omoi o toki hanachi wa shinai

Складова частина *на волю* словосполучення *випустити на волю* в оригіналі утворює плеоназм і цим підсилює експресію. В обох японських варіантах перекладу опущення цього складника як такого, що не несе релевантної інформації, цілком виправдане. Натомість, метафоричні сполучення 解き放つ і 解き放ち – «розперезати і випустити» мають достатньо широкий прагматичний зміст, а отже строфа не потребує надмірного вжитку інших лексем з тим же змістом. Втім, розглянемо наступний приклад:

А ти, *доле*! А ти, мій *покою* Моє *свято* чорнобриве [Ганна Закревська]! *(«Г. З.» у перекладі Е. Фудзіі)*
そしてわたしのいとしいひと 黒い眉のあなたは
Soshite watashi no itoshii hito Kuroi mayu no anata wa

Як бачимо, саме комунікативно і естетично значимі метафоризовані компоненти, які підсилюють образність, у перекладі опущені, і цим зведено нанівець відтворення прагматичного потенціалу ключових поетичних рядків (саме так поет назвав Ганну Закревську, до якої виразив свої теплі почуття). Отже тут можемо констатувати радше перекладацький недогляд, аніж виправдане рішення. Це стосується і перекладу такої строфи:

Не журиться Катерина, *Вміється сльозою* *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
カテリーナは悲しくない
Kateri:na wa kanashiku nai

У перекладі опущено ціле фразеологічне сполучення, що порушує міру художності, суперечить інтенції автора, а разом з тим і збіднює загальне враження від поезії у одержувачів перекладу. Обумовлено це, на наш погляд, недостатньою увагою перекладача до експресивної складової тексту;

3) урахування прагматичного фактору у перекладі може виражатися в заміні семантично незрозумілої інформації більш зрозумілою (генералізація, конкретизація, тобто гіпо-гіперонімічні трансформації), як от:

Заспіває Гриця *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
うたいだす悲しい歌を
Utaidasu kanashii uta o

А тимчасом старий кобзар Ісуса співає *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
コブザーリは 讃美歌をうたう
Kobuza:ri wa sanbi uta o utau

Ідуть шляхом чумаченьки, Пугача співають *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
行商農民（チュマク）たちが 歩いている 大きな声で鳴いている
Gyo:sho:no:min (chumaku) tachi ga Aruite iru Ookina koe de naite iru

В оригіналі застосовано метонімічне перенесення назв пісень на самі пісні. Перша відома українському читачеві як сумна лірична життєва драма молодих людей. У перекладі, адресованому японським читачам, істотне значення має не сама назва пісні, а її характер, що й відтворив перекладач за допомогою епітету 悲しい – «печальний; сумний; плачевний», (проте, розглядаючи цю назву як реалію, для досягнення потрібного ефекту тут можна було б застосувати прийом комбінованої реномінації). Друга відома як християнський псалом-восхвалення Ісусу Христу, отже у перекладі відтворено її характеризуючий компонент 讃美歌 – «пісня-восхвалення». Третя пісня належить до жанру чумацьких пісень, які виконувались гучним голосом, тому перекладач, апелюючи до уяви японського читача, подає не назву пісні, а саме опис її характеру як 大きな声で鳴いている – «співають гучним голосом».

Часто генералізація виражається у заміні власної назви загальною, яка надає родове значення для даного об'єкту, наприклад:

Ходімо просто-навпростець До *Ескулапа на ралець* *(«Чи не покинуть нам, небого» у перекладі Е. Фудзії)*
まったくに 医術の神さまのところへ 贈り物を持ってゆこう。
Mattaku ni ijutsu no kami sama no tokoro e Okurimono o motte yuko:.

Транскрибований переклад античного імені був би, на думку перекладача, не зовсім адекватно сприйнятим, оскільки не всі японські читачі можуть знати, що *Ескулап* – це один з перших легендарних лікарів у античній Європі, реальність існування якого так досі й не з'ясована. Тому у перекладі це ім'я генералізоване як 医術の神さま – «бог лікарської справи». Поряд з цим архаїзм *ралець* відтворений сучасним синонімічним відповідником 贈り物 – «подарунок, підношення»;

4) конкретизацію (гіпонімічну трансформацію), як спосіб прагматичної адаптації проілюструймо такими прикладами:

Постав ти ангели свої, Щоб *чистоту* їх соблюли *(«Молитва» у перекладі Х. Тадзава)*
きよい心をまもるために あなたの天使をつかわしたまえ！
Kiyoi gokoro o mamoru tame ni Anata no tenshi o tsukawashi tamae!

У перекладі відбулася заміна поняття «чистота» на більш конкретне きよい心 – «чисте серце» з метою його уточнення, максимального смислового наближення, вираження тіснішого зв'язку з реальною дійсністю.

Може мені *на чужині* Лежать легше буде... *(«Лічу в неволі дні і ночі» у перекладі Е. Фудзії)*
わたしは安らかな思いで 異郷の土に眠ることもできよう
Watashi wa yasurakana omoi de Ikyo: no tsuchi ni nemuru koto mo dekiyo:

Метонімія «чужина» у перекладі трансформується у бік звуження поняття 異郷の土 – «чужа земля». Це обумовлено міркуваннями узусу. Оскільки йдеться саме про землю, то дослівний переклад був би не зовсім прийнятним у даному контексті;

5) описовий переклад, який має місце при неспівпаданні смислових функцій відповідної одиниці в оригіналі й перекладі, як от:

Тільки пустка Набік похилилась *(«Рано-вранці новобранці…»* *у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
住む人とてない家が 傾いているだけ
Sumu hito tote nai ie ga Katamuite iru dake

Метафора *пустка* як образ душевної порожнечі, втрати у перекладі подана описово – 住む人とてない家 – «хата, у якій навіть люди не живуть», вочевидь через відсутність у мові перекладу регулярного словникового відповідника. Тому, враховуючи світобачення япономовних адресатів, такий варіант більш доконечно виражає зв'язок даного явища з дійсністю, але завдяки нейтралізації самого образу прагматичний потенціал вислову послаблюється.

То ви б *елегій* не творили *(«Якби ви знали, паничі» у перекладі Х. Тадзава)*
田園さんびの歌を かきなかったろう
Den en sanbi no uta o kakinakattaro:

Асоціативну інформацію «сумний ліричний вірш», закладену у метафорі *елегії*, розтлумачено описово як 田園さんびの歌 – «похвальна пісня полям і садам», оскільки представники японського етносу не обізнані з референтом такого поняття, а отже конотативний компонент як вираження підсилення ознаки, тим більше не буде зрозумілим;

6) зміни змісту сегменту тексту без порушення загального смислу (смисловий розвиток, модуляція), наприклад:

Не плач сину, моє лихо! *(«Катерина»у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
坊や安心して よい子だから！
Bo:ya anshin shite yoi ko dakara!

З огляду на неоднакову клішованість, розуміння ідіоматичних фраз повсякденного вжитку у двох різних мовах, покомпонентний переклад може викликати хибний комунікативний ефект. У використаному прийомі цілісного смислового розвитку реалізована енантіосемія оцінного слова よい, (опозиція його значень «гарний – поганий» залежить від вживання у відповідному контексті). Отже, у процесі перекладу доводиться адаптувати висловлювання

з урахуванням цієї обставини так, щоб смисл тексту залишався незмінним, забезпечуючи повне розуміння рецептором, а разом з тим, і аналогічний оригіналу комунікативний вплив.

Необхідність таких модифікаційних дій визначається неоднаковим об'ємом фонових знань одержувачів оригіналу і перекладу, а також розбіжностями у системах мов, які перешкоджають однаковому сприйняттю цих текстів різномовними комунікантами. Із застосуванням означених способів прагматичної адаптації мають неістотно змінитися лише окремі елементи змісту, набуваючи найдоступнішої і найзрозумілішої для одержувачів перекладу форми. При цьому забезпечується, наскільки можливо, повне розуміння ними тексту перекладу, а отже й рівноцінний оригіналові комунікативний ефект. Прагматично адекватний переклад не обов'язково є найвищим ступенем семантичної, тобто комунікативної інваріантності, а лише представляє собою оптимальний варіант прагматичної, семантичної і стилістичної адекватності, в цілому – смислової відповідності.

Як бачимо, у традиції обох літератур існують рівновартi за своїми асоціативними зв'язками, художніми достоїнствами і прагматичним потенціалом мовно-виражальні елементи. З пошуком оптимального рішення у мовній свідомості перекладача як білінгва в результаті ототожнення двох концептуальних картин має місце «ідентифікація понять та заповнення семантичних лакун, що існують у тій чи тій мовах» [10, с. 53]. Проте у силу культурної віддаленості об'єм фонових знань японського етносу щодо сприйняття світу українцями (що має свій високий прояв у національній поезії), заслуговує на подальше поповнення і збагачення. Таке збагачення може забезпечити лише повноцінний міжлітературний, а з ним і міжкультурний обмін, що його здійснюють перекладачі провідних художніх, зокрема поетичних творів. Ступінь обізнаності перекладача з поетичною мовою першотвору, її асоціативною образністю, обізнаність у питаннях історії та культури того народу, літературі якого належить твір, що перекладається, вивчення творчого доробку поета – з одного боку, а з іншого – ретельне, уважне і тактовне ставлення інтерпретатора до асоціативної образності і перенесення її до вихідного матеріалу – це ті чинники, які могли б чималою мірою сприяти відтворенню прагматичного потенціалу поезії, створенню високохудожнього її перекладу.

Дослідження засобів збереження прагматики поезій Т. Шевченка, перекладених на японську, показало, що найширше для цього використовуються експресивні лексичні одиниці, які слугують для емоційного чи логічного підсилення (емфатизації) мовлення. У цій функції виділяємо метафору (гіперболу, оксюморон, символ), епітет. За характером і обсягом значень ці тропи як підклас експресем являють собою потужний засіб вираження ставлення адресанта до адресата, емоційно-оцінного відношення між ними. Різноманітність засобів посилення прагматичного впливу прослідковуємо на прикладі відтворення тропів різними перекладачами, як от:

Поки огонь не захолонув *(«Чи не покинуть нам, небого» у перекладі Е. Фудзії)*
火が燃えているあいだに
Hi ga moete iru aida ni

Поки огонь не захолонув *(«Чи не покинуть нам, небого»у перекладі Т. Дзюге)*
いまだ火がきえず微かに燃えている間は
Ima da hi ga kiezu kasuka ni moete iru aida wa

Авторський метафоричний вираз у обох випадках перекладений антонімічно – *«поки горить вогонь»*, при цьому знімається негація, що додає позитивного забарвлення і відповідає образному значенню «поки триває життя», чим і досягається більш вагомий вплив на читача.

А дівчина гине *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
娘は嘆きかなしみ 身の破滅
Musume wa nageki kanashimi Mi no hametsu

Дещо експлікована, проте точніша інформація 娘は嘆きかなしみ – «дівчина, вбита горем» використовується у перекладі як інтенсифікатор змісту метонімії *гине*. У перекладі авторська прагматика збережена, але вплив підсилений за рахунок прагматично сильнішої образної конструкції.

То й не чує, Що вкралося горе *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
耳には聞こえないのだ 忍び寄る不幸の足音が
Mimi ni wa kikoenai no da Shinobi yoru fuko: no ashioto ga

Метафора-персоніфікація вкралося горе у перекладі посилена уявленням таємничості, непомітності, тому вона стає розгорнутою 忍び寄る不幸の足音 – «звук кроків горя, яке підкралося». Це можна розцінити як прагматично сильніший за впливом відповідник.

Тоді я веселий, Тоді я багатий, Як буде серденько По волі гуляти! *(«Катерина» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
わたしの心が自由の中で 鼓動しはじめる そのときこそ わたしは心楽しく 裕福で満足なのだ!
Watashi no kokoro ga jiyu: no naka de Kodo:shi hajimeru sono toki koso Watashi wa gokorotanoshiku Yuufuku de manzoku na no da!

Посилення прагматичного впливу відбувається за рахунок наростання позитивних характеристик душевного стану автора. У перекладі спостерігаємо додаткове посилення прагматики шляхом заміни метафори *гуляти* (про серце) на яскравішу «битися», а також додавання однорідних за смислом епітетів 心楽しく – «зі сповненим веселощів серцем» та 満足な – «задоволений».

Наявність у обох мовах виразів з ідентичною образною основою, а також можливість точного чи майже точного збереження у перекладі багатьох авторських метафор є підтвердженням універсальності людського мислення. Проте, порівнюючи далі тексти оригіналу та перекладу, зазначимо, що в силу певних обмежень, наприклад коли образна характеристика чи сам образ сприймається як чужорідний матеріал, перекладачам не завжди вдається знайти прагматично рівноцінний відповідник. Це може при-

звести до послаблення прагматичного потенціалу, зниження адекватності й часткової втрати образності. Розглянемо це на прикладах одиничних випадків перекладу метафоричного епітета *святий*, що має імплікаціонал «високо шанований, той, який являє найдорожче, заповітне і сокровенне»:

Підождемо ж, моя сестро, Дружино *святая* *(«Чи не покинуть нам, небого» у перекладі Е. Фудзії)*
わたしの妹よ 清らかな伴侶よ、 しばらく待とう
Watashi no imo:to yo, kiyorakana hanryo yo, Shibaraku mato:

Підождемо ж, моя сестро, Дружино *святая* *(«Чи не покинуть нам, небого» у перекладі Т. Дзюге)*
わが妹よ　きよい妻よ わたしたちは待とう
Waga imo:to yo kiyoi tsuma yo Watashitachi wa mato:

В обох цих перекладах його відтворено як きよい – «чистий, совісний» та 清らかな– «чистий». При цьому зберігається лише один – домінуючий саме у такому контексті (людських стосунків) компонент образної основи. Дійсно, чистота совісті є однією з глобальних ознак святості, тому таке рішення говорить про те, що у цільовій мові знайшовся понятійно рівний відповідник, а отже ii носіям передався і комунікативно-прагматичний вплив.

О мій сопутниче *святий!* *(«Чи не покинуть нам, небого» у перекладі Е. Фудзії)*
わたしのかけがえのない 道連れよ!
Watashi no kakegae no nai michizure yo!

О мій сопутниче *святий!* *(«Чи не покинуть нам, небого» у перекладі Т. Дзюге)*
わたしの忠実なきよい 道伴れよ !
Watashi no chu:jitsuna kiyoi michitomore yo!

У Ф. Ецуко його відтворено як かけがえのない, тобто «незамінний», що за своїми семантичними характеристиками виходить за коло понять, пов'язаних зі святістю і має інше, слабше експресивне забарвлення. Це перешкоджає реалізації передбачуваного прагматичного ефекту. Хоча, на нашу думку, досить ефективним міг би бути епітет 貴重な – «неоціненний». Т. Дзюге пропонує подвійний відповідник, 忠実なきよい – «вірний і чистий», актуалізуючи у даному контексті саме ці компоненти значення, що хоча і не суперечить загальному змісту, та все ж створює недостатній ефект у порівнянні з оригіналом.

Слід звернути увагу на концептуально ширше поняття «святий» у свідомості українців-християн, ніж у японців – буддистів чи синтоїстів. Слово «святість» в Біблії вживається для позначення абсолютної чистоти і непорочності, того, що немає ніякого відношення до гріха. За канонами буддизму Сандзо святість передбачає концентрацію думки, угамування бажань і пристрастей (нірвана), творіння добра, позбавлення від зла і досягнення, просвітлення. У синтоїзмі це є слідування світлим високодуховним шляхом істини. В обох духовних традиціях прийнято вважати, що далеко не кожен з простих мирян може слідувати цьому. Проте, побудова двопланового образу, заснованого на порівнянні простої людини зі святим, в українській лінгвокультурі можлива, а у японській – не настільки. Це може підтвердити розглянутий нами матеріал, де подибуємо ще вісім варіантів відповідників цього метафоричного епітета. Серед них найчастотнішим є 聖なる – «святий», за ним ідуть 気高い – «великодушний» і 貴い – «наділений святістю». Вочевидь, вихід лексеми «святий» за межі прямої сакралізованої номінації в японській мовній традиції майже не спостерігається. Ось чому в перекладах адаптивні заміни (переважно логізація як заміна одного поняття іншим, пов'язаним з ним як частина-ціле, інколи – нейтралізація), спрямовані на полегшення сприйняття означеного поняття, надають вихід зі становища.

Наступний приклад:

І жалем серце *запеклось* *(«Н. Костомарову» у перекладі Т. Сібуя і М. Такаюкі)*
心は悲しみで 硬くなっている
Kokoro wa kanashimi de kataku natte iru

І жалем серце *запеклось* *(«Н. Костомарову» у перекладі Е. Фудзії)*
心は悲しみで 焼けただれてしまった
Kokoro wa kanashimi de yake tadarete shimatta

Замість метафори *запеклось* вжита інша – 硬くなっている – «затверділо», в основі якої лежить інший образ. І хоча співвідношення денотативної інформації можна вважати еквівалентним, конотативна і прагматична інформація не співпадають. У цьому випадку спостерігаємо послаблення прагматичного потенціалу, оскільки, з точки зору Т. Сібуя конотативна сема «пекти» у цільовій мові є надлишковою. У версії Ф. Ецуко цей розгорнутий образний зворот без єдиних втрат відтворений дослівно.

Проведений нами аналіз прагматики текстів поетичних творів Т. Шевченка і прагматики їх перекладів на японську мову дозволив дійти таких **висновків**:

1. Прагматична адаптація засобів поетичного увиразнення може бути проведена перекладачем за допомогою класичних прийомів (додавання/опущення, генералізація/конкретизація, смисловий розвиток), але роль кожного з прагматичних змістів визначається з огляду на спосіб мислення і сприйняття світу представниками японського етносу.

2. Спільною рисою перекладів поезій Т. Шевченка на японську мову є *варіювання прагматичного потенціалу* шляхом цілісного смислового розвитку. Це пояснюється прагненням перекладачів здійснити прагматичну адаптацію до японського менталітету, світобачення, японської поетичної традиції, якій притаманний вищий ступінь прозорості і, разом з тим, прихованості. Але, в окремих випадках, така адаптація спотворює авторську картину світу.

3. У текстах перекладів прагматика посилюється за допомогою метафори, епітета, емоційно-оцінних одиниць. Послаблення прагматики спостерігається через нейтралізацію експресем.

4. Різниця у прагматичному впливі тексту оригіналу і тексту перекладу полягає у глибокій різниці етнопсихологічних рис національних характерів українців і японців. Першим притаманні душевна відкритість, емоційність, неспокій, рухливість, у той час як другим – інтровертизм (заглиблення у свій внутрішній світ), терпеливість, стриманість. Звідси й різний прояв емоцій, експресії, впливовості. Ураховуючи це, перекладачі свідомо посилюють чи послаблюють прагматичні потенції тексту перекладу.

Перспективу подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо у дослідженні репрезентації поетичного тексту у перекладі в аспекті культурної ідентичності та розбіжностей. Продовження роботи може дати об'єктивні результати для контрастивної лінгвістики та прагматики перекладу.

Список літератури:

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. – Ташкент: Фан, 1988. – 119 с.
2. Демецька В.В. Адаптація як поняття перекладознавства й культурології // Вісник СумДУ. Серія Філологія, № 1, 2007. Том 2. – С. 96-102.
3. Казакова Т.А. Практические основы перевода. English – Russian. – Серия: Изучаем иностранные языки. – СПб.: «Издательство Союз», 2003. – 320 с.
4. Коралова А.Л. Прагматические барьеры в передаче образности в переводе // Проблемы прагмалингвистики: Сборник научных трудов МГПИИЯ под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во Моск. Пед ин-та иностр.яз.,1983. Вып. 213. – С. 31-39.
5. Левин Ю. Перевод и бытие литературы // Вопросы литературы, 1979. – № 2. – С. 10-18.
6. Мирам Г. Переводные картинки. – К: Ніка-Центр, 2001. – 333 с.
7. Сдобников В.В., Петрова О.В. Теория перевода (учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков). – Москва: АСТ: Восток – Запад, 2006. – 448 с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация: золотая серия).
8. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
9. Фесенко Т.А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2002. – 227с.
10. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
11. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – Москва: Наука, 1988. – 215 с.
12. Suttleworth Mark, Cowie Moira. Dictionary of Translation Studies. – Manchester: M239HH, UK, 1997.– 223 p.
13. Toury G. In Search of a Theory of Translation. – Tel-Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980. – 159 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

14. Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1984. – 606 с.
15. シェフチェンコ詩集。わたしが死んだら。渋谷定輔編者。（渋谷定輔、村井隆之、田沢八郎、小松勝助、樹下節訳者。－東京：国文社版、1964.
16. シェフチェンコ詩集。渋谷定輔、村井隆之編訳。－東京：れんが書房新社, 1988.
17. 藤井悦子。シエフチエンコの詩選。-東京：東京大学、1990.

Резникова Н.В.
Институт филологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВОССОЗДАНИЕ АССОЦИАТИВНОЙ ОБРАЗНОСТИ В АСПЕКТЕ ПРАГМАТИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЯПОНСКИХ ПЕРЕВОДОВ ПОЭЗИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО)

Аннотация
В статье рассматриваются возможности сохранения образных характеристик выразительных средств украинского языка в тексте перевода на японский язык. Изучаются особенности воссоздания их прагматического потенциала средствами структурно и культурно отдаленного языка. Проводится сопоставительный анализ фрагментов текста оригинала и перевода с целью определения степени адекватности воссоздания ассоциативно-образной информации. Выделяются аспекты, в которых проявляется прагматика перевода её культурного компонента.

Ключевые слова: коммуникативное тождество, социокультурная соотнесенность, переводческие смещения, лингвопрагматическая адаптация.

Rieznikova N.V.
Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ASSOCIATIVE IMAGE TRANSLATION IN THE ASPECT OF PRAGMATICS (BASED ON TARAS SHEVCHENKO'S POETRY TRANSLATION INTO JAPANESE)

Summary
The possibility of conservation of Ukrainian poetic expressive units figurativeness in Japanese translation has been considered. The peculiarities of pragmatic potential reproduction by means of the structurally and culturally remote language have been studied. Original and translated textual fragments have been analyzed for adequacy level determination of reproduction of associative image information. Aspects containing pragmatics of its cultural component translation have been defined.

Keywords: communicative identity, socio-cultural correlation, translation shift, linguo-pragmatic adaptation.

УДК 81'362'112.2:161.2

ЯДРА ФУНЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИХ МІКРОПОЇВ ПОЧАТКОВОСТІ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Смеречинська О.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджені дієслівні лексеми, що виражають семантику початку дії чи процесу в українській та німецькій мовах на основі аналізу творів художньої літератури. Проаналізовано спільні та відмінні риси в обох мовах. Дослідження проведене в рамках теорії про функціонально-семантичні поля.
Ключові слова: функціонально-семантичне поле, акціональне значення, аспектуальне значення, початковість дії, ядро поля.

Постановка проблеми. Акціональна та аспектуальна семантика знаходиться в центрі уваги лінгвістів різних країн не одне десятиліття. Багатоплановість проблеметики спонукає мовознавців до щораз нових досліджень, багато питань досі залишаються без відповіді. Особливо актуальними є дослідження, що полягають у виявленні засобів вираження аспектуальної та акціональної дієслівної семантики у різних мовах. Контрастивне дослідження функціонально-семантичного мікрополя початковості в українській та німецькій мовах важливе для виявлення спільних та відмінних рис з огляду на те, що ці дві мови мають відмінну граматичну структуру – українська мова має граматичну категорії виду дієслова, а німецька мова – ні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початковість дії в англійській мові розглянута в роботі Божеску М.Г. [1], контрастивне зіставлення німецької та російської мов проводила М.Г. Гашкова [4]. Основні поняття аспектології, зокрема акціональна семантика описані на основі російської мови у роботі Анни А. Залізняк, О.Д. Шмельова [5]. Ґрунтовних зіставних досліджень цієї проблематики на основі німецької та української мов наразі немає.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення дієслівних лексем, що виражають семантику початковості дії й відносяться до ядра функціонально-семантичного мікрополя початковості дії як в німецькій, так і в українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Сама теорія поля запозичена у мовознавство з фізичної теорії електромагнітного поля, для якого характерні такі поняття як ядро, периферія, напруження, затухання, тяжіння, сила та ін. Всі існуючі поля тією чи іншою мірою є «конституантами складної і специфічної для кожної мови картини світу» [6, с. 61]. Функціонально-семантичні поля відображають певну «зону смислів» та інтегрують на підставі реалізації тієї ж функції різнорівневі мовні засоби, які відображають цю зону. Такі поля виступають у вигляді двосторонньої, змістово-формальної єдності та охоплюють різнорівневі засоби мови [2, с. 347].

Використання функціонально-семантичних полів особливо важливе для зіставних досліджень – за їх допомогою можна виявити всі засоби вираження досліджуваної семантичної категорії у порівнюваних мовах. Тут порівнюються не просто певні одиниці, а їх функції, завдяки чому можна виявити приховані граматичні категорії, що захована у значеннях слів і синтаксичних зв'язках слів у реченні [7, с. 15-18]. Виділення функціонально-семантичного поля надає можливість розглядати особливість його структурування в різних мовах, а також розподіл значень цього поля між різними рівнями мови та індивідуальну рису кожної окремої мови [7, с. 18-19].

Мікрополе початковості дії, до якого відносяться всі мовні засоби, які тією чи іншою мірою виражають семантику початку дії, виступає складовою частиною функціонально-семантичного поля граничності дії. Акціональне значення початковості пов'язане зі дієслівною семантикою фазовості, де загалом можна виділити початкову, серединну і кінцеву фази певної дії, процесу чи стану. Категорія початковості дії позначає як настання раптової моментальної дії, так і початок певної тривалої дії чи стану. Початок певного гомогенного процесу чи стану відносять до інхоативного роду дій, а початок певної моментальної дії – до інгресивного роду дії [5, с. 89-92]. Загалом для категорії початковості дії характерними є семи граничності; визначеності її межі зліва (з початку дії чи стану); одноразовості; багаторазовості.

У цій статті будуть розглянуті дієслівні лексеми, значення яких полягає у позначенні власне початку певної дії чи ситуації і які утворюють ядро функціонально-семантичного мікрополя початковості дії. Результати дослідження базуються на аналізі творів художньої літератури, а саме романів B. Schlink «der Vorleser», F. Kafka «Amerika», Л. Дереш «Поклоніння ящірці» та їхніх перекладів на українську та німецьку мови відповідно.

В українській мові початок дії позначають найчастіше дієслова: *почати/початись, розпочати/розпочатись*[1]. В німецькій мові до таких дієслівних лексем відносяться насамперед *anfangen (mit etw.)* і *beginnen*. Ці українські та німецькі дієслова є інгресивними і поєднуються у переважній більшості з іменниками, що позначають певні події, стани або види діяльності. Наприклад:

(1) *«Das Seminar* ***begann*** *im Winter, die Gerichtsverhandlung im Frühjahr»* (Schlink, 87). – *«Семінар* ***почався*** *взимку, судовий процес – навесні»* (Шлінк, 87).

(2) *«Es* ***hat*** *damit* ***angefangen****, dass Brunelda mich ausgezankt hat, weil ich die Wohnung nicht sauber genug halte»* (Kafka, 257). – *«****Почалося*** *все з того, що Брунельда на мене визвірилася, бо я, бач, не утримую помешкання в належній чистоті»* (Кафка, 211).

(3) *«Kaum war er bei der Gasthaustüre,* ***begann*** *der Kandidat im Schein der nun im engen Kreis um ihn gehaltenen Automobillaternen seine Rede»* (Kafka, 271). – *«Тільки-но порівнявшись із дверима закладу, кандидат* ***розпочав*** *у світлі тепер уже вузького кола автомобільних ліхтарів нову промову»* (Кафка, 223).

У (1) та (3) реченнях дієслово *beginnen* та його українські відповідники *початись, розпочати* ви-

[1] Українські дієслова недоконаного виду *починати/починатись* і *розпочинати/розпочинатись* не беруться тут до уваги, оскільки вони виражають або ітеративне, або актуально-процесуальне значення, а тому знаходяться поза межами цього дослідження.

© Смеречинська О.В., 2014

ступають у поєднанні з іменниками *das Seminar/семінар* та *die Rede/промова*, що позначають тривалі, проте обмежені в часі подію та процес, в яких легко можна визначити початкову, серединну або ж кінцеву фазу перебігу. У (3) прикладі значення початковості додатково підсилюється підрядним реченням часу зі сполучником *kaum*, яке ще більше уточнює момент початку дії. У (2) прикладі дієслово *anfangen* та його український відповідник *початися* пов'язані з підрядними додатковими реченнями, в яких описаний тривалий процес.

Аналіз зібраних прикладів показав, що німецькі дієслова *anfangen* і *beginnen* завдяки контексту можуть виражати крім семантики початку також додаткове значення. Так, у (4) і (5) прикладах дієслова *beginnen* і *anfangen* вживаються в якості дієслів говоріння з семантикою початковості, що підтверджує вихідний український текст, у якому використано дієслова доконаного виду *заговорити*:

(4) *«- Знаєш, Міську, – **заговорив** Хінні після довгої мовчанки (...)»* (Дереш, 30). – *«- Weisst du, Misko, – **begann** Hippie nach langem Schweigen (...)»* (Deresch, 36).

(5) *«Ну, за Дюка можеш не хвилюватися, – спробував його втішити, відчуваючи, що ойне-спроста **заговорив** раптом Хінні про Федю»* (Дереш, 31). – *«Na ja, wegen Djuk mach dir keine Sorgen, – versuchte ich ihn zu beruhigen, denn ich spürte, dass Hippie nicht einfach-nur-so davon **angefangen hatte**»* (Deresch, 37).

Виявлено також інші приклади – так, у (6) реченні дієслово *anfangen* використовується у якості редукованої форми від предиката *anfangen zu arbeiten*, де дієслово *arbeiten* упущено. Це підтверджує український переклад, де використано конструкцію з семантикою початковості – *стати працювати*:

(6) *«Ich ließ mir eine Weile Zeit; Gertrud **fing** sofort als Richterin an, hatte alle Hände voll zu tun, und wir waren froh, dass ich zu Hause bleiben und mich um Julia kümmern konnte»*. (Schlink, 171) – *«Я дав собі трохи часу: Ґертруд одразу **стала працювати** суддею, мала повні руки роботи, і ми раділи, що я можу сидіти вдома й доглянути за Юлею»* (Шлінк, 164).

В українській мові на позначення початковості дії використовуються крім згаданих вже *почати/початися* і *розпочати/розпочатися* також інгресивні дієслова *взятися за щось, взятися до чогось*, які вживаються з віддієслівними іменниками, що позначають певні тривалі процеси:

(7) *«Am nächsten Tag bestand Karl darauf, gleich seinen Dienst anzutreten, obwohl ihm die Oberköchin diesen Tag für die Besichtigung von Ramses freigeben wollte. Aber Karl erklärte offen, dafür werde sich noch Gelegenheit finden, jetzt sei für ihn das Wichtigste, mit der Arbeit **anzufangen** (...)»* (Кафка, 154). – *«Наступного дня Карл наполіг на тому, щоби відразу заступити на службу, хоча надкухарка збиралася подарувати йому цей день на оглядини Рамзеса. Та Карл відверто заявив, що для нього ще з'явиться нагода, тепер же для нього найважливіше **взятися** до роботи (...)»* (Кафка, 126).

(8) *«Es ist hier eben noch viel zu bauen», sagte der Diener, «man **hat** zwar mit dem Umbau schon **angefangen**, aber es geht sehr langsam»* (Kafka, 85). – *«Та тут ще будувати й будувати, – сказав служник, – хоча за перебудову вже **взялися**, але рухається вона дуже поволі»* (Кафка, 70).

В німецькій мові існують також інші дієслова, що в певних контекстах заміняють інгресивні *anfangen* і *beginnen*, а саме: *einsetzen* («[в певний момент часу раптово або знову] почати»), *anlaufen* («почати»), *einleiten* («поставити щось на початок і розпочати з цього»), *eingreifen* («рішуче у щось включитись») [8]:

(9) *«(...) буцім назвали озеро на честь Зигфриди, донечки страшної відьми Ядвиги; тільки-но та залізла у воду, як відразу ж **почалися** перші місячні»* (Дереш, 47). – *«(...) der See trug seinen Namen zu Ehren von Siegfrida, der Tochter der fürchterlichen Hexe Jadwiga; als diese bei Mondschein ins Wasser stieg, **setzte** ihre erste Monatsblutung **ein**»* (Deresch, 53).

(10) *«І після напруженої роботи в Казімєжі по вулиці Сестер Василіянок, 149 вони почали давати концерти. Ну, і махіна **запрацювала**»* (Дереш, 64). – *«Und nach anstrengender Arbeit in Kazimierz, Schwestern-Wasyljanok-Straße 149, begannen sie Konzerte zu geben. Na ja, und die Sache **lief an**»* (Deresch, 68).

(11) *«Höre, Karl, so wie ich die Sache übersehe, bin ich noch froh, dass der Oberkellner keine Untersuchung **einleiten** will (...)»* (Kafka, 205). – *«Послухай, Карле, як я бачу цю справу, Ти мав би тільки тішитися, що надкельнер не хоче **розпочати** розстеження (...)»* (Кафка, 169).

(12) *«Karl dachte gern, wenn er irgendwohin kam, darüber nach, was hier verbessert werden könnte und welche Freude es sein müsste, sofort **einzugreifen**, ohne Rücksicht auf die vielleicht endlose Arbeit, die es verursachen würde»* (Kafka, 335). – *«Карл любив, заходячи кудись, поміркувати, що би тут можна було поліпшити і яку радість могло би справити відразу за це **взятися**, попри огром роботи, яку воно, мабуть, спричинить»* (Кафка, 254).

У (9) прикладі значення початковості, підсилене обставиною *відразу ж*, передається в німецькому перекладі лише дієсловом *einsetzen*, що додатково виражає також значення раптовості. У (10) реченні дієслово *anlaufen* вибране відповідником до українського дієслова з інхоативним значенням *запрацювати*. В (11) та (12) прикладах німецькі *eingreifen* та *einleiten* перекладені дієсловами з семантикою початковості *розпочати* та *взятися за*.

Окремо варто також згадати дієслівні лексеми, що позначають початок руху – *рушити, вирушити*, а також більш інтенсивні *кинутись, рвонути*, які разом із початковістю виражають також значення одноразовості й одноактності в українській мові; та *aufbrechen* в німецькій мові. Приналежність цих дієслів до засобів вираження семантики початковості дії підтверджують тлумачні словники. Так, згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови одним із значень дієслова *рвонути* є «поривчасто, раптово рушити, різко почати рух»; *кинутися* – «поспішно, із завзяттям, запалом братися за що-небудь»; *рушити* – «починати рух, пересування, переміщення»; *вирушити* – «починати йти, їхати» [3]; одним із значень дієслова *aufbrechen* згідно зі словником Duden. Universalwqrterbuch є «вирушати в дорогу» [8]. Наведемо кілька прикладів із художньої літератури:

(13) *«Wir **brachen** am Ostermontag **auf**»* (Schlink, 52). – *«Ми **вирушили** в понеділок»* (Шлінк, 57).

(14) *«Damit deine Дpfel Luft bekommen», sagte er und **lief zurьck**»* (Kafka, 334). – *«Щоб твої яблучка трохи подихали», сказав він і **кинувся** навтьоки»* (Кафка, 253).

(15) *«Позаду мене **рвонуло** відразу троє – Фєдя, косий Сєрий і третій покидьок, Вася»* (Дереш, 101). – *«Gleich zu dritt **stьrzten** sie mir **nach** – Fedja, der schiefe Sery und noch eine Mißgeburt, Wasja»* (Deresch, 105-106).

У (14) та (15) прикладах початковість дії передається в німецьких реченнях лише завдяки контексту. У (14) реченні це безпосередня послідовність граничних дій, а в (15) – одноразовість події, що передається фразою *відразу троє – gleich zu dritt*, а також сам ширший контекст, завдяки якому зрозуміло, що початок руху відбувся після низки інших подій.

Частотність вживання дієслівних лексем, що позначають початок певної дії чи процесу, у проаналізованих художніх творах можна зобразити у вигляді таблиць:

Таблиця 1

Дієслова, що позначають початок дії в німецькій мові

Дієслівні лексеми	Кількість	%
beginnen	5	22,7
anfangen	4	18
eintreten	3	13,6
einleiten	2	9
eingreifen	1	4,5
einsetzen	1	4,5
anlaufen	1	4,5
aufbrechen	5	22,7
Всього:	**22**	**≈ 100%**

Таблиця 2

Дієслова, що позначають початок дії в українській мові

Дієслівні лексеми	Кількість	%
початись	9	18
почати	5	10
взятися за + іменник	4	8
взятися до + іменник	3	6
розпочати	2	4
розпочатися	1	2
рушити	13	26
кинутися	9	18
вирушити	2	4
рвонути	2	4
Всього:	**50**	**100%**

Висновок. Проведений аналіз прикладів з художньої літератури показав, що як в українській, так і в німецькій мові існує цілий ряд дієслівний лексем, що виражають семантику початковості. В українській мові виділено 6 дієслів, що є носіями семантики початку дії/процесу, в німецькій – 7. Як в українській, так і в німецькій мові ці дієслівні лексеми поєднуються з іменниками, що позначають певні тривалі процеси чи події, в яких логічно можна виділити початкову, серединну і кінцеву фази. Окремо також виділені дієслова, що позначають початок руху – в українській мові знайдено 4 дієслова з цією семантикою, в німецькій – 1 дієслівна лексема. Відмінна кількість виявлених прикладів із зазначеними дієсловами, а саме 50 прикладів в українській мові, та 22 приклади – у німецькій, пояснюється тим, що в німецькій мові для вираження акціональних значень набагато частіше використовуються різні фразеологічні та синтаксичні конструкції, а також сам контекст, ніж в українській мові, де акціональна та аспектуальна семантика виражається в першу чергу самим дієсловом. Таким чином вважаємо, що контрастивне дослідження засобів вираження акціональної та аспектуальної семантики в українській та німецькій мові потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Божеску М. Г. Інгресія та інхоативність як кореляти зачинної фазовості у сучасній англійській мові / М. Г. Божеску. – Автореф. дис. ... канд. філол. Наук: 10.02.04 / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – 2007. – 20 с.
2. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1987. – 348 с.
3. Великий тлумачний словник СУМ / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, 2009. – 1736 с.
4. Гашкова М. Г. Средства репрезентации начинательного и смягчительного способов действия в немецком языке в сопостаавлении с русским: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.20/ Уральский государственный педагогический ун-т. / М. Г. Гашкова. – Екатеринбург, 2003. – 20 с.
5. Зализняк Анна А., Шмелев А. Д. Лекции по русской аспектологии / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – München: Otto Sagner Verlag, 1997. – 151 s.
6. Калько М. І. Категорія аспекту крізь призму поля візуального сприйняття Р. Аргейма (на матеріалі української мови) / М. І. Калько // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 60-68.
7. Кочерган М. П. Теорія функціонально-семантичного поля і її застосування в зіставному мовознавстві / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 2007. – № 4-5. – С. 13-19.
8. DUDEN Deutsches Universalwörterbuch. – 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2002. – 1816 s.

Ілюстративний матеріал:

9. Дереш Л. Поклоніння ящірці. – Харків: «Фоліо», 2009.
10. Кафка Ф. Зниклий безвісти. – Київ: Критика, 2009.
11. Шлінк Б. Читець. – Київ: «Основи», 2005.
12. Deresch L. Die Anbetung der Eidechse oder Wie man Engel vernichtet. – Berlin: Suhrkamp, 2006.
13. Kafka F. Amerika. – Харків: «Фоліо», 2003.
14. Schlink B. Der Vorleser. – Zьrich: Diogenes, 1997

Смеречинська О.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ЯДРА ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ МИКРОПОЛЕЙ НАЧИНАТЕЛЬНОСТИ ДЕЙСТВИЯ В УКРАИНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация
У статье исследованны глагольные лексемы, которые выражают семантику начала действия или процесса в украинском и немецком языках. Проанализировано общие и отличительные черты в обеих языках. Исследование произведено в рамках теории о функционально-семантических полях.
Ключевые слова: функционально-семантическое поле, акциональное значение, аспектуальное значение, начинательность действия, ядро поля.

Smerechynska O.V.
Lviv Politechnic National University

THE CORE OF THE FUNCTIONAL-SEMANTICAL MICROFIELD OF THE BEGINNING OF AN ACTION IN UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES

Summary
The verbal lexems which are expressing the semantical meaning of the beginning of an action or process in the Ukrainian and English are investigated in this article. Common and different properties are analysed in both languages. The investigation is done using the theory of functional-semantical field.
Keywords: functional-semnatical field, actional meaning, aspectual meaning, beginning of an action, core of the field.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 341:342.72/.73

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ТА ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Козинець І.Г., Шестак Л.В.
Чернігівський національний технологічний університет

Проблема осіб, переміщених всередині країни в останні роки викликає занепокоєння міжнародного світового співтовариства, оскільки перетворилася в одну із найбільш гострих політичних та гуманітарних проблем. У статті визначені міжнародно-правові акти, які врегульовують правовий статус внутрішньо переміщених осіб. Проаналізовано Керівні принципи з питань переміщених всередині країни осіб. Підкреслено їх значення як керівних вказівок для міжнародних та неурядових організацій та розробки національного законодавства щодо внутрішніх переселенців. Розглянуті національні інструменти захисту та надання допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні.
Ключові слова: міграція, внутрішня міграція, внутрішньо переміщені особи, особи, переміщені всередині країни, міжнародні стандарти, міжнародні норми, захист, допомога.

Постановка проблеми. Важливою характеристикою сучасного світу є глобальні міграційні процеси, інтенсивність яких постійно зростає. Їх особливою складовою є так звана внутрішня міграція, що включає міграцію осіб, переміщених всередині країни.

На кінець 2013 року, за оцінками експертів, у світі нараховується до 33,3 млн. осіб, вимушено переміщених всередині своїх країн у наслідок збройних конфліктів та порушень прав людини. У 2014 році кількість таких осіб збільшиться, зокрема через події, що відбуваються на Україні. «Ми бачимо, яку страшну ціну людство платить за постійні війни, за нездатність вирішити чи попередити конфлікт», – каже Антоніу Гутерріш, Верховний комісар ООН у справах біженців. «Сьогодні мир у небезпечному дефіциті. Гуманітарні організації можуть допомогти у тимчасовому полегшенні становища, але вкрай необхідні політичні рішення. За їх відсутності, і без того тривожна тенденція збільшення кількості конфліктів і масових страждань буде лише посилюватись» [1].

Проблема осіб, переміщених всередині країни в останні роки викликає занепокоєння міжнародного світового співтовариства, оскільки перетворилася в одну із найбільш гострих політичних та гуманітарних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість сучасних наукових досліджень, присвячена аналізу міжнародного режиму захисту прав біженців загалом та міжнародно-правового статусу біженців та шукачів притулку зокрема. Окремі аспекти проблеми міжнародного захисту і допомоги внутрішньо переміщеним особам розглядалися в працях Бритченко С., Буроменського М.В., Гончаренко О.А., Гринчака В.А., Іванова Д.В., Малиновської О.А., Новік В.О., Потапова В.І., Чеховича С.Б., зарубіжних науковців – Гудвін-Гілл Г.С., Дженнінгс Р., Хетеуей Дж. та інших.

Вивчення цієї проблеми має велике теоретичне й практичне значення, особливо важливо це для України в зв'язку з ситуацією, що склалася в останній час на сході держави.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження системи міжнародного права щодо захисту і допомоги внутрішньо переміщеним особам та реальних можливостей впровадження її в Україні.

Виклад основного матеріалу. Переміщені всередині країни – це особи чи група осіб, яких примусили або вимусили покинути чи залишити своє житло чи місця постійного проживання, зокрема, в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насилля, порушення прав людини, стихійних чи викликаних діяльністю людини катастроф, і хто не перетинав міжнародно-визнаних державних кордонів [2].

Основною відмінністю внутрішньої міграції є той факт, що особи, переміщені всередині країни – це, як правило, громадяни цієї держави. Тому вони повинні мати права і свободи, закріплені як у законодавстві держави їх громадянства, так і в основних міжнародних документах, і перш за все у Загальній декларації прав людини та Міжнародних пактах про права людини.

Термін «особи, переміщені всередині країни» почав використовуватися тільки в останнє десятиліття XX ст., коли міжнародне співтовариство вперше звернулося до цієї проблеми. Після Другої світової війни на міжнародному рівні намагалися створити законодавчі механізми щодо захисту осіб, які, рятуючись від переслідувань, перетинали державні кордони. У 1951 р. була прийнята Конвенція ООН про статус біженців та утворений Верховний Комісаріат у справах біженців. Але механізми, створені для біженців, не врахували тих осіб, які вимушені були переміщатися всередині власної країни. Ці особи, які внаслідок різних причин не змогли або не побажали покинути свою країну, не підпадали під міжнародно-правовий захист. Виходу на міжнародний рівень цієї проблеми, також заважало традиційне уявлення про державний суверенітет. Уряди країн залишали за собою виключне право вирішувати питання, пов'язані з положенням своїх громадян.

Проте, у 1990-х рр. ситуація змінилася. Першим фактором, що привернув увагу світового співтовариства, стало збільшення кількості осіб, переміщених всередині країни. Причиною такого зросту, у першу чергу, були громадянські війни, які поділили країни за расовою, релігійною, етнічною чи мовною ознаками [3, с. 187-188]. Але коли геополітична боротьба пішла на спад, гуманітарна проблема в Анголі, Афганістані, Мозамбіку, Руанді, Сомалі вийшла на перший план і викликала відчуття міжнародної відповідальності стосовно людей, що знаходяться в небезпеці у власній країні. Певна зацікавленість у захисті людей на території їх власної держави була також обумовлена намаганням західних країн обмежити потік біженців. З початку 1990-х рр. уряди цих країн запроваджують всілякі обмеження на прийом біженців, а це в свою чергу приводить до збільшення кількості осіб, переміщених всередині країни. Отже, захист осіб, переміщених всередині країни став усвідомлюватися як політична та стратегічна мета, яка вимагає стратегічної співпраці.

Враховуючи кризову ситуацію, яка склалася у світі з внутрішньо переміщеними особами, Гене-

© Козинець І.Г., Шестак Л.В., 2014

ральний секретар ООН на прохання Комісії з прав людини призначив у 1992 р. доктора Франсіса М. Денга своїм представником з питань переміщених осіб і доручив йому розробити нормативні рамки щодо забезпечення захисту переміщених всередині країни осіб [4, с. 314-315]. Дослідивши зазначене питання було рекомендовано підготувати єдиний, узгоджений документ, оскільки чинні міжнародні норми містилися у багатьох законодавчих актах, до того ж норми мали уривчастий характер, були нечіткі та мали прогалини з питань врегулювання статусу переміщених осіб.

За дорученням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії з прав людини були розроблені і в 1998 р. прийняті «Керівні принципи з питань переміщених всередині країни осіб» [2], які врегульовують вимушене переміщення осіб всередині країни та є керівними вказівками для міжнародних і неурядових організацій та національної влади для розробки законодавчих актів та політичних заходів стосовно переміщення всередині країни.

Концептуальною основою зазначеного документа стала доктрина «суверенітет як відповідальність», суть якої полягає в тому, що національна влада зобов'язана і несе відповідальність щодо надання захисту та гуманітарної допомоги переміщеним усередині країни особам, що знаходяться під її юрисдикцією, а у випадках, коли держава не має можливості забезпечити фізичний захист і надати допомогу своїм громадянам, вона повинна звертатися за допомогою та приймати її ззовні. При цьому міжнародне співтовариство має право і зобов'язане наполягати на своєму втручанні.

Враховуючи чинні норми з прав людини, норми міжнародного гуманітарного права та права біженців, у тридцяти принципах визначені права осіб, переміщених всередині країни, та обов'язки урядів, повстанських угруповань щодо цього населення. Вони застосовуються до усіх етапів переміщення та передбачають захист у період, який передує переміщенню (тобто заборона від необґрунтованого переміщення), захист і допомога на час переміщення та в разі повернення, а також у період інтеграції.

Так, у вступі «Керівних принципів» дається визначення осіб, переміщених всередині країни як осіб чи групи осіб, яких примусили або вимусили покинути чи залишити своє житло чи місця постійного проживання, зокрема, в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, постійних проявів насилля, порушення прав людини, природних чи техногенних катастроф, і хто не перетинав міжнародно-визнаних державних кордонів. При цьому, зазначені причини переміщення не є вичерпними, про що свідчить слово «зокрема». Переміщені всередині країни особи є громадянами своїх держав і мають широке коло громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав.

«Керівні принципи» містять положення щодо захисту від необґрунтованого переміщення, процесуальні гарантії, яких необхідно дотримуватись при переміщенні. Переміщення забороняється, якщо воно ґрунтується на принципах апартеїду, етнічної чистки або практики, спрямованої на зміну етнічного, релігійного або расового складу населення. Розглядаються також випадки переміщення, пов'язані з реалізацією великих економічних проектів, якщо вони не виправдані та протирічать нагальним інтересам людей. Переміщення забороняється, якщо воно порушує право на життя, людську гідність, свободу чи безпеку тих, кого воно стосується. Особи, переміщенні всередині країни, не можуть бути силоміць повернені або знову поселені у місцях де є загроза їх життю, безпеці, здоров'ю або свободі. Сім'ї, розлучені у результаті переміщення, належать якнайшвидшому об'єднанню. Особам, переміщеним всередині країни, видаються всі документи, необхідні їм для користування своїми юридичними правами, а органи влади мають сприяти заміні документів, які були загублені у ході переміщення. Особлива увага приділяється жінкам та дітям – самим беззахисним категоріям громадян.

Зазначений документ забороняє застосування голоду як метода боротьби та примушення до переміщення. Внутрішньо переміщенні особи мають право звертатись за гуманітарною допомогою, право міжнародних організацій пропонувати цю допомогу, а обов'язок держав – прийняти її.

«Керівні принципи» закріплюють також за переміщеними особами право повернутися у своє житло чи місця постійного проживання добровільно, якщо нічого не загрожує їх життю, гідності, або добровільно переселитися в іншу частину країни. При цьому передбачається повернення майна та власності, втрачених під час переміщення або компенсація за нього, якщо повернення майна неможливе.

Необхідно зазначити, що «Керівні принципи» не можуть попередити переселення або порушення прав переміщених осіб, але вони є попередженням урядам та повстанцям, що за їх діями постійно спостерігають міжнародні організації і вони несуть відповідальність за те, щоб не створювати умови, що викликають переміщення.

Таким чином, на сьогодні «Керівні принципи з питань про переміщення осіб всередині країни» є єдиним цілісним документом, який врегульовує статус внутрішньо переміщених осіб. І хоча «Керівні принципи» не мають обов'язкової сили, вони відображають міжнародні норми в галузі прав людини та положення гуманітарного права, обов'язкові для дотримання і за відносно короткий термін завоювали міжнародне визнання та авторитет.

Біженці і внутрішньо переміщені особи досить часто залишають місця свого проживання з подібних причин. Але біженці перетинають кордон у пошуках порятунку в іншій державі, а особи, переміщені всередині країни – це ті, хто залишився у власній країні. І якщо біженці знаходяться під захистом детально розробленого зводу норм міжнародного права та конвенцій, то становище осіб, переміщених всередині країни інше. З юридичної точки зору вони залишаються під захистом свого уряду, хоча саме цей уряд міг бути причиною їхньої втечі чи продемонстрував нездатність урятувати своїх громадян від повстанців чи насилля. Ніяких міжнародно-правових документів конкретно щодо внутрішньо переміщених осіб немає. Стосовно їх правового статусу, можна сказати, що вони користуються правами людини, які передбачені універсальними та регіональними угодами з прав людини, а не правами біженців. Зважаючи на те, що країни досить часто не можуть подолати матеріальних проблем переміщення великої кількості своїх громадян, міжнародне співтовариство починаючи з 1972 року проводить програми допомоги особам, що потребують міжнародного захисту. Юридичною підставою для реалізації таких програм є ряд резолюцій ГА ООН, а також інших міжнародних організацій.

У кінці 1990-х р.р. міжнародне співтовариство почало широке обговорення проблеми внутрішніх переселенців, зокрема щодо досягнення збалансованої рівноваги між недоторканістю державного суверенітету і правами громадян та вироблення дієвих способів надання допомоги цій численній, незахищеній групі населення. У 2005 р., усвідомивши

загальну неспроможність допомогти внутрішньо переміщеним особам, узгодили більш зкоординований, всеохоплюючий та «передбачуваний» підхід щодо вирішення проблеми, відомий як «кластерний підхід». Була створена більш чітка система прийняття рішень та розподіл сфер відповідальності між спеціалізованими агентствами. Окремі з них були призначені «провідними у своєму секторі» з метою покращання координації операцій у підзвітній галузі та усунення виявлених прогалин.

УВКБ ООН несе відповідальність за правовий захист, забезпечення тимчасовим житлом у надзвичайних ситуаціях, управління таборами для осіб, переміщених усередині країни. Інші агентства візьмуть на себе провідну роль з інших питань, наприклад, ЮНІСЕФ – у галузі водопостачання, забезпечення санітарії та харчування, Світова продовольча програма – у галузі матеріально-технічного постачання, Всесвітня організація охорони здоров'я – у сфері охорони здоров'я, ЮНІСЕФ та УКГП – у галузі телекомунікаційного забезпечення. Програма розвитку ООН – у питаннях довготермінової реабілітації та відновлення [5, с. 9-10].

З того часу захист внутрішньо переміщеним особам став загальноприйнятою задачею на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Проте можливості допомоги внутрішнім переселенцям залишалися обмеженими. У 2011 році УВКБ ООН ініціювало широкий перегляд глобального Кластера захисту, а в 2012 році виступило з новою програмною заявою і стратегією щодо забезпечення комплексного підходу до захисту. Замість того, щоб обмежуватися гуманітарною допомогою, він повинен охоплювати всі аспекти переміщення і продовжуватися до того часу, поки потреби і проблеми, пов'язані з переміщенням, залишаються невирішеними [6, с. 20].

Для вирішення проблеми вимушеного переміщення у світі, в тому числі і внутрішньо переміщених осіб, було запропоновано зміцнення міжнародної солідарності.

Вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб, як зазначається в публікації УВКБ ООН «Становище біженців у світі, 2012: у пошуках солідарності», вимагають солідарності на трьох рівнях. Один вид солідарності вимагається від приймаючої сторони щодо самих переміщених осіб, як від тих общин які приймають внутрішніх переселенців, так і від тих общин, куди вони повернуться. Другий вид солідарності вимагається від національних урядів щодо своїх переміщених громадян. Третій вимір солідарності вимагається від міжнародного співтовариства щодо внутрішньо переміщених осіб, які потребують допомоги та захисту; ситуації, коли національна влада не бажає діяти, узаконюють та зобов'язують міжнародне співтовариство прийняти участь у захисті і наданні допомоги внутрішнім переселенцям [6, с. 19-20].

Внутрішньо переміщені особи, як уже зазначалося, мають право користуватися всіма міжнародно-визнаними правами людини і гарантіями гуманітарного права на додаток до тих прав, які вони мають у своїй країні як громадяни. За останнє десятиліття був досягнутий значний прогрес у зміцненні міжнародної правової бази, і в трансформації правового захисту із м'яких правових норм у жорсткий закон.

Останнім часом, багато урядів іноземних держав включили положення «Керівних принципів» до внутрішнього законодавства, більшість країн СНД (Росія, Азербайджан, Грузія, Казахстан та інші) також закріпили в національному законодавстві положення щодо надання допомоги та захисту внутрішньо переміщеним особам (використовують термін «вимушені переселенці»).

В українському законодавстві поняття «особи, переміщені всередині країни» до останнього часу не застосовувалося, але у зв'язку з ситуацією, що склалася в нашій державі питання внутрішньо переміщених осіб стали актуальними і для України.

Надто багато внутрішніх переселенців і досі не мають можливості реалізувати свої права. Станом на 13 листопада 2014 року за даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій в Україні нараховується 460365 внутрішньо переміщених осіб (19295 з Кримського півострова та 441070 зі східних областей України) [7]. Багато з них втратили все, включаючи домівки, документи, засоби існування та навіть зв'язки з членами своїх сімей. Прийняття спеціального законодавства, ефективна діяльність виконавчих органів з його виконання, координація зусиль різних відомств, а також належне фінансування з бюджету допомогли б вирішити проблеми, з якими щодня стикають переселенці.

Перші кроки вже зроблені. 15 квітня 2014 року був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [8], у різний час була прийнята низка підзаконних нормативних актів, що врегульовують питання тимчасового розміщення та допомоги громадянам України, які є внутрішньо переміщеними особами [9]. У жовтні 2014 року Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» [10].

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає поняття «внутрішньо переміщеної особи», врегульовує питання обліку внутрішніх переселенців, реєстрації місця їх проживання, містить норми, які мають забезпечити відновлення паспортів та інших документів цієї категорії осіб, реалізацію ними права на зайнятість, допомогу у зв'язку із безробіттям, пенсійне забезпечення та отримання соціальних послуг. Також в Законі визначаються специфічні права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб, джерела фінансового та матеріально-технічного забезпечення цих прав; передбачає допомогу внутрішнім переселенцям у добровільному поверненні до попередніх місць проживання і доступ до соціального житла або іпотечного кредитування на пільгових умовах для тих, хто хоче оселитися в іншому місці.

У цілому Закон України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» відповідає міжнародним стандартам, зокрема «Керівним принципам з питань переміщення осіб всередині країни.

Висновки. Таким чином, міжнародне співтовариство вже має документ, схвалені ООН «Керівні принципи з питань переміщених всередині країни осіб», та практику надання допомоги країнам, які стикнулися з проблемою внутрішнього переміщення. Форми такої допомоги переглядаються і удосконалюються. У 2012 році було запропоновано новий комплексний підхід щодо захисту і допомоги внутрішніх переселенців. Світова спільнота була закликана до солідарності на общинному, національному та міжнародному рівнях, що на думку УВКБ ООН допоможе у вирішенні проблем внутрішнього переміщення.

Отже, міжнародно-правові стандарти щодо захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам та чинне законодавство України дає можливість організувати дієву роботу по захисту і підтримці внутрішніх переселенців.

Список літератури:
1. Кількість переміщених осіб перевищила 50 мільйонів вперше з кінця Другої світової війни. Доповідь УВКБ ООН. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1279-kilkist-peremishchenikh-osib-u-sviti-perevishchila-50-miljoniv-vpershe-z-kintsya-drugoji-svitovoji-vijni-dopovid-uvkb-oon
2. Руководящие принципы по вопросам о перемещении лиц внутри страны. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml
3. Міжнародне право. Основні галузі: підручник / В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній; За ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2004. – 816 с.
4. Гудвин-Гилл, Гай С. Статус беженца в международном праве / Г.С. Гудвин-Гилл; пер. с англ. – М. : ЮНИТИ, 1997. – 647 с.
5. Уилкинсон Р. Крупнейшее упущение / Р. Уилкинсон // Беженцы. – 2005. – № 141. – С. 9-10.
6. The State of the World's Refugees: In Search of Solidarity, 2012. – 32 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.unhcr.org/4fc5ceca9.html
7. Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/news/34232.html
8. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. // В ВРУ. – 2014. – № 26. – Ст. 892.
9. Правові питання щодо тимчасового розміщення та допомоги громадянам України – внутрішньо переміщеним особам, стосовно реєстрації, майнових питань, соціальної допомоги, реєстрації підприємницької діяльності, освіти та інших питань. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi
10. Закон України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18

Козинец И.Г., Шестак Л.В.
Черниговский национальный технологический университет

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ЗАЩИТЫ И ПОМОЩИ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫМ ЛИЦАМ

Аннотация
Проблема лиц, перемещенных внутри страны в последние годы вызывает беспокойство международного мирового сообщества, поскольку превратилась в одну из самых острых политических и гуманитарных проблем. В статье определены международно-правовые акты, регулирующие правовой статус внутренне перемещенных лиц. Проанализированы Руководящие принципы по вопросам перемещения лиц внутри страны. Подчеркнуто их значение как руководящих указаний для международных и неправительственных организаций и разработки национального законодательства в отношении внутренних переселенцев. Рассмотрены национальные инструменты защиты и оказания помощи внутренне перемещенным лицам в Украине.
Ключевые слова: миграция, внутренняя миграция, внутренне перемещенные лица, лица, перемещенные внутри страны, международные стандарты, международные нормы, защита, помощь.

Kozynets I.G., Shestak L.V.
Chernihiv National Technological University

INTERNATIONAL STANDARDS OF PROTECTION AND ASSISTANCE TO INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Summary
The problem of persons displaced within the country in recent years, causing anxieties to the international global community, as it has become one of the most serious political and humanitarian problems. The article defines the international legal acts that regulate the legal statues of internally displaced persons. Analyzed guidelines concerning movement of internally displaced persons. Emphasized their importance as guidlines to international and non-governmental organizations and the development of the national legislation in relation to internal migrants. Considered the national security tools and assisting internally displaced persons in Ukraine.
Keywords: migration, internal migration, internally displaced persons, persons displaced within the country, international standards, international norms, protection, assistance.

УДК 368

РОЗВИТОК СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Кремена М.Л.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

Висвітлено головні елементи, що формують поняття страхування. Розглянуто офіційне тлумачення цього терміна в законодавстві України та його значення як системи економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання. Виділено основні функції і сфери застосування страхової діяльності в Україні, зміст страхової термінології, класифікація страхування, розкриваються умови кожного виду страхування. Досліджено розвиток страхового ринку України та його умовний поділ на етапи. Розглянуто питання про державний нагляд за страховою діяльністю на території України та основні функції Міністерства фінансів України у сфері страхування.

Ключові слова: страховий захист, господарські суб'єкти, фінансове страхування, економічний розвиток, страховий ринок.

Постановка проблеми. Український страховий ринок на сьогодні ще, на жаль, не можна назвати ефективним і повноцінним інструментом забезпечення діяльності суб'єктів господарювання від настання несприятливих подій. Проблеми, які охоплюють вітчизняний ринок страхування, стосуються безпосередньо як суб'єктів страхового ринку, так і законодавчого поля регулювання страхових відносин (ефективність функціонування державних органів регулювання в межах існуючого законодавства). Страховий ринок України у своєму формуванні і розвитку стикається з цілою низкою серйозних випробувань, які досліджуються вітчизняними науковцями і практиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню основних проблем та перспектив розвитку вітчизняного страхового ринку присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема свої дослідження особливостей розвитку страхового ринку та ринку страхування життя присвячено багато наукових праць українських (Базилевич В.Д., Внукова Н.М, Заруба О.Д., Єрмошенко А.М, Осадець С.С., Плиса В.Й., Римар М.В., Шелехов К.В., Юровський Б.С.) та зарубіжних (Галагуза Н.Ф., Блад Д., Панков Ю.В., Хемптон Д., Шахов О.А., Шахова В.В., Юлдашев Р.Т.) вчених.

Мета статті. Метою даної роботи є пошук та визначення основних норм покращення у сфері забезпечення страхового захисту матеріальних інтересів громадян, підприємств, закладів, організацій, банків та інших господарських суб'єктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін страхування має латинське походження. В його основі лежать слова, які означають «безтурботний». Отже, страхування відбиває ідею застереження, захисту та безпеки. У багатьох слов'янських мовах, у тому числі й в українській, виникнення терміна страхування пов'язують зі словом «страх».

Офіційне тлумачення цього терміна в Україні наведено в Законі України «Про страхування»: Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів [1].

У Законі зафіксовано головні елементи, що формують поняття страхування. Це, насамперед, мета страхування, захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб. Наголошується, що захист забезпечується на випадок конкретних подій, перелік яких зафіксовано в чинному законодавстві або страхових договорах. Виокремлюються джерела грошових коштів, що є ресурсами для страхових виплат.

Водночас ретельне вивчення поняття страхування і зіставлення різних його тлумачень, які містяться в наукових працях, показують, що офіційне визначення терміна дещо перевантажене правовими аспектами.

Страхування є, насамперед, системою економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де, з одного боку, діють страхувальники, а з іншого – страховики. Важливою передумовою застосування страхування є майнова самостійність суб'єктів господарювання і їхня зацікавленість у переданні відповідальності за наслідки ризику спеціалізованим формуванням.

Чим ця зацікавленість більша, тим і потреба у страхуванні вища. Саме в такій площині страхування розглядається у працях учених багатьох країн ринкової орієнтації. Поняття страхування є неповним і тоді, коли воно не передбачає надійності і превентивного спрямування захисть.

Об'єктом страхування є життя, майно, грошові кошти, матеріальні цінності, відповідальність різних видів, договірні обов'язки, у тому числі щодо лізингу, транспорту, вантажів, інших інтересів громадян та юридичних осіб. Предметом страхування є специфічні страхові відносини – це є перерозподільні відносини, зв'язані з формуванням страхового фонду за допомогою заздалегідь фіксованих страхових платежів із відшкодуванням шкоди з цього фонду учасникам страхування; фінансові відносини при страхуванні, які носять імовірнісний характер (ймовірність шкоди лежить в основі побудови страхових платежів, за допомогою яких формується страховий фонд).

В основу класифікації страхування можна покласти розбіжності у сферах діяльності страхових компаній, у підходах щодо забезпечення страхового захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, у визначенні об'єктів страхування, обсягів страхової відповідальності, у формах проведення страхування тощо. У зв'язку з цим можна виріznити найістотніші класифікаційні ознаки, за допомогою яких класифікують страхування і які мають найбільше значення як у теоретичному, так і у практичному розумінні, а саме:

– історичні ознаки (етапи розвитку страхової справи; час виникнення окремих видів страхування);

– економічні ознаки (інвестиційна складова договору страхування; рід небезпеки; об'єкт страхування);

– юридичні ознаки (вимоги міжнародних угод і внутрішнього законодавства; форма організації страховика; форма проведення страхування) [2].

Класифікація за історичними ознаками передбачає виокремлення етапів розвитку страхування (зародки страхування в античному суспільстві; середньовічне страхування у формі взаємодопомоги;

© Кремена М.Л. 2014

страхування в період раннього капіталізму; страхування в сучасному капіталістичному суспільстві) і поділ усієї сукупності страхових послуг за часом їх виникнення. Така класифікація має швидше теоретичне, аніж практичне значення. Проте слід зауважити, що теоретичні знання історії страхової справи, її витоків, генезису допомагають практикам орієнтуватися у процесах, що відбуваються на страховому ринку, прогнозувати тенденції його розвитку, будувати страхові правовідносини з урахуванням досвіду, нагромадженого за багаторічну історію зарубіжного і вітчизняного страхування [3].

Класифікація за економічними ознаками передбачає кілька підходів. Найважливішою економічною ознакою для класифікації страхування є наявність або відсутність у договорі страхування інвестиційної складової.

З огляду на це у світовій практиці всю сукупність страхових послуг поділяють на дві великі групи.

Перша група об'єднує ті договори страхування, які не лише задовольняють потреби страхувальників у страховому захисті, а й здатні забезпечити їхні інвестиційні інтереси, тобто уможливлюють нагромадження й капіталізацію страхових внесків.

Друга група договорів – це ті договори, які обслуговують потреби виключно у страховому захисті, не торкаючись інвестиційних інтересів страхувальників. Прикладом подібних договорів є договори страхування нерухомого майна, засобів транспорту, фінансово-кредитних ризиків тощо.

Класифікація за юридичними ознаками, як і за економічними, передбачає кілька підходів. Таких як, відокремлення певних класів страхування згідно з міжнародними нормами. Так, згідно з директивами ЄС, з 1 січня 1978 року країни-члени цієї організації використовують класифікацію, яка встановлює 7 класів довгострокового страхування (життя і пенсій) і 18 класів загального страхування [3].

Становлення України як самостійної демократичної держави не могло не зумовити створення і розвиток страхового ринку. Процес демонополізації економіки, який охопив усі галузі економіки, одразу ж позначився і на такій сфері суспільних правових відносин, як страхування. Усунення монополії держави при вирішенні юридичних та економічних питань страхової справи і появам не державних страхових компаній створили необхідну базу для організації ринкових відносин у страховій діяльності й передумови формування та страхового ринку України [2].

Розвиток страхового ринку України можна умовно поділити на кілька етапів. Перший етап (1991–1995 роки) – це період створення і прийняття перших законодавчих актів із регулювання діяльності на страховому ринку. Розвитку страхових компаній сприйняло прийняття Декрету Міністрів України Про внесення зміни доповнень у Закон України «Про банк і банківську діяльність» від 26 квітня 1993 року № 38-93, що забороняв комерційним банкам діяльність у сфері страхування, та Декрету «Про страхування» від 10.05.1993 р.

Водночас кількісне зростання страхового ринку в Україні не перейшло на цьому етапі в якість, не були визначені чіткі напрямки розвитку ринку, не було відповідної методологічної бази та кваліфікованих кадрів, не проводився ефективний державний нагляд і ліцензування (до 1993 року) страхової справи. Не зважаючи на те, що в 1993 році було створено державну структуру у сфері регулювання страхового ринку – Укрстрахнагляд, переломного етапу в розвитку страхового ринку, контролі за діяльністю страховиків тощо не відбулося. Більшість страхових компаній було неплатоспроможною.

До 1995 року багато страхових компаній працювало за принципом піраміди (до цього спонукала висока інфляція). Важливим чинником розвитку національного ринку цього часу було створення в Україні філій і представництв московських страхових компаній («АСКО», «Славія» та ін.), створення власних великих компаній-холдингів («Омета-Інстер», «Саломандра», а також перетворення «Укрдержстаху» у НАСК «Оранта») [2].

Другий етап (1996 – 2002 роки). Значною подією для ринку було прийняття 07.03.1996 року Верховною Радою України Закону «Про страхування». Цей закон, а також близько 20 постанов уряду, 11 інструкцій і нормативних актів, прийнятих за цей період, відбивали потреби перехідного періоду від планової до ринкової економіки, безпосередньо визначали умови діяльності в сфері страхування, де домінуючу роль відігравали не державні страхові компанії.

Зросли вимоги до розміру статутного фонду з 5 тис. дол. до 100 тис. дол. Після перереєстрації в 1997 році кількість страховиків значно зменшилась; налічувалося 220 компаній. У 1997 році відбулося падіння реальних обсягів надходжень страхових платежів, що почалося в 1994 році, при цьому зростання становило лише 8,6% від аналогічного показника 1994 року в порівняльних цінах.

Третій етап (2002 рік і до тепер) – це період переосмислення напрацьованого та перехід до нових стандартів і підходів у регулюванні та розвитку ринку. Значно посилилась конкуренція, професіоналізм у роботі страховиків. З'явився новий регулятор – створена наприкінці 2002 року Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг (далі – ДКРРФП), суворішими стали вимоги щодо капіталізації ринку. Прийнятий у новій редакції наприкінці 2001 року Закон України «Про страхування» встановив нові вимоги до статутних фондів страховиків у розмірі не менше 1 млн. євро для тих, хто провадить ризикові види страхування, та 1,5 млн. євро для страховиків, які здійснюють страхування життя [2].

Державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з метою додержання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Державний нагляд за страховою діяльністю на території України здійснюють Міністерство фінансів України та його органи на місцях, що діють відповідно до положення, затвердженого Кабінетом Міністрів України [4].

Основними функціями Міністерства фінансів України у сфері страхування є:

1) ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків);

2) видача ліцензій на проведення страхової діяльності;

3) контроль за платоспроможністю страховиків щодо виконання їх страхових зобов'язань перед страхувальниками;

4) встановлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів;

5) розробка нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена законом до компетенції Міністерства фінансів України;

6) узагальнення практики страхової діяльності, розробка і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову діяльність;

7) участь у здійсненні заходів щодо підвищення кваліфікації кадрів для страхової діяльності [4].

Здійснюючи державний нагляд за страховою діяльністю, Міністерство фінансів України має право:

1) у межах своєї компетенції одержувати від страховиків встановлену звітність про страхову діяльність та інформацію про їх фінансовий стан, а також інформацію від підприємств, установ і організацій, у тому числі банків та громадян, необхідну для виконання покладених на нього функцій;

2) проводити перевірку щодо правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірності їх звітності за показниками, що характеризують виконання договорів страхування, не частіше одного разу на рік, призначати проведення за рахунок страховика додаткової обов'язкової аудиторської перевірки з визначенням аудитора;

3) при виявленні порушень страховиками вимог законодавства України про страхову діяльність давати їм приписи про їх усунення, а у разі невиконання приписів зупиняти або обмежувати дію ліцензій цих страховиків до усунення виявлених порушень чи приймати рішення про відкликання ліцензій та виключення з державного реєстру страховиків (перестраховиків). Спори про відкликання ліцензії розглядає суд. Поновлення дії ліцензії після її відкликання здійснюється у порядку, передбаченому статтями 38 і 39 Закону України «Про страхування» [4].

Суттю цього етапу є зміцнення системи контролю за фінансовим станом наявних страхових організацій і виведення з ринку страхових послуг нежиттєздатних страховиків, підвищення рівня платоспроможності й капіталізації страхових компаній та якості капіталу, розширення діяльності із залучення коштів населення і підприємств, а також посилення взаємодії страховиків з реальним сектором економіки.

Як зазначають деякі дослідження, для вдосконалення та подальшого ефективного розвитку страхового ринку України необхідно здійснити ряд першочергових заходів [5]:

1. підвищити захист споживачів страхових послуг;
2. збільшити капіталізацію страховиків та конкурентоспроможність національного страхового ринку;
3. підвищити прозорість діяльності учасників страхового ринку;
4. впорядкувати страхове законодавство в цілому та окремих його положень, і привести їх у відповідність до існуючих економічних реалій;
5. відмінити непотрібні бар'єри, перепони та регулювання на ринку, що гальмують його розвиток та залучення іноземних інвестицій;
6. обґрунтування й досягнення оптимальної структури між різними формами страхування;
7. інтеграція страхування до європейських страхових структур;
8. створення об'єднань страховиків із метою зміцнення їх фінансового становища та надійності щодо здійснення страхових операцій;
9. залучення страхового ринку для вирішення питань соціальної політики держави;
10. запровадити реальні заходи, які б знизили можливості для корупції та бюрократичних перепон, принаймні в галузі страхування;
11. розвиток страхового брокерства та залучення до цього бізнесу професійних компаній;
12. розробити ефективні механізми захисту інтересів страхувальників.

Висновки і пропозиції. Роблячи висновок щодо дослідження питань розвитку страхового ринку в Україні, можна зазначити, що його роль недооцінювалася. Лише протягом останнього часу цій сфері приділяється належна увага. Сьогоднішній стан ринку можна охарактеризувати як початок періоду зростання, незважаючи на те, що обсяги ринку порівняно з країнами Східної та Західної Європи незначні. Подальший розвиток страхового ринку зумовлюватиметься формуванням і реалізацією довгострокової стратегії та активної поточної політики держави в страховій сфері.

Список літератури:

1. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 86/96-ВР: за станом на: 11.07.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
2. Становлення та розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net/books/27729
3. Поняття про класифікацію страхування. Її наукове та практичне значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13790423/strahova_sprava/ponyattya_pro_klasifikatsiyu_naukove_praktichne_znachennya
4. Правове регулювання страхової діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat-6271-3.html
5. Страховий ринок України: проблеми і перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Economics/78288.doc. htm

Кремена М.Л.
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

РАЗВИТИЕ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Освещены главные элементы, формирующие понятие страхования. Рассмотрено официальное толкование этого термина в законодательстве Украины и его значение как системы экономических отношений между конкретными субъектами хозяйствования. Выделены основные функции и сферы применения страховой деятельности в Украине, содержание страховой терминологии, классификация страхования, раскрываются условия каждого вида страхования. Исследовано развитие страхового рынка Украины и его условное разделение на этапы. Рассмотрены вопросы о государственном надзоре за страховой деятельностью на территории Украины и основные функции Министерства финансов Украины в сфере страхования.

Ключевые слова: страховая защита, хозяйственные субъекты, финансовое страхование, экономическое развитие, страховой рынок.

Kremena M.L.
Dnipropetrovsk University of Alfred Nobel

DEVELOPMENTS OF INSURANCE ACTIVITY IN UKRAINE

Summary
The article indicates the question about main elements that form the concept of insurance. Considered an official interpretation of the term in the legislation of Ukraine and its importance as a system of economic relations between specific entities. The main functions and scope of insurance activities in Ukraine, content insurance terminology, classification of insurance and conditions of each type of insurance are reported. Provided information about the development of the insurance market of Ukraine and its conventional division into stages. The question of state supervision of insurance activities on the territory of Ukraine and main functions of Ministry of Finance in the field of insurance.
Keywords: insurance protection, business entities, financial insurance, economic development, the insurance market.

УДК 342.5

ПРОБЛЕМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Кремена О.Л.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

Досліджуються основні підходи та тлумачення до визначення сутності поняття «децентралізація» в контексті формування публічних відносин у сучасних соціально-політичних умовах. Визначаються основні форми та причини, що сприяють її проведенню. Розробляються рекомендації щодо модернізації публічного управління, які в подальшому сприятимуть її децентралізації. Висвітлюються основні переваги децентралізації в Україні. Розглянуті принципи децентралізації в інших країнах світу.
Ключові слова: децентралізація, централізація, деволюція, деконцентрація, публічне управління.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження проблеми децентралізації, викликана активізацією зусиль органів державної влади України щодо реформування системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Координаційною радою з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України був розроблений проект Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. З одного боку, здійснення децентралізації є необхідним кроком з огляду на євроінтеграційний зовнішньополітичний курс держави. З іншого боку, трансформація державного устрою може створити нові виклики для українського суспільства, особливо у процесі здійснення адміністративно-територіальної реформи та на перших етапах функціонування нової системи організації публічної влади. Дані виклики мають бути враховані у роботі над остаточним варіантом Концепції та у процесі підготовки в її межах відповідних нормативно – правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі децентралізації управління в науковій літературі присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Виділення останніх досліджень і публікацій. Теорію та практику процесу децентралізації органів державної влади досліджували О. Амосов, Г. Мостовий, О. Петруніна, О. Козиріна, А. Школик та інші. Кожний із них, пропонує власне бачення процесу децентралізації і управління, що є актуальним і корисним, однак комплексний підхід до визначення зазначеного явища залишається досі не цілком охопленим.

Мета статті. Метою даної статі є розробка і формулювання пропозицій щодо комплексного підходу до модернізації структури апарату державного управління, які в подальшому сприятимуть її децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Формування демократичної моделі управління, становлення громадянського суспільства можливі лише за умови оптимального співвідношення централізації і децентралізації у сфері державного управління. Механізм взаємодії централізації і децентралізації виступає відправною передумовою ефективності й конструктивності управління.

Взаємодія різних рівнів влади повинна базуватися на загальнодержавній стратегії, що має чіткі цілі та завдання. Досягнення раціонального співвідношення централізації та децентралізації як переосмислення та зміна ролі, відповідальності та повноважень різних рівнів управління є одним із методів досягнення ефективності функціонування держави, зокрема на регіональному рівні. Це, у свою чергу, потребує чіткого розуміння суті децентралізації, продуманості та виваженості дій оскільки стосується різних аспектів життя суспільства: політичних, правових, соціальних, адміністративних, економічних.

Децентралізація – це процес перерозподілу функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління. За тлумаченням Великого тлумачного словника сучасної української мови – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації.

Централізація в управлінні фактично підкреслює замкненість системи управління, коли воно будується з єдиного центру в напрямку «зверху вниз» з дотриманням строгих принципів єдності та чіткості розпорядництва.

© Кремена О.Л., 2014

Централізація – це принцип володіння владними повноваженнями, згідно з якими територіальні органи влади у своїй діяльності залежить від центральних органів [1].

Децентралізація в управлінні, навпаки, підкреслює відкритість системи управління для рішень «знизу». Багато локальних рішень можуть прийматись на середніх і нижчих рівнях організаційної ієрархії без шкоди для інтересів системи, яка функціонує як єдине ціле. Система управління, в якій гармонійно враховані принципи централізації і децентралізації (досягнуто оптимальної пропорції між ними), є по суті відкрито – замкнутою.

Централізація в державному управлінні покликана внести організуючий момент у функціонування органів державної влади, спрямовувати їх діяльність у русло реалізації єдиної державної політики. Цьому присвячено розділи Конституції України, де конкретизуються принципи державного управління, відповідно до яких воно має один вищий орган у системі органів виконавчої влад – Кабінет Міністрів України, який забезпечує загальне спрямування діяльності з організації виконання законодавчо – нормативних актів і якому підпорядковуються всі інші органи виконавчої влади [1].

Надмірна централізація, локалізуючи прийняття рішень на вершині державної піраміди, пригнічуючи ініціативу місцевих органів виконавчої влади у виробленні управлінських механізмів, слабо враховуючи інтереси окремих регіонів, територіальних громад, колективів, організацій не може забезпечувати ефективності та конструктивності управління. Ця ситуація спостерігається в Україні, що надає особливої актуальності проблемі децентралізації державного управління. Практика показує, що за умов посилення централізації законодавство часто не спрацьовує внаслідок відсутності належної взаємодії між органами виконавчої влади різних рівнів, а це зумовлює дезінтеграційні тенденції в різних сферах суспільної життєдіяльності [2].

Децентралізація є характерним явищем для сфери сучасного державного управління і зумовлена об'єктивними та суб'єктивними факторами. Роль децентралізації постійно зростає, що становить загальну закономірність раціонального, конструктивного й ефективного управління. Однак, перекоси в сторону децентралізації також є небезпечними, оскільки можуть зумовити деструктивність діяльності місцевих органів виконавчої влади.

Співвідношення централізації і децентралізації у сфері державного управління не просто сума двох складових, в яких збільшення одного елементу тягне за собою зменшення іншого. У цих відносинах має бути певний оптимум, а відповідно, перебудова державного механізму має включати рішення, які не зміцнювали б централізацію на шкоду децентралізації, а зміцнювали шляхом організаційно-правового забезпечення процес централізації і децентралізації в державному управлінні [2].

Вирішити проблему оптимального і раціонального поєднання централізації і децентралізації покликана адміністративна реформа в Україні.

У науці державного управління поняття «децентралізація» вживається у двох розуміннях: широкому і вузькому.

Мова може йти, по – перше, про процес розподілу влади, передачу частини функцій від центра до периферії, а по-друге, про певну систему взаємовідносин між державою та адміністративно-територіальними одиницями.

Так, в офіційних джерелах, зустрічаються такий підхід до визначення поняття «децентралізація», а саме: «децентралізація» – це характерне для сфери державного управління явище, зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, певний протилежний бік централізації, своєрідний засіб відображення централізації.

Децентралізація влади має бути спрямованою на розв'язання політико-правових проблем місцевого самоврядування передусім за рахунок розширення повноважень та фінансових можливостей територіальних громад і, відповідно, їхніх представницьких органів із перетворенням місцевого самоврядування на фінансово спроможний, ефективний та відповідальний інститут публічної влади.

У літературі феномену територіальної громади та проблематиці правового статусу територіальних громад як первинних суб'єктів децентралізації влади присвячена значна кількість досліджень [1].

За певного розмаїття думок практично всі автори доходять висновку, що одним із головних завдань адміністративної реформи є забезпечення поступового переходу від централізованого до децентралізованого державного управління шляхом передавання територіальним громадам та їхнім органам необхідних повноважень і матеріально-фінансових ресурсів для самостійного розв'язання ними значної частини громадських справ, що стосуються інтересів місцевого населення, а її метою – зміцнення основ народовладдя через підтримку місцевого самоврядування як однієї з підвалин демократичного ладу.

Отже, внаслідок децентралізації влади громада матиме можливість самостійно вирішувати переважну більшість своїх справ та проблем і отримувати якісні публічні послуги [2].

Форми децентралізації залежать від методів її реалізації (деконцентрації та деволюції).

У випадку деконцентрації центральні органи влади держави розосереджують цілий ряд своїх функцій, таких як планування та фінансування, серед регіональних представників, зберігаючи за собою контроль.

При цьому деконцентрація є, насамперед, адміністративним заходом, за реалізації якого право прийняття рішень залишається за центральними органами влади держави.

У випадку деволюції центральні органи влади держави передають певні повноваження та функції на нижчі рівні адміністрації. Головною метою постає зближення уряду з населенням та підвищення й забезпечення прозорості та підзвітності.

За таких умов місцева адміністрація діє в загальних політичних межах, встановлених центральними органами влади держави, але вона автономно реалізує свої функції. Деволюція державного управління може бути ефективною в тих сферах та питаннях державної діяльності, де не вимагається проведення єдиної державної політики [1].

Виділяють декілька способів проведення децентралізації, а саме: політичну, адміністративну, економічну, територіально-просторову форми.

Метою політичної децентралізації, є надати громадянам або їх обраним представникам більше впливу у розробці та реалізації законів. Залежно від країни, для цього може знадобитися конституційні або статутні реформи, розвиток нових політичних партій, створення місцевих політичних одиниць, і заохочення пропагандистських груп. Одним з аргументів на користь здійснення децентралізаційних реформ є підвищення ефективності діяльності як центральних, так і місцевих органів влади, а також створення сприятливих умов для економічного розвитку.

Економічна децентралізація означає перенесення відповідальності за здійснення функцій від держави до приватних підприємств та недержавних організацій (через приватизацію та делегування). Фінансова – чітке закріплення відповідних джерел надходжень або трансфертів з державного бюджету за місцевими бюджетами для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Територіально-просторова децентралізація належить до регіонального і місцевого планування з урахуванням географічних показників і застосовується у визначенні та формулюванні цільових програм деконцентрації промислових і житлових комплексів у великих містах шляхом сприяння появі регіональних і локальних полюсів розвитку.

Адміністративна децентралізація передбачає розширення компетенції місцевих адміністрацій органів влади, що діють у межах компетенції самостійно й незалежно (до певної міри) від центральної влади, хоча й призначаються центральним урядом. Вони не є повністю залежними й отримують часткову фінансову і структурну автономію [2].

Децентралізація є основною вимогою для країн-кандидатів на вступ до ЄС. Це відображено у принципах децентралізації, які покладені в основу функціонування системи державного управління країн спільноти і держав-кандидатів на вступ (побудови громадянського суспільства, ефективності, прозорості, відкритості і підзвітності, гнучкості та субсидіарності). Дотримання цих принципів є обов'язковим, на них ґрунтуються всі галузеві політики, які розробляються і впроваджуються на теренах Європейського Союзу. Здійснення реформ децентралізації в країнах світу має як позитивні, так і негативні наслідки. Успішно розроблені програми реформ у таких країнах, як Польща, Канада та інших ведуть до позитивних зрушень, зокрема демократизації суспільства шляхом залучення громадян до ухвалення рішень, активізації політичного процесу, покращання якості надання державних функцій, більш раціонального використання бюджетних коштів, сприяння місцевому розвитку, підвищення довіри населення до органів державної влади. Допущені під час розробки програм децентралізації помилки, а також спроби їх «імітації» під час здійснення реформ призвели до втрати координації і конфлікту між центральними і місцевими органами влади, посилення впливу на макроекономічну ситуацію або дестабілізацію в країні, виникнення диспропорцій у соціально-економічному розвитку територій, ускладнення реалізації державних програм та ін. [3].

У багатьох країнах (Польща, Великобританія, Канада та ін.) потреба в децентралізації виникла у зв'язку із масштабними процесами лібералізації, приватизації і реалізації ринкових реформ. Реформи в різних країнах відбуваються по-різному, але в їх основу покладено єдиний принцип, що визначає необхідність децентралізації: керувати виробництвом товарів і наданням послуг має найнижча ланка управління, яка здатна взяти на себе відповідні витрати і розпоряджатися отриманими результатами. Здійснення ефективного і дієвого державного управління, яке б зближувало уряд і пересічних громадян, сприяло якнайкращому задоволенню їхніх потреб – питання, яке стоїть на порядку денному в багатьох країнах світу. Наслідком такого управління, як засвідчує досвід, є впровадження альтернативних систем надання якісних послуг населенню в контексті децентралізації влади. З цією метою запропоновано схему – алгоритм І. Сандерсона (Великобританія), яку варто було б використати як теоретичну основу для розробки більш детальної методології оцінки якості надання послуг населенню. Ця модель може бути корисною під час аналізу експертами і законодавцями розроблених механізмів і підходів до визначення сфер щодо делегування повноважень з надання державних послуг.

Досвід же окремих міст України (Івано-Франківська, Тернополя, Кременчука та ін.) засвідчує, що приведення надання державних послуг у відповідність з місцевими потребами сприятиме зниженню державних видатків, підвищенню ефективності і стимулюванню місцевого економічного розвитку, змусить владу більш оперативно реагувати на потреби пересічних громадян і відкрито, систематично звітувати перед ними. Проте важливо врахувати, що децентралізацію щодо надання державних послуг можна проводити далеко не у всіх сферах, зокрема макроекономічній [3].

Вважаємо, що потреба у проведенні децентралізації пов'язана, як мінімум, з трьома обставинами, які ще зовсім недавно виявили себе як відносно важливі.

В Україні децентралізація управління як один із пріоритетів адміністративної реформи передбачає підвищення ролі владних регіональних структур у здійсненні економічних та структурних реформ, диверсифікації економіки територій, в управлінні державним і комунальним майном, розвитку між регіонального та транскордонного співробітництва та інших сферах.

Висновки і пропозиції. Отже, децентралізація означає розосередження державної влади (повноважень та відповідальності за її використання). Найбільшою мірою децентралізації державної влади є конфедерація, централізації – імперія.

Процеси децентралізації та централізації управління взаємообумовлені, тому розглядати їх слід комплексно. Етап централізації продовжує етап децентралізації, що, на нашу думку, обумовлено, по-перше, циклічністю зміни політичної еліти, та, по-друге, трансформацією території під впливом геополітичних чинників.

Необхідно наголосити, що надмірна децентралізація, як і централізація, призводить до зміни територіальної цілісності держави.

Ступенем вимірювання рівня зазначених процесів можна визначити кількість центральних структурних представництв, існуючих на місцях, чисельність їх апарату [1].

На сучасному етапі державотворення в Україні головною метою є визначення глибини вищезазначених процесів (децентралізації та централізації). Бажаним результатом постає: чітке розмежування сфер діяльності, функцій та відповідальності між центральним, регіональним та місцевим рівнями влади; узгодження процедур; бюджетного процесу для ефективного надання публічних послуг; визначення послуг, які надає кожен з рівнів влади, чітке визначення власних і делегованих повноважень, виправлення невідповідності, що існує між повноваженнями щодо прийняття рішень і відповідальністю.

Для досягнення раціонального співвідношення централізації та децентралізації необхідно не лише усвідомлення їх сутності, форм, глибини, а й трансформація чинної системи управління та законодавства країни, що також зумовлено подальшими напрямами дослідження.

Список літератури:
1. Проблеми децентралізації в умовах реформування публічного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10pospuu.pdf
2. Матвієнко А. Місцеве самоврядування як ключовий суб'єкт децентралізації влади / А. Матвієнко // Науковий журнал. – 2008. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/959
3. Лелеченко А.П. Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретико-методологічний аналіз: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Спеціальність 25.00.01 – теорія та історія державного управління / А.П. Лелеченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу http: //avtoreferat.net/content/view/1978/9

Кремена О.Л.
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

ПРОБЛЕМЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследуются основные подходы и толкования к определению сущности понятия децентрализация в контексте формирования публичных отношений в современных социально – политических условиях. Определяются основные формы и причины, способствующие ее проведению. Разрабатываются рекомендации по модернизации публичного управления, которые в дальнейшем будут способствовать ее децентрализации. Освещаются основные преимущества децентрализации в Украине. Рассмотрены принципы децентрализации в других странах мира.
Ключевые слова: децентрализация, централизация, деволюция, деконцентрация, публичное управление.

Kremena O.L.
Dnipropetrovsk Alfred Nobel University

THE PROBLEMS OF DECENTRALIZATION IN UKRAINE

Summary
The basic approaches and interpretations to determine the nature of the concept of «decentralization» are analyzed in the context of public relations in modern social and political conditions. The basic forms and causes are defined and contribute to realization of holding «decentralization system. Recommendations are developed for modernization of public administration, it will contribute to supporting for decentralization. The issue of decentralization in Ukraine. Highlights the main advantages of decentralization in Ukraine.
Keywords: decentralization, centralization, devolution, deconcentration, public administration.

УДК 347.783: 347.788.5

СВОБОДНОЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ ФОТОГРАФИЙ С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Кулинич О.А.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

В статье рассматриваются вопросы правомерного свободного использования фотографий с изображением физического лица. Определяются три случая свободного использования. Первым случаем является позирование фотографу за плату. Вторым случаем является распространение фотографии с изображением человека в государственных или общественных интересах или интересах самого физического лица. Третьим случаем выступает распространение фотографий, созданных в общественных местах при условии, что человек на этих фотографиях не выступал основным объектом использования. Делается вывод о необходимости усовершенствования действующего законодательства.
Ключевые слова: фотографическое произведение, право на изображение, свободное использование, общественные и государственные интересы, публичное место, основной объект.

Постановка проблемы. Право физического лица на собственное изображение гарантирует охрану интересов при обнародовании и/или распространении фотографических и других художественных произведений с его изображением. Минимальные гарантии защиты указанного права закрепляются в нормах гражданского законодательства, законодательства об авторском праве. По общему правилу обнародование, воспроизведение и распространение фотографического или иного художественного произведения, на котором изображено физическое лицо, допускается лишь с его согласия, а после смерти физического лица, изображенного на фотографии – с согласия лиц, определенных действующим законодательством. Право физического лица на собственное изображение (в части предоставления разрешения на распространение фотографий) в определенных случаях может ограничиваться. В отличие от законодательства об авторском праве, которое четко определяет перечень случаев правомерного использования объектов авторского права без согласия автора, в нормах об охране права на собственное изображение, к сожалению, аналогичного перечня нет.

Анализ последних исследований и публикаций. В научной литературе в последнее время довольно много внимания уделяется исследованию правоотношений, связанных с созданием и распространением фотографических произведений, но до сих пор нет монографического исследования, которое бы в полной мере отобразило все спорные вопросы, требующих разрешения. Отдельные вопросы охраны интересов физических лиц, которые изображены на фотографических произведениях, рассматривались в работах таких ученых, как: В.Ю. Болочагин, Р.В. Горнев, С.П. Гришаев, Н.С. Малеин, М.Н. Малеина, А.А. Скакалина, А.В. Тристан, Д.С. Шабанов, С.В. Шанхаев, А.М. Эрделевский и др.

Цель статьи. Представляет интерес исследование порядка и условий правомерности распространения фотографических произведений с изображением физического лица в сравнении положений гражданского законодательства Украины и Российской Федерации. В части охраны интересов физических лиц, изображенных на фотографических и других художественных произведениях, законодательство обеих стран частично совпадает, но в тоже время не является совершенным, а поэтому требует соответствующего изучения.

Основной материал. Исследуя порядок и условия использования фотографических произведений с изображением физического лица, прежде всего, следует обратить внимание на цель такого использования и круг лиц, среди которых обнародуются и/или распространяются фотографические произведения. Частное использование фотографических произведений с изображением физического лица обычно происходит среди лиц, принадлежащих к кругу семьи или близких знакомых этой семьи, и всегда осуществляется без коммерческой цели, а поэтому является свободным. Относительно такого использования действующее законодательство не закрепляет никаких особых условий обнародования и распространения фотографий. Публичное использование в коммерческих целях должно происходить с согласия человека, изображенного на фотографическом произведении и правообладателя имущественных прав на фотографическое произведение. Примерами являются воспроизведения фотографических произведений как изобразительного элемента рекламы, знаков для товаров и услуг, промышленных образцов и т.д. В таких случаях изображение физического лица может повлиять на популярность товаров и услуг, общий уровень продаж. Обязанность получения согласия на использование изображения физического лица в указанных случаях закреплепляется в соответствующих нормах законодательства о рекламе, об охране прав на знаки для товаров и услуг.

Обнародование и распространение фотографических произведений с изображением физического лица осуществляется только с его согласия, а в случае его смерти – с согласия лиц, определенных действующим законодательством (ч. 1 ст. 152.1 Гражданского кодекса Российской Фередации [1] (далее – ГК РФ), ч. 1 ст. 308 Гражданского кодекса Украины [2] (далее – ГК Украины)). Анализируя действующее законодательство Украины и Российской Федерации, следует отметить, что одним из оснований для правомерного публичного распространения фотографических произведений с изображением физического лица является заключение с ним договора, условия которого определяются сторонами.

Определяя условия и порядок свободного публичного использования фотографического произведения с изображением физических лиц, следует обратить внимание, что законодательством обеих стран предусмотрено право автора осуществлять публичный показ, воспроизведение или распространение такого произведения без согласия изображенного лица в случае позирования за плату (п. 3 ч. 1 ст. 152.1 ГК РФ, ч. 2 ст. 308 ГК Украины). Физическое лицо, которое позировало автору фотографии либо другого художественного произведения

© Кулинич О.А., 2014

за плату, а после его смерти – лица, определенные в действующем законодательстве, могут требовать прекращения публичного показа, воспроизведения или распространения фотографии, другого художественного произведения при условии возмещения автору или другому лицу связанных с этим убытков. Аналогичное положение содержалось в гражданском законодательстве Советского Союза. В 1993 году в связи с принятием Закона Украины «Про авторское право и смежные права» [3] раздел IV ГК 1963 г. «Авторское право» был исключен. Однако норма, закрепляющая возможность охраны интересов изображенного на художественных произведениях человека в данный закон включена не была, в результате чего соответствующие отношения оказались на некоторое время вне правового регулирования.

Вторым основанием для правомерного публичного распространения фотографических произведений с изображением человека (без его согласия) является его распространение в государственных и общественных интересах, в случае необходимости защиты интересов изображенного лица или интересов других лиц.

Таким образом, гражданское законодательство Украины и Российской Федерации среди оснований правомерного публичного свободного распространения фотографий с изображением физического лица без его согласия определяет особую цель распространения – необходимость защиты интересов самого лица или других лиц (ч. 3 ст. 308 ГК Украины), или использование фотографий в государственных, общественных или других публичных интересах (п. 1 ч. 1 ст. 152.1 ГК РФ). Формулировки, содержащиеся в соответствующих статьях гражданских кодексов обеих стран несколько отличаются и, к сожалению, не являются совершенными при их применении на практике, а потому требуют дополнительного исследования. Непосредственно коммерческой цели при таком использовании нет, но косвенно, значимость и эксклюзивность сюжета (информации) обуславливает повышенный спрос на определенный номер издания средства массовой информации. Таким образом, все же второстепенной целью может быть получение прибыли от уровня общих продаж тиража и повышение интереса общества к самому изданию.

Гражданское законодательство Украины оперирует категориями «интерес физического лица» или «интересы других лиц». Во-первых, относительно интересов самого человека – речь может идти, например, о его исчезновении (при розыске может использоваться фотоизображение). Во-вторых, с целью защиты интересов других лиц, то есть в государственных или общественных интересах [12, с. 430; 21, с. 17]. Без согласия обнародование и использование изображения допускается, если человек является публичной фигурой (политиком, занимающим государственную должность, исполняет определенную роль в общественной жизни и т.п.), то есть информация о нем является социально значимой, или если информация о человека касается интересов общественной и государственной безопасности (розыск, в связи с совершением преступления) [9, с. 14].

Гражданский кодекс РФ (п. 1 ч. 1 ст. 152.1) в отличие от ГК Украины, закрепляет общее правило о том, что обнародование и дальнейшее использование фотографии (без согласия, изображенного на ней человека) допускается в случае использования фотографии в государственных, общественных или иных публичных интересах. В ст. 152.1 ГК РФ в отличие от аналогичных положений, закрепленных в нормах советского законодательства, обнародование изображения человека, без его согласия, допускается не только в государственных и общественных, но и в других публичных интересах. Но это различие, как обращает внимание А.М. Эрделевский, вряд ли имеет серьезное значение, поскольку вряд ли можно определить какой-либо публичный интерес, который бы при этом не был государственным или общественным (если не выделять интересы Российской Федерации в качестве государственных интересов наряду с интересами субъектов Российской Федерации и муниципальных образований) [27, с. 11-15; 26, с. 10].

Аналогичную позицию высказывает К.Г. Вивчарук [10, с. 104]. На взгляд автора, понятия «публичный» можно трактовать как синоним «общественного» и как синоним «государственного» интересов. С одной стороны, это понятие определяется как общественный, то есть можно сделать вывод, что общественный и публичный – синонимы. С другой стороны, мы знаем такие дефиниции, как – публичное право (государственное), публичная власть (государственная). При этом автор не отвечает на вопрос в чем же особенность этого понятия от иных указанных категорий и предлагает исключить из статьи данный термин.

В научной литературе обращалось внимание на проблемы, возникающие в связи с отсутствием толкования указанного положения законодательства [17, с. 57; 16, с. 57]. Категории «государственный» и «общественный» интерес, которые закреплены в действующем законодательстве, по мнению многих ученых, имеют неконкретный характер, в результате чего могут толковаться разнообразно, в том числе и в ущерб изображенному человеку. В некоторых случаях при фотографировании и опубликовании фотографий известных людей (к личной жизни которых у рядовых людей существует большой интерес), средства массовой информации при возникновении споров ссылаются именно на это ограничение, не проводя границу между личными интересами (право на ее личную жизнь) и общественными интересами, когда действительно существует право на информацию о деятельности определенного публичного лица. Как обращает внимание В.Ю. Болочагин, указанные формулировки требует детализации для предотвращения неоправданного ограничения права физического лица на собственное изображение административными органами. [8, с. 36]

На взгляд М.Н. Малеиной, точнее было бы указать, что без согласия человека его изображение может использоваться только в случаях, прямо предусмотренных законом [18, с. 23]. Аналогичное предложение выражают А.В. Тристан [22, с. 356], Е.С. Черных [23, с. 144], С.В. Шанхаев [25, с. 74].

Следует учитывать, что интересы общества не всегда совпадают с заявленными интересами отдельных физических лиц и групп, а в некоторых случаях и противоречат им. [11] Далеко не всякий интерес аудитории является публично значимым. Не может рассматриваться в качестве общественного интереса рядовой, обыденный интерес к личности [9, с. 14]. При этом, как разъяснил Пленум ВС РФ в своем Постановлении от 15.06.2010 г. № 16, к общественным интересам следует относить не любой интерес, который проявляется аудиторией, а, например, потребность общества в обнаружении и раскрытии угрозы демократическому правовому государству и гражданскому обществу, общественной безопасности, окружающей среде (абз. 3 п. 25) [7].

Кроме этого, необходимо поддержать позицию А.П. Сергеева, что отличительной особенностью та-

ких случаев является то, что использование произведений происходит с целью информирования общества о человеке, но не о произведении, на котором это он изображен [19, с. 149].

Другой особенностью является то, что изображение человека, которое используется в общественно значимых интересах не должно претерпевать изменения, не должно искажать отраженный в объективной форме образ человека [9, с. 14]. Некоторые авторы отмечают, что даже в случаях, когда не требуется согласие на распространение произведений, не должны нарушаться права и интересы изображенного человека, как, например, для использования изображения в неприличном, унизительном виде или в случае использования изображения в обстановке, способной вызвать пренебрежительное отношение к изображенному лицу [14, с. 34]. С высказанной позицией следует согласиться, ведь соответствующие ограничения закреплены в нормах действующего законодательства. Например, охрана чести, достоинства и деловой репутации регламентируется ст. 297, 299 ГК Украины. Распространение фотографий как источника информации также может нанести вред человеку, особенно в случаях, когда речь идет о монтаже, коллаже и других формах изменения произведений. В соответствии со ст. 3 Закона Украины «О защите общественной морали» [4] запрещено производство и оборот в любой форме продукции порнографического характера в Украине, что также касается и фотографических произведений с изображением физических лиц.

Справедливо также замечание, что изображение такого человека не должно использоваться для получения прибыли [15, с. 13]. Коммерческая цель не является основной при использовании изображения. Как уже было отмечено, в соответствии с частью первой статьи 8 Закона Украины «О рекламе» [6] в рекламе запрещается помещать изображение физического лица или использовать его имя без письменного согласия. В Украине в соответствии с частью четвертой статьи 6 Закона Украины «Об охране прав на знаки для товаров и услуг» [5] не регистрируются как знаки обозначения, воспроизводящие фамилии, имена, псевдонимы и производные от них, портреты и факсимиле известных в Украине лиц без их согласия.

Таким образом, в случае возникновения споров о правомерности использования фотографий с изображением физического лица перед судом стоит задача выяснить цель такого использования, действительно она входит в круг общественных или государственных интересов, то есть, не является ли этот интерес обыденным. Кроме этого необходимо проверить соблюдение условий такого использования. В случае каких-либо нарушений, судом решается вопрос о размере причиненного морального вреда и о возможности применения других способов защиты, заявленных лицом, чье право на собственное изображение было нарушено.

Перечень случаев использования изображения физического лица требует более детального исследования и уточнения с позиции толкования содержания категорий «общественный», «государственный» или «публичный» интерес. Пока в действующем законодательстве не предусмотрен полный перечень случаев, когда распространение изображения физического лица может быть осуществлено без его согласия, все спорные вопросы относительно злоупотреблений в таких случаях решаются в судебном порядке. Но в нормах законодательства об охране личных неимущественных прав необходимо закрепить более строгие санкции, которые будут применяться к нарушителям, особенно к средствам массовой информации при неправомерном распространении фотографических и других художественных произведений с изображением физического лица, следствием чего может быть нарушение права на частную жизнь, собственное изображение, честь, достоинство и деловую репутацию.

Можно определить следующий примерный перечень случаев, когда возможно использование изображения физического лица.

Во-первых, в случае поиска преступников, когда необходимо проинформировать общество об опасности, которая может возникнуть при общении с определенными людьми, а также для их оперативного розыска.

Во-вторых, в случае информирования общества о совершении правонарушения. Например, во многих странах становится возможным распространение изображений физических лиц, превышающих скорость при управлении транспортом или неоднократно участвовавших в дорожно-транспортных происшествиях.

В-третьих, в случае исчезновения физического лица распространение его изображения происходит в его интересах с целью установления места нахождения, а также предоставление ему возможной помощи. Например, когда человек теряет память или страдает определенными психическими заболеваниями, у него могут возникнуть проблемы с определением собственного местонахождения и поиском дороги домой.

В-четвертых, изображения государственных или общественных деятелей при исполнении ими профессиональных обязанностей. В таких случаях важно найти четкую границу, когда речь не идет о частной жизни и при создании фото не будут обнародованы определенные подробности личной жизни, которые скрываются от посторонних. При возможных нарушениях важно четко определить вмешательство в личную жизнь «публичного» лица, и определить оправданы ли такие действия общественной необходимостью или значимостью. Нахождение границ между публичными и личными сторонами жизни достаточно проблематично и дополнительно требует разработки критериев их определения.

В-пятых, при создании репортажей или других художественных материалов, когда фиксируются публичные мероприятия или проводится открытая съемка в публичном месте, когда снимают всех участников события или отдельных людей. При этом следует обратить внимание, что журналистский комментарий и фоторепортаж должны быть едины по содержанию и отражать правдивые факты. Допускается подача журналистом оценочных суждений и собственных мыслей, но в рамках соблюдения прав третьих лиц на честь, достоинство, деловую репутацию, права на частную жизнь и т.д.

Учитывая, что указанный перечень случаев является приблизительным, при разрешении спора с учетом всех обстоятельств дела, суд определяет, осуществлялось ли распространение фотографического произведения в общественных и государственных интересах или произошло с нарушением прав и интересов физического лица, изображенного на таком произведении. В научной литературе содержатся предложения по закреплению в законодательстве отдельных случаев правомерности опубликования изображения человека без получения его согласия. Д.С. Шабанов предлагает считать исключением прямую трансляцию спортивных соревнований, при которой трудно избежать попадания в кадр судей либо участников таких мероприятий.

На его взгляд также при публикации целесообразно указать, что изображение физического лица получено из правомерно полученных материалов, если дальнейшее его распространение не было специально ограничено правообладателем. Такое дополнение позволит оградить физических лиц от повторного неправомерного использования их изображения [24, с. 22]. Указанное предложение заслуживает поддержки.

Третьим основанием для правомерного публичного использования изображения человека (без его согласия) является создание фотографии в публичном месте, при условии, что человек не был основным объектом использования. В отличие от части первой статьи 307 ГК Украины, которая устанавливает порядок правомерности создания фотографических произведений с изображением физического лица на улице, на собраниях, конференциях и других мероприятиях публичного характера, пунктом 2 части первой статьи 152.1 ГК РФ определено условие, при соблюдении которого фотографии с изображением лица, созданные в местах, открытых для свободного доступа или на публичных мероприятиях могут использоваться без его согласия. Его суть заключается в том, что изображение физического лица не должно быть основным объектом использования.

При формировании данного правила, к сожалению, в законодательстве так и не было закреплено соответствующих разъяснений его признаков и критериев определения, что препятствует реализации физическими лицами права на изображение и создает много споров [20, с. 34]. На взгляд К. Вивчарук, формулировка «основной объект использования» позволяет предположить наличие основного объекта и побочного. Автор также отмечает целесообразность конкретизации этого условия [10, с. 104].

Некоторые исследователи пытаются дать собственное толкование категории «основной объект использования».

Например, по мнению С.П. Гришаева, основным содержанием материала, используемого по результатам подобных съемок, должно быть именно публичное место или мероприятие, но не образ конкретного лица. Иначе говоря, изображение лица должно служить своеобразным фоном мероприятий, которые иллюстрируются и должно использоваться только в связи с его пребыванием в конкретном месте (на конкретном мероприятии) и таким образом, чтобы не акцентировать внимание третьих лиц, воспринимающих информацию на фоне изображения человека. Например, изображение человека может бать создано даже крупным планом, но при условии, что такой крупный план не является преобладающим на конкретном изображении публичного места (мероприятия). При этом такое изображение не может быть использовано вне связи с тем местом (мероприятием), где и в рамках которого оно было создано [13, с. 48-53].

При исследовании данной категории И. Иванов различает два толкования. Первое совпадает с высказанной позицией С. П. Гришаева и предполагает выяснение роли, которую играет изображение лица в той или иной форме использования. В этом случае изображение человека рассматривается не само по себе, а как элемент системы, в которую оно включено. Если изображение используется на информационном стенде или на странице сайта, информационные материалы, которые упорядочены и подчинены единой цели (например, освещение направлений деятельности предприятия, учреждения, общественного объединения), то каждая отдельно взятая фотография в системе подобного рода не может быть основным объектом использования. Если изображение лица, полученное при проведении публичного мероприятия, используется в газетной публикации, посвященной данному лицу, то есть несет на себе весь смысл, то его следует признавать основным объектом использования. Вторая трактовка ставит во главу угла только площадь, которую занимает изображение человека в кадре. В этом случае использование изображения не так уж и важно. Значение будет иметь процентное соотношение и конкретный его показатель, превышение которого переводит изображения физического лица в разряд основного объекта использования. Иными словами, если в газетной публикации, посвященной какой-либо персоне, используется полученное в ходе публичного мероприятия изображение указанного лица, но при этом оно занимает 10% кадра, то логично предположить, что изображение человека не является основным объектом использования [15, с. 13].

Указанные мнения являются достаточно интересными, но следует высказать некоторые замечания относительно случая, когда главным для определения «основного объекта использования» является расчет места изображения на произведении. В таком случае, если речь идет о изображении знаменитого человека, созданного на малоизвестном мероприятии или в малоизвестном публичном месте, любой процент изображения в кадре может служить своеобразной рекламой данного мероприятия или места. В качестве примера можно привести случай, когда пиццерия на окнах размещает плакат с изображением фотографий с церемонии вручения Оскара в 2014 году с якобы общественной целью (освещение информации о значительном событии в светской жизни), при чем, фотографии сделаны в момент, когда знаменитости пробуют пиццу. В таком случае фотография, на которой изображение человека занимает даже меньше 10% общей площади, является хорошей рекламой данного заведения или мероприятия. Ведь может сложиться впечатление, что пицца на Оскар заказана именно в этой сети пиццерий. Кроме этого, не следует забывать о масштабе воспроизведения фотографии. Если фотография воспроизведена в качестве крупного рекламного плаката, то 10% от общей площади – это достаточно, чтобы распознать запечатленного человека. Кроме этого, следует учитывать внесены ли изменения в фотографию с помощью специальных программ. В случае, когда используется мягкий фокус для редактирования, со всей фотографии можно обратить внимание только на изображение физического лица, которое является неизменным. Итак, с учетом изложенных аргументов точка зрения о важности учета процентов площади, которую на общем фоне занимает изображение физического лица, может быть признана ошибочной. Таким образом, следует признать верным для определения основного объекта использования выяснение роли, которую играет изображение лица в той или иной форме использования, когда изображение физического лица рассматривается не само по себе, а как элемент системы, в которую оно включено.

Выводы и предложения. Проведенное исследование позволяет сделать вывод, что законодательство Украины и Российской Федерации в части установления порядка свободного распространения фотографических произведений с изображением физических лиц похоже. Общим является правило про возможность публичного распространения фотографических произведений в случае заключения договора либо позирования за плату. Свободное пу-

бличное использование (без заключения договора) может осуществляться в общественных и государственных интересах либо в случае, когда человек был сфотографирован в публичном месте или при проведении публичных мероприятий и не являлся основным объектом использования. Для недопущения неправильного применения указанных норм гражданского законодательства, необходимо конкретизировать либо дать официальное толкование некоторым оценочным категорям, фигурирующим в данных статьях, например, «основной объект использования», «государственный или общественный интерес» и иные. Данная конкретизация способствует выработки единообразной практике применения норм об охране права физического лица на собственное изображение.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994 г. № 51-ФЗ (ред. от 23.07.2013 г.) // СЗ РФ, 05.12.1994 г., № 32, ст. 3301.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13 від 29.03.94 р.
4. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 р. № 1296-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 14. – Ст. 192.
5. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7 від 15.02.94 р.
6. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 39 від 24.09.96 р. – Ст. 181.
7. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 15.06.2010 р. № 16 (ред. от 09.02.2012) «О практике применения судами Закона Российской Федерации «О средствах массовой информации». [Электронный ресурс] – Официальный сайт компании «КонсультантПлюс»
8. Болочагин В.Ю. Право на неприкосновенность личного изображения: перспективы гражданско-правового регулирования личных неимущественных отношений / Болочагин В.Ю. // Теоретические аспекты и правоприменительная практика российского законодательства. Материалы Всероссийской научно-практической конференции 12-14 апреля 2007 г. – Курск: Изд-во Курс. гос. техн. ун-та, 2007. – С. 34-38.
9. Бычков А. Использование налицо / Бычков А. // ЭЖ-Юрист. – 2013. – № 5. – С. 14.
10. Вивчарук К.Г. К вопросу об охране изображения гражданина / Вивчарук К.Г. // Актуальные проблемы гуманитарных и социально-экономических наук: Сборник материалов Седьмой международной заочной научно-практической конференции. В 4 ч. / Под ред. канд. тех. наук, профессора генерал-майора М.М. Горбунова. – Саратов-Вольск: ООО Изд-во «Наука», ВФВАМТО, 2013. – Ч. 1. Актуальные проблемы отечественной истории и историографии. Актуальные проблемы социально-политических наук. – С. 103-106.
11. Горнев Р.В. Гражданско-правовая охрана права гражданина на собственное изображение / Горнев Р.В. // Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ-2010» / Отв. ред. И.А. Алешковский, П.Н. Костылев, А.И. Андреев, А.В. Андриянов. [Электронный ресурс] – М.: МАКС Пресс, 2010. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. требования: ПК с процессором 486+; Windows 95; дисковод CD-ROM; Adobe Acrobat Reader.
12. Гражданское право: В 4 т. Том 2: Вещное право. Наследственное право. Исключительные права. Личные неимущественные права: учеб. Для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция» / [Зенин И.А., Кулагина Е.В., Суханов Е.А., Шерстобитов А.Е.]; отв .ред. Е.А. Суханов. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 496 с.
13. Гришаев С.П. Право гражданина на изображение / Гришаев С.П. // Гражданин и право. – 2012. – № 9. – С. 48-53.
14. Дианова О.С. Право на собственное изображение и защита / Дианова О.С. // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 4. – С. 33-36.
15. Иванов И. Портрет неизвестного / Иванов И. // ЭЖ-Юрист. – 2012. – № 47. – С. 13.
16. Курицына А.С. Охрана изображения гражданина / Курицына А.С. // Защита гражданских прав: Материалы круглого стола по гражданскому праву и процессу 20 февраля 2009 г. – М.: Моск. ун-т МВД России, 2011. – С. 54-57.
17. Малеин Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР / Малеин Н.С. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с.
18. Малеина М.Н. Использование в рекламе изображения гражданина: правовые основания и последствия / Малеина М.Н. // Закон. – 2007. – № 10. – С. 21-26.
19. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – 752 с.
20. Скакалина А.А. Проблемы охраны изображения гражданина, размещенного в сети Интернет // Материалы XLVIII Международной студенческой конференции «Студент и научно-технический прогресс», 10-14 апреля 2010 г.: Государство и право. – Новосибирск, СибАГС, 2010. – С. 34-35.
21. Тиллинг Е. Последние тенденции в судебной практике рассмотрения дел по вопросам интеллектуальной собственности / Е. Тиллинг, И. Моцный // Интеллектуальная собственность и реклама : Актуальные вопросы, административная и судебная практика / Под ред. И. Шаблинского и Е. Тиллинг. – М. : Альпина Паблишерз, 2010. – С. 11-25.
22. Тристан А.В. Право на зображення як особисте немайнове право особи в цивільному законодавстві України // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4 частинах. – Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – С. 354-356.
23. Черных Е.С. Некоторые особенности правовой охраны изображения гражданина // Актуальные проблемы реформирования современного законодательства Российской Федерации : Сборник тезисов докладов (по материалам Всероссийской ежегодной научной студенческой конференции, Саратов, 15-16 апреля 2009 г.). – Саратов: ГОУ ВПО «Сарат. Гос. Академия права», 2009. – С. 143-145.
24. Шабанов Д.С. Имя и образ гражданина // Право: теория и практика. – М.: Тезаурус, 2009. – № 3(116). – С. 19-22.
25. Шанхаев С.В. Правовое регулирование охраны изображения военнослужащего // Право в вооруженных силах. – 2009. – № 1. – С. 73-75.
26. Эрделевский А.М. Об охране изображения гражданина // Законодательство. – 2007. – № 7. – С. 9-13.
27. Эрделевский А.М. Охрана изображения гражданина // Патенты и лицензии. – 2007. – № 7. – С. 11-15.

Кулініч О.О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІЛЬНЕ ПОШИРЕННЯ ФОТОГРАФІЙ З ЗОБРАЖЕННЯМ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ І РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація
У статті розглядаються питання правомірного вільного використання фотографій з зображенням фізичної особи. Визначаються три випадки вільного використання. Першим випадком є позування фотографу за плату. Другим випадком є поширення фотографії з зображенням фізичної особи у суспільних чи державних інтересах. Третім випадком є поширення фотографій, яі створені у громадських місцях за умови, що людина на цих фотографіях не виступає основним обєктом використання. Робиться висновок про необхідність удосконалення чинного законодавства.
Ключові слова: фотографічний твір, право на зображення, вільне використання, суспільні та державні інтереси, публічне місце, основний обєкт використання.

Kulinich O.A.
National University «Odessa Law Academy»

FREE DISSEMINATION OF PHOTOS DEPICTING INDIVIDUALS UNDER THE LAWS OF UKRAINE AND RUSSIAN FEDERATION

Summary
The article examines the issues of legitimate free use of photographies with the image of an individual. It is identified three conditions for the free use. The first case is photography posing for a fee. The second case is the distribution of photos depicting a person in the state or public interests or the interests of the individual. The third case is the distribution of photos made in public places, while a person in these photos did not act as the main object of the use. The conclusion is going to the need to improve current legislation.
Keywords: photographic work, the right to image, free use, public and state interests, public place, the main object.

УДК 342

ПРАВОВА ДЕРЖАВА В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ

Романов М.Ю.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Проаналізовано актуальні питання формування правової держави в Україні. Визначенню ролі та значення формування громадянського суспільства та принципу верховенства права в рамках розбудови правової держави. Актуальність даного дослідження обумовлена сучасними викликами життя, які виникають на шляху державних перетворень в умовах євроінтеграції України, потребою у підвищенні рівня захисту прав і свобод людини та громадянина, щоб забезпечити належні умови для формування громадянського суспільства, як складової частини правової держави. Наукове підґрунтя у виконаній науковій статті складають праці вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені проблемам розбудови правової держави і громадянського суспільства в Україні.
Ключові слова: Правова держава, громадянське суспільство, верховенство права.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена сучасними викликами життя, які виникають на шляху державних перетворень в умовах євроінтеграції України, потребою у підвищенні рівня захисту прав і свобод людини та громадянина, щоб забезпечити належні умови для формування громадянського суспільства, як складової частини правової держави. Положення ст. 1 Основного Закону засвідчують реальність перспективи щодо розбудови в Україні правової держави, суть якої, насамперед, полягає у характері законів, їх відповідності конституційно закріпленій спрямованості на забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремим питанням формування правової держави в Україні присвятили свої дослідження такі вчені, як К.О. Ващенко, В.О. Корнієнко, Р.Ф. Гринюк, А.П. Заєць, Н.П. Шершень, Г.В. Ревіна, С.П. Головатий, Ю.С Шемшученко, В.Б. Аверянов, Г.В. Гегеля, В.Г. Гончаренко, П.М. Рабінович, С.О. Кириченко, В.Г Коваленко тощо. Проте на сьогоднішній день питання щодо висвітлення особливостей формування правової держави в Україні у сучасних умовах, особливо ускладнених загостренням суспільно-політичної ситуації, ще не знайшло належного відображення в існуючих наукових працях

Метою статті є на підставі аналізу чинного законодавства України, наукових доктрин правової держави, громадянського суспільства та принципу верховенства права, а також результатів національних та зарубіжних соціологічних досліджень, встановити коло проблем розбудови правової держави в Україні та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

© Романов М.Ю., 2014

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи багатоаспектність предмету дослідження, вважаємо за доцільне розглянути цю тему у декількох напрямках. По-перше, проаналізувати концепцію правової держави, закріплену в Конституції України; по-друге, розглянути сучасні ідеї та доктрини правової держави, громадянського суспільства, принципу верховенства права в науці; потретє, надати характеристику результатам національних та зарубіжних соціологічних досліджень щодо оцінки України, як правової держави.

У статті 1 Конституції Україна визначена як правова держава. Але таку державу недостатньо лише проголосити, вона повинна сформуватися в результаті комплексних реформ в усіх сферах суспільства, державного апарату та як наслідок припинення нівелювання громадянами ідей правової держави.

Аналізуючи сучасні ідеї та доктрини правової держави в науці, можна констатувати, що це поняття вчені визначають по-різному. Наприклад, В.О. Ващенко та В.О. Корнієнко вважають, що правова держава – це такий тип держави, основними ознаками якої є верховенство права, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави [1]. Р.Ф. Гринюк переконаний, що правова держава – це та держава, яка правом зобов'язана гарантувати й захищати права й свободи людини і громадянина [2]. А.П. Заєць вважає, що у правовій державі принцип зв'язаності правами та свободами людини і громадянина має пронизувати усю політико-правову надбудову держави «бути критерієм для усвідомлення меж втручання держави в суспільне життя, гарантованості усіх інших прав і свобод людини і громадянина» [3].

Проаналізувавши визначені вченими ознаки правової держави, можна зробити висновок про те, що Україна сьогодні знаходиться лише на перших сходинках на шляху її розбудови.

За результатами соціологічного опитування, проведеного у 2011 році науковцями Г.В. Ревіною та Н.Б. Шершень, було встановлено, що 32,4% від усіх опитаних громадян не знайомі з таким терміном як «правова держава», але все ж 68,6% з них вважають, що розуміють його зміст, а пояснюючи його називали такі ознаки правової держави як «держава у якій діють закони», «країна, в якій поважають права громадян» і «держава, діяльність якої підпорядкована нормам права» [4]. В той же час, 88,6% опитаних стверджують, що Україна не є правовою державою, і лише 11,4% погодились, що деякі елементи правової держави наявні. Проте статистичні показники щодо визнання чи не визнання України правовою державою навряд чи можна вважати репрезентативними, оскільки близько 20% опитаних, які зробили висновок, що Україна не є правовою державою, навіть не знайомі з цим терміном

Таким чином, проведене Г.В. Ревіною та Н.Б. Шершень соціологічне дослідження підтверджує, що у сучасних умовах нівелюється правова культура громадян, яка, в свою чергу, є однією з фундаментальних ознак правової держави.

Негативну оцінку Україні, як правовій державі дають не тільки її громадяни, а й світова спільнота. Зокрема, у відповідності до опублікованого проектом World Justice Project щорічного індексу законності серед країн світу, Україна у 2014 році отримала одні з найнижчих показників щодо стану захисту права на життя та його охорону (right to life and security). Так, за цим показником Україна отримала індекс 0,56 при максимально негативному показнику в 1 (тобто Україна за цим показником знаходиться на рівні Мексики, Росії, Казахстану) [5]. Наведені показники свідчать про негативну оцінку України як правової держави світовим співтовариством.

Слід погодитись, що для розбудови правової держави, окрім проголошеного у ст. 1 конституційного принципу, необхідний достатній рівень матеріальної забезпеченості громадян, розвинена економіка, високий рівень правосвідомості та культури населення. Правова держава неможлива як у відсталій країні, так і за відсутності демократії. Правову державу неможна встановити тільки яким-небудь нормативно-правовим актом. Однією з основних складових частин, необхідних для формування правової держави в Україні є наявність громадянського суспільства, якому повинно бути притаманно високий рівень політичної й правової свідомості населення і державного апарату, а також розвинена демократія.

Наступним елементом предмету нашого дослідження є стан розвитку громадянського суспільства в Україні, тому як багато науковців у своїх працях вбачають необхідність у підвищенні рівня громадянського суспільства, оскільки таке суспільство є невід'ємною частиною правової держави. Розглядаючи сучасний стан розвитку громадянського суспільства в Україні, необхідно звернути увагу на такі аспекти, як рівень розвиненості інститутів цього суспільства та загальний рівень культури населення в контексті його активності.

Поняття «громадянське суспільство» склалося не одразу, зміст його формувався та збагачувався поступово. Вітчизняні науковці присвятили значну кількість праць досліджуваній проблематиці. Так, В.Г. Гончаренко під громадянським суспільством розуміє сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання. Біла книга урядування Європейського Союзу (далі – ЄС) дає таке визначення: «громадянське суспільство об'єднує переважно організації само утворені, або утворені під керівництвом [6, с. 30]. П.М. Рабінович розуміє громадянське суспільство, як спільність вільних, рівноправних людей та їх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником, а також брати активну участь у політичному житті [7, с. 47]. Ю.С. Шемшученко розглядає громадянське суспільство, як суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії та права [8, с. 146].

Проаналізувавши вище зазначені поняття можна виокремити такі ознаки громадянського суспільства, як: об'єднання людей для самостійного задоволення їх прав, інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави; неполітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, представлення та просування різних груп населення як серед самих громадян, так і в комунікації з політичними інтересами; функціонує на засадах демократії та взаємодіє з державою.

Отже, основні ознаки і характеристики громадянського суспільства можна сформулювати так: в центрі громадянського суспільства знаходиться людина як його первинна «клітина». А тому основні характеристики, що стосуються людини, її «природного суверенітету» переносяться на громадянське суспільство, визначають його суть [9, с. 17].

Вважаємо, що громадянське суспільство – це інститут, який складається з не байдужих людей і формується поряд з державою для того щоб особи – його члени, брали активну участь у політичному житті країни.

Підтримуємо підходи тих дослідників, які переконані, що громадянське суспільство «на папері» не

може стати реальним громадянським суспільством до того часу, поки реально не буде забезпечено як підвищення рівня культури в системі державної влади, так і суттєво підвищиться рівень активності населення країни.

Варто зазначити, що процес формування громадянського суспільства є пріоритетним для нашої держави, тому як є невід'ємною частиною правової держави і є одним із кроків до інтеграції України до ЄС. Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року, державна політика у сфері формування інститутів та організацій громадянського суспільства має передбачити посилення їхньої взаємодії з органами публічної влади, запровадження громадянського контролю за діяльністю влади, проведення регулярних консультацій із громадськістю [10, с. 88]. Також варто розглянути указ Президента України «Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24.03.2012 р. [11, с. 1]. В указі окреслено проблеми, що перешкоджають розвитку громадянського суспільства, серед яких: непрозорість; закритість та бюрократизм діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; недосконаліть чинного законодавства створює штучні бар'єри для утворення та діяльності інститутів громадянського суспільства та інші.

Не зважаючи на належну, на наш погляд, сформовану нормативну базу з даного питання, на сьогодні Україні необхідно пройти ще тривалий і складний шлях формування інститутів (структур) громадянського суспільства. Так, результати дослідження Nutions in Transit, яке проводить міжнародна неурядова організація Freedom Hause (оцінювання відбувається за семибальною шкалою, де сім – це найгірший показник, а один, відповідно найкращий) свідчать, що рівень сформованості громадянського суспільства в Україні погіршується від 4,50 балів у 2005 р. до 4, 93 у 2014 р. [12]. При цьому міжнародна спільнота акцентує увагу на потребі його значного вдосконалення.

Підтримуємо думку, що однією з центральних проблем розвитку громадянського суспільства в Україні є традиційно авторитарний спосіб функціонування владних відносин у суспільстві та критично низький ресурс довіри до владних установ з боку суспільства, а також створення самими інститутами громадянського суспільства механізмів протидії штучної політизації недержавних організацій і перетворення їх у маріонетки [13, с. 43].

В цілому, на нашу думку, в Україні є всі умови для формування громадянського суспільства, як складової частини правової держави, що потрібно для належного забезпечення прав та свобод людини і громадянина та входження України у якості рівноправного партнера до асоціації європейських держав. Сучасні події особливо яскраво свідчать про те, що наша держава проводить модерні реформи щодо зміцнення правового статусу людини і громадянина, розширення економічних, політичних і особистих прав і свобод людини та громадянина, а також про якнайбільше залучення громадськості до вирішення державних питань.

Продовжуючи аналіз елементів правової держави, слід акцентувати увагу на ідеї верховенства права, як основоположної в формуванні такої держави. На сучасному етапі становлення правової держави в Україні все більше набуває популярності ідея верховенства права, яка, на думку багатьох науковців, є невід'ємною та однією з основних принципів правової держави. Актуальність цієї проблеми обумовлена, серед іншого,ще й тим, що ні сучасна наука, ні чинне законодавство не дають конкретного визначення цій дефініції.

Факт закріплення принципу верховенства права в Основному законі України вітчизняним законодавцем став причиною різних поглядів на тлумачення зазначеного поняття. Багато сучасних науковців займаються розробкою різних його аспектів, зокрема, В. Аверьянов, С. Головатий, А. Заєць, В. Бабкін, та інші. Більшість фахівців констатують, що даний принцип відображає пріоритет прав людини у суспільстві, підпорядкування останнім діяльності публічної влади. Адже саме через публічну владу і здійснюється реалізація верховенства права, що зазначено основним Конституцією України [14, с. 19]. За тлумаченням поняття «верховенство права», можна звернутись також до Конституційного Суду України, який у своєму рішенні офіційно визначив верховенство права пануванням права в суспільстві [15]. Також доцільно зазначити, що ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Україна погодилася із визначенням принципу верховенства права, як основоположного для здійснення державного управління.

На сьогоднішній день, дотримання цього принципу іноді ставиться під сумнів через недотримання державою прав людини. Держава не завжди в повній мірі забезпечує ефективний захисту прав людини, що проявляється в різних сферах. Близькою за значенням до нівелювання існуючих прав, є відсутність достатнього рівня законності, в тому числі і конституційної законності в Україні [15, с. 204].

З метою оцінки стану дотримання прав людини в Україні, соціологічною службою Центру Разумкова було проведено загальнонаціональне соціологічне опитування. Опитування проводилися в рамках проекту «Дому свободи Україна» «Абетка з прав людини в Україні» [16]. В результаті таких досліджень більшість громадян найважливішими вважають базові права людини. Проте, понад чверть опитаних найважливішими назвали соціальні та економічні права. Така ситуація може свідчити про незадовільний стан дотримання останніх. Водночас, респонденти високо оцінюють важливість дотримання всіх прав: всі оцінки перевищили 4 бали за 5-бальною шкалою. Найважливішим громадяни вважають право на життя.

Дотримання прав людини в Україні опитаними оцінюється не високо, про що свідчать відповідні цифри. Найнижче оцінюється дотримання екологічних та соціально-економічних прав, найвище – базових прав.

Серед джерел порушень прав людини в Україні громадяни найчастіше називають представників владної еліти. Так, порівняно з 2013 роком число тих, хто вважає джерелом істотного порушення прав людини владну верхівку у 2014 зросло майже в два рази, що відображає нам рівень недовіри народу до влади. Водночас скоротилося число тих, хто вважає джерелом істотного порушення прав людини місцеву владу (з 40,4% до 28,2%), міліцію (з 45,4% до 35%) [4].

Верховенство права, це показник належного рівня дотримання прав людини, на основі чинного законодавства, яке і в свою чергу також формувалося на основі природних, та інших прав людини. Проаналізувавши сучасний стан реалізації принципу верховенства права в Україні, можна констатувати те, що за думкою ж громадян він є дуже низьким, адже принцип верховенства права, полягає саме в реалізації прав і свобод людини, що як показує статистика частково нівелюється.

Тому слід зауважити, що принцип верховенства права в Україні існує, на жаль, виключно на доктринальному та нормативному рівні, а Україна в сучасних умовах потребує й дієвої системи його реалізації, тому як без неї, він стає псевдо-принципом, що існуватиме лише на папері.

Висновки. Проаналізувавши чинне законодавство України, сучасні наукові доктрини правової держави, громадянського суспільства та принципу верховенства права, результати національних та зарубіжних соціологічних досліджень, слід зауважити, що наша держава проводить модерні реформи щодо зміцнення правового статусу людини і громадянина, розширення економічних, політичних й особистих прав і свобод людини і громадянина, якнайбільше залучення громадськості до вирішення державних питань. Соціологічні дослідження підтверджують, що у сучасних умовах нівелюється правова культура громадян, яка, в свою чергу, є однією з фундаментальних ознак правової держави. Слід констатувати, що принцип верховенства права в Україні існує, на жаль, виключно на доктринальному та нормативному рівні, а Україна у сучасних умовах потребує дієвої системи його реалізації, тому як без неї, він стає псевдо-принципом, що існуватиме лише на папері.

Списки літератури:

1. Політологія для вчителя : навч. посібн. для студ. педаг. ВНЗ / за заг. ред. : К. О. Ващенка, В. О. Корнієнка. – К. : Вид-во ім. М. П. Драгоманова, 2011. – [Електронний ресурс] – режим доступу http://posibnyky.vntu.edu.ua/politolog/84.htm
2. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація / Р. Ф. Гринюк. – К., 2004. – 388 с.
3. Заєць А. П. Правова держава в Україні : концепція і механізм реалізації :автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. / А. П. Заєць. – К., 1999. – 26 с.
4. Шершень Н. П. Ревіна Г. В. Громадська думка щодо проблем формування правової держави в Україні (за матеріалами соціологічного опитування) // Правова держава зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф., 26 жовтня 2012 рік м. Дніпропетровськ, част. 1. – 177-180 с.
5. Fundamental Rights [Електронний ресурс] – режим доступу – http://worldjusticeproject.org
6. Правознавство : навч. Посібник / за заг. Ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Український унформаційно-правовий центр, 2002.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / Рабінович П. М. – К, : Атіка, 2001.
8. Шемшученко Ю. С. Громадянське суспільство / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г.
9. Кириченко С. О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. О. Кириченко. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001.
10. Громадянське суспільство в Україні: Еволюція розвитку та правового регулювання // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні, матеріали 19 звітної наук.-практ. конф. (м. Львів, 7-8 лютого, 2013 р.).
11. Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації : Указ Президента України від 24. 03. 2012 р.
12. Nutions in Transit [Електронний ресурс] – режим доступу http://www.freedomhouse.org
13. Коваленко В. Г. Стан та проблеми розвитку громадянського суспільства в Україні / В. Г. Коваленко // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури, – 2009. – № 3.
14. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень» / С. П. Головатий. – К., 2009.
15. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04
16. Центр Разумкова – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/socpolls.phpB

Романов М.Ю.
Днепропетровский государственый университет внутренних дел

ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО В УКРАИНЕ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ

Аннотация
Проанализированы актуальные вопросы формирования правового государства в Украине. Определению роли и значения формирования гражданского общества и принципа верховенства права в рамках построения правового государства. Актуальность данного исследования обусловлена современными вызовами жизни, которые возникают на пути государственных преобразований в условиях евроинтеграции Украины, потребностью в повышении уровня защиты прав и свобод человека и гражданина, чтобы обеспечить надлежащие условия для формирования гражданского общества, как составной части правового государства. Научное обоснование в выполненной научной статьи составляют труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные проблемам построения правового государства и гражданского общества в Украине.
Ключевые слова: Правовое государство, гражданское общество, верховенство права.

Romanov M.U.
Dnipropetrovsk state University of Internal Affairs

LEGAL STATE IN UKRAINE: REALITIES AND PROSPECTS

Summary
Analyzed current issues of formation of legal state in Ukraine. Definition of the role and importance of civil society and the rule of law in the framework of the rule of law. The relevance of this study due to modern life challenges that arise on the path of state transformations in the conditions of Ukraine's European integration, the need for increased protection of the rights and freedoms of man and citizen, to ensure proper conditions for the formation of civil society, as an integral part of the legal state. Scientific justification made in scientific articles are works by domestic and foreign scientists on the problems of building a legal state and civil society in Ukraine
Keywords: Legal state, civil society, the rule of law.

УДК 342.9

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Русакова І.Г.
Вища рада юстиції

Наукова стаття присвячена дослідженню історії становлення і розвитку судочинства в Київській Русі. Зокрема, в статті розглядається правовий статус інститутів судової влади давньоруської держави. Розкрито процес формування та розвитку цих органів. Досліджено систему і види перших судів, які існували в Київській Русі, їх компетенцію та склад. Автором підкреслюється, що суди в Київській Русі хоч і були слаборозвинуті, проте вцілому задовольняли потреби тогочасного суспільства і відповідали його розвитку.
Ключові слова: Київська Русь, історія, становлення, суд, суддя, судова влада, судовий процес, общинний, князівський, церковний, вотчинний, вервний.

Постановка проблеми. Історичне дослідження подій стосовно певного правового явища є важливою умовою його існування, оскільки сучасність не може існувати без свого минулого, а недостатнє його пізнання, в свою чергу призводить до загострення старих та появи нових помилок. Недаремно кажуть, що не знаючи свого минулого, не побудуєш і майбутнього.

Отже, дослідження історичних коренів правового інституту дозволяє нам краще зрозуміти основу, на якій відбувається його розвиток, оцінити процеси, що відображають сучасність.

Суд являється одним з найдавніших інститутів, що з'явився одночасно з першими державами. З розвитком людського суспільства розвивалися і суди, змінювалися цілі і завдання, які ставила держава перед судовою владою. Одні суди ліквідовувалися, а замість них утворювалися нові. Таким чином, судова система постійно перебувала в динаміці.

В різних країнах світу суди виконують, десь схожі, а десь і відмінні з судами інших держав функції. Проте кожна держава має свою історію винекнення та розвитку судової системи. Не стала винятком і Україна.

Стан дослідження. Утворенню та розвитку судочинства в Київській Русі велику увагу приділяли такі науковці, як Л. Т. Білецький, Б. Д. Греков, М. С. Грушевський, М. А. Дьяконов, Ф. І. Леонтович, В. О. Ключевський, Р. Г. Скринніков, І. Я. Фроянов, Я. Н. Щапов М. М. Ясинський та ін. Однак, відсутнє комплексне дослідження джерел права, юрисдикції, судоустрою, порядку здійснення судочинства в давньоруській державі.

Крім того, тема історичного розвитку судової влади в Україні тривалий час була досить вузькою та вивчалася здебільшого представниками юридичної професії. При цьому, сучасні підручники з історії для студентів-істориків вищих навчальних закладів майже не містять інформації про стан розвитку судової влади, а той матеріал, який в них викладено носить уривчастий та фрагментарний характер.

Безумовно, дослідженню історії становлення судової влади необхідно приділяти більше уваги, що дозволить не тільки науковцям краще розумітися в особливостях історії становлення судоустрою в Україні, але і пересічному читачу орієнтуватись в особливостях розвитку судової влади.

Висновки отримані в результаті даного дослідження будуть безумовно мати важливе практичне та теоретичне значення.

Мета даної статті полягає у вивченні інститутів судової системи давньоруської держави. Щоб досягти поставленої мети необхідно дослідити систему і види перших судів, що існували в Київській Русі. З'ясувати особливості процесуальних звичаїв і норм, користуючись текстами «Руської правди» та іншими джерелами.

Джерела дослідження порівняно різноманітні, зокрема: законодавчі акти різних періодів історії, науково-юридична література, історичні джерела та праці, а також матеріали архівів та інтернет сайтів.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до статті 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Судова влада здійснюється виключно спеціальними державними органами – судами, які виконують свої повноваження у межах, встановлених Конституцією України та відповідно до Законів України.

Сьогодні одним із найактуальніших питань залишається реформування судової системи. Існують різні думки щодо її побудови, причини цих розбіжностей також різноманітні, вони лежать і у політичній, і в економічній, і у науковій площині, але головною причиною є особливості історичного розвитку країни, права, структури судових органів.

Говорячи про історію виникнення та розвитку інституту судової влади в Україні, слід зазначити,

© Русакова І.Г., 2014

що ця історія невід'ємна від самої історії нашої держави.

Історія суду в Україні має багатовікову історію та бере свій початок ще з часів Київської Русі.

Перша письмова згадка про правосуддя міститься в літописі «Повість минулих літ», що з'явився приблизно в XI ст. За яскравим свідченням Несторового літопису, східнослов'янські племена «мають звичаї свої, і батьківські закони, і перекази, кожен норов свій» [4, с. 21].

В літописі також описується, що «І не було в них правди, і повстав рід на рід, і були усобиці в них, і самі між собою воювати почали. І сказали: «Пошукаємо самі в себе князя, і щоб володів нами, і суди по ряду, по праву» [4, с. 29].

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що люди спочатку самі вирішували свої конфлікти, потім для цієї мети стали запрошувати третю, авторитетну особу, а згодом ці функції стали прерогативою князя, який вершив правосуддя, керуючись нормами моралі, релігії, традицій, звичаїв тощо.

Саме ж слово «суд» вперше згадується у Статуті князя Володимира Святославовича «О десятинах, судах й людях церковних». Дата прийняття цього Статуту істориками не встановлена, однак дослідники подій даної епохи відносять його появу до початку XI століття. Даний Сатут є одним з найважливіших правових документів Стародавньої Русі, що дійшли до нас.

Поступово кількість законів збільшувалась, у зв'язку з чим виникла необхідність у їх систематизації та кодифікації. Такі збірники законів стали створюватися, а на їх основі було укладено першу кодифіковану збірку законів – «Руську Правду» (під словом «правда» розумілося те, що є правильним, тобто істина, справедливість, чесність).

За даними джерелами можна дослідити, як зароджувалось і розвивалось судочинство у Стародавній Русі, за які діяння люди підлягали переслідуваню і як вершився суд.

Точна дата утворення на Русі судової влади, і тим більше її юридичне оформлення, на сьогоднішній день наукою не встановлена.

Впродовж усього розвитку судової системи Київської Русі існували різні процесуальні форми реалізації правосуддя.

У додержавну епоху та в період становлення української державності єдиними судовими органами на українських землях були общинні суди (ізвод), які судили у відповідності зі звичаєвим правом. Вищою мірою покарання було вигнання з общини.

Родовим общинам належало монопольне право здійснювати судочинство, оскільки вони були визначальними структурними одиницями додержавного суспільства. До складу общинного суду входили найповажніші члени общини, яких називали «судними мужами» або «добрими людьми». Під їх юрисдикцію потрапляли усі справи (цивільні та кримінальні) щодо тих правовідносин, які відбувалися на території общини. Общинному суду фактично належала роль посередника між сторонами судового процесу. Засідання відбувалися публічно (у присутності всієї родової общини) та проводилися усно.

Судовий процес мав обвинувально-змагальний характер, відбувався у присутності свідків. Сторони змагалися у словесній баталії за формулою «слово проти слова», підтверджуючи свої заяви та клопотання доказам [2, с. 24-25].

В Руській Правді лише один раз, зокрема в ст. 15 її Короткої редакції згадується про общинний суд, де мова йде про пережиток давнього общинного суду («извод пред 12 человека»).

В результаті багатовікового розвитку східнослов'янських племен у IX ст. утворилась раньофеодальна держава Київська Русь.

Важливими рисами судово-адміністративного устрою Київської Русі були, по-перше, поділ судочинства на два відомства – світське й церковне, а по-друге, – невідокремленість суду від адміністрації.

У Київській Русі серед судів розрізняли: державні (князівські), церковні, вотчинні (боярські) та громадські (вервні).

Громадські суди діяли із найдавніших часів спершу як єдині судові органи, згодом поряд з державними (князівськими) судами. Основним видом цих судів були вервні суди [6, с. 35–36].

До компетенції цього суду належали справи, пов'язані із захистом права власності, зокрема недоторканності земельних меж, а також справи про дрібні злочини й проступки селян-смердів.

Вервний суд здійснювався вервним старостою та громадянами, обраними територіальною громадою, яких називали «мужі», «добрі люди», «обчі старці».

З розвитком держави багато справ підлягало князівському суду, до компетенції якого належали справи, в яких хоча б однією з сторін були представники феодальної знаті.

Найвища судова влада належала князю. Але сам він не міг постійно здійснювати правосуддя, тому нерідко доручав ведення суду спеціально призначеним людям зі свого оточення, так званим тіунам, які судили від його імені. Були також інші урядовці, (ябедники, дітські, отроки й писці), які виконували допоміжні й виконавчі функції суду.

Це знайшло відбиток у статтях Руської Правди (ст. 41 К. П.; статті 9-10, 20, 74, 86, 107-108 П. П.), де визначаються й уточнюються судові побори на користь численних осіб допоміжного судового персоналу (мечника, дитячого, метельника) [5, с. 40].

Судові розправи відбувалися в столиці краю, на княжому дворі, або на різних місцях державної території, де спинявся князь чи його урядовці, об'їжджаючи край. Крім цих столичних і об'їздових судів, були ще на провінції постійні княжі суди, а саме суди посадників, тобто княжих намісників. Княжим судам підлягало все населення за деякими винятками, як щодо осіб (церковні люди), так і справ [1].

Про суд князя розповідається в Руській Правді та інших джерелах. Статті Руської Правди забороняли мучити смерда й огнищанина без «княжа слова» (ст. 33 К. П., ст. 78 П. П.). Закуп міг піти «жалітися до князя і до суддів» (ст. 56 П. П.). Про себе як про суддю говорить у «Повчанні» Володимир Мономах: «На посадников не полагаясь, ни на биричей, сам делал...» Найважливіші справи князь вирішував разом зі своїми боярами на звичайному місці суду – княжому дворі (ст. 40 П. П.) [5, с. 40].

З появою християнства в Київській Русі відбувся розподіл компетенцій між князівськими і церковними судами, про що зазначено в Статуті князя Володимира Святославовича «О десятинах, судах й людях церковних», а саме: «Аще кто их внидет в вину, судити тех митрополиту и епископом опричи мирян» [9].

Церква мала своє судівництво, що визначене було церковними установами князів Володимира і Ярослава. Йому підпорядковувалися всі духовні особи (духівництво, їхні родини, церковна прислуга, утриманці церкви, люди які проживали в монастирських чи церковних володіннях) у всіх справах, а також всі церковні справи православних (злочии проти віри, справи моралі, сімейно-шлюбні відносини, спадщинні справи і т.ін.). Такі суди існували при єпископах у кожній єпархії. Суд здійснював єпископ або його заступник за дорученням єпископа. Незважаючи на автономність церковного суду, державна влада надавала допомогу у виконані присуду [7, с. 22].

Зростання великого землеволодіння і одночасно майнової нерівності сприяло виникненню вотчинного суду.

Вотчиний суд – право феодала здійснювати суд над залежними селянами, які проживають в межах його земельних володінь, іноді поширювалося на всіх хто мешкав на цих землях [8, с. 37].

У справі холопа рішення суду феодала було остаточним і оскарженню не підлягало. Закупи мали право оскаржувати рішення вотчинного суду у князівському суді [3, с. 59].

Відповідно до Руської Правди судова справа називалася «тяжа», сторони сутяжники, позивач – істець, а відповідач – позваний.

Судовий процес носив змагальний (обвинувальний) характер, сторони в ньому були рівноправними. Він починався із заклича – публічної заяви потерпілого про пропажу та її прикмети (ст. 32 Розш. ред.). Хоча чіткого розмежування між кримінальним і цивільним процесом не було, певні процесуальні дії могли застосовуватися тільки щодо кримінальних справ. Наприклад, гоніння сліду, – тобто пошук злочинця за його слідами. Якщо слід вів до верви, вона мала видати винного чи платити дику віру. Специфічною процесуальною дією був звод: коли особа, у якої була знайдена чужа річ, оголошувала себе добросовісним набувачем. Набувач вказував на того, у кого він ту річ придбав («пойди на свод, кде есть взял», – ст. 35 Розш. ред.), той у свою чергу міг вказати на третього і т. д. [3, с. 79].

У справах про вбивство розпочати судову справу мали право лише родичі чи близькі загиблого. Зазначені особи зверталися до мешканців села чи вулиці, де було скоєно злочин з проханням допомоги їм у розшуку вбивці чи свідків, а обвинувачений, зі свого боку, шукав свідків «своєї доброї поведінки». Після чого, всі йшли на суд. У разі коли біля села знаходили нікому не відоме мертве тіло, то й ніякого слідства і суду не було.

Зазвичай, явка сторін до суду була обов'язковою, проте за наявності поважних причин їх могли замінити «добрі люди» (особи, яким довіряв суд).

Під час судового процесу сторони подавали відповідні докази, якими вважалися: свідки («видоки», «послухи», «люди»), якими могли бути тільки вільні (сумнівно щодо жінок) і число яких було встановлене; присяга, спершу поганська рота, пізніше християнське хресне цілування, яку складали сторони і свідки; Божі суди (ордалії), які колись самі були процесом, а саме проба водою, проба залізом, двобій (поле) і жереб; нарешті, речові докази: знаки побиття, рани, тіло вбитого, украдене, сліди тощо [1].

У разі випробування водою підозрюваного кидали зв'язаним у воду і, якщо він тонув, вважався невинним («Погану людину вода не бере»). При випробуванні розпеченим залізом невинним визнавався той, у кого не залишалося слідів опіків [3, с. 79].

Суд, враховуючи усі докази, наданими сторонами у справі, виносив судове рішення в усній формі, оголошуючи його всім присутнім.

Виконували рішення спеціально уповноважені особи. Наприклад, у кримінальних справах рішення виконували вірники, одержуючи за це плату (мито). Рішення в цивільних справах виконувала зацікавлена сторона, за допомогою слуг князя чи церкви.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що суди було створено в результаті прагнення людей до мирного шляху розв'язання конфліктів.

Формування судової системи на території України відбувалося протягом тривалого періоду від общинних до князівських судів. Суди, як і всі органи влади в Київській Русі, забезпечували перш за все владу феодалів, захищали їхні права, майнові та особисті інтереси.

Що стосується судового процесу у Київській Русі, то він носив яскраво виражений змагальний характер та розпочинався лише за ініціативою позивача. Сторонни були рівними в можливостях користуватися процесуальними правами. Судове засідання відбувалося публічно та проводилося усно. Стадіями процесу можна визначити наступні: «заклич», «звід» і «гоніння сліду». Велика увага приділялася доказам, зокрема: свідкам, присязі та «ордаліям».

З наведенного можна дійти висновку, що система судових органів давньоруської держави хоч і була слабо розвинута, проте в цілому задовольняла потреби тогочасного суспільства і відповідала його розвитку.

Список літератури:

1. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949-52. – 1230 с. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/encycl/eui060.htm
2. Захарченко П. П. Історія держави і права України / П. П. Захарченко. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.
3. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник / В. М. Іванов ; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К. : МАУП, 2007. – 552 с.
4. Повість времяних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Переклад з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – /Київ: Радянський письменник,1990. – 558с.
5. Тацій В. Я. Історія держави і права України: [підручник]: у 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – К. : «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 656 с.
6. Терлюк І. Я. Історіядержави і права України. (Доновітній час): [навч. посіб.] / І. Я. Терлюк. К.: Атіка, 2006. – 400 с.
7. Швидько Г. К. Історія держави і права України (X – початок XIX століття) / Г. К. Швидько; Дн-ск. : ДГУ, 1998.
8. Щукін В. В., Сугацька Н. В., Павлюк А. М. Історія держави і права України. Словник термінів і понять / В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк / Під ред. М. М. Шитюка. – К.: Кондор, 2011. – 284 с.
9. http://www.pravoslavie.by/page_book/prilozhenija-2

Русакова И.Г.
Высший совет юстиции

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В КИЕВСКОЙ РУСИ

Аннотация
Научная статья посвящена исследованию истории становления и развития судопроизводства в Киевской Руси. В частности, в статье рассматривается правовой статус институтов судебной власти древнерусского государства. Раскрыт процесс формирования и развития этих органов. Исследована система и виды первых судов, которые существовали в Киевской Руси, их компетенцию и состав. Автором подчеркивается, что суды в Киевской Руси хотя и были слаборазвитые, однако в целом удовлетворяли потребности тогдашнего общества и соответствовали его развития.
Ключевые слова: Киевская Русь, история, становление, суд, судья, судебная власть, судебный процесс, общинный, княжеский, церковный, вотчинный, вервний.

Rusakova I.G.
High Council of Justice

HISTORY OF JUDICIARY ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT IN KIEVAN RUS

Summary
The scientific article is devoted to research the history of the formation and development of legal proceedings in Kievan Rus. In particular, the article examines the legal status of the institutions of the judiciary ancient state. The process of formation and development of these organs. The system first and types of courts existed in Kievan Rus, their competence and composition. The author emphasizes that the courts in Kievan Rus though they were underdeveloped but in general meet the needs of contemporary society and meet its development.
Keywords: Kievan Rus, the history, development, court, judge, judiciary, litigation, community, prince, church, patrimonial, vervnyy.

УДК 342.9:351.72

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Семенченко С.О.
Київський міжнародний університет

Стаття присвячена дослідженню основ діяльності та організації сфери охорони здоров'я. У статті проведено аналіз функціонування публічного адміністрування в сфері охорони здоров'я. Розглядається система державних органів, які відповідно до своїх функціональних обов'язків повинні забезпечувати населення належним рівнем медицини. Вказано на недосконалість адміністративно-правового регулювання системи охорони здоров'я. У висновках пропонується вирішення низки проблем у вказаній сфері шляхом прийняття Медичного кодексу України.
Ключові слова: охорона здоров'я, медицина, санітарне та епідеміологічне благополуччя населення, державне управління та регулювання, адміністративна реформа.

Постановка проблеми. Система охорони здоров'я в Україні побудована на основі бюджетної державно-комунальної моделі з елементами приватної медичної практики й діяльності закладів охорони здоров'я приватної і комунальної форм власності. На сьогодні вона являє собою функціонально поєднану державну та комунальну системи охорони здоров'я, які, доповнюють одна на одну, та складається з діяльності окремих медичних закладів приватної форми власності, а також з індивідуальної діяльності окремих медиків і фармацевтів. Зміни в системі охорони здоров'я вимагають критичного аналізу, адже їх адміністративно-правове регулювання, демократизація суспільних процесів, децентралізація державно-управлінських рішень змінюють специфіку взаємовідносин центру та регіонів, суттєво впливають на діяльність органів виконавчої влади, котрі здійснюють управління охороною здоров'я в регіоні.

Стан дослідження. Питанням адміністративно-правового забезпечення у сфері охорони здоров'я присвячені праці В.Б Авер'янова, Е.В. Агаркова, О.В. Балуєвої, Т.Д. Бахтєєва, М.М. Білинської, Н.Б. Болотіної, Я.М. Буздуган, З.С. Гладуна, О.М. Голяченка, Л.С. Григоровича, М.К. Золотарьової, С.О. Козуліної, Н.П. Кризиної, Р.Р. Ларіної, А.О. Монаєнка, П.Є. Лівака, З.О. Надюка, В.П Пєткова, С.В. Пєткова, Я.Ф. Радиша, В.М. Рудого, І.Я. Сенюти, О.П. Синявської, З.С. Скалецької, С.Г. Стеценка, О.Г Стрельченко, В.Д. Чернадчука. Проте запровадження адміністративної реформи та зміни у системі публічної адміністрації, що відбулися протягом 2013-2014 років потребують подальшого опрацювання визначеної теми.

Метою статті є визначення сутності системи публічного адміністрування сфери охорони здоров'я України на підставі аналізу наукових, науково-публіцистичних та нормативних джерел.

© Семенченко С.О., 2014

Виклад основного матеріалу. Засади державної політики охорони здоров'я визначає Верховна Рада України шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад охорони здоров'я, визначення її мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів та обсягів бюджетного фінансування, створення системи відповідних кредитно-фінансових, фіскальних, митних та інших регуляторів, затвердження переліку комплексних і цільових загальнодержавних програм охорони здоров'я. Реалізація державної політики охорони здоров'я покладається на органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Також до системи органів виконавчої влади у сфері охорони здоров'я належать Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, місцеві державні адміністрації (управління охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, відділи охорони здоров'я районних державних адміністрацій), органи місцевого самоврядування.

Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення комплексних і цільових програм; створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність у галузі охорони здоров'я; укладає міжурядові угоди та координує міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я, а також у межах своєї компетенції здійснює інші повноваження, покладені на органи виконавчої влади у галузі охорони здоров'я.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я є Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України). До основних завдань МОЗ України належать: розробка пріоритетних напрямів діяльності національної служби охорони здоров'я; забезпечення гарантованого рівня кваліфікованої медичної допомоги населенню установами охорони здоров'я всіх форм власності; здійснення заходів щодо розвитку профілактичного напряму в охороні здоров'я населення; формування здорового способу життя; забезпечення надання державними установами охорони здоров'я загальнодоступної, як правило, безкоштовної, висококваліфікованої медичної допомоги населенню; розробка прогнозу та показників розвитку національної служби охорони здоров'я, пов'язаних зі змінами власності; охорона материнства і дитинства та ін.

Місцеві державні адміністрації реалізують державну політику в галузі охорони здоров'я у межах своїх повноважень. Так, місцеві державні адміністрації здійснюють загальне керівництво закладами охорони здоров'я, які належать до сфери їх регулювання, їх матеріально-фінансовим забезпеченням, організують роботу медичних закладів з надання медичної допомоги населенню, здійснюють заходи щодо попередження інфекційних захворювань, епідемій, епізоотій та їх ліквідації тощо.

Державні функції у галузі охорони здоров'я здійснюють також інші органи, які мають у своєму підпорядкуванні установи охорони здоров'я. До таких органів, зокрема, належать Міноборони України, МВС України, Служба безпеки України, Мінтранс України. Ці органи визначають систему регулювання відомчими установами охорони здоров'я [1].

Відповідні функції в регулюванні охороною здоров'я громадян МОЗ України реалізує шляхом здійснення контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення. Діяльність МОЗ України з цього напряму полягає у реалізації державної політики у сфері державного контролю за якістю та безпекою окремих видів продуктів харчування (спеціальних харчових добавок, лікарських засобів, лікарської рослинної сировини та лікувальної косметики тощо), забезпеченні інтересів держави у цій сфері та міжвідомчої координації із зазначених питань.

Органи місцевого самоврядування беруть активну участь у реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я населення. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначається, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у цій сфері належать: адміністративно-правове регулювання діяльності установ охорони здоров'я, які належать територіальним громадам або передані їм, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення; організація медичного обслуговування в закладах освіти, культури, фізкультури та спорту, оздоровчих установ, що належать територіальним громадам; забезпечення у межах наданих їм повноважень доступності та оплатності медичного обслуговування на відповідній території; забезпечення згідно із законом розвитку всіх видів медичного обслуговування, розвитку та вдосконалення мережі лікувальних закладів усіх форм власності, визначення потреб у підготовці спеціалістів для них, організація роботи з підвищення кваліфікації кадрів; забезпечення відповідно до законодавства пільгових категорій населення ліками та виробами медичного призначення; реєстрація згідно із законодавством статутів (положень) розміщених на відповідній території установ охорони здоров'я незалежно від форм власності; внесення пропозицій до відповідних органів щодо ліцензування індивідуальної підприємницької діяльності у сфері охорони здоров'я [2].

Своєрідним продовженням організаційної системи регулювання у сфері охорони здоров'я є виконавчі органи місцевого самоврядування: управління і відділи охорони здоров'я міських рад, головні лікарі та їх заступники міських, сільських і селищних лікарень.

Для здійснення керівництва охороною здоров'я населення міста у складі міської ради створюється управління (відділ) охорони здоров'я як спеціалізований виконавчий орган місцевого самоврядування. Головною метою його діяльності є організація і забезпечення охорони здоров'я населення міста.

Управління (відділ) є виконавчим органом міської ради, нею утворюється, їй підзвітне і підконтрольне, підпорядковане виконавчому комітету та міському голові. У своїй діяльності управління керується Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», іншими актами законодавства, рішеннями міських рад, їх виконавчих комітетів, розпорядженнями міських голів та голів обласних державних адміністрацій та положеннями про них.

Управління охорони здоров'я міської ради здійснює свою діяльність на правах самостійного структурного підрозділу міської ради, має печатку із своїм найменуванням, інші необхідні реквізити: штампи, бланки та ін. Управління користується майном, переданим йому виконавчим комітетом міської ради. Управління може відкривати рахунки в банку, за згодою виконавчого комітету.

Головним документом, який визначає правовий статус цього органу, є Положення. Аналіз Положень про управління охорони здоров'я окремих міських рад України свідчить, що їх основними завданнями є організація лікувально-профілактичної допомоги населенню, забезпечення належної діяльності закладів охорони здоров'я комунальної власності з надання населенню висококваліфікованої медичної допомоги, здійснення керівництва ними, розподіл коштів міського бюджету, виділених на забезпечення діяльності комунальних закладів охорони здоров'я, вивчення стану здоров'я населення, розроблення заходів з профілактики захворювань, зниження рівня захворюваності, інвалідності та смертності та ін. Аналіз

окремих Положень про управління охорони здоров'я місцевих рад свідчить, що більшість з них являють собою переписані (часом і не перероблені) Положення про управління охорони здоров'я обласних державних адміністрацій.

Очолює управління начальник, який призначається і звільняється з посади міським головою. Начальник управління у своїй роботі підпорядковується голові міської ради і безпосередньо заступнику міського голови з гуманітарних питань. Він здійснює постійне керівництво діяльністю управління та його підрозділами, керує діяльністю і несе відповідальність за стан виконання покладених на управління завдань, затверджує Положення про структурні підрозділи та посадові інструкції працівників управління, розподіляє посадові обов'язки між працівниками управління, несе персональну відповідальність за збереження майна і засобів, переданих йому в користування виконавчим комітетом міської ради, та вирішує інші питання, пов'язані зі сферою охорони здоров'я.

Начальник управління, у межах своїх повноважень та відповідно до законодавства, одноосібно видає накази, розпорядження, інші акти, організовує та перевіряє виконання розпоряджень обласної державної адміністрації, рішень міської ради, розпоряджень міського голови, у разі необхідності видає з керівниками інших управлінь спільні накази та інструкції. У випадку його відсутності накази і розпорядження в межах повноважень, визначених посадовою інструкцією, мають право видавати його заступники. Розподіл повноважень і ступінь відповідальності заступників та керівників структурних підрозділів здійснює начальник управління охорони здоров'я.

З числа керівників закладів охорони здоров'я і провідних фахівців створюється медична рада. Її головним завданням є обговорення стану справ з охорони здоров'я населення, діяльності комунальних медичних закладів, вироблення рекомендацій і пропозицій щодо формування і реалізації місцевої політики охорони здоров'я.

Усіх працівників управління, які становлять його апарат, можна умовно поділити на чотири категорії. Перша – це керівники, до яких належать начальник управління та його заступники, друга – керівники структурних підрозділів (відділів), третя – спеціалісти, які працюють у відділах управління (головні спеціалісти, провідні спеціалісти, бухгалтер), четверта – технічний та допоміжний (обслуговуючий) персонал (секретар, оператор комп'ютерного набору).

Штат управління складається з певної кількості штатних одиниць, які закріплені за відповідними структурними підрозділами. Як уже зазначалося, очолює управління начальник, який має заступника з лікувальної роботи та заступника з економічної роботи. Структуру управління складають два відділи: медико-профілактичний, а також бухгалтерського обліку та звітності. Керівництво цими відділами здійснюють начальники відділів, які призначаються на посади, згідно з наказом начальника управління. Провідним у структурі управління є медико-профілактичний відділ. У цьому відділі працюють лікарі відповідних спеціальностей, які обіймають посади головних спеціалістів (головний педіатр та головний акушер-гінеколог). На ці посади призначають лікарів, які мають відповідний стаж роботи за спеціальністю в закладах охорони здоров'я, високу кваліфікацію, необхідні організаційні здібності й досвід, користуються авторитетом і повагою у колег.

Головний спеціаліст управління призначається міським головою на конкурсній основі за поданням начальника управління охорони здоров'я.

Функціональними обов'язками головного спеціаліста управління охорони здоров'я міста є координація роботи головних лікарів лікувально-профілактичних закладів з питань медичного маркетингу, визначення потреби закладів охорони здоров'я у медикаментах, інструментарії та медичному обладнанні, вивчення пропозицій фармацевтичного ринку, здійснення контролю за діяльністю недержавних закладів охорони здоров'я, що функціонують на території міста, сприяння впровадженню та застосуванню в медичній практиці нових методів діагностики та лікування, координація діяльності закладів охорони здоров'я, що не входять у систему Міністерства охорони здоров'я, але знаходяться на території міста, обласними, лікувально-профілактичними установами, суб'єктами підприємницької діяльності та ін.

Відсутність достатньої кількості штатних спеціалістів, значний обсяг справ і специфічні умови управління процесом охорони здоров'я вимагають залучення до нього провідних фахівців у різних галузях медицини. Тому для покращання роботи управління та надання організаційно-методичної допомоги лікувально-профілактичним закладам створено інститут позаштатних спеціалістів, які підпорядковані головним спеціалістам управління та здійснюють керівництво відповідними медичними службами: терапевтичною, гастроентерологічною, психіатричною, наркологічною, хірургічною, онкологічною, неонатологічною, службою переливання крові, отоларингологічною, очних хвороб, санітарно-епідеміологічною, кардіологічною, ендокринологічною, фтизіатричною, рентгенологічною, медичними службами анестезіології і реаніматології, акушерства і гінекології, інфекційною, діагностичною, стоматологічною, фармацевтичною [3, с. 101].

Одним із основних аспектів реформування галузі є перебудова системи адміністративно-правового регулювання охорони здоров'я, яка забезпечуватиме реалізацію державної політики, спрямованої на збереження та зміцнення здоров'я населення в нових економічних умовах [4, с. 279].

Безпосередню охорону здоров'я населення забезпечують санітарно-профілактичні, лікувально-профілактичні, фізкультурно-профілактичні, санаторно-курортні, аптечні, науково-медичні та інші заклади охорони здоров'я. До закладів охорони здоров'я належать лікарні, поліклініки, спеціалізовані диспансери, пологові будинки, санітарно-епідеміологічні центри, станції швидкої медичної допомоги, медико-санітарні частини установ і закладів та ін. Базовою ланкою практичної медицини є лікарні. За галузевою належністю можна виділити відомчі лікарні та лікарні, що входять до системи МОЗ України; за територіальною ознакою – районі, міжрайонні, міські, обласні лікарні. Особливу групу становлять лікарні відомчого типу (МВС України, Служби безпеки України та ін.).

Заклади охорони здоров'я створюються підприємствами, установами і організаціями, заснованими на різних формах власності, а також приватними особами за наявності необхідної матеріально-технічної бази та кваліфікованих спеціалістів. Законодавством України визначаються порядок та умови створення закладів охорони здоров'я, державної реєстрації та акредитації цих закладів, а також порядок ліцензування медичної та фармацевтичної практики. Заклади охорони здоров'я здійснюють свою діяльність на підставі статуту, затвердженого власником або уповноваженим ним органом. Державні органи призначають на посаду та звільняють з посади керівників закладів державної системи охорони здоров'я. Проте незалежно від юридичного статусу установи охорони здоров'я керівництво ним може здійснювати тільки особа, яка відповідає встановленим державою єдиним кваліфікаційним вимогам. Держава підтримує та заохочує індивідуальну підприємницьку діяльність у галузі охорони здоров'я, яка може реа-

лізовуватися тільки за наявності спеціального дозволу (ліцензії) на здійснення такої діяльності [5, с. 78].

Висновки. Отже, викладені у цьому підрозділі положення свідчать про те, що в Україні існує велика кількість державних органів, які відповідно до своїх функціональних обов'язків повинні забезпечувати населення належним рівнем медицини. Проте недосконаліть адміністративно-правового регулювання системи охорони здоров'я призводять до її неефективної роботи та не забезпечує конституційні гарантії громадянам у сфері охорони здоров'я. Вирішити цю проблему можна шляхом прийняття кодифікованого нормативно-правового акта – Медичного кодексу України.

Список літератури:

1. Здорові жителі – здорове місто / Ваше Здоров'я № 15 за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vz.kiev.ua/?p=290
2. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 травня 1997 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – № 24. – 170 с.
3. Пєтков С. В. Кодифікація адміністративного законодавства як основа реформування публічної влади в Україні / С. В. Пєтков // Держава та регіони. Серія : Право. – 2010. – № 2. – С. 100–103.
4. Остапенко О. І. Про предмет адміністративної реформи в Україні / О. І. Остапенко // Митна справа. – 2011. – № 2(74) частина 2. – С. 276-280.
5. Радиш Я. Сучасний стан досліджень з питань формування інституту менеджерів у галузі охорони здоров'я / Я. Ф. Радиш // Упр. сучас. містом. – 2002. – № 4, 10-12(8). – С. 76-83.

Семенченко С.А.
Киевский международный университет

СИСТЕМА ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена исследованию административно-правовых основ деятельности и организации сферы здравоохранения. В статье проведён анализ функционирования публичного администрирования в сфере охраны здоровья. Рассматривается система государственных органов, которые в соответствии со своими функциональными обязанностями должны обеспечивать население должным уровнем медицины. Указано на несовершенство административно-правового регулирования системы здравоохранения. В выводах предлагается решение ряда проблем в указанной сфере путем принятия Медицинского кодекса Украины.
Ключевые слова: охрана здоровья, медицина, санитарное и эпидемиологическое благополучие населения, государственное управление и регулирование, административная реформа.

Semenchenko S.O.
Kyiv International University

THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF SPHERE OF HEALTH PROTECTION IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the study of complex administrative and legal framework for activities and organizations of the health of the population. The article provides analysis of the functioning of public administration in the field of health. The system of state bodies which, in accordance with their functional responsibilities, must ensure an appropriate level of population medicine are considering. Imperfections of the administrative and legal regulation of the health care system are given. The findings offer a solution to a number of problems in this sphere through the adoption of the Medical Code of Ukraine.
Keywords: health, medicine, sanitary and epidemiological welfare of population, public administration and regulation, administrative reform.

УДК 343.98 (477)

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ВИПУСКУ НА РИНОК УКРАЇНИ НЕБЕЗПЕЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Тімченко І.С.
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена класифікації та характеристиці типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції. На підставі аналізу наукових думок з приводу цієї криміналістичної категорії обґрунтована власна позиція з цього приводу. Зазначено можливі напрями використання відомостей про них з метою оптимізації слідчої діяльності.

Ключові слова: криміналістична методика, небезпечна продукція, розслідування, ринок України, типова слідча ситуація.

Постановка проблеми. У криміналістиці є достатньо поширеними погляди науковців на процес розслідування як комбінацію слідчих ситуацій, що послідовно змінюють одна одну. Такий напрям розвитку отримав назву ситуаційного підходу і його вважають резервом подальшого вдосконалення криміналістичної методики та слідчої діяльності в цілому. Оскільки раціональний вибір тактики розслідування як способу поведінки слідчого залежить від ситуації, то і формування якісних криміналістичних рекомендацій розслідування має будуватись із урахуванням цього підходу. При розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із небезпечною продукцією, слідчий приймає процесуальні рішення, проводить ті чи інші слідчі (розшукові) дії, визначає тактичні прийоми їх проведення. Ефективність цієї діяльності багато в чому залежить від адекватного сприйняття слідчим ситуації й правильної її оцінки.

Аналіз наукового дослідження даної проблематики. Проблематику слідчих ситуацій висвітлювали у своїх наукових працях такі знані вчені-криміналісти як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Бєлкін, Т.С. Волчецька, В.К. Гавло, І.Ф. Герасимов, Г.А. Густов, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесніченко, І.М. Лузгін, М.О. Селиванов, В.Ю. Шепітько та багато інших.

У 2012–2014 роках цій криміналістичній категорії присвятили свої роботи Я.Ю. Бандуріна, І.В. Калініна, В.В. Кікінчук, В.В. Клюс, Р.В. Комісарчук, О.В. Курман, М.В. Льовочкіна, О.В. Лускатов, В.М. Плетенець, С.О. Саінчин, Р.Л. Степанюк, Є.С. Хижняк тощо. Однак, питання щодо типових слідчих ситуацій розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції у вітчизняній криміналістичній науці залишаються не розглянутими.

З огляду на викладене, метою статті є визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, їх класифікація, а також формулювання рекомендацій щодо можливих напрямів розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції.

Виклад основного матеріалу. Висвітлення основних положень статті вважаємо за доцільне розпочати з короткої характеристики поняття типової слідчої ситуації через призму криміналістичної науки.

«Слідча ситуація» має свою історію виникнення та розвитку, її можна назвати однією з найбільш глибоко досліджених як з теоретичного, так і практичного боків. Серед науковців до цього часу точиться ряд дискусій щодо цієї категорії. Перша стосується того, до якого розділу науки криміналістики її віднести. Одні вважають, що вчення про слідчі ситуації тісно пов'язане з дослідженням проблем криміналістичної методики та розглядають її як конструктивний елемент окремих методик розслідування. Так, І.Ф. Герасимов обстоював тезу про те, що розроблення методик розслідування з урахуванням різних слідчих ситуацій робить їх більш конкретними та підвищує ефективність рекомендацій [1, с. 14]. М.О. Селіванов навіть вказував, що слідча ситуація впливає на методику розслідування злочину значно більше, ніж криміналістична характеристика, що і належить враховувати в процесі планування розслідування [2, с. 58]. Є.С. Хижняк переконаний, що слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним із найважливіших інструментів у руках слідчого, що дозволяє максимально підвищити ефективність діяльності з розслідування злочинів, а володіння типовими слідчими ситуаціями дозволяє слідчому визначити коло пріоритетних завдань, уникнути непотрібної витрати часу й сил. На основі зіставлення типової слідчої ситуації й ситуації, що сталася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування й найефективніше вирішити завдання встановлення особи, яка вчинила злочин [3, с. 197].

Другі переконані, що слідча ситуація є категорією криміналістичної тактики. Наприклад, В.К. Весельський вважає, що слідча ситуація належить до кола понять криміналістичної тактики і вже в цій якості, як і інші тактико-криміналістичні поняття, реалізується в криміналістичній методиці. Цей висновок він обґрунтовує тим, що саме слідча ситуація зумовлює тактику конкретних слідчих дій [4, с. 195]. Не вдаючись до подальших дискусій із цього приводу, хочемо зауважити, що слідчу ситуацію варто вважати категорією, яка відноситься як до криміналістичної тактики, так і до криміналістичної методики. Однак першочергового значення тут має саме криміналістична методика, оскільки та чи інша слідча ситуація виникає з початком досудового розслідування, а слідчі (розшукові) дії є лише засобом розслідування.

Ще в 70-х роках минулого століття сформувалися два підходи до розуміння слідчої ситуації – у широкому та вузькому. У найбільш широкому розумінні слідча ситуація визначається як сукупність умов, у яких здійснюється розслідування. Ці умови науковці ще називали «факторами», «компонентами» або «чинниками» та поділяли їх на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивними чинниками, на думку В.К. Весельського, виступають: 1) наявність і характер доказової та орієнтуючої інформації, яка є в розпорядження слідчого; 2) наявність і стійкість існування ще не використаних джерел доказової інформації та надійних каналів надходження орієнтуючої інформації; 3) інтенсивність процесів зникнення доказів і сила чинників, які впливають на ці процеси; 4) наявність у даний момент у розпорядженні слідчого необхідних сил, засобів, часу і можливість їх оптимально використання; 5) існу-

© Тімченко І.С., 2014

юча в даний момент кримінально-правова оцінка розслідуваної події. Суб'єктивними чинниками є: 1) психологічний стан осіб, які фігурують у розслідуваній справі; 2) психологічний стан слідчого, рівень його знань і вмінь, практичний досвід, здатність приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах; 3) протидія встановленню істини з боку злочинця та його зв'язків, а іноді потерпілого та свідків; 4) сприятливий (безконфліктний) перебіг розслідування; 5) зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації в бажану сторону; 6) наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експерта; 7) наслідки розголошення даних досудового слідства; 8) непередбачені дії потерпілого або осіб, не причетних до розслідування [4, с. 194–195].

Широке трактування слідчої ситуації не дає можливості систематизувати слідчі ситуації, адже врахувати всі умови розслідування фактично неможливо. Тому вчені-криміналісти намагалися звузити це поняття, виділивши тільки її найбільш суттєві, головні компоненти, які б дозволяли розробити алгоритми дій слідчого.

Було з'ясовано, що основними факторами, які формують слідчу ситуацію та визначають зміст подальшої діяльності слідчого, є компоненти інформаційного характеру. Тому поняття слідчої ситуації цілком слушно було звужене до розуміння її як сукупності (обсягу) інформації, що є у розпорядженні слідчого на певний момент розслідування [5, с. 241]. Звуження поняття слідчої ситуації зумовило можливість формування окремого підходу до типових слідчих ситуацій як підстав для побудови конкретних рекомендацій у криміналістичній методиці. Він виявився досить зручним для типізації слідчих ситуацій майже у всіх методиках розслідування, а типові слідчі ситуації на умовно визначених (початковому та наступному) етапах розслідування кримінальних правопорушень стали нести не тільки рекомендації інформаційного характеру, а й визначати конкретні комплекси слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Тут буде доречним згадати висловлювання Г.А. Густова, який вважав, що практична цінність типових слідчих ситуацій при розслідуванні злочинів виявляється саме у формуванні програмно-цільового методу організації їх розкриття [6, с. 10].

Таким чином, слідчі ситуації є невід'ємною частиною процесу розслідування різних кримінальних правопорушень, а типова слідча ситуація – їх окремого виду. В.А. Журавель визначає типову слідчу ситуацію як наукову абстракцію, яка сформована на підставі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу і в якій відображено найбільш загальні риси, що характеризують перебіг і стан розслідування на певному етапі (вихідному, початковому, наступному) [7, с. 106]. В.В. Кікінчук пропонує під поняттям «типова слідча ситуація» розуміти сукупність умов, даних та інших факторів, які безпосередньо чи опосередковано впливають на особу, яка наділена правовим статусом, у певний момент розслідування нею окремого виду злочину та диктують чітку послідовність інтелектуальної діяльності, як закономірного та властивого кожному розумовому процесу (інколи на підсвідомому рівні), що знаходить своє відображення в прийнятті відповідних процесуально–обґрунтованих рішень [8, с. 135]. Р.Л. Степанюк вказує, що типова слідча ситуація може бути визначена як сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обстановку, що склалася на відповідному етапі розслідування [9, с. 111]. В.М. Шевчук типовими слідчими ситуаціями вважає ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковому чи наступному етапі розслідування злочину, залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від того, в яких умовах вчинено злочин: очевидності чи неочевидності. Вирізнення ж типових слідчих ситуацій наступного етапу розслідування можливе, якщо за основу типізації береться ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру [10, с. 126]. І.В. Калініна типову слідчу ситуацію визначає як об'єктивні положення, що виникають, в першу чергу, на початковому етапі розслідування на базі незначного обсягу інформації і часто повторюються у практиці розслідування. Інформація про типові слідчі ситуації є результатом узагальнення практики розслідування певного виду злочинів [11, с. 215]. С.С. Чернявський вбачає у типовій слідчій ситуації інформаційну модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів певної категорії [12, с. 405]. Як характеристику стану розслідування злочину, що обумовлена наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування та елементів криміналістичної характеристики, котрі обумовлюють систему безпосередніх завдань та напрямів розслідування, розуміє слідчу ситуацію А.С. Кудінов [13, с. 2].

Варто погодитися з думкою Р.С. Степанюка про те, що типізація слідчих ситуацій можлива за умови виділення інформації про окремі найбільш значущі елементи і таких компонентів, що часто зустрічаються, які науковець поділяє на дві групи. До першої належать відомості про окремі обставини злочинної діяльності (особу, котра вчинила злочин, спосіб, сліди злочину, предмет посягання і розмір заподіяної злочином шкоди, зв'язки з іншими злочинами). Другу групу складає сукупність інформації про найбільш значущі обставини розслідування (стан доказової бази, можливості слідства, лінію поведінки підозрюваних та інших учасників розслідування, сторонніх осіб, котрі намагаються втручатися у процес розслідування тощо) [9, с. 111–112]. Типові слідчі ситуації, на нашу думку, несуть основне інформаційне й організаційно-методичне навантаження у побудові методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із умисним введенням на ринок України небезпечної продукції, а самі типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування взаємопов'язаними.

Взявши за основу інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення, типові слідчі ситуації можуть бути згруповані залежно від: 1) повноти інформації про подію кримінального правопорушення; 2) повноти інформації про особу злочинця; 3) повноти інформації про предмет посягання; 4) наявності та повноти інформації про зв'язок кримінальних правопорушень.

Повнота інформації про подію кримінального правопорушення, виступає підставою для типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування. Вона є важливою для встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 227 КК України, оскільки тут принципове значення має з'ясування факту порушення нормативно-правових вимог до безпечної продукції. Алгоритм дій органів досудового розслідування в ситуаціях, що виділені на цій підставі, у першу чергу спрямовані на вирішення завдань щодо встановлення правомірності або неправомірності введення в обіг на ринок України продукції, яка є небезпечною. Можна виділити такі типові слідчі ситуації: 1) є достатньо інформації про механізм вчинення кримінального правопорушення; 2) інформації про механізм вчинення кримінального правопорушення недостатньо.

Повнота інформації про причетність до кримінального правопорушення особи також може служити підставою до типізації слідчих ситуацій. У нашому випадку більшого значення набуває з'ясування питання про її статус та повноваження. Цей компонент дає можливість виділяти такі типові слідчі ситуації: 1) є дані про вчинення кримінального правопорушення однією відомою слідству особою; 2) є дані про вчинення кримінального правопорушення кількома відомими слідству особами, однак недостатньо відомостей про їх роль; 3) є достатні дані про вчинення кримінального правопорушення певною особою у співучасті, проте самі співучасники невідомі; 4) є достатні дані про вчинення злочину групою осіб, але не встановлено роль кожної з них.

Повнота інформації про предмет посягання також має принципове значення, оскільки розглядуване нами кримінальне правопорушення відноситься до «предметних» кримінальних правопорушень. У таких випадках доцільно виділяти типові слідчі ситуації перш за все на основі компонентів про юридичну природу предмета посягання та його розмір. Зокрема, юридичне визначення понять «введення на ринок», «ринок України» та «небезпечна продукція». Варто зауважити, що при розслідування таких правопорушень складаються ситуації обмеженості або суперечливості відомостей про ці поняття, що вимагатиме від органів досудового розслідування постановки та вирішення конкретних завдань. У зв'язку з цим, можуть виникати такі типові слідчі ситуації: 1) виявлено факт введення на ринок продукції, але недостатньо інформації про саму небезпечність продукції; 2) виявлено небезпечну продукцію, але недостатньо інформації про її умисне введення на ринок України.

Наявність і повнота інформації про взаємні зв'язки кримінальних правопорушень різних видів у межах технології протиправної діяльності також може бути використана як підстава для типізації слідчих ситуацій. Це можна пояснити, наприклад, наявністю у слідчого достатніх даних про обставини допоміжного кримінального правопорушення та дефіциті про основне і навпаки. У зв'язку з цим можна виокремити такі типові слідчі ситуації: 1) інформація про умисне введення на ринок України небезпечної продукції стала відома внаслідок розслідування іншого кримінального правопорушення; 2) інформація, яка стала підставою для початку кримінального провадження, пов'язаного з небезпечною продукцією, дає підстави стверджувати, що наявний окрім цього і інший склад правопорушення.

Також можна говорити про ще один компонент, який дає підстави класифікувати слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із умисним введенням в обіг на ринку України небезпечної продукції. Ним виступає характеристика стану розслідування, що включають у себе типові слідчі ситуації залежно від: 1) джерела інформації про подію кримінального правопорушення; 2) ступеня поінформованості запідозрених осіб про виявлення ознак кримінального правопорушення; 3) наявності протидії розслідуванню. Варто зауважити, що за цим критерієм можна в подальшому класифікувати типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування.

Характеристика джерел інформації про подію, що може виявитися злочинною, можлива головним чином із точки зору можливостей суб'єктів, котрі виявили відповідну подію. У зв'язку з відсутності в новому КПК України стадії порушення кримінальної справи типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування мають бути визначені відповідно до підстав для початку досудового розслідування, що визначені 214 КПК України. Щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із введенням в обіг на ринку України небезпечної продукції, таких типових ситуацій може бути декілька: 1) інформація стала відома внаслідок діяльності контролюючих органів (в першу чергу мова йдеться про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу); 2) інформація стала відома внаслідок діяльності підрозділів органів внутрішніх справ (в першу чергу це підрозділи ДСБЕЗ та ветеринарної міліції); 3) інформація стала відома після прокурорської перевірки; 4) інформація надійшла від громадян, посадових осіб інших органів влади. Відповідно, у 1–3 випадках підставою для початку досудового розслідування стануть матеріали, зібрані (представлені) відповідним органом. На практиці типовими є також спільні рейди контролюючих органів та органів внутрішніх справ.

Вищевказані типові слідчі ситуації доповнюють слідчі ситуації, що свідчать про ступінь поінформованості запідозрених осіб про виявлене правопорушення. Врахування такого виду ситуацій є важливим для обрання напрямів розслідування через наявність або відсутність раптовості у проведенні тих чи інших слідчих (розшукових) дій. Прикладами таких типових ситуацій можна назвати наступні: 1) причетним до кримінального правопорушення особам відомо про виявлення кримінального правопорушення правоохоронними органами, всі дії в межах злочинного умислу доведені до кінця або перервано; 2) деяким особам відомо про виявлення кримінального правопорушення, протиправна діяльність повністю не припинена.

Можна запропонувати наступну типізацію слідчих ситуацій з позиції наявності протидії розслідуванню на початковому етапі: 1) протидія розслідуванню відсутня; 2) протидія розслідуванню наявна. Другу типову слідчу ситуацію можна вже конкретизувати у залежності від форми протидії.

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що під типовою слідчою ситуацією слід розуміти сформовану на підставі аналізу практики розслідування та судового розгляду певної категорії кримінальних правопорушень абстраговану модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини кримінального правопорушення й обстановку розслідування, що складається на відповідному етапі розслідування.

Досліджень проблематики типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції, а також їх врахування під час розслідування, відкривають перед криміналістичною методикою широкі можливості вдосконалення наукових рекомендацій. Незважаючи на досить невеликий обсяг інформації про практику розслідування та судовий розгляд такого виду кримінальних правопорушень, маємо надію, що запропонована класифікація сприятиме оптимізації слідчої діяльності, конкретизації процесу досудового розслідування, а також активізації наукового пошуку у цьому напрямі.

Список літератури:

1. Герасимов И.Ф. Криминалистическая тактика и следственные ситуации / И.Ф. Герасимов // Межвузовский сб. науч. тр. – Свердловск: Свердл. юрид. инст-т, 1981. – С. 13–18.
2. Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования преступлений / Н.А. Селиванов // Социалистическая законность. – 1977. – № 2. – С. 56–59.

3. Хижняк Є.С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів / Є.С. Хижняк // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 4. – С. 197–199.
4. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики / В.К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 25. – С. 193–199.
5. Криміналістика: навч. посібник / Р.І. Благута, Р.І. Сибірна, В.М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – К.: Атіка, 2012. – 496 с.
6. Густов Г.А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств: учеб. пособие / Г.А. Густов. – 2-е изд. – СПб., 1999. – 104 с.
7. Журавель В.А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів // В.А. Журавель // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – 2008. – Вип. 8. – С. 102–108.
8. Кікінчук В.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування викрадень бюджетних коштів в агропромисловому комплексі / В.В. Кікінчук // Право і безпека. – 2013. – № 2(49). – С. 131–135.
9. Степанюк Р.Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України / Р.Л. Степанюк // Право і безпека. – 2013. – № 3(50). – С. 110–115.
10. Шевчук В.М. Слідчі ситуації та їх вплив на розробку тактичних операцій / В.М. Шевчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – № 6–3. – Т. 2. – С. 125–129.
11. Калініна І.В. Ситуаційна обумовленість розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів / І.В. Калініна // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2013. – Том 26(65). – С. 212–217.
12. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Сергій Сергійович Чернявський. – К., 2010. – 610 с.
13. Кудінов А.С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів / А.С. Кудінов // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 15. – С. 1–5.

Тимченко И.С.
Институт права та психологии
Национального университета «Львовская политехника»

ТИПИЧНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ НАЧАЛЬНОГО ЭТАПА РАССЛЕДОВАНИЯ УМЫШЛЕННОГО ВЫПУСКА НА РЫНОК УКРАИНЫ ОПАСНОЙ ПРОДУКЦИИ

Аннотация
Статья посвящена классификации и характеристике типовых следственных ситуаций, возникающих на начальном этапе расследования умышленного введения в оборот на рынке Украины опасной продукции. На основании анализа научных взглядов на эту криминалистическую категорию обоснована своя позиция по этому поводу. Указаны возможные направления использования информации о типовых следственных ситуациях с целью оптимизации следственной деятельности.
Ключевые слова: криминалистическая методика, опасная продукция, расследование, рынок Украины, типовая следственная ситуация.

Timchenko I.S.
Institute of law and psychology
National University 'Lviv Polytechnic'

TYPICAL INVESTIGATORY SITUATIONS AT THE INITIAL INVESTIGATIVE STAGE OF INTENTIONAL DANGEROUS PRODUCT RELEASE AT THE MARKET OF UKRAINE

Summary
The article is devoted to classification and the characteristic of the typical investigatory situations arising at the initial stage of investigation of deliberate introduction to a turn in the market of Ukraine of dangerous production. On the basis of the analysis of scientific views on this criminalistic category the position on this occasion is proved. The possible directions of use of information on typical investigative situations for the purpose of optimization of investigative activity are specified.
Keywords: criminalistic methods, dangerous productions, market of Ukraine, investigation, typical investigatory situation.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК:81'243:371.3

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПРЕЗЕНТАЦИИ В ОБУЧЕНИИ ДЕЛОВОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Беспалова Н.В.
Днепропетровский университет имени Альфреда Нобеля

Статья посвящена актуальным проблемам теории и практики подготовки и проведения профессиональных презентаций на английском языке студентами неязыковых ВУЗов. Автор рассматривает современные подходы в обучении профессиональным презентациям и характеризует стадии формирования соответствующих учений. Методические разработки в практической части работы направлены на обучение студентов англоязычным профессиональным презентациям в сфере экономики и бизнеса. Представлены основные требования, предъявляемые к подготовке презентации. Разработаны критерии оценивания монологического высказывания.
Ключевые слова: презентации по специальности, профессиональные презентации, деловой иностранный язык, формирование умений, оценивание.

Постановка проблемы. В современных условиях иноязычное общение становится существенным компонентом будущей профессиональной деятельности специалиста. Владение иностранным языком остается одним из элементов востребованности молодых специалистов. В связи с этим значительно возрастает роль дисциплины «деловой иностранный язык» на неязыковых факультетах вузов, целью которой является достижение уровня, достаточного для практического использования иностранного языка в будущей профессиональной деятельности. К тому же одним из необходимых условий успешного изучения любого предмета, включая иностранный язык, является потребность студентов в самообразовании. Иностранный язык рассматривается сегодня не только как инструмент коммуникации, но, прежде всего как средство, стимулирующее процесс познания.

Исследования показывают, что обучение в вузе должно быть построено таким образом, чтобы не только предоставлять обучаемому некоторую сумму языковых знаний, умений и навыков, но и научить его приобретать знания самостоятельно. Возникает вопрос, каким образом построить учебный процесс в условиях отсутствия языковой среды, чтобы обучаемые смогли овладеть иностранным языком до уровня, позволяющего им вести профессиональную и научную деятельность.

Преподавание дисциплины «деловой иностранный язык» имеет ряд особенностей и требует очень четкой организации самостоятельной работы обучаемых. Информационные технологии обладают большим педагогическим потенциалом в активизации самостоятельной работы студентов при изучении иностранных языков в вузе. Использование возможностей мультимедиа для интенсификации самостоятельной работы студентов может реально восполнить эту недостачу и оптимизировать процесс обучения.

Анализ последних исследований и публикаций. Студенческие профессиональные презентации на иностранном языке становятся все более распространенным видом учебной деятельности. Подходы к обучению профессиональным презентациям достаточно детально изучены в отечественной методике: Ю.С. Авсюкевич [1], О.Б. Тарнопольский [2, 3]. Специально разработанные пособия способствуют успешному обучению презентациям на занятиях по иностранному языку. Наиболее полно данная методика представлена в пособии О.Б. Тарнопольского и Ю.С. Авсюкевич [2].

Изложение основного материала. Использование компьютера способствует формированию информационной грамотности личности, открывая каждому студенту доступ к практически неограниченному объёму информации, повышает эффективность учебно-воспитательного процесса и качество профессиональной подготовки студентов. Одной из таких продуктивных программ является PowerPoint, с помощью которой преподавателем и студентами создаются мультимедийные презентации, которые позволяют создать информационную поддержку при подготовке и проведении занятий иностранного языка.

Успех обучения зависит от стиля преподавания, который определяется выбором методов. Стиль педагога и стиль ученика – одна из сложнейших задач обучения, поскольку практически каждая студенческая группа представлена набором разнообразных когнитивных стилей, в то время как сам учитель является «носителем» определенного когнитивного стиля, иногда не совпадающего со стилем большинства студентов. Проблема осложняется еще и стилевой ориентацией средств обучения, каковыми являются учебные пособия на стиль автора. В этих условиях презентация в качестве метода обучения призвана минимизировать возникшие трудности за счет использования визуальных средств, т.к. известно, что больше половины информации (55%) передается визуальными средствами. С помощью презентации достигается наиболее эффективное представление изучаемого материала, которое обеспечивается его визуализацией и наглядностью.

Другим преимуществом презентации как метода обучения является содержательная сторона презентации. Содержание презентационного материала отличается большим разнообразием и включает слайды с текстами, различные визуальные изображения, сопровождаемые вербальными пояснениями или текстами в режиме Power Point, использование мультимедийных средств, а также кино и аудио фрагменты.

Мультимедийная презентация – это качественно новый подход в изучении иностранного языка. Для подготовки такой презентации студент должен провести научно-исследовательскую работу, использовать большое количество источников информации, что позволяет избежать шаблонов и превратить каждую работу в продукт индивидуального творчества. В процессе подготовки презентации создаются условия для развития мотивации к изучению иностранного языка, расширяются фоновые знания студента, его кругозор и информативность, также развиваются интеллектуальные функции: анализ, синтез, абстрагирование, сравнение, обобщение, формируется логика мышления.

© Беспалова Н.В., 2014

Мультимедийная презентация представляет собой обширный материал для общения на иностранном языке, являясь основой, для монологической речи, то есть даёт прекрасную возможность реализовать коммуникативную функцию языка. Мультимедийные презентации – это эффективный приём при развитии и совершенствовании монологического высказывания, так как в процессе своего выступления, студент имеет возможность использовать ключевые слова, схемы, картинки, таблицы, которые он самостоятельно разработал. Это позволит высказываться последовательно, развёрнуто, выразительно, с достаточной скоростью, без необоснованных пауз между фразами. Как правило, мультимедийная презентация имеет сюжет, сценарий и структуру, организованную для удобного восприятия информации. Механизм презентации состоит в том, что при подготовке к ней происходит тренировка эффективного использования речевых средств, а в ходе презентации автоматизируются процессы более высокого уровня. В целом презентация должна предваряться подготовкой языкового и информационного материала, а также включать знание структуры презентации: вступления, главной части с развитием основных положений, логически связанных между собой, и заключения.

Структура презентации тренируется на практических занятиях иностранного языка, и после несложной теоретической подготовки легко усваивается студентами. Более того, студенты стремятся к овладению навыками презентации, когда обнаруживают, что существует определённая детализированная структура презентации, а также существует возможность самовыражения.В психологическом плане происходит развитие важных черт характера личности, таких как, усидчивость, самостоятельность, развивается культура умственного труда, овладение широким спектром средств получения информации.

Что касается системных ограничений презентации, то они, безусловно, существуют. Во-первых, успех презентации во многом обусловлен её подготовленностью, но нельзя не учитывать элемент спонтанности, который проявляется в случае конкретной необходимости ответить на вопросы или принять участие в обмене мнениями, подобрать или объяснить значение того или иного слова. Данный процесс обусловлен такими субъективными факторами, как языковая компетенция студента, степень интеллектуальной подготовленности, уровень культуры умственного труда, который определяет процесс накопления фоновых знаний, индивидуальные психологические особенности студента: его степенью уверенности в себе, чувством юмора.

Целью написания данной статьи является рассмотрение возможностей использования профессиональной презентации при обучении монологическому высказыванию на иностранном языке студентов неязыковых специальностей вуза и её преимущества, основные требования, предъявляемые к подготовке презентации, а также критерии оценивания монологического высказывания.

На кафедре иностранных языков Днепропетровского Университета имени Альфреда Нобеля накоплен положительный опыт активизации самостоятельной работы студентов экономических специальностей на занятиях по иностранному языку с помощью информационно-коммуникационных технологий. Среди основных направлений наиболее эффективными являются использование Интернета для выполнения индивидуальных заданий и подготовка професиональных презентаций в системе Power-Point для последующего участия в заседаниях круглого стола и студенческих конференциях разного уровня.

На первом курсе студенты неязыковых специальностей вуза готовят групповые презентации по нобелевской тематике. На втором курсе в рамках методики непрерывной деловой игры проходят совместные презентации компаний, разработанные представителями каждой студенческой группы. Студенты третьего курса готовят обязательные индивидуальные доклады по выбранным темам внутри своей специальности. На четвертом курсе доклады представляют собой отчет о прохождении студентами производственной практики. Студенты выпускных курсов проводят защиту магистерских работ на иностранном языке.

Подготовка презентаций на каждом курсе имеет свои особенности. Охарактеризуем более подробно виды и формы работы, которые используются при подготовки презентаций студентами третьего курса экономических специальностей.

Студенты получают задание за несколько месяцев (как правило, за семестр), поэтому времени на подготовку у них достаточно. Подготовка реферата включает несколько этапов:

1. Подготовительный этап. Анализ докладов, подготовленных студентами предыдущих курсов. Преподаватель демонстрирует фрагменты презентаций, комментирует типичные ошибки и знакомит студентов с требованиями, предъявляемыми к научному докладу. Возможно выступление студентов старших курсов с наиболее интересными докладами или анализ видеосюжетов по материалам студенческих конференций прошлых лет.

1. Выбор темы. Тема выбирается самостоятельно и зависит от специальности, круга научных интересов студента, доступности информации, а также уровня языковой подготовки. Если студент испытывает трудности с выбором темы, возможна помощь преподавателя. Предпочтение отдается анализу инновационных подходов и методик, имеющих практическое значение для оптимизации деятельности предприятия.

2. Поиск информации в аутентичных интернет ресурсах.

3. Обработка информации. Это самый важный этап, поскольку требует от студента наибольшего терпения и усидчивости. Здесь необходимо применить полученные в процессе обучения умения и навыки: работа с текстом (чтение, перевод); поиск основных идей текста; расположение информации в логической последовательности; выделение ключевых слов и выражений.

4. Подготовка презентации. На этом этапе обязательна консультация с преподавателем для проверки материала, а также для обсуждения способа представления своего реферата. Создаются фрагменты будущей презентации (слайды), отвечающие заданным элементам поставленной задачи; готовится устная защита проекта-презентации, с соблюдением логики, последовательности и доказательностью защиты темы презентации. При создании презентации необходимо соблюдать требования к оформлению каждого слайда (создание фона, создание текста, вставка рисунков, настройка анимации текста), содержание слайдов должно соответствовать тематике и отражать необходимые фрагменты раскрытия темы.

5. Публичная презентация. Проходит в виде дискуссионного клуба, заседания круглого стола или научной студенческой конференции, чаще всего внутри одной подгруппы, специальности или сек-

ции. Студенты поочередно выступают в роли ведущих, докладчиков, оппонентов. Преподаватель является наблюдателем, а при необходимости консультантом или координатором.

Презентация включает несколько этапов:

– представление ключевых слов и вызывающих затруднение терминов и научных понятий;

– изложение докладчиком подготовленного им реферата в устной форме на английском языке с обязательной демонстрацией слайдов в Power-Point;

– обсуждение прослушанного материала. На этом этапе студенты и преподаватель задают докладчику вопросы по теме доклада. Проверяется не только знание студентом изученной темы, но и его умение реагировать на вопросы, строить правильные ответы, вести дискуссию, не теряться в предмете разговора.

– проведения контролирующих видов работы преподавателем в форме тестов или написание студентами эссе по тематике прослушанных докладов.

Критерии оценивания монологического высказывания, при использовании мультимедийных презентаций включают следующие пункты:

1. Степень информативности речи (релевантность по теме; полнота раскрытия содержания).

2. Степень соответствия формы презентации содержания условиям эффективной коммуникации (непрерывный характер речи; логическая связность; развёрнутость; целостность; смысловая завершённость; выразительность фонетических, лексических, грамматических средств).

3. Степень соответствия мультимедийных презентаций монологическому высказыванию (компьютерная грамотность; графическое оформление).

Такая форма работы применяется уже несколько лет. Опыт показывает, что она очень эффективна не только в плане повышения интереса к иностранному языку. Студенты учатся самостоятельности, умению ор-ганизовывать свою деятельность, иногда не прибегая к помощи преподавателя. Многие стараются подойти к презентации с креативной точки зрения, раскрывая свой потенциал. Исчезают многие комплексы, активи-зируется поисковая активность. При подготовке презентации студенты определяются со своими интересами, каждый студент выполняет индивидуальную работу и стремится выделиться из группы.

Кроме того, очень важно, что такая форма работы имеет профессиональную направленность. В группах, где самостоятельная работа была организована с использованием этих средств, отмечено следующее:

· улучшилась успеваемость студентов (в целом до 15%), о чем свидетельствуют результаты регулярно проводимого промежуточного контроля,

· повысился интерес к изучению иностранных языков,

· увеличилось количество студентов, участвующих в проведении конкурсов, в олимпиадах, учебных и научных студенческих конференциях с представлением результатов на иностранных языках (в среднем на 30%).

Следует отметить ряд преимуществ презентации Power Point:

– сочетание разнообразной текстовой, аудио- и видеоинформации;

– возможность использования отдельных слайдов в качестве раздаточного материала (опоры, таблицы, диаграммы, графики, схемы,);

– возможность управления вниманием обучаемых за счет эффектов анимации и гиперссылок;

– возможность использовать разнообразные формы организации познавательной деятельности (фронтальную, групповую, индивидуальную);

– активизация внимания всей группы; поддержании познавательного интереса обучающихся, усилении мотивации учения, а также эффективности восприятия и запоминания нового учебного материала;

– осуществление контроля новых знаний и систематизации изученного материала;

– экономия учебного времени;

– развитие креативных способностей в организации учебной деятельности.

Регулярное проведение таких занятий способствует формированию и развитию навыка говорения на иностранном языке, у студентов снимается психологический барьер выступлений перед аудиторией. Студенты, которые ранее испытывали трудности при передаче прочитанного после подготовки таких презентаций достигли заметных положительных результатов. Выполнение домашних заданий стало регулярным, так как у студентов появился «спортивный» интерес проявить себя с наилучшей стороны, показать умение работы с мультимедиа. Студенты стали более требовательными к себе. Увеличилось количество студентов, желающих получить дополнительную квалификацию «Переводчик в сфере профессиональной коммуникации».

Систематическая самостоятельная работа студентов является одним из необходимых условий успешного изучения любой дисциплины, а иностранных языков в особенности – иностранному языку, как известно, нельзя научить, ему можно только научиться. Повышать творческую активность студентов при изучении иностранного языка важно и необходимо. При этом можно использовать различные способы, в том числе и использование презентаций. Это способствует развитию личности студента, ее способности к саморазвитию, развитию таких личностных качеств, как эмоциональность, настойчивость, трудолюбие, внимательность, целенаправленность.

В процессе защиты презентаций студенты учатся логически правильно строить своё выступление, то есть формируют умение монологического высказывания. Это позволяет им научиться выражать законченную мысль, имеющую коммуникативную направленность, логически рассуждать, сопоставлять, научиться высказываться в пределах программы. При использовании мультимедийных презентаций, происходит эффективное обучение самоконтролю, самоуправлению и коррекции учебной деятельности. Разработка презентации требует от обучающихся проведения исследования, что в свою очередь, развивает кругозор, фоновые знания, готовит к самостоятельной профессиональной деятельности.

Выводы. Использование компьютерных технологий на занятиях обеспечивает индивидуализацию процесса обучения, раскрывает творческие резервы личности студентов, развивает стремление к постоянному интеллектуальному росту, расширяет дидактические возможности педагогов, оптимизирует учебный процесс. Кафедра планирует продолжать обучение ведению профессиональных презентаций на иностранном языке. Профессиональная презентация представляет собой обширный материал для общения на иностранном языке, являясь основой для монологической речи, то есть даёт прекрасную возможность реализовать коммуникативную функцию языка.

В заключении стоит отметить, что условием качественного современного образования является гармоничное сочетание традиционного обучения с использованием передовых технологий.

Список литературы:
1. Авсюкевич Ю.С. Методика навчання презентації англійською мовою студентів економічних спеціальностей: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02: «Теорія і методика навчання: германські мови»/ Ю.С. Авсюкевич. – Севастополь, 2009. – 24 с.
2. Тарнопольський О.Б. Успішні презентації: посібник для навчання ділових презентацій англійською мовою студентів економічних спеціальностей / О.Б. Тарнопольський, Ю.С.Авсюкевич. – К: Ленвіт, 2007. 1. – 37 с.
3. Тарнопольский О.Б. Методика обучения английскому языку для делового общения / О.Б. Тарнопольский, С.П. Кожушко. – К.: Ленвит, 2004. – 192 с.
4. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. 2001. – № 2. – С. 14-19. – № 3. – С. 5-12.
5. Полат Е.С. Метод проектов на уроках ИЯ // Иностранные языки в школе. 2002 – № 2. – С. 3-10. – № 3. – С. 3-9.

Беспалова Н.В.
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

ФАХОВІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ У НАВЧАННІ ДІЛОВОЇ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація
Стаття присвячена актуальним проблемам теорії та практики підготовки та проведення фахових презентацій іноземною мовою студентами немовних ВНЗ. Автор розглядає сучасні підходи до навчання професійних презентацій та характеризує стадії формування відповідних умінь. Методичні розробки у практичній частині роботи спрямовані на навчання англомовних професійних презентацій студентів у галузі економіки та бізнесу. Представлені вимоги до підготовки презентацій. Розроблені критерії оцінювання монологічного висловлювання.
Ключові слова: фахові презентації, професійні презентації, ділова іноземна мова, формування вмінь, оцінювання.

Bespalova N.V.
Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel

TEACHING PROFESSIONAL PRESENTATIONS IN BUSINESS ENGLISH

Summary
The article is devoted to the urgent problems of preparing and holding professional presentations by the students of non-linguistic universities. The author analyzes the modern approaches to teaching professional presentations and characterizes the main stages of the formation of the necessary skills. The practical recommendations can be useful for teaching professional presentations in Business English. The evaluation criteria for the monologue speaking have been given.
Keywords: professional presentations, Business English, formation of skills, evaluation.

УДК 378.14:376.68

ЕРГОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ПІДГОТОВЧОМУ ВІДДІЛЕННІ ВНЗ

Зінонос Н.О.
Криворізький національний університет

Стаття присвячена висвітленню проблем підготовки та адаптації іноземних студентів. У статті представлені основні змістовні позиції педагогічної ергономіки та сутнісні ознаки педагогічної ергономіки навчання іноземних студентів на підготовчому відділенні ВНЗ. Розкрито основні характеристики і функції системи «викладач – студент». Наведено ергономічні чинники, що сприяють дидактичній адаптації іноземних студентів. Розглянуті деякі правила ергономічного підходу до покращення їх соціальної адаптації на підготовчому відділенні ВНЗ.
Ключові слова: навчання іноземних студентів, педагогічна ергономіка, підготовче відділення, дидактична та соціальна адаптація.

Постановка проблеми. Характерні для нашого часу процеси всесвітньої глобалізації, інтеграції вітчизняної освіти в світовий освітній процес ставлять перед вищою школою нові задачі, що вимагають невідкладного рішення. На цьому тлі підготовка іноземних фахівців набуває абсолютно нової соціальної значущості в системі вищої професійної освіти. Протягом останнього десятиліття у іноземних студентів з'явилися нові освітні потреби, змінилися терміни їх навчання, що диктує необхідність перегляду навчальних програм, зміни методик навчання, підготовки нових посібників, залучення в процес навчання нових технологій. Перший рік навчання має для таких студентів дуже важливе значення, тому що запропонований на підготовчому відділенні університету курс навчання є про-

© Зінонос Н.О., 2014

педевтичним, спрямованим на сприйняття наступного, основного, навчального матеріалу за обраним фаховим напрямком. Довузівський етап навчання є особливо важливим ще й тому, що саме в цей період відбувається психологічна і соціальна адаптація студентів, здійснюється формування мовної та мовленнєвої компетенції, що дозволяє студентам-іноземцям сприймати, подавати та використовувати інформацію у подальшому навчанні у ВНЗ. Ситуація, що складається у підготовці іноземних студентів та їх адаптації до навчально-інформаційного середовища університету характеризується стрімко зростаючим інтересом та увагою до нових технологій навчання. У період соціальної та дидактичної адаптації до умов навчального середовища на початковому етапі навчання, нервово-емоційне перевантаження як викладачів, так і іноземних студентів вимагає впровадження у практику навчання ергономічних та педагогіко-ергономічних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес у зв'язку з цим становлять дослідження в галузі ергономіки С.О. Апостолюка, В.В. Волкова, О.Ю. Бурова, В.Ф. Венди, В.І. Даниляка, Г.М. Зараковського, А.О. Крилова, Г.Б. Мінервіна, О.М. Поплавської, М.С. Тер-Мхітарова, Г.В. Суходольського. Досвід застосування ергономічного підходу в навчально-виховному процесі в закладах освіти різного типу висвітлено в працях М.В. Алішева, Д.Р. Баєтової, А.І. Воловиченка, В.П. Вовкотруба, О.О. Криуліної та інших науковців. Ергономічний підхід до навчання у вищій школі вивчали О.Г. Молибог, В.М. Муніпов, В.П. Зінченко, В.М. Наумчик, В.П. Нестеренко. Науковці доводять необхідність та актуальність реалізації ергономічного підходу при вирішенні численних питань організації навчально-виховного процесу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз основних напрямків вивчення педагогічної ергономіки [3] дає можливість стверджувати, що ергономічний підхід у навчанні є послідовним, логічним процесом, який здійснюється з опорою на наукові розробки виробничої ергономіки, а також досягнення наукової організації праці та наукової організації навчального процесу та зорієнтований на вирішення конкретних професійно-педагогічних задач. Проте ці дослідження не охоплюють проблему педагогічної ергономіки достатньо повно й системно, тим самим не створюють об'єктивної картини основ педагогічної ергономіки як одного з нових напрямів у педагогіці. Актуальність проблеми застосування ергономічних підходів у навчанні іноземних студентів, її недостатня вивченість та водночас теоретична й практична значущість зумовили вибір напрямку дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття основних змістовних позицій педагогічної ергономіки та сутнісних ознак педагогічної ергономіки навчання іноземних студентів на підготовчому відділені ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. У сьогоднішніх умовах тотальне технократичне мислення вступило в гострий конфлікт із соціальною практикою. В англомовних країнах ергономіку називають «людським фактором», а ергономічне проектування у XXI столітті визначають як «людиноорієнтоване проектування», що підтверджує гуманістичне спрямування науки. Ергономіка об'єднала в собі знання з оптимізації процесу праці, отримані в різних областях науки і практики. Ергономіка (греч. ergon – робота, діяльність і nomos – закон природи, правило, принцип) – наука, що комплексно вивчає виробничу діяльність людини з метою її оптимізації [6]. Ергономіка, як наука, сформувалася всього пару десятиліть тому, але можна вважати, що навіть стародавні люди мали ергономічне мислення. У практичній педагогіці неухильно зростає інтерес до прикладних аспектів ергономіки.

Педагогічна ергономіка виділилась з виробничої. Її основною задачею визначено розширення можливостей повнішого і глибшого пізнання педагогічного процесу і вивчення удосконалення діяльності викладачів і студентів. Основи педагогічної ергономіки складають сукупність досягнень комплексу наук про педагогічну працю та діяльність учнів і студентів, про передовий педагогічний досвід та нові інформаційні технології, про технічні засоби та обладнання, які застосовуються в навчальному процесі.

Педагогічна ергономіка як малодосліджений, але актуальний і перспективний напрям педагогіки забезпечує вирішення проблеми оптимізації умов діяльності викладача і студента в навчальному середовищі. Педагогічна ергономіка – це галузь педагогічної науки, яка вивчає проблеми гармонізації суб'єкт-суб'єктних відносин учасників педагогічної взаємодії на основі оптимізації психофізіологічних процесів, дидактичних засобів, матеріальних умов навчання, гігієнічних, здоров'язберігаючих та естетичних чинників освітнього середовища. Ергономічний підхід – це підхід, що забезпечує реалізацію педагогіко-ергономічних норм і вимог до засобів навчання [3]. Таким чином, сутнісними ознаками педагогічної ергономіки є:

- людський фактор в освітньому процесі;
- навчальне середовище;
- ергономічна система.

Ергономізація освіти це полегшення і поліпшення навчальної діяльності (за рахунок усунення інтелектуальних труднощів). Об'єктом дослідження педагогічної ергономіки є система «викладач – студент», яка функціонує в освітньому середовищі вищої школи, а предмет дослідження – функціонування елементів освіти, педагогічна діяльність викладач й навчальна діяльність студента. Система навчальної діяльності «викладач – студент – засоби навчання – навчальне середовище» з позиції ергономіки розглядають як процес перетворення інформації та енергії. Навчальна діяльність складається в обміні інформації між джерелом інформації (викладачем) і одержувачами інформації (студентами) і базується на зовнішніх і внутрішніх інформаційних процесах. Ми поділяємо думку В.П. Вовкотруба, що цілісність вказаної системи складають її основні характеристики і функції:

1) цілі і задачі системи, що функціонує;

2) місце всіх учасників навчально-виховного процесу, канали їх взаємодії;

3) якісні характеристики учасників педагогічного процесу;

4) якість соціальних впливів на систему;

5) розподіл функцій між учасниками педагогічного процесу;

6) якість і кількість засобів діяльності й потоків інформації в системі;

7) умови навчального середовища (моторні, інформаційні поля, робоча зона і ін.);

8) основні показники і критерії якості діяльності;

9) організація, управління системою та її контроль;

10) динаміка розвитку системи [1].

У діяльності викладача як елемента системи педагогічної ергономіки найважливішими є вирішення таких завдань: розвиток у студентів інтересу до навчання, потреби у знаннях; впровадження навчання, що розвиває; впровадження виховного навчання; формування у студентів умінь і нави-

чок навчальної праці; планування і проектування навчального заняття; підтримка активної працездатності студентів протягом заняття; аналіз і самооцінка викладачем своєї роботи на занятті. Аналіз структури діяльності студентів – друга не менш важлива проблема педагогічної ергономіки. Ключове питання в цьому плані – удосконалення структури їхньої діяльності, котра, з огляду на її цілі й завдання, складається з численних елементів, які мають певну форму і зміст, функціонують у певний час і спрямовані на здобування, обробку, осмислення і зберігання певної інформації.

Основна ідея ергономізації навчально-виховного процесу на підготовчому відділенні для іноземних громадян покликана сприяти створенню ефективних, безпечних і комфортних умов для ефективної соціальної та дидактичної адаптації студентів до нового освітнього середовища та нової педагогічної системи [7]. Змістом адаптації в цьому випадку є освоєння властивих українській вищій школі видів і організаційних форм навчальної діяльності та пристосування до освітнього середовища з іншими національно-культурними традиціями, відновлення забутих знань, умінь і навичок з профільних предметів. Протиріччя між необхідністю освоювати великі обсяги навчальної інформації новою мовою і неспроможністю іноземних студентів аналізувати, систематизувати і структурувати отриману інформацію на основі смислових зв'язків між окремими частинами навчального матеріалу вимагають модернізації технологій навчання. Вимоги до осмислення і розуміння основних ідей і зв'язків між фактами та поняттями навчальної інформації, накопичення її і розміщення в смисловій системі вступають у протиріччя з недостатньою орієнтованістю освіти на формування розумових операцій по виявленню та переробці навчальної інформації. Викладацькому складу не вистачає методичних розробок з ефективного здійснення процесу формування вмінь та навичок іноземних студентів структурувати теоретичний матеріал, згортати і компактно представляти інформацію. Аналіз протиріч дозволив виділити напрямки застосування елементів ергономічного підходу до навчання іноземних студентів на підготовчому відділені ВНЗ.

Слід зазначити, що ергономічний підхід у навчанні іноземних студентів включає в себе високу інформаційну насиченість, системний виклад дисциплін, підбір викладачем найважливішого матеріалу, поданого в чіткому, лаконічному виді доступною для кожного етапу навчання лексикою, що розвиває аналітичне мислення іноземних студентів, значно спрощує їх діяльність і підвищує якість навчального процесу. Завданням викладача з покращення дидактичної адаптації є навчання іноземних студентів таким найважливішим видам роботи з текстом новою мовою, як стиснення і розгортання інформації, усний і письмовий переказ його змісту, виконання тестових завдань по тексту. Ергономіка – наука про те, як перетворити складну, важку, кропітку і виснажливу роботу в просту, легку і приємну. Безумовно, отримання за дуже короткий період нових знань, умінь і навичок, що складають різницю між шкільними програмами України та програмами країн попереднього навчання, розширення та поглиблення шкільних знань до рівня, на якому базується викладання у ВНЗ новою мовою навчання є, складною і важкою справою як для іноземних студентів так і для викладачів підготовчих відділень університетів. Тому ергономічний підхід допоможе зберіганню мотивації та інтересу до навчання іноземних студентів. Для зосередження уваги на презентації й оптимізації вивчення матеріалу слід враховувати також такий ергономічний чинник як використання логічних наголосів. За Лаврентьєвою Г. П. логічними наголосами прийнято називати прийоми, спрямовані на залучення уваги користувача до визначеного об'єкта. Психологічна дія логічних наголосів пов'язана зі зменшенням часу зорового пошуку й фіксації осі зору по центру головного об'єкта [4]. Більш складним завданням є навчання компресії тексту – складанню різних видів плану, рейтингових ланцюжків, таблиць, конспектів. Робота зі стиснення тексту сприяє виробленню вміння вибирати необхідну інформацію, коротко викладати її суть, зберігаючи найважливіші положення джерела. Інтенсифікації навчального процесу сприяє такий ергономічний чинник як використання фреймового підходу до навчання. На думку Р. В. Гуріної, фреймове уявлення знань є засобом аналітико-синтетичної системи обробки навчально-наукового матеріалу з метою його згортання і компактного представлення інформації, що міститься в ньому [2]. Реалізація фреймового підходу в освітньому процесі дозволяє істотно підвищити якість і швидкість навчання іноземних студентів, тим самим зробити навчання легким і приємним.

На процеси соціально-психологічної адаптації іноземних студентів до української вищої школи на підготовчих відділеннях ВНЗ впливають: психологічна структура особистості студента, в основі якої лежать психофізичні функції та мотиви поведінки, іншомовне соціокультурне макро- та мікросередовище, внутрішні зв'язки між членами колективу освітньо-педагогічного процесу як горизонтальні (міжособистісні відношення студентів у межах малих груп), так і вертикальні (викладач – студент), а також специфічні національно-психологічні особливості студентів з різних країн. Наведемо деякі правила організації освітнього процесу, в яких на нашу думку, враховано ергономічний підхід до навчання іноземних студентів на підготовчому відділені ВНЗ, що сприятиме покращенню їх соціальної адаптації.

Правило 1. Враховувати неповторну індивідуальність особистості. Зважати на особливості модальності студентів, тобто на спосіб сприйняття навколишнього (слуховий, зоровий, кінестичний), на рівень їх домагань, сформованість мотиваційної сфери.

Правило 2. Вчити, виходячи із сильних, найкращих якостей і проявів їхнього характеру, особливостей мислення, емоційно-вольової сфери. Не фіксувати помилки і слабкість студентів. Створювати умови для розкриття творчого потенціалу їх особистостей, для формування у студентів позитивної самооцінки (Я – концепції).

Правило 3. Виховувати демократичну культуру студентської групи. Виявляти повагу до студентів. Ні в якому разі не маніпулювати своєю владою під час контролю та оцінювання рівня навченості студентів. Будувати стосунки на засадах взаємоповаги і рівноправного партнерства.

Правило 4. Вирішувати завдання, пов'язані з моделюванням міжособистісного і міжкультурного спілкування. Практикувати з цією метою режими роботи (в парах, у малих групах, командах), спрямовані на забезпечення творчої співпраці і взаємодії студентів.

Правило 5. Навчати студентів в обстановці співпраці, позитивного емоційного мікроклімату, за відсутністю перевантаження і перевтоми.

Висновки і пропозиції. Аналіз сучасних тенденцій вдосконалення процесу адаптації, теорії та практики навчання іноземних студентів показує, що

найбільш продуктивними і перспективними є ергано-педагогічні технології, які дозволяють проектувати і організувати навчальний процес з урахуванням шляхів і способів формування здатності студента до творчості, з урахуванням як їх інтересів так і потреб. Дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. До перспективних напрямків дослідження відноситься розробка дидактичних основ проектування ергономічних технологій навчання іноземних студентів, що забезпечить належний рівень адаптованості випускників підготовчих відділень до їх подальшого навчання у ВНЗ України.

Список літератури:

1. Вовкотруб В.П. Ергономічний підхід до розвитку шкільного фізичного експерименту / В.П. Вовкотруб // [Монографія]. – Київ: 2002. – 280 с.
2. Гурина Р.В., Соколова Е.Е. Фреймовое представление знаний при обучении / Р.В. Гурина., Е.Е. Соколова // М., 2005. – 176 с.
3. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін. // За ред. З.Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
4. Лаврентьєва Г.П. Психолого-ергономічні вимоги до застосування електронних засобів навчання / Г.П. Лаврентьєва // Інформаційні технології та засоби навчання: електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 4(12). – Режим доступу : http://www.ime.edu-ua.net/em12/emg.html
5. Буряк В.К. Эргономические основы учебного процесса в высшей школе / В.К. Буряк // – Кривой Рог: КПИ, 1993. – 132 с.
6. Карапузова Н.Д. Основи педагогічної ергономіки: навч. посіб. / Н.Д. Карапузова, Є.А. Зімниця, В.М. Помогайбо // – К. : Академвидав, 2012. – 192 с.
7. Сурыгин А.И. Дидактический аспект обучения иностранных учащихся (основы теории обучения на неродном для учащихся языке) / А.И. Сурыгин // СПб.: Нестор, 1999. – 391 с.
8. Алексєєва Т.В. Психологічні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі: дис... канд. психол. наук / Т.В. Алексєєва // – К., 2004. – 176 с.

Зинонос Н.А.
Криворожский национальный университет

ЭРГОНОМИЧНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ НА ПОДГОТОВИТЕЛЬНОМ ОТДЕЛЕНИИ ВУЗА

Аннотация
Статья посвящена освещению проблем подготовки и адаптации иностранных студентов. В статье представлены основные содержательные позиции педагогической эргономики и сущностные признаки педагогической эргономики обучения иностранных студентов на подготовительном отделении вуза. Раскрыты основные характеристики и функции: системы «преподаватель – студент». Приведены эргономические факторы, способствующие дидактической адаптации иностранных студентов. Рассмотрены некоторые правила эргономичного подхода к улучшению их социальной адаптации на подготовительном отделении вуза.
Ключевые слова: обучения иностранных студентов, педагогическая эргономика, подготовительное отделение, дидактическая и социальная адаптация.

Zinonos N.O.
Kryvyi Rih National University

ERGONOMIC APPROACH TO TEACHING FOREIGN STUDENTS AT THE PREPARATORY DEPARTMENT IN UNIVERSITIES

Summary
The article is devoted to problems of training and adaptation of foreign students. The article presents the main substantive position of educational ergonomics and educational ergonomics essential features of foreign students training at the preparatory departments in Universities. The basic features and functions system «teacher – student» are highlighted in the article. The article deals with the ergonomic factors which contributed in the didactic foreign students' adaptation. Considered are the some educational ergonomics rules to improving their social adaptation to university at the preparatory department.
Keywords: foreign students, educational ergonomics, preparatory department, didactic and social adaptation.

УДК 373.015.31:17.022.1–048.23

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ВИХОВАННЯ В ДУСІ МИРУ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Іскра Л.В.
Рівненський державний гуманітарний університет

Ця стаття присвячена проблемі виховання в дусі миру у навчально-виховному процесі. А саме формуванню миротворчих поглядів старшокласників загальноосвітніх шкіл. В ній розкриваються особливості проектної діяльності учнів під час позакласної роботи. Розглядаються можливості використання методу проектів у процесі формування гуманістичного світогляду. Подається аналіз питання пошуку нових форм і методів у позакласній роботі.
Ключові слова: виховання у дусі миру, миротворчі погляди, проектна діяльність учнів, позакласна робота.

Постановка проблеми. Питання мирного співіснування сьогодні, як ніколи, набуло особливо важливого значення. Нового осмислення проблеми миру вимагає ситуація в Україні. На думку багатьох педагогів, виховання в дусі миру, формування миротворчих поглядів та гуманістичного світогляду сучасної молоді стає все більш соціальним явищем.

Сучасні реалії вимагають від педагогів нових, нетрадиційних підходів до організації навчання школярів науці і мистецтву жити в мирі та спонукають шукати ефективні форми та методи роботи зі школярами у формуванні миротворчих поглядів в рамках цілісного педагогічного процесу.

Аналіз педагогічної літератури, останніх досліджень з проблеми дозволяє зробити висновок про те, що у галузі виховання шкільної молоді в дусі миру вже існує досидь великий досвід [1; 2; 3; 5; 6, 9; 10; та ін.]. Основні методологічні підходи щодо виховання шкільної молоді у русі педагогіки миру розкриваються у працях М. В. Кабатченка, А. С. Капто, З І. Шнекендорфа. Формування концепції виховання у дусі миру, педагогіки миру як закономірного етапу розвитку сучасної педагогіки, знайшла своє відображення у працях І. Д. Беха, О. В. Безкоровайної, І. І. Бринзова, О. В. Овчарук, С. А. Тангян та інших. Зокрема І. Д. Бех, А. С. Демянчук, О. В. Коржова у своїх дослідженнях пропонують деякі підходи щодо відбору змісту виховання на ідеях миру, звертаються до розгляду форм і методів організації навчально-виховного процесу, що забезпечують більш активну участь учнів, яка досягається комплексом навчального матеріалу, організаційно-управлінського, науково-методологічного забезпечення.

Але, під час дослідження нами було виявлено, що проблема виховання в дусі миру, формування миротворчих поглядів старшокласників у позакласній роботі досі спеціально не досліджувалась. Тому виникла необхідність пошуку шляхів щодо ефективного формування гуманістичного світогляду старшокласників, спираючись на те, що погляди, як філософська категорія, є невід'ємною складовою світогляду.

Основними цілями нашого дослідження вбачаємо у розробці спеціального змісту позакласної роботи зі школярами, що спрямований на формування миротворчих поглядів, а також втілення відповідних форм та методів організації позакласної роботи, що сприяють формуванню активної життєвої позиції старшокласників щодо сучасних проблем війни та миру та підвищують ефективність виховання в дусі миру.

Виклад основного матеріалу. Складність та багатогранність процесу виховання підростаючого покоління в дусі миру зумовлює необхідність відповідної системи, форм і методів реалізації цілей та завдань педагогіки миру.

Формуванню концепції культури миру, яка стала методологічною основою виховання в дусі миру/ педагогіки миру сприяли теоретичні розробки секретаріату ЮНЕСКО, досвід практичних проектів, широке обговорення питань культури миру на нарадах і конференціях ЮНЕСКО та нагромаджений певний доробок і досвід у галузі педагогіки миру (Алексашина Л. Н., Дем'янчук С. Я., Безкоровайна О. В., Булгакова А. та ін.)

Проблема виховання шкільної молоді у дусі миру є не принципово новою для педагогічних колективів українських загальноосвітніх шкіл. Кожен крок в організації педагогічного процесу у школі спрямований, насамперед, на моральне виховання покоління молодих українців. А сприйняття цінності миру, як у найближчому оточенні, так і в глобальному сенсі, є однією з найважливіших рис члена сучасного громадянського суспільства, до будівництва та розвитку якого прагне нова Україна.

Окреме місце у розвитку вітчизняної теорії та практики педагогіки миру посідає діяльність лабораторії з проблем виховання шкільної молоді на ідеях миру у м. Рівне, її засновник професор С. Я. Дем'янчук. підкреслював, що «українське суспільство вимагає, щоб українська школа готувала активних і свідомих творців нашого життя. А тому перед нею ставляться нові, більш складні завдання по вихованню підростаючого покоління. Змінюється та оновлюється зміст виховання на ідеях миру. Він приводиться у відповідність з новими цілями української школи» [6, с. 9].

Аналіз публікацій, спеціальних досліджень, матеріалів наукових та науково – практичних конференцій, що проводилися лабораторією, дозволяють говорити про значний внесок колективу лабораторії у розповсюдження та впровадження ідей виховання в дусі миру в українській освіті.

Наукові працівники лабораторії основними методами виховання дітей у дусі миру вважали наступні методи виховання: метод переконання, метод прикладу, метод змагання, метод заохочення та інші. Цей методологічний підхід, за нашими спостереженнями, і обумовив той факт, що серед дослідників проблем педагогіки миру Рівненських шкіл як основні форми та методи виховання у дусі миру розглядалися бесіди, розповіді, лекції, диспути, а також спеціальні уроки миру. Ці методи розглядалися як методи різнобічного впливу на свідомість, почуття й волю учнів з метою формування їхніх поглядів і переконань [4, с. 206].

На наш погляд, слід особливо підкреслити думку керівника науково – дослідної лабораторії А. С. Дем'янчука, що «Провідну роль у групі методів, що спрямовані на формування патріотичних почуттів учнів, відіграють методи словесного впливу» [5, с. 143].

© Іскра Л.В., 2014

Найбільш ретельно та продуктивно, згідно нашого аналізу, було досліджено можливості клубів миру в вихованні учнів в дусі миру. Педагоги підкреслюють, що налагодження дружніх зв'язків зі школами зарубіжних країн, формування полікультурних компетенцій учнів дозволяють пізнати національні культури, навчають толерантності відносно відмінностей та спілкування, співпраці на базі спільних гуманістичних цінностей. Особливо важливим є поява за часів незалежності можливості персональних контактів з однолітками з-за кордону. У рамках діяльності клубів поряд з такою формою як «дитяча трибуна за мир», велику зацікавленість у школярів викликала секція «дитяча дипломатія».

На думку О. В. Коржової, необхідно вживати заходи, що створюють умови для втілення одержаних знань в конкретній діяльності (проведення благодійних концертів, аукціонів миру з наступним перерахуванням коштів у фонд миру, дитячі будинки, допомога хворим, літнім людям, участь у проведенні всеукраїнських та міжнародних миротворчих акціях тощо) [9].

Ефективним виявилось проведення конкурсу юних дипломатів, театралізованого свята «У нас друзі на всій планеті», конференції «Ми і Європа». Дослідження О.В. Коржової підтвердило, що активні масові форми позакласної роботи шкільних клубів миру: «Дитяча трибуна за мир», рольові ігри, ринги з питань політики, конкурси з питань миру, зустрічі за «круглим столом» є найбільш привабливим для учнів.

Перевага цих форм полягає в тому, що всі учні без винятку, в тому числі із середньою та слабкою успішністю, можуть проявити себе під час участі у цікавих для них проектах. Вони можуть охопити більшість підлітків, що принципово важливо для організації ефективного виховного процесу. Зі свого боку шкільна практика свідчить, що в конференціях, бесідах, дискусіях, захистах рефератів, конкурсах, лекціях бере участь невелика кількість учнів. У цих видах діяльності можуть проявити себе переважно діти з більш високим рівнем інтелектуального розвитку. Ми поділяємо думку про те, що такі форми виховної роботи є пасивними, статичними для школярів, не налаштовують їх на активну діяльність і тому не викликають особливого інтересу.

Позитивним, на наш погляд, є чітка практична спрямованість рекомендацій відомого українського вченого І. Д. Беха, який підкреслює, що якісний рівень та ефективність виховання підростаючого покоління в дусі миру досягається комплексом навчального матеріалу, організаційно-управлінського, науково-методологічного забезпечення. Процес виховання цього феномену потребує постійної уваги і на уроках, і у виховній роботі, і в сім'ї.

Він пропонує вчителю різноманітні форми та методи виховання підростаючого покоління в руслі проблематики педагогіки миру [2]. Наприклад, бесіди: «Планета – наш загальний дім», «Що для мене мир», «Гуманізм – найважливіша умова мирного співіснування» та інші; огляди періодичної преси («Що? Де? Коли?), за текстами газет «Цікаві хвилинки», «Пульс планети», огляд телепередач; форми роботи пов'язані з вивченням історії краю і народом – історичне краєзнавство; виховання відповідального ставлення до природи; виховання правосвідомості; виховання засобами праці – продуктивна, соціально-ціннісна діяльність, благодійництво, проведення операцій «Турбота», «Милосердя», «Світ навколо мене», та інші.

Також він пропонує звернути увагу на ті форми і методи, що поки ще не є досить розповсюдженими у шкільній практиці: метод тестування, ситуаційно-рольові ігри, соціограма, філософські бесіди, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри драматизація, правовий ринг, інтелектуальний правовий хокей, правовий бліц-турнір, ділові ігри: прес-конференція, зустріч на вищому рівні, міжнародний суд, «Один світ один народ», «ООН – в третьому тисячолітті» тощо.

Але аналіз педагогічної періодики свідчить про те, що найбільш розповсюдженою формою виховання в дусі миру залишається «урок миру». Публікувалось багато рекомендацій, розробок змісту та організацій таких уроків. Особливо слід відмітити, що практика виховання підростаючого покоління в дусі культури миру показала можливості організації всього педагогічного процесу в руслі ідей миру в межах школи.

Інший відомий український дослідник у галузі порівняльної педагогіки О. В. Овчарук використовує терміни «освіта миру», «навчання миру» і підкреслює, що «Основна мета навчання миру спрямована на вироблення в учнів критичного та мотиваційного відношення до питань та процесів мирного співіснування та утримання від ворожих дій» [10, с. 6].

Одним із пріоритетних і складних завдань є практична реалізація у шкільній освіті концепції виховання в дусі миру, яке охоплює всі види навчальної і позанавчальної діяльності. Спеціальна підготовка педагогічного колективу та учнів являється важливим етапом. Першими кроками «входження у проблему» є проведення анкетування, що дозволяє виявити рівень актуальності проблем, охоплюваних педагогікою миру, та цикл вступних занять, що дозволяють розібратися та усвідомити ключові поняття проблематики і позиції школярів.

Звертаючись до практики навчально-виховної роботи в школі, слід визнати, що у шкільній практиці широко використовуються такі форми організації виховання учнів у дусі миру, як уроки миру, лекції, бесіди, клуби інтернаціональної дружби, клуби миру. Але, сучасний педагогічний процес потребує впровадження нових підходів щодо змісту та організації навчання шкільної молоді науці та мистецтва мирного життя у світі. Важливе місце у виконанні цього завдання посідає позакласна робота у загальноосвітній школі. Як свідчить аналіз шкільної практики, сучасні вчителі та школярі вважають найбільш цікавими та ефективними такі методи та форми організації педагогічного процесу, у тому числі і позакласної діяльності, що перетворюють учня з об'єкта у суб'єкт виховання. З цієї точки зору особливо цікавим може бути метод проектів.

З позиції формування миротворчих поглядів шкільної молоді, принципово важливо те, що у проектній діяльності суб'єкт педагогічного процесу у русі створення особистісного освітнього та світоглядного продукту бере безпосередню участь у відборі змісту педагогічного процесу, набуває досвід застосування знань у різноманітних життєвих та пізнавальних ситуаціях, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Суть проектної діяльності полягає у тому, що учень у ході роботи над проектом осягає реальні процеси, проживає конкретні ситуації, сягає вглиб явищ, конструює нові об'єкти і т.д. Проектна діяльність активізує самостійну діяльність учнів на основі особистісного вибору з вирішення пізнавальних чи практичних завдань у нестандартних ситуаціях. Проектна діяльність як освітня технологія передбачає цільову спрямованість кожного проекту, наявність гіпотези та

основних ідей дослідження, вимірних критеріїв оцінки одержаного результату, алгоритмічність та чітку послідовність дій учителя та учня. У проектній діяльності проявляється раціональне поєднання теоретичних знань і практичних дій у вирішенні конкретної проблеми Використовується сукупність проблемних, дослідницьких, практичних методів роботи, за своєю суттю завжди творчих [8].

Але, як свідчить практика використання методу проектів у позакласній роботі для реалізації ідей педагогіки миру, виховання в дусі миру вимагає посилення уваги до підготовки і перепідготовки педагогічних колективів. У проектній освітній діяльності змінюється роль учителя. Він перетворюється із диктатора і носія істини в організатора діяльності учнів, у менеджера освіти. Тому, на наш погляд, доречною є попередня підготовка педагогів (вчителів або шкільних психологів), які будуть працювати у рамках вирішення завдання практичної реалізації ідей виховання в дусі миру, формування миротворчих поглядів школярів у позакласній роботі.

З метою попередньої підготовки педагогів щодо виховання в дусі миру, формування миротворчих поглядів в учнів у позакласній роботі у межах проблематики миру з використанням проектної діяльності ми розробили методичні рекомендації для вчителів загальноосвітніх шкіл «Формування миротворчих поглядів учнів у позакласній роботі» [7].

Для реалізації мети пропонується вчителям загальноосвітніх шкіл при відборі змісту, форм та методів позакласної роботи брати до уваги такі аспекти: 1) необхідність представлення або нагадування сутності ідей педагогіки миру, її проблематики; 2) розгляд проблеми формування світогляду учня та розуміння важливості формування поглядів людини як складової її світогляду; 3) також актуальним для вчителів є теоретичні матеріали стосовно методу проектів у педагогічній діяльності та розгляд шляхів практичної реалізації цієї освітньої технології.

На початку роботи необхідно виявити зацікавленість школярів у проблемах, що стосуються насильства, тероризму, війни та миру.

З метою реалізації ідей формування миротворчих поглядів треба провести первинні зрізи, враховуючи вимоги до освітнього проекту, необхідного визначення особистісної і соціально-значущої проблеми, яку необхідно вирішити у ході роботи над проектом. Пропонується 4 блоки проблем, що розглядаються у руслі виховання толерантності та формування миротворчих поглядів для вияву проблеми чи кола проблем, що є актуальними для сучасних школярів на даний час. Відбір проблем базується, перш за все, на загальному розумінні миру як відсутності насильства і на вже накопиченому учнями інформаційному багажі і життєвому досвіді. При цьому насильство розуміється не тільки, як агресія і т.д., але як і перешкоджання до задоволення основних соціально-економічних потреб людини [11].

Пропонується проведення попередньої роботи серед учнів для подальшого сприйняття, осмислення, формування власної позиції стосовно проблем миру та насильства. Розроблений нами тренінг-семінар «Формування толерантного ставлення шкільної молоді до оточуючого середовища», спрямований на те, щоб допомогти учням стати більш уважними, гнучкими і толерантними, навчитися взаємодіяти один з одним у групі, навчитися вирішувати проблеми без конфліктів.

Тренінг складається із комплексу практичних завдань, вправ, ігор, які виконуються в індивідуальній, парній і груповій формі. Слід підкреслити, що, незважаючи на те, що тренінг має конкретний план, необхідно відноситися до занять гнучко і творчо, виходячи із вимог групи, динаміки її розвитку, зовнішніх факторів.

Запропонована програма розрахована на учнів старших класів, але може бути модифікована, як вказувалося вище. Оптимальною групою учнів може бути група із 10-15 чоловік.

Для практичної реалізації завдань формування миротворчих поглядів школярів пропонується 2 цикли занять, що можуть проводитися як під час класної години (виховної), так і у спеціально відведений час (план позакласної роботи). Заняття скомпоновані у чотири блока по п'ять занять кожне.

Щоб виявити стан миротворчих поглядів учнів потрібно провести первинний зріз. Анкети укладаються на основі проблематики, що була запропонована старшокласникам раніше з метою виявлення їх особистісної і соціальної актуальності. Анкета містить ті ж блоки питань: проблема насильства, попередження насильства, торгівля зброєю, насильство на міжнаціональному і міжрелігійному ґрунті. Проте, вони були сформовані таким чином, що школярі повинні виражати своє ставлення до проблем відповідями: повністю погоджуюся, швидше погоджуюся, важко сказати, швидше не погоджуюся, зовсім не погоджуюся.

Як приклад змісту та методики проведення заняття можна запропонувати до розгляду п'яте заняття першого блоку [7, с. 76-77]. Завданнями заняття є визначення сутності поняття «Тероризм» та причини виникнення данного явища; навчання учнів аналізувати історичні, правові документи і статті за данною тематикою. Після вступного слова вчителя за змістом проекту, з підготовленою заздалегідь доповіддю «Історичний аспект виникнення тероризму», виступає учень. Слідуючий етап представляє собою презентації учнівських проектів «Причини виникнення сучасного тероризму» та обговорення запропонованих питань, наприклад:

– Чому сьогодні гинуть люди?

– Чи заслуговують терористи гуманного ставлення до себе?

– Чи можна досягти цілей дипломатичним шляхом?

– Що потрібно робити всім країнам світу, щоб боротися з міжнародним терроризмом?

– Чи потрібно з ним боротися?

Наступним кроком є підбиття підсумків у вигляді дискусії з даної проблеми, яку можна вести тільки у чаті. Спілкуватися вербально один з одним заборонено. Після спілкування учні сідають у коло, зачитують всі варіанти та обговорюють. До уваги педагога пропонуються додаткові запитання, які можуть доповнювати написані думки чи пояснення:

– Чи можуть люди жити без зброї?

– Чи можливо щось зробити, щоб не застосовувати зброю?

– Чи має людина право забрати життя іншої людини?

Як підбиття підсумків вчитель задає запитання: Яким на вашу думку повинен бути Мир, щоб людям не хотілося застосовувати вогнепальну зброю?

Принципово важливо, щоб вчитель тільки керував процесом та брав до уваги всі запропоновані коментарі, зауваження, які б вони не були. Завершення та підсумок заняття має проводитися у безоцінній формі. Але необхідно підкреслити основні моменти діяльності, висновки, до яких дійшли учні; відмітити проблемні моменти.

Створення умов, що сприяють саморозвитку особистості учня, його самовизначенню, творчій реалі-

зації під час проведення запропонованих занять – це мета організації проектної діяльності. Проектна діяльність, перш за все, повинна опиратися на інтерес, особистісні особливості, на суб'єктивний досвід кожного учня, нагромаджений ним у процесі особистої життєдіяльності.

Реалізація ідей виховання миру, на нашу думку, розпочинається під час вивчення та засвоєння концепції виховання в дусі миру в діяльності педагогічних колективів та підготовки учнів до активної участі в ньому.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Недостатня наявність відповідних програм, що давали б можливість в рамках цілісного педагогічного процесу прищеплювати учням певні установки і погляди на себе, навколишній світ та інших людей, з метою цілеспрямованого формування миротворчих поглядів шкільної молоді спонукають до розробки нового змісту та пошуку ефективних форм та методів роботи зі школярами.

Методичні рекомендації, розроблені нами, адресовані педагогічним колективам загальноосвітніх шкіл. Наступним етапом дослідження є робота з педагогами з метою втілення у шкільну практику методичних рекомендацій «Формування миротворчих поглядів учнів у позакласної роботі».

Список літератури:

1. Безкоровайна О. В. Педагогіка миру: визначення, завдання, шляхи їх реалізації / О. В. Безкоровайна // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3–4. – С. 146–154.
2. Бех І. Д. Гуманістична педагогіка: перипетії становлення / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності, 2001. – С. 21-24.
3. Брынзов И. И. Миротворческая деятельность международных педагогических организаций : (история становления и развитие: 1945–1995 гг.) : автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. ист. наук / И. И. Брынзов. – М., 2000. – 25 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко / К.: «Либідь», 1997. – 376 с.
5. Дем'янчук А. С. Теорія виховання учнів на ідеях миру / А. С. Дем'янчук, С. Я. Дем'янчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – Рівне: РДГУ, 2000. – С. 149-197.
6. Дем'янчук С. Я. Зміст виховання учнів на ідеях миру / С. Я. Дем'янчук // Матеріали міжнародної конференції «Педагогіка єдиного і цілісного миру». – Рівне, 1995. – С. 8-14.
7. Іскра Л. В. Формування миротворчих поглядів учнів загальноосвітньої школи. Методичні рекомендації / Л. В. Іскра // Рівне: РДГУ, 2014. – 103 с.
8. Искра Л. В. Метод проектов в воспитании старшеклассников в духе мира / Л. В. Искра // Сборник научных трудов по материалам международной научной конференции. – Одесса, 2010. – Т. 18. Педагогика, психология и социология. – С. 19–23.
9. Коржова О. В. Виховання підлітків на ідеях миру в позакласній роботі : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Коржова; Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. – К, 1997. – 21 с.
10. Овчарук О. В. Культура миру в змісті освіти європейських країн (2000 рік – міжнародний рік культури миру) / О. Овчарук // Відродження. – 2000. – № 3. – С. 5–6.
11. Шелюк Л. О. Дослідження проблем миру в західній політичній науці // Педагогіка єдиного і цілісного миру / Л. О. Шелюк. – Рівне : Тетіс, 1995. – С. 43–45.

Искра Л.В.
Ровенский государственный гуманитарный университет

ПРАКТИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ИДЕЙ ВОСПИТАНИЯ В ДУХЕ МИРА В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация
Эта статья посвящена проблеме воспитания в духе мира в учебно-воспитательном процессе. А именно, проблеме формирования миротворческих взглядов старшеклассников общеобразовательных школ. Она раскрывает особенности проектной деятельности учащихся во внеклассной работе. Рассматриваются возможности использования метода проектов в процессе формирования гуманистического мировоззрения. Анализируется вопрос поиска новых форм и методов внеклассной работы.

Ключевые слова: воспитание в духе мира, миротворческие взгляды, проектная деятельность учащихся, внеклассная работа.

Iskra L.V.
Rivne State University of Humanities

REALIZATION OF PRACTICAL OF PEACE-ABLE EDUCATION IDEAS IN PEDAGOGICAL EDUCATIONAL PROCESS

Summary
This article is devoted to the problem of peace education in pedagogical process. In particular, the problem of peace-able outlook development of upper secondary school students. It focuses on the specific of the students' project activity in extra-curriculum work. The application of project method in the school education process is being discussed. Analyzes problem of searching a new forms and methods in extra-curriculum work.

Keywords: peace-able education, peace-able views, student project activity, extra-curriculum work.

УДК 37. 034 (09)

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

Кащук М.Г.
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті виокремлено основні принципи реалізації завдань правового виховання старшокласників у другій половині XX століття, а саме принципи партійності, науковості, правдивості, зв'язку правової інформації з її практичною реалізацією в повсякденному житті, диференціації та індивідуалізації, педагогічного оптимізму. Обґрунтовано їх важливість у формуванні правової культури і правової свідомості старшокласників. Розглянуто школу як один із найважливіших соціальних інститутів для формування правомірної поведінки особистості. Наведено ряд чинників, спрямованих на необхідність правового виховання молодого покоління в дусі поваги до закону. Особливу увагу приділено такій формі правовиховних заходів як лекція та її особливостям.

Ключові слова: правове виховання, правова свідомість, правова культура, принципи правового виховання, старшокласники.

Постановка проблеми. Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціально орієнтованої держави, розвиток громадянського суспільства передбачають відповідний рівень політичної свідомості та правосвідомості громадян, їх правової культури, законослухняності. Саме тому в державних освітніх документах (Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності) одним із пріоритетних завдань визначається формування та розвиток правової культури та правосвідомості молоді, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як суб'єктів громадянського суспільства.

Необхідність правового виховання молоді зумовлена низкою чинників. По-перше, неповнолітні і молоді члени суспільства перебувають на стадії переходу до соціальної зрілості, до самостійного життя, до здійснення соціальних функцій у повному обсязі. По-друге, в їх поведінці відображаються вікові особливості інтелекту, волі, емоцій тощо. По-третє, молодь часто займає становище «підопічних» не лише до закінчення навчання у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах, але й далі сім'я продовжує опікуватися нею через майбутню невизначеність, невлаштованість, пов'язаних з економічною кризою, яку переживає країна. Своєю чергою, таке звикання до ролі «підопічного» негативно впливає на здатність молодої людини самостійно приймати рішення у будь-якій складній ситуації і правильно діяти.

Перелічені фактори спричиняють недостатнє вміння учнів старших класів визначати істинне значення того чи іншого факту, дати його правильну оцінку, протистояти негативному впливу мікросередовища, і власне тому обґрунтовують необхідність правового виховання молодого покоління в дусі поваги до Закону.

Означені проблеми потребують не лише розробки нової, сучасної стратегії формування правової культури та свідомості молоді, а й ретельного вивчення наявного історичного досвіду. Наголосимо, що саме у практиці роботи шкіл та позашкільних закладів другої половини XX століття питання правового виховання та формування правової культури школярів були особливо актуальними. Саме на школу, як один із найважливіших соціальних інститутів для формування особистості, покладали особливий обов'язок закласти в учнівської молоді такі правові знання, уявлення та переконання, які на все життя стали б основою для їх правомірної поведінки. Тому нам видається цілком доцільним детальне дослідження розглядуваних питань з метою використання раціонального досвіду їх розв'язання у практиці сучасної української освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового виховання давно були предметом ретельного дослідження українських педагогів. Різним аспектам означеної проблеми присвячені праці Г. Васяновича, О. Пометун, Р. Русинова, О. Скакун, С. Сливки, О. Татаринцевої [6], Н. Ткачової [8], М. Требіна [9], О. Удалової, М. Фіцули [10], в яких чільне місце посідають питання формування правосвідомості та правової культури особистості, її морально-правової відповідальності, а також обґрунтовується необхідність поширення правових знань серед школярів із метою розбудови громадянського суспільства. Однак основні засадничі ідеї практичної реалізації правового виховання у другій половині XX століття залишаються ще недостатньо дослідженими.

Метою нашої статті є виокремлення основних принципів реалізації завдань правового виховання старшокласників у другій половині XX століття, а саме принципи партійності, науковості, правдивості, зв'язку правової інформації з її практичною реалізацією в повсякденному житті, диференціації та індивідуалізації, педагогічного оптимізму.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XX століття правове виховання стає частиною цілісного педагогічного процесу – науково оформляється його необхідний інструментарій, ведеться активна підготовка фахівців до роботи у цій царині. Система правового виховання, яка сформувалася в означений період, охоплювала «лекційну пропаганду, народні університети правових знань, постійно діючі лекторії, юридичні консультації на громадських засадах, вечори запитань і відповідей з правової тематики, дні, декади і місячники пропаганди правових знань, правове навчання молоді, що навчається, і тієї, що працює, виступи юристів у пресі, на радіо і телебаченні, видання науково-популярної юридичної літератури» [4, с. 75] та базувалася на низці основоположних принципів, які забезпечували її ефективність.

Засадничим принципом правового виховання молоді, який визначав ідеологічний характер правової пропаганди, підхід до висвітлення будь-якої правової події в досліджуваний період, був пріоритет партійності. Тогочасні ідеологи були переконані, що «норми права, які відображають в умовах соціалістичної всенародної держави волю всього народу, з метою зміцнення законності потребують розкриття їх класового характеру, їх об'єктивних

© Кащук М.Г., 2014

закономірностей» [3, с. 36]. Тому вони вважали необхідною умовою правового виховання з'ясування суспільної необхідності і соціальної значимості кожної правової норми, її впливу на розв'язання завдань комуністичного будівництва. І власне принцип партійності у правовому вихованні давав змогу реалізувати його мету – прищеплення молодому поколінню відповідального, усвідомленого ставлення до норм радянського права.

Ще одним важливим принципом реалізації правового виховання молоді є науковість. З огляду на те, що завданнями правового виховання в досліджуваний період проголошувалися розповсюдження юридичних знань, виховання соціалістичної правосвідомості та підвищення правової культури, то необхідною його умовою поставала наукова обґрунтованість положень правової пропаганди. До того ж принцип науковості передбачав наукову обґрунтованість засадничих положень не тільки у сфері марксистсько-ленінської теорії права, а й в інформованості про конкретні норми законів та практичні аспекти їх застосування [3, с. 37].

Із принципом науковості найтісніше пов'язаний так званий «ленінський принцип правдивості», під яким розуміли достовірність інформації, на якій базувалася правова пропаганда [3, с. 38].

Не менш важливим підґрунтям правового виховання старшокласників був принцип зв'язку правової інформації з її практичною реалізацією в повсякденному житті, привчання школярів до соціальної оцінки своїх учинків, який певною мірою визначав його основоположні завдання і методичні аспекти втілення. Тут особливо рельєфно простежувалися можливості впливу правової пропаганди на розв'язання практичних завдань зміцнення радянського правопорядку. Реалізація цього принципу передбачала не абстрактні знання, відірвані від життя, а безпосередньо пов'язані з аналізом та узагальненням процесів дійсності, що зі свого боку передбачає більш прикладний характер змісту і внутрішньої структури конкретної правової норми. Однак, як зазначали тогочасні науковці, будуючи правову пропаганду на фактичному матеріалі, необхідно врахувати думку видатного ідеолога комунізму Ф. Енгельса про те, що не можна конструювати зв'язки і вставляти в них факти, а потрібно вибудовувати їх із фактів, а знайшовши, доводити (наскільки це можливо) шляхом дослідів [3, с. 39].

Ефективним прийомом реалізації аналізованого принципу вважалося використання прикладів з учнівського життя: як справедливо зауважувалося, при розгляді фактів, що не стосуються життя учнів, в останніх виникає уявлення, що закон регулює лише якісь серйозні, суспільні значні події. Звідси – поблажливе ставлення багатьох старшокласників до пропусків уроків, до хамства і хуліганства однолітків за місцем проживання і в школі, до випивок; масове порушення ними «Правил» для учнів у школі і громадських місцях [5, с. 6].

На основі даних тогочасних досліджень можемо стверджувати, що одним з головних недоліків в організації правового виховання старшокласників була відсутність системності і диференційованого підходу. Епізодичність правовиховних заходів (лекцій, доповідей, бесід про право тощо), інколи невідповідність віковим та індивідуальним особливостям та інтересам старшокласників, відсутність між цими заходами тематичного зв'язку часто позбавляли ефективності процес правового виховання у школі. Тому науковці закликали до створення циклів лекцій і бесід з правового виховання, об'єднаних спільною тематикою, які б проводилися організовано і планомірно, відповідно до навчальних програм і планів [5, с. 5-6].

Серед основних вимог до проведення лекцій і бесід з правового виховання визначалися відповідність інтересам, потребам та рівню розвитку старшокласників. Адже якщо розрив між змістом лекції чи бесіди і рівнем знань учнів буде занадто великим, то ефективність таких заходів вважатиметься мінімальною. Фахівці закликали при підготовці до цих форм правовиховної роботи обов'язково враховувати вікові особливості аудиторії, загальноосвітню і винятково правову підготовку слухачів [5, с. 15-16]. Бо вільна і правильна орієнтація у сфері правових стосунків можлива лише за умови, що особистість глибоко розумітиме соціальну природу права, знатиме його основні принципи і положення [5, с. 12]. Правові знання, отримані у процесі правового навчання у школі, повинні сприяти правильному розумінню суспільних явищ, розвитку соціальної активності молодих громадян, дати можливість правильно орієнтуватися у житті, визначати межу між дозволеним і забороненим, обирати законні шляхи захисту особистих прав та інтересів, розвивати вміння застосовувати їх у навчальній, подальшій трудовій, громадянській діяльності, а не лише зводитися до заучування теоретичних знань основних положень права та його галузей.

Проведення лекцій із правової тематики потребує певної підготовчої роботи як власне лекторів, так і класних керівників, шкільної адміністрації. Перш ніж запрошувати когось виступити з лекцією, необхідно бути впевненим у його педагогічній майстерності і лекторських здібностях, а потім проінформувати лектора про шкільні справи, про порушення дисципліни і правопорушення, що здійснюються учнями цієї школи. Заздалегідь дізнавшись про такі факти, лектор матиме можливість пізніше використати деякі з них у своєму виступі [5, с. 15].

Слід мати на увазі, що лекції з правового виховання характеризуються деякими особливостями. По-перше, вони не мають бути винятково описовими або зводитися тільки до коментування і деталізації правових норм. Потрібно широко використати приклади з тих сфер життя, які близькі і зрозумілі старшокласникам. У цьому плані найбільший інтерес становлять лекції тих працівників правоохоронних органів, які широко використовують місцевий матеріал.

По-друге, не можна перетворювати лекцію у висвітлення питань боротьби зі злочинністю або у хроніку сенсаційних подій. Це, зі свого боку, може призвести до спотвореного уявлення про незадовільний стан правопорядку в країні і заподіяти непоправних збитків справі виховання. Потрібно використати, передусім, позитивні приклади, навчати школярів на зразках правомірної поведінки.

У лекціях на кримінально-правові теми, яких найбільше читають старшим школярам, неприпустимо захоплюватися прикладами конкретних злочинів і детальним їх описом. Хоча зовні такі виклади видаються дуже цікавими, фактично вони приносять не стільки користі, скільки завдають шкоди слухачам, бо знижують рівень їх правосвідомості, збагачуючи пам'ять негативними фактами [5, с. 16-17].

Тогочасні дослідники справедливо наголошували на необхідності вести виховну роботу з опорою на позитивних прикладах, здатних пробудити соціальну активність, прагнення наслідувати кращі зразки поведінки. Приклади позитивного ставлення до права, до закону, факти самовідданості і саможертовності у боротьбі проти правопорушників мають зайняти належне місце в лекціях із права.

З огляду на форми проведення правове виховання неодмінно має задовольняти таку вимогу, як емоційність. Це важливо передусім тому, що відповідні емоції створюють передумови для інтенсивної інтелектуальної діяльності і, на думку психологів, значно підвищують здатність учнів сприймати навчальний матеріал (на 30-40 відсотків, і навіть більше). Тому стимулювання позитивного емоційного ставлення до інформації, що повідомляється, сприяє кращому її засвоєнню [5, с. 5-6].

Висновки. Отже, аналіз наукових джерел у рамках проблеми правового виховання старшокласників дає підстави нам стверджувати, що у другій половині XX століття формується система правового виховання, науково оформляється його педагогічний інструментарій, ведеться активна підготовка фахівців до роботи у цій царині. Правове виховання стає частиною цілісного педагогічного процесу, а реалізація його завдань базується на дотриманні основоположних принципів (партійності, науковості, правдивості, зв'язку з життям, диференціації та індивідуалізації, педагогічного оптимізму), які забезпечували його ефективність. Подальших досліджень потребують питання деталізації проблеми педагогічного інструментарію правового виховання, а також визначення його особливостей щодо старшокласників тощо.

Список літератури:

1. Давыдов Г.П., Обухов В.М. Правовое воспитание в системе работы школы. – М.: Педагогика, 1976. – 48 с.
2. Мурадьян Э.М. Правовое воспитание учащихся / Под ред. А.В. Мицкевича, В.М. Обухова. – М.: Просвещение, 1982. – 223 с.
3. Павлов А.С. Правовое воспитание / А.С. Павлов. – М. : Сов. Россия, 1972. – 270 с.
4. Правовое воспитание и социальная активность населения. – К. : Наукова думка, 1979. – 327 с.
5. Правовое воспитание старшеклассников : методические рекомендации. – Мн., 1985. – 50 с.
6. Татаринцева Е.В. Правовое воспитание (методология и методика) : метод. пособие. – М. : Высшая школа, 1990. – 175 с.
7. Тарас А.Е. Правовое воспитание старшеклассников. – Минск: Народная аскета, 1988. – 72 с.
8. Ткачова Н. Виховання правових переконань у молоді / Н. Ткачова // Педагог професійної школи : зб. наук. праць / редкол. : Н. Ничкало, І. Зязюн, О. Щербак та ін. – К. : Наук. світ, 2004. – Випуск VI. – С. 66-75.
9. Требін М. Місце та роль правового виховання в процесі формування правової культури громадян України / М. Требін // Освіта і Управління. – К., 2010. – Т. 13. – № 2-3. – С. 92-106.
10. Фіцула М. Педагогіка : навч. посіб. [для студентів вищих педагогічних закладів освіти] / М. Фіцула. – К. : Вид. центр «Академія», 2000. – 544 с.

Кащук М.Г.
Львовский государственный университет внутренних дел

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАДАЧ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

Аннотация
В статье выделены основные принципы реализации задач правового воспитания старшеклассников во второй половине XX века, а именно принципы партийности, научности, достоверности, связи правовой информации с ее практической реализацией в повседневной жизни, дифференциации и индивидуализации, педагогического оптимизма. Обосновано их важность в формировании правовой культуры и правового сознания старшеклассников. Рассматривается школа как один из важнейших социальных институтов для формирования правомерного поведения личности. Приведен ряд факторов, направленных на необходимость правового воспитания молодого поколения в духе уважения к закону. Особое внимание уделено такой форме правовоспитательных мероприятий как лекция и ее особенностям.
Ключевые слова: правовое воспитание, правовое сознание, правовая культура, принципы правового воспитания, старшеклассники.

Kashchuk M.H.
Lviv State University of Internal Affairs

THE MAIN PRINCIPLES OF REALIZING LEGAL EDUCATION TASKS OF SENIOR PUPILS IN THE SECOND HALF OF XX CENTURY

Summary
The basic principles of realizing the legal education tasks of senior pupils in the second half of the XXth century, namely the party principle, the principles of scientific quality, truth, connection of legal information with its implementation in everyday life, differentiation and individualization, pedagogical optimism are singled out. Their importance in forming the senior pupils' legal culture and legal consciousness is grounded. The school is considered as one of the most important social institutions of forming the individual legal behavior. The set of factors aimed at the need for legal education of the younger generation with respect for law is given. A special attention is paid to such form of legal and educational activities as lecture and its features.
Keywords: legal education, legal consciousness, legal culture, principles of legal education, senior students.

УДК 37.013.43

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кричківська О.В.
Тернопільський національний економічний університет

Розглянуто процес моделювання, а також практичне застосування моделі для вирішення проблеми формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності як складного і багатовимірного феномена. Узагальнено різні підходи щодо сутності процесу моделювання. Визначено основний компонентний склад моделі. Автор робить висновок про те, що модель формування міжкультурної комунікативної компетентності є відкритою, розгорнутою системою, що поєднує всі компоненти, активно розвивається і детермінується особливостями професійної діяльності. Модель формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності розроблена з урахуванням функціональних особливостей їх професійної діяльності. Кожен із компонентів моделі обумовлює і враховує сучасні вимоги щодо якісної підготовки студентів у вузі.
Ключові слова: моделювання, модель, міжкультурна комунікативна компетентність, фахівці зовнішньоекономічної діяльності, формування, компонент.

Постановка проблеми. Закономірним результатом розвитку світової спільноти є зближення країн і народів в економічній, політичній, освітній сферах для вирішення глобальних проблем. Все це ставить перед освітою досить складне завдання підготовки молоді до життя в полікультурному багатонаціональному просторі. Разом із шаною до національної культури важливо навчити майбутнього фахівця поважати особливості культури інших спільнот, допомогти подолати стереотипи і негативні уявлення про звичаї, традиції та поведінку представників інших культур. Це явище у педагогіці отримало назву міжкультурної комунікативної компетентності. Особливі умови вимагають нестандартного вирішення проблеми формування цієї компетентності. У зв'язку з цим, нами була зроблена спроба змоделювати процес формування міжкультурної комунікативної компетентності у вищому навчальному закладі економічного профілю.

Аналіз останніх досліджень. Питання підготовки студентів вищих навчальних закладів до участі в міжкультурній комунікації, у тому числі формування їхньої міжкультурної комунікативної компетентності, є предметом дослідження багатьох наук: філософії (М. Бахтін, В. Біблер, та ін.), культурології (Б. Єрасов, М. Каган, Ю. Лотман та ін.), антропології (Едвард Т. Холл, Ф. Клакхон, А. Кребер, Р. Портер, Л. Самовар та ін.), психології (М. Беннет, Л. Виготський та ін.), лінгвістики (М. Бергельсон, Є. Верещагін, В. Костомаров, О. Леонтович та ін.), методики викладання іноземних мов (М. Байрам, Ж. ван Ек, О. Тарнопольський, С. Тер-Мінасова, Л. Щерба та ін.), педагогіки (Ю. Караулов, Н. Маркова та ін.).

Учені розглядають процес формування міжкультурної комунікативної компетентності студентів у контексті розвитку культурно-мовної особистості (Г. Єлізарова, І. Халеєва), навчання методам критичного й порівняльного аналізу міжкультурної комунікації (М. Байрам), інтеграції міжкультурного потенціалу зі змістом професійної освіти (С. Амеліна, О. Зеліковська, та ін.), застосування міжкультурного підходу до освіти (Г. Захарова, Н. Маркова, С. Шехавцова та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Аналіз психологічної і педагогічної літератури свідчить, що проблема моделювання процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності є все ще актуальною, оскільки невирішеними залишилися питання відповідності існуючих моделей сучасним вимогам і науковим підходам щодо якісної підготовки майбутніх фахівців ЗЕД у вищих навчальних закладах економічного профілю.

Метою статті є: обґрунтувати спробу моделювання процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності у вищому навчальному закладі економічного профілю на основі функціонального та середовищного підходів

Виклад основного матеріалу. При розкритті змістовного аспекту проектування ми звертаємося до понять «моделювання» і «модель», і тому виникає необхідність з'ясувати їхню сутність, визначити функції моделювання, структуру моделі, узгодити поставлене завдання із значенням міжкультурної комунікативної компетентності у професійній діяльності майбутніх фахівців. Проблему моделювання розглядали у своїх працях Т. Ващик, А. Дахин, О. Пирогова та ін. [1; 3; 10]. Вважається, що моделювання є методом дослідження об'єктів різної природи на їх аналогах (моделях), створюваних для визначення або утворення характерних ознак об'єктів, що існують або конструюються заново. Модель (від лат. *modulus* – міра, зразок, норма) може слугувати гносеологічним замісником оригінала на чотирьох рівнях: на рівні елементів, на рівні структур, на рівні поведінки чи функцій, на рівні результатів [14]. Ми погоджуємося з думкою В. Ясвіна, що модель постає як система, дослідження якої слугує засобом отримання інформації про іншу, як система, що є уявною або матеріальною, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його таким чином, що її вивчення надає нову інформацію про об'єкт. У найбільш загальному розумінні модель визначають як аналог певного фрагменту природної чи соціальної реальності [14, с. 118].

Моделювання може слугувати: а) засобом відображення й перетворення об'єкта, який ще не існує в реальності; б) дослідницькою метою при визначенні стратегії інноваційних перетворень; в) засобом імітації реальних процесів тощо. Отже, моделлю вважається система педагогічних об'єктів, яка відображає сутнісні властивості процесу/явища/феномена, створена з метою покращення, прискорення і розвитку означеного. На наше переконання, модель формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності – це інноваційна за змістом і структурою, динамічна система взаємопов'язаних педагогічних об'єктів, яка відображає найбільш

© Кричківська О.В., 2014

сутнісні властивості процесу, окреслює оптимальні умови його активізації та одночасно орієнтує на можливі шляхи досягнення кінцевої мети.

Модель формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності будується на основі теоретичного аналізу й експериментальних досліджень та є спробою подолати суперечність між об'єктивною потребою у фахівцях, які досягли належного рівня міжкультурної комунікативної компетентності, та існуючою системою підготовки студентів економічних спеціальностей, а також між новими вимогами і стандартами у сфері професійного ділового спілкування і недостатньою увагою до створення відповідних умов для формування МКК у ВУЗах.

Запропонована дидактична модель (рис. 1) є цілісним, відкритим, динамічним утворенням, яке дає можливість не тільки спрямувати процес формування МКК, а й визначити відповідність поставленої цілі кінцевому результату. У нашому дослідженні модель розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів: соціального замовлення, мети, змісту, принципів, методів, форм, засобів, результату, а також організаційно-педагогічних умов реалізації методики формування МКК, яка включає три умовних блоки: виділення цільової компоненти, процесуальний та оцінювальний. Виділення цільового компоненту експериментальної моделі передбачає визначення мети й завдань формування МКК майбутніх фахівців ЗЕД, які обумовлюються основними принципами, ключовими підходами та закономірностями процесу.

Сучасні тенденції суспільно-економічного життя в Україні та світі, потреба в розвитку та поглиблені розуміння місця і ролі людини в системі соціальних відносин, освітньо-професійних вимог щодо фахової підготовки майбутніх спеціалістів зовнішньоекономічної діяльності стали передумовами визначення мети – сформувати міжкультурну комунікативну компетентність студентів у навчально-виховному процесі вищої школи та завдання – максимально сприяти розвитку полікультурних особистостей, майбутніх фахівців у сфері зовнішньоекономічної діяльності, здатних до міжкультурного діалогу, які володіють знаннями про особливості міжкультурної комунікації і можуть забезпечити комунікативні потреби у різних формах та стилях спілкування у професійній діяльності.

Важливими закономірностями процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності у межах нашого дослідження є наступні: зумовленість формування МКК суспільними потребами, залежність формування міжкультурної комунікативної компетентності від вікових, психологічних навчальних можливостей студентів, а також від рівня їх мотивації. Розвиток МКК обумовлюється також цілеспрямованою взаємодією викладача, студентів та об'єкту їх вивчення упродовж усього процесу.

Крім того, весь процес формування міжкультурної комунікативної компетентності підпорядковується провідним принципам дидактики (гуманізації, науковості, наочності, доступності та ін.), а також особливим принципам, які є вирішальними у процесі формування саме міжкультурної комунікативної компетентності. Серед них: принцип взаємозбагачення культур, «функціональної іншомовності», академічної мобільності, діалогічності, полілогічності, освітньої рефлексії, інноваційності навчання та принцип підвищення мотивації у процесі формування міжкультурної комунікативної компетентності.

Вирішальним фактором для створення моделі формування міжкультурної комунікативної компетентності є структура МКК. Існують різні погляди на відбір компонентів та їх кількість у структурі міжкультурної комунікативної компетентності. Одні вчені (і таких багато) вважають, що складовими структури МКК є низка компетенцій (Г. Єлізарова, В. Нароліна, О. Леонтович) [4; 7; 12], інші виділяють у структурі міжкультурної комунікативної компетентності компоненти, в основі яких особистісно-діяльнісна концепція, наприклад, А. Карнишев, А. Купавская, І. Птіцина, А. Садохін та ін. [5, с. 99-106; 6; 11; 12]. Деякі вчені структуру міжкультурної комунікативної компетентності переконливо прирівнюють до структури діяльності. Ми ж, услід за М. Голованем, вважаємо, що структура МКК виводиться із функцій компетентності (мотиваційно-спонукальної, гностичної, діяльнісної, емоційно-вольової, ціннісно-рефлексивної, комунікативної – М. Головань [2, с. 23-30]). Окрім перечислених, у процесі нашого дослідження було виявлено і проаналізовано ще декілька функцій компетентності: корегуюча, соціокультурна, мобілізаційна, психолого-педагогічна, які стосуються особливостей сфери майбутньої фахової діяльності. Отже, виходячи із контекстного аналізу функцій компетентності, ми визначили основні компоненти структури МКК та згрупували їх у перечислені мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, культурно-поведінковий, функціонально-прагматичний, особистісно-розвивальний та рефлексивний блоки. Кожній з компонент підібрали відповідно по два критерії та чотири показники і таким чином підготували діагностичний апарат дослідження.

Здобутки практиків щодо формування міжкультурної комунікативної компетентності, а також власний досвід, дозволили сформулювати організаційно-педагогічні умови (поетапна реалізація імерсійної складової у процесі підготовки майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності; організація віртуальних міжкультурних комунікативних зв'язків у навчальному середовищі ВНЗ-партнерів; проектування мовного/мовленнєвого дискурсу, який є максимально наближеним до професійного; впровадження веб-технологій та інноваційних форм організації навчального процесу, в основі яких міжнародна співпраця), спланувати та провести педагогічний експеримент, у ході якого апробувати обрані організаційно-педагогічні умови та методи, визначивши найбільш дієві та зробити спробу класифікувати їх відповідно до типу навчального середовища, у якому вони використовуються. Мається на увазі змодельоване в межах цього дослідження імерсійне, дискурсивне, віртуальне та інтерактивне навчальне середовище.

В основі імерсії – «ефект занурення» [13], який може проявлятися шляхом трансформації студента із зовнішнього спостерігача в активного учасника, та інші потенційні можливості, що є найбільш актуальним для нашого дослідження.

Поняття дискурсу в університетській освіті ще не є достатньо дослідженим, однак уже відомо, що у процесі навчання він відіграє подвійну роль: по-перше, дискурс є складником самого процесу навчання, з його допомогою і на його основі будується комунікація в аудиторії; по-друге, дискурс відображає рівень мовної опрацьованості та затребуваності інформації. Середовище, в якому відбувається пошук, опрацювання та обмін інформацією, називають дискурсивним. Слід зазначити, що дискурсивне середовище є середовищем самоорганізації, в якому активно використовуються експериментальні методи навчання.

Віртуальне середовище є також ефективним засобом розвитку міжкультурної комунікативної ком-

петентності фахівців, оскільки забезпечує доступ до віддалених модульних інформаційних ресурсів, синхронну/асинхронну міжкультурну комунікацію учасників навчального процесу, відкриває нові можливості тестування та адміністрування за допомогою експертів. Апробація методів у межах експерименту та аналіз експериментальних даних довели, що провідними методами формування міжкультурної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності є метод «занурення», метод симуляцій та метод телеконференцій.

Інтерактивне навчальне середовище – унікальне методичне утворення, котре включає величезні масиви інформації, що дозволяє наповнювати навчально-виховний процес значним обсягом інформації як за кількістю, так і мобільністю пошуку та використання. Студенти одержують уяву про іншомовний простір, беруть участь у проектах, форумах, чатах, що сприяє суттєвому підвищенню мотивації для їх самостійної пізнавальної діяльності під час навчання. В ході інтерактивного навчання відбувається інтерактивний діалог – активний обмін повідомленнми, між користувачами, які використовують інформаційну систему в режимі реального часу.

Можна з певністю відзначити притаманний методам навчання, які використовувались при підготовці майбутніх фахівців зовнішньоекономічного профілю, позитивний вплив на формування здатності майбутніх фахівців генерувати, структурувати та класифікувати ідеї, збирати та

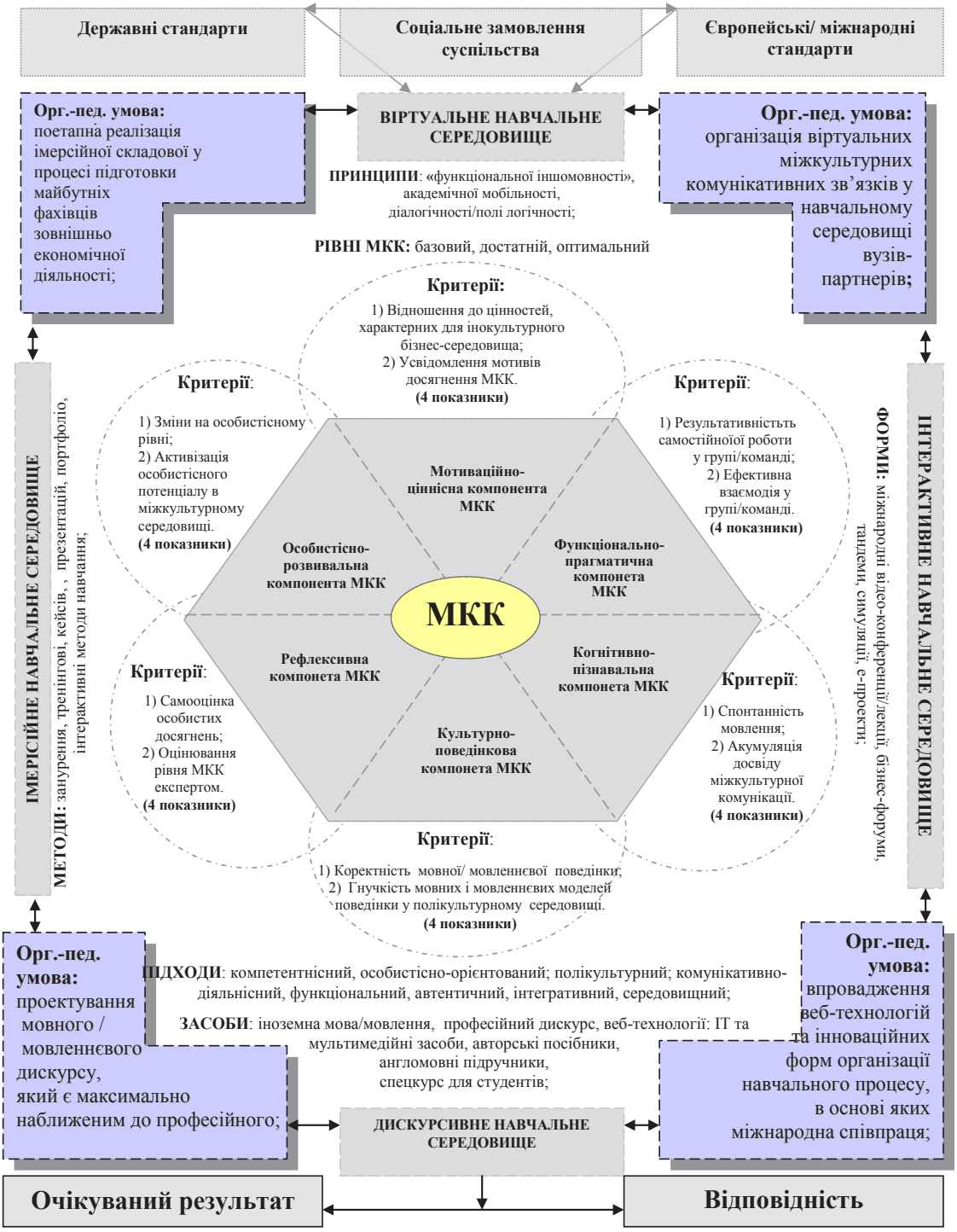

Рис. 1. Модель формування міжкультурної комунікативної (МКК) компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД)

аналізувати інформацію, готувати альтернативні рішення, ефективно взаємодіяти із партнерами, вирішувати невідкладні проблеми.

Обрані методи формування МКК майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності були розподілені відповідно до типу навчального середовища:

1. Метод «часткового занурення», метод «повного занурення» у своїй країні, метод «повного занурення» за кордоном співвідноситься із імерсійним середовищем;

2. Ситуативне моделювання, колективно-групове навчання, опрацювання дискусійних питань – з інтреактивним;

3. Метод телеконференцій, інтернет-проектів, кооперативне навчання у віртуальному просторі потрібно віднести до віртуального середовища;

4. Тренінгові методи, метод кейсів та презентацій (у Т-групах) – до дискурсивного. Представлені інноваційні методи навчання виявилися серйозними чинниками розвитку міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності. Види контролю та оцінка діяльності студентів залежали від форм організації навчання і проводилася у таких формах: контроль та оцінка діяльності студентів колективом студентів, або студентами-експертами, самоконтроль та самооцінка діяльності студентом та поєднання контролю та самоконтролю у процесі викладання.

Система засобів формування міжкультурної комунікативної компетнтності майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності представлена у розробленій моделі відповідно до типу навчального середовища:

- імерсійні навчальні освітні проекти, програми та робочі програми дисциплін, міжнародні освітні проекти, програми обміну студентів, стажування за кордоном для викладачів та студентів;

- іноземна мова/мовлення, посібники (комунікативний та автентичний підходи), спецкурс для студентів, співпраця у роботі Т-груп;

- робота у віртуальних малих групах над виконанням спільних ситуаційних завдань, участь у міжнародних професійних інтернет-форумах і соціальних мережах, віртуальні проектні команди, створені під час стажування в іноземних компаніях;

- діалогові та полілогові засоби у мультикультурній міжгруповій взаємодії у полікультурному середовищі, взаємодія у роботі Т-груп, мобільність, міжкультурні зв'язки.

Основними засобами формування міжкультурної комунікативної компетентності у нашому дослідженні стали: іноземна мова/мовлення, імерсійні навчальні програми та ІТ-засоби. Формами реалізації засобів і методів формування міжкультурної комунікативної компетентності обрано систему тренінгів, розроблених відомими авторами і викладачами кафедри ділової комунікації: «Ефективні переговори», «Як подолати комунікативні бар'єри?», «Шляхи виходу з конфліктних ситуацій», «Тренінг ефективної співпраці між бізнесменом та перекладачем», «Тренінг міжкультурної комунікації», «Тренінг керування культурними відмінностями», «Тренінг керування часом». Ця система використовувалася нами у процесі формування майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності упродовж чотирьох етапів навчання: підготовчого, апробаційного, узагальнюючого та рефлексивного.

Розроблена нами дидактична модель процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності у студентів економічних спеціальностей:

– розкриває внутрішню структуру і логіку реалізації комплексного процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності, вказує на єдність, взаємозв'язок і взаємозалежність усіх його елементів;

– забезпечує значну інтенсифікацію процесу підготовки студентів економічних спеціальностей до міжкультурної комунікації у сфері професійної діяльності;

– адекватно і послідовно відображає процес формування міжкультурної комунікативної компетентності, що відповідає його меті на теоретичному, навчально-методичному та практичному рівнях;

– дозволяє гнучко і динамічно реагувати на зміни, що відбуваються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, своєчасно відображати їх при моделюванні процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців;

– має властивість розширюватися, тобто уможливлює доповнення новою інформацією про об'єкт, допускає корекцію або зміну існуючих елементів без порушення функціонування незмінної частини розробленої моделі, завдяки її «блоковій» структурі;

– піддається педагогічному управлінню.

Крім того представлена модель є відкритою системою, яка розвивається і має властивість змінювати свою структуру і параметри у зв'язку з часом, зміною пріоритетів і оновленому соціальному замовленню, яке відповідатиме сучасним потребам суспільства і міжнародним стандартам.

Отже, формування міжкультурної комунікативної компетентності, на нашу думку, – це складний, багатогранний, нелінійний процес цілеспрямованого навчання/учіння, який піддається моделюванню, педагогічному управлінню, корекції та оптимізації. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що процес міжкультурної комунікативної компетентності та її формування детермінується особливостями професійної діяльності: багатовекторністю, поліфункціональністю, постійними стресами, новизною завдань, складністю суб'єкт-суб'єктної взаємодії у міжкультурному просторі, культурними відмінностями середовища. А сформована міжкультурна комунікативна компетентність є однією із умов конструктивної професійної діяльності майбутніх фахівців у сфері зовнішньоекономічної діяльності, визначає взаємовідносини між діловими партнерами, які розмовляють різними мовами, обумовлює норми і правила комунікативної поведінки.

Висновки. Отже приходимо до висновку, що дидактична модель процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності студентів зовнішньоекономічної діяльності є відкритою, розгорнутою системою, що координується комплексами знань, які охоплюють: визначення культурологічних основ, загальнодидактичної мети, концептуальних підходів, структури міжкультурної комунікативної компетентності і системи принципів, включає розробку змістової компоненти, організаційно-педагогічних умов, критеріально-діагностичного апарату, моделювання відповідного навчального середовища, забезпечення очікуваного результату. Реалізація такої моделі дає можливість зробити цілеспрямованим процес формування міжкультурної комунікативної компетентності у майбутніх фахівців зовнішньоекономічної діяльності. Наступним кроком у дослідженнях моделювання процесу формування міжкультурної комунікативної компетентності має стати практична реалізація та експериментальна перевірка її ефективності в умовах професійної підготовки майбутніх фахівців до зовнішньоекономічної діяльності.

Список літератури:
1. Ващик Т. І. Моделювання у навчально − виховному процесі вищої школи / Т. І. Ващик // Нові технології навча н ня. − К. : НМЦВО, 2005. − Вип. 41. − С. 147-158.
2. Головань М. С. Компетенція і компетентність : досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. − 2008. − № 3. − С. 23-30.
3. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: су щ- ность, э ф фективность и... неопределенность / А. Н. Дахин // Школьные технологии. − 2002. − № 2. − С. 62-67.
4. Елизарова Г. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Г. В. Елизарова. − СПб., 2001. − 38 с.
5. Карнышев А. Д. Личность и межкультурная компетентность // Психология в экономике и управлении, 2009, № 2. − С. 99-106.
6. Купавская А. С. Развитие этнокультурной компетентности подростка методом социально-психологического тренинга: Автореф. дис. канд. психологических наук. − Москва, 2008. − 26 с.
7. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: учебн. пособ. / О. А. Леонтович. − М. : Гнозис, 2007. − 386 с.
8. Наролина В. И. Межкультурная коммуникативная компетентность как интегративная способность межкультурного общения специалиста [Електронний ресурс] / В. И. Наролина // Электронный журнал «Психологическая наука и образование», 2010. − № 2. − Режим доступу : http://www.psyedu.ru − Назва з екрану. − Дата звернення : 8.10.12.
9. Научно-технический прогресс: словар / В. Г. Горохов, В. Ф. Халипов. − М. : Политиздат, 1987. − 336 с. − С. 142-143.
10. Пирогова О. В. Моделирование в образовании / О. В. Пирогова // Инновации в образовании. − 2004. − № 5. − С. 36-40.
11. Птицына И. Ф. Педагогические условия формирования межкультурной компетенции вторичной языковой личности студентов (на материале изучения японского языка и культуры): Автореф. дис... канд. пед. наук. − Якутск, 2008. − 25 с.
12. Садохин А. П. Межкультурная компетентность: сущность и механизмы формирования: автореф. дисс. на соиск. ученой степени д-ра культурологии : 24.00.01 / Александр Петрович Садохин. − М., 2008. − 40 с.
13. Тарнопольский О. Б. Методика обучения английскому языку для делового общения / О. Б. Тарнопольский, С. П. Кожушко. − К. : Ленвит, 2004. − 192 с.
14. Ясвин В. А. Образовательная середа: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. − 2-е изд., испр. и доп. − М. : Смысл, 2001. − 366 с.

Крычкивская О.В.
Тернопольский национальный экономический университет

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
Рассмотрен процесс моделирования, а также практическое применение модели для решения проблемы формирования межкультурной коммуникативной компетентности будущих специалистов внешнеэкономической деятельности как сложного и многомерного феномена. Проводится анализ различных подходы к сущности процесса моделирования. Определен основной компонентный состав модели. Автор делает вывод о том, что модель формирования межкультурной коммуникативной компетентности является открытой, развернутой системой, объединяющей все компоненты, активно развивается и детерминируется особенностями профессиональной деятельности. Модель формирования межкультурной коммуникативной компетентности будущих специалистов внешнеэкономической деятельности разработана с учетом функциональных особенностей их профессиональной деятельности. Каждый из компонентов модели обусловливает и учитывает современные требования к качественной подготовке студентов вузов.
Ключевые слова: моделирование, модель, межкультурная коммуникативная компетентность, специалисты внешнеэкономической деятельности, формирования, компонент.

Krychkivska O.V.
Ternopil National Economic University

MODELING THE PROCESS OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Summary
The modeling of the process and practical application of the model of intercultural communicative competence formation of the international economic activity future specialists is observed as a complex and multidimensional phenomenon. Different approaches to nature of the modeling process are analyzed. The main components of the model composition are determined. The author concludes that the model of intercultural communicative competence is an open, overarching system that combines all the components, is developed and determined by the peculiarities of professional activity. The model of formation of intercultural communicative competence of the future specialists of international economic activity is designed to meet the functional characteristics of their professional activity. Each component of the model is determined and takes into account modern requirements to the students' training quality at the university.
Keywords: modeling, model, intercultural communicative competence, specialists of international economic activity, formation, component.

УДК 81'23

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ 5–9 КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ З МОРФЕМІКИ І СЛОВОТВОРУ

Кулик О.Д.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті розглянуто психологічні передумови, які посідають чільне місце в процесі засвоєння знань з морфеміки й словотвору учнями основної школи. Доведено, що вивчення морфеміки й словотвору має важливе значення для мовленнєвого розвитку школярів. У висновках обґрунтовано умови, яких повинні дотримуватися вчителі в процесі проведення уроків української мови в 5–9 класах.

Ключові слова: підлітковий вік, школярі, основна школа, урок, українська мова, морфеміка, словотвір, знання, мовленнєвий розвиток.

Постановка проблеми. Мовленнєвий розвиток – комплексне поняття, що включає поліпшення звукової культури мовлення, інтонаційної виразності, оновлення й розширення словникового запасу, удосконалення граматичного ладу, зв'язного мовлення і розглядається як основоположний, провідний принцип, що пронизує та об'єднує всі без винятку сторони мовленнєвої діяльності учнів. Той рівень мовленнєвого розвитку, якого учень досягнув у школі, забезпечує основу для подальшого навчання, зумовлює соціальну адаптацію, професійну діяльність, бо тільки розвинене мовлення формує здатність особистості використовувати нові засоби, висловлювати сприйняте, передавати іншим набуті знання.

Вивчення морфеміки й словотвору має важливе значення для мовленнєвого розвитку школярів, оскільки значною мірою сприяє підвищенню їхньої орфографічної грамотності, ознайомлює з основними способами номінації, із особливостями словотворення, що впливає на активний словниковий запас учнів, а вміння визначати значення словотвірних морфем орієнтує їх на засвоєння граматичної системи мови в цілому. Усвідомлення значення лексеми, установлення семантичних і словотвірних зв'язків між твірними й похідними словами слугують основою для закріплення в мовній свідомості школяра відповідних понять.

Морфеміка й словотвір належать до найскладніших для засвоєння розділів мовознавства. До того ж, як засвідчує практика, учні, навіть після вивчення їх, припускаються багатьох помилок у власній мовленнєвій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгводидактичні й методичні проблеми мовленнєвого розвитку школярів були й залишаються об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків (О. Біляєв, В. Горяний, В. Горпинич, Н. Грипас, С. Караман, І. Ковалик, В. Мельничайко, І. Олійник, М. Пентилюк, Г. Передрій, М. Плющ, Л. Симоненкова, С. Чавдаров, М. Шанський та ін.).

Проблеми пов'язані з оволодінням мовою й розвитком мовлення цікавила й вітчизняних та зарубіжних психологів. Зокрема, проблеми розвитку мовлення досліджували О. Лурія, Л. Виготський, О. Леонтьєв, Дж. Міллер та інші. Вони пропонували різні теоретичні підходи до сприймання як різних мовленнєвих одиниць, так і мовлення взагалі в процесі міжлюдської комунікації. У ході досліджень зверталася увага на різні чинники, що впливають на сприймання мовлення, зокрема – емоційний стан (М. Вітт, Е. Носенко), індивідуальні когнітивні настанови членів комунікації (В. Адмоні).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас такий важливий аспект, як мовленнєвий розвиток учнів 5–9 класів у процесі засвоєння словотвірної системи української мови, залишався досі поза увагою дослідників.

Мета статті. Для пошуку й упровадження нової максимально ефективної методики мовленнєвого розвитку учнів основної школи в процесі засвоєння словотвірної системи української мови, результатом якої має бути сформована активна, діяльна, творча особистість, яка вміє аналізувати, пізнавати, удосконалювати себе, передусім необхідно врахувати й осмислити теоретичні положення психології, дидактики, лінгвістики й методики щодо мовленнєвого розвитку учнів. Тому *метою цієї публікації* стало висвітлення психологічних передумов мовленнєвого розвитку учнів 5–9 класів у процесі засвоєння системних знань з морфеміки і словотвору.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць, у яких розглядається проблема мовленнєвого розвитку школярів на уроках української мови, дає можливість стверджувати, що на сучасному етапі традиційна школа, орієнтована на передавання знань, умінь і навичок, не встигає за темпами нарощування їх. Неабияку роль відіграє в цьому психологічна неготовність школярів до сприймання тієї чи іншої теми.

У шкільній практиці пропедевтичне ознайомлення з елементами морфеміки й словотвору передбачено в початковій школі (учні навчаються добирати й утворювати споріднені слова, вивчають у слові всі значущі частини), розділ «Будова слова» вивчається в 5-му класі, а «Словотвір» – у 6 класі разом із вивченням орфографії (учні розширюють знання про значущі частини слова, поглиблюють знання про різновиди морфологічного способу творення слів, ознайомлюються з неморфологічними способами словотвору, навчаються розрізняти форми одного й того ж слова від новоутворених слів, оволодівають уміннями аналізувати слова за морфемним складом); у 7–9 класах робота з морфеміки й словотвору продовжується у зв'язку з вивченням програмового матеріалу. Тобто засвоєння знань про словотвірну систему української мови припадає на молодший (від 10–11 до 13–14 років) та старший (13–14 до 15–16 років) підлітковий вік.

Основною ознакою цього періоду є якісний психологічний розвиток підлітка, формується впевненість у своїх можливостях і здатність приймати розумні рішення, долати життєві негаразди.

Коли в підлітка з'являються вміння й бажання вчитися, формується ціннісне ставлення до власного розвитку та освіти, то почуття дорослішання стимулює активну розумову роботу. Формою вираження інтелектуального розвитку підлітка є синтез його розуму й здібностей, перехід від словесно-логічного мислення до гіпотетично-дедуктивного, схильність до аналітичного й синтетичного аналізів

© Кулик О.Д., 2014

різних сфер суспільного буття, прагнення не лише новизни реалізації своїх зусиль, а передусім якісно нових результатів. У цьому віці підлітки набувають навичок самостійного мислення, обґрунтування, узагальнення, формулювання висновків, доведення причиново-наслідкових зв'язків.

За цей період школярі набувають умінь критично мислити, що є вирішальним фактором у формуванні самокритичності та розвитку мимовільної логічної пам'яті. Також учні вдосконалюють здобуті знання, що формують інші вміння та діють на всі мовленнєві механізми: покращується техніка читання; рівень сприймання, розуміння й відтворення прочитаного чи почутого тексту; формується індивідуальний стиль мовлення. Завдяки ускладненню усних і письмових висловлювань, поліпшенню синтаксичного й інтонаційного оформлення тексту, збільшенню кількості висловлювань оцінного характеру збагачується словниковий запас, формується схильність підлітків до творчої діяльності.

Науковці (Г. Костюк, А. Маркова, В. Онищук) стверджують, що психологічний стан учнів цього віку найбільш сприятливий для формування індивідуального стилю мовлення, універсальних принципів спілкування, добору мовних засобів, що відповідають інтелектуальним можливостям мовця, забезпеченню мовленнєвого розвитку.

Швейцарський психолог Ж. Піаже вважав, що людина проходить чотири стадії когнітивного (пізнавального) розвитку: I – сенсомоторна (0–2 роки) – довербальна й передує появі мислення, II – доопераціональна (2–7 років) – відбувається розвиток мови й дологічного мислення, III – стадія конкретних операцій (7–11 років) – відбувається розвиток здатності логічного мислення на основі конкретної відповідності між дією та її поясненням, IV – стадія формальних операцій (11–15 років) – розвиток здатності вести логічні міркування, придумувати пояснення дій, розглядаючи різні їхні комбінування [1, с. 916]. Перехід від однієї стадії до іншої пов'язаний з реорганізацією способів структурування й інтерпретації. Кожна стадія ґрунтується на попередній, а до набутого досвіду додаються нові когнітивні навички.

Таким чином, сформовані в молодшому шкільному віці психічні новоутворення (постановка мети, план, контроль і корекція своїх дій тощо), на етапі навчання в основній школі мають перетворитися в суб'єктивний засіб опанування різних видів мовленнєвої діяльності.

Внутрішньою мотивацією процесу навчання є прагнення школяра до самовдосконалення, самопізнання, творчого саморозвитку, що, своєю чергою, формує свідомість і самосвідомість особистості, стимулює спонукальну сферу, яка є вирішальною в підлітковому віці.

«Озброєння» учнів основами науки вимагає оволодіння системою понять цієї науки. Отже, чільне місце в роботі над засвоєнням знань з морфеміки й словотвору повинен зайняти процес формування відповідних понять.

Перспективною виявилася концепція формування понять, яку висунули В. Давидов й А. Маркова [2]. Доцільність принципу руху від абстрактного до конкретного вже підтверджена практикою. Важливе значення має закономірність про необхідність повернення до раніше вивченого з метою поступового формування понять, збагачення їх новими ознаками. Науковці зазначають, що системне розгортання знань про предмет припускає постійне насичення вихідних понять (абстрактного) новими рисами, особливостями – повернення до попереднього з позицій наступного (рух від абстрактного до конкретного).

Реалізація цих положень у шкільному викладанні морфеміки й словотвору потребує часткового перегляду змісту курсу й послідовності викладу матеріалу, головне ж – зміни підходу до розгляду мовних явищ.

Аналізуючи традиційну методику навчання мови з погляду засвоєння школярами наукових понять, В. Давидов зазначає, що в учнів не формуються мовні дії, завдяки яким у ній можна відкрити й зафіксувати справжній предмет граматики – відношення форми й значення.

Інтереси формування системи понять потребують озброїти учнів уміннями виконувати операції систематизації (або класифікації).

Таким чином, у процесі побудови методичної системи мовленнєвого розвитку учнів основної школи під час засвоєння знань з морфеміки й словотвору необхідно забезпечити засвоєння учнями матеріалу в єдності форми й значення, а також досягти розуміння співвідношень понять, тобто ієрархії.

Аналіз мовних явищ спонукає учнів до активної роботи пам'яті, довільної та мимовільної уваги, розвиває точність, збереження, регулює обсяг накопиченої інформації, передбачення етапів внутрішнього плану дій.

Внутрішній план дій (за Я. Пономарьовим) включає п'ять етапів: I – етап фону – вихідний рівень інтелекту особистості, починаючи з якого прослідковується розвиток внутрішнього плану дій; II – етап репродукування – репродукування дії у внутрішньому плані й відтворення в зовнішньому плані (на цьому етапі учні вирішують завдання тільки в зовнішньому плані, у внутрішньому лише репродукують готові рішення), III – етап маніпулювання – репродукування у внутрішньому плані тих дій, що попередньо виконувалися в зовнішньому плані (завдання вирішуються маніпуляцією), IV – етап транспортування – в основі полягає маніпуляція, але тільки з опорою на попередню маніпуляцію (відповіді знаходяться маніпуляцією (перестановкою), але у процесі повторного звернення до завдання; знайдений шлях утворює стрижень плану повторних дій, кожна з яких тепер уже точно співвідноситься з вимогами завдання), V – етап регіментування (програмування) – сформована здібність до послідовного управління своїми діями; дії систематичні, побудовані за метою, планом, запрограмовані, співвіднесені з поставленими завданнями (спосіб вирішення приблизно такий, що характерний для інтелектуально розвинених дорослих, спочатку складається план системи дій, кожна дія співвідноситься з умовами завдання, учень свідомо керує своїми діями, описує принцип, за яким побудована система й порівняно вільно характеризує його) [6]. Усі зазначені етапи неоднорідні. У них виділяють щонайменше дві сходинки внутріетапного розвитку.

Чим більше етапів власних дій може передбачити школяр, чим старанніше він може зіставити варіанти їх, тим успішніше контролюватиме розв'язання завдань, поставлених учителем.

Для того, щоб уроки засвоєння знань з морфеміки і словотвору сприяли мовленнєвому розвиткові учнів основної школи, важливим, на наш погляд, є й урахування навчальних інтересів учнів.

Психологи стверджують, що школярам молодшого підліткового віку більше подобаються колективні форми виконання завдань, що ґрунтуються на змаганнях чи ігрових ситуаціях. Старших підлітків приваблюють такі види робіт, як: дискусії, експериментування, самостійне формулювання висновків, вияв причиново-наслідкових зв'язків, оцінка певних дій, висловлення власної думки стосовного чогось.

Старші підлітки, як правило, прагнуть усе самостійно перевірити, особисто впевнитися в істинності знань, думок.

Тому, з метою мовленнєвого розвитку школярів, у 5–7 класах під час засвоєння учнями знань з морфеміки і словотвору, доречно використовувати комунікативні ситуації, максимально наближені до реального життя, власного досвіду школярів, мінідискусії, рольові комунікативні ігри тощо; у 8–9 класах варто використовувати складніші види робіт – проблемні комунікативні ситуації, ділові комунікативні ігри, змагання, презентації, диспути, проекти, дослідження тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, для мовленнєвого розвитку учнів основної школи в процесі засвоєння ними знань з морфеміки і словотвору вчителям варто враховувати: 1) вікові особливості підлітків; 2) стадії когнітивного розвитку їх; 3) необхідність створення умов, необхідних для: а) засвоєння учнями матеріалу в єдності форми й значення; б) передбачення школярами етапів внутрішнього плану дій; 4) навчальні інтереси підлітків.

Звичайно, у межах однієї статті неможливо обґрунтувати всі психологічні передумови мовленнєвого розвитку особистості, тому в подальшому плануємо продовжувати розвідки в зазначеному напрямі.

Список літератури:

1. Варій М.Й. Загальна психологія : [навчальний посібник] / Варій М.Й. – 2-ге видан., випр. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
2. Давыдов В.В. Концепция учебной деятельности школьников / В.В. Давыдов, А.К. Маркова // Возрастная и педагогическая психология. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – С. 243–260.
3. Жинкин Н.И. Механизм речи / Жинкин Н.И. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1958. – 370 с.
4. Кучеренко І.А. Тоетичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : [монографія] / Кучеренко І.А. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2014. – 410 с.
5. Охитина Л.Т. Психологические основы урока : в помощь учителю / Охитина Л.Т. – М. : Просвещение, 1977. – 96 с.
6. Пономарев Я.А. Психология творения / Пономарев Я.А. – М. : Московский психолого-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 1999. – 480 с.
7. Савчин М.В. Загальна психологія : [навчальний посібник] / Савчин М.В. – К. : Академвидав, 2011.– 464 с.

Кулик Е.Д.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ УЧАЩИХСЯ 5–9 КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ УСВОЕНИЯ ЗНАНИЙ ПО МОРФЕМИКЕ И СЛОВООБРАЗОВАНИЮ

Аннотация
В статье рассмотрены психологические предпосылки, которые занимают важное место в процессе знаний по морфемике и словообразованию усвоения учащимися основной школы. Доказано, что изучение морфемики и словообразования имеет важное значение для речевого развития школьников. В выводах обоснованы условия, которых должны придерживаться учителя в процессе проведения уроков украинского языка в 5–9 классах.
Ключевые слова: подростковый возраст, школьники, основная школа, урок, украинский язык, морфемика, словообразование, знание, речевое развитие.

Kulyk O.D.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL PRECONDITIONS OF SPEECH DEVELOPMENT OFTHE PUPILS OF THE 5TH-9TH FORMS IN THE PROCESS OF THE KNOWLEGE MASTERING IN MORPHEMIC AND WORDBUILDING

Summary
The article reveals the psychological preconditions that have a leading role in the process of mastering the knowledge in m and wordbuilding by the pupils of the general schools. It was proved, that the study of morphemic and wordbuilding has important meaning for the pupils' development of speech. The conditions that the teachers should follow in the process of caring the classes of the Ukrainian language in the 5th -9th forms were stated.
Keywords: teen-age, pupils, general school, class, Ukrainian language, morphemic, wordbuilding, knowledge, speech teaching.

УДК 371.311.4

РОЗВИТОК КООПЕРАТИВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З ПИСЕМНИМИ ДОКУМЕНТАМИ НА УРОКАХ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ (8-9 КЛАСИ)

Нечипоренко Л.І.
Український гуманітарний ліцей

У статті розкривається місце роботи з писемними документами на заняттях із всесвітньої історії. Підкреслюється, що така робота формує в учнів основи джерелознавчого мислення, вчить вивчати історію по наративним документам. Крім того, відзначається, що освоєння вказаного підходу в подальшому істотно сприятиме кращому навчанню майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах за спеціальністю «історія». У зв'язку розглядається суть кооперативного навчання як методики співпраці учнів з викладачем в групі. Визначається, що в якості основних принципів розв'язання вказаної проблематики мають бути покладені компетентнісний та аналітичний підходи.

Ключові слова: кооперативна технологія, писемні документи, всесвітня історія, компетентнісний підхід, діяльнісний підхід, особистісно-орієнтований підхід.

Постановка проблеми дослідження. Одним із базових предметів гуманітарного циклу в системі середньої освіти України є всесвітня історія. Як і історія України, цей предмет збагачує інтелект дитини знаннями про минуле, вчить аналізувати й систематизувати інформацію про давно минулі події, Крім того, безперечною є значущість всесвітньої історії для розуміння того, чому сучасний світ і система міжнародних відносин є саме такою, а не іншою. Зрештою, без даних про події в історії інших країн неможливо збагнути сутність політики цих держав стосовно України.

Важливого значення в цих умовах набуває необхідність застосування в навчальному процесі сучасних освітніх технологій подачі та засвоєння матеріалу. Зокрема, особливої уваги заслуговує розвиток кооперативної технології при роботі із письмовими документами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Організації уроків із всесвітньої історії у 8-9 класах закладів системи загальної середньої освіти України, зокрема застосуванню кооперативних технологій, присвячений досить значний обсяг методичної літератури і практичних розробок: Вєнцева Н.О. [1], Гісем О.В. [2], Мартинюк О.О. [3], Шашура Л.Я. [5] та ін. На сайті Міністерства освіти і науки України розміщені навчальні програми з всесвітньої історії для вказаних класів ЗНЗ нашої країни, що є цінним матеріалом для викладачів зазначеного предмету для формування власних напрацювань [4]. Крім того, самими вчителями всесвітньої історії різних шкіл нашої країни накопичений безцінний практичний досвід з викладання цього предмету, в т.ч. із використання перспективних освітніх технологій.

Натомість, нині спостерігається нагальна необхідність проведення систематизації існуючих точок зору, присвячених саме питанням застосування кооперативних технологій у навчанні.

Мета даного дослідження полягає у вивченні існуючих наукових підходів щодо кооперативних технологій під час організації роботи з писемними документами на уроках із всесвітньої історії (8-9 класи) та виокремлення відповідних узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до останньої навчальної програми на 2014/2015 н. р. викладання всесвітньої історії у 8-9 класах характеризується такими рисами:

– значним обсягом навчального часу, котрий виділяється на уроки з предмету (35 годин і у 8 класі і в 9 класі);

– вивченням як політичної, військової, так і економічної й навіть соціальної історії (теми на кшталт «Людина Нового часу», «Повсякденне життя Західної Європи» тощо);

– посиленими вимогами до формування історичних знань учнів (за результатами навчання вони мають вже вміти на лише переказувати події минулого, а робити відповідні узагальнюючі висновки, критично ставитися до джерел тощо);

– країнознавчим підходом (досить докладне вивчення історії різних держав, причому не лише Європи, але й Сходу).

Важливе місце на заняттях із всесвітньої історії має займати робота з писемними документами. Така робота формує в учнів основи джерелознавчого мислення, вчить вивчати історію по наративним (тобто писемним) документам певної епохи, котрі можна розглядати як найбільш наближені до об'єктивності джерела інформації про епоху, що вже давно минула. Звичайно, при цьому викладач має проінформувати школярів, що писемні документи не є єдиним видом історичних джерел, оскільки існують ще археологічні, етнографічні та інші джерела, проте саме наративні документи історики традиційно вважають найбільш репрезентативними.

Крім того, освоєння вказаного підходу в подальшому істотно сприятиме кращому навчанню майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах за спеціальністю «історія», де вони вже з першого курсу на семінарських заняттях активно здійснюватимуть аналіз писемних джерел різних історичних періодів (починаючи зі Стародавнього Сходу).

Так, у 8 класі учні вже у ході освоєння теми № 1 «Великі географічні відкриття: зустріч цивілізацій» та теми № 2 «Людина ранньої нової доби» мають аналізувати наведені історичні джерела – про причини й передумови Великих географічних відкриттів, повсякдення життя Західної Європи періоду XV-XVI століть тощо. Пізніше ряд писемних документів розглядається на уроках із тем № 4 «Реформація і контрреформація» (насамперед, джерела з історії протестантської й римо-католицької церков) і № 5 «Західноєвропейські держави в XVI – першій половині XVII ст.» (джерела з історії Англії, Франції, Іспанії та Нідерландів). У подальшому учні досліджують писемні документи з історії Польщі, Московської держави. Цікаво, про при вивченні зазначених тем вже можна застосувати методику компаративного (порівняльного) аналізу джерел, зокрема зіставити документи з історії протестантської церкви (тогочасна Німеччина), римо-католицької церкви (Річ Посполита) та православної церкви (Московщина).

В 9 класі вивченню джерел з історії приділяється ще більше уваги. Їхній аналіз має бути спрямований на розвиток в учнів знань і уявлень стосовно таких глобально-історичних тенденцій:

– основних особливостей розвитку світової цивілізації наприкінці XVIII – у XIX століттях;

– ролі науково-технічного прогресу й індустріального перевороту XIX ст. в новій історії людства;

– базових змін у політичному житті в позаминулому столітті, напрямів політичної еволюції провідних держав світу, розвитку духовного життя, змін у побуті людей та їхньому мисленні.

Крім того, у 9 класі має змінитися і сам підхід до вивчення джерел, він має стати більш глибоким, аналітичним. Викладачеві доцільно формувати у підлітків засади критичного ставлення до писемних документів, чого досить важко досягнути у попередньому віці. Слід відзначити, що саме критичний підхід має стати основою для сприйняття історичних дисциплін у старших класах середньої школи в цілому.

Серед історичних джерел, які окремо виділяються у навчальних програмах для 8 й 9 класів із всесвітньої історії, слід вказати на такі: «Люблінська унія», «Декларація незалежності США», «Декларація прав людини і громадянина» (Франція), «Кодекси Наполеона» тощо. В окремих країнах світу (в даному випадку, відповідно, Польщі, Сполучених Штатах та Франції) ці документи належать до найважливіших в їх національній історії.

Звичайно, що курс всесвітньої історії у 8-9 класах нерозривно пов'язаний з історією України. З огляду на вказане, викладачеві доцільним вважається у ході аналізу писемних джерел з історії зарубіжних країн відразу ж пропонувати учням пов'язувати їх із минулим нашої країни. В окремих темах можливим є поєднане дослідження джерел із курсів української та всесвітньої історії. Це може бути здійснене, зокрема, при розгляді історії міжнародних відносин у XVI–XVIII століттях (8 клас) та XIX сторіччі (9 клас). Зокрема, вже згаданий документ «Люблінська унія» безпосередньо стосувався історії українського народу, оскільки об'єднав у 1569 р. Велике князівство Литовське і Королівство Польське, до складу яких в той час входили українські землі, в одну державу – Річ Посполиту.

Оскільки нова програма з вивчення всесвітньої історії для 8-9 класів побудована на поєднанні компетентнісного, діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів до навчання, то важливим є використання під час організації роботи з писемними документами перспективних освітніх технологій. Однією з таких перспективних технологій може вважатися кооперативна (об'єднувальна) технологія.

Як відомо, кооперативне навчання представляє собою методику, відповідно до якої учні об'єднуються викладачем в групи, котрі співпрацюють одна одною. За таких обставин учні певної групи зможуть досягнути успіхів у ході реалізації певних завдань лише здійснюючи тісну взаємодію всередині колективу. Відповідним чином, це ж саме стосується і співробітництва кількох груп у межах класу (активно застосовується змагальницький підхід). Лідер кожної групи може призначатися викладачем, вибиратися членами групи чи висуватися спонтанно у ході обговорення певного питання всередині цього невеликого колективу.

При використанні методів кооперативного навчання учні повинні намагатися здійснювати вербалізацію своїх думок та висловлювань (звичайно спілкуючись у групі). Оскільки у кожного учня можуть бути різні думки відносно одного й того самого питання, школярі до того ж навчаються приймати чужу думку, навіть якщо вона суперечить власній.

Опрацювання писемних джерел із всесвітньої історії являється досить складною і творчою задачею для учнів 8-9 класів. До цього часу школярі, як правило, сприймали історичні події «на віру», ґрунтуючись не на першоджерелах про минуле, а на думках авторів, які в свою чергу колись давно або в наш час інтерпретували ці джерела. Натомість саме джерелознавчий підхід звісно виключає застосування шаблонних підходів. Кожний історичний документ є неповторним вираженням минулого і тому не може бути однаково опрацьованим у різних класах і групах. Характерними рисами опрацювання писемних документів з історії за сучасних умов можна вважати відсутність стандартних схем у їхньому вивченні.

Складовими кооперативного підходу в ході використання елементів джерелознавчого аналізу на уроках всесвітньої історії є такі елементи:

– розподіл класу на окремі групи (як правило, чисельністю 7-10 осіб, тобто це може бути окремий ряд у приміщенні класу – таким чином, весь клас буде поділений на 3 групи);

– пояснення учням сутності завдання (колективне опрацювання певного історичного документу, який відповідає темі уроку);

– виділення по одному писемного документу кожній групі (так, якщо у 8 класі вивчається історія Великої французької революції, то першій групі можна запропонувати дослідження «Декларації прав людини і громадянина», другій – «Кодекси Наполеона», а третій – «Тільзітській договір» 1807 р. між Францією та Росією);

– постановка власне самого завдання – визначення цінності історичного джерела, його структури, змісту та значення для епохи, яка досліджується;

– опрацювання текстів, підготовка груп до відповідей;

– відповіді учнів, постановка перехресних питань із боку однієї групи іншій;

– підбиття підсумків роботи, власна оцінка викладачем запропонованих історичних документів, виставлення оцінок.

Перевагами кооперативного підходу в опрацюванні історичних джерел учнями 8-9 класів є:

– позитивна взаємозалежність. Успіх кожного учня залежить від згуртованості й інтелекту інших учнів. Вони вчаться взаємної відповідальності й роботі в команді;

– відповідальність. Кожний учень бере участь у роботі групи й вносить свій внесок у роботу над заданою проблемою. Таким чином, кожний учасник відповідає за результат колективної роботи і при цьому роз'яснює її сутність. Кожний учасник виконує посильну йому роботу, намагається вникнути в сутність питання й роз'яснити його тим, хто це питання ще не розуміє;

– безпосередня підтримка. Учні підтримують один одного прямим чином. Вони здійснюють обмін із товаришами точками зору на історичне джерело, дають оцінку йому та колективній роботі загалом. При цьому пріоритетною метою є отримання загального позитивного результату роботи, а також усунення недоліків й виправлення помилок. Таким чином, школярі самі усувають пробіли у знаннях один одного;

– соціальна компетентність. Учні вчаться взаємній довірі й повазі, намагаючись чітко й виразно висловлювати власні оцінки та розв'язувати протиріччя й конфлікти, що виникли;

– власна оцінка. Учні намагаються оцінювати власний внесок у групову роботу, а також оцінювати колективну діяльність з огляду методів роботи, що використовуються. При цьому також активно визначаються і причини невдач. Водночас такий глибокий підхід до колективної діяльності все ж може бути скоріше за все застосований пізніше: у випускних, а не у 8-9 класах.

Водночас свою роботу викладач має будувати на критичному аналізі виступів представників кожної групи, які оцінюють те чи інше історичне джерело. Вчитель має перевіряти учня, який характеризує певний документ, чи вірно той зрозумів зміст останнього, чи не припустився певних помилок, зумовлених специфікою тексту (архаїзмами тощо). Насамкінець викладачеві доцільно самому піддати критиці зазначене історичне джерело, щоби продемонструвати учням, що далеко не всі наративні джерела є вичерпною інформацією про минуле, що в них є місце невірній, спотвореній інформації, або просто суб'єктивному погляду самого автора джерела.

Висновки. Таким чином, в основу кооперативної технології під час організації роботи з писемними документами на уроках із всесвітньої історії (8-9 кл) має бути покладений компетентнісний та аналітичний підходи. Це пов'язано із тим, що саме в умовах групи найкраще засвоюється новий матеріал джерелознавчого характеру. Застосування

кооперативного підходу як перспективної освітньої технології має здійснюватися у контексті широкого впровадження у шкільну практику моделей активного навчання.

У ході вивчення історичних джерел критерій оцінки навчальної діяльності полягає не лише в індивідуальній діяльності учнів, але й у роботі всієї групи. Отже, зростає значення не лише самостійної роботи школярів 8-9 класів, але й їхніх комунікативних умінь, вміння роботи в групі, ділитися інформацією, приходити до спільних висновків, критично ставитися до власних думок. Колективне опрацювання писемних документів із всесвітньої історії буде особливо корисним для тих учнів, які після завершення загальноосвітнього закладу оберуть навчання на історичних факультетах ВНЗ. Крім того, якщо молода людина і в подальшому обере професію історика, то без ґрунтовного аналізу джерел вона не зможе вважатися науковцем і дослідником у вичерпному значенні цього терміну.

Цікаво, що використання кооперативної технології де-факто вже мало прецеденти із застосування у вітчизняній педагогіці в середній школі, однак в іншій формі. Мова йде про так званий «бригадний метод», який використовувався викладачами в СРСР у загальноосвітніх закладах упродовж 1930-х років і вважався на той час досить передовим, «авангардним» методом. Водночас принциповою відмінністю бригадного методу від кооперованого навчання є колективна відповідальність групи за кожного його члена і навпаки. Таким чином, за використання старої радянської методики часто вся група отримувала таку ж оцінку, як і учень, котрого на свій розсуд вибирав викладач зі складу групи. Вважаємо такий підхід неприйнятним за наявних обставин у ході вивчення джерел з всесвітньої історії, оскільки у сучасному суспільстві кожна особистість відповідає, насамперед, сама за себе. Вказане, звичайно, не відміняє потреби у взаємному «підтягуванні» учнями один одного у ході спілкування в групі під час уроку всесвітньої історії.

Список літератури:

1. Вєнцева Н. О. Дискусійні методи на уроках всесвітньої історії. 7-8 класи : Посібник / Н. О. Вєнцева. – Х. : Видавнича група «Основа», 2006. – 158 с.
2. Гісем О. В. Всесвітня історія. 8 клас : конспекти уроків / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 367 с.
3. Гісем О. В. Всесвітня історія. Конспекти уроків. 9 клас : посіб. для вчителя / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2009. – 384 с.
4. Навчальні програми для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія (є чинною у 2014/2015 навчальному році) // Матеріали сайту МОН України. – Режим доступу: mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1408714766
5. Шашура Л. Я. Нестандартні уроки з історії України та всесвітньої історії у школі : Навч.-метод. посіб. / Л. Я. Шашура. – Т. : Підручники і посібники, 2004. – 64 с.

Нечипоренко Л.И.
Украинский гуманитарный лицей

РАЗВИТИЕ КООПЕРАТИВНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ С ПИСЬМЕННЫМИ ДОКУМЕНТАМИ НА УРОКАХ ПО ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ (8-9 КЛАССЫ)

Аннотация
В статье раскрывается место работы с письменными документами на занятиях по всемирной истории. Подчеркивается, что такая работа формирует у учащихся основы источниковедческого мышления, учит изучать историю по нарративным документам. Кроме того, отмечается, что освоение данного подхода в дальнейшем существенно способствовать лучшему обучению будущих специалистов в высших учебных заведениях по специальности «история». В связи рассматривается суть кооперативного обучения как методики сотрудничества учащихся с преподавателем в группе. Определяется, что в качестве основных принципов решения указанной проблематики должны быть положены компетентностный и аналитический подходы.
Ключевые слова: кооперативная технология, письменные документы, всемирная история, компетентностный подход, деятельностный подход, личностно-ориентированный подход.

Nechiporenko L.I.
Ukrainian Humanitarian Lyceum

THE DEVELOPMENT OF COOPERATIVE TECHNOLOGIES IN THE ORGANIZATION OF WORK WITH WRITTEN DOCUMENTS ON THE LESSONS OF WORLD HISTORY (8-9 GRADES)

Summary
The article reveals the place of work written documents on the lessons of world history. It is emphasized that this work gives students the foundations of his thinking teaches how to study history at neratinib documents. In addition, it is noted that the development of this approach in the future to significantly contribute to a better training of future professionals in higher education on a speciality «history». Due discusses the essence of cooperative learning methods students collaborate with the teacher in the group. Is determined that the main principles of the solution of this problem should be based on competence and analytical approaches.
Keywords: cooperative technology, written documents, world history, competence approach, activity approach, learner-centered approach.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 577.21

КАТАЛІТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ РНК – КЛЮЧ ДО ПІЗНАННЯ ЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ (ОГЛЯД)

Жданкін А.Є., Ушакова Г.О.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У роботі узагальнено літературні дані, присвячені проблемам еволюції і вивчення каталітичних властивостей РНК. Розглянуто основні положення концепції РНК-світу. Наведено короткий історичний нарис з історії відкриття каталітичних властивостей РНК. Охарактеризовано рибозими та зв'язок рибонуклеїнових кислот з еволюційним процесом.
Ключові слова: рибонуклеїнова кислота (РНК), концепція РНК-світу, рибозими, еволюційний процес, абіогенний синтез РНК.

Постановка проблеми. Як відомо, еволюційний процес є складним етапом виникнення і розвитку життя. Згідно з теорією Опаріна-Холдейна, відправним пунктом всіх еволюційних перетворень є синтез простих органічних молекул (наприклад, амінокислот) з неорганічних сполук, який здійснювався під впливом різноманітних факторів, що діяли в первинних умовах ранньої Землі [1]. Наступним кроком було утворення складних макромолекул (білків, ліпідів, високомолекулярних вуглеводів та нуклеїнових кислот) з простих [4, с. 232].

Для побудови надмолекулярних комплексів, що лягли в основу формування живих клітин, необхідне існування особливого молекулярного «фактору», який дозволив би забезпечити процес асоціації (поєднання) білків та ДНК (ДНК – дезоксирибонуклеїнова кислота – виступає генетичним матеріалом клітини, тобто містить інформацію про синтез білкових молекул, а білкові молекули є носіями основних рис живої матерії) між собою [3, с. 341]. Згідно з думкою багатьох вчених, цим «фактором» виступають молекули РНК (рибонуклеїнових кислот), завдяки яким виникло сучасне ДНК-РНК-білкове життя, відділене плазматичною мембраною від зовнішнього середовища. При цьому ансамблі молекул рибонуклеїнових кислот виступають умовою зберігання генетичної інформації, а також здійснюють каталіз хімічних реакцій. Подібні властивості рибонуклеїнових кислот фактично вплинули на хід еволюції живих організмів [2, с. 124; 7, с. 22].

Усі ідеї стосовно ролі РНК в еволюційному процесі лягли в основу створення концепції РНК-світу (Карл Везе, 1968, Волтер Гілберт, 1986), що є гіпотетичним етапом виникнення життя на Землі. Дана концепція вносить істотний вклад у розуміння сутності еволюційних процесів [3, с. 360]. Проте деякі аспекти концепції потребують сучасного тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як було зазначено вище, вперше ідея про створення концепції РНК-світу була запропонована науковцем Карлом Везе у 1968 р. Пізніше її розвинули такі вчені як Леслі Оргель та Волтер Гілберт у 1986 р. [4, с. 300; 10, с. 1320].

Чому саме РНК є одним з головних факторів еволюції живих клітин? Відомо, що більшість ферментативних реакцій на клітинному рівні виконують ферменти білкової природи. Однак, на відміну від РНК, білки не здатні до самоподвоєння та не можуть синтезуватися у клітині *de novo* на основі генетичної інформації, закладеної у вигляді дезоксирибонуклеотидних послідовностей ДНК [13, с. 348; 15, с. 77]. З іншого боку, реплікація (самоподвоєння) ДНК не відбувається без участі білків та РНК. Внаслідок цього виникає припущення, що під час розвитку життя в ході еволюційного процесу повинен мати місце обов'язковий абіогенний синтез всіх трьох вищеперерахованих типів молекул [2, с. 124; 15, с. 78].

Деякі дослідники вважають, що процес виникнення зв'язку між ДНК, РНК та білками мав строго спонтанний характер, тобто в деякій мірі не залежав від умов зовнішнього середовища. Однак більшість науковців спростовує дану думку, зосереджуючи увагу на тому, що процесам виникнення ДНК та білків мав передувати певний «закономірний механізм», природа якого на сьогоднішній момент залишається практично невідомою [15, с. 80]. Даний «механізм» виступив у ролі «первинного» каталізатора під час створення молекул рибонуклеїнових кислот, використовуючи для цього частину молекули ДНК та «початковий» набір рибонуклеотидів. Утворені молекули РНК стали посередниками між місцем зберігання інформації та формою її реалізації [7, с. 23].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Первинні молекули РНК могли каталізувати лише процеси власного «самовідтворення». Однак під дією рушійних факторів еволюції, провідне місце серед яких займають мутації, виникли нові різновиди рибонуклеїнових кислот, здатні синтезувати білкові молекули. При цьому відбулася їх диференціація на різні класи. Механізм, що лежить в основі такої диференціації, також залишається практично маловідомим [4, с. 344; 6, с. 99]. Недостатньо з'ясованою залишається роль РНК в еволюційному процесі живих організмів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням статті є узагальнення літературних щодо проблем еволюції і вивчення каталітичних властивостей РНК; визначення зв'язку рибонуклеїнових кислот з еволюційним процесом.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Історія відкриття каталітичних властивостей РНК.* У 1967 р. Карл Везе, Френсис Крик та Леслі Оргель вперше висунули припущення, що РНК володіє каталітичними властивостями. Дане припущення було зроблено на основі здатності рибонуклеїнових кислот до утворення вторинної структури. Пізніше були отримані дані про наявність у РНК третинної структури [4, с. 411].

Каталітична здатність РНК вперше була відкрита у 1980-х роках у про-рРНК Томасом Чеком, який досліджував сплайсинг РНК у інфузорії *Tetrahymena thermophila*, і Сідні Альтманом, який вивчав бактеріальну рибонуклеазу Р. У першому випадку рибозимом виявилася ділянка молекули рРНК, яка кодувалася інтроном позахромосомного гену рДНК. Ця ділянка рРНК здійснювала аутосплайсинг, тобто нарізала сама себе. Каталітична активність була також досліджена й у РНК-субодиниці комплексу рибонуклеази Р, що приймає участь в обробці незрілих тРНК [6, с. 100; 7, с. 22].

© Жданкін А.Є., Ушакова Г.О., 2014

У 1989 р. Т. Чеку та С. Альтману була присуджена Нобелівська премія в області хімії за відкриття каталітичних властивостей РНК [12, с. 113]. Трохи раніше, у 1982 р. у науковому журналі Cell з'явилася стаття Келлі Крюгер, у якій вперше було використано термін «рибозим» для позначення молекул РНК, що володіють каталітичними властивостями [4, с. 450; 5, с. 118].

Рибозими – молекули РНК, що володіють каталітичними властивостями. Згідно з концепцією РНК-світу на зорі зародження життя повинні були існувати рибонуклеїнові кислоти, тобто рибозими, що володіли каталітичними властивостями і здійснювали матричний синтез молекул РНК. Однак такі рибозими володіють недостаньо високою каталітичною активністю на відміну від тої, яка предбаченою концепцією. Високою каталітичною активністю володіють лише рибозими, що каталізують синтез поліпептидних ланцюгів білкових молекул [4, с. 521; 14, с. 1258]. Прикладом може слугувати пептидилтрансферазний центр (пептидилтрансфераза, РТС) рибосом, що являє собою рибозим і каталізує процес поєднання амінокислот у поліпептидному ланцюзі [9, с. 5785; 10, с. 1322].

Рибозими, які здійснюють синтез РНК з РНК-полімеразною активністю, є ключовим компонентом концепції РНК-світу. Без таких рибозимів була б неможливою спадковість та еволюція за Дарвіном [5, с. 118; 10, с. 1325]. У природі такі рибозими практично не зустрічаються, оскільки вони були витіснені більш ефективними ферментами білкової природи – полімеразами [11, с. 545]. Тому, для того, щоб реконструювати початкові етапи зародження життя і довести можливість існування стійкого до «дарвінівської» еволюції світу РНК, важливо отримати такий рибозим у штучних умовах [7, с. 24; 8, с. 2350].

Вперше штучний абіогенний синтез РНК було продемонстровано у 1974 р. німецькими вченими Манфредом Сампером та Рудигером Льюсом, які інкубували суміш окремих нуклеотидів зі специфічним вірусним ферментом Qβ-репліказою. У суміші не містилося первинних молекул РНК. Через деякий проміжок часу спостерігалося утворення невеликих олігонуклеотидних ланцюжків РНК, здатних до самоподвоєння (самореплікації) [3, с. 343; 4, с. 520].

Штучно створені рибозими здатні продукувати невеликі олігонуклеотидні ланцюжки, що складаються найчастіше з 12-14 нуклеотидів (максимальна кількість нуклеотидів може сягати 20) [14, с. 1260]. Приблизно через 24 години після завершення синтезу відбувається гідроліз фосфодіефірних зв'язків з наступним руйнуванням ланцюжків. Проте найновіші біохімічні та цито-генетичні методи дозволяють вдосконалити каталітичну активність рибозимів [13, с. 353]. Так, американськими вченими було створено «покращений» рибозим з РНК-полімеразною активністю, здатний копіювати молекули РНК довжиною до 95 нуклеотидів. Цей експеримент підтверджує положення концепції РНК-світу, оскільки тут вперше показано синтез РНК без допомоги ферментів білкової природи [4, с. 508].

РНК і еволюційний процес. Для вдосконалення каталітичних властивостей, набутих на зорі формування життя, молекули рибонуклеїнових кислот мали пройти складний еволюційний шлях. Здатність РНК до еволюції була підтверджена в ряді важливих експериментальних досліджень [11, с. 544; 12, с. 115-116].

Задовго до відкриття каталітичної активності подібні експерименти були проведені американським вченим Леслі Оргелем з колегами. До суспензії рибонуклеїнових кислот вони додавали розчин бромистого етидію, який є інгібітором синтезу РНК [3, с. 348]. Також дослідники дослідниками було додано фермент репліказу. Спочатку процеси синтезу були сповільнені дією інгібітору, однак після зміни дев'яти «поколінь» рибонуклеїнових кислот в умовах природного добору у пробірках виникло нове покоління РНК, стійке до високих концентрацій етидію. При цьому встановлено, що молекули РНК здатні до реплікації навіть без участі РНК-реплікази, але цей процес протікає набагато повільніше [4, с. 509].

Інша серія дослідів була проведена німецьким біохіміком Манфредом Ейгеном. Він спостерігав процес самозародження РНК у суміші, що містила невелику кількість нуклеотидів та РНК-репліказу. Нуклеотиди відігравали роль субстрату. Результати досліджень показали, що молекули РНК були створені шляхом наростаючої еволюції [5, с. 126].

Наступним кроком у вивченні каталітичних властивостей молекул РНК було створення спеціальних автоматичних пристроїв з метою розробки моделі еволюційних перетворень рибонуклеїнових кислот [4, с. 514; 9, с. 5786]. Контроль за роботою пристроїв здійснювався за допомогою комп'ютерних програм. Прикладом використання подібної системи можуть слугувати дослідження, проведені у 2008 р. американськими вченими Брайаном Пегелем та Джеральдом Джойсом [4, с. 510; 14, с. 1260]. Ці дослідження є вдалою спробою здійснити контрольований процес еволюції молекул РНК. Фактором, який відігравав роль тиску природного добору, була обмеженість субстрату, до складу якої входили олігонуклеотиди, які рибозим «розпізнавав» і приєднував до себе, і нуклеотиди, необхідні для синтезу ДНК і РНК. При побудові копій молекул нуклеїнових кислот іноді траплялися порушення, викликані мутаціями, які суттєво впливали на каталітичну активність рибозимів. Виникнення мутацій було пов'язано з тим, що для прискорення процесу досліджувана суміш декілька разів піддавалася мутуванню за допомогою полімеразної ланцюгової реакції при використанні «недосконалих» РНК- та ДНК-полімераз. За цим принципом здійснювався відбір молекул: ті молекули, копіювання яким здійснювалося з максимальною швидкістю, починали швидко домінувати у середовищі. Пізніше дослідники 90% суміші видаляли й додавали новий субстрат та ферменти. При цьому весь цикл повторювався спочатку. За три доби у результаті лише 11 мутацій каталітична активність молекул рибонуклеїнових кислот збільшилася у 90 разів [4, с. 516; 8, с. 2350].

Ці дослідження показали, що первинні молекули РНК не обов'язково мали володіти високими каталітичними властивостями. Ці властивості могли розвинутися лише у ході еволюційного процесу під дією природного добору.

У 2009 р. проведені дослідження, основною мета яких – довести наступне припущення: чи може з відносно простого за своєю структурою рибозиму розвинутися справжня білоксинтезуюча система? Для цього вченими з Монреальського університету (Канада) детально досліджено молекули 23S-рРНК рибосом [4, с. 345]. Одна молекула такої рибонуклеїнової кислоти умовно була поділена на 60 структурних доменів, найважливішим з яких був петидил-трансферазний домен (центр), що відповідає за утворення пептидного зв'язку між залишками амінокислот (транспептидацію) [4. с. 346]. Науковцями було показано, що якщо всі домени поступово від'єднувати один від одного без руйнування тієї частини молекули рРНК, що залишається після відокремлення кожного наступного домена, то, врешті-решт, від

усієї молекули залишається лише один пептидил-трансферазний центр, який при цьому зберігає свою каталітичну активність незмінною. Якщо усі зв'язки між доменами представити у вигляді стрілки, направленої до того домена, який руйнується при відокремлені, то стрілки не утворюють ні єдиного замкнутого кільця [4, с. 501]. Якби напрямок зв'язків між доменами був би випадковим, то ймовірність виникнення такої структури РНК складала би одну мільярдну. Тому можливість виникнення молекули рибонуклеїнової кислоти може бути досягнута лише шляхом поступового закономірного приєднання доменів один до одного, причому початковим елементом виступає саме пептидил-трансферазний центр. Внаслідок цього на початку формування життя міг стояти відносно простий рибозим – пептидил-трансферазний центр молекули 23S-рРНК, до якого потім додавались нові домени, тим самим удосконалюючи процес біосинтезу білка [4, с. 512].

Для подальшого вдосконалення каталітичних властивостей здатні до самореплікації РНК-системи повинні були бути агреговані на поверхні спеціальних мембран або знаходитися усередині них. Первинні мембрани складалися з мінералів або крихких гірських порід. На початку 1990-х років радянський вчений С. Четверин з колегами показали, що РНК-системи здатні формувати молекулярні колонії на поверхні гелів чи твердих субстратів за умови наявності оптимальних умов для реплікації [8, с. 2352]. При цьому при зіткненні молекул РНК між собою здійснювався вільний обмін генними ділянками, внаслідок чого уся РНК-система еволюціонувала [2, с. 125].

Після виникнення процесів біосинтезу білка РНК-системи почали утворювати молекули ферментів білкової природи, внаслідок чого їх розвиток вдосконалився [1]. Ще більш досконалими ці системи стали відтоді, як утворили надійний засіб зберігання спадкової інформації – ДНК. Потім вони почали контролювати синтез молекул вуглеводної та ліпідної природи. Пізніше системи сформували ліпідну мембрану, яка запобігала розсіюванню їх молекул. Даний еволюційний крок фактично став вирішальним у формуванні клітинних форм життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку у даному напрямку. Аналізуючи процеси розвитку життя на Землі та проводячи їх зв'язок з каталітичними властивостями рибонуклеїнових кислот, можна зробити декілька важливих висновків:

1. Молекули РНК могли існувати повністю автономно, каталізуючи «метаболічні» реакції та самовідтворюючись, зберігаючи з «покоління» в «покоління» каталітичні властивості.

2. Накопичення випадкових мутацій призвело до появи рибонуклеїнових кислот, що каталізують синтез певних білкових молекул, які пізніше виявилися більш ефективним каталізатором. Внаслідок цього мутації почали закріплюватися в ході природного добору.

3. Завдяки діяльності рибонуклеїнових кислот виникли нові спеціалізовані місця збереження спадкової інформації – дезоксирибонуклеїнові кислоти (ДНК).

4. Молекули РНК почали виконувати роль посередника між ДНК та білком: інформаційні РНК предають інформацію до місця синтезу білка, транспортні РНК транспортують активовані амінокислоти до місця синтезу, рибосомальні РНК каталізують утворення пептидних зв'язків. Інші види РНК приймають участь у дозріванні рибонуклеїнових кислот та реплікації ДНК.

Актуальними залишаються питання створення сучасних моделей еволюції рибонуклеїнових кислот, а також вивчення нових рибозимів, які можна використовувати при діагностиці різних захворювань людини, а також у біологічних та медичних дослідженнях.

Список літератури:

1. Албертс Б., Брей Д., Льюис Дж., Рэфф М., Робертс К., Уотсон Дж. Эволюция клетки / Молекулярная биология клетки, в 3-х томах, 2-е издание, – М.: Мир, 1994.
2. Григорович С. Вначале была РНК? В поисках молекулы первожизни / С. Григорович // Наука и жизнь. – 2004. – № 2. – С. 123–127.
3. Крицкий М. С., Телегина Т. А. Коферменты и эволюция мира РНК / М. С. Крицкий, Т. С. Телегина // Успехи биологической химии. – 2004. – № 44. – С. 341–364.
4. Марков Александр. Рождение сложности [Текст] – М.: Астрель: CORPUS, 2012. – 527 с.
5. Спирин А. С. Рибонуклеиновые кислоты как центральное звено живой материи / А. С. Спирин // Вестник РАН. – 2003. – Т. 73. – № 2. – С. 117–127.
6. Чек Томас Р. РНК – фермент / Томас Р. Чек // В мире науки (русское издание Scientific American). – 1987. – № 1. – С. 97–106.
7. Шапиро Р. У истоков жизни / Р. Шапиро // В мире науки (русское издание Scientific American). – 2007. – № 10. – С. 21–29.
8. Chetverina H. V. Cloning of RNA molecules in vitro / H. V. Chetverina, A. B. Chetverin // Nucleic Acids Res. – 1993. – Vol. 21. – № 10. – P. 2349–2353.
9. Jin Tang. Structural diversity of self-cleaving ribozymes / Jin Tang, Ronald R. Breaker // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 1997. – Vol. 97. – № 11. – P. 5784–5789.
10. Johnston W. RNA-catalyzed RNA polymerization: accurate and general RNA-templated primer extension / W. Johnston, P. Unrau, M. Lawrence [et al.] // Science. – 2001. – Vol. 292. – № 5520. – P. 1319–1325.
11. Nils G. Walter. Stability of hairpin ribozyme tertiary structure is governed by the interdomain junction / Nils G. Walter, John M. Burke, David P. Millar // Nature Structural Biology. – 1999. – № 6. – P. 544–549.
12. Preferential electrical coupling regulates neocortical lineage-dependent microcircuit assembly / Y. C. Yu, S. He, S. Chen [et al] // Nature. – 2012. – Vol. 486. – № 7401. – P. 113–117.
13. Supattapone S. Prion protein conversion in vitro / S. Supattapone // Journal of Molecular Medicine. – 2004. – Vol. 82. – P. 348–356.
14. Transcriptome and proteome analysis of early embryonic mouse brain development / M. T. Mader, M. H. de Angelis, D. Hartl [et al] // Proteomics. – 2008. – Vol. 8. – № 6. – P. 1257–1265.
15. Yuasa S. Abiotic synthesis of purines and other heterocyclic compounds by the action of electrical discharges / S. Yuasa, D. Flory, B. Basile [et al] // Journal of Molecular Evolution. – 1984. – Vol. 21. – № 1. – P. 76–80.

Жданкин А.Е., Ушакова Г.А.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

КАТАЛИТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА РНК – КЛЮЧ К ПОЗНАНИЮ ЭВОЛЮЦИОННОГО ПРОЦЕССА (ОБЗОР)

Аннотация
В работе обобщены литературные данные, посвященные проблемам эволюции и изучению каталитических свойств РНК. Рассмотрены основные положения концепции мира РНК. Приведен краткий исторический очерк истории открытия каталитических свойств РНК. Охарактеризованы рибозимы и связь рибонуклеиновых кислот с эволюционным процессом.
Ключевые слова: рибонуклеиновая кислота (РНК); концепция мира РНК; рибозимы; эволюционный процесс; абиогенный синтез РНК.

Zhdankin A.Ye., Ushakova G.O.
Oles' Honchar Dnipropetrovsk National University

CATALYTIC PROPERTIES OF RNA – KEY TO THE KNOWLEDGE OF THE EVOLUTIONARY PROCESS (OVERVIEW)

Summary
The literature data on the problems of evolution and the study of the catalytic properties of RNA are summarized. The main provisions of the concept of the RNA world are considered. A brief historical sketch of the history of the discovery of catalytic properties of RNA is shown. The ribozymes and communication ribonucleic acids with an evolutionary process are characterized.
Keywords: ribonucleic acid (RNA); the concept of the RNA world; ribozymes; evolutionary process; abiotic synthesis of RNA.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авдан Оксана Григорівна** – аспірант Київського національного торговельно-економічного університету
2. **Аль-Мула Алі Кхалід** – аспірант кафедри менеджменту Одеського національного політехнічного університету
3. **Арабаджи Олена Петрівна** – студент Одеського національного політехнічного університету
4. **Балдинюк Анатолій Григорович** – кандидат економічних наук, доцент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
5. **Баранов Олексій Віталійович** – аспірант кафедри економічної кібернетики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
6. **Белова Ірина Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і правового забезпечення агропромислового виробництва Тернопільського національного економічного університету
7. **Берестецька Поліна Вадимівна** – аспірантка кафедри міжнародного менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
8. **Беспалова Наталія Володимирівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
9. **Білик Галина Миколаївна** – старший викладач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
10. **Білоус Сергій Вікторович** – студент Харківського інституту банківської справи Національного банку України
11. **Білоцький Сергій Дмитрович** – кандидат юридичних наук Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
12. **Бригас Олексій Володимирович** – науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут механізації і електрифікації сільського господарства»
13. **Бусарєва Тетяна Геннадіївна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
14. **Валінкевич Наталія Василівна** – доктор економічних наук, доцент Житомирського державного технологічного університету
15. **Волохата Вікторія Ельфридівна** – викладач кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
16. **Гахович Наталія Георгіївна** – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу промислової політики Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України
17. **Гераймович Віолета Леонтіївна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри «Фінанси і кредит» Національного університету біоресурсів і природокористування України
18. **Герасимчук Наталія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Національного університету біоресурсів і природокористування
19. **Гернего Юлія Олександрівна** – старший викладач кафедри банківських інвестицій Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
20. **Глушко Аліна Дмитрівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
21. **Головань Тарас Петрович** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України
22. **Головко Ірина Олександрівна** – аспірант кафедри економіки і фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
23. **Гончарова Олена Вікторівна** – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри водних біоресурсів та аквакультури Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
24. **Горовенко Олена Олегівна** – магістр Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
25. **Гриб Світлана Василівна** – здобувач Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва
26. **Грицевич Юрій Васильович** – студент Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
27. **Данилова Ніколь Вікторівна** – аспірант, асистент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
28. **Дворецький Анатолій Іванович** – доктор біологічних наук, професор, академік УЕАН, віце-президент радіоекологічного товариства України Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
29. **Диба Олександр Михайлович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківських інвестицій Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
30. **Дідоренко Тетяна Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і правового забезпечення агропромислового виробництва Тернопільського національного економічного університету
31. **Єна Алла Сергіївна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України банку України
32. **Жданкін Антон Євгенійович** – магістр Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
33. **Животченко Валентин Сергійович** – студент Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
34. **Заболотна Альона Вадимівна** – кандидат сільськогосподарських наук Уманського національного університету садівництва

35. **Заболотний Олександр Іванович** – кандидат сільськогосподарських наук Уманського національного університету садівництва
36. **Завгородня Марія Юріївна** – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу промислової політики Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України
37. **Заровна Катерина Миколаївна** – аспірант кафедри економіки і фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
38. **Зелінська Галина Олексіївна** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри організації праці і виробництва Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
39. **Зінонос Наталя Олексіївна** – асистент кафедри вищої математики Криворізького національного університету
40. **Зубайрова Оксана Олександрівна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
41. **Іванченко Дмитро Федорович** – аспірант кафедри економіки підприємства Одеського національного економічного університету
42. **Івченко Юлія Юріївна** – студентка Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
43. **Ільченко Вікторія Миколаївна** – старший викладач кафедри економіки підприємств Дніпропетровської державної фінансової академії
44. **Ісаєва Ольга Іванівна** – аспірант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
45. **Іскра Лілія Віталіївна** – старший викладач Рівненського державного гуманітарного університету
46. **Карасьова Зінаїда Миколаївна** – старший викладач кафедри банківської справи Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
47. **Кардаш Лариса Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
48. **Каташинська Марія Олегівна** – аспірант кафедри менеджменту Одеського національного політехнічного університету
49. **Кащук Мар'яна Григорівна** – асистент кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ
50. **Коваленко Аліна Олександрівна** – студент факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
51. **Коваль Ірина Федорівна** – аспірантка Академії фінансового управління
52. **Ковальчук Галина Володимирівна** – старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету
53. **Козинець Ірина Гаврилівна** – старший викладач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету
54. **Колісниченко Анна Ігорівна** – студентка Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
55. **Конах Світлана Сергіївна** – молодший науковий співробітник відділу економічного зростання та структурних змін в економіці Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України
56. **Красношапка Володимир Володимирович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри економіки і підприємництва Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
57. **Кремена Михайло Леонідович** – студент Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
58. **Кремена Оксана Леонідівна** – студент Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля
59. **Крикунова (Шадрова) Ірина Валеріївна** – студентка факультету економічних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили
60. **Кричківська Оксана Василівна** – викладач кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету
61. **Кузьменко Ольга Геннадіївна** – старший науковий співробітник наукового відділу Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
62. **Кузьміна Олена Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
63. **Кулик Олена Дмитрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
64. **Кулініч Ольга Олексіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»
65. **Кутін Василь Михайлович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри електричних станцій та систем Вінницького національного технічного університету
66. **Лавринович Лілія Богданівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
67. **Лазаренко Юлія Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
68. **Лазоренко Таїсія Василівна** – доцент, кандидат економічних наук кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
69. **Левченко Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

70. **Ледняк Юлія Владленівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
71. **Лесняк Володимир Олександрович** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри аудиту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
72. **Лєгостаєва Олена Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
73. **Маргаринт Дмитро Дмитрович** – студент Одеського національного політехнічного університету
74. **Марчук Олена Анатоліївна** – аспірант кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
75. **Михайлова Тетяна Іванівна** – студент Одеського національного політехнічного університету
76. **Міненко Катерина Сергіївна** – студент Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
77. **Мхамад Ібрагім Ахмад Альомар** – аспірант кафедри інформаційних технологій Київського національного університету будівництва і архітектури
78. **Нечипоренко Леся Іванівна** – вчитель Українського гуманітарного ліцею
79. **Одрехівська Ірина Миколаївна** – аспірант кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка
80. **Пасніченко Маргарита Миколаївна** – аспірант Миколаївського національного аграрного університету
81. **Петрухін Сергій Вікторович** – студент Криворізького педагогічного інституту Криворізького національного університету
82. **Подчесова Валерія Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
83. **Рабчун Ірина Вікторівна** – студентка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
84. **Рабчун Оксана Станіславівна** – кандидат історичних наук, завідувач відділу Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
85. **Райхерт Костянтин Вільгельмович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
86. **Резнікова Наталя Вікторівна** – викладач Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
87. **Рекова Наталія Юріївна** – доктор економічних наук, професор Донбаської державної машинобудівної академії
88. **Романов Максим Юрійович** – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
89. **Русакова Ілона Григорівна** – Головний спеціаліст Вищої ради юстиції
90. **Салаган Марія Михайлівна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
91. **Семенченко Сергій Олександрович** – студент Київського міжнародного університету
92. **Смеречинська Оксана Всеволодівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
93. **Солотвінський Олексій Анатолійович** – магістр Житомирського державного технологічного університету
94. **Сопко Оксана Вікторівна** – магістр Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
95. **Сосюра Леся Григорівна** – аспірантка кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
96. **Тімченко Ірина Степанівна** – здобувач кафедри кримінального права і процесу Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»
97. **Ушакова Галина Олександрівна** – доктор біологічних наук, професор кафедри біофізики та біохімії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
98. **Харченко Олександра Сергіївна** – аспірант Донецького державного університету управління
99. **Цвєткова Олександра Володимирівна** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
100. **Шестак Лілія Володимирівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету
101. **Шляхтич Роман Петрович** – кандидат історичних наук Криворізького педагогічного інституту Криворізького національного університету
102. **Шовть Юлія Юріївна** – студент Національного університету біоресурсів і природокористування
103. **Шпачук Олександр Олександрович** – аспірант кафедри електричних станцій та систем Вінницького національного технічного університету

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 12 (15) грудень, 2014 р.
Частина І
Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 23.12.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 38,13. Тираж 100 прим.
Зам. 1214-26.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.